

УС ПИРИДОН
ЕРКАСЕНКО

С. Зерцалов

С ПИРИДОН
ЧЕРКАСЕНКО

ТВОРИ
В ДВОХ ТОМАХ

СПИРИДОН
ЧЕРКАСЕНКО

ТВОРИ В ДВОХ ТОМАХ

СПИРИДОН ЧЕРКАСЕНКО

ТОМ ПЕРШИЙ

ПОЕЗІЯ
ДРАМАТИЧНІ
ТВОРИ

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»
1991

До першого тому ввійшли поетичні
та драматичні твори українського поета,
драматурга, прозаїка
Спиридона Черкасенка (1876—1940).

В первый том вошли поэтические
и драматические произведения
украинского поэта,
драматурга, прозаика
Спиридона Черкасенко (1876—1940).

Упорядник,
автор передмови та приміток
Олекса МИШАНИЧ

Ч 4702640101—066 66.91
M205(04)—91

ISBN 5-308-01048-X

ISBN 5-308-01050-1

© Упорядкування, мова,
примітки.
О. В. Мишанич 991

© Художнє оформлення
О. В. Штрамилло 991

В БЕЗМЕЖЖІ ЗИМ І ЧУЖИНИ... (ПОВЕРНЕННЯ СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКА)

В одному з віршів, написаному «в мертвотних напастях чужини», Спиридон Черкасенко висловив мрію: якщо не жити, то бодай померти на Україні — «Коли й скінчу, то — на Вкраїні!» («Біла Панна»). Та доля була до нього неприхильною — після понад двадцятилітньої розлуки з батьківщиною поет ліг у чужу землю, заплативши сповна за свої молодечі ілюзії. Він чесно виконав свій синівський обов'язок перед Україною, залишив по собі пам'ять оборонця її трудового люду, співця її волі й незалежності. Майже чотири десятиліття С. Черкасенко не випускав з рук пера, вважаючи себе простим робітником на ниві українського письменства, чорно працював для свого народу, відтворюючи художнім словом його болі, радощі і надії.

Ім'я С. Черкасенка стояло в одному ряду з такими визначними літературними постатями, як О. Олесь, В. Винниченко, М. Чернявський, Г. Чупринка, М. Вороний. Доля найбільше поєднала його з О. Олесем. Розпочавши літературну творчість майже водночас, на початку ХХ ст., вони активно співпрацювали в тодішніх літературних українських журналах, альманахах і газетах, разом у 1919 р. прибули до Відня, а в 20—30-х рр. жили в Празі, де померли й поховані. Навіть їхні родинні трагедії були схожими: син О. Олеся, поет і вчений Олег Ольжич, загинув 1944 р. у фашистському концтаборі, а син С. Черкасенка Віктор — від рук угорсько-фашистських окупантів 1939 р. у Хусті, боронячи волю Карпатської України.

С. Черкасенко — автор понад 30 збірок поезій, оповідань, драм, романів. Остання книга його вибраних творів на Радянській Україні вийшла 1930 р. у Харкові. Відтоді спадщина письменника не видавалася, він був вилучений з літературного процесу. «Історії української літератури» 20-х рр. про нього ще згадували, однак уже в 30-х і наступних роках його творчість обходили мовчанням.

В інструкції «згоря», датованій 1954 роком, серед тисяч книг українських авторів перелічувалися книги С. Черкасенка, а для подвійного контролю додавалася ще «керівна» вказівка: «Підлягають списанню в макулатуру також всі інші книги цього автора»¹. Що вже говорити після цього про видання і дослідження творчості С. Черкасенка?

¹ Зведений покажчик застарілих видань... Харків.— 1954.— С. 384.

За що ж така кара письменнику? С. Черкасенко все життя тяжів до лівих сил, уже в еміграції зажив слави чи не найрадикальнішого письменника серед празького кола українських літераторів. Вся його творчість розвивалася в прогресивному річищі української літератури: він почав писати поезії під впливом революційних подій 1905—1907 рр., став співцем революції, у 1917—1919 рр. творив «пролетарські пісні», вітав соціальне і національне визволення й відродження України.

С. Черкасенко перший в українській літературі художньо змалював життя донецьких шахтарів, став на захист пригноблених і експлуатованих, показав не лише тяжку працю шахтарів, а й їхню боротьбу, що від початкових стихійних форм набирала все більшої організованості. Він написав низку оповідань про страшну долю дітей на шахтах, і ці оповідання є здобутком української дитячої літератури. П'єси С. Черкасенка посіли чільне місце в репертуарі українських театрів 1910—1919 рр., ставилися в театрі М. Садовського.

С. Черкасенко не прийняв Жовтневої революції, того хаосу і репресій, що мали місце на Україні в роки громадянської війни. Живучи в еміграції, він кинув поетичний клич: «На Схід! На Схід!», сподіваючись вернутися на Україну, але трагічні події кінця 20-х — початку 30-х рр. не дали йому можливості здійснити свою мрію. За зв'язок і співпрацю із прогресивними силами Закарпатської України чеська буржуазна влада заборонила йому проживання на Закарпатті, і він змушений був залишити цей край.

Творчий шлях С. Черкасенка розпадається виразно на два періоди—відповідно до перебування письменника на Україні і в еміграції, в цілому ж у панорамі української літературної історії двадцятого віку його почесне місце і помітний творчий внесок вагомий й незаперечні.

Спиридон Феодосійович Черкасенко народився 24 грудня 1876 р. в містечку Новий Буг на Херсонщині (нині Миколаївська область) у селянській родині. Закінчив двокласну школу, потім Новобузьку учительську семінарію, з 1895 р. працював учителем. Семінарія була російськомовним навчальним закладом, жодних знань з української мови й літератури не давала, тож перші поетичні спроби С. Черкасенка були російською мовою. Знання української мови він виніс з рідної хати і українською літературою зацікавився пізніше, коли прочитав «Кобзар», антологію української літератури «Вік» (1900) і познайомився з українським письменником Миколою Чернявським.

С. Черкасенко вчителював у різних народних школах Катеринославщини (Новопавлівка, Василівка, Улянівка, Юхів). У 1901 р. його переведено на посаду вчителя на Лідіївські рудники (колишня Юзівка), там він прожив дев'ять років, навчаючи шахтарських дітей і проводячи серед шахтарів культосвітню роботу. Довголітня учительська праця у шахтарському середовищі дала початкуючому письменникові великий запас

життєвих спостережень які він художньо реалізував у своїх поезіях, оповіданнях та п'єсах з шахтарського життя. З його творчістю у переважно селянську літературу потужним струменем вривається нова тема, така не схожа з традиційними селянськими. С. Черкасенко — один із перших після І. Франка — творить образ робітника в художній літературі, що проходить складну еволюцію від вчорашнього селянина через усі біди і спокуси класового переродження до повного усвідомлення свого нового становища і активної участі в організованій революційній боротьбі. Важко назвати українського письменника першого десятиліття ХХ ст., у творах якого б з такою повагою і прозорливістю, як у С. Черкасенка, говорилося про робітника. Журналіст із Києва, в якому легко впізнати автора, побувавши на великому заводі, побачив справжній образ робітника часів революційно-визвольних бур: «І увився мені робітник біля заводських печей, залитий увесь червоним сяйвом, упрілий, але гордий тим, що запалив таке велике огнище, яке блискавкою проризує чорну, важку п'тьму ночі» («На заводі». — «Рада». — 1907, 12 жовт.).

З 1910 р. С. Черкасенко — у Києві, працює в редакції педагогічного журналу «Світло», в товаристві «Українська школа», пише фейлетони, оповідання та статті до газети «Рада», в ній веде рубрики «З газет і журналів» і «З сучасних настроїв», в журналі «Літературно-науковий вісник» — «З українського життя», входить до редакції журналу «Дзвін».

Коли з початком першої світової війни всі українські періодичні видання було закрито, він іде працювати в театр М. Садовського, де займає різні адміністративні посади, допомагає головному режисеру організувати українське театральне життя у Києві.

У 1917—1918 рр. С. Черкасенко укладає читанки й букварі для українських шкіл («Буквар», «Рідна школа», «Читанка», I, II, III, IV, «Найпотрібніші правила правопису», «Граматка» та ін.). Разом з театром М. Садовського у 1919 р. він переїздить до Кам'янця-Подільського, куди змушені були перед більшовицьким наступом перебраться з Києва урядові і культурно-освітні інституції Української Народної Республіки. Цього ж року Міністерство освіти УНР запропонувало С. Черкасенку готувати підручники для українських шкіл і з цією метою відрядило його до Відня, де він працював у різних видавництвах («Дзвін», «Українська школа», «Земля»), укладаючи та редагуючи українські книжки.

Чужина виявилася злою мачухою для ніжної і вразливої душі поета. У Відні він не знаходить спільної мови з тодішньою українською політичною еміграцією, яку роз'їдала групова боротьба, класова і міжпартійна ворожнеча. Українські видавництва, у яких він працював, поволі припиняють свою діяльність, і С. Черкасенко залишає Відень. Основна частина української еміграції на початку 20-х рр. перебирається з Відня до Праги. Письменник обирає інший шлях — 1923 р. їде до Ужгорода, головного міста тодішньої Підкарпатської Русі, що після розвалу Австро-Угорщини з 1919 р. увійшла до складу Чехо-Словацької республіки.

Тут доля знову звела його з М. Садовським, який очолив просвітянський театр на Закарпатті. Незабаром М. Садовський повернувся на Україну, а С. Черкасенко залишився працювати театральним референтом товариства «Просвіта» в Ужгороді. Тут письменник прожив до 1929 р., брав участь у місцевому культурному, театральному і літературному житті. Він зблизився з прогресивними силами краю, чим накликав на себе гнів властей. Закарпатський письменник і журналіст В. Гренджа-Донський згадує, що С. Черкасенко допомагав йому підбирати матеріали з української літератури для журналу «Наша земля», давав мовні поради. У грудні 1926 р. на Закарпатті було відзначено 50-річчя з дня народження письменника. В. Гренджа-Донський написав про нього прихильну статтю, що з'явилася у січневому номері «Нашої землі» за 1927 рік. Це стало причиною того, що поліція звинуватила С. Черкасенка у співпраці з комуністами і запропонувала йому протягом трьох днів залишити край.

Письменник виїхав до Чехії і оселився в селі Горні Черношіце на околиці Праги, де й прожив до кінця життя. Він займав скромну кімнату у місцевому готелі, дуже бідував. Останнє десятиліття його безпросвітнього ни́діння на чужині було отруєне чорними звістками про сталінський голодомор на Україні, про дикі репресії і знищення пам'яток української культури. Він був свідком боротьби за українську державність на Карпатській Україні у 1939 р., у цій боротьбі втратив єдиного сина, пережив початок другої світової війни, яка принесла стільки страждань і втрат його рідному народу.

Одержавши у березні 1939 р. звістку про загибель сина, С. Черкасенко тяжко захворів. Доглядали його ченці. 8 лютого 1940 р. письменника не стало. Поховали його на Ольшанському цвинтарі у Празі. На його могилі — скромний кам'яний хрест і скупий напис: «Спиридон Черкасенко * 24.XII.1876—8.II.1940». Поряд — могили О. Олеса, С. Русової, В. Немировича-Данченка.

Творчість С. Черкасенка — це цілий материк літератури: поезія, драматургія, проза, публіцистика, сатира, літературна критика, журналістика, педагогіка. Це був чесний талант, який, на жаль, не міг повністю реалізувати себе у тогочасних жорстоких і несприятливих обставинах. І як письменник, і як людина С. Черкасенко вистояв у тяжкому двобою світів, зберіг свій талант чистим. Якщо в 1915 р. у вірші «Мрійник» він заявив: «Вродився мрійником — і мрійником сконаю!», то сказав цими словами щиру правду. Мрією поета була Україна, і якщо ця мрія не здійснилася або ж була втілена в життя у деформованому вигляді, то у цьому не його вина.

Про повноту творчого портрета С. Черкасенка можна говорити лише умовно. Письменника шарпали й шматували різні політичні й культурологічні катаклізми доби. Кожна така доба — від революційного під-

несення 1905 р., через політичну реакцію і безглуздя імперіалістичної війни до революції 1917 р. і визвольних змагань українського народу, від сірих і жорстоких буднів вимушеного вигнання до повного усвідомлення трагедії українського народу 30-х років — накладала свій відбиток на його творчість, робила його своїм літописцем, змушувала пити гірку чашу неолі разом із своїм народом. С. Черкасенко не був політиком з холодним і аналітичним розумом. Він був митцем, художником і все, що бачив, пропускав крізь своє серце. Захоплення і надії у нього постійно змінювались чорною тугою, розпачем і зневірою.

Уже в одному із перших друкованих віршів «Батьківська бандура» (1904) молодий поет визначив своє програмне завдання — надати нового, сильного звучання батьківській бандурі. Поет відзначає, що він сумний, «хмурий», що серце його «струїли думки потайні», але він хотів би співати «веселі пісні». Його ліричний герой відчуває передгроззя («Перед грозою»), готує до плавання «човен з кріпкими дошками» («Заклик»), відстоює «завзятого юнацтва мрії» («О. Н. П-му»). Він просить бандуриста заспівати

Про обідрану хатину
У ріднім селі,
Як красується пшениця
На чужій ріллі;
Як старанно хлібороби
Чужий переліг
Орють з досвіта до ночі,
Збиваючись з ніг...
(«Не співай нам»)

Соціальні мотиви стануть провідними у всій подальшій поетичній творчості С. Черкасенка. Його бунтарські настрої зумовлені не якимись особистими чинниками, а бажанням боротися за правду.

Хочеться жити, боротись з всіма,
Хто нас в дорозі до правди спиняє.
(«Надії»)

Разом з тим С. Черкасенко першого періоду творчості блискучий лірик, поет української весни й осені, співець весняних ранків і літніх ночей, Зеленого Шуму, творець ніжних акварельних малюнків. Його цикли «Симфонія ночі», «Серенади», «Романси», «Тихої ночі» є симбіозом мистецтва поетичного слова з мистецтвом музики і барв. Вся поезія С. Черкасенка мелодійна й пісенна. Багато його віршів стали народними піснями («В чаду кохання», «Над річкою», «Ніч»). На слова поета писали музику К. Стеценко, Я. Ярославенко, М. Гайворонський, Я. Батюк та інші українські композитори.

Заворожує інтимна лірика С. Черкасенка, її лагідна, спокійна дикція, ніжність тонів, чистота почуттів. Його лірику можна порівняти тільки

з дивовижною лірикою О. Олеся: та ж легкість м'якість поетичних форм, тужливість, і меланхолійність душевна проникливість і цнотливість, закоріненість у народну ліричну пісню. Цикли «Кохання», «Романси», «Моїй коханій Жені» — помітні здобутки української ліричної поезії ХІХ—ХХ ст. Чарують їхня граціозність, стилістична бездоганність, глибока поетична одухотвореність, розмаїття і пристрасність висловлених почуттів.

Та передусім С. Черкасенко — співець Царства Праці. В тяжкій шахтарській і фабричній роботі він бачив не лише темні сторони, а й поезію. В п'ятьмі ночі, утомі, стражданні, розпачі, муці і смерті у підземному Царстві Ночі гартуються ті сили, в яких виростають «вільні крила»: настане час, і їхня «вільна сила вдарить громом блискавиць» («В Царстві Ночі»). Шахтарі розуміють, що у кожному шматочку вугілля горить «сила шахтарських кісток» («Шахтарі»). Його робітник, «прикутий раб», уже не хоче коритися, готує «тяжкий проклін», який вдарить громом «і муки праці і тортур оберне в квіти і пісні» («Фабрика»). Робітник у ранній поезії С. Черкасенка — це ще стихійна сила, що поступово усвідомлює своє значення, вірить у перемогу добра над злом («Монолог»). Трударі часів революції уже навчилися бачити «криваве божевілля» світу і готові підняти тяжкий молот «на світ трухлявий і гнилий» («Божевілля»). Поет стояв на класових позиціях, захищав інтереси пригноблених і упосліджених, декларував настання нового світу, вільного від визиску і горя.

Громадська, суспільно-політична лірика С. Черкасенка с виявом тих думок, прагнень і сподівань народу, що їх поставила перед світом українська революція. Вони формувалися й викристалізовувалися ще від революційних подій 1905—1907 рр. і досягли апогея в роки становлення української державності.

Поет кинув клич «До верховин!», у якому висловив найсокровенніші думки широкого загалу:

Ми не раби, хоч у ярмі
Стогнали цілими віками,
Ми не раби, хоч у тюрмі
Бряжчали вічно ланцюгами.
Не скутий був наш вільний дух,
Із чорних ям та улоговин
Його огневий сильний рух
Виносив нас аж до верховин.
(«До верховин!»)

Його образи «меча і молота», «вільної праці», «пісні праці», заклики «вперед», віра у «творче змагання» й «відродження» — це нове слово в українській поезії, що відбивало існуючі реальності, могутній революційний путь народу («Революція»).

Досить часто С. Черкасенко переосмислює традиційні світові міфологічні образи, пристосовуючи їх до сучасних обставин і вкладаючи у них

новий зміст. Програмними у його творчості є цикли поезій «Моя Муза» і «Мій Демон». Якщо образ Музи не виходить у нього за межі традиційного уявлення про покровительку поезії, «Музу ненависті і співу», що веде поета крізь вир боротьби до пошуків Щастя і здійснення молодечих мрій, то світовий образ Демона забирає нових, суто черкасенківських рис: із традиційного Злого Духа він стає тим зухвальцем, що порушує спокій «в саду містичному іокори і мовчання», кличе «в царство руху й дум нових». Цей «таємний маг» відвертає людину «від безсилля, від мрійних снів», будить у ній «вольний дух», спрямовує на шлях, сповнений відважного пориву. Черкасенків Демон — це богоборець, що відстоює людину, її активну волю і дію.

Найбільше уваги приділив поет образіві богоборця й тираноборця Прометея. Його драматична картина «Прометей» присвячена пам'яті Т. Шевченка. До неї взято епіграф із поеми Т. Шевченка «Кавказ» «Споконвіку Прометея там орел карає...» До речі, риси прометеїзму, боротьби з тиранією властиві всій поетичній творчості С. Черкасенка.

Поет переосмислює образ старого Діда, байдужого Часу, із бога руїни робить його співучасником творення нового, що торує шлях до кращого життя («Під Новий Рік. Фантазія»). Нетрадиційних рис набувають у нього «Царство Праці», «Царство Ночі», «Бенкет Смерті», «Колискова Смерті», «Пекельний вальс», «Золоті пожари», «Омани», «Спрут» — горний крик, пекло, — всі вони символи і образи конкретної дійсності, зримі в часових і просторових вимірах тогочасної України, підпорядковані злетам і трагедії визвольної боротьби. Вершинний і улюблений образ поета — Сонце, — Червоне Сонце, Творче Сонце, що породжує життя, дає йому силу і насагу. Дужим велетнем, «сином Сонця» є у поета «Дзвін», що прагне «розбити довічне Мовчання», влити спів, одвагу й міць у кволі серця. Міфологічні образи та їх своєрідну інтерпретацію можна вважати значним досягненням С. Черкасенка-поета, його вдалою спробою вписатися в контекст світових образів, тем і мотивів.

Поезія С. Черкасенка 1917—1920 рр. відбиває настрої українського громадянства цих років, для якого революція несла різні несподіванки — від апофеозу волі до повної зневіри у нерівній боротьбі. Поет відчував могутню стихію народу, вірив у його силу і витривалість, хотів бачити близьким той час, коли «народ великої країни», «народ-Антей, народ-титан» зломить ярмо неволі

І з попелу страшних пожарів,
Як фенікс, встане Рідний Край —
Країна вільних господарів!

(«Народ»)

Революційна поезія С. Черкасенка цього періоду насичена бойовими окликами, грізними інвективами, національно-патріотичними гаслами, прикладами героїчно-історичної традиції. Перед очима поета розгорталися

картини визвольної боротьби, що мали вирішити майбутню долю українського народу. Він був свідомий своєї участі у цій нерівній боротьбі, відчував відповідальність і обов'язок перед тим народом, який нидів у царській «тюрмі народів» і, розваливши мури цієї тюрми, рветься до сонця, до волі і щастя, хоче стати будівничим нового життя і господарем у своєму власному домі. Публіцистичність і декларативність цієї поезії очевидна, але вона має історичне звучання, є поетичним віддзеркаленням тих героїчних і трагічних сторінок і настроїв, що їх переживала Україна у ці тривожні революційні роки. Гнів, одчайдушність, самопожертва, надія, приреченість — усе переплелося у вирі боротьби.

Поет свідомо ставив історичне питання:

Чи винні ми, що бич війни
Руйнує згоду,
Що люблять вільні сини
Над все свободу?
(«Чи винні ми?»)

Йому додавала сили віра в те, що «Правда з нами», надія на те, що

Наш вільний Край, наш вільний Люд
Не може вмерти!..

Уже в 1920 р., оглядаючись на пройдене й написане, поет із сумом говорив про ті свої пісні, у яких «багато крові й сліз» («Пісні крові»), у яких переплелися «жахливі ночі з днями» («В моїх піснях...»). Ці пісні були породжені конкретними умовами життя і боротьби за волю. С. Черкасенко, як і його попередники П. Грабовський, Леся Українка, вважав поетичне слово зброєю у боротьбі за волю свого народу.

Протягом 1919—1920 рр. С. Черкасенко написав кілька тематичних циклів, у яких, крім відображення величних і трагічних подій революції, створено своєрідну поетичну конкретику революційної боротьби, що була живим відгомонам не загальних, абстрактних і традиційних революційних поглядів XIX ст., а реальним, відчутним диханням боротьби 1917—1920 рр., боротьби за Україну. Чимало у цій поетиці і образності традиційного, народного (образи України — Краси-Дівчини, типово українські пейзажі, апофеоз козацтву, образи Рідного Краю, Матері, руїни, Волі, мечів, Сонця тощо), та все ж поет створив нові, свої образи революційної України, свого Рідного Краю, виробив власну філософію історичної перспективи українського народу, кинув свої політичні гасла («Не спить», «За Рідний Край», «Вартуймо!», «На варту всі!», «Не вгашайте духа», «Шляху назад для нас нема», «Дайте жити»). Цикл «В огні наш край» — це збірний образ народу-борця, народу-титана, генія і творця. В його одчайдушній боротьбі беруть участь

героїчні постаті минулого козак Байда, Іван Гонта, Залізник, запорожці, гайдамаки (цикл «Відгуки»),— всі вони зливаються в одну велетенську силу, що боронить свій край на кривавому бойовищі («На бойовищі»). У цій боротьбі брали участь і галичани, що полишили свої зелені гори і виборювали волю всій Україні. Галицьким стрільцем С. Черкасенко присвятив поетичні цикли «Братам галичанам» і «З гір — орлята», у яких оспівав їхню мужність і самопожертву. Галицька тема проходить також через цикли «Весілля. Сні чорного крука» і «Мари чорного крука». Образи грізних жнив, жниці-Галичини, «непокірної Галичини», «загартованих серпів», що виборюють волю в «панській крові» («Жнива»), звучали свіжо і були одним із перших відгомнів на Східній Україні про визвольні змагання на землях Західної України.

Революція була для поета тією далекою мрією, яку він плекав ще в юнацькі роки і проніс крізь два десятиліття, у яку вірив і з якою пов'язував повне соціальне і національне визволення свого народу. Та сподівання ці не здійснилися. Українська Народна Республіка проіснувала недовго. Поет опинився на роздоріжжі зі своїми болями і сумнівами. Настала пора оцінювати пройдене, осмислювати все, що сталося. Відірваний од свого народу, в чужому оточенні, С. Черкасенко-поет відчув, що втрачає ґрунт під ногами, позбавляється найсокровеннішого, що жило його поезію,— рідної землі.

Цикли «На чужині», «Пісні крові», «Додому», «Спрут», «Омани», «Золоті пожари» відбивають ті тривожні і сумні настрої, що оволоділи поетом на чужині. Сторінки недавньої революційної боротьби, образи України, що бореться, змінюються картинами розпачу, суму і безнадії, тугою за рідним краєм, бажанням повернутися на Україну. Уже в 1920 р. він пише свою «Молитву осінню», у якій висловлено надію на повернення:

І, може, хоч у сні
На чужині
Побачу я свій рідний край
І під пестливі шепоти осінні
Спочину серцем на Вкраїні...

Святом для поета стало відкриття Українського вільного університету у Відні (1920). З далекого і чужого міста він знову лине думкою до титанів українського слова — Шевченка і Франка (цикл «Святкове»). Шевченко для С. Черкасенка

Довічна Правда України..
Народу дух, його стихія..

І. Франко асоціювався у поезії С. Черкасенка з образом Каменяра і мрією «скелю повалить одним ударом».

Оглядаючись на події революції 1917—1920 рр. і підсумовуючи свої роздуми над пережитим, С. Черкасенко створює у 1921 р. поетичну мозаїку «У бурі білій» (27 поезій), яка відтворює окремі події недавнього минулого. За зовнішньою формою «мозаїка» перегукується з поемою «Дванадцять» О. Блока, за змістом відрізняється від основного масиву поезій С. Черкасенка цього періоду — вона пройнята іронією на адресу «апостолів большевизму», містить різкі висловлювання про теорію і практику великодержавного шовінізму. У «Присвяті» поет, немов провіщаючи майбутнє, висловлює надію, що прийде час, коли «народ-титан» збгане й оцінить «річей кошмарний стан» і винесе свій вирок «За осквернений Правди дім, за ріки сліз, за море крови»:

І, може, десь за сотні літ,
Про вас в архівах знайде вчений,—
І покива главою дід:
«Який же час то був скажений!..»

У 1920 р. С. Черкасенко написав цикл «Додому», у якому, власне, здекларував свої позиції у ставленні до багатостраждальної України, висловив віру у творчий дух народу і закликав усіх чистих серцем повернутися до свого народу

Хутчій додому, там в хмарах зорі,
Там тихі води повив туман! —
Розвієм втому в яснім просторі,
Загоїм болі сердечних ран.
(«На тихі води, на ясні зорі»)

Поет пригадує давні часи, знову звертається до шахтарів («Шахтарям»), які у дні його юності боролися за свої права, не боячись грому бою. Де вони тепер і з ким, чи не зрадили давніх своїх ідеалів?

Чужина обмежила творчі можливості поета, наклала на його поезію свій трагічний відбиток туги за рідним краєм:

Тяжко-важко на чужині
Розпинати мимоволі
На хресті
Мрії соняшні, святі,
І згорнуть широковолі.
Крила й пориви орлині!
(«Безпорадність»)

О краю мій, моє кохання!
Лани широкі, гір шпилі!
О, сльози Рідної Землі! —
Вас не забути до сконання!..
(«На чужині»)

Поетика С. Черкасенка майже не виходить за рамки українського романтизму і символізму. Тематичні виміри його поезії — традиційні,

її можна поділити на чотири великі групи: інтимна лірика, пейзажна поезія, громадсько-політична поезія і великий пласт поезії урбаністичної. Як це не дивно, а селянський поет зробив значний внесок в урбаністичну поезію, художньо відтворивши «своє» і «чуже» велике місто з усіма його позитивними й негативними сторонами життя. Звертають увагу не стільки індустріальні пейзажі, скільки соціальний і моральний аспекти, контрасти життя у сучасному місті. Його цикл «Усміх міста», що має підзаголовок «П'яні ритми», присвячений богомному життю нічного міста, в якому ліричний герой відчуває себе безмежно самотнім. В циклі «Діти міста» воно виступає в образі Молоха, що пожирає свої жертви, в його страшний гімн влітають свої прокльони «чорний Сум і мертвих Жах». Таким є у поета своє, рідне місто у 1912—1913 рр. Ще страшнішим бачить поет велике чуже місто, прототипом якого став післявоєнний Відень, в якому автор опинився у 1919—1922 рр. і спостерігав очима вигнанця його задушливу атмосферу — злочинність, розпусту, розпач і безнадію.

Хиже Місто вбиває все чисте й невинне, стає Содомом, сіє Смерть. Брудний і голодний Відень для нього «король в шовкових ганчірках», «нуждений злидень, дегенерат, рахітик, сидень», продажне місто спекуляції і нужди, місто повій та інвалідів. Ліричний герой хвилю піддається спокусам нічного міста, блукає по Кертнер-штрассе з її кав'ярнями і екзотичним нічним побутом, але швидко стомлюється від цього Вавилона, шукає виходу і бачить його у робітничій демонстрації, що суне вулицями міста («Демонстрація»). Після всього побаченого і відчутого він утверджує своє особисте негативне ставлення до великого міста:

Нехай тобі кричать осанну,
А я кляню — я особисто! —
Тебе клясти не перестану,
Прокляте Місто!
(«В мурах»)

Звичайно, можна дивуватися такій неприязні поета до великого міста, його небажанню побачити тут щось світле і гуманне, та водночас треба зрозуміти поета-вигнанця, що опинився на чужині без засобів до існування після краху всіх своїх політичних ідеалів. «Проклятому Місту» він протиставляє свою «солодку муку — Україну», рветься із цього «вертепу» «на вільний простір України». Саме за цей цикл поезій про Відень критика закидала поету нетолерантність, односторонність художнього бачення та інші вади, без врахування психології творчості, без розуміння спустошення і душевної драми поета після падіння УНР 1918—1919 рр. Очевидно, він не міг піддатися спокусі блиску чужого міста, коли душу його ятрила велика українська руїна.

В поетичних візіях переносився поет на Україну, в десятках варіантів повторював своє образне бачення визвольної боротьби, кидав гасла,

вірив і сподівався. Чого? Він створив свій поетичний світ визвольних змагань України, які логічно, за законами жанру, мали увінчатися перемогою. Поет немов абстрагувався від реальної дійсності, відгородився від неї поетичною фантазією, «загальними місцями». У вересні 1923 р. С. Черкасенко написав один із своїх помітних творів — фантазію «Дума про вдову і трьох синів», присвятивши її пам'яті борців, полеглих за волю України» від Попраду до Кубані». В цій вдалій стилізації під українські народні думи поет змалював образ вдови України і її трьох синів, які довго шукали правди, боролися за неї і нарешті перемогли, здобувши «волю і добрий пробуток неньці, голубці сивенькій... і мирові хрещеному українському». Поет, отже, створив надчасовий твір, у якому показав український народ переможцем у довготривалій боротьбі, господарем у ~~вільній~~ хаті, у якій «усього багато — і Правди, і Сили, і Воли!» Цією думою фактично завершився дуже плодотворний перший період поетичної творчості С. Черкасенка, коли домінуючими у ній були національно-патріотична тематика і сторінки визвольної боротьби, свідком і учасником яких був сам поет. С. Черкасенко створив свій поетичний літопис революційних подій на Україні у 1917— 1919 рр., показавши їх велич і трагізм. Вони пройшли крізь серце інтелігента, що плекав надію і боровся за культурне, національне й державне відродження українського народу. Якщо тогочасна права критика не приймала його «комуністичні вигуки» і «партійні вірші», то ми, бачачи вади його поетичної публіцистики, сприймаємо її як вияв думок і настроїв українського суспільства того періоду, що на якийсь час піднялося до власного державного і культурно-національного життя.

Перебравшись до Ужгорода, С. Черкасенко не припиняє поетичної творчості, але це вже була поезія іншого характеру і змісту: пейзажна лірика, пристосована до читачів місцевого дитячого журналу «Пчілка», патріотичні вірші теж на місцеві теми. Збірка «Поезії для молоді» (Ужгород, 1926) відіграла значну роль у становленні української поезії на Закарпатті, була зразком вишуканої літературної мови і сучасної віршової техніки, що для тодішніх умов Закарпаття мало першорядне значення.

В Ужгороді у другій половині 20-х рр. поет написав зворушливі і глибоко ліричні цикли «Біла Панна», «Зелені руна», «Смутки», у яких знову спалахнув його могутній ліричний талант. Образи рідної землі, туга за Україною викликають почуття самотності, бажання бодай померти на Україні. Гірко переживаючи розлуку з Україною, він слідом за О. Олесем повторює:

Кому повім печаль мою?
Кому повім мої скорботи?..

Україна до кінця життя залишалася для поета недосяжною мрією, невимовно дорогим поетичним образом. Кров'ю серця написані у 1935 р. рядки вірша «Сонце з України»:

Щоранку я вітаю Сонця схід.
Я жду його ще з ночі, як омани...
Встаю, кричу назустріч: «Ти звідтіль,
З далекої моєї України...
Щасливе Ти! До Рідної Землі
Торкалось Ти осяйними устами,
Ти слухало її гіркі жалі,
Помішані з кривавими сльозами...

Останнім помітним поетичним твором С. Черкасенка є цикл «Наша твердиня» (1935—1936), присвячений уславленню краси і величі рідної мови. Висловлювання видатного поета, стиліста, знавця і творця літературної мови і нині не втратили свого значення, є прикладом уважного і шанобливого ставлення до найбільшого народного скарбу — живої народної мови:

О рідна мово, скарбе мій!
В мертвотних напастях чужини
Ти — мій цілющий, мій єдиний
Душі підбитої напій...

В цей же час С. Черкасенко звертається до історичної тематики, пише поетичні твори на теми Визвольної війни 1648—1654 років під керівництвом Богдана Хмельницького, серед яких виділяються поетичні оповіді «Триліси» та «Іскри великої пожежі. 1648—1654». Перша цікава тим, що опрацьовує дійсний історичний епізод боротьби жителів села Триліси на Київщині у 1648 р. проти польсько-шляхетського війська, висвітлений в історичних працях М. Костомарова. «Іскри великої пожежі» — це ряд восьмивіршів, у кожному з яких згадується якась окрема подія часів народної війни 1648—1654 рр. У поезії С. Черкасенка переважало ліричне начало, тому ці епічні твори на історичну тематику не вписуються у його традиційну поетику.

Поезія С. Черкасенка — прозора, комплекс поетичних засобів різноманітний, можна навіть говорити про велике розмаїття поетичного вислову. Епітети його точні і влучні, хоч здебільшого традиційні, поетичні порівняння сильні й оригінальні. У лексиці поет орієнтується переважно на літературні здобутки і народно-поетичну лексику. Сама по собі ця зовні досить шаблонна образність під вправною рукою творить неповторну легкість і ніжність настрою. Поетична орнаментация думки влучно синтезує класичне з народним. Поет повторює образи, що вичерпали себе ще у добу романтизму, але ставить їх у такий поетичний контекст, що вони сприймаються свіжими, бо мають вселюдське і надчасове значення: біль, муки, сльози, сміх, ридання, сум, жура, тривоги, скарги, жалі, одчай, розпука, зітхання, квітоньки, серденько, солов'ї (співають, сміються, плачуть, ридають), серце (мліє, стогне, плаче, ридає, болить), гай пишний, квіти запашні, місяць чарівливий, ночі задумливі, тихі, щастя жагуче, могутнє, весна, поцілунки, мрії, пісні, сонце, річка, верби,

гайочок та ін. Стихійна сила поетового таланту найбільше відчувається у використанні цього традиційного поетичного образного реквізиту.

С. Черкасенко у ліриці — поет туги і замріяності, поет осінніх і весняних настроїв, легких акварельних малюнків. На протигагу сірості й жорстокості буднів, він використовує світлі, сонячні барви, створює поетичний образ «червоного Сонця», «Сонця свободи», «творчого Сонця», молиться йому і славить його животворну силу джерела життя («Жайворон»). Поет близький до життєдайного світу природи, малює колоритні образи Зеленого Шуму, Золотих пожарів, Білої Панни, Лицаря Лютого, що закорінені у народній міфології. Похмурі, темні тони поезії С. Черкасенка чергуються з сонячністю і музичною легкістю; розповідно-епічна дикція вірша змінюється на риторичну; тон ніжного і м'якого лірика трансформується в тон трибуна й пророка, особливо коли йдеться про громадянську позицію автора. Саме у громадсько-політичній ліриці С. Черкасенка, починаючи від раннього «Дзвона» і до циклу «Рідна мова», закладена активна енергія вірша, відчувається гнівна інвектива, близька до віршованої прокламації. В таких випадках можна говорити про риторичність поезії Черкасенка, перехід його образу із емоційної категорії в розумову. Публіцистична поезія С. Черкасенка, як і поезія О. Олеся, Г. Чупринки, М. Вороного, з граничною чіткістю відбивала історичний поступ і настрої українського суспільства того неспокойного часу.

Оглядачі української емігрантської поезії 20-х років С. Щурат та І. Крушельницький відзначали високу мистецьку форму віршів поета, виділяючи і в них поклики до боротьби, вогонь життя, свободу, сонце й Україну. Висвітлюючи ідеологічну сторону творчості Черкасенка, автори огляду наголошували, що це поет, який «не визнав досі жодної ідеологічної платформи, але у своїй творчості не раз сягав картин соціального поневолення та національної свідомості, ні разу не переходячи в шаблон і тільки деколи не даючи ясної аргументації своїх не всепоетичних тенденцій»¹. Тут мається на увазі поетична мозаїка «У бурі білій».

С. Черкасенка можна вважати віртуозним майстром вірша і вишуканої віршової техніки. Навіть нормативні строфічні форми відзначаються у нього граційною легкістю, елегантною стрункістю вірша і класичною простотою. Він шукав і утверджував також нові віршові форми, вдосконалював звукоструктуру поезії, переходив від легких ритмічних конструкцій до речитативних форм і верлібру. Формальна структура його віршів, оркестровка рядка прозора, сприймається легко, співзвучна усій простоті його поетичного вислову. Поетичні структури віршів С. Черкасенка будуються переважно на рівні свідомості, далекі від ускладненої образності і асоціативності. Поетична риторика і публі-

¹ Щурат Степан та Крушельницький Іван. Лірика на манівцях емігрантщини.— «Нові шляхи».— Львів,— 1930.— Т. VIII.— Кн. 7—8, лип.— серп.— С. 235.

цистика пронизана у нього ліричним струменем, пропущена крізь ліричне авторське «я». Особистість автора у поезії — одна з прикметних рис його поетичного світовідчуття.

Деякий риторизм поезії С. Черкасенка — цілком закономірне явище, риторичні рядки у ній породжені практичним досвідом. З перших кроків своєї поетичної творчості автор був близьким до революційної боротьби на Україні, якийсь час належав до Української соціал-демократичної робітничої партії, співпрацював у її журналі «Дзвін», у щоденній практичній роботі переймався революційними настроями народу. Його поетичні інвективи 1919—1920 рр., писані у Відні, були живим відгомном баченого і пережитого, стали поезією досвіду і кличу. Її здобутки засвоїла пізніше західноукраїнська та еміграційна поезія, але сам С. Черкасенко до цих тем і форм більше не звертався: вони стали лише певним етапом у його творчій біографії.

Уже в перші роки еміграційного життя поет повністю усвідомив втрату великих можливостей, що їх відкривала революція перед його народом. Біль цієї втрати ятрить його душу, але він сприймає все як трагічну історичну закономірність. Його риторика йде на спад, і її місце займає туга за втраченою батьківщиною, сподівання повернутися на Україну. Нидіючи в Ужгороді, де ще хоч жевріло сяке-таке українське культурне життя, С. Черкасенко включився у це життя, але для його дужого таланту тут не було умов. Успіхи культурного і літературного життя на Радянській Україні 20-х років радують його, але з початку 30-х років він усвідомив, що на Україну вже нема вороття. Письменник звужує свої творчі інтереси: художньо опрацьовує давні і героїчні сторінки української історії або ж переносить на український ґрунт світові теми, пише п'єси на замовлення шкільних театрів. Час великих можливостей для нього, як і для всієї тодішньої української, так званої уенерівської еміграції, був втрачений назавжди.

С. Черкасенко одним із перших українських письменників, що волею обставин опинилися на чужині, усвідомив своє трагічне становище, знайшов у собі мужність сказати те, на що зважився трохи згодом лише О. Олесь. Уже в перший рік еміграції, перебуваючи у Відні, він написав цикли поезій «На чужині» і «Додому», з яких видно, що він жив тільки спогадами про Україну, бачив своє повільне конання, мучився думкою, «чи привітає Рідна Мати своїх заблуканих синів?» Поет не зневірився у своєму народі, він мужньо пережив своє добровільне вигнання, ніде жодним словом не зневажив рідної землі.

В поетичній творчості С. Черкасенко залишився традиційним письменником. За цю традиційність і застиглість форм та образів йому чимало докоряли, але все ж авангардні течії минули його. Як і О. Олесь, С. Черкасенко не належав до нової празької української школи поетів, вона була йому чужою, далекою від його власного поетичного світобачення, національно-політичного світопочування.

Найбільш голосною за життя була слава С. Черкасенка-драматурга. Якщо у поезії і прозі у нього були тривалі перерви, то драматургією він займався систематично, створив свій поетичний театр, яким намагався утвердити новий напрям у драматургії, поєднати досягнення традиційного українського побутово-егнографічного театру ХІХ ст. з театром новим. Перші його драматичні твори — нарис в чотирьох діях «В старім гнізді», етюд «Повинен», ескіз «Жах», комедія на три дії «Жарти життя» — з'явилися у 1907—1908 рр. Це був час пошуків у драматургії, коли народжувався новий український театр, що протиставив себе старому побутовому театру другої половини ХІХ ст. Старий театр ще займав міцні позиції, користувався успіхом у публіки, та молодше покоління драматургів бачило, що можливості побутово-реалістичної драми були вже вичерпані, тому пристали до нового напрямку в європейській драмі кінця ХІХ — початку ХХ ст., що її прийнято називати новоромантичною, або символістською.

Новоромантизм прийшов на зміну натуралізму й критичному реалізму. Як вважав М. Вороний, новоромантизм «або усувається від безпосередньої дійсності, блукаючи в часах давноминулих і в сферах фантастики, або переплітає невеселу дійсність з чарівною фантастикою. В своїй художній манері він уникає деталізації, реальних подробиць в малюнку, натомість промовляє виразно закресленим символом, ефектно освітленим образом; в свій будівничий апарат він закладає динаміку, інтенсивно розвинений рух дії, а з психології моменту бере тільки найбільш характеристичне: тут він ніби наслідує манеру малярів-імпресіоністів. В сфері театральної техніки він охоче вертається до феєричної мелодрами, драматизованої утопії або драми-казки»¹.

Історик українського театру Д. Антонович творцями нового, модерного українського театру на початку ХХ ст. називав Лесю Українку, В. Винниченка і О. Олесь. Навколо них була ще група драматургів, яка теж творила модерний театр, але не поривала з традиціями старого, побутового. Серед цих останніх Антонович бачить і С. Черкасенка, який паралельно із соціальною драмою творить і драму символічну («Казка старого млина» та ін.). «Талант Черкасенка,— відзначав дослідник, більше розважливий, у нього слабше напруження поетичного нерву, символ іноді вульгаризується в звичайну алегорію, яку закінчує прозаїчна мораль, але зате Черкасенко найбільше доступний і близький до старого побутового театру, він є ніби мостом або галузем ланцюга, що лучить старий побутовий репертуар з репертуаром модерного театру»².

С. Черкасенко — автор понад двадцяти оригінальних драматичних творів і драматичних переробок чужих сюжетів. Значна частина із них

¹ Літературно-науковий вісник (далі: ЛНВ).— 1914.— Т. LXV, квіт.— черв.— С. 184.

² Антонович Д. Триста років українського театру —1619—1919.— Прага.— 1925.— С. 198—199.

свого часу ставилася на сцені, окремі — викликали жваву літературну і театральну полеміку, оцінювалися в пресі з протилежних позицій,— вони або підносилися як значне досягнення української драматургії, або їм зовсім відмовлялося у будь-якій літературній вартості.

С. Черкасенко співпрацював із найкращим тогочасним українським театром — театром М. Садовського. Тут ставилися його комедія «Газетна помилка», драми «Земля» і «Казка старого млина», трагедія «Про що тирса шелестіла». Тут він з 1914 р. і працював на різних адміністративних посадах, добре пізнав техніку театального мистецтва і сценічної дії. Вдруге доля звела його із театром М. Садовського, 1923 р. в Ужгороді.

Перші драматичні твори С. Черкасенка є живим відгомонам революційних подій 1905—1907 рр., відтворюють сторінки революційної боротьби в шахтарському, робітничому середовищі та на селі. В драматичному ескізі «Жах» (1908) відбито напружену ситуацію, коли сім'я багатого хуторянина очікує справедливої розплати за кривди, вчинені нею. Старші брати готові зі зброєю захищати своє добро, але страх сковує їхні дії, доводить до божевільної люті. Драматург майстерно передав стан очікування, невпевненості і жаху родини, кожний член якої озиряється в минуле, немов сповідається за все скоєне. У другому невеличкому етюді «Повинен» (1908) також зображено драматичний епізод із життя шахтарської сім'ї під час революційних подій.

Ці ранні драматичні твори належать до типово символістської драматургії, у них діють не конкретні образи, а образи-символи: Батько, Мати, Сини, Дочки, Невістка, Шахтар, Бабуся, які є носіями певних поглядів. Особисте у них підпорядковується громадському, революційні події трактуються як сувора необхідність у боротьбі зі світом насильства і несправедливості.

Кращим драматичним твором раннього С. Черкасенка є драма на п'ять дій «Хуртовина», написана у 1907 р. (видана — 1908 р.). Вона не має сценічної історії, зате досить показовою для того часу була її літературна доля: драму конфіскувала поліція, а через рік її автора було засуджено на один місяць арешту за конфлікт з поліцією при конфіскації книжки.

Драма «Хуртовина» присвячена зображенню революційних подій 1905—1907 рр. на Донбасі. Невдоволення шахтарів своїм безправним і жалюгідним становищем призводить до революційного вибуху, який змітає шахту разом з її власниками. Хазяїн шахти Григорій Петрович Таран належить до тих, хто цікавиться лише грошовими прибутками з шахти. Він не має і не хоче мати жодного уявлення про умови роботи і про потреби шахтарів, в усьому покладаючись на управителя, інженера Гульбицького. Управитель, сподіваючись стати зятем Тарана і майбутнім власником шахти, нещадно визискує шахтарів, не вважаючи їх за людей.

У драмі відтворено картину життя власника шахти, лікаря, штейгера, офіцера, інших осіб, яких поглинули дрібні особисті та побутові інтереси, і животіння шахтарських низів, уособлене в сім'ї сторожа шахти Коропа. На шахту прибуває художник Андрій, брат управителя Гульбицького, й він бачить те, чого не хоче помічати місцева верхівка. Андрій втягується в боротьбу шахтарів, стає одним з організаторів страйку. Під його впливом шахтарські вимоги підтримує дочка Тарана Марія.

Марія належить до тих інтелігентів, що свідомо включилися у революційну боротьбу, виступили проти свого класу. Вона зберегла риси людяності і почуття милосердя. Марія відвертається від Гульбицького і схиляється до художника Андрія, побачивши в ньому сильну і цілісну натуру, що стала на варті добра і справедливості. Процес еволюції Марії не доведено до кінця, її вчинки і слова іноді можуть здатися непереконливими й невмотивованими, та в цьому вирі подій, коли кожна хвилина приносила щось нове, великого вибору в неї не було: вона обрала долю шахтарів, в оточенні яких жила, але життя яких не знала.

С. Черкасенко у драмі «Хуртовина» зіштовхнув два світи, дві ідеології, два погляди на життя робітників-шахтарів. Перемагає революційний погляд, але якою ціною? Яка доля чекає шахтарів після спалення шахти, після прибуття козаків, загибелі й арешту їхніх оборонців?

С. Черкасенко був першим у художньому освоєнні нової в літературі теми, тому не все йому одразу вдавалося. Все ж треба належно оцінити звернення письменника до важливої й актуальної теми і написання твору, який є етапним не лише у творчості С. Черкасенка, а й заслуговує на належне місце в українській літературі.

Над «Хуртовиною» С. Черкасенко працював водночас із написанням перших оповідань з шахтарського життя. Можна легко провести паралелі в темі, в структурі образів, у відтворенні загального настрою. Зрештою, інакше й не могло бути: молодий письменник володів величезним запасом життєвих спостережень над життям шахтарів і міг варіювати їх у різній художній формі. Це дало підставу Г. Хоткевичу в огляді літератури за 1908 р. досить критично поставитися до драми, оголосити її неценічною і взагалі надзвичайно слабкою. Г. Хоткевич спрощено дивився на драму «Хуртовина», вважав, що вона «партийна», оскільки ній йдеться про «товаришів», тобто шахтарів, що свідомо й організовано піднялися на боротьбу. На думку Г. Хоткевича, С. Черкасенко «не має розмаху до того», щоб «братися за широкі картини суспільних хуртовин»¹. Критик П. Богацький у рецензії на друге видання драми теж відзначив чимало її вад чисто характерологічного і сценічного плану, але в цілому позитивно оцінив її як літературний твір, що має

¹ Хоткевич Гнат. Літературні вражіння (За минулий рік).— ЛНВ. 1909.— Т. XLV.— Січ.— С. 137.

прикмети таланту С. Черкасенка, — «оригінально-цікавий зміст, вправний стиль і зовсім нескладну структуру»¹.

Помітною у ранній творчості С. Черкасенка є драма в 4-х діях «Земля» (1913), дозволена до вистави 13 серпня 1912 р. Зміст її взято також з шахтарського життя, але в ній відбито стару народницьку ідеологію прив'язаності селянина до землі. Серед групи шахтарів у драмі виділяється Юхим, який уже кілька разів намагався повернутися до землі, в село. Найколеритнішою постаттю драми є селянин-шахтар Сила, справжній «син землі», якому вдається вирватись із цього пекла: разом з дружиною сином він залишає шахту. С. Черкасенко перебільшив тут роль біологічних чинників, головний конфлікт п'єси побудував на взаєминах дочки старого забійника Ольги, шахтаря Миколи і Сили. Ольга є мало не демонічною постаттю, що тримає в напрузі шахтарів, робить безвольним Силу. Образи драми дещо статичні, але кожний з них веде якусь одну лінію, виявляє свій характер і особливості вдачі. Такими є і господар пивниці, і шахтарі Микола та Юхим, і особливо сторож Тонкогласов. Він виявив справжнє благородство, взявши на себе вину за вбивство Ольги. Саме він, Тонкогласов, колишній розстрига, що усвідомив свою приреченість, найглибше розуміє потяг колишніх селян до землі, бачить як вони страждають, виголошує монологи на честь матері-землі і хліборобської праці. Душевну драму Сили він пояснює тим, що той одірвався од землі, і радить Силі чимскоріше повертатися в рідну стихію: «...діти ви... діти землі... Важко од неї, од неньки, одірватись. Безбатченки ви без неї. Поневіряєтесь тільки... Земля тебе чекає, Сило, як та молода, уквітчана, закохана... Чи краще тобі душитися під землею, в чаду, в смороді в труді, ніж вільним господарем походжати серед широких нив, що морем хвилюють перед тебе, ваблять тебе буйним, важким колосом.. ваблять, кличуть до роботи, прекрасної, святої хліборобської праці? ..» Були часи, коли така патетична риторика в честь землі не сприймалася ставилася під сумнів сама ідея сили землі. Тепер ми знову повертаємося до раніше замулених джерел своєї духовності і починаємо звертати увагу на те, що звучало колись природно й зрозуміло для всіх.

Не варто шукати в драмі протиставлення праці на шахті і праці на селі, її ідеалізацію. С. Черкасенкові якраз ближча шахтарська тема, але він правильно і художньо вмотивовано розкриває трагедію селянина, одірваного від хліборобської праці і кинутого у вир нового для нього шахтарського середовища. З часом той же селянин стає кваліфікованим робітником, шахтарем, але спочатку він мусить пережити болісний процес відчуження від землі. І якщо деякі з таких синів землі мали до чого повертатися і знайшли у собі сили вернутися до села, то це аж ніяк не засвідчує якихось класових симпатій чи антипатій автора — він лише правдиво відтворював життєву модель. Пригадаймо героїв борислав-

¹ «Книгарь». — Київ. — 1919. — Ч. 17, січ. — С. 1071.

ських оповідань І. Франка. кожен з них мріяв із заробленими грішми повернутися до землі, та поверталися лише одиниці.

Шахтарська маса у драмах С. Черкасенка не виступає лише темною, стихійною і руйнівною силою. Вона показана в переломний момент своєї пролетаризації, зламу селянської психології і пристосування до нових умов праці. Тільки молодше покоління зуміло усвідомити своє становище і покликання: воно об'єднується і починає вести організовану боротьбу.

Вершинними творами символістського поетичного театру письменника стали драма «Казка старого млина» (1913) і трагедія «Про що тирса шелестіла» (вперше поставлена 1916 р., надрукована 1918 р.). Ці драматичні твори і принесли С. Черкасенкові-драматургу широке визнання, висунули його в перший ряд творців української символістської драми.

«Казка старого млина» — типowo новоромантична драма. Створена майже одночасно із «Лісовою піснею» Лесі Українки, вона вписується в контекст європейської новоромантичної драми. Про якусь залежність чи вплив тут говорити важко, проте проблематика обох творів досить схожа. Вони перебувають у силовому полі європейської символістської драми, насамперед таких її класичних зразків, як «Затоплений дзвін» Г Гауптмана і «Зачароване коло» Л. Риделя. Сюди ж належить і драматичний етюд О. Олеся «По дорозі в Казку».

У центрі драми — конфлікт між старим, патріархальним укладом українського життя і наступом промислового капіталізму, що призводить до хижацького винищення степової природи і трагічної загибелі дітей цієї природи. У цілинний південний степ з його традиційним селянським укладом, який представляють дід-мельник, його вродлива онука Мар'яна і німий чабан Юрко, вривається нове життя: тут будуються шахти, рудні, зводяться будинки і руйнується все старе, що стоїть на перешкоді цьому нібито культурному поступу. Гірничий інженер, німець-колоніст Густав Вагнер, прагне перетворити незайманий степ у сучасний промисловий край. Він виступає у драмі як складна й суперечлива постать. З одного боку, він ніби й справді є носієм цивілізації, освоює незліченні природні багатства цього краю. З іншого — вся його діяльність супроводжується злом і руїною. Ним керує не потреба абстрактного культуртрегерства, а жадоба наживи й збагачення. Побачивши степове багатство, він патетично вигукує: «Ах, чом це не моє!» і робить все для того, щоб стати власником майбутніх шахт і заводів. Егоїст і індивідуаліст, Вагнер поборов у своїй душі світлі поривання, залишився самотнім і морально спустошеним: «Для Вагнерів навів умерла Казка!..»

Проти Вагнера, з його позірною імітацією надлюдини і сильної індивідуальності, виступають Подорожній і Сусанна, які не миряться з його всездозволеністю і безкарністю. До бунтарських слів Подорожнього прислухаються робітники, і це стає серйозною загрозою існуванню Вагнера.

Характер Вагнера у драмі зазнає певної еволюції, міняється залежно від обставин. Цей новітній культуртрегер може бути й сентиментальним, захоплюватись красою природи, мріяти, але в душі він непорядний і жорстокий. Дрібні невдачі перетворюють його у безвольного п'яничку і боягуза. Драма завершується повним розвінчанням Вагнера і моральною перемогою тих, хто близький до старого млина,— Мар'яни, Подорожнього, Сусанни. І хоч соціальна програма Подорожнього і Сусанни невиразна, утопічна, вона спрямована проти руйніницького начала Вагнера.

Звичайно, С. Черкасенко чудово розумів, що наступ капіталізму на патріархальний лад неминучий, знав, що степ буде розорано, з'являться шахти і заводи, власне — програму Вагнера буде виконано, але він як художник не міг обійти тих моральних проблем, що виникали на цьому зламі, й не відтворити трагедії, що супроводжували прогрес. «Казка старого млина» — лебедина пісня, реквієм за тією казкою, що її витворила традиційна українська селянська поетична традиція. В уста Казки — Мар'яни — вкладено слова, які змушують і нині тужити за красою природи:

Краса степів поволі умирає,
І там, де вітер, як орел гуляв,
Туман задушливий висить, як хмара.

«Казка старого млина» С. Черкасенка — одна з кращих українських символістських драм. Поставлена у ній проблема туги за Казкою і болю за знищеною природою була й є завжди новою й актуальною.

Свого часу зажила великої популярності трагедія С. Черкасенка «Про що тирса шелестіла...», вперше поставлена у театрі М. Садовського 18 листопада 1916 р. Далі вона йшла щотижня по вівторках і п'ятницях. Друкуючи трагедію окремою книжкою, автор присвятив її «велетневі рідної сцени Миколі Садовському». Своєю популярністю п'єса завдячує також прекрасній музиці К. Стеценка. Вона написана легким граціозним віршем, у ній багато пісень, що стали жити окремим музичним життям.

Темою трагедії «Про що тирса шелестіла...» є історичне минуле. Використано його досить своєрідно. У невеличкій передмові С. Черкасенко пояснив, що в його творі не треба шукати достовірних подій. Виводячи головним героєм трагедії особу легендарного запорозького ватажка Івана Сірка, автор не ставив своєю метою відтворити достовірні історичні події. «Історичні і взагалі живі особи в п'єсі,— писав він,— взято автором не для популяризації їх зі сцени, а — як живі символи до втілення певних ідей (Сірко — боротьба в людині двох початків — звірячого й духовного; в образах Оксани й Килини — вираз тих початків; Сірчиха — клопітна буденщина, не здатна підвестись над життям, і т. д.); епоха і історичні події для драматурга — тільки тло, на якому оживають його власні образи» Та, очевидно, таке пояснення не переконувало

глядачів і читачів, які хотіли бачити на сцені героїчний образ Сірка, створений історичною і народно-поетичною традицією.

Кошового отамана Сірка показано спочатку у себе вдома на пасіці. Він кинув Запорожжя, хоче спокійно дожити віку, не проливаючи більше людської крові. Зустріч з Оксаною Орлівною, уособленням тваринного, жорстокого начала, яка стає його злим духом, спонукає повернутися його на Запорожжя.

У трагедії введено дві сцени, в яких відтворено відомі факти із Сіркового військового побуту,— написання запорожцями листа турецькому султану і винищення тих визволених з татарської неволі українських бранців, які відмовилися повертатися на Україну. У цій кривавій події Сірко втратив сина Романа, якого оберігав від козацького життя, але сам спричинився до його зради. Зневірений у своїй боротьбі, виснажений фізично і пригнічений душевно, Сірко знову повертається в свою оселю, де вислуховує лайку і прокльони Сірчихи. Його переслідують тяжкі спогади, не дає спокою загибель сина. Знову з'являється Оксана, його біль і мука, і він убиває її, сподіваючись цим угамувати в собі і оте лихе тваринне ество. Та цим він убиває і себе, бо більша частина його ества була підпорядкована саме цьому, войовничому й жорстокому, началу.

Трагедії «Про що тирса шелестіла...», її образам і сюжетним ходам властивий схематизм. Вся її дія спрямована на розкриття в Сіркові двох протилежних начал, що, зрештою, й призводить до трагічного кінця. Образи-символи трагедії більше нагадують алегорії, що уособлюють ті чи інші людські риси.

Малюючи героя із роздвояною душею, С. Черкасенко, очевидно, не зовсім вдало вибрав для свого образу життєву модель. Відважний і монолітний народний герой найменше підходив для такого прототипу. Історична несумісність образів викликала й викликає запитання, незважаючи на прозоре авторське застереження.

У 1918 р. з'явилися друком ще два драматичні твори С. Черкасенка: «Страшна помста. Драматична казка на 5 картин» і «Чорна рада. Картина козацького життя XVII в.». Перша — це драма-казка на п'ять картин з прологом і апофеозом, що є переробкою однойменної повісті М. Гоголя. Від Гоголя тут взято тільки мотив, на підставі якого С. Черкасенко написав оригінальну побутово-історичну драму на відміну від казково-поетичної повісті Гоголя. Друга драма — це сценічний варіант роману П. Куліша «Чорна рада». Йдучи за змістом роману, С. Черкасенко у драматичній формі відтворив ряд колоритних сцен козацького життя XVII ст. Обидві переробки так і лишилися лише літературними творами. Великого літературного значення ці переробки не мають і в оригінальному драматичному доробку письменника помітного місця не посіли.

До оригінальної драматургії С. Черкасенко знову повертається в Ужгороді, але то вже були п'єси зовсім іншого характеру й художнього звучання.

У літературному житті Закарпаття 20—30-х рр. культивувалася так звана пластова література, тобто книжки про життя, відпочинок і спортивні розваги пластунів, учнівської молоді, об'єднаної у всесвітню спортивну організацію скаутів (пластунів). Пластуни дотримувалися свого статуту, носили форму, мали прибрані імена із світу природи, влітку відпочивали в пластових таборах. Близький до шкільної молоді і просвітянського руху на Закарпатті, С. Черкасенко захопився цією формою виховання дітей і написав цілий ряд пластових п'єсок, призначених для шкільних театрів: «Вечірній гість. Драматична картина в 1 дії» (Прага, 1924), «Сміх. Драматична казка в 1 дії» (Ужгород, 1924), «Лісові чари. Пластова комедія на 2 дії» (Ужгород, 1924), «Лібуша в таборі. Сцена в одній дії» (Ужгород, 1925), «Хай живе життя. Драматична фантазія в 1 дії» (Ужгород, 1930), а також кілька невеличких одноактівок із життя школярів: «Бідний Лесько» (Ужгород, 1926), «Вигадливий бурсак» (Ужгород, 1937), «До світла, до волі» (Ужгород, 1937). Ці п'єски будувалися на матеріалі учнівського життя із залученням казкового елемента, мали виховне спрямування, вчили дітей любити природу, допомагати бідним і слабим, бути добрими, кмітливими, загартувувати своє здоров'я,— розробляли, отже, комплекс виховних засобів для шкільної дітвори. Написані добірною українською мовою, вони мали велике значення для утвердження української літературної мови на Закарпатті. Говорити про цей цикл п'єс С. Черкасенка як про літературні події нема підстав, але як культурно-історичне явище в тодішніх умовах Закарпаття вони заслуговують доброго слова.

Для дітей С. Черкасенко написав дві одноактні п'єси на святомиколаївську тему: «Чудо св. Миколая. Інтермедія» (Ужгород, 1925) і «Ой хто, хто Миколая любить...» (Ужгород, 1936). Обидві п'єси призначалися для шкільних вистав, зміст їх було пристосовано до місцевих умов: св. Миколай любить і приносить подарунки убогим, чемним і слухняним дітям, хорощим школярам.

Попри цей щоденний чорний хліб на Закарпатті С. Черкасенко займався і високою драматургією, створив кілька драматичних творів, що мають неперехідне історико-літературне значення. Це — історичні драми «Коли народ мовчить» (1927), «Северин Наливайко» (1928), драма «Ціна крові» (1930) і «драмований роман» «Еспанський кабалеро Дон Хуан і Розіта» (1931). Вони є ніби спалахом у літературній творчості С. Черкасенка, свідчать про розширення його тематичних обріїв, дальше зацікавлення і українськими історичними, і світовими темами.

Два твори С. Черкасенка цього періоду — «Еспанський кабалеро Дон Хуан і Розіта. Драмований роман у двох частинах» (Львів, 1930; закінчено у грудні 1929 р.) і «Ціна крові. Драма на 5 дій з прологом» (Львів, 1931; закінчено у березні 1930 р.) — не вписуються у його традиційну українську тематику, що дало підставу критикам скептично поставитися до оригінальності драматичної творчості письменника, зробити його

епігоном Лесі Українки чи нав'язати йому невіддале творче змагання з нею. У першій п'єсі опрацьовано донжуанівську тему, друга — інтерпретує біблійний сюжет про зрадництво Юди Іскаріотського. Обидві ці теми розробляла і Леся Українка («Камінний Господар», «На полі крові»), але ж вони є світовими, репрезентовані в численних творах світової літератури. С. Черкасенко знав про ці твори, та мав свої художні завдання і по-своєму використав відомі мандрівні сюжети, не прагнучи заперечити чи перевершити когось із своїх попередників.

Звертаючись до теми про любовні пригоди іспанського гульвіси XVII ст. Дона Хуана, С. Черкасенко значно приземлив цей образ, свідомо ігноруючи ті містично-філософські риси, які надавалися йому попередніми авторами, в тому числі й Лесею Українкою. Карою за його негідні вчинки є не смерть від містичної статуї Командора, а помста зведеної ним простої дівчини Розіти. Образ Дона Хуана не має у п'єсі Черкасенка жодних надприродних рис, це звичайний зальотник і гульгій, який шукає гострих відчуттів. На протигагу всім грандесам, що принижуються перед Доном Хуаном, донька рибалки Розіта захистила свою дівочу й людську гідність, убивши кривдника. С. Черкасенко свідомо пішов на таке трактування відомого сюжету, відкинувши в ньому містику і демонізм. Сам автор вважав, що його твір «Еспанський кабалеро Дон Хуан і Розіта» — «п'єса без жадної тяжкої філософічно-містичної артилерії, але з претензією дати те, чого вимагає сучасна сцена: театральність (сценічність), легкість, цікавість, рух (кіновість), тощо і трішки здорової моралі».

Натомість друга драма — «Ціна крові» — відзначається глибинністю і філософічністю. Поряд із головною і традиційною проблемою зрадництва вона ставить проблему національно-визвольної боротьби. С. Черкасенко не реабілітує зрадника, показує його темні риси — озлобленість, підступність, цинізм, егоїзм, жадобу наживи, ненависть до нижчих від себе, та водночас намагається зрозуміти й пояснити підлий вчинок Юди, знайти у ньому не лише особисті мотиви заздрості до популярності учителя і намагання завоювати любов Марії Магдалини, а й узгодити якимось чином егоцентричні сили із визвольною боротьбою стародавніх іудеїв проти римського панування. Бачачи популярність учителя серед народу, Юда хотів би, щоб Ісус став царем і повів народ на боротьбу із завойовниками. Та Ісус проповідує царство на небі, а не на землі, заперечує збройну боротьбу, закликає любити ворогів. Юда не може змиритися з таким вченням, хоче бачити свій народ вільним. Продаючи свого учителя, Юда сподівається, що народ повстане, визволить Ісуса і змете ворога із своєї землі. Коли ж він побачив, що розбурхана юрба погодила на розп'яття Ісуса, — тільки тоді усвідомив повний крах своєї ідеї і ницість свого ганебного вчинку. Можна погоджуватись чи сперечатись з такою інтерпретацією зрадництва Юди, але воно не перестав бути

зрадництвом; у драмі нема й гадки про виправдання навіть
тоді, коли його вчинок інспірувався якимись вищими ідеалами

Не відступаючи від євангельського сюжету і образів (Ганан Сетов, Йосиф Каяфа, Симон-Петро, Яків, Марія Магдалина, Лазар із сестрами та ін.), С. Черкасенко створив оригінальний твір, що стає в ряд інших обробок цього відомого і дуже складного для літературного опрацювання світового образу.

Протиставляти п'єси С. Черкасенка «Еспанський кабалеро Дон Хуан і Розіта» і «Ціна крові» творам Лесі Українки чи іншим творам на ці теми нема підстав: в драматурга було своє бачення цих образів, у їх інтерпретації він подав ще одну версію, яка не може залишитись непоміченою. Обидві драми не мали сценічного втілення, хоч у пресі повідомлялося, що п'єса «Дон Хуан і Розіта» була прийнята до постановки. Вони залишилися пам'ятками літератури, що цінні насамперед самим фактом освоєння українським письменством світових тем і образів.

Тривалий час С. Черкасенко виношував задум написати драматичну трилогію на історичну тему під назвою «Степ». У вересні 1928 р. він завершив роботу над першою частиною — історичною драмою «Северин Наливайко» (вийшла 1934 р. в Чернівцях). Друга частина — «Богдан Хмель» — залишилася ненадрукованою, про написання третьої частини відомостей нема.

У невеличкій передмові автор зазначає, що матеріалом для драми про Северина Наливайка стала Кулішева розвідка про ті часи («Почини лихоліття ляцького і перві козацькі бучі», 1865), а також його «староруська драма» «Цар Наливай» (надрук. 1900 р.). «Обидві драми — «Северин Наливайко» і «Цар Наливай», — писав С. Черкасенко, — трактують одну й ту саму ідею — утвердження козацької правди (за сучасною термінологією — української державності) на наших «староруських» степах, що поволеньки підпадали тодішній польській експансії. Військові чвари, розбрат, незгода, зрадництво, донощицтво, особисті інтереси й амбіції цей суцільний бич Божий українських визвольних змагань, що червоною ниткою проходить через усю історію України, — все це дає письменникам, хоч сумний, але багатий матеріал для зображення тієї епохи. Автор «Северина Наливайка», взявши в Куліша імена головних дійових осіб, розробляє спільний сюжет цілком оригінально і так, щоб драма могла знайти своє місце в репертуарі ліпших українських театрів, на що не могла здобутися через свою несценічність Кулішева «староруська драма».

С. Черкасенко надав своїй історичній драмі іншого ідейного спрямування, показавши козацтво справжнім лицарством, що ставить перед собою мету визволити українські землі з-під польсько-шляхетського ярма. Козацтво у С. Черкасенка — це не п'яне гультьяйство, не сліпа і дика сила, як у Куліша, не здобичники і грабіжники, а військо, що відстоює волю всьому краю, від Прип'яті аж до Криму. Наливайко хоче бачити

вільним, «без хлопа і магната» весь український народ, про який він говорить з відповідальністю і повагою:

А разом — вольний і міцний народ!
Ви чуєте, брати? — не гайдабури,
Здобичники, голота, а — народ,
Що ходить не у панському ярмі,
А сам свою величну долю творить
І одсіч дать здолає хижакам...

Черкасенків Наливайко має чітку ціль — побити ворога «й тим козацьку правду в степах безкраїх наших утвердить...», але стає жертвою підступництва і зрадництва. Зовсім по-новому переосмислив С. Черкасенко образ Касильди, яка, не знаючи про своє українське походження, зробилася іграшкою в руках єзуїтів, увів новий, трагічний образ Касильдиної матері Пазини, що через довгі роки турецької неволі пронесла любов до рідної землі, зберегла свою людську і національну гідність.

Історична драма «Северин Наливайко» належить до першорядних творів української історичної драматургії, художньо відтворює одну з героїчних сторінок української історії, порушує проблему формування української національної свідомості, боротьби народу за свою волю і державність. Образ народного героя, лицаря і поборника козацької правди Северина Наливайка, створений С. Черкасенком, стоїть у ряду кращих художніх образів української історичної драматургії: Сава Чалий, Богдан Хмельницький, Дмитро Дорошенко, Іван Мазепа.

Останнім надрукованим драматичним твором С. Черкасенка була «історична родинна драма» «Вельможна пані Кочубеїха» (Львів, 1936), у якій розкрито трагедію родини генерального судді Василя Кочубея за часів гетьманування Івана Мазепи. Вельможна пані Кочубеїха захищає честь своєї дочки, картає негідні вчинки Мазепи, відмовляється видати за нього Мотрю. Родинний конфлікт і домагання Мазепи стають причиною того, що тихий і сумирний Василь Кочубей зважується на донос царю. За це він заплатив головою. В центрі драми — сильна натура Кочубеїхи, яка вірить, що підступний гетьман «свого діждеться». Її рішучими діями керують і честолюбні наміри, вона хотіла б бачити гетьманом свого чоловіка, Кочубея. Родинні, побутові справи у драмі затінують соціальні й політичні конфлікти, які ніби відсуваються на другий план і творять лише тло, яке ось-ось переросте із родинного у драму всього народу. Суперечливу постать Мазепи і його спробу вийти з-під опіки царя Петра I С. Черкасенко художньо відтворив у драмі «Коли народ мовчить» (надрук.: Чернівці, 1933).

Як письменник історичної теми С. Черкасенко вкладав у історичні сюжети сучасні ідеї, відновлював історичну пам'ять народу, популяризував найбільш відомі історичні постаті. Його історичні драми за своїм

характером близькі до «драм ідей», але не є лише рупором ідей автора: він дотримувався історичної достовірності, реквізиту, водночас дбав про динамізм, сценічну легкість, доступність ідеї, милозвучність і чистоту мови. На жаль, бачити на сцені ці твори йому не довелося, вони ще чекають на своїх поціновувачів.

Драматургію С. Черкасенко не полишав до кінця життя. Періодична преса другої половини 30-х років повідомляла, що письменник «пише комедію в трьох діях «Ювілей». Тут же згадувалося, що уже шість років чекає на друк його п'єса «Газ професора Кравзе». «Виходить,— зауважує автор цього повідомлення,— напишеш п'єсу, а вона лежатиме, аж поки не постаріється... Погано тепер драматургам. Вся надія на майбутнє, а воно так само не ясне»¹. Ці п'єси С. Черкасенка так і лишилися недрукованими, майбутнє для них не було світлим.

Драматургія С. Черкасенка — явище неоднорідне й неоднозначне. Розпочавши творчий шлях гостросюжетними п'єсами з сучасного йому шахтарського життя, письменник пізніше віддав перевагу історичній драматургії. Якщо п'єси першого періоду мали виразно новоромантичне, символістське спрямування, то в п'єсах другого періоду символістське начало пригашене, вони більше вписуються в контекст традиційної історичної драматургії. С. Черкасенко багато уваги звертав на сценічність своїх п'єс, однак більшість з них не мають сценічної історії, залишилися і сприймаються лише як літературні тексти.

Кращі драматичні твори С. Черкасенка були поставлені в театрі М. Садовського, і ці постановки увійшли в історію українського театру, складають її самобутні сторінки. Драматургія С. Черкасенка цікаве явище в українській літературі: її образно-стильове, жанрове і тематичне багатство, поетика і проблематика вписуються в контекст ідейно-художніх пошуків української драматургії першої половини ХХ ст., стоїть у ряду із драматургією і поетичним театром Лесі Українки, О. Олеся, В. Винниченка.

З перших кроків літературної діяльності С. Черкасенко успішно працював у жанрі малої прози, переважно оповідання. Майже вся проза раннього Черкасенка — це твори про шахтарське життя. Він перший в українській літературі звернувся до цієї теми і розробив її з високою художньою майстерністю. Шахтар С. Черкасенка — це не той ідеалізований, прямий і залізобетонний образ робітника, який ще недавно запрограмовано шукали і творили історики літератури. С. Черкасенко йшов до свого образу не від ідеї, а від живої моделі, яку він щодня бачив власними очима і душу якої відчув серцем художника. Письменникові закидали і натуралізм, і нарисовий та протокольний характер описів та малюнків, і неоригінальність тем, і невміння

¹ «Наша культура». — Варшава, 1937. — Кн. 4. — С. 224.

відтворити суть класових антагонізмів, визначити основного ворога шахтарів, та оминали головне — реалізм і глибокий психологізм його оповідань про шахтарів, їх образну пластичність, гуманістичне спрямування, біль за трагічну долю шахтарських дітей. Всі твори С. Черкасенка про шахтарів закорінені у життєвій правді, опрацьовують такі сторони життя, які до того часу не були об'єктом кудожнього зображення. Жорстокість і бруталність окремих сцен, їхня безглуздість і разом з тим невідворотність — це наслідок не літературних впливів, а пильних спостережень і болісних роздумів письменника над бурхливими катаклізмами дійсності, борсанням людської особистості в її лабетах.

С. Черкасенко у шахтарських оповіданнях відтворює глибоко трагічні події. За зовнішніми непривабливими інтер'єрами важких шахтарських буднів: грукіт машин, холода, сморід, брутална лайка — у нього виступають живі люди, кожний із своїм мікросвітом мрій і бажань. Над усім тяжить «чорний блиск», цей підземний Молох, що підпорядковує працю шахтарів, забирає в жертву старих і малих.

Письменник бачив соціальні корені безвихідного становища шахтарів, розумів, що причина в самій системі, виконавцем волі якої є різні штейгери, інженери, десятники, дозорці. У щоденній роботі шахтарі стикалися саме з нижчим ешеленом влади, тому й класові конфлікти відтворено на цьому рівні.

Одним із кращих оповідань С. Черкасенка раннього шахтарського циклу є «Воронько», що стало хрестоматійним. Старий конюх Антип, колишній шахтар, доживає свого віку разом із конем Вороньком, якого люди спустили в шахту і примусили тягати візки з вугіллям. Якось Воронько навіть став «героєм», бо своїм тваринним інстинктом відчув наближення аварії і врятував шахтарів від загибелі, але тепер, коли постарівся і вже не може працювати, його витягають із шахти. Воронько ще відчув запах весняного повітря, побачив сонце, але раптом осліп, бо люди, підіймаючи його з шахти, забули зав'язати йому очі, які після багаторічної підземної ночі не витримали сонячного світла. Оповідання написано в м'яких тонах, пластично. Воронько і дід Антип творять немов одне ціле: Воронько змирився зі своєю долею, виконуючи свою нудну й одноманітну роботу. Дід розмовляє з ним, зжився з його звичками, доглядає, хоч інколи й бурчить на нього. Як свого товариша він проводить Воронька з шахти двома скупими сльозинками.

Ця проста і зворушлива історія вписується в контекст інших шахтарських оповідань С. Черкасенка, у яких загалом переважають темні і трагічні тони. Подібний до «Воронька» сюжет уже зустрічався в літературі, його опрацьовано в романі «Жерміналь» Е. Золя. Типовість шахтарської праці могла породжувати й аналогічні сюжети. Оповідання С. Черкасенка — це реалістичний «малюнок з натури», вихоплений із живих шахтарських буднів. Критика відзначала високий мистецький рівень твору, гармонійність його композиції, соковитість палітри,

наголошувала, що таке майстерне оповідання зробило б честь будь-якій літературі.

Збірка «На шахті» (1909) не пройшла непоміченою, викликала різні, іноді суперечливі думки, зокрема Г. Хоткевича в огляді літературного процесу 1909 р.

На відміну від Г. Хоткевича, позитивно оцінила збірку «На шахті» Л. Старицька-Черняхівська, вважаючи оповідання зразковою лектурою для молоді. Високо підносила вона і художні здобутки молодого автора: «Малюнки його надзвичайно яскраві; описування скрізь перейняті щирою ознакою поезії — настроєм. В Черкасенка немає мертвих слів; в кожному образі — живе почуття; стиль легкий, прозорий. Автор описує шахту без жодних підкреслювань та вигуків, а прості слова перейняті щирим почуттям, дають читачеві дужий суцільний настрій» (ЛНВ.— Т. XLV.— 1909, січ.— С. 233).

Вершинним здобутком малої прози С. Черкасенка з шахтарського життя є цикл оповідань про дітей і для дітей, написаний у 1910—1912 рр. Ці оповідання спочатку друкувалися в періодичній пресі, а в 1912 р. вийшли окремою книжкою «Маленький горбань та інші оповідання» в серії «Ілюстрована бібліотека для дітей». Книжку присвячено «дітям праці, нужди й горя». П'ять оповідань збірки, крім уже друкованого у збірці «На шахті» «Воронька», відтворюють життя, працю, злидні і горе шахтарських дітей. Як і їхні батьки, діти приречені на тяжку працю, безпросвітне животіння. Про навчання у школі вони не можуть і мріяти, їхня доля — каторжна праця. Від них забрано дитинство, веселощі, ігри і кинуте в жахливі умови повільного вимирання. Діти бачать навколо себе тільки злидні і бруд, калічаться і гинуть на роботі, морально дичавіють. Письменник не згущує фарби, його серце вчителя особливо чутливе до дитячих бід, він хотів би бачити бодай якийсь просвіток у цій темній ночі «нужди й горя», але перейти на світлий настрій не може, бо життя не дає для цього підстав.

Ось маленький горбань Павлик, хлопчик-каліка, що живе в убогій шахтарській халупі разом з матір'ю-вдовою і дідом Антипом. Він тягнеться до дітей, хоче з ними гратися, ділитися своїми радощами, але зазнає від своїх ровесників лише зневаги і знущання. Тяжко переживає Павлик своє каліцтво, гірко доводиться його матері, захищає внука дід Антип. Життя не озлоблює їх, вони залишаються добрими і чистими, терпляче зносять біду. Тема це не нова, вона вічна і залишиться актуальною доти, доки слабші потребуватимуть уваги й милосердя. Образ маленького знедоленого горбаня, щедрого і великодушного, можна вважати одним із кращих дитячих образів в українській літературі.

Через недбалість на шахтах, байдужість і черствість старших гинули діти. Так загинув підпасич Василько, отруївшись газом у шурфі («Яма»), залишився сиротою Гарасько, у якого на самий Великдень

померла мати, а батько не може дати собі ради і напивається з горя, калічачи душу дитини («Гараськів Великдень»). Добре серце у Китьки, теж сироти, який поневіряється на шахті, і єдиною його втіхою є прикладна собака Кудла та її щенята.

У прості, здавалося б, сюжети письменник вкладає багато щирого чуття, настрою, викликає співчуття до світу сирітства і дитячої недолі. Спостережливий психолог, він показує, як формуються чисті дитячі душі, бачить у них доброту, щедрість, милосердя та водночас помічає, що несправедливий і жорстокий світ накладає на них свій відбиток, робить замкнутими, недовірливими, підозрілими.

В одноманітне темне життя шахтарів вриваються нові віяння революційного передгрозя. Від пасивності і покори робітники переходять до протесту, страйків, починають виборювати свої права, об'єднуються. Створюються нелегальні революційні комітети, що керують цією боротьбою, захищають інтереси робітництва перед підприємцями, власниками шахт. Символом цієї боротьби стає червоний прапор («хлак» — від «флаг»). На придушення страйкарів уряд кидає озброєне військо, та це лише посилює боротьбу. На бік страйкарів стає і якась частина технічної інтелігенції, їм симпатизує народна інтелігенція — учителі, дрібні урядовці. С. Черкасенко спостерігав цю боротьбу зсередини, перебував у її вирі. Він дивився на події і оцінював їх очима українського інтелігента, вчителя, освітнього робітника. Йому боліли кривди українського народу, і він шукав своїх шляхів до їх усунення, схиляючись більше до сил української революції, що ставили своєю метою визволення України з-під царського гніту і торували шлях до державного життя українського народу.

Протягом 1907—1913 рр. С. Черкасенко систематично друкував у газеті «Рада» і «Літературно-науковому віснику» оповідання з шахтарського життя і життя учителів, дрібних урядовців та ін. Більшість із них увійшло до книжки оповідань «Вони перемогли» (Київ, 1917), що тематично продовжує попередні прозові збірки «На шахті» і «Маленький горбань та інші оповідання». Назву збірці дало оповідання «Вони перемогли», у якому показано зародження свідомої революційної боротьби шахтарів. Епізоди боротьби шахтарів із своїми визискувачами в оповіданнях письменника проявляються по-різному, не завжди вони мають політичне спрямування, не завжди пов'язані із страйками чи демонстраціями. Часто це боротьба за честь і гідність людини, людську порядність, чистоту відносин, тобто має моральний аспект. Виступають сильні і цільні натури, характер яких проявляється у винятково складних обставинах. Таким є Блажчук, один із колоритних художніх образів оповідань С. Черкасенка, душа якого бунтує проти зради і людської непорядності. Він влаштовує дике «весілля» своїй нареченій, яка зрадила його, тяжко переживає свою душевну драму («Блажчукове весілля»). Справжніх епічних висот досягає письменник у розповіді про вчинок

кухарки Домахи, яка вбила хазяїна шахти, не стерпівши його знущань над безправними шахтарями («Юдита»). Вона названа іменем відомої біблійної месниці. І шахтарський побут, і поведінка шахтарів, і зовнішність Домахи викликають огиду, але у кожного ще десь збереглася крихітка сумління і гідності. Домаха доводить це і своїм вчинком, немов спокутує загальну вину, нагадуючи, що вони люди, а не безсловесні тварини.

Галерею жіночих образів створив письменник в оповіданнях «Лаборантка» (панна Клава), «Прикрий епізод» (Ганна Деревицька), «Тося» (учениця Тося), «Марта і Марія» (сестри Ксеня і Наця). Ці трагічні образи пластичні, перекозливі, вихоплені з самого життя. У всіх героїнь цих оповідань сподівання на щастя, якого вони заслуговують, у цьому вирі соціальної несправедливості не справдилися.

Через збірку проходять і образи шахтарів, штейгерів, дрібних інтелігентів, що співчують боротьбі шахтарів і сприяють їм, власників шахт, наглядачів, поліцейських дозорців.

В оповіданнях С. Черкасенка влучно схарактеризовано темні сторони сучасного йому життя, змальовано образи, що найповніше відбивають добу реакції після революційних подій 1905—1907 рр. Ось один із таких стражів порядку городовий Кавун («На посту»). Він служить у маленькому містечку, нудьгує, до всього байдужий. У розмові з Рухлею та її внуками у нього в душі прокидається звичайне людське почуття, він стає ніби нормальною людиною. Та грізний окрик пристава приводить його до пам'яті, він стає «на посту». Або ж лікар Микола Оверкович Висоцький з оповідання «Весела людина». Йому байдуже до хворих, він знущається з них, при огляді шахтарів стає садистом, вірно служачи підприємцям і владі. Головне для нього не здоров'я шахтарів, а те, щоб між ними не було грамотних і свідомих. Він не приховує своїх поглядів і одверто говорить: «З вас як дуже грамотний, то або прохвост, або забастовщик... сволоч, значить».

Такі «малюнки з натури», може, й прикро вражали сучасників своїм «натуралізмом», та вони несли велику життєву правду про свій час.

В оповіданнях С. Черкасенка з життя шахтарів і про їхню боротьбу вимальовується соціальний образ шахтаря. Велику шахтарську масу ведуть за собою нові люди, що з'явилися тут недавно і почали організувати страйки і демонстрації. Це — свідомі робітники, які об'єднуються і висувають свою соціальну програму. Серед них з'являються агітатори-професіонали («Пастка»), та роль їх ще чітко не окреслена, вони розчиняються в шахтарській масі. Як художник С. Черкасенко дивився на життя шахтарів очима рядового учасника подій, без явної політизації баченого. Його насамперед цікавили живі люди: діти, шахтарі, їх сім'ї, побут, морально-етичні відносини у шахтарському середовищі. Позитивним героєм виступає ціла шахтарська маса, у якій ще дуже живучі селянські традиції, але поступово вона формується як нова

сила, здатна не лише до послуху і тяжкої фізичної праці, а й до свідомої боротьби, витворення нових ідеалів. Рецензент книжки «Вони перемогли» відзначив, що з оповідань Черкасенка «проблискує здорова громадянська думка, роздається поклик до життя і добувається протест проти визиску та поневолення людської душі»¹.

Уже перебуваючи в Києві, С. Черкасенко у своїх оповіданнях далі розробляв шахтарську тему, зокрема дитячої праці на шахтах. Тематично ці оповідання продовжують цикл, поданий і у збірці «Маленький горбань». До попередніх образів Павлика, Китьки приєднується ще Сьомка («Великодна ніч») і «Сашко» («Сашків кінець»), які разом складають цілий художній епос в українській дитячій літературі. С. Черкасенко був добрим знавцем дитячої психології, проникав у дитячі душі, бачив їхні потяги до чогось кращого, до знань і світла, та умови жорстокої дійсності убивали їх або робили моральними і фізичними каліками.

Письменника хвилює гірка доля дореволюційного учительства, приреченого на злиденне існування, вічне переслідування за свої переконання. Поряд із оповіданнями А. Тесленка, С. Васильченка та інших письменників, вони творять художню панораму становлення народної української інтелігенції, яка, всупереч великодержавній політиці царського уряду, свідомо пішла на службу своєму народу і рідній культурі. С. Черкасенко в українському учительстві бачив уже ту силу, яка не просить, а вимагає «розкріпачення сучасного політичного й культурного життя й поступу, щоб усім народностям, які складають Російську державу, було відкрито шлях до вільного розвитку й упорядкування свого життя так, як вони самі знають»².

У малій прозі С. Черкасенка виявився великий письменницький хист. Його численні оповідання — це живі образки народного життя. Тематичний їх діапазон обмежений переважно показом шахтарського життя, але у них не відчувається одноманітності. Кожне оповідання — це окремий мікросвіт із своєю образністю, концепцією, внутрішньою динамікою, розмаїттям барв. Написані вони у живій формі: простота і чіткість композиції, напруженість і драматизм дії, правдивість життєвих спостережень, чистота мови — все це робить їх цікавими і художньо переконливими. Оповідання С. Черкасенка — важливий художній документ своєї доби, цінний здобуток української малої прози.

Перебравшись до Києва, С. Черкасенко вирішив по-новому розповісти читачам про те, «як живуть і працюють на шахтах». Задумана ним книжка «У шахтарів. Як живуть і працюють на шахтах» була написана в Києві у 1912 р., але через цензурні утиски не була своєчасно видана

¹ ЛНВ.— 1917.— Т. LXVII, лип.— С. 158.

² Тодосієнко С. (Черкасенко С.). Українська школа на першому всеросійському з'їзді по народній освіті.— ЛНВ.— 1914.— Т. LXV.— Кн. 1, с.ч.— С. 126.

і вийшла тільки у 1919 р. Для своєї книжки автор обрав форму популярної художньої розповіді. Селянин Петро, поховавши жінку і позбувшись убогого майна, прибув із сином Михайликом у пошуках заробітку на шахту. Тут вони знайомляться з новим для них шахтарським світом. Крізь призму сприйняття шахти Михайликом і його батьком читач поступово простежує процес шахтарської праці, довідується про те, «як живуть і працюють на шахтах».

Популярні книжки про шахти і працю на них в українській літературі вже були. Найпомітнішою серед них можна назвати книжку М. Загірньої «Під землею. Оповідання про шахти» (Чернігів, 1897, 108 с.), яка у художній формі всебічно відтворила нелегку шахтарську роботу: знайомство з шахтою, процес і техніку добування вугілля, його коксування, життя і побут шахтарів, аварії, рятувальні роботи, будівництво нових шахт та ін. М. Загірня показала, як селяни в пошуках заробітків приходять на шахту, мріючи заробити гроші і повернутися до своєї хліборобської праці. Книжка мала суто пізнавальне значення, не містила соціальних оцінок шахтарської праці, не показувала боротьби шахтарів за кращі умови праці. Її герої, молоді селяни, врятувавши життя під час завалів і затоплень шахти, щасливо поверталися до своїх родин, ставали знову селянами.

С. Черкасенко пішов значно далі у художньому відтворенні життя донецьких шахтарів. Він показав шахту через сприйняття її селянським хлопцем-підлітком, який знайомиться з усією системою добування вугілля й одночасно з укладом шахтарського життя. Мало у ньому світлого і святкового. Небезпечна і тяжка робота під землею чергується з сірими буднями побуту, антисанітарією, пияцтвом, брутальністю. С. Черкасенко звернув увагу на соціальний бік шахтарської праці, показав нещадний її визиск з боку підприємців, власників шахт.

Книжка С. Черкасенка «У шахтарів» написана з пізнавальною метою як позашкільне читання. Вчорашній селянин, а нині вже досвідчений робітник, навчає сина бачити не лише зовнішні ознаки шахтарської роботи, а й дає можливість розглянути глибше соціальну структуру життя шахтарів, усвідомити, «яка то сила робітництво, коли воно держиться гурту й обстоєє один за одного».

І нині книжка С. Черкасенка «У шахтарів» не втратила пізнавального значення і є важливим художнім документом своєї доби.

Після збірки «Вони перемогли» С. Черкасенко тривалий час із прози не друкував нічого. Тільки у 1935 р. в журналі «Наша культура», що виходив у Варшаві, почали з'являтися окремі оповідання під загальною назвою «Померлі душечки. Записки одчайдушного»: «Щось ніби символічне», «Євшан-зілля» та ін. Це були сатиричні оповідання й нариси з життя української еміграції, яка встигла пристосуватися до життя на новому місці. «Померлими душечками» автор називає тих українців, які на еміграції вмерли для української національної справи, відмови-

лися від колишніх ідеалів, влаштували свій побут, завели в сім'ї іншу мову. З гіркою іронією говорить письменник про цих переродженців і пристосуванців, для яких Україна поступово ставала лише далекою згадкою.

1937 р. у Львові вийшов у двох томах новий твір С. Черкасенка «Пригоди молодого лицаря. Роман з козацьких часів». Історичним цей роман можна назвати лише умовно. Він належить до тієї белетристики на історичну тему, якої у 30-х рр. написано чимало, особливо на західноукраїнських землях (А. Чайковський, І. Филипчак, В. Бирчак, Ю. Опільський та ін.). Історичною основою роману є події на Україні у 1615—1625 рр.— від гетьманування Петра Конашевича-Сагайдачного і його знаменитого морського походу на турецьку фортецю Кафа у 1616 р. до згадки про гетьмана Марка Жмайла (1625). Фактичне відтворення історичних подій найменше цікавило автора — він зосередив увагу на простеженні типового шляху козака тих часів: втеча з якихось причин на Запорозжя, навчання там військової справи і звичаїв, участь у козацьких битвах і походах, повернення додому, одруження, готовність у будь-який час знову стати до козацьких лав.

Роман «Пригоди молодого лицаря» можна вважати типово пригодницькою літературою, розрахованою на легке читання. Павло Похил потрапляє в різні скрутні обставини, але завдяки могутній фізичній силі, навіть деякій вайлуватості і простакуватості, виходить переможцем: розганяє цілий гурт козаків, що хочуть приборкати його свавілля, вириває красуню Орисю з рук польного гетьмана, визволяє цілу валку невільників, рятує козацький загін від нічного нападу татар, перемагає у двобої татарського ватажка, виявляє чудеса відваги й хоробрості у морських походах козаків і, зрештою, поступає по-лицарськи із своїм ворогом, канівським осавулою Денисом Кригою, який обманним шляхом хотів одружитися з його нареченою Орисею, пустивши чутку, що Павло загинув. Такий образ цілком узгоджується із законами жанру пригодницького роману, коли на перший план виступає зовнішня фабула, без особливого заглиблення в суть та оцінку історичних подій чи відтворення внутрішнього світу героїв і їх соціального становища. Навіть загальний пафос національно-патріотичної теми тут дещо приглушений, є лише окремі згадки про потребу боронити рідну землю, віддати за неї життя, про козацьку славу, про невольницьке українське горе, волю і віру. Вся увага зосереджена на одній небуденній особі і її пригодах. Павло Похил виступає як казковий герой, завжди і скрізь виходить із скрутного становища, залишаючись фізично цілим і морально чистим.

С. Черкасенко не ідеалізує козацтва, не захоплюється його подвигами, а показує його в дії, бойових буднях. Навіть гетьман Сагайдачний проходить у творі як епізодична постать, без глибшого розкриття його характеру і хисту полководця.

Натомість досить колоритними образами виступають канівський полковник Гудима і осавул Денис Крига, для яких поняття козацької честі і слави майже недосяжне. Це вже вельможі, що більше дбають про свої особисті вигоди, вислужуються перед старшими, з погордою дивляться на простих людей. З любов'ю змальовано образи канівських дівчат — Орісі, Катрі, матерів-удів Василихи, Обеременчихи, які на своїх долях відчули весь драматизм народно-визвольних рухів.

Читач встиг полюбити цього справді питомо українського лицаря, який зазнав козацького життя і слави, розлучається з ним тоді, коли він, уже статечний господар і батько, на заклик Максима Кривоноса знову став до лав козацького війська, на цей раз уже для боротьби з польсько-шляхетським військом, що посунуло на Україну для приборкання українського козацтва. Павло Похил-Жбурляй дожив до великої визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Про дальші пригоди свого героя С. Черкасенко розповів у романі «Блиснем шаблями, як сонце в хмарі», який залишився ненадрукованим.

На початку 1910 р. видавець щоденної київської української газети «Рада» Є. Х. Чикаленко запропонував С. Черкасенку, уже відомому на той час письменнику, писати для газети гумористичні твори-фейлетони. С. Черкасенко не одразу погодився, натомість він пропонує видавцеві оповідання, обіцяє вислати до редакції «принаймні по одному оповіданню на місяць»¹. Очевидно, пропозиція Є. Чикаленка вабила С. Черкасенка, давала змогу стати професійним журналістом, перебратися до Києва, чи не єдиного на той час українського культурного осередку на всю Наддніпрянську Україну. З 1910 р. він стає постійним співробітником «Ради», систематично друкує тут свої оповідання і фейлетони. У газеті веде рубрику «Маленький фейлетон», у якій під псевдонімом «Провінціал» протягом 1910—1914 рр. надрукував кілька сотень фейлетонів, гумористичних і сатиричних замальовок, картинок «з натури», інтерв'ю, «листів до редакції» та ін. Опрацьовуючи злободенні теми українського громадсько-політичного і культурного життя, С. Черкасенко у своїх фейлетонах залишався художником слова, виводив сатиричні художні типи, характерні для тогочасної дійсності: продажні політики і чиновники-бюрократи, чорносотенці, різні культуртрегери, псевдопатріоти, «рідні патріоти», обивателі, «доброзичливі», «опозиціонери», виборчі махінатори і «ловці виборців», «землячки», «відьмаки», «унтер-Пришибееви в рясах», «голопузі антрепреньори», «хорошіє господа», «новітні радикали», «спритні кандидати», «яничари», «наші Наполеони», «власні україножери», «лицарі ночі», «державні діячі», «герої наших часів», «інтенданти од політики»,

¹ Лист С. Черкасенка до Є. Чикаленка з Юзівки від 31 січня 1910 р. Рукописний відділ Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського АН УРСР, І. 35785.

«російські хрестоносці» та ін. Через низку фейлетонів проходять художні образи політичних хамелеонів, українофобів, кар'єристів і політичних демагогів, які нещадно воюють з українством або ж при потребі заграють з ним, удають із себе патріотів. Досить назвати лише псевдопатріота і псевдоукраїнця пана Перерепенка, який уміло пристосовується до будь-яких обставин, є реліктом дикої малоросійщини.

У своїх фейлетонах С. Черкасенко багато уваги приділяє культурному і національному питанню, показує утиски української культури і школи, засуджує імперську, антиукраїнську політику Петербурга, яка практично здійснювалася через місцевих перевертнів: «Петербурзька бузина і київський дядько», «Іудушка з Росії», «Меньшиков і кози», «Чого в п. Шульгина серце стискається?», «Казка про октябриста», «Меньшиков і Велика Хартія вольностей», «Джерело «зоологічного» націоналізму», «Рады стараться», «Київський Поприщін», «Всеросійська ерунда» та ін. Його фейлетони — яскрава сторінка історії української журналістики, вони відігравали помітну роль у тогочасній політичній та культурно-ідеологічній боротьбі, викривали і колоніальну політику царизму на Україні, й хиби власне українського громадського і культурного життя. Багато з них і в наш час не втратили своєї актуальності, пізнавальної і художньої цінності.

Частина фейлетонів письменника за жанровими ознаками є сатирично-гумористичними оповіданнями і новелами, що можуть мати довше, ніж одnodенне життя у газеті. Це розумів і сам письменник. У 1913 р. він відібрав з «Ради» дев'ять таких фейлетонів-оповідань і видав окремою книжкою під назвою «Жарти Сатира». Підписав він її, крім справжнього прізвища, ще й газетним псевдонімом «Провінціал». У книжці відтворено непривабливі, сірі й нудні сторони провінційного життя — моральну розбещеність, підступництво і наклепи, безкультур'я, грубість, національну і релігійну нетерпимість так званої інтелігенції. Це життя рабів і споживачів з їх низькими інстинктами, повною відчуженістю від народу, відхрещуванням від прогресивних сил, від всього українського.

Ось підхмелені гості, «панотченьки», залюбки співають «малоросійські пісні» на слова Шевченка, а ніхто з них не знає, хто такий Шевченко («Хто він?»). Коли громадський комітет просить у них пожертвувати на пам'ятник Шевченкові, вони з огидою відвертаються від «українського» і «мазепинського» поета і продовжують співати «малоросійські пісні». Аналогічні теми розробляються і в інших творах — «У вагоні життя», «Політика». Псаломщик Всепітій, ще не зіпсований брудом життя, тягнеться до народу, шанує його мову, вірить у чесність, справедливість, силу кохання, але стає жертвою своєї довірливості («Сила кохання»).

С. Черкасенко володів даром сатирика-фейлетоніста, помічав і викривав численні життєві антагонізми, з'ясовував їх причини, докопу-

вався до їх суті. «Жарти Сатіра» — цікавий документ української сатиричної прози передреволюційних років. Фейлетони С. Черкасенка є значним досягненням прогресивної української художньої публіцистики й журналістики, вони творять окремий жанровий пласт різно-сторонньої художньої творчості письменника.

С. Черкасенко успішно виступав також як літературний критик і літературознавець. У газеті «Рада» він надрукував низку змістовних рецензій на нові книжки Х. Алчевської, Г. Чупринки, Л. Пахаревського, Г. Хоткевича, М. Кропивницького, Ю. Яворенка, С. Васильченка, М. Євшана та ін. Його статті про Т. Шевченка, М. Лисенка, А. Толстого, К. Ушинського, Лесю Українку, М. Коцюбинського, А. Тесленка та ін. написані на високому професійному рівні, із глибоким розумінням специфіки творчості видатних письменників. На особливу увагу заслуговують його статті «Шевченко і діти», «Шевченко педагогам», «Леся Українка і діти», «Про виховання дітей».

Не втратили свого наукового значення спостереження письменника над творчістю Лесі Українки. У статті про неї С. Черкасенко писав: «Невмируща прикмета блискучої творчості Лесі Українки — прометеїзм — робить тую творчість рідною, близькою пролетаріатові взагалі, українському зокрема, незважаючи на те, що поетеса сливе ніколи не брала сюжетів для своїх творів з життя сучасного робітництва й селян» («Дзвін». — 1913. — № 9. — С. 205).

С. Черкасенко першим опрацював літературну спадщину Архипа Тесленка, після смерті письменника написав про нього статтю у «Раді», потім зібрав, упорядкував і видав із своєю вступною статтею найповніше на той час видання творів «З книги життя. Оповідання» (Київ, 1912), до якого увійшло 19 оповідань. У вступній статті, що є, власне, першим літературним портретом талановитого письменника, він розробив концепцію творчості А. Тесленка, детально простежив його недовгий життєвий і творчий шлях, оцінив його як «талант сили небуденної». Він розумів, що в особі А. Тесленка «українське письменство втратило талант неабиякий» і якби були сприятливі умови для розвитку його письменницького хисту, «то він зробився б справжньою окрасою української літератури».

На смерть М. Коцюбинського С. Черкасенко відгукнувся статтею в «ЛНВ», що є фактично розгорнутою рецензією на дві книги творів письменника «Дебют» (1911) і «Тіні забутих предків» (1913). Коцюбинський для Черкасенка — це «великий артист і жрець краси, що задихався в бридоті життя, утвореній його сучасниками» (ЛНВ. — 1913. — Кн. V, за май. — С. 304). У статті проаналізовано й оцінено майже всі художні твори М. Коцюбинського, високо піднесено їх мистецьку вартість, оригінальність стилю, який характеризується як «свій власний правдиво-граціозний, свіжо-барвистий еластичний, блискучий і чистий».

У літературній творчості С. Черкасенка віддзеркалено трагічну долю

України перших десятиліть нашого віку, її жертвну боротьбу за свої соціальні і національні ідеали. Поезія, проза, драматургія і публіцистика письменника повністю перебувають у силовому полі суспільно-політичних і революційних подій на Україні, відбивають основні етапи цих подій, їх злети і падіння.

С. Черкасенко пережив трагедію митця, вирваного з виру революційних подій і закинутого долею на чужину. В еміграції прийшла переоцінка цінностей: він критично поглянув на свою творчість і громадську діяльність. Йому боліла українська державна справа, але вона у нього проходила через серце художника, людини з народу, що хотіла бачити свій край вільним, без «панів і попів». Він не став «перекотиполем», створив свій поетичний ідеал вільної України, який проніс крізь усе життя. Майже чотири десятиліття він працював для свого народу, відчуваючи себе його сином, невіддільною часткою його біди, радощів і надій.

Різностороння і талановита творчість письменника є значним здобутком української літератури ХХ ст. Повернення її після тривалої перерви українському читачеві — явище закономірне, одна із ланок відновлення історичної пам'яті українського народу і повноти українського літературного процесу.

Олекса МИШАНИЧ

ПОЕЗІЯ

БАТЬКІВСЬКА БАНДУРА

Бандура батьківська в забутті
Висіла в хаті на стіні,
І, довгим сном неначе скуті,
Ослабли струни мовчазні.

З стіни, німую, я жахливо
Ізняв і струни підтягнув,
Торкнувся пальцями — на диво
Із неї згук мені загув.

І серце полум'ям гарячим
У тую ж мить він розтопив,
Уста шептали дивні речі,
А згук той з ними влад гудів.

Від того часу я бандури
Не випускаю із руки
І все на ній силкуюсь, хмурий,
Заграти гарно, як батьки.

ОГНІ

Колись було: батьки тихенько
Збирались в хаті уночі,
І їх огнище помаленьку
Таємно жевріло в печі.

А ми бажали розпалити
У полі огнища свої,
Багаттям правди і освіти
Засяти враз на всі краї...

І наші мрії незабаром
У дійсність справжню повились:
Знялося огнище пожаром
І розійшлося далеко скрізь.

І не загасять вже на волі,
Його ні вітер, ні дощі,
Бо розгорілося у полі —
Не так, як батьківське, в печі.

ТОВАРИЩАМ

Цвіли ми всі в часи юнацтва,
Як півдня пишного цвіток,
Ніхто не мріяв про багатство,
Щасливий був не тим гурток:

Лилися вільно щирі речі,
Ряди палких, крилатих мрій,
Багатства кращого предтечі,
Давали бесіді настрій.

Так сила творчая весіння
Вилле в природу дивний дух:
Могутнім повне все створіння,
І кожен згук, і кожен рух...

Де ж ви, де ви, дитинства друзі?
Яка пригріла доля вас?
Чи дні проводите у тузі?
Чи хто зазнав і щастя час?

Чи орете в тяжкій роботі,
Як я, невидну борозну?
Чи проводжаєте в турботі
Ви молоду свою весну?

Не знаю вашої я долі,
І як цвіте ясний ваш май;
Але, як сіячеві в полі,
Мені те вияснить врожай.

УЧЕНОМУ ПЕДАНТОВІ

Великий ти — і в небі зорі
Перелічив у темній млі,
І знаєш всі піщини в морі,
І що у надрах є землі.

Світило ти еси науки,—
Зорею ж щастя засвіти,
Перелічи всі сльози, муки...
Несила? ні? — Маленький ти!

СІЯЧІ

У пору вийшли ми з торбами:
Весна бажаная прийшла,
І з нив веселими струмками
Вода цілюща потекла.

Притьмом розбуджена природа
Бітає дивнуою весну,
І жайворонок вперш заводе
У небі пісню чарівну.

Давай-бо сіяти, мій друже,
В земельку вогкую зерно,
На лоні в ньеньки буде дуже
Рости у пестошах воно.

І силу творчюю від себе
Посіє сонце опісля:
Його кохати буде небо
І пестуватиме земля.

У пору вийшли ми з торбами:
Давай-бо сіяти, давай!
Колись з веселими серцями
Зберем багатий урожай!

ПОЛЕ

Широкее поле кругом зеленіє
Все в шатах квітчастих, розкішних, рясних,
Неначе невіста — вся повна надії,
Ждає і щастя й обіймів палких.

Широкее поле, святая країно,
Як любо на тебе дивитись мені!
Обняв би, кохав би, зелене, без впину,
Упав би й забувся в твоїй ширині!

А сонце пригріло б з високого неба
Занедбаних в долі зрадливій сиріт,
Заплакали б хмарки — і слізок на тебе
Сипнуло б багато на травку, на цвіт...

Прощай же, широке, бо треба тікати!
На спомин нарву я червоних квітів...
Прощай же, святее: он німець пикатий
Кричить, щоб забрався, в траві не сидів...

* * *

Багато журливих пісень ми співали,
Бо змалку ті пісні над нами лунали...
Не пісні — то стогін усюди ходив
І полум'ям душу пекельним палив.

Багато пекучих ми сліз проливали,
Отрутою в серце вони западали...
Не сльози — то камінь на серці осів
І, біднее, тяжко, могутньо давив.

Багато і щиро ми всі працювали:
На руки, на ноги кайдани кували...
Невже ж ти, о Боже, уваги не звів
На працю, на сльози, на сумний наш спів?

НАСТРОЇ

ДОЛЯ

Було — під вербами струмочок
Тихесенько бринів,
В гаю навколо розтинався
Пташиний любий спів.

А ми під вербами укупі
Сиділи, молоді,—
Бажали прочитати
Про долю у воді...

Тепер під вербами вже тихо,
Бо висохла вода,—
І нашу доленьку та щастя
Пошарпала біда.

1905

ВЕСНА

«Любий мій! чому віконце
Не відчиниш ти весні?
Подивись, як світить сонце,
Линуть співи весняні.
Ти ж, мов сич той, заховався
І від сонця, й од весни.
Глянь, як пишно гай убрався,
Степ, садочок... Відчини!»
— О, запевне, моя зірко!
Вже весна панує там!
Присягався ж колись гірко
Не йнять віри я жінкам.

Ти смієшся?..— «Чи не диво!
То ж бо жінка, се — весна».
— Знаю я, весна зрадлива:
Певне, жінка і вона!..

1905

РАНКОМ

Ранком вийшла ти в садочок:
Вітер, дощ з імлою...
Ти ж співаєш і смієшся,
Ніби вдень весною.

Я не знаю,— яку радість
Треба в серці мати,
Щоб на холоді, в негоду
Пісеньку співати.

«О мій друже! Хай похмурий
Листопад лютує,
В кого ж серце молодеє —
Травень там панує!»

1905

НЕ ХОДИ У САД

Не ходи у сад сонливий
Ти ніколи уночі:
Там шепоче клен журливий,
Світить місяць чарівливий,
Тихо в небі ідучи.

Не буди нічне мовчання
Співом щастю і журбі,
Бо той сад, його зітхання
Про минулеє кохання
Нагадає знов тобі.

1905

О. Ч-ській

Твій сміх дзвінкий і блиск очей звабливий,
Веселих слів кипучий водограй,
Чудовий вид — то нервово рухливий,
То повний дум і суму через край;
Твої живі до щастя поривання,
Безкрайі ключ огневих, дивних мрій,
А в таїні глибокії зітхання,
І в серці страх кохання без надій,—
Вони у серцеві важку тривогу
Десь глибоко у мене підняли
Й невідому іще пересторогу
Душі моїй жахливій подали.
Як не радій — таємного зітхання
Не скрие блиск примушений очей,
Як місяця сріблястее сіяння
Не скрие тьми задумливих ночей...

1905

Є. Я. О-вій

Перед очима з давнини
Зринули образи знаднії,
Ясні, виразні,— мов живії,
Мені всміхаються вони.

А в серці чулому умить
Про давне спогади збудились,
І знов колишне пережить,
Сміятись, плакати схотілось.

Коханий друже! те мені
Назад не вернеться довіку —
І тільки образів без ліку,
І тільки спогади смутні...

1905

ЗАКЛИК

Іще у школі, за книжками
Таємний заклик нам гучав,
І човен кріпкими дошками
Завзято кожен обшивав.

Його ми довго лаштували —
Була важка, далека путь,
Потайні ж скелі не давали
Спокійним сном хоч раз заснуть.

А заклик дужий щохвилини
Ясніш у серці все лунав,
І чарівні, як сон, країни,
В огненних мріях малював.

Нарешті ми — у бурях, в морі!
Буруни скачуть, мов чорти,
Неясні стали в небі зорі...
Чи досягнемо ж до мети?..

САМОТИНА

Стоїть сосна одинока
На голій вершині...
Гайне-Руданський

На скелі холодній, під небом похмурим,
Стояла водинці, журилась сосна.
І плакала, бідна, і сльози-перлини
На камінь холодний ронила вона.

І ранок, і нічку, і осінь лихую
Сама зустрічає, мов та сирота:

Минулося літо — і щастя минулось
І хто сиротину тепер привіта?..

На віттях зелених пустее чорніє
Співучої пташки маленьке гніздо.
Коли полетіла у вирій далекий
Утіха-пташина — не бачив ніхто.

І зрадниця мила туди захопила
І втіху єдину — пісні голосні...
Тепер тільки вітер голосить у віттях,
Наводячи тугу і в ночі, і в дні.

О. Н. П-му

Нещасний той, хто не зберіг
Завзятого юнацтва мрії,
Хто міцно тримати не міг
Огню збавенної надії!
І час нудний його життя
В нікчемній праці пропадає,
В очах байдужих почуття
Остання іскра дотліває.
Сердега бідний! чом не вмер
Малим хлоп'ям, як був щасливий,
Як черв безвір'я ще не жер
У серці полум'я бурхливе?
Хоч тяжко б ти тоді вмирав,
Життя шкодуючи принади,
Проте зневір'я б не зазнав,
Його жорстокості і зради...
А нині, бідний, смерть яка! —
Без жалю піп тебе сховає,
І, мов іронія гірка,
Та «вічна пам'ять» залунає.

В ЦАРСТВІ ПРАЦІ

У ШАХТІ

Мокро і темно, немов в домовині,
Випало кайло із рук,
Дихати важко, ломота у спині,
В голову болізний стук.
Чому став?
Не дрімай!
Бери кайло —
Довбай!

Думка єдина: спочити хвилину —
Сили нема довбонуть,
Добре б піднятись та випростать спину,
Свіжим повітрям дихнуть.
Чому став?
Не дрімай!
Бери кайло —
Довбай!

Пізно чи рано? ще довго робити?
Тягнеться час той, мов рік...
Дайте спочити, спочити, спочити,
Дайте заснути... навік!..
Чому став?
Не дрімай!
Бери кайло —
Довбай!

1906

ПІД ЗЕМЛЕЮ

Тут вічна ніч. Але не та,
Що після стомленого світу
Клопітну землю обгорта
У ласці тихого привіту.

Тут вічна ніч. Вона не сні
Несе утішніі людині:
Землі занедбані сини
Помалу гинуть в домовині.

Замісто зірок золотих,
Ночей, і вроди, і принади,
В кутках далеких і страшних
Убогі блимають лампади,—

Неначе шабаш свій мерці
Сюди збирались святкувати
Й свої смердючі каганці
Де-де забули поховати

І розійшлись, і чутно стук
Глухий, зловісний в домовину...
Із всіх кутків могильний згук
Жаха незвичною людину...

Тут вічна ніч, тут повно вщерть
Страждання, розпачу і муки,
І звідусюди тільки згуки:
Стук-стук! тут ніч! стук-стук! тут смерть!

1906

В ЦАРСТВІ НОЧІ

Чорно... душно... Сліпить очі,
Впалі груди не дихнуть...
Під землею в царстві Ночі
Квіти сонця не цвітуть.

Та в душі, з віків знебулій,
Ще ясніш горять огні,
І не зникли в млі минулій
Волі жданої пісні.

Виростають вільні крила...
Хто ж стримає нашу міць,
Коли в мури вільна сила
Вдарить громом блискавиць?!

Зірвем сонце! — море світла
Кинем в чорную глибінь,
Кинем квіти в рабські житла —
В житла пітьми і терпінь!

1920

ШАХТАРІ

Тихо у вогкій пітьмі,
В шахті, на дні.
Стіни ридають німі,
Мокрі, брудні.

Буйними краплями піт
Очі сліпить,
Лампи смердючої гніт
Блима, чадить.

Тяжко... повітря нема...
Сльози бринять.
Тиша панує німа...
Треба довбать!

Гучно ми в груди землі
Кайлом б'ємо,—
Вперто ми шиї свої
Сунем в ярмо!

Вугілля кожний шматок
Сяє, блищить:
Сила шахтарських кісток
В ньому горить!

1906

МОНОЛОГ

Ви смієтесь, що п'яний я?..
Та байдуже мені!
Горить, болить душа моя,
І серце все в огні.

В горілці горе утопить —
Нікому те не гріх,
А вам, звичайно, не болить —
Вам жарти, глум та сміх.
Од праці п'яний кожний з нас
У шахті пропадав,
А може, й плакав там не раз —
Того ніхто не знав.
Та святом, бач, напивсь — і ви
Вже регіт ізняли:
«Чи йде той хміль із голови
У шахтаря коли?»
І чудно вам, як пельку він
Горілкою залле
І підпирає, п'яний, тин
Або дружину б'є...
Тварюка він?! Дурні, дурні!
Як вийде з голови
Колись той хміль, то — навісні! —
Заплачете і ви!..

1906

ФАБРИКА

В мурах, як в панцирах, упир
П'є людські сльози, піт і кров...
Чому ж не гасне сяйво зір,
Не мовкнуть співи про любов?!

І день, і ніч упир співа
Врочисту пісню перемог...
Пишають квіти, дерева,
Сміється сонцем добрий Бог...

Міцні обійми дужих лаб,
Страшні пісні потвор-машин! —
І тільки раб — прикутий раб —
Плекає там тяжкий проклін,

Що вдарить громом в чорний мур,
Погасить жертвенні огні
І муки праці і тортур
Оберне в квіти і пісні!..

БОЖЕВІЛЛЯ

Ввесь світ — криваве божевілля,
Ввесь світ у дикому танку
Справля пекельнеє весілля,
Справляє оргію гидку.

Чадно. Душно. Давлять сницца...
Чорні марища в очах,—
Їх рухливі, дикі грища
Повиває смерті жах...

Плаче в безодні кохання...
Ні, не кохання... а що ж?
Чуєш таємні ридання? —
Їх не тривож... не тривож!..

Ввесь світ і досі ще танцює,—
В смітті розбиті і брудні
Святі скрижалі кам'яні —
Червоний чорт по них гарцює...

А там... Хто там стоїть свавільний?
Ще мить — і молот їх тяжкий
Впаде на бенкет божевільний,
На світ трухлявий і гнилий!

1919

ТИХОЇ НОЧІ

НА ДОБРАНІЧ

Сонце востаннє землі усміхається
Й тихо за гори далекі ховається,—
Світе, засни, відпочинь!

Спіте, потомлені, спіте, заплакані,
Спіте, задурені, спіте, залякані! —
Ночі насунулась тінь...

Доля суворая з ранком прокинеться,
Хижим шулікою на люд накинеться,—
Думки про щастя покинь!..

Доки ж ніч-матінка ласкава, темная
Тягнеться тихо, мов казка таємная,
Поти засни, відпочинь.

Хай хоч у сні тобі щастя всміхається,
Серце намучене сном навтішається,—
Доле проклятая, згинь!..

1906

ВЕЧІР У СТЕПУ

Лежу в степу... Журливий вечір наді мною
Загадкою мовчить, ховає таїну,
І шепчеться вітрець з могилою старою
Про давній час, славетную старовину.
А там в ярах, по лощинах вже ніч чорніє;
Ще далі, ген на обрію, змарнілим склом

В оздобі верб задумливий ставок біліє
І дихає звідтіль привабливим теплом.
Біля ставка, в яру, пастух вечерю варить.
Легенька мла над всім: чи дим то, чи туман?..
Як гарно тут в степу лежать, про щастя марить,
Очима обіймають небесний океан!..
Далеко десь самотня пісня заридала
Й ввірвалась в темряві, мов срібная струна,
Затихло все, і сумно-сумно застогнала
Назустріч їй у вербах тихая луна.
А чий то спів збудив вечірнєє мовчання?
Чия душа вночі боліє і квилить? —
Не знаю я... Але і досі те ридання
Чи то в душі, чи то в повітрі — ще бринить.

1906

НІЧНІ ЗГУКИ

Нічка... Сам я... Над водою
Верби стелють свій намет,
І шепоче з осокою
Невгомонний очерет.

Сріблolistая осика
Загадалася, мовчить.
А тужливая музика
Знову в серденьку дзвенить.

Сумно... важко... Над водою
Ходить смуток уночі.
Десь в руїнах за рікою
Стогнуть жалібно сичі.

Серце ловить сі розмови,
І ридає, і квилить...
Ох, той шепіт загадковий! —
Сум лихий в йому бринить.

1906

НАД РІЧКОЮ

Тихо над річкою в ніченьку темную.
Спить зачарований ліс.
Ніжно шепоче хтось казку таємную.
Сумно зітха верболіз.

Нічка розсипала зорі злотистії:
Он вони — в річці, на дні.
Плачуть берези по той бік сріблестії,
Стогне хтось тяжко вві сні.

Що йому мариться? Щастя улюблене?
В хвилях зрадливих життя?
Може, то серце нудьгує загублене,
Просить, шука вороття? —

Важко навіки минулому зникнути!..
Нічка зітхає, мовчить.
Страшно, і сумно, і хочеться скрикнути —
Пітьму зловісну збудить.

1906

УНОЧІ

На місяці блищать сріблясті осокóрі,
І тихий став заснув в задумі мовчазній;
В йому і в небесах далекі сяють зорі:
Любують і вони, як в пітьмі прозірній
На місяці блищать сріблясті осокóрі.

Все спить навкруг, усе тихенько спочиває,
Щоб знов прокинутись уранці до життя...
Чому ж душа моя і рветься, і ридає?
Спочинь хоча на мить! не рвися без пуття:
Все спить навкруг, усе тихенько спочиває.

Лагідна ніч в душі не має перемоги
І серця гострий біль не в силі припинить,
Не може зняти дум страшенної облоги,
Бо відгук життєвий не дасть їй відпочить:
Лагідна ніч в душі не має перемоги...

Повстане день ясний, а з ним людськії муки,—
Ніколи ніченька навик їх не приспить,—
А ранком знов весь світ здригнеться від розпуки...
Тому душа ридає і квилить,
Що встане день ясний, а з ним... людськії муки...

1906

НІЧ

Тихая ніченька, ніч чарівниченька
Землю вкриває.
Князь наш ясененький — місяць повнесенький
Лагідно сяє.

Он усміхаються, в хмарки ховаються
Зірки золотисті.
В тінях заховані, сплять зачаровані
Квіти барвисті.

Купами темними, сумно-таємними
Верби схилились.
Спить люд замучений, горем засмучений —
Всі потомились.

Радість хвилинную й працю невпинную
Нічка приспала,
З ними й жахливу долю зрадливу,—
Бодай не встала!..

1906

МАРИЦА

Спускає ніч серпанок свій таємний,
Горять зірки, мов тихая любов,
І світ страшний хова свій образ темний —
На йому кров... усюди кров...

О ніч-збавителько пречистая, святая,
В жалобу смерті ти його повий,

Хай щезне він од краю і до краю,—
Покрий його... навік покрий!..

Даремно все!.. бо образ той кривавий
Не вкрис й ніч... Він тут... мовчи... мовчи...
І в п'їтмі він малюється яскравий —
І важко дихає вночі...

1907

БЕЗСОННЯ

Всю довгу ніч проклятий сич
На хаті стогне
І — дивна річ — сон тихий пріч
Від мене гоне.

Думки сумні у тишині
Серденько крають,
Примар страшні баньки в вікні
Мені кивають.

Смакує мух в кутку павук —
Якась ридає...
А серця стук в предчутті мук
В ушах лунає.

Химерний жах темнить в очах,—
Я ліжко кинув...
Лупатий птах навів той страх,—
А щоб ти згинув!..

1906

НАД МОРЕМ

Зорі в морі у прозорій
Хтось розсипав у воді.
Стиха диха хвиля тиха,
Колисає, заплітає
Їх в мережки золоті.

Віє, мліє, снами мріє
Легіт ніжний дальніх піль,
Плине, рине, в скелях гине —
У склепіннях, у каміннях
Рокіт тихий сонних хвиль...

Суми, думи в співи-шуми
Заплете у серці ніч:
Засне, згасне щастя ясне
І в тужливих серця співах
З шумом хвиль полине пріч.

Та не в'яне — з сонцем встане
Пісня пориву й життя:
Хто не втоне в царство сонне —
Всіх розбудить і розбудить
Мари сну і забуття!..

1914

НА ВЕСНЯНИЙ МОТИВ

ЗИМА Й ВЕСНА

«Насуплю я брови,— говорить зима,—
І вітер з морозом повіє:
Усе скрізь загине — рятунку нема!
Під снігом замре, заніміє».

— А я засміюся,— весна відмовля,—
І сонце пекуче засяє:
Прокинуться луки, ліси і поля,
Усе зацвіте, заспіває.

1906

ЗА ТЕПЛОМ

За теплом зима сумна
Заморозить, замете,
За зимою знов весна
Заспіває, зацвіте.

Так і в серденьку моїм:
Втіху гонить сум важкий,
А за смутком навісним
Спів лунає чарівний.

І весною та зима
Все ввижається мені,
Як і взимку крадькома
Серце плаче по весні...

1906

ХМАРНО

Хмарно... сумно... чорні луки,
Чорне поле, чорний гай...
Вітер стогне, крячуть круки.
Ох, чи скоро сьому край?!

І в душі моїй журлива
Пісня жалібно бринить...
Де ж весна-красна зваблива
Забарилася в сю мить?

Сірий день глядить в віконце,
Темно в хатоньці моїй...
Дайте світла, дайте сонця,
Дайте щастя, ясних мрій!

Сум у серці хижим круком
Кряче, б'є важким крилсм...
Ох, чи скоро ж край всім мукам,
Що нависли над чолом?!

1905

РАНОК

Годі спати, час вставать!
Ось поглянь в віконце:
Час роботу починать —
Скоро зійде сонце.

Ранні пташки піднялись,
І туман біліє.
Хмарки полум'ям взялись,
Зорька червоніє.

Хоч і мляве ще й німе
Все спросоння ходить,
Та життя своє візьме:
Сонце вже зіходить.

1905

ПЕРЕД ГРОЗОЮ

Хмари насунулись.. Тихше!.. Довкола
Тіні химерні лягли,
Ніби природи пресвітлеє чоло
Думи сумні повили.

Хмари темнішають.. Тихше!.. Що буде?
Сльози? благання? жалі?
Мукою сповнені висохлі груди
Неньки святої — землі.

Все притаїлося. Тихше!. З грозою
Гучно гримітиме грім..
Душі знеможені збудить до бою
Покликом грізним, страшним!..

1907

САД

В обіймах сну затих зелений сад.
Легкий вітерець в гущавині зітхає
Спокійно спить акацій ніжних ряд,
І соловей ущух. мовчить.. дримає.

А місяць лє скрізь сяйво по землі,
Вкриває все золотистим ніжним фльором,
І по саду в прозорій жовтій млі
Тремтять стежки гратованим узором.

Не ніч — о, ні! — се казка чарівна!
І краще слів таємнее мовчання,
Все серденько хвилює аж до дна
У тишині журливеє зітхання.

Мовчання — смерть, воно жахає нас,
Коли ж і смерть красою так багата,
Як сад отсей у пізній ночі час,—
Ладен щодня й щоночі я вмирати!..

1906

СУША

Межею йду. Гадюкою з-під мене
Біжить вона кудись удалечінь,
А там село, людське життя злиденне
І горенька незмірна глибочінь.

Іду... куди?.. І сам того не знаю.
Дзвенить співець весни десь угорі,
Земля пала, і марево без краю
Далеко котиться в шаленій грі.

Горить... пече... Усе довкола мліє...
Дощу! дощу! порепалась земля,
Де-де чорніє мертва ще рілля.

І душу жах пройма, і серце нис,
Бо Голод-цар крилом вже грізно віє
І пащеку страшенну роззявля...

1907

НЕ СПІВАЙ НАМ

Не співай нам, бандуристе,
Дум-пісень гучних
Про козацькії події,
Про татар лихих.

І про славу України
Годі голосить,—
Слава — хвиля: піднялася
Та і зникла вмить.

Заспівай лиш нам, кобзарю,
Про наш тихий край,
Надто тихий, як в безвітря
Над річкою гай;

Про обідрану хатину
У ріднім селі,
Як красується пшениця
На чужій ріллі;

Як старанно хлібороби
Чужий переліг
Орють з досвіта до ночі,
Збиваючись з ніг;

Як дівчина, мов пташина,
На зорі співа,
Поспішаючи до дуки
На чужі жнива.

Заспівай про те, як діти
По рідних хатах
Пухнуть з голоду без ліку
Матерям на страх.

Нехай завжди твоя кобза
Нам про се бринить,
А вже серце, наше серце,
Знайде, що робить.

ЧАЙКА

СПІВЦЕВІ
ІВАНОВІ ФРАНКОВІ

I

Море, як тайна, мовчазно-спокійне,
Море, як далеч, невідомо-мрійне,
Снами бурхливими снить,
Снами в безодні.

Сонце, як велетень з бою у ранах,
Встало, повите в кривавих туманах,—
Скелі — в пожежі умить,
З ночі холодні.

Ринуть зловіснії рокоти-шуми.
Душу турбують заховані думи,
Серце палає огнем —
Бурі чекає.

Сонце із злата кує ясну зброю,
Вітер он рветься, як лицар до бою,
Мов білогривим конем,
Хвилею грає...

Море наїжилось грізне, як кара:
В блисках огневих насунулась хмара,
Буря збудила хаос
Криком суворим.

Чайка між хвилями й хмарами в'ється,
З бурею стогне, з громами сміється...
З нею прудкий альбатрос
Лине над морем...

II

Чайка — то дума кохана моя,
Мій демон бентежний:
Мчить нас у хвилях бажань течія
На простір безмежний!

Нудно нам, тоскно в спокійнім багні
У царстві вмирання,
Линем до хмар ми, що крешуть огні,
Із криком вітання

Топимо в хвилях пекельний свій гнів,
В спокою ридаєм,
Кидаєм бурям огневий порив
І в бою співаєм...

III

О чайко! Ти — пісня співця голосна,
Що лине над морем широким життя!..
В ганебнім спокою нудьгує вона
І криком вітає боїв пречуття.

Із хвиль уродилась, на скелях зросла,
Зміцніла у громі страшних блискавиць
І вільна, як вітер, як льоти орла,
Не знає кайданів, не знає в'язниць.

О пісне натхненна! В постійних боях
Із нападом лютим нестриманих орд
Ти, повная гніву, відвагу і жах
Єднаєш у дивний і грізний акорд.

А буря ущухне — на крилах своїх
Гойдаєш ти квіти нев'янучих мрій
І в ніжних акордах і сльози і сміх
Сплітаєш у казку і в образів рій.

На ранок веселий, на вечір сумний,
На срібнеє сяйво далеких зірниць,
На пахощі квітів, на шум лісовий,
На усміх, на погляд з очей чарівниць —

Душа на все радо озветься твоя:
Ти все одбиваєш, як сонце роса,
Живеш ти усюди, о пісне моя,
Де владою диха цариця-краса!..

IV

Чайки крик в німій пустелі
Розітнеться самотній,—
Збудить-то заснули скелі
Бій роз'ячених стихій.
Повний радощів чекання,
Повний муки сподівання,
Чайки крик
Народився в бурях прагнень,
І лиш в певностях досягнень
Увірветься він навек.

1913

КОХАННЯ

НЕДОПЛЕТЕНИЙ ВІНОК

СПОГАДИ

Сміятись чи ридать?..
В один акорд громовий
Свої прокльони б всі з'єднать —
Бездню мук, пекучих мук,
В один багатодзвонний згук
І з ним — сконать!..
Чи в блиск сліпучий, веселковий
Минулеє убрать?
Як перед Богом осяйним,
Воскреслим Богом, знов живим,
Побожно впасти в молитвах
У прах,
Сльозами щастя заридать?..
Ні, ні!.. В душі, як у могилі.
Хай сплять вони,
Ті спогади зрадливої весни —
Страшні,
Болючі і сумні,
Але, як мрії, вічно милі.
Докором дошкульним
Спокою їх не сполохну
І сам на варті не засну
Над скарбом дорогим:
Тихенько буду їх перебирати
І обережненько сплітати
Укупі з терном квітоньки —
Про те, що згинуло, гадки...

ПРОБУДЖЕННЯ ВЕСНИ

Присмерк вечірній...
В п'ятьмі ефірній
Усміхи зір,

Демон звабливий,
Шепіт пестливий —
 Ніжний зефір.
Тіні, страхіття.
Шум верховіття.
 Ніч край вікна...
Тихе зітхання,
Думи, чекання,
 Втома без сна,
Тіла тремтіння,
Нуда, горіння,
 Сльози в очах,
Погляд турботний,
Усміх скорботний
 В стислих устах...
Ранок в тумані.
В серці незнані
 Передчуття.
Ліжко. Кошмари,
Привиди, чари
 І — забуття...

КОХАННЯ

Воно прийшло... Ще злегка червонів
Блідим рум'янцем захід тихомрійний;
Поволі гасли тіні; гомонів
За садом тиск рухливий, непокійний.
Зійшла зоря... Змагаючись із сном,
Мов стомлені за день маленькі діти,
В знеможі вінчики схилили квіти
І дихали зворушливим теплом.
Воно прийшло... Дивились журно в сад
Твої стривожені чеканням очі;
Передчуттям невідомих принад
Палало серденько назустріч ночі.
Десь спів бринів... В голівці молодій
Вставав — зникав рій образів прекрасних,
Сплітався вінок нев'янучих надій
І плив у будучність на хвилях щасних.
Не знані ще тривоги всі твої
Ховала ніч завісою мовчання,

А в гущині, вже п'яні од кохання,
У щасті мук сміялись солов'ї...
Воно прийшло... Промінням золотим
В нічній пільмі кохання засіяло:
В квітках душа розкрилась перед ним,
А серце... серце щастям заридало!..

ЗУСТРІЧ

В заснулий мрійний сад непевною ходою
Зійшла ти крадькома з шумливої веранди,
У серце кинувши блакить своїх очей,
Що вабила мене красою неземною.
Мовчала ніч. Купались в пахошах троянди,
І з щастя журно десь сміявся соловей...

На поклик твій, захований і довгожданий,
Душа полинула на крилах раювання...
До ніг тобі поклав я серце — твій трофей,
Моливсь тобі, як ти шептала: «мій коханий»...
Мовчала ніч, благословляючи признання,
Над щастям десь ридав у співах соловей...

Нас трое там було в гущавині дрімливій:
Я, ти, кохана, і щастя вкупі з нами —
Далеко од життя, далеко од людей...
А там над нами десь, у темряві зрадливій,
Свій журний сміх переплітаючи сльозами,
Заснулий сад будив подзвінням соловей...

У ХВИЛЯХ ЩАСТЯ

«Любий мій! в імлістім морі,
Серед пільми, серед ночі,
Сяють нам привітно зорі...»
— Зоре ясна! то горять коханням очі...

«Любий мій! серед мовчання
Безліч квітів тут бує,
Шле свої нам привітання...»
— Квітко красна! то кохання розцвітає...

«Любий мій! мелодій дивних
Ллються хвилі звідусюди...
Де той хор співців чарівних?..»
— То, мій раю, співів серця повні груди!..

«Любий мій! вже ніч минає:
Схід зайнявся у тумані,
Ранок сонцем нас вітає...»
— Спалахнув то пал огневий у коханні...

«Любий мій! там хтось сльозами
Журно дзвонить... Од тривоги
Серце ниє...» — То над нами
Соловейко пісню лє перестороги...

В ЧАДУ КОХАННЯ

Дарма! коханням серце п'яне,
В безодні щастя поринає:
Нехай згорить, нехай зав'яне,
Що буде потім — хто те знає?..

Холодна мудрість стогне нудно:
«Минає все — й любов дочасна».
Та без кохання жить марудно,
А вічність — молодість прекрасна.

В шалену ніч нема зневір'я,—
Кохання в вічності у приймах!
Ми віримо без лицемір'я,
Що зміст життя в палких обіймах.

Налиймо ж вцерть любові келих!
Нехай живе палка рішучість!
Серед квіток, пісень веселих
Жорстоку стрінем неминучість...

FINIS

Ще муки дай! ще влий отрути...
Замість образ,
Із уст рожевих дай почути
«Люблю» — ще раз, останній раз...

Єдиний погляд із очей коханих —
Фальшивий хай, лукавий,
Але... любовний і ласкавий...
Тебе, мов старець, я прошу:
Дай кілька хвиль жаданих
Чарівної облуди! —
Огнем поймуться груди
І в бурі мрій нових свого я бога воскрешу!..
...Ні відгуку, ні спочуття...
Печать вмирання на обличчі,
Печать утоми й забуття
Не зворухнуть колишні кличі,
А штучний блиск нових оман
Не вигоїть сердечних ран,
Здобутих у багні життя!..

1913

СИМФОНІЯ НОЧІ

I

Я притаївсь... я п'їтьми не збужу
Необережним рухом...
Бентежних дум намістечко нижу
І в царстві сну
Мовчання таїну
Ловлю я гострим слухом.

Сонця діти під вікном...
Сонця діти —
Плачуть квіти. Ніч кругом,
Плачуть квіти:
«Все зникає, як роса,
Все зникає,—
Умирає і краса...
Умирає...»

В сльозах квітки... Безмірно я люблю
Їх ніжну істоту!
Ладен ридати з ними од жалю,
І весь тремчу,—
І чую в тім плачу
Всю світову скорботу...

II

Десь на скарги та жалі
Відгукнулись солов'ї,
Сиплють сміх —

Сиплють перли на кришталь,
Обергають сум, печаль
В чад утіх,

Щастя, радощі життя
П'ють до мук, до забуття —
П'ють до дна...

Ніч ущухла. Стогне сад,
Ринуть хвилі серенад,—
Б'є луна.

III

Квітами чистими в душу мою
Падають бризки жагучих пісень.
Знов оживаю і знову люблю,
Й нічка — ясніша за ранок, за день!

Щастям незнаним ще в серці бринить
Дивних мелодій палкий лейтмотив.
Лину на згуках і їх мимохить
В барви вбираю розмірених слів.

Рине блискучий пісень водоспад,
Никнуть у млості дерева, кущі...
Скільки їх, скільки їх, тих серенад,
Виспіва серце палке уночі!..

СЕРЕНАДИ

I

Чорними квітами ніч розцвіла,
Квітом огневим розквітло кохання
В серденьку знов,
Знову воскресло заснуле бажання:
З нього препишні вінки заплела
Ще раз любов.

В час сей вагання одкинемо пріч!
Дзвоном пісень поскликаєм на свято
Всіх, хто горить,
В кім ще юнацьких надій не підтято,
В кім і в сю чорну, таємную ніч
Щастя зорить.

Волю кохання! Нехай на устах
Хор поцілунків палких не стихає —
 Дзвонами б'є!
Чорним хай квітом нас нічка квітчає,—
Враз ми засвітим в дівочих очах
 Сонце своє!..

II

Од кохання нічка п'яна
 Мліє в сні...
Встань, виходь, моя кохана:
Ще лунатимуть до рана
 Тут пісні.

Ніч шепоче щось у млості,
 В таїні.
Ще горять у високості,
Мов лампади, ночі гості —
 Зір огні.

Покажись, моя кохана,
 У вікні!..
Щось занила давня рана,
Думка точить нездоланна
 В глибині...

Нащо ж, нащо серенада
 І пісні!
Марна струн дзвінких принада,
Як сховалась люта зрада
 Тут мені...

О, як так, то доберуся
 По стіні
Й кров'ю вашою уп'юся...
Я, мов привид той, з'явлюся
 У вікні!

Хай бринять пісні кохання
 В гущині,—
Розітнеться крик благання,
Крик одчаю і... конання
 В тишині!..

III

Гей, кохана! плачуть струни...
 Чом не встанеш,
 Не послухаєш, не глянеш,
 Як в розпуці плачуть струни,
 Як на поклики мої
 Скрізь ущухли солов'ї,
 Тільки журно плачуть струни!..

Гей, кохана! серце стогне...
 Ти не грайся
 І крізь сон хоч прислухайся,
 Як од муки серце стогне,
 Як на мій болючий крик
 Шепіт ночі раптом зник,
 Тільки важко серце стогне...

Гей, кохана! рвуться струни...
 Серця муки
 Викликають грізні згуки,
 І од гніву рвуться струни...
 Ще хвилину почекай:
 Підведе тебе одчай,
 Коли всі урвуться струни!..

IV

Ущухло все... А я... о, серце бідне!
 Твій давній сум, як похоронний дзвін,
 Ридає знов... А ніч од жаху блідне,
 Що день іде, що недалеко він.
 Сполохані в куцах сховались тіні,
 Погасли зір засмучені огні,
 Поволі гинуть привиди нічні,
 І все тремтить передчуттям одміни.
 Мов ситий звір, з наїдку іще млявий,
 Полінкувато ранок устає:
 Пташиний хор над ним тривогу б'є,
 Зачувши блиск зловісний і кривавий.

Снувала ніч з пісень і із мовчання
Страшну, чарівну казку забуття,
Та день іде ясний і без вагання
Залле її бридогою життя...

І я тремчу... ридання серце тиснуть,
Що зникнуть любі образи мої...
Ще мить — на квітах сльози блиснуть,
Ще мить — і зарідають солов'ї...

1913

РОМАНСИ

К. К-ВІЙ

«Какъ хороши, какъ
свежи были розы!..»
И. Тургенев

Розквітли у серці червоні троянди
В жагучих зітханнях весни;
І снів ще не знаних барвисті гірлянди
Сплітаються в казку чарівну кохання.
Хтось вабить, хтось шепче: «Не зраджуй бажання:
Зривай їх,— розквітли вони».

Час линув... В холодних таємних ваганнях
Пролинуло й свято весни...
Та серце не гасне, живе в сподіваннях,
Що вічно троянди так свіжо-червоні...
Сни зникли... Хтось шепче в кошмарнім безсонні:
«Нема їх... зав'яли вони...»

1914

ВИ НЕ ЗАБУЛИ

Ви не забули пишний гай
Тоді, як липи розцвітали?..
Невже... невже так хутко край,
І серця квіти вже зав'яли?

Огневим квітом чарівним
Кохання наше розгорнулось...
Невже... невже те щастя — дим,
Що вже розвіялось, минулось?

Мовчіть, мовчіть... не треба слів,
Коли в душі гнітять морози...
Невже ж... невже тих щастя днів
Не скроплять навіть пізні сльози?

1919

НЕ ПРОКЛИНАЙ

Не проклинай... Хто винен в тім,
Що серця квіти одцвіли,
Що бурі ночі й білих зим
Їх снігом смерті замели?..

Не проклинай... Коли б сам Бог
Схотів вернуть їх до життя,
То не знайшов би сили й змог:
Хто вмер — немає вороття...

Не проклинай... Тяжкий прокльон
Безсилий там, де згинув рай...
Лишився сон... чудовий сон...
Не сполохни... не проклинай!

1919

З КВІТОК РОЖЕВИХ

З квіток рожевих запашних
Сплела гарненький ти віночок,
І твій дзвінкий, веселий сміх
Збудив і річку і гайочок.

Твоя голівка молода,
Ще краща в пишному уборі,
Сама, мов квітка, вигляда,
І очі сяють — очі-зорі!

Моя кохана! дай же Біг,
Щоб і життя тебе квітчало
Вінками щастя і утіх,

Щоб ся голівонька удала,
Замісто квітів запашних,
Ніколи терну не зазнала!..

1907

КВІТИ

Гей, найкраще, певне, жити —
Раювати навесні:
Всюди квіти, квіти, квіти
Різнобарвні, запашні!

В квітах сад, і поле, й луки,
Ліс у пахощах пиша,
У квітках кохання-муки
Мліє серце і душа,—

Бо з тих квітів найпишніші
Васильки твоїх очей,
Рожі ж уст твоїх палкіші
Млості зоряних ночей!..

1920

ХВИЛИНИ ЩАСТЯ

В саду соловейки дитину кохання,
Троянду, збудили у ранок ясний:
Вони їй співали про ясне сяння,
Про небо блакитне, про світ золотий.

Вони їй співали про щастя кохання
В обіймах проміння, в обіймах тепла.
Приязно до сонця, до ясного сяння
Троянда листочки свої простягла.

Пишається квітка у чарах кохання,
Усі розгорнула пелюстки свої:
Над нею блакиті безоднее сяння,
Навколо про щастя їй тнуть солов'ї...

1905

ХОТІВ Я У СЕРЦЕ

Хотів я у серце твоє зазірнути —
Чому не веселе?
Багато там, зоре, печалі-отрути,
Багато, ой леле!

Назустріч твоєму й моє заридало
Так гірко і тяжко...
Пожуримось вкупі, щоб легше нам стало,
Бо важко, ох, важко!

1907

ЗГАДКИ

О, не буди надій моїх, заснулих
Ще з давньої весни,
Не викликай тих спогадів минулих
Старовини!..

Се знов весна!.. О, хтів би я навіки
Од неї їх сховать,
Але в душі, мов відгомін музики,
Вони бринять...

1907

ОСІННІ НАСТРОЇ

I

Суму золотого дзвін меланхолійний,
Скорого згасання сон журливомрійний
Співом колисковим
Серце присипляють,
Смутком загадковим
В душу зазирають.

По злото! По злото хутчій поспішайте!
Червоного злота на вітах багато.
Червонеє злото зривайте, збирайте,
Квітчайтесь вінками на свято, на свято!

Скоро залунають співи похоронні,
Журно заридають струни тиходзвонні.
Подихом вмирання
З півночі повіє,
Саваном мовчання
Білим все покриє.

По злото!.. По злото!.. Даремні погрози!
Палких, молодечих в нас мрій ще багато!
А злото червоне — надії, не сльози,
В нас будить на сонце, на новеє свято!..

II

Осінні шуми,
Осінні згуки...
Снуються думи,
Не думи — круки:
То хижі круки
З кохання-муки
Кричать-глузують!

Сі чорні ночі —
Відьомські чари,
Сі сні урочі,
Не сні — кошмари:
 Страшні кошмари,
 Страшні примари
 Без ліку й міри!

Висять тумани
Понурі, сірі...
У серці рани,
Не рани — звірі:
 То люті звірі
 В моїй зневірі
 Мене шматують!

Спинити муку
Надії в'януть...
О, дай же руку,
Дай в очі глянуть,
 У серце глянуть,—
 Нехай розтануть
 Льоди зневіри!..

III

Чули ви? На лихо й сварку
Край заснулого фонтана
Срібнокорую панянку
Палко вітер покохав —
 Легкодумний, нерозумний...

У густім дрімливім парку
Він щоночі аж до рана
Гордовитую коханку
Все піснями розважав —
 Ніжномрійно й... безнадійно.

Чулись шепоти таємні,
Чулись тихії признання
Край заснулого фонтана
У гущавині німій:
 «Люба, мила, панно біла,

Я тебе в краї надземні,
Де ні муки, ні страждання,
Понесу, моя кохана,
Понесу на крилах мрій!
Не гордуй же, поцілуй же!»

І шептались соромливо
Дрібнолисті осики,
Журно маяли тополі,
Мовчки хмурились дуби:
Хай кохає — щось узнає!..

«Панно!..» — він зітхнув журливо
І кохатъ її навіки
Більш од простору і волі,
Більш од льоту й боротьби
Присягнувся й не здригнувся.

Тихий шелест: «Подивіться —
Я тремчу від щастя-муки!..»
То шептала ніжна панна,
Ніжна, красна, чарівна.
Необачний... слухав, вдячний...

«Вітре буйний, схаменися! —
Реготали чорні круки, —
Не дарма ж у золото вбрана:
З сонцем любиться вона...»
Панна біла — затремтіла...

«Що?! Другому серце б'ється?
Що?! Кохав я тільки мрію?
Дайте ж помсти! дайте кари!
Я не знаю, що зроблю...
Не спочину, хоч загину!..»

Вітер вис, вітер в'ється, —
Зняв у парку веремію,
Злинув геть під чорні хмари
В скаргах грізного жалю
І від злості з високості

Впав до парку хижим птахом:
Не жалів гнучкого стану,
Не жалів краси ясної —
Рвав убори золоті,
 Неутомний, безсоромний.

Срібногора панна з жахом
Край заснулого фонтана
Ждала смертоньки страшної
Разом з іншими в гурті —
 І ридала, і зітхала.

Холод, дощ... Стрункі тополі,
І акації колючі,
І тремтячі осики,
І могутні дуби —
 Помертвіли, занімили.

Вітер стогне: «Де на болі,
Де на муки нестерпучі
Я знайду цілющі ліки?
Чи сконаю від журби?..
 Де порада?.. Ох, та зрада!..»

IV

Журбою тихою під нашими ногами
Лягло минулеє в покорі мовчазній.
Кохання тінь бліда струмиться без надій
В гушавині німій вгорі над нами.

Чому ж, як сфінкс, таїш ти думу загадкову,
Коли в душі моїй не квіти, а терни?..
Ах так... я знаю все... минулої весни
Наш рай загублений нам не розквітне знову...

Не клич його в думках... Ті спомини блискучі
Вже не запалять більш огню в моїх грудях,
А крик признань палких в благаючих устах
Мені бридкий, немов сичання й свист гадючі.

Навмисна розкіш ся злотистого убрання
Й огонь примушений очей запалять гнів

Шалений у душі... О, як би я хотів
Зірвать усе й під ноги кинуть без вагання,

Щоб обнажити враз зрадливий мармур тіла,
В сльозах твоїх красу оганьблену обмить,
А потім... знов до ніг твоїх чоло схилить,
Щоб в radoцax нових душа моя згоріла!..

V

Ніч. Страхіття. Вже давно
Чуле ухо стуки ловить.
Хто там шарпає вікно?..
Ні спинити, ні умовить...
Сон тікає...
Хтось зітхає
В п'ятьмі ночі. Хто ти?.. Хто ти?
Дух, прикутий до землі?..
Я клену твої жалі,
Я клену твої гризоти!
Дай спочить!.. Не сон — кошмари
Надо мною грізно виснуть,
Мізок тиснуть.
Чорних дум рухливі хмари
Люто крутяться в танку,
Мов відьом численна згряя
Шабаш править, навісна...
Ні, не спати в ніч таку!..
Гей, чи скоро сірий ранок
Тіні ночі прожене?..
На повітря! Сіни. Ганок
Скрипом стрів мене...
Місто спить. В німих просторах
Довгих вулиць, серед мли,
Мов потвори в темних норах,
Сон, мовчання залягли.
Се дратує...
Вітер в'ється — виє в гніві,
Шарпа квіти полохливі
І лютує,
Будить вулицю глуху,
Від нестями і безсилля
Б'ється в стіну

І в екстазі божевілля
Скаче, стогне на даху.
Вигне спину
І, як злодій, під вікном
Обережно брязне шклом.
Вмить ущухне. Таємниче
В верховіттях затремтить,
Прокляне когось, когось покличе,
Дослухаючись, мовчить.
Сон, мовчання,—
Не діждатись відгомону...
Вибух злості — і з розгону
Золоте зрива убрання —
Раз і два!..
Плачуть, стогнуть дерева,—
Гнуться вражені тополі
І скриплять осокорі,
Що до ранку стануть голі...
Ще хвилина — він вгорі
В'ється-скаче в дикій грі
І шмагує чорні хмари,
Кличе небо до покари
І в безсилім лютім гніві
Плаче-вие в довгій зливі...

VI

Дай руку, зраджений мій брате!
Хай не для нас дні золоті,
Хай почуття у нас підтяте —
Пораду знайдем в самоті.

Огонь надій ніколи не погасне
В тобі, як і в душі моїй.
Кохання, зрада — все дочасне
В безодні вічності страшній!

Цілющий час загоїть рану,
І знов розквітнуть почуття:
Ти знайдеш... лихо край фонтану,
А я своє... серед життя!..

УСМІХ МІСТА

П'ЯНІ РИТМИ

* * *

Не ніч, а птах, як чорний птах,
Крилами тихо має,
І чорний крик, мов чорний жах,
Над містом скрізь літає:
То ніч, як птах, як чорний птах
Од ран тремтить, здихає.

Шепоти ночі надземні
Сіють бажання таємні,
Всюди розмови і стриманий сміх:
В квіти огневі кохання
Ніч убирає страждання,
Розпач, злочинство і гріх.

Не ніч — кошмар, страшний кошмар
З огневими очами,
Розлито скрізь отрути чар,
І сміх бринить сльозами.
Не ніч — кошмар, страшний кошмар
Увіч з живими снами.

* * *

Справляє свято май.
Горять огнів гірлянди...
«Дівчинонько, стривай!
В руці твоїй троянди?
Та чом же плачеш ти,
Як сміх лунає всюди
І щастям повні груди?
Прости мене, прости,
Пречистее дитя!
Ти продаєш любов
І в реготі життя
Шукаєш забуття?..
А на трояндах — кров,
На сих трояндах кров...

Так геть же маску Арлекіна!
Твоїх троянд я не куплю:
Серед юрби свої коліна
Перед тобою підхилю!..»

Не ніч, а гад, отрутний гад
Сичить поза кутками:
Він любить гук і п'яний чад,
Вино, жінок з квітками.
Не ніч, а гад, отрутний гад
Тут владарем над нами.

* * *

— Панночко, панночко в білому!
Линеш назустріч ти серденьку милому?
Біла, як хмариночка,
Плинеш у юрбі...
Стій! одна хвилиночка,—
Щось скажу тобі!
Неба ясного усміх досвітній
В твоїх очах,
Ранок рожевий, ранок привітний
В твоїх устах.
Радість безхмарну, щастя безмежне
Несеш для всіх...
Чом же ридає серце бентежне,
Як всюди сміх?..
Панночко в білому, в душу твою
Гостю непрохану —
Думку сполохану
Кину свою:
Ти ж непокійную заколисай...
Панночко в білому!
Серцю зотлілому
Помочі дай!..

* * *

Ясні очі
В пільмі ночі
В іскрах сміху зайнялись!..

Думи-звірі,
Як вампіри,
Знов у серденько вп'ялись.
Чад весільний,
Божевільний
Опановує юрбу...
Де ж полину,
Де закину
Сум пекучий і журбу?
Сиротою
Самотою
Серед гомону стою
І не знаю,
Де сховаю
Тугу-гадину свою.
В гамір, згуки
Кину муки
Неподужний свій тягар,
Щоб залити,
Щоб згасити
Серця власного пожар...

* * *

Не ніч, а блиск, як сонця блиск!
В проміннях бенкет дикий.
Дзвенять чарки. Рухливий тиск
Шаліє од музики...
Не ніч, а блиск, як сонця блиск,
Стрибає сміх, лунають крики...

Плавко гойдаються постаті білі,—
Вальсу чарівного носять їх хвилі.
В очах нестримнее сяє бажання,
Щастя жагучого прагне кохання:
В вихорі п'яному чаду і світла
Квіткою буйною пристрасть розквітла.
Тілові млосному тісно в убранні,—
Нудяться постаті в зайвім стисканні...
Скинути б, скинути й в танці оргійнім
Впасти знеможеним в щасті подвійнім!..
Плавко гойдаються постаті білі,—
Вальсу чарівного носять їх хвилі...

* * *

Вакханка ніч своїм богам
Побожно вмiє послужити...
А я стою серед колон,
Як той оганьблений Самсон,—
Благаю серце не тужити...
Коли б я мiг сей пишний храм
Усім на тiм'я повалити!!

1913

ДІТИ МІСТА

I

Вулиці... Падають злими ударами
Важко на голову хаос і грюк.
Сунуться тіні тремтячі примарами,
Клаца зубами камінними брук.
Вулиці... скільки їх!.. Годі доріженьки
П'яному тяжко додому шукать!
Ниють, не держать підтоптані ніженьки...
Сяду десь осторонь, годі блукать...
В серці не мовкне зануда глибокая.
Зляканим оком моргає ліхтар.
Киш ви, малеча весела, жорстокая! —
Дайте приспати проклятий тягар.
Регіт... А очі... то неба блакитного
Щедро розкидано блиск і скалки,
Втіхи бурхливої, щастя привітного
Сяють, сміються, тремтять зіроньки.
Хто запалив їх у бруді мерзенному,
Мов серед площі офірні огні?
Кинув хто Молоху-Місту шаленому
В дар самоцвіти коштовні, ясні?..

II

Нічка дрімливая,
Нічка пестливая —
Мати кохання —
Розкоші, пестощів,
Любощів, лестощів
Родить бажання.
В'ються, мов фурії,
Думи понурії,
В тілі знемога,
Туга клубочиться,
Місто регочеться —

Пересторога!..
Марно! Незнаная,
Люба, кохана
Влада змагає,
Чаду любовного,
Щастя гріховного
Серце бажає.
Нічко жагучая,
Хвиле блискучая!
Ні! вже не спати!
Дайте ж обнятися —
З щастям спізнатися
І — хоч сконати!..

III

В темну нічку аж до ранку
Ніжний голос не вгавав:
Тихомрійну колисанку
Все співав, співав, співав.
Мати ж де?.. Не роздягалась
І заснула у кутку:
Добре, певне, підтопталась
Десь на бенкеті в танку.
Сни літали... Голод глухо
Скавулив прибитим псом,
І ловило з жахом ухо
Регіт Міста за вікном.
До обіймів рученята
Простягалися в огні,
І палали оченята,
Мов ті зорі весняні.
Мати спала. До світанку
Ніжний голос не вгавав...
Мерхли тіні... Колисанку
Він співав, усе співав...

IV

«Люлі, дитинонько! матінка спить,
Спить твоя й доля-нероба,
Та не заплющу очей і на мить
А твоя мати — Хвороба.

Люлі, дитинонько! матінка спить...

Я чарівниця! Я пригорну,
І приголублю, й навію
Щастя безкрає довічного сну,
Я небуттям оповію...

Люлі, дитинонько! я пригорну...

Щастя за муки!.. Гаснуть огні,
Серденько ж в тебе палає...
Дай приторкнутись до нього мені:
Засне і — муки немає!..

Люлі, дитинонько!.. гаснуть огні!..»

V

Затихла колисанка. Ніч востанне
Махнула ще знеможеним крилом.
Зухвалий День услід їй, на прощання,
Вже розпочав пекельний свій псалом.
Свій сміх страшний тамуючи сльозами,
В танку шаленім крутиться Життя,
І лічить Смерть холодними очами,
Що Ніч дала без жалю й каяття.
Одна, друга... безліч!.. Тихі дзвони
Ридають думно в куплених сльозах,
І в Міста гімн страшний свої прокльони
Вплітає чорний Сум і мертвий Жах.

VI

Що се? що се?.. В п'янім сні
Чорні привиди нависли,
Душу шарпають мені,
Мутять розум, серце стисли.
Тяжко... «Смерті!..» — навісна
Квилить туга... Сміх лунає...
Хто ж, як давить ніч страшна,
Буйну радість розсипає?!
Ах, се діти... Й знову день

У душі моїй ясніє,
Повно знову в ній пісень,
І надія серце гріє.
Хай лякає Міста жах,
Смертю дихають низини,
Хай святкують на верхах,
Що затихли хуртовини —
Серед смерті, у багні,
Ще не згасли всі огні —
Коли ж ні, то будуть жити!
Загартована їх міць
Тліє в іскрах, ще не знаних,
І в пожежах блискавиць
Спалахне серед обраних.
Сійте ж радощі і сміх!..
У життя бурхливім морі,—
Скоро радощів нових
Блиснуть вам огнисті зорі!..

1913

ПАДУЧІ ЗОРІ

ПАДУЧА ЗІРКА

I

Віє сном ласкава нічка,
Сном жаданого спокою...
 Плеще річка...
Ген блискучою стягою
 Підо мною
Хтось на хвилях чи на дні,
Засвітив свої огні.

Мій погас... зануда сіра
Гочить серце гробаками,
 А зневіра
Душу виїла думками —
 Ворогами.
І лишилось од життя
Сну бажання й забуття.

Ах! заснуть в захиснім місці,
В прозорних, хистких глибинях,
 Мов в колісці!..
Буду ж вільним у хотіннях! —
 В баговіннях,
У обіймах тихих хвиль,
Я присплю скорботу й біль...

II

Вибухи сміху блискучого,
Гамір, музика і рух —
Відгомін міста гнітючого
В прірву стрімку неминучого
Пхає знеможений дух.

Мукою, жахом, отрутою
Віє із пільми низин...

Хто ж тую думоньку, скутую
Розпачем, злобою лютою,
Втишити манною одмін?!

Тільки хто дужий мерзотою —
Звір або влєсливий плаз —
Серце не крає скорботою:
Душу поганить бридотою
Й щастям пишає щораз.

Де ж він — той щастя загального
Віщий натхнений співець?
Де він, життя ідеального
В бруді ладу соціального
Впевнений, гордий творець?..

Будьмо як зорі падучії
В колі шляхів світових:
Стративши сили горючії,
Згасимо рештки блискучії
В п'їтьмі просторищ німих!..

III

Віє сном ласкава нічка,
Надять-кличуть темні хвилі...
 Плеще річка...
Крила смерті мають білі —
 Любі, милі...
Мить — повітря... Стогне міст...
Ген упав зів'ялий лист...

1913

ЕСПАНКА

I

Чорний блиск жарких очей,
П'їтьма кучерів гадюк...
Ох, не спатиму ночей,
Не спиню солодких мук!

Мармур плеч, лілеї рук,
Лебединий шиї згин —
То — один чарівний згук,
То — гучний акорд один!..

Як закрутить буревій —
Дикий танець кастаньєт,
То зарік зламає свій
І святий анахорет.

Гнеться-в'ється дивний стан,
Як в міжгір'ях Гібралтар,
Ледві дихає шантан
Під гіпнозом рухів-чар.

Захват, спека, блиск, екстаз!..
В тілі холод, в тілі приск....
Рух останній — стала враз,—
Занімів в нестямі тиск.

Вибух оплесків і гук,
Дощ барвистий із квітоків,
Брязкіт шкла, шалений стук...
«Ще раз! Ще раз!» — ремство, гнів...

II

Реве шантан. Спокійною ходою
На виклики виходить чарівниця,
Погордлива, прекрасна, мов цариця:
В привітний усміх свій, в легкий уклін,
Вкладає стриманий проклін,
За вдячність прийнятий юрбою.

І крила радощів ясних підтято
В душі моїй... І з острахом гнітючим
Знаходжу тайну в погляді блискучім:
Величний дар корити всіх собі,
Нести на послуги юрбі —
Кому сих мук не забагато?!

ОРГІЯ

Ми в царстві забуття... Сліпучими огнями
Всю ніч палатиме веселий баль!..
Задушливий туман повисне над столами,
Заплаче за дверми старенькая Мораль.

Нехай квилить, своє в прокльонах топить горе,
Загиблим душам хай вичитує про гріх,—
Нас жде вино, як кров, як золото прозоре,
І довгий ряд знадних, хвилюючих утіх.

Сіяючи навкруг своєю наготою,
Гірлянда з чарівниць звивається в танку,
І п'яная жага, обнявшись з красою,
Хвилює кров, несе нам радість гомінку.

Похмурий глузд туманом забуття похмільним
Солодка знемога міцно огорта,
Палають погляди жаданням божевільним,
І поцілунків ждуть присмаглії уста.

А за стіною десь оркестр напівзаснулий
Ридає ще, немов далекий моря шум,
Мов реквієм душі забутий, проминулий,
Залитий хвилями нових, веселих дум.

— А ти, красо... чому як квітонька прив'яла,
Коли навкруг пишає все, мов райський сад,
І ніч палка чарує безліччю принад?..
Що бачу я? — сльоза на білі груди впала?..

Схились сюди! Ось глянь: шаліють од нестями
Усі, хто вміє пити із келиха життя...
Навіщо ж сум?.. Що краще є од забуття?
Куди ж думки летять твої звідсіль?..
— До мамии...

1913

ВСЕ, ЩО ЛИШИЛОСЬ

З шумливих заль, блискучих і принадних,
Тебе жене болючий сум весни:

То він, похмурий привид твій,
Із давніх мрій, зів'ялих, безпорадних,

Плете свій глу́м і розганяє сни —
Сни забуття в душі твоїй...

Зітхає ніч... Шепочуться каштани...
В таємних снах тополі зацімбили...
В душі сміється чорний сум,
Що не болять коханням серця рани,
Що почуття навіки спопеліли
І тисне жах холодних дум...

Не треба ж сліз!.. Нехай цікавий сміх
Не осквернить утраченого раю
Весни, кохання, бурних гріз.
То молодість у чарах весняних
Прокинулась, оганьблена, в одчаю...
Лови ж сю мить... не треба сліз...

Лови сю мить без дум і без вагань:
Нехай в душі хвилиний, пізній сон
Огнем кривавим спалахне!
Сплети в устах з понесених страждань,
З пекельних мук огневий свій прокльон
І кинь на свято весняне!..

1914

ШЛЮБ

Зелений яр з березами на схилі,—
Такими чистими, що хочеться ридать,—
З струмком на дні, де буркотливі хвилі
Не знають сну і вічно гомонять,—

Люблю його, своє захистя незрадливе!
І в час нудьги, як серце тисне жаль,
Лишаю оддалік я місто гомінливе
Й несучи туди приспачать свою печаль.

Зелений яр сьогодні незвичайний;
Хисткий туман колишеться на дні,
Ховаючи обряд незнаний, тайний
І постаті понуро-мовчазні...

— «Спіши,— я чую,— схід вже паленіє,
Мов білий птах, тріпочеться туман,
Вона ж стоїть, чеканням серце ние,
І смертная жага хвилює стан...»

То чорний стовб, піднісшись із туману,
У небо кидає свій крик німий,
Щоб поспішав вести свою обрану
До шлюбу стать недбалий молодий.

І поклик той був певний, недаремний:
Як тінь минулого, як смертний жах,
У парі став прекрасний гість надземний —
Блідий юнак із усміхом в устах.

Скінчився шлюб під гімн страшний мовчання.
Здригнувся кат, тремтів од жаху піп...
Цікавий крук вгорі, серед сіяння,
Блиснув кридом, мов чорний смолоскіп.

Заворушилися постаті в кашкетах,—
В душі отрутним гадом вивсь проклін...
Промінням сонечко сміялось на багнетах,
І ранковий із міста линув дзвін...

Зелений яр... Розпачливо на схилі
Розлукою з подружжям молодим
Ридають ще світилки ніжно-білі —
У тім яру за містом гомінким...

ДЗВІН

I

Гей, не шукай у безодні віків
Пісню врочистую Сонця величного!
Зник із хаосом божественний спів,
Зник у обіймах Мовчання предвічного.

Сльози з стражданнями, туга, жалі
З радістю в співах новітніх сплітаються.
Гімни ж величні в глибинах землі
Скарбом забудим од світу ховаються.

Хто той відважний, що в надрах німих
Скарб розкопає, навіки похований,
Хто той натхненний, що співів гучних
Знову розбудить мотив зачарований?..

II

Мов кутий з міді, Він стоїть,
Втопивши погляд в шар блискучий,
І дужим рухом самохіть
Удар наносить неминучий —
Один за одним. Б'є луна,
Розносить стогони металу,—
Не знає Він вагань і жалю,
І пітьма злякана дрижить,
А в жилах кров огнем кипить:
Немов надземний вільний дух,
Він весь — завзяття, сила, рух!
Його присмаглії уста
Шепочуть гордее признание:
«Я Сонця син. Моя мета —
Розбити довічне Мовчання.
Не схибить дужая рука!

З металу ж сього у горнилі
До Сонця злине піснь дзвінка
І вільний гімн предвічній Силі.
Він розітнеться — віщий спів,
Бурхливий крик моєї крові,
І поведе моїх братів
До волі, щастя і любові!»

III

В новім хаосі згуків і огнів,
В диму густім і реготах пожежних
Знов виростав гучний з металу спів,
Спів боротьби і поривів безмежних.

Тремтіла ніч, вартуючи спокій —
Холодний сон прадавнього Мовчання,
І рабства хижого містичний змії
Звивавсь, передчуваючи сконання.

В огнях пекельних мідная руда
Стогнала тяжко в блисках веселкових,
І потекла огневая вода
Струмком в холодні ями форм готових.

IV

Мов кутий з міді, Він стоїть,
І владний зір огнем горить,
Із-під розплаючених зіниць
Сіяє блиск нових зірниць.
В огонь укинув все котляр:
І серця кров, і думки жар,
І душу чисту, як кришталь,—
Щоб розбудить німий металь,
Щоб крик той всюди розітнувся
І в душах кволих відгукнувся,
Щоб спалахнув огонь надій
Бажанням кинутись у бій;
Немов розтопленеє скло,
Холонуть в формі мідь, срібло:
Жаданих кілька ще хвилин —
І залуна довкола дзвін.

V

До верховин! Не в долинах
Хай задзвонить перший дзвін:
Тісно, душно в хмурих стінах —
Давить мороком низин,

Віє холодом могили,
Вабить снами забуття...
Гей, напружимо всі сили —
Й на шпилі без вороття!

Вільний порив до змагання
Не рахує грубих меж:
Кине й душу без вагання
В пекло бою і пожеж.

Сонцю волі перші гімни
З новоявлених дзвіниць,—
В серце кволе спів нестримний
Увіллє одвагу й міць!..

1914

VI

Знову нічка... Спить, втомившись
В боротьбі із лихом, мир,
І плекає, притаївшись,
Зло лукавий свій замір.

Я — вгорі! Я — на дзвіниці!
Я — на варті,— стережу!
Серце маю я із криці,
Як ударю — розбужу!

Та мовчать ще, згуків повні,
Мої груди мідяні,
Хоч бажання невимовні
Вже буяють у мені.

Дужий я!.. Я сонце бачу,
Пітьму ночі розіб'ю,

Людське серце, замість плачу,
Згуком міді напою!

Чорна ніч пополотніє,
Зло здригнеться, затремтить,
І від жаху заніміє
Лютій ворог в одну мить...

Сонце сходить... Гей, до бою!
Гучно вдарю на сполох:
Геть втіче, покине зброю
На шляху страхополох.

А відважні груди в груди
Стануть — горе ворогам!
Криця й мідь усіх розбуде
Дужим криком: бам! бам! бам!

1907

СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ ГЕНІЯ

I

Ой чого ти почорніло,
Зеленес поле?..

Т. Шевченко

Безшумних спогадів жахливі чорні тіні,
Невиплаканих сліз розпачливий мотив,
Як звір зацькований, понурий сум в долині,
Як зачарований, у сні всесильний гнів...

Ганебний, довгий сон. Минувшини трутизна
Лукавим ворогом лягла серед руїн:
То марила вночі одурена вітчизна
У спогадах минулого знайти спочин.

Та ятрились, огнем пекли криваві рани,
І дужим закликком будили вже не раз
Той сон і забуття мовчазної нірвани
Удари молота нестриманих образ:

Під сірим попелом огні ще не згоріли,
Неприспаний болів занадто іще біль...
О, де ж він, де натхненний той Єзекіїль,
Що словом запальним у грудях збудить сили?..

І він прийшов. Прорвалось слово у пустині,
У тіло кості одяглись, в німих устах
Огнем збудилася хвала новій святині,
Що сявом новим ясніла в небесах.

II

Заревуть дзвіниці
В Україні,
Завіє голодний
Звір в пустині.
Т. Шевченко

Сонце сходить в хмарах чорних.
Крячуть круки. Виють пси.
Зграї марищ, снів потворних
Гинуть в чарах непоборних,
Гинуть ночі голоси.

У проміннях злототканих
Доля-мрія зайнялась,
В співах волі довгожданих,
В хвилях щастя пожаданих
Степом-лугом розляглась.

Хай ще крячуть чорні круки,
Хай лихі ще виють пси
І сичать в тернах гадюки —
Не спускай в несилі руки,
Палу серця не гаси!

В почуваннях щастя-долі
Без вагань, без каяття
Встануть з нами духом кволі,
Встануть з нами до життя,—
Сонце сходить — сонце волі!..

1914

ЗА МІСТОМ

I

Благословенні будьте ви, смарагдові лани,
Надії праць кривавих і ночей безсонних!..
Як вільно тут! — І золоті дитинства сни
Зринають піснею з душі глибин бездонних.
У морі золота купаюсь вільно знов,
Захватним поглядом пірнаю у блакиті,
Сріблястій хмарці шлю привітнее: здоров!
Здіймаю крила знов — пошарпані й підбиті.
Незримий жайворон в натхненій самоті
З повітряних висот безмежність спозирає
І з серця повного на струни золоті
Гігантських арф — рясні перли розсипає...
Та... давить воля ся... і тяжко голові...
Чарівний бренькіт арф пекельний будить спомин:
Кайданів чую в нім я дзвони вікові,
В душі тамую гнів — на пісню ту відгомін...
Так, вільно тут у сих просторищах... конать!
Ніхто не потривожить смертного дрімання.
Ах, розбудить, розбить би вихорем проклять
Приспані простором покору і мовчання!..
Ураввся бренькіт струн. На поле впала тінь.
Шикую військо хтось на обр'ях зелених.
Злорадий погляд свій втопляю вдалечінь:
О, не самітній я в своїх думках шалених!..
.....

II

Гуркіт грому розітнувсь.
З ляку жайворон метнувсь.
Шепче мрійная діброва:
«Страх!»
Шелестить трава шовкова:
«Жах!»
І схвильованая нива
Квилить з вітром: «Буде злива!..
Бог могутній, громовладний
Кида в простір крик відрадний
Перемоги,

Чорні крила розпинає,
Срібні стріли розкидає,
Грізні хмари розсилає
В три краї, на три дороги!
Скачуть коні чорногриві,
Крешуть іскри миготливі.
Мають високо знамена.
Душу тішить міць шалена!
Бій почався,— в бурній зливі
Все змішалось... Гей, гуля
Небо, простір і земля!..

.

III

І знову сонце. Знов пісень
Прадавній сум в просторах гине
Без вороття.

Чи ніч спаде, чи встане день,
А горе лине, лине, лине
До небуття.

Немає меж... Кричи, ридай,
Рви серце муками, стражданням —
Усе дарма!

Безмежність стріне твій одчай
Байдужим холодом-мовчанням:
Вона — німа!..

Назад! Туди, де океан
Надлюдських мук хвилює в ямі
Тісній, брудній,

Де у чаду кривавих ран
Пісні — прокльони у нестямі
І поклик в бій.

Назад! Туди, де в межах стін
Огонь ненависті не гасне!..
Він спалахне,

Він збудить гвалтом дужий дзвін
І вихор мрій про щастя ясне
В серця жбурне.

Під тиском їх впадуть вони,
Давно розхитані твердині —
Вони впадуть!

І сі безмежнії лани,
Мовчанням скутії пустині
Піснями волі оживуть.

1914

З ВЕСНЯНИХ НАСТРОЇВ

Я І СМУТОК МІЙ

Всю ніч зо мною сум болючий мій,
Супутник-друг блукань моїх безцільних.
Нам весело у парі мовчазній,
Де б не були ми — двоє нероздільних.
Та давить нас нудьга похмурих стін,
А книги сі — живої думки препарати —
Вже виглядом самим наводять сплін
І геть женуть з набридлої кімнати.
З портретів дивляться докором нам услід
Славетних діячів померхлі очі.
Нас душить сміх... Ще мить — і пішохід
Вітає нас весняним чаром ночі.
Куди?.. Та все одно — аби звідсіль!
Ось нам шепоче дощ свою таємну казку,
Мов знахор той наврочений тамує біль
Або зашіптує уразку.
Блакитним сяєвом шипить ліхтар.
Бренять на вітах перли сліз весняних.
Проваллям чорним нудиться бульвар
І в пільмі гасить спів мелодій ресторанных.
Схилившись до колін, заснув візник...
Забувши присягу і обов'язок,
Одну із фей нічних обняв городовик
І шепче їй про чар весняних казок.
Ображений у найсвятіших почуттях,
На них наскакує ретельний
Дозорець-педагог... Кричить: «Розпуста! Жах!»
І з подругою в кабінет готельний
Спішить спасти порушену мораль
Під регіт вулиці і глузування.
І тихо знов...

Всесвітня етуаль —

Весна-красна — корить всіх співами **кохання**
(Програми їх не знають заборон!):

І старця, й буржуа, і проститутку,
І, повною чеснот, достойнішу з матрон...
Куди ж подітись нам, мій любий смутку?
Розтанути в юрбі?.. В душі пустій,
Де з почуттів засушених зробивсь гербарій,
Чи ж викличем ми відгук весняний
Заснулих там чудово-ніжних арій?..
Світає вже... Спізнілий десь автомобіль
Кричить назустріч дневі ревом п'яним.
З кав'ярень віє пахом пряним...
Встає рожевий день.

Ходімо й ми звідсіль:

Заснемо дома від турбот
Та, пригадавши свій громадський обов'язок,
Поринемо в утворення чеснот,
В які й останній ідіот
Не вірить у чаду весняних казок.

НА СВІТАННІ

Я знов самотній... Смуток мій
Заснув, знеможений блуканням,
В душі моїй.
Як пусто скрізь перед світанням!
І тільки крок мій запізнілий
Бульвар тривожить опустілий,
Та серце піснею-риданням
Заснулий будить сум —
На муки й глум...
Зо мною плаче хтось?.. Ах, ні!
В гущавині старого саду,
В німих пустелях,
Свою досвітню серенаду,
Свій гімн весні
Видзвонює в чарівних трелях
Співець кохання.
Ніхто не слуха... Тільки я
Свої утримані ридання
Вплітаю в трелі солов'я...
Я кличу знов загублену весну,
Я ятрю знов криваву рану
І молодість свою кохану
Благословляю і клену:

Немає сил мовчати,
Утримати серце, щастям п'яне!..
Хвилини йдуть...

Гей, час кінчати!
Небавом місто хижі встане —
І співи щастя, мук, любові
Заглушить гамір ярмарковий...

Ось він іде, наш вартовий:
— «Ідіть вже спати! Сором, пане,—
Ви п'яні!» — Я? О, Боже крий...
Не я, мій кате,— серце п'яне...

1914

В ТУМАНІ

Юрба і я... Ми плаваєм в тумані
Напівзаснулих улиць. Угорі,
Мов одноокії потвори, ліхтарі
Свої нам шлють усмішки тьмяні.
Сміється місто реготом копит,
Що зрине враз і десь замре поволі,
Мов бурний спогад давніх літ
Про давні радощі і болі.
А небо плаче в унісон
З душею й серцем... Ті ридання
Жахливо мовчазні,—
Немов у сні
Під стогін здавлений, тяжкі зітхання
Душа моя справляє похорон.
Їх чую тільки я та... панна
Чужа, незнана,
Хвилинний друг самотників нічних...
«Чому так кинулась від мене?..
Нестямний жах урвав твій штучний сміх
І стиснув серденько шалене...
Ха-ха! угледіла зненацька панна,
Що ятриться в душі моїй кривава рана?..
Ха-ха! не рана, ні — кохання то моє,
Мій скарб над всі скарби коштовний!
Тому й екстаз мій молитовний
Так гостро вразив серденько твоє,

Одбившись жахом у очах.
Хитнулась набік ти, мов п'яна,
Мов і твоя розкрилась знову рана —
Вся в квітах і сльозах,
Як то було давно колись...
Палало серце, розум кволий
Вжахнувся розкритої безодні...
Ми хутко розійшлись,
Щоб більш не бачитись сьогодні,
Щоб більш не стрінутись ніколи.
Ти понесла невідомо куди
Отруту спогадів нежданих,
А я — кошмар солодкої нуди
І муку образів коханих...»

1915

МОЇЙ КОХАНІЙ ЖЕНІ

ЗА ЩО ЛЮБЛЮ

За що люблю тебе, дитя?
Чому безсонною добою
Твій образ завше надо мною
Настирно кличе до життя
З п'ятьми холодного спокою?

А що життя?.. Не із квіток,
Не з співів солодко болючих,
Не із легенд-казок блискучих
Воно плело тобі вінок...
Плело з тернів... тернів колючих...

І білосніжнеє чоло,
Що ти схиляєш к узголов'ю
До мене весело й з любов'ю,
Давно життя суворе зло
Скропило праведною кров'ю...

І я люблю тебе, дитя,
Не палом дикого кохання:
В тобі люблю твої страждання,
Покриті фльором забуття,
Й за сміхом сховані... ридання...

1915

ТИ ЛЮБИШ

Ти любиш, як і я, кімнат
Таємний присмерк, нерухомий:
Він рідний серцеві, як брат,
Він так... чужий і невідомий...

Ти любиш, як і я, коли
З безодні темного мовчання,
З давноминулого імли
Встають крилатії бажання.

Нехай з нудьгуючих кутків
Лякає дійсність нас марою
Розбитих мрій, незбутних снів,
Повитих журною красою,—

Нехай!.. але в самотині
З душі свобідної невпинно
Палкі, бурхливі і знадні
Встають бажання щохвилинно.

Пересторогам навпаки
Ми бачим знову сон рожевий —
І стиск коханої руки,
І поцілунків жар огневий...

Ти любиш, як і я... Й твоя
Душа в барвистих мріях тане.
Але... як серце щастям п'яне,
Чи ти ридала так, як я?!

1915

МРІЙНИК

Вродився мрійником — і мрійником сконаю!..

Як тільки довга ніч приспить усе навкруг,
Коханая! твій любий образ викликаю,
Забувши біль твоїх докорів і наруг,
Сих квітів зла, розквітлих у раю кохання...
І мариться: злетівсь в кімнаті захисній
Твоїх прихильників веселий, шумний рій,
Щоб згаять час нудний в принадах залицяння,
Щоби, вдихаючи дражливий аромат
Незвичної для них твоєї обстанови,
Глушити крик бажань у дотехах розмови
І крити рух нескромний реготом лошат.
Та все дарма: крізь просторінь, крізь далечінь

Сердечний заклик мій тобі пройшов нудьгою,
Отрутою у саму серденька глибінь
І запалив тебе жаданням бути зо мною.
Безтямний погляд свій ти кинула на всіх
І вийшла тихо геть — нікому ані слова! —
Не жаль було, що вмерли регіт і розмова,
Бо за хвилину я схилився до ніг твоїх,
Моя кохана, чарівний пишний раю!..

.
Вродився мрійником — і мрійником сконаю..

1915

ПОКОРА

Твій усміх — то усміх мінливий зорі
У темряві ночі,
Що в мрійно-яскравій привабливій грі
Плете, як мережку, сни дивні, урочі.

Твій погляд — то сонця рожевого блиск
У сивій млі ранку,
Що нагло розвіє снищ-привидів тиск,
Перерве їх довгу нічну колисанку.

А твій поцілунок — то щастя жало
Солодке, отрутне,—
Цілуй же без ліку, що б там не було!
Цілуй, моє щастя жагуче, могутне!..

1920

НА СТРИВАННІ

Гей, кохана, не самі ми
На таємному стриванні:
Он між вітами густими
Вітер ходить і в зітханні
Шепче любую розмову
Вечорову.

Серце, зірко! не самі ми,—
Хтось підгледів поцілунки:
Тче стежками потайними
Місяць срібні візерунки
І крізь листя бачить з неба,
Що й не треба...

А проте... хоч не самі ми,
Та до всього нам байдуже!
Я в уста твої своїми
Вп'юся палко, міцно, дуже...
Хай шепочуть, підглядають,—
Не злякають!..

1920

ЗВІЙ СЛЬОЗУ

Звій сльозу з очей-зірок —
В ній кохання згуба...
Заплети пісень вінок
Із рясних своїх квіток —
Квітів серця, любя!

Проясни образи тінь —
В ній кохання гасне...
Із грудей своїх глибинь
Ти довкола сміхом кинь,
Сонце моє ясне!

Слово гніву затримай —
В нім кінець кохання...
Хай живе, цвіте нехай
Наш чарівний, тихий рай
Пишно до сконання!

1920

КИНЬ У СЕРЦЕ

Кинь у серце хмарку туги —
Туги хмарку звіддала
Без докору, без наруги,
І — щасливий я.

Пара сліз з очей коханих
Хай на віях заблищать —
І в піснях ще нечуваних
Груди затремтять.

Лиш одно, одно зітхання
В тиші смутку й самоти —
І розітнеться ридання:
«Де, кохана, ти?!»

1920

ЕГОЇЗМ

Нині рано так хмарно-хмарно,
А в душі моїй сонце палає.
Ой палає воно не марно,
Не дарма ж і серце співає.

Мов ліщина в зеленім лузі
При лихій, при холодній годині,
Десь далеко хтось любий в тузі
Заридав у нічній самотині...

Хай же плаче, не спить ночами,
Тому й сні я рожевії бачу:
А як стане там плач піснями,
То напевне вже... тут я заплачу!..

1920

ЧИ ЗНОВ ТЕБЕ Я ПРИГОРНУ

Чи знов тебе я пригорну,
Чи обійму, чи поцілую —
Мою чарівную весну,
Мою зірницю ранкову?..

Душа стомилася з нудьги,
Палає серденько коханням,
І образ любий, дорогий
Хвилює, вабить раюванням...

Чи ж знов тебе я пригорну?
Чи, не діждавшись, однині
Навіки серденьком засну
В страшній, холодній самотині?..

1920

ДУМКИ

Ох, ті давнього згадки! —
Не дадуть спочить ніколи,
І докучливі думки
В'ються роєм — думи-бджоли.

Дзвонить-б'є веселий сміх
Водограями навколо,—
Проясни ж з думок важких
Потемніле своє чоло!

Ох, давно-давно жену
Серед сміху, чаду, глуму
Ту докуку навісну —
Ту отрутну бджілку-думу!

Бджілку сміхом однесло,
А душа... болить і мліє:
В серці гострее жало
Залишилось... коле... нис...

1920

ЗРАДА

О ні, не криюсь я, дівчино люба,
Що в серденьку моім розквітла зрада,
Що душу вабить знов ясна принада —
Кохання нашого жорстока згуба.

Питаєш сумно ти, хто та дівчина,
Якій віддав я серце без вагання,
Розвіяв пал незгаслого кохання...
Не криюсь я, о ні! — то Україна...

1919

РЕВОЛЮЦІЯ

I

Ніч. Пожежі лижуть хмари.
Гуркіт бою. До покари
Кличе грізний хтось у гніві:
«Гей, тікайте, полохливі! —
Дужим місце на чолі...
До верховин! на шпилі!

Геть з дороги, хто не з нами
Аж туди, де над горами
Сяє сонце, світять зорі!..
Ще зусилля — й смерть Потворі! —
Не дарма шалених мрій
Запалав наш буревій...

Нас не спинять скелі-гори,—
До верховин! на простори!
Скинем геть Старого Бога,
Наша буде перемога:
Годі скіти в темній млі,—
До верховин! на шпилі!»

1917

II

«Ха-ха! Владарю світа, чув?
Се так мій сміх лунає.
Ти до покори світ натхнув,
А я... ха-ха!.. хто теє знає?

Я той, що кращий діамант
З твоєї здер корони!
Згадав?.. Я — перший протестант,
Я потоптав твої закони!

В твою пику я громом зваг
Жбурнув в довічній ночі
За те, що холодом зневаг
Мертвили нас владичні очі.

З ненависті вродивсь мій сміх —
Пекельний сміх безодні.
Крізь млу тисячоліть страшних
Я ніс його аж до сьогодні.

В твоїх прокльонах я горів,
Як і у дні творіння,
Коли зневажив божий гнів
Святою бурею хотіння.

В безоднях пекла я плекав
Святу помсту тую
І от, погордий, дочекав,
Що пишне свято одсвяткую.

Не встанеш, ні!..
Мої сини,
Прийшов наш час радіти:
Святкуйте ж свято Сатани,
Протесту праведного діти!

А я втоплю свій творчий рух
У сміливім горінні:
Спочине мій бентежний дух
У перетворенім хотінні.

І стане давня мана
Для всіх — нікчемна, зайва,
Протесту ж батько — Сатана —
Ясніш од соняшного сяйва!..»

1917

ДО ВЕРХОВИН!

ДО ВЕРХОВИН!

Ми не раби, хоч у ярмі
Стогнали цілими віками,
Ми не раби, хоч у тюрмі
Бряжчали вічно ланцюгами.

Не скутий був наш вільний дух,
Із чорних ям та улоговин
Його огневий сильний рух
Виносив нас аж до верховин.

Нехай же хтось тепер здола
Нас закувати у кайдани:
Не схилим гордого чола,
І не потішаються тирани!

Угору ж молоти й мечі!
Нехай подзвінням плачуть дзвони:
Над катом квилять вже сичі,
Попи співають похорони.

1919

НАШ РУХ

З огню і крові,
А не з любові,
Кується наша доля:
Зате — не жарт
Міцний наш гарт,
Коли нас кличе воля!

Вагань не треба!
До зір, до неба
Злетить наш дух свавільний,
Як дужий дзвін,
Впаде проклін
На морок тюрм могильний!

І серця проміль
Запалим в племіль
Братерства і любові:
Наш вільний труд
Змете ввесь бруд
І дасть життя основи!

1919

ВІРА

Створили ми свій п'єдестал
Не з міді, спижу або криці,
На нім, як сонце,— Ідеал,
Довкола — хмари й блискавиці.

Не зрушать гордого громи,
Не зрушать бурі й хуртовини,
І сили темряви самі
Розіб'ються об тії стіни.

Міцний, як скеля, він стоїть
Вікам на диво й на тривогу,
Його нікому не розбить! —
Він — віра наша в перемогу.

1919

МЕЧ І МОЛОТ

Ми живемо в часи величні,
Яких не бачили і в снах,
І, несподівані, незвичні,
Вони нас кидають у жах...

Міщанство геть, коли країна
Встає з могили забуття,
Коли що рух і що хвилина —
Бурхливий порив до життя!

Не треба ж зайвого вагання!
У руки молоти й мечі:
У бурях творчого змагання
Вони — відродження ключі!..

1919

ВПЕРЕД

Ти впав, товаришу, у ранах
Між трупами таких, як сам,
Та не останній в могіканах
Борониш ти святий вігвам.

Вони ідуть у лавах щільних
Вперед, вперед, і не один
Упав, як ти, в огнях свавільних
Під спів червоних хуртовин.

Благослови ж їх льот шалений,
Умри з усміхом на устах:
Не поведе більш кат скажений
Твоїх братів у кайданах.

Коли ж здригнуть міцні їх лави,
Коли не схочуть умирать,—
Покрий тавром ганьби й неслави,
Спали пожежею проклять!..

1919

БЕНКЕТ СМЕРТІ

Бенкет смерті не скінчився:
Ще дзвенять, дзвенять мечі,
Звір ще крові не напився,
Ще блукає уночі.

Гей, до бою! Ще зусилля —
І впаде ненатлий звір
В чадах власного похмілля,
В димах скровлених офір.

І на спогадах жахливих
Наша пісня залуна,
Пісня душ вільнолюбивих,
Пісня праці чарівна.

1919

ВІЛЬНА ПРАЦЯ

Працю зруйновано, праці нема,
Хто ж ми без неї?
Нащо ж у крові купали дарма
Наші ідеї?

Вільная праця — то наша мета,
Наша надія,—
Нащо ж занедбана тая свята,
Вкохана мрія?

Всюди руїна. У пустці німій
Голод никає,—
Знов на кривавий розлучений бій
Нас закликає.

Годі нам крові, доволі оман!
В хаті, вже рідній,
Вільно спочинем од сліз і од ран
В праці свободній!..

1919

НА РОЗДОРІЖЖІ

На роздоріжжі знову ми...
Наш дужий дух, як ураган,
Розбив доценту мур тюрми,
Та не розвіяв чад пільми
І не загоїв давніх ран.

Зблукались ми, хоч в даліні
Горить нам сонцем Ідеал!
Довкола темно, як в труні,
Блукають привиди страшні,
І виє зляканий шакал.

Та геть зневіру! Певний шлях
Ми знайдем в темряві облуд,
Бо ж не ганебний рабський страх
На наших вільних прапорах,
А боротьба за вільний труд!..

1919

ПОЗІР!..

В бурях невинних, у гуркоті грому
Точиться наше життя.
Де ж те осяйнее щастя, якому
Вірили до забуття?..

Кинули виклик довічним тиранам,—
Серце кипіло в борні!
Душу відкрили назустріч оманам,
Склали огневі пісні...

Де ж ті стерничі, що в хвилях бурхливих,
В пеклі страшних бурунів
Справлять наш човен у скелях зрадливих
В захист міцних берегів?

Позір же, браття! Завзяття ще сяє
В рисах тружденних облич,
Але вже звіром лукавим чигає,
Десь притаївшись, Ніч.

1919

ЧОВЕН

Море плеще, хвиля грає,
Човен утлий ген пливе.
Вітер вільно тут гуляє,
Чорні хмари наганяє.
Грім гуркоче, вир реве.

Хвилі-гори зчорна-сиві
І лютують, і ревуть,
Хвилі-коні білогриві
Геть за вітром, пустотливі,
Скачуть вгору, в скелі б'ють.

І літає човен в морі
Без вітрила, без стерна:
Він гуляє на просторі,
Зневажає хвилі-гори
І в безодні порина.

Хвиля човен підхопила,—
Край! рятунку вже нема!
Мов лиха, нечиста сила
Розігналась і розбила —
Трах! і — в тріски!.. Та дарма!

Хоч годину він на волі
Погуляти мав снагу:
Гарно в морі на роздоллі,
Гидко нидіти в неволі,
Мов той пес, на ланцюгу.

1907

НА ВАРТІ

УКРАЇНА

Бадьоро має ще наш стяг,
Господь ще любить Україну:
Він в ризи пишнії одяг
Свою окривджену дитину.

У золоті нив лиснять поля,
Гаї в смарагдах пречудових,
Схилилось довгеє гілля
Вагою скарбів овочових.

У дощ, у спеку, холодком
Веселий труд кипить ланами,
Течуть медами й молоком
Річки зеленими балками.

Спочивок, праця — все в піснях,
Що линуть щастям з уст дівочих,
А ніч — у зорях, як в квітках,—
Минає хутко в снах урочих.

Нехай чигають хижаци
На ту красу — Красу-Дівчину,—
На варті стали козаки,
Господь врятує Україну!

1919

НЕ СПІТЬ

Не спить і будьте на сторожі!
Знов до ганебного стовба
Прип'ять її хотять ворожі
І чорні сили, як раба.

У руки меч! Нехай довкола
Регоче Ніч, як сатана:
Засяють сонцем наші чола,
За Неї в бій!.. Вона — сумна,

Вона в сльозах, як в тихих росах,
Горять огнем рубіни ран,
Вінець з тернів на пишних косах,
І під хрестом зігнувся стан.

Мої брати! то Україну
Мордує кат без сорома.
За неї в бій аж до загину:
Її нема — і нас нема!

1919

УКРАЇНІ

Красуне в косах золотих
Своїх незміряних ланів,
З очами глибинь голубих,
Зірниць устами ранкових
І серцем зоряних світів!

Свої скривавлені уста
Облизує проклятий звір:
По краплі пада кров свята
І жах за тебе огорта,—
В очах його новий замір.

О наша Страднице, прости
Недбальство довгих наших літ!..
Нехай впиваються кати,—
Вкладем їх скоро спать, а Ти
Засяєш сонцем на весь світ!..

1919

ЗА РІДНИЙ КРАЙ

Ми любим Рідний Край,
Ми любим Україну!
До лави ж всі ставай,
Щоб битись до загину!

Ми любим свій Народ,
Життя за нього стратим,
Прорив ворожих вод
Ми трупами загатим!

В нас кожний ліс, байрак
Ховає смерть для ката:
Чекає там козак
Його на пишні свята.

Всі знають козака,—
Гуляє він на диво.
І лється, як ріка,
Тоді червоне пиво.

І вже не спиниш, ні,
Його ти, лютий враже:
А буде край гульні,
Коли козак вам скаже!

А в нього край тоді,
Коли й тобі край, кате.
На Вишньому ж Суді
Сам Бог йому заплаче.

А Рідний Край в піснях
Про нього не забуде,
І ворогам на страх
Співатимуть їх люде.

Рятуйте ж Рідний Край,
Святу Україну:
До лави всі ставай,
Щоб битись до загину!..

1919

НАША МІЦЬ

Збігом синіх блискавиць
Регіт грому будить хмари,
Встали сяєвом зірниць
Наші гніви, наші кари.

Хто там чорний на шляху
Клаца жовтими зубами?
Не потішить він пиху
Над лицарськими синами!

Хто там дикий уночі
Притаївся край дороги?
Не зупинимось, б'ючи
До кінця, до перемоги!

Нас обсіли вороги —
Хижі ночі, чорні хмари,
Та розвієм навкруги
Чорні привиди-примари.

Хай і всесвіт ввесь на нас
Сипле чорні стріли-громи,—
Серця пал ще не погас —
Будем битись без втоми!

1919

ВАРТУЙМО!

Усюди зрада, зрада, зрада
Вкраїну точить, як гробак,
Як дук захованого гада,
Як замір потайних собак.

О так! вони також «хохлушу»
Любили палко, без ума:
Взяли усе, зганьбили душу
І розп'яли... Та все дарма!

Знялась жадана хуртовина,
Мов кара Божа, пронеслась,
І — заховалась зла личина,
У саме серце уп'ялась.

Розквітло серце щастям згоди
Коло жаданої мети,
За муки всі, за всі пригоди
Сказало всім своїм: «прости!..»

А гад мовчав. Тяжку хвилину
З кубла свого пильнував,
І от — він знову Україну
Вже продає, як продавав.

Брати кохані, позір пильний
І міць тверда врятує нас!
Дістане щастя тільки сильний,—
Вагання геть! настав наш час!

1919

НА РУЇНАХ

Ще кобзи наші у руках.
Ще не посліпли наші очі,
І у надірваних грудях
Буяють ще пісні пророчі!

*

Розбито наш Єрусалим,
Сіонські святощі в руїнах,
Але над попелом святим
Змає знов наш стяг на стінах.

Нехай проклятий Вавілон
Несе на нас ярмо, кормигу,—
Впаде довічний наш полон,
Розіб'єм вщент неволі кригу!

Ганьбу московської труни
Колись скрашали тільки мрії,—
Тепер ми вільні сини
І не підхилим більше виї.

Зміцниться наш Єрусалим,—
Його життям своїм обстоїм,
А трупом ворога гнилим
Поля окрадені угноїм!

*

Ще кобзи наші у руках,
Ще не посліпли наші очі,
І у надірваних грудях
Буяють ще пісні пророчі!

1919

НА ВАРТУ ВСІ!

З усіх країв скажені пси
Роздерти йдуть пречисте тіло...
Вартуй, козаче! — звечоріло:
У небезпечні сі часи
Огню святого не гаси!

Жахає він лихих собак...
У пітьмі клацають їх зуби
Жаданням крові, смерті, згуби,
І тільки сміливий козак
На них нагонить переляк.

То розпалімо ж скрізь огні
Свободи, помсти і завзяття:
Розпудить псів святе багаття,
І згинуть марища, як в сні...
На варту ж всі в часи страшні!..

1919

НЕ ВГАШАЙТЕ ДУХА

Не тяжко, ні, упасти на війні
За рідний край і за народ...
Що смерть? — нікчемний епізод
В борні...

А тяжко те, що по тобі
Не скінченим лишиться шлях,
Народ замре у кайданах,
В ганьбі,

Що в помсті й крові лютий звір
Утопить все, що здобули,
Заоре й слід, яким ішли
До зір.
Так не гасімо ж духа ми:
Поки не стратили ще сил,
Не згорнем дужих наших крил
Сами!..

1919

БРАНКА

Балага

Над сонце, над квіти, над ранню росу
Кохаєм ми бранку, Дівчину-Красу,
Без тями кохаєм!..

Ще сонце не сходить, ще темно кругом,
На бистрії ноги знялись ми притьмом
І коней сідаєм.

І вихор степами під небо шугнув,
Де слід наш за нами загинув, загув.
А коні, як змії!

Несуть нас, як вітер, до чорних тих гір,
Де з ніччю таємно шепочеться бір,
Що в ночі яснії

На горах високих, на прірві стрімкій,
Чарує і надить всіх замок страшний,
Де сховано бранку...

Остроги ж у боки! із піхов шаблі!
Ми бурею злинем на гірські шпилі,—
Там будем до ранку.

Як сонечко зійде, заблісне роса,
Обніметься з нами Дівчина-Краса
Над трупом ворожим.

І хай над ним плачуть вовки та сичі,
А ми заспіваєм, додому йдучи
Тим ранком погожим,

Про щастя, про теє, що збувся наш сон,
Що тим, хто кохає, нема перепон!
А бранка Дівчина,

Що в замку, аж поки прийшли козаки,
Закута в кайдани, марніла віки,—
То — люба Вкраїна.

Кохайте ж до смерті ту бранку Красу,
Воздайте Вкраїні хвалу і ясу
За тяжкіі муки!

Ставай на сторожі усі, як один,—
Хай більш не зазнає страждених годин
Розлуки-розпуки!..

1919

ВОЛЯ

Віками ми до волі йшли
І з покоління в покоління
Всі наші муки і терпіння
Без ремств в офіру їй несли.

Ні недосяжність, ані час,
Ані нелюдські тортури,
Ні тюрм страшні льохи і мури
Ніколи не лякали нас.

Червоним квітом наша кров
Укрила шлях тяжкий до неї;
Найкращий скарб душі своєї
Їй віддали — життя й любов.

Огнем негаснуцим вгорі
Вона із пільми нам зоріла:
Росла щохвилі наша сила,
Тремтіли злякані царі.

І сталося... Останній бій
У небуття звалив тирана:
З грудей надірваних «осанна»
По всій землі лунає їй...

Та... дивна річ... Коли затих
Сей перший крик утіх, вітання,
То з серця зринуло... вагання,
І потемнів ясний наш сміх...

Віками ми до неї йшли,
Офірували щастям, раєм...
Коли ж мети вже досягли —
Що з волею робить... не знаєм...

Тому й ясні, як сонце, дні
Знов обернулись в дні недолі:
Чужі ми їй, ясній сій волі,—
Ми вмієм... гинути в борні.

І, може, наші лиш сини,
Що із дитинства в ній ростимуть,
Свобідний прапор свій піднімуть
На згарищах минувшини.

1920

В ОГНІ НАШ КРАЙ

КРАЙ В ПОЖЕЖІ

Край в пожежі, край в неволі,
Море крові, сліз ріка:
Він не знав відтоді долі,
Як позбувся козака.

Сонце хмари облягають,
Вітер буйний завива...
Козаченьки виступають,
Никне з жалощів трава,

Бо з великої любові
До рідненької землі
Буде бою, буде й крові
По толоках і ріллі.

Скільки їх — ми не питаєм,
Тільки — де ті вороги?
Козаки ми — й позриваєм
Ті ганебні ланцюги!

Україна запишає,
Краща з всіх чужих країв,
І синів своїх згадає —
Оборонців-козаків.

1919

ЧЕРВОНІ Й ЧОРНІ

Вони ідуть, червоні й чорні,—
Пожежі заграва і ніч!
Та наші сили непоборні,
Нам не страшний їх гуннський бич.

Їх прапори — то крові плями
У п'їтьмі рабства і злоби:
Розвієм їх душі огнями,
Потопчем в бурях боротьби!

Їх бог — неситая мамона,
А кров і п'їтьма — їх девіз,
Та сила чорна і червона
Не викличе плачу і сліз.

Ще гордо мають наші стяги
З блакиті неба й золота нив,
Горять нестримні наші зваги,
Не спопелів огневий гнів.

Вони ідуть, червоні й чорні,
Полуда криє очі їм,
Та хутко сни їх ілюзорні
Розвієм подувом страшним!

1919

КОЗАЦЬКА ПІСНЯ

Гей, на горі йдуть стрільці,
А в долині гайдамаки!
Наші славні молодці
Лиха-горенька не знають,
Поспішають
Через поле і байраки.

Гей на горі козаки,
А в долині йдуть повстанці!
Наші славні вояки
Співом душу розважають,
Не питають,
Де воріженьки-поганці.

Гей, однаково те їм!
Як зустрінуть, буде лихо
Воріженькам навісним;
Де москаликів спіймають —

Порубають,—
На Україні буде тихо.

Гей, москалю, схаменись!
Поки цілі ребра й спина,
Краще з нами не борись:
 Козаченьки добре дбають
 І співають;
Ще не вмерла Україна!

1919

МИ ЙДЕМ

Ми йдем і йдем: ми — хвилі в морі,—
Вперед-вперед під бренькіт струн,
І на незмірянім просторі.
Зіллємся враз в страшний бурун.

Ми йдем і йдем: ми — вітри в полі,—
Нас не зляка густий туман,
Бо на широкому роздоллі
Зів'ємся в грізний ураган.

Ми йдем і йдем: в п'їтми огнями
Сягаєм ми до наших меж
І над ворожими полками
Засвітим огнища пожеж.

Ми йдем і йдем: ми — військо дуже,—
Вперед ідем на ворогів,
Тому за всі стихії, друже,
Страшніший їм святий наш гнів!

1919

В ЧАСИ ЗНЕВІР'Я

Квіти потоптано, квіти розвіяно
 Подувом вражих вітрів,
Серце спустошено, душу розмріяно
 Нудом безрадїсних днів.

Хмари понурії, мряки осіннії
Кроплять нещадно квітки,
Сльози заховані, думи невпиннії
Щастя розбили в скалки.

Мріями давніми в ніч непрозору
Серденько не розцвіте...
Хай же навіки їх в зиму суворую
Снігом часу замете!

Сіються-родяться в диких хуртовинах
Квіти нового буття:
Гордо спочинемо ми на верховинах
В мріях нового життя.

Нумо ж, запалимо серце знебулеє
Полум'ям пориву й зваг:
В щастя обернемо наше минулеє,
Повне образ і зневаг...

1919

НА ХРЕСНІМ ШЛЯХУ

О Нене рідна, ще не край,—
Ще хресна путь далеко в'ється,
Але ми дужі ще,— нехай
Лукавий ворог не сміється!

Хрести тяжкі на довгий час
Кладе нам Доля на рамена,
Та вже ніщо не спинить нас,
Коли бує міць шалена.

Зрубаєм терен на шляхах,
Запалим Ніч душі огнями,
І наша кров на тих хрестах
Розквітне пишними квітками.

1919

НАРОД

Народ — Антей, народ — титан
В своїй захованій стихії,
І не здола гидкий тиран
Йому усидіти на виї.

Він знявся грізний, як бурун,
Народ великої країни:
Тремтить, як жах, новітній гунн,
Творець неволі та руїни.

Народ злама його одчай,
І з попелу страшних пожарів,
Як фенікс, встане Рідний Край —
Країна вільних господарів!

1919

НАЙВИЩА КРАСА

Народ мій — велетень в кайданах,
Мій край — загублений Едем,
Величне сонце у туманах,
Герой перерваних поем.

Ще мить одна — здійсняться мрії:
Із п'ятьми рабства і ганьби
Засяють світові новії
Душі великої скарби.

Ще мить одна — і залунає
Мій край в нечуваних піснях,
І зацвіте, і запишає
Своїм гнобителям на страх.

Мій край — краса, зачарування,
Народ мій — геній і творець,—
Їх вільні пориви й змагання
Для нас — початок і кінець!

1919

НАША ДОЛЯ

Гей, плекалась наша доля
Не у палацах з панами,—
Виростала серед поля,
Укривалася степами.

Грізний дід — Дніпро наш сивий
Коливав її на хвилі,
Стугонів їй шуми-співи,
Убирав у шуми білі,

Гартував свою дитину
У боях із ворогами
І у скрутною годину
Повінчав... із москалями.

Свекрівонька ж дика, люта —
Тільки й думала про згубу...
Будь же проклята та скрута,
Що примусила до шлюбу!..

1919

ЧИ ВИННІ МИ

Чи винні ми, що лється кров,
Що ллються сльози,
Що не цвіте свята любов
У дні загрози?

Чи винні ми, що бич війни
Руйнує згоду,
Що люблять вільнії сини
Над все свободу?

Нехай наш кат кує ланцюг,
Не спить ночами,—
Сміємся ми з його потуг,
Бо Правда з нами.

І прийде він, наш грізний Суд
Життя і смерті!
Наш вільний Край, наш вільний Люд
Не може вмерти!..

1919

ШЛЯХУ НАЗАД ДЛЯ НАС НЕМА

Шляху назад для нас нема!
Ніщо в путі нас не втримає!
Ми йдемо туди, де Сонце сяє,
Позад — московська тюрма!

І хто ж на тюрм високий мур
Змінює Сонце України!
Зметем ми підступ авантур
Всесильним вітром хуртовини!

І оживе Свята Земля,
Омита кров'ю і сльозами,
Як та занедбана рілля,
Полита зливними дощами!..

1919

SENTENTIA

Коли б часи в єдину мить,
В єдину волю всі бажання,
В єдиний крик тяжкі ридання
Змогли ми раптом сполучить;

Коли б наш пал в єдину міць,
В єдиний порив всі заміри
І в саможертву всі офіри
З'єднать пожаром блискавиць

Здолали серцем ми своїм,—
То давній раб царем безмір'я

З безодні жаху і зневір'я
Устав би велетнем страшним.

На віки вічні сльози й кров
Вже не скропляли б край наш рідний,
Бо розітнувся б спів побідний
Про волю, згоду і любов!..

1919

ЗАКЛИК

В офіру все — і душу і життя! —
Настала мить остання.
Хай згине все в безодні забуття,
Коли на межах здобуття
Спиняє нас вагання!

Зневіру геть! На лави ворогів
Хай наші б'ють перуни,
Хай гострий меч не зрадить козаків,
Нехай натхнених кобзарів
Не зрадять віщі струни!

Так запалить зневірені серця
Огнем жаги й завзяття,
Огнем палким невтомного борця —
І до бажаного кінця
Ми прийдемо, о браття!

1919

ДЕВ'ЯТИЙ БУРУН

До жертв нас кличе рідний край
І до кривавої офіри!
Чужі нам розпач і одчай,
Чужі і підступи зневіри.

Усе, усе — і серця кров,
І наші гніви благородні
Без жадних дум і без розмов
Ми кинем в жертвені безодні!

А, повне сил, своє життя
Ми понесем в пожежу бою:
Без міркувань, без каяття
Наложим гордо головою.

Під спів гучний, під бренькіт струн
По трупах кожний з нас полине:
Дев'ятий здійметься бурун
І все, що йде на нас, поглине!

1919

ДАЙТЕ ЖИТИ

В хуртовинах мій край,
В морозах і снігах,
І криком розпачу одчай,
Мов ураган, несеться по степах...

Та дайте ж жить, спочить,
Піднятись з небуття!
Хоч на хвилину, хоч на мить
Сховати меч без думки й каяття,

Що ворог нас приспав...
Незломна наша міць!
І хто нас в землю поховав,
Того змели пожаром блискавиць!

То дайте ж жить, спочить
Хоч раз!.. А коли ні —
За муки згублених століть
Весь хижий світ запалимо в огні!

1920

ВІДГУКИ

КОЗАК БАЙДА

Сонце сяє, хвиля грає,
Тирса з вітром шелестить.
Байда простору шукає,—
Орлім оком озирає
Степ безкрай та блакить.

Перед ним — глибінь Славути:
Ув обіймах берегів
Лине грізно, в скелі кутий,
В тишу ніжний, в бурю лютий,
Лицар вславлений степів,

Мовить Байда: «Джуро милий,
В неосяжних сих степах
Набираюся я сили,—
Знов я дужий, непохилий
Ворогам моїм на страх.

Збудим степ, Дніпро широкий!
Хай нікчемна татарва
Робить сміливі наскоки,—
Лук наш вцілить на всі боки,
Не увалась тетива!

Дніпре-батеньку! сюди ми
Принесли тобі чолом!
Будем щирі побратими,
А порогами твоїми
Я озброюсь, як щитом.

Пильнувати Україну
Будем гостро вздовж і вшир,
Будем битись до загину
За укохану вітчину,—
Не дамо її в ясир!

Ми збудуєм з козаками
Запорозьку матір-Січ
І чайками, байдаками
Ми дістанем за морями
Ворогів і в день, і в ніч».

Ой п'є Байда й добре дбає,—
Не один спалив аул:
Через Крим шляху шукає
Він туди, де й не чекає
Байду грізного Стамбул.

1919

ІВАН ГОНТА

Присвячується
повстанцям

У святцях, у календарі
Не знайдеш страдника святого,
По нім не дзвонять дзвонарі,
Попи не моляться за нього...

Гармати лядські скрізь ревли,
Диявольське чинилось діло,
Коли на шмаття розтяли,
Його козацьке чесне тіло.

Народ змордований мовчав,
Як ситий ксьондз служив молебні,
І в серці помсту заховав
Під співи й казання велебні.

Тому не в святцях, граматках
Святе ім'я шукати треба:
Воно записано в серцях,
Волає помстою до неба

За ганьбу, гвалт, за сльози, кров,
За многолітнюю кормигу...
І от — читаємо ми знов
Святу народну серця книгу.

Загомонів наш рідний край,
Загомонила Україна:
— Ану, громадо, уставай —
Святить ножі прийшла година!

В огневім бенкеті війни
Хай леться кров катів погана!
Гульнемо ж, лицарські сини,—
Згадаєм сотника Івана!

1919

ЗАЛІЗНЯК

Немов живий поперед нас
Козак Максим встає з могили,—
Орлячий погляд ще не згас,
Козацькі ще буяють сили.

Встає Максим і навкруги
Все бачить гострими очима:
Як гинуть наші вороги
І ждуть нові вже за плечима.

Радіє Батько: він пізнав
Катів, що дужою рукою
Колись, жартуючи, карав
І кров паскудну лив рікою,—

Од срібночолого Дніпра,
Через степи, через діброви,
До бистрохвилого Дністра
Хрестив дітей в огні і крові.

І знов кипить, клекоче бій,
Працюють знов козацькі руки:
То на Україні святій
За волю борються онуки.

І засміявсь козак Максим,
Промовив стиха: «Добре, діти!
Дається воля тільки тим,
Хто серцем вміє ще горіти.

Спокійно ляжу я тепер .
В свою зотлілу домовину:
Козацький дух іще не вмер,—
Господь із нами за Україну!»

1919

КОЗАК

Він степами та ланами
З вільним вітром розмовляє,
Та до бою з ворогами
Дужим соколом літає.

«Гей, діброво, темний гаю!
Привітайте-бо нетягу:
Ви багаті, я ж що маю?
Волю, долю, силу, звагу.

Чуб мій криє шапка-бирка,
Вовна вилізла із неї,
Свита драна, в штанях дірка,
Дужі плечі без кереї.

Чим під боки постелюся?
Що у голови зібгаю?
Чим укриюсь, обгорнуся?
Гей, діброво, темний гаю!»

Козакові не до того:
Пишну постіль весна слала,
Нічка темна молодого
Небом, зорями вкривала,

Буйне жито колискову,
Як маленькому, співало.
Коли ж збудить сонце знову —
Щоб комусь не перепало!

Сухоребра, безволоса
На козаченька чекає.
«Не боюсь тебе, безноса!» —
Смерть нетягу не лякає.

«З вітром вільним я по полю
За тобою поженуся:
Хоч здобуду вільну волю,
Хоч з тобою оженюся.

Поховають при дорозі,
У широкій у долині:
Хоч поліг козак у бозі —
Щастя виборов отчині.

Україно, краю милий,
Вже для тебе постаткую:
Що є серця, що є сили,—
Все тобі даю, дарую!»

1919

ЗАПОРОЖЦІ

Рідний Край в ярмі, в неволі,
Бродять тьми ворожих сил...
Гей, чи мертві ви, чи кволі?
Кличуть прадіди з могил.

Чи забуто всі клейноди,
Славу Байди-козака,
Конашевича походи,
Жарти грізного Сірка?

Темна ніч, мов круків згряя,
Криє ниви та лани.
Де ж та воленька святая,
Дух лицарський давнини?

Гей, не вмер він, він ще з нами,
Ще воскресне й Ненька Січ,
Сонце виясним шаблями,
Розіб'ємо темну ніч!

Хай палають скрізь пожари,—
На запеклих ворогів
Ми посунем грізні хмари
Запорозьких жупанів.

Встала Ненька-Україна,
Ворог з жаху суне пріч.
І обійме мати сина,
Запорозька мати — Січ.

1919

ГАЙДАМАКИ

Ми — козаки! Лицарським духом
Жива ще рідная земля,
І коли смерть по ній гуля —
Ми ловим бій жаденним ухом.

Ми — гайдамаки! Україна
Нас кличе пробі не дарма:
Ось-ось жаданая хвилина —
Її ми визволим з ярма.

На ворогів ідем з піснями!
Ми не питаєм, скільки їх,
Знайти ж здолаєм навісних
І за лісами, за горами.

І хто не знає козака,
Що разом б'ється на всі фронти,
Згадає хай Залізняка
І помсту праведного Гонти!

1919

«ЗЕЛЕНОЖУПАННИК»

«На запитання п. Головного Отамана,
з якої частини війська старий повста-
нець, він засміявся й відповів: «Я —
зеленожупанник».

(З газет)

На зеленій на траві
М'яко ребрам, голові,
Надо мною гай зелений
Біль зашіптує шалений.

Сплять зеленії жита...
Радість серце огорта!
Ноги босі, тіло голе,
Та зелений пух не коле.

Вранці глянеш навкруги,
Чи не сунуть вороги,—
Всюди зелено та мило,
Бадьориться дух і тіло.

Там зеленее село
Понад річку залягло,
І зеленими садками
Все шепоче з комишами.

Ген зелений луг, байрак,
Де ховається козак,
Як не хоче дурно в бою
Наложити головою.

Всюди перлами роса,
Всюди чари і краса!..
То якого ж ще жупана
Для такого, як я, пана?!

1919

ПОВСТАНСЬКИЙ ТАБОР

Ген під лісом темна нічка
Стеле чорний свій намет;
В срібній млі дрімає річка,
Шепче стиха очерет;

Таємничі сплять байраки;
Бродять коні по стерні...
Над водою ж гайдамаки
Розвели свої огні.

Як цигани, всі смальові,
Прудять вошей над огнем,
Босі, голі, та здорові —
Молодець за молодцем!

Їх життя тепер — походи,
Поки сили і снаги:
Не лякають їх пригоди,
Не жахають вороги.

А над ними в пісні чулій
Лине слава їх дідів,
Що в добі давноминулій
Полягли серед степів.

Вже й куліш десь закипає
— Ну-те, хлопці, за ложки!
Згодом табор затихає,
Сплять безпечно козаки.

Згускла ніч. Ясніють зорі.
Сіють роси по траві.
Ліс мовчить. В німім дозорі
Притаїлись вартові.

1919

ПІСНЯ

Ворон кричє, ворон кричє
На дубочку край дороги.
Гей, од ворога, козаче,
Стогнуть ниви, перелоги.

Вітер віє, вітер віє,
Похилилось буйне жито;
Не дощами його мисє,
А копитами побито.

Ой шумить, гудить діброва,
Козаченька викликає,
А дівчина чорноброва
Вже і коника сідлає.

— Будь здорова, моя мила,
Та не жур мене сльозами:
Знадобиться моя сила
Поборотись з ворогами!

Ворон криче, вітер віє...
Козаченько добре дбає:
Вражим трупом поле криє
Та сміється — примовляє:

— Гей, москалю, кепсько дбаєш,
Треба ж сором в людях мати:
Тільки й робиш, що гуляєш,
А ми мусим спать вкладати.

1919

НА БОЙОВИЩІ

БЕНКЕТ НА БОЙОВИЩІ

В'ються круки
І сміються:
 «Ще, ще муки!
 Ще, ще крові
Для вселюдської любові,
Для вселюдського добра...
 Кра-кра-кра!»

Сови сміхом
Із діброви
 З криком-лихом
 Нас вітають,—
Плачуть, стогнуть, проклинають.
«Крові хоче Смерть лиха!
 Ха-ха-ха!»

Звірі виють,
Люті сірі:
 «Хай ще ниють
 Ваші рани,—
Бенкетують вовцюгани,
Ще смакують вашу кров...
 Ов-ов-ов!»

Люди б'ються
Груди в груди.
 Круки в'ються,
 Скиглять сови,
Хочуть звірі м'яса, крові,
І регоче в полі жах:
 «Бах-бах-бах!..»

ВІЙНА

Не снóпами на стернях
Вкрито поле золоте,—
Полягало на ланах
Наше лицарство святе.

Чесним трупом у бою
За Україну й рідний люд
Склало голову своєю,
Щастя, думи, вільний труд.

Криє чорная печаль
Поле смерті, поле мук,
Ходить смуток, скиглиць жаль,
В небі в'ється хижий крук...

Годі туги! Гей, брати,
Через трупи знову в бій!
Ляжу я, поляжеш ти,
Та не зрадімо надій,

Бо за нами цілі тьми
Підуть разом, як один,—
Мур московської тюрми
Вже не встане із руїн!..

1919

СНИЦА

Вовки збирались, вовки сміялись:
— Ой буде ж дива!
І зиму й літо — все трупом вкрито —
Багаті жнива!

Серед діброви злітались сови
Вночі на раду:
— Гей, їсти буде — не спинять люде
Криваву зваду!

Вкривають круки зелені луки
І дні і ночі:
— Ой до хвороби ступили дзьоби
Козацькі очі!

Щодня із хати виходить мати
Та на шпильочок
Біжить-питає: «Чи не вертає
Десь мій синочок?»

Вовки і сови сплять, п'яні з крові.
І крук не кряче...
Ввесь світ пишає, радіє, сяє,
А мати... плаче...

1919

ПЕРЕД БОЄМ

Останній час, остання мить!
Душа щемить в німій тривозі:
Яка нас доля спобжить
В новій невідомій дорозі?

Не за життя на світі сім
Тривожно серце наше б'ється:
Нас не лякає бою грім,
І прапор наш ще гордо в'ється...

О краю мій! твої сини
Горять тривогою одною:
Хто захистить твої лани,
Коли наложать головою?

Та ні... ми здавимо свою,
До нас непрохану тривогу.
І у кривавім сім бою
За смерть здобудем перемогу!

1919

ОСТАННІЙ БІЙ

Гей, над нами круки крячуть —
Крячуть-плачуть,
Грайвороння зграї хижі
Чують рани наші свіжі,
В небі хмарами ширяють —
Сну чекають...

Гей, не спімо!.. Виють звірі —
Звірі сірі:
На узлісся із галявин,
З нетрів, з хащів і гущавин
Позбирались опівночі,—
Світять очі...

Гей, вартуймо!.. Нум, нетяги,
Вище стяги!
Честь козацька без догани:
Затамуймо в серці рани,
Кинем виклик свій останній
Долі п'яній.

Гей, до бою!.. Круки низько —
Ворог близько:
Уставаймо ж — ще не пізно,
Рушим гордо, сміло, грізно
І здобудем волю нині —
Україні!

1919

ПЕКЕЛЬНИЙ ВАЛЬС

Гей, позліталися сили пекельні.
Смерть із косою над всім господиня.
Чорним обрусом простори пустельні
Крие покірлива нічка-рабиня,
Їх убирає у квіти червоні,
В квіти червоні — отруйливі маки.
Бродять доокола марища сонні,
Танцю чекають відьми, вовкулаки;

Світять очима зеленими сови,
Пугачі пісню веселу співають,
Сірі голодні діти діброви
Дружньою тічкою їм підвивають.
Клацає Смерть-господиня зубами,
Віє і дихає духом безодні:
— Чом не танцюють на бенкеті з нами
Трупи розбухлі, байдужі, холодні?
Нумо ж до танцю! Нам грають гармати,
Дріб вибивають чимдуж кулемети! —
Крутиться, віється, хоче обняти,
Хоче затиснути Смерть у лабети.
П'яні в пожежах регочуться хмари,
П'яне і поле з червоного пива...
В танці пекельному стомлені пари
Впали снопами, як в добрії жнива.
Смерть-господиня гуляла до ранку,
З ранком затихла і оргія дика...
Трупи, скрізь трупи, ще теплі од танку...
Бенкет скінчився... замовкла музика...

1919

БРАТАМ ГАЛИЧАНАМ

СТРІЛЬЦІ

Потоки з гір зелених,
Потоки-шуми:
Не спиниш їх, шалених,
Їх льоти-думи!

Орли зі скель високих,
Орли над нами:
Шумлять в низах глибоких,
Шумлять крилами...

Десь чорний ворон криче,—
Пересторога!
А Чайка квилить-плаче,
В сльозах небога.

Та жив ще дух високий
І міць не втята,
Бо з гір нові потоки,
Зі скель орлята

Заллють ворожі лави,
Дістануть неба...
На полі смерти-слави
Плачів не треба!..

1919

НАШ ПСАЛОМ

На ріках вавілонських в полоні
Ми не заплачемо, як древні!
Най скнітимем самі на чужині,
Най десь в тортурах наші кривні,—

Ми не повисимо на деревах
З печалі й смутку кобз розбитих:
Всю зненависть ми виллем у піснях,
Піснях страшних, несамовитих!

Замість розпуки, грізний ураган
Роздуємо в серцях знебулих,
І затремтить зрадливий шляхтич-пан,
Як трясся і в часах минулих.

О лядська Суко! шляхтич і магнат —
Сини твої, твоє насіння,
І славен той, хто проклятих щенят
Розтрощить люто об каміння!

1919

СТРІЛЕЦЬКИЙ МАРШ

Ми з гір, ми з полонин,
Ми з вільного Поділля.
Нас лучить дух один
Кривавого весілля!
Нехай, нехай
Горить наш край,
Радіє ворог лютий,—
Чужий нам страх!
Ще кріс в руках
І дух стрільця не скутий.

Нема посеред нас
Зрадливого хитання:
Як прийде смерті час —
Умремо без вагання!
Нехай, нехай
Горить і т. д.

Стрілець є волі син,
Неволя не для нього!
Здобуде щастя він
І для народу свого.
Нехай, нехай
Горить і т. д.

Подяк стрільцям не тра!
У бою з ворогами
Стрілець-герой вмира
З веселими піснями.
Нехай, нехай
Горить і т. д.

А згине підлий лях,—
На згарищах вітчизни
Ми житимем в піснях
Свобідної країни!
Нехай, нехай
Горить і т. д.

1919

ХРЕСНА ПУТЬ

Сумний наш шлях
В тернах повивсь колючих,
Над нами ворон кряче...

Не племінь — жах
В очах, колись жагучих,
І серце скорбно плаче.

Не знать, куди
З нуди і дум подітись
Без мрій палких омани...

О стій, пожди!
Води-но дай напитись,—
Ятяться кров'ю рани...

Се що ж? Чи в сні
Знадні знов маріння
Відродження, обнови?..

О ні! о ні!
Ясні надій проміння
Розквітали з сліз і крові.

Не дарма йдем,
Несем свій хрест недолі,
І хоч тяжка дорога,—

Та розцвіли
Із мли проміння волі,—
Нас кличе перемога!

1919

В КАРПАТАХ

Шумить в журбі зелений бір,
Мовчать, похмурі з туги, гори,
І Черемош гіркий докір
В небесні кидає простори.

В снігах байдужі гір шпилі
Біліють, мов циганські шатра,
Пускає дим свій по землі
В розпуці кинутая ватра.

З негавним ревищем маржин
Замовкли й клекоти орлячі,
А шати пишних полонин
Серпанком смерті криють мрячі.

Затихло все. У пустках хат
Блукає лихо, біль і зойки,
І на танок веселих свят
Не кличе легінь більш дівойки...

Орел злетів: на чужину
Несе свої, ще свіжі, рани,
Плекає зненависть страшну,
Гартує силу рвать кайдани.

І дужим льотом він до гір
Злетить в залишені простори,—
Загомонить зелений бір
І заспівають рідні гори.

1919

ВЕСНА

Стрілецький марш

Раз-два! раз-два! вітер віє,
Серце весну зустрічає,
Сонце палить, сонце гріє,
Море злота розливає —

Не для нас!

Ще не час!

Рушим разом в бій кривавий,
Будем битись до загину!
Ми запалим сонце слави,
Хоч поляжем за Україну.

Раз-два! раз-два! квітнуть квіти,
Вбрались трави в діаманти,
Розітнувся спів трембіти,
Відгукнулись гір гіганти...

Не для нас!

Ще не час!

Ворог близько,— на тривогу
Грають сурми невгомні.
Гей, до бою! Нумо, в ногу!
Зірвем ран квітки червоні!

Раз-два! раз-два! Весно красна,
Час утіхи, раювання,
Люба ти, як доля щасна.
Най живе весна-кохання!

Не для нас!

Ще не час!

Наша втіха, наша доля —
Щастя Неньки України,
Наша весна серед поля:
Воля, слава, честь вітчизни!

1919

ПРИ ДОРОЗІ

Самітний хрест із написом коротким
Оздоблений у зіллячко-розмай:
«Тут Слави син впокоївсь сном солодким
За волю-долю й рідний край».

Довкола ходить сум і сіє жалі.
Незримий жайворон збирає їх
І в Requiem складає ті печалі.
Серед пустель повітряних.

Співає жайворон: «О подорожній!
Зроби як я,— на смерть ти не зважай:
Що смерть, життя? Се — згук порожній,
Коли в неволі рідний край!»

1919

СПОКОЇ

КОЛИСКОВА СМЕРТІ

Люлі, козаченьку, люлі
В мрійних обіймах півснів:
Вже не співають нам кулі,
Стих уже брязкіт мечів.

Люлі, козаченьку, люлі!
Привид кривавий десь щез.
Легіт торкає заснулі
Тіні журливих берез.

Люлі, козаченьку, люлі!
Вже не присняться тобі
Дні золотії, минулі
В щасті, у тузі, в журбі.

Люлі, козаченьку, люлі!
В холоді наших осель
Нам не бренітимуть чулі
Співи надземних пустель.

Люлі, козаченьку, люлі!
Вічні сплітаються сни,
Сили спочинуть знебулі
В чорнім спокої труни...

1919

СМЕРТЬ КОЗАКА

Хто у полі
На роздоллі
Смерті дивиться у вічі?
Мов укоханій дівчині,
Шепче речі
Молодечі:

«Не вмира людина двічі,—
Так обнімемося ж нині!

Хай в запічку
День і нічку
Десь тремтять страхополохи,—
Ми ж гулятимем з тобою:
Бенкет гучний,
Дикий, бучний
Нас сп'янить, розважить трохи
Серед крові, серед бою!

Рідний краю,
Умираю!
І в останню хвилину
Я не плачу, я не нию,
А за волю,
Кращу долю
По-козацьки радо гину,—
Я сміюся, я — радію!

Рідна Нене!
Ти про мене
Словом тихим спогадаєш,
А на цвинтарях козачих
Із сльозами
І жалями
Тих, хто в запічку, згадаєш,—
Проклянеш синів ледачих!»

1919

ЗАБУТИЙ

Акварель

...Де я?.. Скінчився бій?..
Чому ж я сам в пустелі сій?
Так рано ще... Але життя ознаки
Вчуваю скрізь. В сріблястих росах
Горять в житах червоні маки —
Червоний квіт в золотистих пишних косах

Царівни польової.
Вона ще спить...
Нема навкруг душі живої.
Розжевілась небесная блакить,
І кучері перлових хмар
Червоним маком розцвіли.
Не сон, а чар
В серпанку срібному імлі!..
Не треба сонця, ні!
Нехай легкий ще стелиться туман
І все кругом німіє в сні...
Німіє й біль глибоких ран
У прохолоді... Що се знов?
Невже і знову бій і кров —
Червона кров в блакиті,
Огневі бризки в житі,
Криваві маки й сон?..
Що він співа... той жайворон!..
...Мій похорон?..

1919

НА ЗОРІ

На смерть Жені Клепачевської,
арештованої Інтернаціональним
полком і розстріляної жмеринською
чрезвычайкою за вірність Україні.

Рожевий ранок згас у чорних хмарах,
І згасла мрія золота,
Ясна, пречиста і свята
В страшних життя примарах...

Умерти на зорі в зелених літах,
Коли так хочеться ще жить,
Коли й небесная блакить,
І світ увесь — у квітах,

Повити смерть блискучим ореолом,
На лютих кинути катів
Свою зневагу й гордий гнів
З піднятим вгору чолом,

За рідний край віддять літа і вроду —
Здолає лиш душа палка,
Погорда краю і дочка
Великого Народу!

Дитино рідна, спи! Твій тихий спокій
Не потривожать на зорі.
А смерть прославлять Кобзарі
У думі превисокій!

1919

НАШ СВІТЛИЙ ХРАМ

В річницю одкриття
Кам'янецького університету

Ми певно йшли: далекий шлях
Ховавсь у пільмі непрозорій:
Немало крові по тернах,
Немало сліз по всіх степах
Розляли ми в путі суворій!

Ніхто не кине нам докір,
Що ми зблукалися в дорозі:
Здійснили ми святий замір,
Бо керувались сяйвом зір,
Тому й не падали в знеможі.

Ясний наш прапор донесли
Ми незаплямленим до цілі.
Він гордо маяв нам з імлі!
Ми одностайно, твердо йшли,—
Нас не спинили вражі сили.

О, наша зоре провідна!
О, ясна зоре України!
Ти не погасла лиш одна,
О наша мріє осяйна,
І в найтемрявіші хвилини!

Тепер ти вільно сяєш нам
Огнями правди і науки,
І до твоїх одвертих брам
Полинуть хвилями у храм
І наші діти і онуки.

1919

АКВАРЕЛІ

ПЕЙЗАЖ

Краса і смерть... Гаї в пожежах,
У смутках осені блакить,
І ліс в небачених одежах
Гучними барвами горить;

Поля в смарагдових отавах,
У плямах чорної ріллі;
Палають в соняшних загравах
Далеких гір стрімкі шпилі.

Солодким болем дождання
Бринить імлиста далечінь,
І будить в безвість поривання,
Просторів вільних широчінь.

Свої холодні таємниці
Ховає вод темряве скло;
Десь квілять чайки-удовиці
Над тим, що з літом одцвіло...

І мрійний сум, і сон-покору
Довкола осінь розкида:
В красі барвистого убору
Ступає Смерть, як молода...

1919

ЗМАГАННЯ

Сонце в творчих непокоях
Криє злотом дерева,
У нервових у настроях
Вітер золото зрива.

Сонце палить-одягає
В пурпур дикий виноград,
Вітер виє-завиває
І глузує з тих принад.

Сонце, зморенеє літом,
Повиває квіти в сум,
Вітер рве їх, нудить світом,
З люті пінить білий шум,

Сонце котить небокругом,
Зеленить в полях стерні,
Вітер гонить полем-лугом
Хмари порошу брудні.

Сонце-велетенъ в знемозі
Десь за обрій порина,
І регоче в перемозі
Дикий вітер-сатана.

Сонце-сонечку! в недолі
Ми сміємся з тої гри:
Не загасять сонця волі
Найзапекліші вітри!..

1919

ВЕРЕСЕНЬ

Теплий ще Вересень дивну мережку
Злогодом червоним на листях заплів,
Злотом посипав і трави, і стежку,
Пахом осіннім сади напоїв.

Ясний ще Вересень журні мотиви
Грає тихенько на струнах душі,
Раптом полине над заспані ниви,
Збудить луною густі комиші,

Барвами сонечка ліс розмалює,
Скличе у зграї рухливі пташок,
З ними щебече, літає й ночує
В вербах, у лозах дрімливих заток.

Серце тривогою стукає в груди...
Золото Вересня — злото оман;
Щастя блискуче серпанком зануди
Хутко повіє осінній туман...

БЕРЕЗИ

Берези білі в перлах-росах.
В рожевих барвах ранок.
Сріблясті тіні на покосах
В останній в'ються танок.

Берези білі у задумі,
Що в лісі ніч сховалась,
Що в верховіття тихім шумі
Ще радість не озвалась.

Берези білі ронять сльози,
Що радість так спізnilась,
Що шле блакить уже погрози,
Що хмарами укрилась.

Берези білі сонця хочуть,
Огневих поцілунків,
А хмари... хмари що пророчуть?
Яких чекать дарунків?

Берези білі! роси-перли
Горять, як самоцвіти:
Ясні надії ще не вмерли —
Ще будемо радіти!..

1919

ОСІНЬ

Плаче калина,
Шумить ліщина,
Береза ронить сльози...
Холодно в лузі...
Схилились в тузі
Зелені верболози.

Кучері-хвилі
І шуми білі,
Як пух, вкривають річку,
Трави пожовкли,
Співи замовкли,
Щодень будили й нічку.

Сльоти і мряки
Степи, байраки
Важким туманом криють.
Вітри полями
Понад стернями
Голодним вовком виють...

Серце ж палає,
Душа співає,
Бринять щасливі сльози...
О краю рідний!
Твій льот свободний
Не спинять і морози!

ОСІННЄ

* * *

Облягають небо хмари.
В сірих мряках гай,
У туманах піль обшари,
В димах рідний край.

Розіб'ємо хмари чорні
Ми промінням мрій,
Кинем сили непоборні
У рішучий бій.

Хай клубочаться тумани
Над простором піль,
Хай ятряться свіжі рани,
Серце крає біль.

Сяють сонечком бажання
Все перемогти...
Хто ж зупинить ті змагання
Наші до мети?!

1919

* * *

Дощ. Сльота — надворі й в серці...
В думах чорних голова...
Вітер з хмарами на герці
Злото-листя обрива:

Серце плаче, серце ние...
За стіною під вікном
Ніч в зануді вовком вие,
Скигнить сум прибитим псом.

Увіч давлять сни урочі,—
Хочу вирватись, гукнуть
І в голодну темінь ночі
Серце з думами жбурнуть!

Хтось незримий, невгомонний
Тягне, вабить, спокуша,
Щоб розбила спокій сонний
Непокірная душа!

1919

* * *

Важкі, як хмари, думи сірі
Пливуть, пливуть без краю...
В душі моїй, як у міжгір'ї,—
Туман пітьми й одчаю.

У серці сум, як мла осіння,
Снує тупі настрої
В нудьги огидне павутиння,
В безрадісні спокої...

І ждеш, як вітер з гір зелених
Злетить в німі долини,
Розвіє сум в піснях шалених
Страшної хуртовини!..

1919

* * *

Кругом так хмуρο, хоч не смійсь,
А мряці в унісон
Плачами-скаргами розлийсь
В безсилий крик прокльон...

Пекучим болем з давнини
Встають юнацтва дні,
Як в чорну ніч рожеві сни,
Як квіти в бур'яні...

Куди сховать, подіти їх,
Коли скрізь брудно так,
Коли ясний, веселий сміх
Вмирає в шумах мряк?..

О мрії чисті, золоті,
Мій скарбе дорогий!
Горять іще огні святі —
І холод не страшний!..

* * *

Остання ніч у вікна зазирає,
І на шибках, неначе ті перлини,
Блищать на світлові чийсь сльозини,—
Невідомий хтось сумно там ридає...

І на душі та ж осінь навісна,
Гучать розпачливо її мотиви...
Завмерло все... Де мрії ті звабліві
І гострих дум бадьора, жвава згряя?..

Мов ті пташки, далеко залетіли!
Радий би й сам за ними геть полинуть
І осінь сю навіки тут покинуть,—
Та крил нема... немає й сили...

1906

КОНТРАСТИ

СЛЬОЗИ І КВІТИ

Сльози і квіти у нашім житті
Разом цвітуть,
Будні і мрії ясні, золоті
Поруч ідуть.

Сльози, як роси,— немає без них
Пишних квіток.
Тільки у буднях із мрій чарівних
Зів'єм вінок.

Поки нам точиться наше життя
В буднях нудних,—
В мріях знаходим од них забуття,
Щастя і сміх.

Поки ще серце здолає в сльозах
Муки нести,—
Стелиться квітами довгий наш шлях
Аж до мети.

1919

ЛЮДИНА

Людина — звір... А сонце сяє,
Вночі ж зірок численний хор
Красу-зірницю зустрічає,
Що гонить жах нічних потвор.

Людина — звір... А квіти квітнуть,
Пишає лан у злоті нив,
Що незабаром з нього зітнуть
Вагу незлічених скарбів.

Людина — звір... А пісня лється,
Коханням серденько цвіте,
Гуляє воля і сміється,
Душа плакає все святе...

Людина ж звір... Вінок любові
Звива отрутою зневір,
І топить все у ріках крові
Людина-бог, людина-звір!..

1919

ТРАГЕДІЯ ТВОРЧОСТІ

Аероплан, аероплан!..
Казковий птах, повітря пан,
Людського генія ширяння
В просторах вільних, недосяжних,
Чарівний сон і дум одважних
Надхмарне пишнее буяння!..

Як грім, гуркоче пропелер.
Здригнувсь незайманий етер,
І світищ хор вітає брата,
Величний льот нового бога:
Тепер ясна йому дорога
В краї надзоряного свята.

А птах ширяє ген-ген-ген!
Над нами лине, робить крен...
І раптом — вибух!.. Смерть, руїна,
Прокльони, стогони, ридання,
Озера крові і страждання...
О будь же проклята людина,

Що бистрим розумом з-над хмар
Здолала кинуть смерть, пожар!
Потьмар той розум, правий Боже!
...Сміється Марс: «Дарма прокльони,
Мої страшні війни закони
Благословить — хто переможе!»

1919

ЛЮДИ

Ми йдемо давно. Незлічені століття
Усе вперед женуть нас і женуть,
Пожеж війни незгашені проміття
Позначили, як віхи, нашу путь.
Часами блисне в темрявій безодні
Падуchoю зорею ідеал...
Шкода! бездушні всі ми і холодні:
Забули вже, де Бог, а де Ваал!..
Ідемо дорогою. З усіх просторів,
З долин, ланів зелених, з чорних гір,
З гаїв задумливих, з таємних борів,
Встають назустріч нам, як злий докір,
Червоні привиди. У п'ятьмі ночі,
Як чорних зір невідомі огні,
Сіяють тугою запалі очі
І розтинаються плачі-пісні.
В могильнім холоді задублі руки
Повітря б'ють, мов крила вітряків,
Над ними стогін, зойки, крик розпуки
І скрегіт, скрип отруйливих зубів.
Страшні, як лють, рухливі групи,—
Жах серце тне вістрям холодних шпад...
А на шляху скрізь трупи, трупи, трупи,
Туманить голову кривавий чад...
Де ж спинимось?.. Холодне кров у жилах:
Попереду — ні цілі, ні мети.
Клянуть нас предки у старих могилах,
І од прокльонів падають хрести
На наші згорблені, похилі спини:
«О роде проклятий! Святу любов,
Святої волі й правди одробини
Тобою втоптано у братню кров.
Стечуть її пречистії сторіки
І змиють навіть пам'ять по тобі:
Загинеш ти в неславі, у ганьбі
В день нинішній і прісно і вовіки!..»

1919

ХОТІВ БИ Я, МАМО...

Хотів би я, мамо, веселі пісні
Співати й сміятись, як діти,
Так серце струїли думки потайні,
Надії ж зав'яли, мов квіти.

Я згадую, нене, ті дивні пісні,
Що ти нам в дитинстві співала.
Ти долю в них, щастя, часи чарівні,
Як виростем, нам обіцяла.

А де ж воно, мамо?.. Лиш вчинки страшні
Я бачу замісто любові,
Чи сплю я, чи встану — у очах мені
Все ріки братерської крові...

1905

НЕМАЄ СИЛ

Немає сил втікти від гучного життя!
Душа болить і рветься геть у височінь,
Бажає там поринути без вороття,
Як в сяйві сонця ночі тінь...

Покинь життя, навек од нього відсахнись,
Кохайся і живи в довічній лиш красі,
Лиш їй самій кади, вклоняйся і молись,
Покинь життя принади всі!..

Немає сил... Бо серця думи потайні —
Усі! усі! — з життя вродились і умруть
В йому, — вони лиш відгуки його смутні:
Нема його — й вони заснуть!

1907

НАДІЇ

Ні, не дарма оті, друже, надії
В серці кохалися в нас крадькома,
Тихо бриніли, мов струни живії,
Завжди будили бажання новії, —
Ні, не дарма!

Ні, не дарма вони ясно зоріли:
Люто в житті нас давила зима,
Палко ж огні їх нам душу зогріли,
Серце завзяттям в борні запалили,—
Ні, не дарма!

Ні, не дарма!.. Наше серце палає,
Хочеться жити, боротись з всіма,
Хто нас в дорозі до правди спиняє.
О, не даремно та сила буяє,
Ні, не дарма!

1906

НАША ТУГА

За ціле щастя, за скарби
Не віддамо свої скрижалі —
Своєї давньої журби,
Своєї тихої печалі.
В тяжких злигоднях, у ярмі
Вродилась Пісня наша з неї,
І мури темної тюрми
Жахались темряви своєї.
О наша туго!.. З тих пісень
В степах, заораних катами,
Нам з пільми блиснув Волі день,
Вінець терновий вкривсь квітками,
Водою повною сторік
Зросилась тучно наша нива,—
Благословенна ж будь навік,
О наша туго чарівлива!..

1919

МОЯ МУЗА

МОЯ МУЗА

Ні у розкошах багачів,
Ні у царя в його палаці
Своїх пісень я не шукав!
Серед рабів
У бруді каторжної праці
Одважно, гордо залунав
Мій перший спів...

Спустивсь я сміло в тьму глибин,
Я розірвав ланцюг умовин
І кинув квіти й сяйво зір
В багно низин:
Мій дужий заклик до верховин
У душах розпачу й зневір
Ударив в дзвін!

І от — ми в заграві пожеж,
О Музо не́нависті й співу!
Коли ж тепер в ясних огнях
І наша теж
Палахкотить хоч іскра гніву —
Правдивий був наш хресний шлях
До вищих меж!..

1920

ПРОЛЕТАРСЬКА ПІСНЯ

Пролетарі усіх країн,
Раби часу, раби машин!
Розбиймо вщент тяжкі кайдани,
Нехай тремтять кати-тирани!

Пролетарі усіх країн,
Мешканці тюрем і низин!
На світ, на світ, за темні стіни! —
На нас чекають верховини!

Пролетарі усіх країн!
В огнях пожеж і хуртовин
Гартуймо дух, гартуймо сили,
Що в рабській праці знемощили!

Пролетарі усіх країн,
Єднає нас девіз один:
За вільний труд і за свободу
Для щастя вільного народу!

1919

МОЛОДЕЧІ МРІЇ

Співає ніч, співають зорі,
Душа у мріях, як в квітках,
Юнацтва дні ясні, прозорі
Встають у збуджених гадках.

Палких розмов слова бурхливі,
Огнево-бурнії пісні,
Неправді виклики гнівливі —
Встають, немов в казковім сні.

Збираю їх, мов чудо-квіти,
В гірлянду пишную нижу,
Ще довго буду ними снити
І, як клейноди, збережу.

Все те, що нам колись марілось,
Пливло в оманах почуття,—
Пророчим сном тепер здійснилось:
Ми — на верховинах життя!..

1919

ДЕ ЩАСТЯ?..

В піснях палких душа бренила
Іще тоді, коли з низин,
До зір несла нас Волі сила
Під гуркіт молотів, машин.

У квітах пишних серце чуле
Цвіло і в бруді і в диму:
Тікала Ніч в тяжке минуле,
І День спромінював тюрму.

В казкових мріях поринали
Гарячі голови рабів,
І ми високі ідеали
Вплітали в брязкіт ланцюгів.

Тюрма горить, ланцюг розкуто,
Сіяють сонцем гір шпигли!..
Невже ж тим Щастям знов забуто
Дітей занедбаних Землі?..

1919

МОЇ ПЕЙЗАЖІ ЗИМОВІ

ДІВА ЧИСТАЯ

Мертво так... біло... Знов падає сніг:
Мертвим знов щастям дарує нас ранок,
Чисто і мертво... Не видно доріг,—
Всюди той мертвий серпанок.

Сходить на землю у ризі блідій
Десь непорочная, чистая Діва.
Чом же все мертво до зустрічі їй —
Тиша скрізь біла, дрімлива?..

В тишу такую чи плакали ви —
Ви, що посіяли квіти червоні,
Ви, що узорі поклали з крові
В білому Діви хітоні?..

Мертво та біло... знов падає сніг...
Діва блукає у білім убранні,—
Ходить, шукає безкровних доріг
В мертво-блідому тумані...

1920

СПОКІЙ

В білу намітку Хтось землю повив —
Хтось соромливий,
В білу намітку з пречистих снігів,
В думу спокійну без руху, без слів —
Чистий, святий, терпеливий...

Сонце предвічне, її не чіпай!
Вітре могутній,
Звийся над нею — її не зривай! —

Хай відпочине згріховлений край
В тиші нерушній, нечутній...

Ранком імлістим прозорий, блідий
Привид журливий
В срібнім тумані вартує сумний,
В білій молитві поринув свій —
Чистий, святий, соромливий...

1920

БІЛА ЖАЛОБА

Біле небо, білий степ,—
Вся природа у жалобі
Одягла сріблястий кrep
На загальнім, спільнім гробі.

Од невідомих кадил
В сизих димах оболоні.
Тиша тугою могил
Дзвонить гімни похоронні,

Зойком стриманих ридань
Огортає тих імена,
Що до смерті без вагань
Понесла їх міць шадена,

Що, незнані, по степах
Полягли за край свій рідний
І не знали, щó то жах —
Жах зрадливий, жах негідний...

Дух, гартований в борні,
Ще не кинув рідне поле:
Упокой же в білім сні
Душі чисті, ясна Доле!..

В'ється тихо білий сніг —
Тче покрови похоронні,
І дзвенять серед доріг
Тиші гімни монотонні.

1920

В ГОРАХ

На білі шатра гір стрімких
Упав рожевий сонця промінь:
Туман в міжгір'ях мовчазних
Зайнявсь-горить, як в димах племінь.

Сріблясті шатра у крові...
Ридає хтось в імлі червоній,
Криваві сльози, молитви
Сплітає в шуми сумнодзвонні.

В убранні білім сонний бір
Зітхнув легенькою луною
І спалахнув, як шатра гір,
В тумані кровію ясною.

Горять тумани і сніги,
І в'ється дим прозорим льотом:
Якісь невідомі боги
На срібло біле сипають золотом...

1920

НА БОЙОВИЩІ

Не чіпайте квітів білих
Ви, що звикли до червоних:
У просторах занімалих
Годі зойків похоронних...

Хай у срібній у блакиті
Прозорчаться далечені,
Хай, у білий сніг повіті,
Заснуть душі примиренні...

Знемоглись в борні гвалтовній...
Хто отямить нас? Хто спине?
Тільки в тиші молитовній
Поклик згоди дзвоном рине.

Скрізь ланами та степами
Квітнуть чисті білі квіти:
Не чіпайте їх руками!
Руки в крові... треба змити...

Тільки білі, чисті руки
Зірвуть квіти чисті, білі...
Не завдайте ж болів, муки,—
Сплять пустелі занімлі...

1920

НА ТИХІ ВОДИ, НА ЯСНІ ЗОРІ

* * *

Де тихі води? де ясні зорі?
В душі, як в пустці, ридає сум,—
Гнітять негоди, гнітять суворі
Холодні хмари холодних дум.

Де ясні зорі? де світ зелений?..
Морозом віє з далеких гір.
В душі, як в морі бурун страшенний,
Лютує грізний, тяжкий докір.

Де світ зелений? де мир хрещений?..
Туман кривавий клубочить в сні,
І крик шалений, непримиренний
Знов крає серце... на чужині...

Хутчій додому, там в хмарах зорі,
Там тихі води повив туман! —
Розвієм втому в яснім просторі,
Загоїм болі сердечних ран.

* * *

Слова — без барв, а почуття —
Давно погашені огні
В душі моїй...
Хто збудить знов їх до життя
На чужині
В красі первісній, весняній?

Де те цілюще джерело,
Що з туги й тихих сліз
Розілле сміх,
Що так бурхливо потекло

У бурях гріз
В боях огневих і святих?..

Туди, туди — де дужий грім
Ще будить грізно давній сон
І забудтя,
Де словом віщим і новим
Дає розгон
До щастя вільного життя!..

* * *

Й пісні не ті:
Пісні — квітки зав'ялі,
Пісні — осіннії печалі
В нуднім житті...

На чужині
Могутньою луною
Не будить їх ні гуркіт бою,
Ні ті огні,

Що по ланах
Десь рідних ще палають
І нашу воленьку вітають
В крові й сльозах...

Співаче, гей!
Не гайся, не барися:
До рідної землі торкнися,
Як той Антей!

І віщих струн
Нечувані ще згуки
Зіллються вмить на щастя й муки
В страшний бурун!..

* * *

На тихі води, на ясні зорі,
В гаї зелені, в краї веселі,
Злотом повиті лани —

Пливемо всі ми, як хвилі в морі,
На Україну в пусті оселі
Із чужини!

Темненькі ночі, сичать гадюки,
Шляхи тернисті, вовки десь виють,
Глухо бряжчать кайдани,

Козачим трупом смакують круки,
Кістками, кров'ю дорогу криють
Наші сини.

Гуркочуть грізно громи в просторі,
Ревуть гармати в німій пустелі,
Котиться регіт луни...

На тихі води, на ясні зорі,
В гаї зелені, в краї веселі —
Із чужини!..

1919—20

ЗЕЛЕНИЙ ШУМ

МРІЯ ВЕСНЯНА

Чи знаєте ви весну на Україні?
Що рай — се витвір розуму й брехні!
Ви на моїй побудьте батьківщині —
Там справжній рай, не в казці і не в сні.

Нехай усі, чия буяє іще сила,
Моїй царівні кидають: розпни! —
Зелений Шум розпростає їй крила —
Зелений Шум воскреслої весни.

Скінчиться й нам ганебнеє вигнання
І злинемо туди, як журавлі...
Єдине щастя нам за всі страждання —
Торкнутися до рідної землі!..

1920

НЕ ОШУКАЙ

Не ошукай...
Як зацвітуть на луках квіти,
Як запишає темний гай
І сміх доокола розсиплюють діти,—
О весно, знов не ошукай!

Не зачаруй...
В душі оновлені бажання
Зеленим Шумом угамуй,
Приспи, згаси всесильний пал кохання
І щастям знов не зачаруй!

Нехай, нехай
Зелений Шум твій сни розвіє,
До бою збудить Рідний Край...
О весно золота! О ясна мріє,
Не зачаруй, не ошукай!..

1920

ХВИЛЯ

Хвиля рине, тихо лине,
В шумах гине...
Хто ж ніжніше, ніж ті шуми,
Заколише мої думи,
В хвилі білі їх оберне,
Десь поплине і — не верне?..

Тяжко, хвилі, важко, милі,
У знесиллі!
Заспівав би — плачуть струни...
Розігнав би у буруни
Співи-гніви, крик шалений,
Обернув би в Шум Зелений,

Над степами, над ланами
Од нестями
Знов грозою розітнувся б,
В дикім бою захлинувся б,
Впав би, спав би примиренний...
Де ж він, де він, Шум Зелений?

1920

НАДІЇ

Ідем на луки по квітки,—
Тут душно так і важко,
Гнітять докучливі гадки,—
Гнітять так тяжко...

Ох, не багато нам квіток
Цвіло в житті суворім!

Ще й досі слід, од колючок
У серці хворім.

Ідем на луки по квітки,
По те чарівне зілля:
Не все ж на світі будяки,
Бур'ян, бадилля...

І, може, там весняний Шум
У душах збудить мрії,
Розіб'є тиск старечих дум,
Зміцнить надії...

1920

ТУМАН

Я не люблю днів туманних
Весняних:
В душі моїй так багато,
Так щедро сонця на свято
І запашних квіток.

Чому ж туман горне ранок
В серпанок?
Сей сірий тон — тон жалобний,
І сум у серці надгробний,—
Воно ж життям кричить!

Гей, де ти, де, сонце ясне,
Прекрасне?
Співай, дзвони понад сумом
Могутнім Зеленим Шумом,—
Нехай сміється світ!

1920

ДОЩ

Як тепло плаче ніч весною
І тихо-тихо,
Немов гарячою сльозою
Вітає знов прихід покою,
Навік ховає лихо.

Як тепло плаче ніч весняна,
Мов мати бідна,
Що заживе кривава рана,
Що знов вернулась довгождана
Її дитина рідна.

Як тепло плаче ніч у квітні,
Що прийде ранок,
І сонця промені привітні
Розбудять Шум, пісні новітні
У radoщах веснянок.

1920

ВЕСНЯНКА

Гей, сонце! он ідуть татари
По ясир, по ясир.
Гей, ясне! поглянь із-за хмари
На той мир, на той мир,—

Чим він буде ратуватись,
Щоби ворога спекатись,
Щоб не бути в полоні,
Коли красно навесні!

Гей, весно! аж то не татари:
Здалекі, здалекі —
Гей, красна! — йдуть наші бояри
По вінки, по вінки.

Нум, дівчата, в дружне коло!
Нум розхмарим біле чоло
І повернем наглий сум
В жарт веселий, буйний Шум!..

1920

НА СВЯТІ ВЕСНИ

Нас багато, нас багато
Позбиралося на свято,—
Хай же дзвонять веснянки!..

Ллються співи мелодійні,
Заплітаються оргійні
Грища, рухи і танки.

Скрізь картини ідилічні
Будять настрої містичні
Молитовної жаги,—

Чи ж стримають сі бажання
Божевільного кохання
Глузду сірі береги?

Щире сонце з високості
Розливає море млості,
Шум Зелений скрізь гуде...

Хтось таночок уриває,—
Годі!.. Серденько гукає:
«Де ж ти, мила? де ти, де?»

1920

КОМУ?

Гей, зацвіли вишні
В садках зелених, коло хат!
Село в квітках,
Як в жертвених димах...
Якому богові офіри пишні
На бенкеті весняних свят?..

Гей зацвіли рожі
На лицьх в тебе, на устах!
Ти вся в огні
Сіяєш ночі й дні.
Кому ж в тобі офіри красні, гожі
Палають в хвилі весняні?..

1920

НА ХВИЛЯХ ВЕСНЯНКИ

Руку, мила!
Годі туги, киньмо сум:
Розпростаєм дужі крила
І полинем, поки сила,
Де співа Зелений Шум.

Весно! збираймо квітки,
Весно! звиваймо вінки,
Співаймо веснянку
До танку!

В простір, люба!
Давить тут кривавий глум,
І гуляє смерть беззуба...
Не спіткає ж нас там згуба,
Де співа Зелений Шум.

Вітре! пускаймо вінки!
Вітре! на вільні хвильки:
Неси весняною
Водою!

Гарно, зоре!
Без турбот і чорних дум
Поринаєм в сонця море,
І на щастя на просторе
Нас несе Зелений Шум.

Сонце! прийшли козаки,
Сонце! десь ділись вінки...
Та ми не шукаєм,
Бо... знаєм...

Тут ми вільні...
Нум кохатись, братись нум!
На стискання божевільні
Хай пісні свої весільні
Нам співа Зелений Шум!

1920

НЕ СТРИМУЙ

Зеленого Шума
Не спинить задума,
 Не згасить туги тінь!
Хай лине серденько:
То ж щастя близенько,—
 О мила, в нім поринь!

Не стримуй бажання:
Як прийде кохання,
 То зрадить голова,
Бо пісню весільну —
Жагучу, всесильну
 Зелений Шум співа.

1920

У ХВИЛІ ВЕСНЯНІ

Зелений Шум — ясніші зорі,
Зелений Шум — пишніш квітки!
Душа пливе в незмірянім просторі
І творить знов легенди і казки.

Зелений Шум ще нам співає,
Ще шлях наш в зорях і квітках:
В твоїх очах він зорями палає
І пломенем червоним на устах...

До біса все! хоч мить єдину
Нехай сміється й нам життя!
Цілуй, стискай, пали огнем без впину —
До щастя сліз, до мук, до забуття!..

1920

ВЕСНА

Весна!.. Весна і Сонце —
І Сонце-бог прекрасний, молодий!
А в серці реквієм розпачливо сумний,
Як привид в очах — жах німий..
Весна?.. О ні, ні! — Сон се...

Весняний буйний Шум,
Потоки з гір і ярь у полонинах!
А там — на згарищах, на скровлених руїнах,
Ридає хтось в забутих стінах...
Весна?.. О ні! Се — глум...

Весна в пташиних співах,
Земля на святі пишнім вся в квітках!..
Ах... круки ті, як рій на свіжих ще хрестах,
Яких так рясно по степах
І по заглухлих нивах!..

Весна?.. Пекельний жарт,
І сонцем тим сам Сатана сміється:
На святі веснянім, мов крук, регоче-в'ється,
А в серці збудженім снується
Кривавий знов азарт!..

1920

ВЕЛИЧНИЙ ПАМ'ЯТІ ПРОРОКА

«...Вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте!..»

Т. Шевченко

Не знімайте тернових вінків
На святі Пророка:
Не погасли огні віктарів,
Не затих похоронний ще спів,
Ще ридає десь тута глибока...

Не співайте пісень голосних
На святі жалоби,
Коли чути ще ворога сміх,
Коли дике злочинство і гріх
Ще справляють скрізь оргію злости!

Наше Сонце криваво зійшло
В червоних туманах,
Пісню ранку співає нам зло,
Наше Щастя огнем розцвіло
У зловісно-блискучих оманах...

Трупом засіяно,
Снігом завіяно
Мертві поля,
Снами потворними —
Круками чорними,
Дикими сниццями,
Вражими грищами
Снить і здригається Рідна Земля...

Співів не співано,
Сліз не проливано
За упокій:
Тиша подзвіннями
Журними тінями
Лине просторами,

Давить докорами,
Серце скривавлене вабить у бій...

Гей, не гоймо давніх ран!
Встаньмо, хворий і здоровий,—
В руки меч! на вражий стан!
Ми заллемо рідний лан
Морем злої чорнокрови!

Позбираєм рештки сил,—
Ще всміхається нам Доля,—
Ми не спустим дужих крил,
І на заклик із могил
Встане славна наша Воля!

На шляху усе зметем,—
Не спинити з гір потока,
І на волі не мечем —
Словом тихим спом'янем
Ми Великого Пророка.

1920

МОЛОДЕ СОНЦЕ

ВОСКРЕСЕННЯ

Весна і знов передчуттям —
Жалом солодким і болючим —
Всього прошила,
І стрепенулись впалі крила
Бажанням сояшним, могутим —
Життям!

До Сонця — геть у височінь,
Де з криком рине гайвороння!
Там бистрим зором
Намилуватися простором,
Обняти, зміряти бездоння
Глибінь!

І побрататися із ним —
Із Сонцем-богом у блакиті —
І богом стати,
Щоб вже ніколи не вмирати,
І хмурий день зробить у світі —
Ясним!..

1921

ДВА БРАТИ

Два брати нас — Сонце й я!..
Враг заніс нас на чужину,—
Доленько моя!
А в далекім пишнім царстві,
В нашім давнім господарстві
Маєм ще сестру — Вкраїну.

Десь-не-десь узявся змій,
Вкрав сестру, красу-дівчину...
Пробі, брате мій!
Годі нам в світах блукати:
Нум додому, нум до хати —
Рятувати Україну!

Слухай, брате, ти спустись
З неба синього в долину,
Гнівом розпались!
Я ж ударю в віщі струни,—
Відгукнуться в горах луни,
Збудять нашу Україну.

Два брати нас — Сонце й я!
Маєм сестру сиротину,
Доленько моя!
Сонце палить, пісня рине,
Змій проклятий в корчах гине,—
Ми вітаєм Україну!

1920

ДО СОНЦЯ

Повила Мати нас вночі...
Під вікнами мара ходила.
На стрісі, скорбно плачучи,
На долю скаржились сичі,
А ніч мовчала, ніч-могила...

В безверхій хаті чорно в нас.
В стіні скрипить хробак зануди...
Та,— Нене рідна! — в глупий час
Огонь в душі твоїй не згас:
Ти розірвала зсохлі груди

І негасимий серця жар
В піснях у наші переклала
І навела предивний чар,
Щоб Сонцем блиснув серед хмар,—
Ти Сонце над усе кохала!

Ще, нерозумні і малі,
Ми грілись в сояшних проміннях,
П'ялись туди, де гір шпилі
Горять в багряносрібній млі,
В таємних Сонця володіннях;

Пахуче зілля і квітки
Збирали з піснею у росах,
Плели нев'янучі вінки,—
А в тебе... терну колючки
В твоїх густих сріблистих косах...

Тебе із батьком розп'яли...
А ми — прощались під хрестами,
І помсті там заприсягли,
І у байдужий світ пішли,—
Сіяло Сонце перед нами!

МИ — ДЕ СОНЦЕ

Ми — де Сонце! В океанах
Златосяйвого життя
Не збудуєм на оманах
Молодечого буття.

Ми — де Сонце! Не змарнуєм
Сил в низинах десь, на дні.
І, як крицю, загартуєм
Дух у сояшнім горні!

Ще не битими шляхами
До завершень ми підєм
І в землі холодні ями
Наше Сонце понесем.

Звійтесь, крила соколині
Молодих огневих мрій!
Наше Сонце — Україні,
Рідній Матері старій!

НАШ ШЛЯХ

Ідем шляхами ми простими,—
Перед веде
Нам Сонце молоде:
Ми — з Сонцем побратими!

Не справлять нас на манівці,
Бо Сонце з нами.
Шумить, як птах крилами,
Наш стяг в міцній руці.

Над лобним місцем — чорні круки,
А на хресті,
Пречисті і святі,
Прибито ноги й руки...

Вперед, туди, де ті хрести,
Де наша доля,
Де в муках наша воля,
Де тішаться кати!

Ми не здригнем в огневім герці:
Життя огні
Запалимо в борні,
В її великім серці!..

1921

ТУЧА

Осяйний бог у гніві
Повився хмарами густими,
Таємний і страшний...
Повзуть їх купи чорно-сиві
Одна за одною. За ними
Десь образ твій,
О, Сонце!

Усе мовчить побожно.
Душа стомилася чеканням
За образом твоїм...

Нехай же буйно, переможно —
Назустріч збудженим благанням —
Ударить грім,
О, Сонце!

І в животворчій зливі
Розіллється твій гнів сльозами
На спрагненій землі...
Розхмар же гніви чорно-сиві,
Засміє проміннями над нами,
Розбий жалі,
О, Сонце!

1920

НА ВІЛЬНІМ ПОЛІ

На луках ген весна гуля
М'яким коверцем.
Парує збуджена земля,
Як жертва рання чистих серцем.
Прозорим золотом горить
Небес бездоння,
Та стогне сплямлена блакить
Зловісним криком гайвороння...
А киш, прокляте!
Давно вже панський переліг,
Що понад річкою заліг,
Нам тра орати
І відновити вільний плуг,
Ступілий панською іржою
Сваволі, рабства і наруг
В покорі нашій і спокою!..
На луках ген весна,
Весна і сонце — сонце волі!
Тут на роздоллі
Розквітне наша сторона.
І Воля давня із могили
Устане знов до нас...
Гей-гей, до праці час,—
Час відновить знебулі сили!

1920

ЗУСТРІЧ БОГА

Червоні гір стрімких шапки,—
Горі червоні!
В багрянім сріблі оболоні...
Куряться жертви благовонні,
Співають в захватах пташки...
Беру квітки,—
Гряде мій бог в ясній короні!..

В тумані Сонце устає,—
Сонце в тумані!
У хмарах усміхи багряні
Прогнали привиди останні,
І серце зрушене моє
Знов щастям б'є,—
Дзвенить в нестриманій осанні!..

1920

НА СІНОЖАТІ

ей, дзвенять на луках коси...
Плачте, квіти запашні!
Росять землю перли-роси,—
У сльозах лягли покоси
На стерні.

Не тремтить рука дебела
У завзятих косарів!
В'ялить квіти, сушить зела
Їх розмовонька весела,
Їхній спів.

Сонце лине в небокрузі,
Ані хмарки в небесах.
Стогне десь зозуля в лузі,
Що вмирають квіти в тузі
На стернях...

1920

О НІ, НЕ МАРЕВО...

О ні, не марево, не сон се...
На горах ми — під нами світ,
В блакитнім золоті zenit —
Над нами — Сонце!

Хто ми?.. Встають прадавні міти
В огні фантазії і мрій...
Титани ми у хвилі сій,
Ми — Сонця діти.

І з вівтарів пресвітлих Бога,
Як той преславний Прометей,
Ми кинем сяйво для людей
У тьму барлога,

Розбудим творчими огнями
Дітей збруднілої землі —
Злетить орлами на шпилі,
Де Сонце з нами!

1920

СОНЦЕ

Вітаю Сонце!
Кошлатий сірий звір
Не зазирає більш в віконце —
Той Дощ нудний,
Той ворог мій,
Упир...
Знов Сонце... Сонце!..
В побожності німій
Душа у захваті ридає —
Ридає щастям неземним,
А серденько — мій серафим
Величному свій гімн співає...
Сухого розуму витвори,
Чужі мені Отець і Син і Дух,
Джерела рабства і покори!
Отець мій — Сонце негасиме,

Син Сонця — я!
А Дух — душа моя...
О, многокрилий серафиме!
Вітай же Сонце, світло й рух!
Одкинь таємне небуття,
Нірвану!
Ти розбуди побожність п'яну —
Молись! «О, джерело життя!
Дай відновитися в твоїх проміннях
Од кості жовтої до жил,
До крові,
У незгасаючих горіннях
Набратись творчих сил
І землю запалить огнем любові!..»

1920

МІСТО

ВІДЕНЬ

В оздобі гір, лісів зелених
Заліг ти в смітниках, димах,
І гуком торохів шалених
Кричиш у корчах навіжених,—
Тамуєш жах.

В тобі, проклятий Вавілоне,
В твоїй безодні осяйній
Ще не один навік потоне,
Хто кинув в море невгомоне
Свій дух палкий.

Та, душі чорні і продажні,
Скінчиться ваш злочинний рух,
Бо прийдуть лицарі відважні! —
Залле безодні неосяжні
Їх буйний дух,

Розчистить вільні простори
Для щастя й творчого життя,
І засміються ліс і гори,
Узрівши обрій неозорій,
Замість сміття!

1920

В ЧАДУ

То байдуже, що нині Відень —
Король в шовкових ганчірках,
Що спекулянт він на грошах
І разом з тим нужденний злидень,

Дегенерат, рахітик, сидень
З паралічем в ногах...

То байдуже, що чіпко в лаби
Його захопив всесвітній спрут,
Загнав києм в собачий кут,
Де і пройдисвіти й нахаби
Поналітали на приваби —
Ділить його нужденний Gut...

То байдуже, що сміх і сльози,
Холодним глуздам навпаки,
Спелелися в ньому, як квітки,
Що море вин, любов, наркози,
А поруч з тим — голодні дози,
Насущні блага... на картки...

То байдуже, що в чад кав'ярень,
Що в сласний гамір вар'єте
Пісні безжурні він плете,
А п'яний шум рясних пиварень
І танець смерті в тьмах трупарень
Не притихає, а росте...

То байдуже! — своїх позицій
Не зрадить певно Відень наш.
І, благородний, як апаш,
Твердий в свідомості амбіцій,
Він любить сенс старих традицій:
Веселий гук, розгардіяш...

Він має власні ідеали
І під гіпнозом їх міцним
Ладен служити вічно їм,
І... тільки дальні квартали
Давно вклонялись перестали
Богам неситим і старим!..

О, той брудний, голодний Відень
Підніме скоро грізний бич!
Розбудить в крові ситу ніч
І крикне в центр такий добридень,
Ще зариди розпутний сидень
Сльозами безлічі облич!..

1920

З БАЛКОНУ

Десь аж з шостого балкону
В нори чорні я свій погляд утопив:
Скільки грюку, свисту, дзвону,
Неспокою, невгомону
Злобний Хтось там зарядив!

Ген повзе в тремтячих звивах
В лабіринті тьмяних вулиць сірий гад,
А на стінах в моргах, кивах,
В світла бистрих переливах
Безліч знаків і шарад.

Мчать потвори огнеокі
Що є духу в вулиць дальню таїну:
Чорні безкраї — широкі,
Чорні далечі — глибокі, —
Не прогляну, не збагну!..

В сірих мурах жовті очі
Мертвим глуздом казять ночі супокій...
В кутах темних на узбоччі
Притаїлись поторочі —
Ждуть на час глухонімий:

Як розтануть свисти, дзвони
В хвилях п'їтьми й заворожить глупа тьма, —
Їм немає перепони! —
В хижі вбогі і в салони
Продеруться крадькома...

Встане Місто завтра вранці
І, ще сонне, озирнеться там і тут:
Хтось вертівсь в шаленім танці,
Вбив когось... там сіяв пранці...
Там смоктав когось, як спрут...

1920

КЕРНТНЕРШТРАСЕ

Ще стогне ніч по кав'ярнях —
Так славно,
Жагуче-мрійно...

Танцюють разом блиск і тіні,
Як в чарівних казках,—
Так красно,
Віддано-рвійно —
В рухливій мішанині...
Склепінням чорним угорі
Перебігають зорі...
Злітають янголи прозорі
В веселий тиск під ліхтарі,
Вплітають в рух свій сміх
І гріх,
Прекрасний, як бажання,
І кличуть-ваблять до кохання...
Регоче і юрба брутальна, п'яна,
А сміх брудний десь тоне в суточках
Та б'ється в стіни по склепах,
По вежах хмурого Стефана...

Вйо, вйо, жахливий мій Пегасе!
Пірнем у ніч, щоб і не чути,
Як в млості чаду і отрути
Шаліє з жиру Кернтнерштрассе
І, розпаливши сласний дух,
Не жде,
Що ось-ось упаде
На все важкий обух!..

1920

БЛІДІ ЯНГОЛИ

Ах, ся юрба, так ніччю зайва!..
Ще вулиці не сплять —
Ще гомонять,
Ще торохтять,—
А в плями газового сяйва
Злітають янголи бліді,
Веселі, молоді:
Їх лиця і уста,
Мов у ляльок,
Підфарблені, червоно-сині,—
Троянди крик на домовині...
А на чолі —

То капелюх чи з терену вінок? —
Не розбереш у срібній млі...
У грі прокльонів, залищання,
Таємних шепотів, благання,
Йде жваво торг нічний
Юнацьких квітів і надій,
Розпродаж палу і кохання...
Десь в тіні інвалід безногий
Скрипить вам щось про сірнички,
На розі яблука й сливки
Вихвалює дідусь убогий...
Завис над всім веселий сум,
На кутні скрізь регоче глум...
Ах, ситий сміх
Заплівсь в голодний гріх
І мріє раєм
В обіймах із одчаєм...
Де ж ти, надзоряная Мати?
Возрадуйся, о Діво чиста!
Вже не один із них,
З тих янголів блідих,
Розп'ятий
На перехрестях проклятого Міста!..
Вже мати не одна,
Голодна і безвинна,
Чекала ніч без сна
На янгола блідого,
Кляла тебе, й всеправедного Сина,
І всі хрести життя земного...
Возрадуйся ж, пречиста Мати!
Возрадуйся, Розп'ятий!..

1920

У ВЕРТЕПІ

Чорноока, пишна Ліє!
Я з тобою — серце ж ние,
Не стаює давніх ран
І грудей твоїх вулкан...
О, лиха неврастеніє!

Що?.. Не Лія ти,— Аннетхен?..
Краще — Фауст я, ти — Гретхен...
Ох, з очей твоїх зорить
Пал кількох тисячоліть,—
Не сховаєш, *liebes Mädchen!*

А проте — мені байдуже!
Дай вп'ястись жагуче, дуже
У підфарблені уста,
Моя мріє золота,
Випадковий, милий друже!

Знаю я, хоч серце мліє,
Що небавом нам розвіє
Сей хвилевий пишний сон
Шелест лічених корон,—
Наплювать, о Гретхен-Ліє!..

Все на світі — забобони!
А кохання, і корони,
І шляхетність, і чуття
У художників життя —
Тільки барви, тільки тони...

1920

У ВАР'СТЕ

В морі світла — гляньте, гляньте! —
Скаче негр, як сатана,—
Чорний мурин і вона —
Наша мрія чарівна,
Негр і мрія — гляньте!

Клаца білими зубами,
Мов голодний в сказі вовк,—
Він в екстазі аж пожовк,
Тисне стан, повитий в шовк,—
Ще рвоне зубами!..

Кида вгору, крутить руки...
„Hilfe! Hilfe! зупиніть!“

Ще одна скажена мить —
Він їй ребра потрощить,—
То скрутить же руки!

Що ж вона, як негр лютує?..
Чарівна, як перший гріх,
Розсипає щастя сміх,
А в очах, у рухах всіх
Сласно негр лютує...

Що ж се справді?.. Всюди негри —
В залі, в ложах, по кутках...
Тяжко, душно, тисне жах...
Згасла мрія... у очах
Скачуть чорні негри...

1920

МАТРОНА

Ядерна ти, як стигле гроно,
Моя пречесная матроно!
І, несучи тобі привіт
У рай твоїх веселих гурій,
Любую я на твій живіт
І на могутнє чудо-лоно,
О найдостойніша із фурій!

І лізуть в голову дурниці —
Бажання викривить таємниці —
Твого здоров'я джерела...
Захисно в тебе у гостині!
Як фіміам, тютюнна мла
Хвилює мрійно по світлиці
І творить з хвиль рухливі тіні...

Чи тіні ж то, велична Розо?..
Тепер у згуках атогосо
Силкується збудить до них
Мої заховані бажання...
Прийди ж, найкраща із усіх,
Бліда, прив'ялая мімозо,
На хвильку куплене кохання!

Цілуй палкіш, дай в очі глянуть!..
Уста твої так рано в'януть,
А із очей твоїх криниць
Крізь радість віє чорний холод
Та чорна зненависті міць
І — в іскрах сміху знову тануть...
Веселі ми — і я, і... Голод...

Гай-гай, моя матроно! знаю,
Під кущами якого раю
Викохувався твій живіт,
Твій зад, твої величні груди:
Дебела ти, як той граніт
Над морем муки і одчаю,
Що за кохання мають люди!

В ДАЛЬНІХ КВАРТАЛАХ

У п'ятні вулиць, як шакал,
Червоний чорт блукає,
Мовчить і наслухає,
Що шепче уві сні замирений квартал.

І кожний стогін ловить він,
І кожний зойк розпуки,
І крик тяжкої муки,
І, потонулий десь, заглушений проклін.

Він оглядає пильно брук,
Усі кутки і схови,
І краплі сліз та крові
Збира, не покладаючи нестомних рук,

І шепче злобно: «Перший форт
В кварталах сих збудую,—
І збудить ніч німую
Громами бунту і пожеж червоний чорт!

Під захист стін і барикад
Я кину кров і сльози,
А бунту виклик і погрози
Жбурну у центр, де тішиться ще хижий гад.

Життя майбутнього вістун,
Впаду на Місто, як лавина,
І розітнеться хуртовина
Довкола скрізь громами стоголосих лун.

Заклятий богом пілігрим
Блукав віками, ждав нагоди
Збудить зневолені народи
На пропад деспотам небесним і земним.

Давно вже випив я до дна
Свою довічну недолю...
Нехай же раб вітає волю,—
І відпочине з ним червоний сатана!»

1920

ПЕРЕД БУРЕЮ

На світанку
Місто в сивім спить серпанку,
Мріє снами і казками
І не знає, що спіткає
Ще до ранку...

Чорні хмари
Сунуть з гір, як ті примари,
І од злості в високості
Все гуркочуть,— просять, хочуть
Муки, кари.

Спить ледащо,—
Серце ж стука: за що? за що?
Нащо тучі, звади, бучі
І неспокій в тьмі жорстокій —
Нащо? нащо?..

Хмурить брови
Чорт червоний... хоче крові —
Не спокою, і до бою
Викликає, розкидає
Гук громовий,

І над Містом
Виє грізно бурі свистом,
Од нестями блискавками
Будить бори, криє гори
Рясно листом,

Кида стріли
В город, з ляку зацімилій,
І сміється, що він в'ється
В корчах жаху, в муках страху
І несили...

1920

ВЕСЕЛИЙ ЦВИНТАР

За вікном моїм десь унизу
На світанку прокинувся ворог...
Гей, жорстоке Місто!
Розганяєш мій сон щоразу,
Серце ж чисте і чисту сльозу
Без жалю каламутить твій торох,
Гей, Місто!

З колективних поваплених трун
(А ти звеш їх домами і житлом,
Гей, лукаве Місто!),
З тих потворних мертвецьких комун,
Люди-тіні за золотом рун
Поспішають, як нетлі за світлом,
Гей, Місто!

Аргонавти мізерні, смішні!..
Нащо вабиш ти їх з домовини,
Гей, ненагле Місто?
Хай би спали спокійно в труні,
І не дихали б тлінню брехні
Твої площі, і вулиці, й стіни,
Гей, Місто!

Ах, той проклятий танець Життя
В многовічнім кривавім тумані,—
Гей, веселе Місто!

Хто ж той, дужий, що підле сміття
Кине сміло в багно забуття
Потонути навіки в нірвані,
Гей, Місто?

Хто той, грізний без міри, без меж,
Що очистить гроби сі огнями,—
Гей, прокляте Місто! —
Що твердині мурованих веж
Розруйнує у димах пожеж,
Знищить дух твій, зміцнілий віками,
Гей, Місто?

І під чорним пожаром руїн
Поховає всі муки і болі,—
Гей, безглузде Місто! —
В безгомінні ж поваплених стін
Збудить гвалтом заснулий там дзвін,
Що покличе до Світла, до Волі,
Гей, Місто?..

1920

ДЕМОНСТРАЦІЯ

В тривозі Місто. Хворий чад
Ледарства, бенкетів невинних
Заклубочивсь, як чорний гад
В сталевих пазурах орлиних...

У буйнім шумі грізних хвиль
Нуртують вулиці, майдани,
Регоче злобно давній біль,
Огнем горять незгойні рани.

У блисках радісних весни
Повітря б'ють червоні крила,
І в жах зрадливий тишини
Свій крик жбурляє грізна Сила.

У парі Зненависть і Гнів,
Як два страшних прадавніх тури,

Порвавши пута ланцюгів,
Тараном смерті гатять в мури.

А над усім, як вільний птах,
Огнєве слово скрізь літає,
Гукає сонце в небесах —
На свято Гніву закликає!..

В тривозі Місто. Кат старий
Тамує жах свій безгомінням,—
Та вулиць вільних спів новий
Крізь стіни б'є йому подзвінням!..

В НИЗИНАХ

НІЧНА ФАНТАЗІЯ

Понурий, млявий День ще бореться із сном,
Як велет зв'язаний, здригається в знемозі,—
Дарма! як стій таємний привид на порозі
Над кволим має вже розпростаним крилом.
Ми знаємо, ти — чорна Ніч... Чого ж стоїш?
Ввійди і не вагайся побути в товаристві!
Ворожка ти, то вияви нам хист твій,—
Наворожи нам щастя, долю й грубий гріш...
Дозвольте познайомити... Ген-ген в кутку
Блідий, безкровний батько Голод, гість постійний:
Терпляче жде, що сон навієш ситомрійний:
Смашненьку казочку розкажеш нашвидку...
А се — пишається на ліжку в ганчірках
Шановна панночка, на призвище — Хвороба,
Відома всім і білоручка і нероба,
Із райським виразом в запалених очах...
Се — Зненависть, красуня дика і палка,—
Вона ще молода й літами небезпечна
І часом вчинками бурхлива та негречна,
Як сонцем збуджена під кригою ріка.
А ось її племінний наречений — Гнів:
Напрочуд вийде з них подружжя гармонійне!
Жадане щастя рабське й так не безнадійне,
А з сим подружжям молодим і поготів...
Ось пара ще — Надія й Порив: вдалечинь
Вона веде його зорею провідною,
А він не відає спочинку і спокою
І в захваті кляне братів за сон та лінь.
Ввійди ж, о нічко, й ти на раду потайну,
Ввійди ж, помішнице нарад всіх таємничих,—
Ми не розійдемось в питаннях засадничих...
Кому належить слово? Голодові?.. Ну!..

Г о л о д (безпорадно).

На землі багатій, пишній
Я між вами злобний, лишній:
Крихти з бенкетів ловляю,
Проклинаю й знов люблю.

Брат Хвороби, кривий Смерти,
Я не маю зваги вмерти,
В Ненажерства ж за столом
Зазираю в руки псом:

На німі свої благання
Дістаю самі знущання,—
Гляну вдячно з-під повік
І тамую злобний крик...

Породив вас, любі діти,
Не на те, щоб мовчки скніти:
Погуляйте, я ж ослаб —
В злобі вічний вічний раб...

З н е н а в и с т ь (злобно).

Мовчи, старий,— остобісів
Нудними скаргами усім!
Кубло гадюки сим ти звив
У серці скровленім моім.

Я вгрожую отрутний зуб
У світ розпутний і гнилий,
В червоній бурі помсти й згуб
Змету і слід його брудний!

Розвію чад зневаг, погорд,
З'єднаю сльози, муки, кров
У щастя творчого акорд
І — обернуся у Любов!..

Х в о р о б а (стогне глухо).

Я — квітка, прив'яла од спраги, горіння,—
Так душно і взимку і влітку...
Ах, знов у повітрі те ніжне подзвіння!
Ах, знов за стіною жалі-голосіння...
Полийте квітку!..

Я в'яну, я сохну, в очах мені мріє,—
Хто чорну накинув намітку?..
Розкрийте віконце,— хай вітер повіє...
Хто знов надо мною? Се ти, о Надіє?..
Полийте квітку!..

Ой, хилиться квітка додолу... не встане,—
Недоля добила сирітку.
Десь щастя гуляє з багатими, п'яне,
А квітка марніє, і сохне, і в'яне...
Полийте квітку!..

Не треба... вже сталось... погасло племіння,—
Десь парки розрізали нитку...
Гей, яму копайте, дзвоніть на подзвіння!
Вставайте і кров'ю за муки й терпіння
Полийте квітку!..

Надія (співає коліскову).

Ой люлі, квітко! В тихім сні
Ти знайдеш ліки,
Бо не для тебе гук борні:
Не раз здригнешся в дні страшні
Абв заснеш навіки.

Ой люлі, квітко! Шум життя
І гуркіт бою
Не дасть у муках забуття:
Загине в нім без вороття
Жаданий рай спокою.

Ой люлі, квітко! тільки я
Загою рани:
Душа знеможена твоя
Зо мною щастям забуя —
Розквітне й не зав'яне!

Ой люлі, квітко! Бій для тих,
В кім повно прагнень,
І розпалила я для них
Ген на шпильях отих гірських
Святий огонь досягнень!..

Г н і в (стримано).

Гляжу довкола і тремчу...
Ще мить одна — і розтрощу
Усе, чим світ живий!
Розкину трупи скрізь холодні,
В туман кривавої безодні
Повию день ясний!

У димах сонце загашу,
Глухого Бога задушу,—
Не затремтить рука,—
І у просторах незорних
Я не лишу створінь потворних —
Змету до хробака!

І злине крик мій аж до зір:
«Я доконав святий замір —
Нікчемний світ розбив!..
Де ж він, новітній Ісгова,
Щоб силою нового слова
Новий нам світ створив?!»

П о р и в (натхненно).

Вперед, вперед! в простір із ями! —
Душно в низинах!
До сонця й зір! будем богами:
Бажання, рух, сила за нами
В волі і чинах!

Огонь душі, серця палкого
Збудить в нас Геній,
І світ новий створим з нічого,
Бо зрине чар слова нового,
Як з гір струмені,

Бо тільки ми в буйнім хаосі —
Творчі і сильні:
Прокинувсь дух в скутім колосі,
Початок дасть світлій епосі —
Щасній і вільній!

Все замовкло... тихо-тихо...
Тільки в захваті шепоче чорна Ніч:

«Засне лихо... щезне лихо —
Певна річ:

Не дарма вас в брудах хати
Породила і ховала крадькома
Таємнича чорна мати —
Не дарма!

Тільки в пітьмі зрине туга
І тривога за тим сонечком яшним,
Тільки рабство і наруга
Запальним

Спалахнуть завзяттям в серці,
Кинуть виклик свій недолі довгих літ
І в запеклім дужім герці
Зборять світ!

Встаньте ж всі, кому в недолі
Вільнолюбний сонця промінь не потух,
В кім буяє дух сваволі —
Творчий дух!

Гей, вже дніє! Я розтану
В світлі ранку, в світлі радіснім зорі...
Чуєш пісню нечувану
Угорі? —

Пісня сонця золотого
Геть розпудить сни покори й забуття
І покличе до нового
До життя.

Я ж іду... А ви вітайте
В небі зорю — зорю щастя молоду!
Вже навик, навик прощайте,—
Я іду!..»

Прощай, порадице натхненна рабів!
Лунав дорадчий голос твій, як спів сирени.
Скінчилась роль твоя — актор іде зо сцени,—
Новий на виході — новий почуєм спів...
Заколисала Голод ти. Спокійним сном
Хвороба спить і бачить в снах своїх Здоров'я...

Гей! стрепенув бадьорий День ясним крилом,—
Встає, встає День в пітьмі викоханих мрій!
Напоготові Зненависть, і Гнів, і Пóрив:
Ще мить одна — і в тиші зляканої прорив
Вся сила їх впаде огнем палючим в бій...

Се буде бій останній!
І що ж судилось нам,
Рабам,
У далечі туманній?..

Хай Смерть завзятих скосить,—
Немає двох доріг
Для тих,
Що мук зазнали досить!

Не ляжем знову плазом,
А, горді і страшні,
В борні
Загинем з катом разом!

Або навіки зборем
Потворну владу й гніт —
І світ
У рай ми перетворим!..

1920

ІЗ ЦИКЛУ
«З ПІСЕНЬ ВОЛІ»

НАШЕ СВЯТО

* * *

Без легенд, безглуздих мітів,
Без кадила, без попів
Наше Свято — свято квітів,
Свято сояшних огнів!..

Ще недавно в п'ятьмі ночі
Нам зоріли тільки сні —
Сні свободи, сні урочі
Сонця, квітів і весни.

А тепер на півдорозі
До жаданої мети
Вже не спинимось в знеможі
До верховин сміло йти.

Вище ж стяги: Перше Мая —
Свято наших перемог,
І не дарма чорна згряя
Виє з ляку і тривоги!

* * *

Сьогодні назустріч нам Сонце встає,—
Розсипте докола квіти!
Хай пісня весела скрізь дзвонами б'є,—
Ми Сонця великого діти!

Розвійте тумани втоми, зневір,
Квітчайтесь надії вінками!
Хай стелеться мирно дим наших офір,
Їх душі на святі сім з нами.

На бенкеті місце готове для всіх,
Хто з нами — рішучий, відданий.
То будьмо ж як Радість, як Щастя, як Сміх,
Блискучий, веселий, весняний!..

* * *

Гукайте всіх, хто не оглух
В кривавім реготі повстання,
В кому не згас ще творчий дух,
Хто кинув в бунту дужий рух
Огонь не помсти, а змагання,—

Гукайте їх! Кривавий чад
Розвійте подихом любови:
Не у пожежах диких звад,
Не в громі грізних канонад
Життя грядущого основи.

Коли ж і досі лютий кат
Плекає помсту в п'їтмі змовин,—
ЗаприсягнітьсЯ в день цих свят
Вмирати радо хоч сто крат,
Аби дістатись до верховин!..

1920

ПІСНІ ВОЛІ

Було це, браття, по весні,
Як залунали голосні
Нові пісні,—
Було це, браття, по весні...

Лилась рікою братня кров,
А катом приспана любов
Заснула знов,—
Лилась рікою братня кров:

Учадів, впившись, бузувір,—
Сталить обуха взявся мир,
Як спав упир,—
Учадів, впившись, бузувір...

На гвалт ударив дзвін гучний:
Од жаху впав, як пень гнилий,
Наш кат страшний!
На гвалт ударив дзвін гучний,—

І Волі жданої пісні
Подзвінням катові в труні
Були в ті дні,—
Ці Волі жданої пісні!..

1917

КАРА

І право й міць у них в руках:
Їм влада вся, а іншим — страх!
А сни — як чорні круки...
Не сни — примари...

Розкоші, бенкети бучні,—
Мов на весіллі, линуть дні,
А сни — як чорні круки...
Не сни — примари.

Ох, не даремно у тих снах
Так крячуть круки: крах... крах... крах...
Ах, сі таємні згуки
І думи-хмари!..

І що віщують уночі,
Й на хвилю спать не даючи?..
Ах, сі таємні згуки
І думи-хмари!

Не сни, не привиди!..— То він,
Народний гнів, як дужий дзвін!..
Чиїсь потужні руки
Знялись до карі...

А дзвін гудить — і знов, і знов...
В огні все місто, леться кров,
Чиїсь потужні руки
Знялись до карі...

1917

ЧЕРВОНИЙ ПРАПОР

Місто регочеться, кидає вгору
Сміхом пожеж.
Серце змордоване прагне простору
Без меж.

Ворог озброєний зняв над полками
Прапор брудний...
Браття, єднаймося! доля йде з нами
У бій!

Прапор високий наш змочено в крові
Працьовників,—
Хай же палає він, як од любові
Наш гнів!

Згинуть воріженьки, вщухнуть прокльони,—
Спиниться бій.
Щастям замає він, прапор червоний —
Новий!

1917

ПОВСТАННЯ

Десь стогне дзвін... По вулицях глухих
Стрибає дрібно й сухо
Далеких кулеметів сміх...
Його жаденно ловить ухо,
А серце жах в собі тамує
І топить в хвилях поривань.
Вперед же! без вагань
Туди, де у серцях огонь нуртує
Назустріч зlobі й ворогам!
Десь стогне дзвін: бам-бам... бам-бам...
Пожеж огневий буревій
Шугає грізно в хмари чорні,
Гуртує Ніч всі сили непоборні,—
Тремтить за спокій свій.
Та пізно вже: на обрїю світає,

А грізний Хтось гукає:
 «Перемога!
Звалили гетьгнилого бога —
В ногах валяється, конає!..»

1917

ВІДПЛАТА

Не дарма сі груди куті
 У вогнях,
Не дарма серця сі люті
 У боях!

Не дарма ся міць із криці
 У руках,
Не дарма сі блискавиці
 Ув очах!

Не дарма нас поводили
 В ланцюгах,
Не дарма завжди гноїли
 В острогах!

Ми за все се у подяку —
 Всім на страх —
Ката в тім'я, як собаку:
 Тарарах!!

1917

СТОЛІТТЯ — ДЕНЬ

Століття — день! Вчорашній раб —
Сьогодні вільні творить кличі,
Сміється катові у вічі.
Відтявши пазурі його містичних лаб.

Століття — день! Конає він,
Життя вчорашнього владика,

А на пожарищах руїн,
Замість ридань,— пісні веселі, сміх, музика!..

Століття — день! Нехай в огні
Вродилось щастя довгожданне,—
Тим гарт міцніш! А вдалині —
Там Сонце творчості нове, іще не знане!

1917

ЧЕРВОНЕ СОНЦЕ

Сонце Свободи зійшло уночі.
Червоне, як око шатана:
Сонце за морем стомилось, ждучи,—
Не ждало до рана.

В чорні тумани закохана Ніч,
Сполохана, кинулась, вие,
Люто підносить скривавлений бич,
Од жаху шаліє.

Клаца зубами всесвітній Дракон,
Клубками хвилюють гадюки...
Скинув заліза пробуджений Сон,
Випростує руки.

Хоче до Сонця у пільмі дістать
І тоне в безодні кривавій,—
В бурі червоній і знову бряжчать
Заліза іржаві.

В січі пощерблено гострі мечі,—
Чи здох же ти, лютий Драконе?..
Сонце Свободи зійшло уночі —
Червоне-червоне!..

1920

ШАХТАРЯМ

Я з вами жив... На все життя
В моїй душі лишився спомин,
І в бурях шарпані чуття
Ще бережуть живий відгомін
Колись племінного буття,

Як сили пивом молодим
Назустріч волі буйно грали,
Як ореолом неземним
Сіяли наші ідеали,
І не лякав нас бою грім.

Із ям брудних, із темних нір,
Своїми бистрими думками
Тоді літали ми до зір
І в звагах спільної нестями
Не знали остраху й зневір.

Пливуть літа, і часу сніг
Сріблить чоло моє похиле,
Та дій життєвих перебіг
Не стер того, що серцю миле,
Що з юних літ у нім зберіг.

Де ви тепер, мої брати,
Спрацьовані, понурі друзі?
Чи ви знайшли, кудожу йти
В туманах марева й ілюзій
До пожаданої мети?

Чи так, як я, знайшли причал
На роздоріжжі, у баюрі,
Згасили рано серця пал
І напропаще в скази бурі
Пустили давній ідеал?..

1920

ЙДЕМО ВПЕРЕД

Йдемо уперто всі... Куди?..— Спитай!
Ніхто, ніхто на се не відповість...
Йдемо, раби незбагнених велінь,
В утворений в уяві дивний край,
А тут... тут кожний з нас часовий гість,
Іржава ланка людських поколінь.

Йдемо вперед... В імлістій даліні
Зусиллям розуму на прагнення сердець
Мізерний огник засвітили ми:
Про нього склали гімни і пісні,
Для сонця навіть став він за взірець —
Огонь той наш, блискучий... із тюрми.

Йдемо й змагань мандрівних ураган
За революцію, за боротьбу
Вважаємо, за право... знов іти!!
А там... там пустка створених оман,
І Хтось лихий на збурену юрбу
Готує з реготом нові хрести.

1920

З ГІР — ОРЛЯТА

УПАЛИ ЗИМИ

Не гори... то — храми! Кому
Ті храми величні,
Ті згуста престоли довічні,—
Кому?..

Не гори... то — храми!.. Молись!..
Кому?
Так пусто, невесело скрізь...
Не курять димове,
Не в'ються в стовпове,
Як в давній давнині
На тій полонині,—
Коли ще палали,
Як маки багрові,
Скрізь ватри глогові...

Та... зими упали...
Не гори... то — храми
В обіймах почвар —
У хмар...
Бори із вітрами
Голосять пісні —
Нудні
Умерські мотиви...
По кому ж ті співи?
Кого там ховає
Гуцулка-небога
І квилить-ридає
До Бога?..

«Ой лелю-полелю, синочку єдиний,
Мій красний легіню-стрілець!

Та хто ж тя вкосичить у злотний вінець,
В віночок павиний?
Тебе вилюляла, мій сину,
Від зорі до зорі,
Бреніла піснями без впину
Потічком у борі...
Вернись буйно-вітром, легіню-соколе,
З далекого краю,
Най серденько кволе
Я туском не краю...
Най сльози не роню,
Най гадков не орю, не пишу землиці,
Най світом не гоною
Бистріше орлиці!..»

НЕ РИДАЙ...

Ох, не ридай, Пречиста Мати,—
Ми ще не в гробі,
Іще не час тобі ридати
У стінах білих пустки-хати
В сумній жалобі.

Гей, є нас, є по українках,
Ще й далі буде,
Та в серця збуджених глибинах
Буяє сум по верховинах,
Хвилює груди...

Ох, світку наш, о Рідний Краю,
Зелені гори!
Не заросте ще стрічка плаю,
Як вернемо до тебе, раю,
В співучі бори!

Так не ридай же, наша Нене!
Ми в чистім полі
Гартуєм серденько шалене,
Куюм життя — вже не злиденне —
У бурях волі!

ЛІТНІЙ РАНОК

Краса! краса! казковий чар!
Верхів'я гір і звої хмар
Горять в коштовних самоцвітах —
У аметистах, в хризолітах,
В сафірах, у топазах...
А в неба синього глибинах
Палає кров чиясь в рубінах,
В непомщених образах,—
В огні червоних ран...
Ох, буде ураган!..

Німі просторища низин,
Смарагд квітчастих полонин
Ласкавий бог ясного ранку
Хвилює в срібному серпанку,
Летить над річку в лози...
На деревах, на травах — глянь ти! —
Сіяють перли, діаманти:
Чиїсь лишились сльози...
Ридав хтось в тьмі нічній...
Ох, буде, буде бій!..

Хвилина ще — і пасма гір,
І яр долин, і чорний бір —
Потоне все у хвилях злота,
Загине острах і дрімота
В казкових ранку чарах.

І заспівають вільні гори,
Розвіють гордо сон покори
І спалахнуть в пожарах —
У визвольних огнях...
Ох, ляше-враже, жах!..

ПОКЛИК

У свій ми рідний край
Впадемо соколами,—
До лави всі ставай
З хоробрими стрільцями!

Кому ще дух не згас —
Ставайте до покари
За весь неволі час,
За чорнії пожари

На горах, на полях,
В зелених полонинах!..
Гей, хто там ще в сльозах
Блукає по руїнах?

Не час ридати там,
Де ворог ще сміється:
Мерців лишть мерцям,
А хто не вмер — той б'ється.

В світах блукає десь
Ледача наша доля,
Та з нами всевіт весь,
Якого гасло — воля!

За щастя на землі
Борімось до загину!
Ген сяють гір шпилі,—
Туди летім без впину

І в свій нещасний край
Впадемо соколами.
До лави ж всі ставай
З хоробрими стрільцями!

1920

ВЕСІЛЛЯ

СНИ ЧОРНОГО КРУКА

* * *

Я — віщий ворон, я — чорний крук,—
В диму пожарищ
На обгорілий мощуся сук,
Дрімаю й чую, як лине гук
Од свіжих згарищ...

Чуєш? чуєш? — ген спросоння
Над ланами в небі в'ється
В чорних звоях гайвороння —
І радіє, і сміється:

«Кра-кра-кра! ще не край...
Од Варшави до Дніпра
Замісили коровай
На весілля...
Хай гуляють... Кра-кра-кра!
Почекаємо похмілля...»

* * *

Як ніч весняна повие лан,
Заблиснуть зорі,
А по долинах засне туман,—
В небесний лину я океан,
Лечу в просторі...

Десь внизу понад Збруч,
Понад срібную Горинь
У гарячці
Скаче спритно крізь обруч
Молодий цирковий кінь —
Голий чорт в конфедератці:
На хребті московський туз

Ще не стерся,
Підганя коня француз,
Щоб не вперся,
Де не треба... із дозвілля
За мотузку легко — смик!
Чорт, як в корчах божевілья
Вище себе робить скік
На весілля.
Вабить-надить лишня чарка,—
Спокусився навіть чорт:
Скаче безбач, мов той хорт...
Чорте-бісе, зломиш карка!..

* * *

Гей, ніччю сонце: поблизький схід
В диму палає,
І на весільний смачний обід
Летить, як хмара, наш чорний рід,
Летить, гукає:

«Од Києва до Варшави
Буде гуку, буде слави!
Гей, злітаймось на руїни
Знову вільної України!
Тихо всюди, гарно всюди,
І зітхнуть безпечно груди...
Скрізь тут попіл, чорні слуги,
Чорні стіни, димарі,
Сплять з похмілля коні, люди;
Глянь он — трупи, трупи, трупи,
І хрести, і цвинтарі!»

На славу бенкет! В німім танку
Кружляють тіні...
Княгиня плаче десь у кутку
В сорочці білій і у вінку
З древа-тернини...

Ой, бояре, ой завзятці,
Де ж се князь —
Голий чорт в конфедератці?

Ген зоря вже занялась,—
Де ж се князь?..

Чи з кривавого похмілля
Кинув бенкет і весілля
Та й утік?
Чи труснула з ляку трясця,
Що свого не здержав щастя,
Нагло зник,

І од лиха бідолаха
Знов білесенького птаха
До Варшави поволік —
Задрипаного,
Общипаного?..

* * *

Червоне пиво лилось дарма...
Лишився й посаг...
Над трупом п'яна ще ніч дріма.
В кутку княгиня лежить сама
З вінком на косах...

Поза Случем,
Понад Збручем,
По Горині
Ходять ще весільні тіні,
Ще блукають —
Не зникають,

Гонту з Балти закликають
З-над Дністра Залізняка —
Гайдамаку-козака:
Щоб на свіжій на межі
Посвятили знов ножі,
Щоб на захід знов натисли,
Зчервонили хвилі Вісли,
Щоб розвіяли туман
Кров'ю серця, кров'ю ран,
Щоб пекельнеє весілля
Святкували до знесилля
Од Славути аж по Сян!..

* * *

Ген-ген на захід, на схилах гір
Палають ватри,
В огневих квітах похмурий бір
Ховає в гущах страшний замір
З Дністра по Татри...

Палають гори, полонини,
Огнем регочуть хмари,
З-над урвищ в злякані низини
Повзуть вночі страхи-примари,—
А там махає ксьондз кропилом
І Божій Панімагці
Благання шле, чадить кадилом,—
Щоб воцарився живосилом
На горах чорт в конфедератці.
В гарячці чортів в перших брат —
Ясновельможний пан магнат
Співа: «Ще Польска не загибла...»
Аби ж завчасу
Чкурнуть до ясу —
Пакує куфри золота-срібла...

* * *

В пожежах гори,
У шумах бори,
В громах-перунах небеса.
Летить стрілою
Гуцул до бою,—
Яка краса! яка краса!

Збудивсь і грає,
Реве, гукає
Аж до Кубані бистрий Сян:
«Подай же руку
На вільну злуку,
І вдаримо на вражий стан!

Порвем кайдани,
Загоїм рани,—

І без рабів і без панів
На вільнім полі
Нової волі
Нам залуна весільний спів!..»

Я — чорний ворон, я — вільний крук,—
Кричу в промітті:
«Устане воля не з панських рук,
Устане воля — із крові й мук
На цілім світі!..»

1920

МАРИ ЧОРНОГО КРУКА

ПІСЛЯ ВЕСІЛЛЯ

Вже ранок, вже ранок — вставайте!
На пиво червоне з похмілля
Од Сяну до Збруча гукайте
Кінчати весілля...

Ще грають, ще грають музики,
Червоний гуля гайдамака.
Гей, князю, куди ти? Навтіки?
Утни ж краков'яка!

Ще маєш багато ти часу, —
Княгиня ще марить десь снами.
Чого ж ти тікаєш до лясу
Без глузду, без тями?..

ДО ТАНЦЮ

Чорні думи прожени:
Все на світі — забобони —
Велька Польска, Ягелони...
На ще пугар і гукни:
«Поки жиє краков'як —
Не загине пан-поляк:
На Поділлі, на Карпатах,
По фільварках, по палатах,
По кав'ярнях, ресторанах,
По вертепах, по шантанах
Затанцює шляхта гожа
Аж од можа і до можа,
Вдарить дрібно, шпарко в гопи,
Як заграють разом клопи,
Як проснеться молода,
Від обіймів ще бліда,

Розкосичена —
Непокірна Галичина!»
Гарне викинув ти па,
Як вінчали вас в Парижі!
Та болять від танцю крижі —
Не загоїв і у Спа,
Не загоїв у Булоні...
Чи загоїш же в Лондоні?..
Хлоп заграє краков'як
На цимбали на червоні,—
Затанцюєш ще не так!..

ЖНИЦЯ

Благослови, о доле, наші жнива
Червоні й золоті!
Ще жниця спить прекрасна, соромлива,
Розп'ята на хресті:
Оганьблена, скалічена
Ще спить, ще спить Галичина.

Та сходу вже червонеє проміння
Торкнулося хреста:
Вона встає у radoцax горіння,
Велична і свята!
Скривавлена, пригнічена,
До жнив встає Галичина.

Не згас ще дух бурхливий серед муки,
І стан ще не отерп,
Пробиті ж ворогом, тримають руки
Червоний міцно серп...
Гей, лан давно намічено!
До жнив, до жнив, Галичино!

ЖНИВА

Заспівав червоний півень
Пісню сонця, пісню жнив...
Киньте дух свій з сонцем врівень,
Розпаліть пригаслий гнів!

Киньте подихом любові
На загарбані степи

І скупайте в панській крові
Загартовані серпи!

І нехай червона злива
Помсти кари і відплат
Упаде на грізні жнива,
Де навек упаде магнат...

Розпростайте знов рамена,
Що отерпли в кайданах,
Запишіть свої імена
Кров'ю шляхти на ланах!

Гей, Галичино! Гей, хлопці!
Час прокинутись до жнив:
Густо стануть в лави копи
З трупів шляхти і ксьондзів!

ДО ВОЛІ

Горять в огнях шпилі Карпат,
В туманах полонини...
Од Сходу рине гук гармат —
Склика на бенкет жданих свят
І гори і долини.

Пробитий в серце білий птах
Клекоче зойком муки
І у ворожих небесах
Ховає свій несвітський жах
У приступах розпуки.

А з гір на свято буйних жнив
Полинати готові
Полки пробуджених женців,
Щоб обміняти рабський спів
На співи обжинкові.

Блищать нагострені серпи,
Завзяттям очі сяють:
Туди — на ниви, на степи,
Де ляжуть трупи, як снопи,
Де Волю привітають!..

1920

НА ЧУЖИНІ

В ЗАБУТТІ.

Гойдаюсь, як в човні,
На хвилях тихої зануди,
А шлях мій ген послався у туман...
В байдужім сні
Не дихають розбиті груди,
Затих і біль
Колись пекучих ран...
У білі шуми
Ще невгомонних хвиль
Життя
Пірнули думи...
В оговім герці
З розважним глуздом — почуття
Не б'ються
Вже більш у серці:
Ні в захватах здобутих перемог,
Ні щастям муки і тривоги —
Не плачуть, не сміються...
Гойдаюсь, як в човні,
Над чорною безоднею нірвани...
А в забуття спокійного тумани,—
Могутні і страшні,
Громами б'ють життя тарани...
Немов гірські далекі луни,
У стогонах тремтять забуті струни
Моєї казки чарівної,
Дратують змуджені спокої
І кличуть до борні...
Та де ж вони — мої неспівані пісні?!

1920

БЕЗПОРАДНІСТЬ

У вікно душі моєї
Стука безвість неспокоїна
Ніч і день...
У тонах моїх пісень
Стогне туга елегійна,
Розцвіли бліді лілеї...
Тяжко-важко на чужині
Розпинати мимоволі
На хресті
Мрії сояшні, святі,
І згорнуть широковолі
Крила й пориви орлині!
У вікно душі моєї
Стука безвість неспокоїна
Ніч і день...
В'яне квіт моїх пісень,
Де ж цвіла тривога рвійна —
Розцвіли бліді лілеї...

1920

В МУРАХ

Учадив я в твоїй задусі,
Пожовк, як смерть, в байдужих мурах
Оглух у людській завірюсі,
Кричу од мук на сих тортурах...
Бодай в безодню ти запалось,
Най щезне разом усе чисто —
Усе, чим досі ти пишалось,
Прокляте Місто!

В залізних пазурах поволі
Душа і розум завмирає,
І сохне кров, шматують болі,
Безглуздий шум твій серце крає...
Нехай тобі кричать осанну,
А я клянущою — я особисто! —
Тебе клясти не перестану,
Прокляте Місто!

У думі, схованій од гуку,
Єдине тільки й відпочину:
В сльозах свою голублю муку,
Солодку муку — Україну...
Там не троянди, не лілеї,—
Там шлях її пославсь тернисто...
Пусти ж туди, пусти до неї,
Прокляте Місто!

1920

АХ, СМОКЧУТЬ КРОВ...

Ах, смокчуть кров десятки зміїв!
Набрид проклятий сей вертеп!
Споганив душу, серце виїв...
Де він, де він — широкий степ,
Село, Дніпро, коханий Київ?..

За всю красу сих гір блакитних
Я не віддам дніпрових гір!..
В чаду ночей одноманітних
Все бачу усміх дальніх зір
В серпанках мли легких, тендітних...

І тільки в спогадах коханих
Я гою тут знебулий дух,
А в криках серця безнастанних
Клену усе — культурний рух
І глузд призначень неблаганних...

За що? Хто кинув нас в сі стіни,
Живцем у мурах поховав?
Чи вийдем ще із домовини,
Хто духом кволим не сконав,
На вільний простір України?!

Чи привітає Рідна Мати
Своїх заблуканих синів?
Ще раз узріть, ще раз обняти
Своїх укоханих братів,—
А далі... далі хоч вмирати!..

1920

В РОЗПУЦІ

Нижу я трепетно в разки намиста
Свої заховані печалі
І плачу все, таємно плачу все над тим,
Що не скінчилась путь терниста,
Що ран розсипані коралі
Зачервонять на ній знов квітом дорогим...

Зачервонять вони в німій пустині,
Заглушені колючим терном,
І бурі півночі їх снігом заметуть
В німій пустині — в Україні...
І творчості жаданим зерном
На спрагнений обліг ніколи не впадуть.

Рука тремтить... Гіркі, пекучі сльози
На серце падають злобою,
Щоб тихую печаль збудити у буруни,
Вечірній сум у дикі грози...
Нехай же покликом до бою
Задзвонять знов мої пошарпанії струни!..

1920

НА ЧУЖИНІ

Про Україну ані чутки!
Живе? умерла? міцно спить?..
У серці гадом в'ються смутки,
Душа завмерла і мовчить;
Холодним болем отупіння
Ущерть налита голова,
І ринуть в пільму безгоміння
Без сліду мислі і слова...
Де взять його, отрути-зілля,
Заворожить гнітючий сум,
Розвіять чорне божевілля,
Розбити долі наглий глум
І в чарах тихої дримоти

Згубити дійсності чуття,
Забути болі і гризоти
В міцних обіймах небуття!
О краю мій, моє кохання!
Лани широкі, гір шпилі!
О, сльози Рідної Землі! —
Вас не забути до сконання!..

1920

ДОДОМУ

ДОДОМУ!

Чи довго ще на чужині
Сидітимем, раби лінівї,
І нудом злості і брехні
Перевиватимем пісні
Свої бездарні і зрадливї?..

З своєї хати, як сміття,
Народ нас вимів в злу годину
За те, що власнее буття
Ми віддавали без пуття
Не за народ, не за Україну,

А за химери з панських рук!
За панського життя основи,
За панську ласку і канчук
Ми не жаліли сліз і мук,
Ми розлили сторіки крові...

Не боячись ганьби, доган,
Ладу трухлявого лакеї,
Ми продали у вражий стан
Политий кров'ю рідний лан
Землі вже вільної своєї.

Народу вільного сини,
Стужились знов за ланцюгами,
Благали знову, щоб пани
Не одібрали в нас труни,
В якій гнили — гнили віками...

У кого ж дозвіл ми взяли?
Кому робили сю прислугу?
В чаду кривавої імлі
Ми ошаліли і пішли
Свідомо в рабство і наругу.

Та не вмирав народний дух,
Не вмере і прісно і вовіки!
Народ у бурях не оглух!
Туди ж, до нього, в творчий рух,
Життя новітнього каліки!

Покиньте тут свої пісні,
Покиньте скарги, злість і жалі,
Що гине панство у вогні,
І, серцем чисті і ясні,
Прийміть народнії скрижалі!..

1920

МАТИ

Як дивно се!.. На чужині,
Де гаснуть сили й почуття
В чаду порожнього життя,
Ти в снах з'являшся мені
І грієш серденько нужденне,
Моя хороша, люба Нене!

Ах, не розбийте їх!.. Сі сни,
Мої маріння казкові
З тобою пишні і нові,
Як усміх сонця і весни, —
Радий я довго, вічно спати,
Щоб образ твій, о рідна Мати,

Збудив гадки дитячих літ,
Невинні сльози, срібний сміх,
Безжурний рій думок малих —
Святий рясний рожевий квіт!
То дайте ж їм прийти хоч снами —
Дарункам сим моєї Мами!

Я з ними духом відновлюсь
І в пеклі брудів і зневір
Знов закохаюсь в сяйво зір,
Води цілющої нап'юсь
І стану знов душею ясний,
Як образ Матері прекрасний.

1920

В ТРИВОЗІ

Понад Дніпром літає пісня моя...
Засни, серце, засни!..
Не пісня моя —
То чайка кигиче,
Ридає, кличе
Дітей із чужини...

Понад степами лине думка моя...
Мовчи, серце, мовчи!..
Не думка моя,—
То гайворон криче:
«Прокиньсь, козаче,
Гартуй, гостри мечі!..»

Понад селом рокоче в хмарі мій крик...
Радій, серце, радій!..
Гей, будить мій крик
На бенкет кривавий:
«Ставай до лави,—
Ще бусурмен не зник!..»

1920

НА ПАРОПЛАВІ

Дунай... Прадавній наш Дунай,
Оспіваний в сумних мотивах...
І серце плаче: рідний край
Встає в невиспіваних співах.

Дунай... і сум на чужині
Іржею серце точить кволе...
Туди, де вмерли вже пісні,
Неси нас, змученая доле! —

На хвилях сивого Дніпра
Спливе наш сум у синє море
І смерті чорная мара
Умить покине серце хворе.

У шумі вільних знову хвиль
Знайдемо силу і завзяття.

Туди ж, туди летім звідсіль,
Несім нудьгу свою, о браття!

Нема більш сили і снаги
Клясти, дивившись без краю
На в камінь куті береги
Колись ще вільного Дунаю!..

1920

НА ДУНАЮ

Пишний Дунаю,
Зелений раю,
Линеш в міжгір'ях,
Линеш степами,
Гудиш шумами
В тихих безмір'ях.

Де ж наша сила
Піднять вітрила
І по Дунаю
Линуть в просторі
На ясні зорі
Рідного краю?

Кинемо ж в шуми
Журбу і думи
Чорні, немилі!
Доля химерна
Не зрадить стерна,—
Нумо ж на хвилі!

1920

НА УКРАЇНІ

Ми квітами засіяли їй шлях,
Ми у вінок її вплітали зорі,
На кобзах грали їй пісні весільні,—
А путь її послалася в тернах,
Вінок втонув в життя проклятим морі,
І груди шарпають пісні могильні.

Усюди темно так... Кудою йти?
Де відпочинуть стомлені ноги?
Напоїть хто цілющою водою?..
Скрізь по степах могили і хрести,
Мов галич, ворог биті вкрив дороги,
І стала смерть кривавою марою.

Де прихилить отернене чоло?
Де відновить приборкані сили?
О, непорочная, свята Дівчино!..
Схилилась ти, як скошене стебло...
Та вдарить грім небесний у могили,—
І встануть лицарі, о Україно! —

І встануть їх незлічені полки,
Окриють всі степи, лани, дороги,
Щоб вражим трупом землю угноїти.
До ніг твоїх нев'янучі вінки
Складуть — вінки святої перемоги,—
І на шляху твоїм розквітнуть квіти!..

1920

ПІСНІ КРОВІ

КРИВАВИЙ СКАЗ

З пісень чорного крука

Слідом крові круком чорним
Я лечу, лечу, лечу,—
Полям-ланом неозорним
Сміхом-реготом потворним
Регочуся і кричу.

Жах-жах-жах! — гудуть гармати,
Сласно клаца кулемет,
Скаче верхівень крилатий:
Не один впаде тут, стятий,
Під блакитний спать намет!

Ніч покриє поле й шанці,
І засне косар блідий,—
Панахиду в хижім танці
Справлять звірі-сіроманці
І завиють упокій.

А на обрії в тумані,
Як зажевріє зоря,
Знов гармати неблаганні
Привітають на світанні
День блідого косаря.

Слідом крові й я за ними
Упірну в кривавий вир...
Хай десь плаче Хтось незримий,—
Не розвіє він гіркими
Дим нескінчених офір!

Сліз кривавий дощ проллється
З хмар багрових ще не раз,
Поки світ охаменеться.
Поки щезне і минеться
Вже навік кривавий сказ!..

1920

В СПУСТИЛОМУ ЛАГЕРІ ПОЛОНЕНИХ

Чому

Героєм Смерть в моїх піснях?..
Шапки на землю! На коліна!
В могилах сих спочили наші болі,
А на хрестах
У муках праведного Сина
Розп'ято пориви до Волі,—
Тому
Героєм Смерть в моїх піснях.

Чому

В піснях моїх все кров та кров?..
Схились побожними устами
І порох сей цілуй без слів догани
І без розмов:
Лилась тут братня кров роками,
І реготалися тирани,—
Тому
В піснях моїх все кров та кров!

Чому

Так помстою горить мій спів?..
Устань, бери у руки зброю,—
Вони живуть іще, кати-потвори!
Заснулий гнів
Ти розпали у племінь бою!
В ярмі ще край, у хмарах гори,—
Тому
Так помстою горить мій спів!

1920

ПІСНІ КРОВІ

В піснях моїх, піснях завзяття,
Так багато крові й сліз,—
Та не судить мене, о браття,
Не перестану так співать я,
Хоч не кат я, не харциз!

Здавна сі струни обкипіли
Кров'ю серця, кров'ю ран,
Бо розгулялись темні сили,
Ховали волю у могили,
Кров'ю мили рідний лан.

Коли ж і знов устане з крові
Наша воля на степах,
І здохне кат наш стоголовий,—
То пісня згоди і любові
Забренить в моїх устах!

1920

В МОЇХ ПІСНЯХ...

В моїх піснях
Ви не шукайте тільки крові:
Я не завжди в тяжких думках
Понуро хмурих брови,
І не завжди смертельна тінь
Лягала гнівами на віщі струни,
Коли гукали вдалечінь
І кидали перуни...
В піснях моїх
Бренять у бурях тихі сльози,
А в згуках гніву і погрози
Рокоче, і не раз, отрутний сміх...

Не раз тоді я проливав
Кривавії, гіркії,
Що хтось, нетруджений, украв
Кохані змалку наші мрії,
Що хтось, чужий,
Розбивши їх міцну твердиню,
Удерся, лютий і брудний,
І чисту нашу осквернив святиню.
А в храмі ж тім
Ховали ми свої клейноди
Братерства, рівності і згоди
Для всіх і всім...
За що ж оганьблені були

Сі найсвятіші ідеали?!
...І струни плакали, кляли
І знову кров'ю обкипали...
Проте в моїх піснях
Ви не шукайте тільки крові,—
Не все ж на світі кров і жах!
А сонце, гори, шум діброви,
Кохання, щастя, сміх дитини,
А степ широкий, темний бір,
А мрії, казка, усміх зір,
Дніпро і воля України!..
Тому в піснях моїх
Сплелись криваві із квітками,
Як в зміні явищ життєвих
Жахливі ночі з днями.

1920

ПІСНЯ

Гей, Пісне самотна, ти — чайка підбита
Над морем бурхливим, бездонним!
Ти носишся вітром, мов несамовита,
Над морем червоним.

Ти носишся вітром, гукаєш громами,
Дощами ридєш з розпуки,
А море ж — як ворог, лютує з нестями,
А хмари — як круки!..

За хмарами ж щастя і сонечко волі...
Пробий же, о Пісне, ті тучі,
Полинь у блакитнім, незмірнім роздоллі,
Як сокіл могучий!

1920

СПРУТ

СПРУТ

* * *

Не борсайся, дівчино неслухняна,—
В моїх обіймах знайдеш спокій!
У млості тихій і глибокій
Засни... засни, моя давнокохана,
Засни в постілоньці шовковій!
У пісні ніжній колисковій
До тебе я приваблю сон крилатий...
Нащо ж життя якісь омани,
Нащо ті бурі, урагани,
Коли з тобою я, над всіх багатий,
Коли я тут —
Ласкавий, ніжний Спрут,
Коли тобі співаю,
Мій раю?..

* * *

«Ой люлі, Україно, рожевий мій квіте!
Спи тихо в лабетах пестливих моїх,
Як спить усе людство, в чар мною повите,
Як спить усе людство в лабетах міцних...
Йому не зірвати гартованих пут,—
Я сильний, я дужий, я мудрий, я — Спрут!»

«Ой люлі, кохана! спи, ясна зоре!
Дарма ти вставала з свого забуття,
Дарма поривалась у море просторе
Зрадливого завше, живого життя!
Чи краще свавільний, лихий баламут,
Ніж я — твій пестливий, закоханий Спрут?..»

«Ой люлі, красуне!.. я знов пригорнуся,
Тебе оповію від шиї до ніг,
Палким поцілунком в уста твої вп'юся —

Та так, щоб урвати його більш не міг,
І в буйних розкошах солодких отрут
Відчуєш, що дужий, що сильний я — Спрут!»

* * *

Я — капітал,
Я — чарівник!
Мій ідеал —
Загнати всіх в болото,
Щоб цілий вік
Копать для мене срібло, злото.

Вся влада в них,
Тому і світ
В ногах моїх
Виконує слухняно
Мій заповіт —
Смирненько, мовчки і старанно.

Я — капітал!
І хто б посмів
Мій п'єдестал
Високий похитнути,
Того мій гнів
Уб'є навек хутчій отрути.

Спокійно ж спи,
Коли я тут...
Твої степи
Засіє кров'ю й потом
Премудрий Спрут
І позбирає чистим злотом!..

* * *

Не борсайся ж, моя дівчино!
Серед негоди й скрут
З тобою завше, щохвилино
Твій ніжний мудрий Спрут.
І прийде час — мої стискання
Дадуть довічне забуття:
Се краще пориву й палання
Без цілі, без пуття.

Чого ж свої ти хмуриш брови?
Нащо огонь в очах?
Чи хочеш ріки сліз і крові
Розлити по степах!..
Що? що?.. Мене тепер ти схопиш
В хуртовинах повстань
І в морі крові й сліз утопиш
Без жалю і вагань?..
Що? що?.. Тебе чекає воля?
Розвієш давні сни?..
Що?.. Завітає щастя й доля
На вільнії лани?..
Як так, то й так: ставай до зброї!
Вже не один поліг
Завзятець дужий в лютім бої:
Я — Спрут, я — восьминіг!..
Хіба що всесвіт, Україно,
За тебе стане в бій,—
Тоді прощай, моя дівчино,
Живи, пишай, радій!..

1920

СОН ГОЛОДНОЇ СМЕРТІ

Кошова нянька діткам колискову
Гудить так ніжно, любо та ласкаво,
І шепче сон так тихо і так мляво
Із нічкою таємную розмову:
Про пишний край, де молоком, медами
Течуть річки у берегах кисільних,
А на ланах, широких і привільних,
Землі не знать за копами й валками,
Де весело і вільно так на нивах,
Де по садах з достатку гнеться гілля,
Де предчуттям щасливого весілля
Село дзвенить у молодечих співах...
Гей, нічко, припини чарівну казку,
І нянька вже дітей заколисала,
Вже золоті їм сни позаплітала,—
Нехай же й нам хутчіше зробить ласку
І в пишний край у сні на легких крилах

Нас понесе... На плечі ж гостру косу!
І нам утни свою мелодію гундосу,—
Нехай навік замерзне кров у жилах!
Полинем в путь, спочинемо у приймах,
Спочинемо під пишним отим раєм,
Де — хліб... Побачим тільки і сконаєм...
Неси ж туди... неси в своїх обіймах...

ОТЧЕ НАШ

Всесильний Отче! Хліб засушний
Подай ти нам хоч днесь...
І ніч, і день увесь
Молюсь тобі, о непорушний,
Холодний!
Дай хліба нам,
Твоїм рабам.
І спів щасливий, великодний
До ніг
Твоїх
Полине в захваті-осанні...
Он осторонь чигає Смерть...
Не дай же мукам вщерть
Залить серця, злобою п'яні,
І в бурі розпачу й зневір'я
Посипать попелом чоло,
Подрать одежу на ганчір'я
І за терпіння, за все зло,
Наш Отче пребайдужний,
Тебе навіки проклясти,
О осоружний!
То дай же хліба нам
І, мов голодним псам,
Здихать не попусти!..

МОСКОВСЬКА НАВАЛА

Гей, з півночі сунуть хмари,
Пили куряться шляхами,
В'ється круків чорних зграя...
Що там? Хто там? знов татари?..

Мати Божа буде з нами!
Захисти нас, Пресвятая!..

Сараною сунуть люди,
І возами й піхотою...
Чи то ж люди, чи то тіні? —
Світять ребра, впали груди,
Очі блимають злобою...
Горе, горе Україні!

Пада з немочі худоба,
Плачуть матері і діти,
Радо кричуть чорні круки:
«Гей, довбаймо очі з лоба!
Буде їсти, буде й пити
В царстві голоду і муки!»

— Ой куди ж ти, хмаро, линеш,—
Хмаро лиха, смутку, горя?
Де тебе та доля здйба?
Знайдеш щастя чи загинеш
Серед поля, коло моря?..
— Лину вмерти коло... хліба!..

1920

РОЗПНИ

І знову ти перед Пілатом,
Моя Царівно польова,
Стоїш, оганьблена катом,
Стоїш ні мертва, ні жива.

Поблідли, як уста дівочі,
Червоні краплі на чолі,
І чарівні криниці-очі
Повили смутки та жалі.

За муром ген юрба шаліє
В екстазі сказу і злоби...
Ох, знов тебе, о наша мріє,
Розпнуть північні раби!..

Та ні... не хрест тебе жахає,
Не смерть, не муки, не терни,—
А те, що в реві сім лунає
Також і ріднеє — розпни!

1920

СЕЛЯНИНОВІ

І не молись, і Бога не благай,
Не плач дарма кривавими сльозами,
Бо не судивсь тобі спокійний рай
У співжитті з катами!

І хоч цвіте скрізь воля і весна —
У їх душі росте жадання крові:
В своїй зlobі й лукавий сатана
Ховає більш любові...

Тому рятуй свій визволений лан,—
Над ним іще кружляє гайвороння,
І помсти лють і підступів туман
Труїть небес бездоння.

Забудь тягар утоми і недуг,
Угору глянь вже зрячими очима
І проводжай новий свій плуг —
Із крісом за плечима!

1920

ОМАНИ

НА ГОРАХ

«Що, коханий?..»
— Ввесь я п'яний —
П'яний щастям золотим!
І тобою,
І весною,
Й сонцем дужим, молодим...

Ген під нами
Десь низами —
В паволоках срібних ліс,
А в zenіті
У блакиті
В пісні жайворон повис.

Руку, мила!
Дивна сила
Нас несе на крилах мрій
Понад гори
У простори —
В край незнаний, чарівний!

Стисни руку!
Вічну злуку
Ми собі запрягнем
У веснянім
Щасті п'янім,
В сьайві сояшних поем.

Ще раз, любко,
Дай, голубко,
Впитись в очі і уста!..
«Що, коханий?..»
— Ввесь я п'яний,
Мріє.. казко золота!

РОЗЦВІВСЯ БОЗ...

Розцвівся пишний боз в моім саду,
І зворушив красою серце чуле,
І нагадав про весну молоду,
 Про щастя давнє, проминуле...

Воно цвіло колись, як пишний боз,
У квітах весняних мого кохання,
Та на цвіту прибив його мороз
 Життя, нудьги, розчарування.

І знов із цвітом боза запашним
У спокій мій палкі бажання ринуть:
Упитись ще б раз щастям неземним,
 А далі... байдуже! Хоч згинуть!..

1920

ОМАНИ

Як часто в ночі сі весняні
Тебе я бачу уві сні,—
Немов у срібному тумані
 З'являєшся мені...

Чи не занадто снів розкішних
Снує мені моє життя
І присипля в оманах пишних
 Огневі почуття?

Як часто в ночі сі весняні
Ридає серце уві сні,
Що гаснуть образи кохані
 В холодному огні!

Минає час, минають літа
Моєї буйної весни,
Душа ж, коханням не зогріта,
 Кляне чарівні сні...

1920

ДАЙ РУКУ ЗНОВ...

Дай руку знов... забути я не в силі
Твоїх обіймів міць,—
Так надять знов ще незабуті хвили
І глиб твоїх очей-криниць!..

Дай руку знов... і погляд свій докором
В сльозах не одвертай!
В душі мойй ще тисне давній сором,
Але... прости... знов руку дай...

Дай руку знов... одкинь гризоти-жалі,
Ласкаво глянь з-під вій
І повних уст своїх палкі коралі
Мені назустріч знов одкрий!..

1920

В ПОЛОНІ

Я підкорив тебе своїм коханням,
О полохлива, дика сарно!
Не викликай же давнього зітханням,
Коли тепер так гарно!

У пущах життєвих тебе узріли
Зненацька очі соколині:
Не зрадили мене їх гострі стріли,—
Моя, моя ти нині!

До серця ланцюгом з квіток нев'ялих
Тебе припнув я, дика сарно,—
Даруй огонь бажань моїх зухвалих
І не змагайся,— марно!..

1920

СЕРЕНАДА

Я так люблю тебе, о квітко,
Що кожне слово і зітхання
Переливаю в спів кохання,
О, ніжна квітко!

Хай ніч мовчить,— співає серце,
Коханням мріє сад зо мною...
О, відгукнись хоч тихою луною,
Моє ти серце!

Коли ж вже тихий сон, о пташко,
Склепив твої чарівні очі,
Вплету я пісню в сни дівочі,
О, люба пташко!

Не розбуджу тебе, о зоре!..
Лиш серце буде до світанку
Тобі співати колисанку,
О, ясна зоре!

1920

ЯК НЕ СПІВАТИ...

Як не співають, коли усе навкруг співає,
Коли кохання в серденьку піснями б'є,
Коли душа тебе і кличе і шукає,
Коли очей твоїх сіяння не згасає
І палить серденько моє?..

Як не співають, коли нам світять зорі,
Коли розкошами нас нічка огорта,
А віття сих кущів густі і непрозорі,
І ти до уст моїх в благаючій покорі
Зближаєш спрагнені уста?..

Як не співати нам, коли й саме кохання —
З усіх пісень найкраща пісня навесні,
Коли співають квіти нам своє вітання,
А ніч ясна і поцілунки і зітхання
Збирає в радісні пісні?..

1920

ВИШНІ

Вони цвіли тоді, мої чудові вишні,—
Недавно ще цвіли,
І заплітали нам казки свої препишні:

Зринали образи забутого колишні,—
Ми знов кохали і жили.

Вони цвіли, цвіли й поволі одцвітали,
І сипавсь білий квіт...
В душі моїй огні, як зорі, погасали,
Кохання квіти знов потроху облітали
Од вітру спогадів і літ.

Вже вишні одцвіли,— в рубінах пишних гілля:
Як рясно-рясно їх!
А в серці племінь ран пече до божевілля,—
Кохання одцвіло, лишилося похмілля
І рясно спогадів сумних...

1920

МІЙ РАНОК

В проміннях-косах золотих
Впурхнула ти із сонцем ранку
У мій покій:
Зарокотав твій срібний сміх,
Збудив похмурюю мовчанку
В душі моїй.

О, нахили троянди уст,
Розквітлих квітами бажання!
Торкнутись дай
До лиць твоїх шовкових хуст
І в щасті близького стрівання
Відчути рай...

Моя ти мріє осяйна!
З тобою ранок мій, кохана,
Увесь в квітках,
Душа ж, схвильована до дна,
Ридає в щасті, щастям п'яна,
В ясних сльозах.

1920

РАНКОМ ОСІННІМ

Чому сонця боїться досвітній туман
І тікає в таємні міжгір'я?..

Ти — моє сонце, кохана,—
І тікають тумани зрадливих оман
Геть від тебе в безмір'я.

Сонце ранку поля щирим злотом залле,
Прибере в самоцвіти отави...

Ти — моє сонце, кохана,—
Самоцвітами сліз сяє личко твоє
І твій усміх ласкавий.

Не суши ж самоцвітів на травах рясних,
Сонце, усміхом з ясного неба!..

Ти — моє сонце, кохана,—
З довгих вій ти не звій тих сліз щастя ясних,
Не суши їх... не треба!..

Буду довго той ранок і сонце любить,
Що росою на землю упало...

Ти — моє сонце, кохана!
Чи забуду ж коли, як од щастя в сю мить
Моє сонце ридало?!

1920

МАРИ

Крізь сон я чую — стогне сич,
Жахає пільма безгоміння,
І плаче небо цілу ніч
У скаргах тихого терпіння...

Крізь сон я бачу образ твій,
Повитий смутку мрійним фльором,
І погляд довгий і німий
Розкраяв серденько докором.

Крізь сон я з жахом ранку жду:
Він прожене привиддя ночі,
І постать милої бліду
Уже не стрінуть лячно очі.

Нехай же висне сон важкий
Над серцем, в тузі наболілим,—
Не розгорну своїх я вій,
Не розлучусь з обличчям милим!..

1920

ЗОЛОТІ ПОЖАРИ

ПРЕОБРАЖЕННЯ

В буйнім лісі, далебі,
Стогнуть сови недаремне,
Не дарма кричать сичі!
Щось там коїться таємне —
В темнім лісі уночі,
А дізнатися — дасть-бі!..

Отетерів лісовик:
Ходить-бродить між кущами,
Безпорадний і німий,—
Не жартує з русалками,
Мов в самотності німій
Дожива старечий вік.

Там упир, як сонний птах,
Ледве крилами махає,
Мов до несхочу напивсь...
На узліссі сум ридає,
І не знати, де подівсь
Рух русальний в комишах...

Сохне, в'яне без жаги
Дженджуристий перелесник,
І зальоти залишив...
Гей, який же грізний месник
Всіх оплутав, окрутив
В буйнім лісі довкруги?!

Буйний ліс — зелений ліс,
Повний шуму, гаму, співу,
Повний руху і життя!..
Хто ж у доленьку щасливу
Влив отруту небуття,
Хто натомість сон приніс?..

Глухо, темно... не шукай
В п'їтьмі чорній відгомону,—
Змору ночі не розб'їть:
А як збудить темінь сонну
Сонце, ранок та блакить,
То у них ти поспитай!

На світанку в срібній млі
Ще дрїмає ліс в мовчанні,—
На узліссі, на стерні
Позбирались на прощанні,—
Зграї пташок мандрівні...
Ген знялись журавлі

У рожеву височінь,
В путь далеку аж за море
І гукають здалеки:
«Гей, тікай, бо буде горел!
Ліс, і гнізда, й пісеньки,
Поле, річку — все, все кинь!»

Сонце встало з-за гори,
Розійшлись рожеві хмари...
Там, де був зелений гай,
Золоті горять пожари,
Ходять лісом з краю в край
Пломенисті вихори.

Над огнистим склом води
Нахилився явір-красень,
Всі в огнях дуби, клени,
І грабина, й дужий ясень,
І ліщина, і терни,
І осики, і глоди...

Занялись осокорі,
І береза, і вільшина,
Дика груша, і верба,
І тополя, й берестина,—
Лісовая вся юрба
У долині й на горі.

Сонце палить небокруг,
Вся блакить палає злотом,

В золоті луки і поля,
Що росились кров'ю й потом,—
В золоті рідная земля —
В золоті глуму і наруг...

Гей, той осені пожар,
Золотий пожар в природі —
І холодний, і страшний!
З буйним вітром в супроводі
Він накличе, навісний,—
Він накличе зграї хмар.

Сонце згасне... Сірий день
Зірве золото облуди,
Білим снігом замете,—
І заниють тяжко груди:
Де те сонце золоте
В шумах щастя і пісень?!

І застогне ліс і гай...
В лютих ревах завірюхи
Вже на галяву гулять
Вийдуть інші сили й духи —
Танцювати й жартувать.
Хто живий ще — геть тікай!

То не дарма ж уночі
В буйнім лісі, в морі злата
Ані руху, ні пісень,
Тільки острах і турбота...
Стогнуть сови ніч і день,
Квилять злякано сичі...

1920

ДУША ОСЕНІ

Сумна, самотна... ходить, блудить...
Дзвенить, як в усі, в гущах гаю,
Леліє в хвилоньках ручаю,
На стернях жовтих світом нудить,
Летить з вітрами по степах,
Ночує десь в очеретах...

А вранці-рано знову встане,
В проміннях сонця чеше коси,
Ридає-ронить сльози-роси,
Тамує горе невблаганне,—
В туманах срібних забуття
Хова страшне передчуття...

* * *

Що то буде?.. Ще дзвенить
Пісня сонця так бадьоро,
І небесная блакить
В золоті сонечка горить
Так ласкаво, так прозоро...
Тільки гай завмер... мовчить
Так понуро, так суворо...

Що то буде?.. В золоті гай
Вже не вабить думку скуту,
У пісні пташиних зграй,
Що зібрались в дальній край,
Хтось тривоги влив отруту,
Хтось пустив у тихий рай
Предчуття гадюку люту...

Що то буде?.. Чуєш ти,—
В радість нашу веселкову,
В порив бистрий до мети —
У просторища-світи
Сум вліта свою розмову,
На шляху самі хрести
Нам віщує знову... знову?..

* * *

Життя умерло... Душа блукає,
Ридає над золотом пишних **трун**,
В ясній печалі когось чекає,
Зітхає, торкнеться ніжних струн —

Незримих, дивних... Вже цілування
Останнє луна в журбі німій...

Минуло щастя і раювання!..
Прощання... подзвіння... упокій...

Насунуть хмари... серпанком білим,
Немилим, укриють цвинтар-гай...
Гей, вічна пам'ять усім безсилим,
Похилим!.. Ридай, душе, ридай...

1920

ТАК МРІЙНО...

Так мрійно сиплються листки...
Теплом кошлатої киреї
Вкривають кинуті грядки,
Самотні пустки-квітники,
Пісок забутої алеї...

Ось припини свою ходу...
Ти не моливсь сьогодні рано?
На арфі сояшній в саду
Впліта хтось тугу молоду
В молитви щирої ріapo.

І перлом древніх образів
Бринить на ярі тьмяна росінь...
Тут страждав хтось, тут хтось любив,—
Весни давно забутий спів
В сльозах виспіває ще Осінь...

1920

МОЛИТВА ОСІННЯ

Заколисай мене, о хвиле
Осіньних мрійних днів,
Приспи безсилий гнів!
Моє похиле
Життя
Ти не буди знов блиском щастя золотого,

Ясного,—
Повий
Його серпанком забуття,
Убий
В душі моїй
Лихого ворога — розпуку —
Гадюку!
Стамуї мій біль,
Непрохану ю муку,
О, марево чарівних в золоті хвиль!
Заколисай,—
І, може, хоч у сні
На чужині
Побачу я свій рідний край
І під пестливі шепоти осінні
Спочину серцем на Україні...

1920

КУЧЕРІ ГАЮ

Кучері гаю, зелені колись,—
Падоньку мій! —
Кучері гаю вогнем пойнялись:
Сонце ласкавим пригріло їх промінем —
І загорілися золотом-племінем
Вільних, безжурних надій.

«Дарма! — шепоче самітна в гаю
Темна сосна,—
Ще проклянете ви радість свою,
Кучері радощів, щастя безжурного!
Прийде на кучері з неба похмурного
Скоро зими сивина...»

1920

УСПІННЯ

Я на горі, а перед мене
В низах щось діється шалене:
Природи душу хтось на шмаття
Розкрав, кинув по землі

І запалив у срібній млі
Холоднії багаття...

І тут і там криваві плями...
Боровся велет до нестями,
Упав і спить в німій знеможі...
Блукає смуток потайний,
І давить серце сон важкий —
Той сон в тривозі...

Не ронить сліз ніхто на гробі...
В туманах сонце, як в жалобі,
І я шепчу, шепчу крізь сльози:
«Не встане велет... дивний чар
Не прожене грядущих хмар,
А там... а там — морози...»

1920

REQUIEM

На струнах сонця золотих
Пісень повільного вмирання
Журлива Осінь грає.
Без боротьби і без змагання
В задумі смутку гай затих,
Мовчить і наслухає.

А струни сонця золоті
Бренять доокола подзвінням
В імлі легких, прозорих звоях,
І скутий смерті безгомінням,
Він кличе Весну в забутті,
В довічних упокоях.

Ридає серце крадькома
У співах соняшного сяйва
Розпачливих, надривних...
Чому ж про щастя гадка зайва
В душі брентить, як все дарма,
В спокоях смерті дивних?..

1920

ТАМ ОСІНЬ...

Там осінь теж... там осінь...
В червонім золоті гаї.
В очеретах
В задумах, загадках
Дріма води ласкава просинь...

І там мої,
Залишені в пожежах, мрії,
Колись пресвітлі, дорогії,
Блукають без шляхів і ніччю й днем
Блудним огнем
По Україні,
Блукають знуджені, причинні,
І не згортають на спочин
На попелах руїн
Бліді, пошарпані вітрами крила...
Я марне кличу їх сюди,
Я марне сохну від нуди,
Блукаю теж, як тінь скорботна і похила,
І не чарує осінь золота
Моїх очей, не висихаючих сльозами...

Там осінь теж... Гаї з лісами
Сумирним полум'ям горять
Ніким не палених багать.
Далеко ще холодная сльота!..
У перлах ранку сплять отави.
У тишах рідного села
Чарівна казка залягла,
Щоб встать небавом в блисках слави,
Світам промовити проклін
За їх нездійснений злочин,
За всі терпіння і тортури,
Щоб розтрощить останні мури,
Розвіять глум,
Щоб чар осіннього вмирання
Та обернути у змагання,
В весни Зелений, творчий Шум!..

НЕХАЙ...

В вікні моїм похмурий день
Висить, як сіре павутиння,
А у душі горить проміння
І повно згуків і пісень.

Моя кохана! давній сум
Вже не повисне надо мною:
У серці, приспанім нудьгою,
Збудила ти Зелений Шум.

Нехай же плачуть сірі дні
На дворі журними дощами,—
Ясними радощів піснями
Я знов співаю гімн весні!

1920

СВЯТКОВЕ

НА СВЯТО ВІДКРИТТЯ ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ВІДНІ

Хто запалив світильник свій,
Той не схова його під спудом:
Перед заблуканим в темі людом
Засяє він огнистим чудом
Крізь ураган, крізь буревій.

На Україні в темі століть
Дідів міцні, потужні руки
Розклали огнища науки,—
І час неволі, рабства, муки
Не в силі був їх погасить.

Коли ж ударив волі дзвін,
А кат бруталною ордою
Покликав нас і знов до бою,—
Ми не схилились головою
На полі крові і руїн.

Ми підняли свій гордий стяг
Науки, Воли і Любові:
Хоч захинаємось у крові,
Та згине кат наш стоголовий
В огні досягнень наших, зваг!

Хай світить дух: в нім наша міць:
Нехай в холодній ми чужині,—
Засвітить він святій Руїні,
Коханій нашій Україні,
Незгасним сявом зірниць!

ФРАНКОВІ

(На еміграції)

І досі в скелю б'єм...
А чи розтрошим міць її гранітну,
Чи виллємось коли у масу монолітну,
Герої знуджених поем,
Кваліфіковані раби,
Щоб в захваті святої боротьби,
Захоплені її предивним чаром,
Підняти молот враз останній —
В час неранній
І — скелю повалить одним ударом?..

Тук-цюк... тук-цюк...
Клюєм, як автомати,—
Ні захвату, ні творчих мук...
Чужої думки препарати,
Льокаї підступних велінь,
Не йдем,
«В одну громаду скуті»,
І не живем,
Самі собою вже забуті,—
Ворушимось, як тінь,
Понурі, невеселі,
Без віри і чуття,
А нами прокляте життя
Кривавим реготом регочеться із скелі!..

1921

ШЕВЧЕНКОВІ

Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...

.
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим, тихим словом.

«Кобзар»

*

Давно
Б'ємося ми...
Та гостре бажання одно,
Як порив з темної тюрми

До сонця й зір,
Палає в грудях:
Співать про мир
У людях
На всій землі,
Так щедро скропленій сльозами,
Так рясно втиканій хрестами
В кривавій млі...
І на Україні
В сім'ї одній,
Веселій і новій,
Згадать Тебе хоч нині
Уперше словом вільним,—
Не могильним,
А дужим і живим,
Ридать захв'ятом неземним,
І гірко Бога не клясти,
Як Ти,
А за велику щастя мить,
Його й Тебе благословить!..
Але... не час...
До бою кличуть нас...

*

Її, окрадену, збудили
В огні,—
І розпинають,
Цькують, катують, що є сили...
Розбіглись діти в метушні
І десь блукають...

Широкий степ, поля, облоги,
Лани —
В скаженій люті
Залляли кров'ю перемоги
Вже не царі, вже не пани,—
Раби розкуті!

Тепер під прапором свободи
Її
Взяли на муки:
Світам співали пісню згоди

І в крові праведній свої
Мочили руки.

Її, окрадену, збудили
В огні...
Але в пожарах
Розкрились давнії могили,
Збудився велет до борні,
Як грім у хмарах!

Ще бій один, ще бій останній,—
Народ
Єдиним рухом
Розіб'є полчища погані
Й тебе згадає без скорбот,
Великий духом!..

*

Поет... кобзар...
Хоч долі скорбної тягар
Тяжів над нами,
Та упивались до нестями
Твоїми дужими піснями
І серце ними гартували...
І ось — ми встали!

Пророк... вістун...
Огневих слів твоїх перун
Розбив
Полону давнього кормигу,
Як сонце, розтопив
Зневір'я кригу
Незгасним полум'ям надії...
О слово дивне Єремії!

Месія...
Довічна Правда України...
Народу дух, його стихія...
Великий і Єдиний...
І хто не схилить голови
До ніг Твоїх побожно,
Не скаже щиро і неложно:
«Навчи!.. благослови!..»

1921

У БУРІ БІЛІЙ

МОЗАІКА

Присвячується
апостолам большевизму

Эх, яблочко, сбоку красное!
Украине конец — дело ясное!

*З московських
пісень свободи.*

Гуляєт ветер, порхаєт сніг,
Идут двенадцать человек...

В зубах цыгарки, примят картуз,
На спину б надо бубновый туз!

А. Блок

1

Сіє, віє,
Посіває,
Крутить, віє
Сніг.
Хтось блукає
Без доріг...

Біло, моторошно в полі.
В'ється в танці дідчий рій:
Дідько грає на басолі...

«Гей, товаришу, доволі,—
Стій!
Далі йти немає сили:
У проклятій білій бурі
Тільки ями та могили...
Тіло, ноги задубіли,
Грузнуть, тонуть в кучугурі...
Йти на Захід чи на Схід? —
Загубили шлях і слід!
В полі біло, в полі чисто...
Чорт надав нам кинуть Місто!..»

Послали у обоз,
 Принесли Маркса і гортали,
 Гнули спину —
 Шукали
 Про шлях і про мороз,
 Про хуртовину —
 І не знайшли...

Ще Леніна брошури принесли,
 Читали,
 Шукали,
 Змагались
 І матюкались...

Багато ерудиції
 Про реквізиції,
 Про ліквідації
 Старого.
 Що ж до нового —
 В книжках
 Єдиний шлях —
 Електрофікації.
 Та ще — на куркуля репресії,
 На капітал — концесії:
 Найближча ленінська дорога
 До пролетарського нового бога...

А завірюха
 Все не вгавас,
 А вітер дмуха,
 Співає:

«День чи ніч на цілім світі? —
 Вже не знаємо й сами:
 Не дає дихнуть нам миті
 Біла гвардія зими.

Кров лили, лили дощами,
Зчервонили все навруг,
А блукаємо без тями
В пеклі білих завірюх.

Десь у ревах хуртовини
Згас червоний наш огонь,
Навкруги — самі руїни,
Хтось ридає осторонь.

Хто ти: Смерть? Хороба? Голод?..
Чи заціпить же тобі?!
В серці пустка, злість, і холод,
І зневір'я в боротьбі.

День чи ніч? Іти кудюю?
Тут, крім нас, ані душі...
Всюди білюю марою
Смерть стоїть, товариші...»

4

Сіє-віє, посіває
Завірюха...
Спів зануди не вгаває,
Лізе в уха:

«Все десь забули, все розгубили..
І де той шлях?
А йти далеко — чи стане ж сили
У сих снігах?..

Назад — могили, вперед — не видно,
Самі — мерці..
Ідем свідомо (вже не огидно!)
На манівці.

Червоний прапор брудний в заметах
Лежить в снігах.
Свобода ж вічним сном на багнетах
Спить на вістрях...»

Біло, біло... всюди біло,—
 Ані сліду!
 Роздуває чорт кадило:
 Над живими править сміло
 Панахиду.
 Впали віхи, стерлись межі
 В хуртовині,
 Загубились варти, стежі...
 «Десь блукаєм в безбережжі,
 У пустині...

Хай же гавкнуть хоч гармати
 У простори,
 Бо не вік же тут блукати:
 Десь повинні бути хати
 І комори...

Мужичисько спить буржуйно —
 Тепло, тихо...
 Та із нами не жартуй-но:
 Помстимося грізно, буйно
 За все лихо!..

Туди ж, гляди,—
 Верни туди —
 До дядюшки притьмом,
 Бо тут
 У згоді з животом
 Мороз
 Капут
 Готує нам,
 А там
 Дізнаємо догод:
 Мужик — то сущий совнархоз.
 І наркомпрод! —
 Всього у нього є,
 А лозунг наш: твоє —
 Моє!..»

Регоче білий глум:
 Гей, комісари!
 І скигнуть чорний сум:
 Ну й комунари!

Лютує біла ніч:
 Ура-совети!
 Злоба скрипить, як сич:
 Пишіть декрети!

К чортам ярмо свобод,
 Як з ними лихо!
 Ось виріжте народ,
 То буде тихо.

Він з вас, невдячний, кпить,
 Нові предтечі,—
 Чи вам же оновить
 Всесь світ в хуртечі?!

Сіє, віє, посіває
 Чортів рід,
 Замітає
 І останній слід...
 Бродять юрми
 В хуртовинах,
 Грають сурми
 На руїнах...

Чорт регоче: гу-гу-гу!
 Слід кривавий на снігу,
 Та й ще буде, буде, буде,—
 Показились вражі люди:
 З Петрограда до Кавказу,
 Од Варшави на Сибір
 Захлинаються від сказу
 І танцюють вздовж і вшир.

Хто там, хто там квилить з ляку? —
Українець? ест? грузин?
Фінн? татарин? вірменин?
Чи який ще сукин син?.. —
Всіх зітремо на табаку!!

8

«Ітернаціонал —
То наша Русь єдина!
Кують наш п'єдестал
Огонь і хуртовина.

Ще, ворогам на страх,
Вся Русь з руїн повстане!
Здіймай червоний стяг, —
На наш вік дурнів стане.

Святії гасла кинь,
Повий їх пахом крови —
В пропасниці горинь
Струснуть життя основи.

Хоч нашій голові
Й не личить у короні,
Та нишком у Москві
Возсядемо на троні.

Дістане наш батіг
До всякої до спини:
Впадуть до наших ніг
Народи і країни.

І вже як уся Русь
На світі запаніє,
То хто ж нам «не корюсь»
Тоді сказать посміє?

Ітернаціонал —
То наша Русь єдина:
Кують наш п'єдестал
Огонь і хуртовина!»

Сіє, віє, посіває
 Завірюха,
 І голосить, і співає,
 А світ слуха
 І не знає,
 Де блукає
 І Федорушка й Ванюха...

«Ой на Русі три сосни,
 Три сосни;
 Споконвіку там вони,
 Там вони.

Що першая та сосна,
 Та сосна —
 То без краю сторона,
 Сторона.

Що другая там сосна,
 Там сосна —
 Ліні й дурощів без дна,
 Гей, без дна.

А третя ще сосна,
 Ще сосна —
 Ненажерливість страшна,
 Гей, страшна!

Ой ті клятї три сосни,
 Три сосни! —
 Досі водять нас вони,
 Нас вони...»

Федорушка-шелєпа
 Вморилася, —
 Розсілася
 Гергепа,
 Сопе, як міх ковальський,
 І плаче, і мурмоче,
 Що жерти хоче...
 Усе б поїла,
 Усіх побила —
 Та ба... несила!..

Ванюха ж, син канальський,
В трьох соснах заблукався,
Та не з'якався:
Гука: «Не піддаюсь!
Хоч личаком
Я щі сьорбаю,
Проте ж один на світі знаю,
Що тільки кулаком —
Соціалістичним
Чи комуністичним —
Врятую світ — святую Русь!..»

10

Морозенко-отаман
В степ пустив вітри-загони:
Морозенко — безуман:
Він не лічить трупів, ран,
Він не знає перепони!

Морозенків коник сив
Мчитьсья прудко за вітрами.
Морозенка палить гнів:
Гонить в січу козаків
І степами і лісами.

В вирах бурі і хуртєч
Де що треба — знайдуть очі.
Не ступився гострий меч
Голови стинати з плеч
Чи то вдень, чи серед ночі.

Морозенко-отаман
Не шукає відпочину:
Вже як знайде вражий стан,
Б'є, як дужий ураган,
Б'є й гукає: «За Україну!»

11

«Еге, контрреволюція! —
Гукає комісар, —
Та розберусь в сій штуці я, —
Чи нам бракує кар?!»

К чортам з сією байкою!
Яких їм Україн?..
Катуйте чрезвычайкою,
Як гавкне хоч один!

Та й до самоозначення
Хутенько доберусь!
Для всіх одно призначення:
В єдину влитись Русь!

Лиш трудно нам з натурою:
Гляди ще випре дух!
Ох, лихо з диктатурою
Морозу й завірюх!..»

12

Сіє, віє, посіває...
То заплаче-заридась,
То, як пугач, засміється,
Крутить, віє, в'ється,
Б'ється...
Щось підхопить — вгору злине,
З білих хмар на землю кине,
І лютує,
І шматує...

«...Ірод-цар за Христом ганявся
І за ним дуже побивався...»

«Що се? чуєте?.. Натяк?
З нас сміється десь мурло!..
Поблизу десь є село...
Переб'ємо, як собак!..»

«...На сидельці не вдержався,
З кобильчини увірвався...»

«Позір, братове! годі чекати!
Шикуйся в лави!
Впадем орлами на хлопські хати,—
Буде поживи, буде забави!..»

Лозунг новий
Вчує й куркуль:
«Хай гине світ старий!
Не жалкувати куль!..»
Як тільки що — то й плі!
Хай гинуть куркулі —
Старі й малі —

Соціал-предателі,
Соглашателі!..
На бік на лівий
Верни плечем:
Туди, де співи,
Ідем!!!»

13

Лугами, та байраками,
Та хащами лісів
З своїми гайдамаками
Метелиця засів.

Над рідними над селами
Ясна зійшла звізда,
І співами веселими
Зраділа коляда.

Ой доленько поламана,
Сплюндроване життя!
В Метелиці-отамана
Кривавая кутя.

То килимом постелеться
І здавить в серці біль,
А вистежить Метелиця —
На ворога — суціль!

«Здорові будьте, гостоньки,
З кутею і Різдрвом!
Спочинуть ваші костоньки
Отут понад ярком!

Вкривалами шовковими
Укріє їх, як пух,

Приспить же колисковими
Козацьких завірюх.

Чи, може, вам гикнулося
Під празники святі
Й спожити заманулося
Узвару та куті?

То просим до господоньки!
Верніть туди, де спів:
Дізнаєте догодоньки —
Вечерю і спочив!..»

І слухають воріженьки —
Запросин чи погроз?
Дрижать задублі ніженьки,
За шкурою — мороз.

Зубовим лютим скреготом
Тамують дрижака...
Пекельним помсти реготом
Метелиця гука!..

14

Село в снігу лежить в долині.
Село не спить сими ночами,—
Із краю в край дзвенить піснями
На злість північній хуртовині.

Тягар ярма не давить плечі:
Трудовий лан і поле — вільні!
І співи сояшні, весільні
Заглушать ревища хуртечі.

Нехай лютує хуртовина! —
У найстрашніші чорні ночі
Не зрадять шлях народні очі,—
Тому й співає Україна!

Коли ж наважиться хто в серці
Роз'ятрити знов прадавні рани
І скути Волю у кайдани,—
Впаде зухвалець в смертнім герці!..

Сіє, віє, посіває
 Хуртовина...
 В хаті пестить-колисає
 Мати сина:

«А колиска добре збита,
 Вєрвечки не рвуться.
 Ой, десь, сину,
 До нас, сину,
 Воріженьки пнуться!

А колиска яворова,
 Вєрвечки шовкові,
 Ой, спи, сину,
 Рости, сину,
 Як слід козакові!

Летить ворон-чужосторон
 Та й сів на калину.
 Ой, встань, сину,
 Рятуй, сину,
 Свою Україну!..»

У тихій хаті Вечір-Свят.
 Сумирно блимає лампада,—
 І навіть ворог — щирий брат,
 І «в людях мир», шепоче звада.

Стоїть на покуті кутя
 І сніп ясний злотостеблиці:
 Зове до повного життя,
 Як повне джерело криниці.

Накрито стіл. В чолі стола —
 Вона, Вона — Пречиста Мати!
 Не коле терен більш чола,
 І хто посміє знов розп'яти!..

О Україно! занялась
Твоя зоря — зірниця волі:
Христос, і Правда, і Івась
З тобою знов при чеснім столі!

Попід віконням коляда
Про щедрю долю вам співає,
Як в повинь щирая вода
Дорід на ниви посилає.

17

«Гей, селом, селом попод хатами
Бродить коляда та з дівчатами,
Із красними дівоньками,
З парубками.

Чи багатий рід чи сиріточка —
Одчиняйте в двір та ворітечка:
Благословіть Христа славить,
Не лукавить!

Ой, прийміть, прийміть, господароньки,
Та несіть, несіть щедрі дароньки!
Воріженькам — безголов'я,
Вам — здоров'я
На многі літа,
Поки й сонця-світа!»

18

Натрапили — прийшли —
Спинились край села,
Отерли піт з чола
І чули, як «хохли»
Про Ірода співали.
З воріт, з-під вікон, стріх
Котились співи, сміх,
Вітри їм в сурми грали.
Несли вечерю діти,
Як дари три царі,
Як давні вівчарі
Свої святі привіти

До віфлеємських ясел...
І в серце бив перун
Загублених комун,
Затоплих в крові гасел.
І, затаївши духа,
Все слухала орда,
Як дзвонить коляда
Та виє завірюха...

19

«Заспівали янголи в Едемі:
Народилась Правда в Віфлеємі,
Ой дай Боже!
Не в багатім, пишнім домі,
В бідній хижці на соломі —
Правда на весь світ!

У вертепі ясна радість стала,
Як зізда на небі засіяла,
Ой дай Боже!
Ірод-цар кипить-трясється,
Що з вертепу розійдеться
Правда на весь світ!

Звеселились гори і долини,
Небо, і земля, і всі країни,
Ой дай Боже!
Ірод клятий хмурить брови:
Гей, залетється в людській крові
Правда на весь світ!

Посилає впень рубати діти:
З ними Правду хоче він згубити,—
Не дай Боже!
Сила вража кров пролляла,
Але сонцем засіяла
Правда на весь світ!

Та й на Україну прилетіла
Наша Правда, наша Воля й Сила,
Ой дай Боже!
Прилетіла давнождана
Без холопа і без пана —
Правда на весь світ!

Ворогам на безголов'я,
Всьому миру на здоров'я,
Щоб в громаді тихо, згідно,
Щоб у полі та погідно,
У господоньці лагідно!
Щоб в оборі гнійно,
У пасіці рійно —
Рік від року,
Аж довіку!

Бувайте щасливі всі гуртом
Із Святим Різдвом!»

20

За селом в яру над річкою —
Не з милою
На стріванні Хуга — з нічкою,
Із білою.

Він з своїми там загонами
Чекатиме,
Доки Святвечір та дзвонами
Співатиме.

І снуються думи-гадоньки
Козацькії
Під тихесенькі колядоньки
Юнацькії.

Вислав стежі в три доріженьки:
«Не гайтеся!
Де ті, де ті йдуть воріженьки —
Дізнайтеся!»

21

Як грім, ударив дзвін
Серед пісень і сміху,
Упав в спокої стін,
Продерсь крізь вікна й стріху.

У бурі за село
Його нічні тривоги
Далеко понесло
На битих три дороги.

Страшений гвалту дух
Над білими полями
У реві завірюх
Літа, гука без тями:

«З кривавою до нас
Йдуть гості колядою,—
Громадо, спать не час,
Злітайсь, спіши до бою!..»

22

Стогнуть дзвонами дзвіниці.
Запалала перша хата.
Десь загавкали рушниці,
Відгукнулася гармата...

Ожили тини, замети
Блиском наглої загриви,
Заспівали кулемети,
Як замовкли христослави.

Лагідний святковий спокій
Злобно вмить зірвався з печі
І у помсті у жорстокій
Кинувсь в заколот хуртечі...

23

«Добраніч вам, московські лиси! —
Гука Нечай,—
Ану, братове, разом в кріси —
Раз-два! стріляй!»
— Ой-ой! та як же вас багацько —
Загубиш лік! —
Гука козак, гука Ненацько
По другий бік,—
Гоніть їх, браття, аж до річки —
В собачий кут:

Десь Хуга там пильнує нічки,
То їм — капут! —
«Гей-гей, братове! ось ми — з вами:
З-за стін, з-під стріх
Червоним пивом, галушками
Частуєм їх!»
— Сини кохані, добре дбайте! —
Гука старий, —
Козацького ви перцю дайте
Москві лихий! —
«Морозе-батьку! вже не встане
Ані один:
Червоне пиво наше п'яне,
А хміль — загин!..»

24

«Товаришу! тримайся!.. Де ти?
Чи нас багато ще зосталось?..
Чому замовкли кулемети? —
Тримайся, поки не урвалось!..»

— У нас довкола трупів гори,
А решта — рани, рани, рани!
У них стріляють і обори,
І кучугури, і паркани.

Ще мить одна — і з нас останній
Воспарить духом в високості;
Як бачу, ми — хоч не бажані,
Але сподівані тут гості...

25

Все замовкло... Ніч у хаті...
Ледве блима каганець,
Віють, линуть сні крилаті
До Івася на ралець.

І склепились довгі вії,
Щічки пломенем горять:
Мрії-коні, мрії-змії
В казковій краї летять.

Іродові-недотепі
Смерть поклала грізний край:
Народилось у вертепі
Щастя-воля, щастя-рай!

Народилось до любові,—
Згине, щезне Ірод-кат!
Годі ж звади, годі крові
На зорі народних свят!..

26

Тихо-тихо...
Тільки скорбно в хуртовині
По Великій Україні
Над недавнім пережитим —
Псом прибитим
Виє ще московське лихо...

А на світі
У червоному промітті
Сіє, віє, посіває...
Злоба плаче і співає
Упокій.
Всюди згарища і слупи,
Всюди трупи, трупи, трупи,—
Кров і гній.
Над усім же в бурі білій,
В звоях змія-урагана,
В дикій усмішці шатана,
В хижій постаті похилій
Зупинився і завмер —
Невмирущий А г а с ф е р!..

27

Пролетарі усіх країн,
Брати знедолені, кохані!
Ведуть лукаво до руїн
Вас зрадники погані.

Святії гасла ви зняли
Во ім'я правди і свободи:

Їх привітали й понесли
Всі поневолені народи.

І тільки хижая Москва
Самодержавно в бурній ночі
Трактує їх, як ті слова,
Що дурням вистарчить за очі.

Розсілись там нові царі,
Злочинно крутять-дурять світом!
Не станьте ж знов, пролетарі,
Перед розбитим ви коритом!

Мистці шахрайства й авантур —
Вони в ярмо вас впхнуть, — тирани!
Хіба ж на те розбито мур,
Розтрощено старі кайдани?..

Так геть же Іродів-царів!
Доволі брехень, провокацій!
Свобода всіх пролетарів
У вільній спілці вільних націй!

Пролетарі усіх країн
Не підуть катом за Москвою!..
Коли ж не так — всьому загин, —
І стане світ ізнов тюрмою!..

Присвята
апостолам большевизму

Танцюйте свій хижацький баль,
Топчіть в кривавес болото
Ідеї чистої кришталь
І мрій огневих щире золото!

Колись на небо ви з тюрми
Дивились задрими очима, —
Тепер — тюремщики сами
З начинням ката за плечима.

Свободи рух і племін зваг
Втоптали ви у кров і сльози...
Який подіяв з вами маг
Ганебні сі метаморфози?..

Чи морок тюрм, іржа зануд,
Образи довгого вигнання
Роз'їли силою отрут
Всі давні мислі й почування.

І з душ кипучих і живих
Сухі зробили препарати?..
Нехай же грім поб'є вас всіх,
Кати ідей, життя кастрати!

В своїй запеклості й зlobі,
В чаду кривавого похмілля
Ви докотились в боротьбі
До сказу, люті, божевілля.

Чи вам створить, що Вічний Дух
Плекав, як таїнство містерій,
Коли на вас чека ланцюг
І грати в клітках менажерій?..

І прийде час: народ-титан
Зітре з очей своїх полуду,
Збагне річей кошмарний стан,
І ошуканство, і облуду,—

І вирок грізний, вирок-грім
На вас він кине, суєслови,
За осквернений Правди дім,
За ріки сліз, за море крові!

І довго з ваших ще гробів,
Як від життя одлинуть мряки,
Лунатиме ваш давній спів
Виттям скаженого собаки!

Але, нікчемне і смішне,
Воно й дитини не злякає;
А йтиме хто — то вас мене
І навіть в лайці не згадає.

І, може, десь за сотні літ
Про вас в архівах знайде вчений,—
І покива главою дід:
«Який же час то був сказаний!..»

ЖАЙВОРОН

I

Благословляю творче Сонце!
Я, птах малий,— напровесні
Дзвоню тобі свої пісні,
Свої осанни голосні,
О творче Сонце!

Живу тобою, творче Сонце!..
Весни зеленої вістун,
Я в'юсь над яр'ю вбогих рун,
Твоїх торкаюсь ніжних струн,
О творче Сонце!

Молюсь тобі, о творче Сонце!
Піснями щастя задзвони
І спраглу землю, і лани
У пишній рай ти оберни,
О творче Сонце!

II

Моя пісня — то сміх Сонця золотого
Над степами:
Дзвоню в струни свого серденька малого
Од нестями.

Моя пісня — то шум гаю, шум розмаю
В день весняний:
Тяжке лихо твоє в ній заколисаю
В сни-омани.

Моя пісня — то з гір рокіт, де в каміннях
Б'ють струмені:
Твоє горе спільне з ними в шумовиннях
Вдалечені.

Весна-красна в моїй пісні кличе жити
На простори,
Дає силу, дає звагу геть розбити
Сон покори!..

III

Зелений гай ще спить в нічних примарах,
Та я збуджу його просоння,
Як вже збудив небеснеє бездоння
І сонця усміх в хмарах.

Ще річка спить у срібному тумані,
У вербах легіт в сні зітхає,—
Розсиплю ж щастя сміх довкола ранній —
І хвилька враз заграє.

Село дримає ще у сонній млості.
Зітхає хтось у сні, хтось плаче,—
Та серце не дарма співа гаряче
В блакитній високості!

Як зійде сонечко — ударю в струни,—
Хто сміє спать, як пісня дзвоне!
На щастя снів усюди скрикнуть луни
І збудять царство сонне.

IV

Рано-рано на світанку
Починаю пісню сонця голосну:
Гарно-любо спозаранку
Розбудить нічну мовчанку —
Чари сну!

Степ ще сяє в росах білих,
Над водою снять в тумані комиші,
Тихо в скелях схолоднілих,
Скрізь в пустелях занімиліх
Ні душі...

Але я понад степами
Пісню серця в гімни сонцю розів'ю:
Я над сонними ланами,
Над водою, над гаями
В струни б'ю:

«Гей, вставайте — схід в пожарах!
То у квітах триумфальний Сонцю шлях:
Рожі в небі, рожі в хмарах...
Лине бог у дивах-чарах,—
Щастя й жах!»

V

З піснями веселими
Ношуся над селами:
«Я — вісник весни!»
Дзвоню над послулими
Полями знебулими:
«Розвійтеся, сні!»

До неба блакитного,
До Сонця привітного
Я вгору лечу,
В ефірі купаюся,
З хмарками братаюся,
Гукаю — кричу:

«Геть, думи гнітючіі!
Гоніть нестерпучіі
Примари зими.
З льодами-кайданами,
З дощами-туманами
З птьмою тюрми!

Братаймося з волею —
Щасливою долею,
Співаймо пісні
І Сонцю могучому,
І щастю блискучому,
І красній весні!..»

Відень, IV. 1920

МАРІЙКА ПІДПРЯНКА

Здорові, дітки!.. Смутку мій,—
Чому смутні ви, невеселі?
Ох, не зорить вам світ ясний
У ваші чорні оселі?..

В мозільній праці день у день
Зав'яли й ви, як ваша мати,
Не чули красних ви пісень,
Ніхто не вчив і вас співати...

До мене, дітки! Проженем
Біду і горе співанками
І труд діточий перев'єм,
Як той віночок, квітоньками.

Про вас зібрала їх коші,
Пісень же в мене повні груди:
Усім до серця, до душі
Було, і єсть, і далі буде!..

Ужгород

ПЕРШІ КВІТИ

Біленькі проліски — як сон,
Що сниться іноді дитині,—
Як усміх в сні — ясний, щасливий...

Мов бризки з неба, всюди он
Розквітли вже й фіалки сині,—
Я п'ю їх пах — тонкий, дражливий...

Хто в зелень ніжну, весняну
Розкидав ген кусочки злота?
Чи то горицвіт сонцем сяє?..

Краса!.. І радість неземну
Знов чує кожна істота
І гімни сонцеві співає...

ПІЗНЯ ОСІНЬ

Сірі дні... Негоду, мряки
Вітер суне з дальніх гір.
Сплять десь звірі-небораки,
Зник давно пташиний мир.

Діти в школу! Сум негоди
Прояснить науки жар,—
Сонце щастя і свободи
Блисне й нам з-за темних хмар!

ЗАВІЯ

Що за шум?.. Зчинили бійку
Вітер, сніг, мороз старий,
Закрутили в коломийку
Ночі, дні і світ ясний?..

Ніч не спить... Устанеш вранці —
Щось шалене за вікном:
Скачуть, крутять в білім танці
Лісом, горами, селом.

Чи не кинутись із хати
І собі в те безпуття,
Щоб не спати, не проспати
Волю, долю і життя?!

ГІМН

Наш Рідний Край, о любі браття,
Перлина Божа на землі,
Наш край — зелене Підкарпаття,
Зелені гори в срібній млі.

За Рідний Край до бою сміло
Одважно стане кожний з нас,
За рідні гори душу й тіло
Відасть без жалю в грізний час!

Хто Рідний Край над все кохає,
До праці творчої ставай!
Най процвіте і засіє
На цілий світ наш Рідний Край!

РІДНИЙ КРАЙ

Над все кохай свій Рідний Край
І молоде своє життя
Без дум, без жалю й каяття
За нього в грізний час віддай!

Над все ти свій народ люби
І сил юнацьких не жалій:
Для нього працю, розум свій
Віддай без суму, без журби!

Над все прапór свій ушануй,—
На нім слова: Народ і Край!
За нього сміло в бій ставай!
Не спи ж, юначе, і вартуй!

ПРИСЯГА

(На Шевченківські роковини)

«Учітєся!» — ти нам прорік,—
«Борітєся з ярмом неволі!» —
І певен будь: юнацький вік
Ми не змарнуєм вітром в полі.

В душі, ще чистій, молодій,
Той заповіт святий поглибим:
В путі до Правди осяйній
Ми — присягаємось! — не схибим.

Наллємо серце наше вщєрть
До Краю Рідного любов'ю,
Коли ж на герць покличе Смерть —
Його врятуємо ми кров'ю!

В страшні ворожих бур часи
Розпалим ми своє завзяття
За гори вільні, за ліси
І за свободу Підкарпаття.

За твій великий заповіт
Ми згрудимось стіною нині
Й Тебе на весь широкий світ
В одній прославимо родині.

ЗОЛОТА ОСІНЬ

У злото соняшного сміху,
У літа радість гомінку —
Таку веселу і дзвінку —
Журбу хтось кинув тиху.

Діброва, бір в легкій задумі,
Притих здивований потік,
І повний жартів лісовик
Не знайде місця в сумі.

В міжгір'ях ген тумани сині...
Мовчать зажурені пташки,
Затихли красні співанки
У горах, в полонині...

Ворожить хтось і сіє чари:
У ярій зелені лісів
Огні багряні розпалив
І золоті пожари.

ОСІНЬ

Все, все не те... В обіймах змори
І сонце гріє — не пече...
Не ті ліси, не ті і гори:
На ярі їх свої узори
Журлива осінь золотом тче.

По стернях нив блукають суми
За тим, що літо одцвіло,—
Їх непомітні, тихі шуми
От-от присплять і наші думи,
Поорють зморшками чоло...

Та геть журбу! Най ворон криче,
Що суне люта зима,—
Надія наша не заплаче:
В надії серденько гаряче,
І привид зим йому — дарма!

ВЕСНЯНКИ

I

Гей, малюки! весна прийшла,—
Настало наше свято нині!
З галузки кожної й стебла —
Весні осанна і хвала
І співи радості пташині
І комахині.

Чому б не заспівати й нам
І не прославить дні весняні?..
Весна цвіте не лиш пташкам —
Весна цвіте і малюкам.
Хай задзвенять же довгождани
Пісні кохані!

II

Гомін — шуми по діброві!
Стелить килими шовкові,
Рястом криє поле, луки,
Заплітає в пісню звуки
Шум Зелений — шум весни.

І гукає: «Буду гріти,
Скрізь посію красні квіти,
Розійдуся на всі боки,
Розбуджу річки, потоки,
Гамір птахів, звірини!..»

Нумо ж, легіні, дівчата,
До весни біжим на свята
І у сонячнім промінні
Заплетем таночки звинні
Під пісні старовини!..

Ужгород. 18.III. 1927

ЧОМУ?..

Ліси — смарагд, поля — то щире золото,
У небі — сонце та блакить...
Здавалося б, що тільки жить і жить!

Чому ж не спиш, моя скорбото,
І з шумом буйних піль
У сяйві сонця не розтанеш,
Коли усюди, де не глянеш,
Бує щастя й тихне біль?..

Чи не тому, що скоро все на світі
Розвіється, як сон легкий:
Паде зима, і вітер навісний

Захмарить сонце у блакиті
І, мов нечистий дух,
Метнеться горами, лісами,
А між заснулими хатами
Завіє криком завірюх?..

ПРОСВІТА

Сіячу доброго! Рілля давно готова,
Весна прогнала геть студенії вітри,
Не гай же марно довгожданої пори:
Рукою повною добірні зерна слова
Бери і засівай!

До праці ж, сіячі науки і просвіти,—
Давно чекають вас розорані лани...
Всі сили ваші й почуття для вітчизни! —
Щаслива най живе, най вічно буде жити
У славі і добрі!

Зелених наших гір і тихого міжгір'я
Не засмутять тоді журливі співанки...
Сіячу доброго! Сій з повної руки,
Сій без вагань, без чорних дум і без зневір'я —
З зорі і до зорі!

Ужгород

БІЛА ПАННА

I

Полями журними, як сни,
Блукає, лине Біла Панна —
Моя печаль неподоланна
В безмежжі зим і чужини,
Моя солодка, кохана
Омана...

Полями журними — на Схід,—
Його вчуває тужні зови...
Та груди, повнії любові,
З розгону б'ють в гірський граніт,
І сніжно-білії покрови —
У крові...

Кудюю йти?.. Нема доріг:
Вперед — граніт, назад — могила...
В знемозі впали білі крила...
Вкриває землю білий сніг,
І плаче... плаче Панна Біла...—
Несила!..

II

На білий покрив сонних пль
Лягли таємні ночі тіні...
Мої жалі, гризоти, біль,
Як пісню скорбну, заметіль
Несе у безвісті пустині.—

Вона глуха, вона німа:
Гукай, кричи, співай дорана —
Усе дарма, усе дарма,—
Не озоветься біла тьма...
І знов вертає Біла Панна...

III

І мариться: на все життя
Пославсь покров холодний, мертвий:
В просторах білих — безпуття,
І не палають щедрі жертви...

Ні дум, ні руху, ні бажань,
Ні навіть звичного чекання:
Погасла мрій червона грань,
Умерла радість сподівання.—

Надія вмерла, вмер і жаль,
Не ятриться глибока рана,—
Зо мною лиш моя печаль —
Та, незрадлива, Біла Панна...

IV

Дивлюсь в віконце — поле біле.
На обрію десь — пасмо гір
Стриває збайдужілий зір,—
І стогне серце заміле...

Не бийся, серденько,— чого ти?
Твій біль я в пісню переллю...
Кому ж повім печаль мою?
Кому повім свої скорботи?..

Зима... Пустиня... Самотина...
Коли б не ти, то... й забуття.
Лиш ти співаєш про життя,
О Біла Панно! — ти єдина...

Коли в злигоднях на чужині
Тебе усе ж таки зберіг,—
Ніхто не скаже: й цей поліг...
Коли й скінчу, то — на Україні!

Ужгород, 23.I. 1929

ЛИЦАР ЛЮТИЙ

Зима. Сніги. Морози тиснуть.
Серпанком смерті сива мла
На ліс і гори налягла.
Лихії думи сунуть, виснуть,
Мов хмари чорні в білий день...
Озвався десь вовк з німого поля...
А може, то — людська доля
Своїх заспіває пісень:
Сама ридає над собою,
Довічне лихо, горе, біль
Жене піснями в заметіль
І десь блукає сиротою?..
В нужденні села, як владар,
Вступає Лютий Голод — Цар...

Зима. Сніги. Морози тиснуть...
Невже ж і краю їм нема?..
Та ні! Мине страшна зима!
Огні надій нам знову блиснуть:
Снігами вкритий Рідний Край,
Як велет зв'язаний, устане
І кликне клич: «Вставай! вставай!»
Розбий кайдани крижані
І пісню щастя, пісню волі
Співай своїй стражденній долі,
Ясному сонцю і весні! —
В проміннях їх, у кригу кутий,
Загине, щезне лицар Лютий!..»

Ужгород, 8.II 1929

З ПІСЕНЬ КОХАННЯ

(На старі мотиви)

I

Мій суворий критик з маху
Пише присуди страшні:
«Шкода вельми бідолаху,—
Одспівав свої пісні»...

Озирнувсь я з дивування:
Сонце сяє, світ стоїть,
І у милої кохання
Із очей мені зорить...

Схаменися ж, небораче!
На впокій душі твоїй
Скорше крук лихий закриче,
Ніж урветься голос мій!..

II

Всі кажуть, що вдача її неспокоїна,
Що серця у неї нема,
Душа ж до лихого занадто вже рвійна,
До доброго ж зовсім німа.

Спасибі вам, друзі, за пересторогу,
Та маю гадки я свої:
Навіщо шукати непевну дорогу
У душу й до серця її?..

Нехай небезпечні вони і зрадливі,—
Зорить мені інша мета:
Поринути в очі її мерехтливі,
Вп'ястись у вишневі уста!..

III

«Ворожи мені, циганко,
А про що — те знаєш ти!» —
— «Знаю, пане,— все вгадаю,
Ручку лиш позолоти!

Хтось на пана вже давненько
Напустив отрутний чар,
А на утле панське серце
Навалив важкий тягар.

Кинь на ручку ще монету,
То циганка лиш шепне —
І тягар важкий із серця
На три вітри прожене».—

«Геть, потворо! — тільки й щастя,
Що тягар той в мене є:
То ж моя солодка мрія,
То ж коханячко моє!»

IV

Дарма ти гнівом так понявсь,
Що вдачу маю я лукаву,
Що вчора чорній присягавсь,
А нині вже люблю біляву.

О, друже мій! твій цей докір
Із гідністю тобі вертаю:
Не зрадив я нікого — вір! —
Бо й ниньки їх обох кохаю.

Чи винен я, що навесні
Проти краси і я безсилий,
Що люба й пишна ніч мені
І разом день осяйно-білий!..

V

Ніч укрила все довкола,
Проспівали десь півні,
І погасло ясне світло
Ген у милої в вікні.

Хатка тепла, постіль біла,
Тихий спокій чистих мрій...
На добраніч, зоре ясна,
На добраніч, квіте мій!..

Якщо мрії ті снувала
Ти, лягаючи, мені,—
Жданим привидом до тебе
Я прилину уві сні...

Не збудить тебе, кохана,—
Легше сну хода моя,—
Лиш почути, як промовиш
В любім сні моє ім'я.

VI

Мовчала ніч в моім садку,
Мов зачарована сіянням,
І соловейко на бузку
Затих, розмріяний коханням.

Зітхав лиш легіт у квітках,
Та не будив нічної тиші,
Не заважав в твоїх думках
Читать, которі наймиліші.

Нехай уста твої німі,
Як таїна цієї ночі,—
Про те, що в серденьку, самі
Розкажуть мовчки любі очі!..

VII

В наш вік, занадто вже реальний,
Легендам смерть і смерть казкам:
Ми світ фантазій ідеальний
Своїм лишили малюкам.

Та серед наглого вмирання
Легенд, казок і їх страхіть
Одна з них вічно буде жить!
Ім'я легенді цій — кохання.

Через віки, тисячоліття
Вона все вабить людський рід,
Їй не страшні ні війн страхіття,
Ні техніки потужний хід...

Все це загине, як дочасне,
Все піде геть, у небуття,—
Любов довічна лиш не згасне,
Воскресне нею й знов життя!

ЗЕЛЕНІ РУНА

I

І знов, і знову цей мотив утертий —
Старий, як світ, і вічно юний спів:
Прийшла весна, і білий покрив смерти
Рясними рунами зазеленів.

Немов з очей земних страшна полуда
Поволі спала, і розвинувсь день,—
То як же не вітать розмаю-чуда
І не співати знов ясних пісень!

Чекали довго ми весни-посестри...
Вона прийшла,— зими скінчився гніт,—
І чарівниці красній на привіт

Дзвенять музик повітряних оркестри,
Йй на путі — квітчасті килими...
Співає все, співаємо і ми!..

II

В міжгір'ях сині стеляться тумани —
Тумани-спомини минулих літ...
Та геть згадки! — В долинах день весняний,
І вабить рун зелених оксамит.

Не сам я тут... не сам я сонцем п'яний:
В екстазі святковім буяє світ
І творить знов великий, безнастанний
Безсмертя, вічності промінний міт.

В душі старій шумує пісня юна:
Ах, жити б, жити,— вічно бути й жити,
Щоб бачить гори ці, ясну блакить,

Щоб сонце п'ють, як п'ють зелені руна,
Як квіти ті ясні, як дерева!..
Нова весна — і молодість нова...

III

Гей, сном мине весна, хоч і не сон це,
І оксамит зелених рун як стій
Прегусто золотом змережить сонце,—
І край весні веселій, молодій.

А там — заблисне серп по рунах жвавий,
Полине сум пустелями стерні,
І на бліді самітнії отави
Падуть дощі докучливо дрібні...

Нехай!.. Най знову білий покрив смерті
Покрие й слід зелених рун весни,—
Не раз зазеленіють ще вони,

Не раз ще спів бренітиме утертий —
Старий, як світ, і вічно юний спів
Зелених рун, зелених чар і див!..

IV

Зелених рун квітчасті, пишні взори
В душі спустошеній ворущать жаль:
На чужині й весняні дні — докори,
На чужині і сонечко — печаль...

О краю мій! о рідний, любий краю,—
Життя мого незраджений тотем!
Лише тобі пісні свої складаю,
Лиш ти герой цих соняшних поем!..

Мої жалі окрилено-натхненні,
Як хмарки легкої нестримна тінь,
Перелетять незмірну далечінь,

Падуть на руна ріднії зелені...
Всміхнеться хлібороб: «паде роса»...
Зітхне дівча: «ах, сльози і... краса!»...

Ужгород, 1929

СПІВЕЦЬ-ТИТАН

Безкрая ніч, безкрая тьма
Висіла вік над Рідним Краєм...
В душі народній
Неволя, рабство, глум, тюрма
Відбилися глухим одчаєм,
Як у безодні.

Та сталося! — Співець-титан
Відчув свого народу боли!
Слова пророчі!
Розбили навісний туман
Покори, рабства і неволі
В довічній ночі:

На поклик волі, поклик-грим,
Народ устав з тюрми-могили
До щастя-раю,
І за Апостолом своїм
Тобі віддасть життя і сили
О Рідний Краю!

Ужгород, 10.III. 1929

ЗАСНИ Ж!..

(Романс)

Моя рука мов вилита із криці,
Та стиск її жіночої ніжніш.
Примкни ж очей притьмарені зірниці,
На груди ці схились... Засни, засни ж...

У хвилю цю свою забув я втому,
Моїх очей не зможе сон міцний,—
Засни ж, кохання! Не дам нікому
Урвати тут солодкий спочив твій.

Займеться день, і дужий гук машини
Покличе нас обох до праці знов,—
Лови ж в обіймах любих сну хвилини:
На варті — я, і щастя, і любов.

ЛІТНЬОЇ НОЧІ

(Серенада)

Вічно прекрасная, вічно жаданая,
В місячнім сяєві дихає ніч.
Вийди, кохана, вийди, обрана,—
Солодко марити снами увіч...

Правдою дійсного тяжко пригнічені,
Мусим в уяві хоч щастя знайти:
Сяєва срібного пасма незлічені,—
Нум же замріяну казку плести!

Кинем об землю ми лихом-гризотою —
В ніч таку красную річ це пуста!
Щастя б лиш питоньки всею істотою,
Лиш опалити б у стисках уста!..

В ЧАРАХ НОЧІ

(Романс)

Літньої ночі не спить!
В сяєві срібнім казки заплітаються,
Привиди любі в таночку звиваються,
Знову воскреслі на мить,—
Ваблять до щастя ще досі не знаного,
В сутінках мрійних самотно плеканого,
Шепчуть: «Ах, житоньки-жить!..»

Літньої ночі все — чар:
Квіти в садочку, жагою напоєні,
Ятрьть кохання поразки загоєні —
Пітьми солодкий кошмар...
Рученьки — порив до щастя жагучого,
Очі — чекання його, неминучого,
Устонька — буйний пожар!..

СМУТКИ

I

Обвидніло... Ген-ген у перспективі
У звоях гір імлісто-сива синь
Ховає ще бліді останки ночі.
У чарах сна стоять гаї дрімливі.

Зоря встає, останню гонить тінь
І спектром барв сміється на узбоччі.

В долині сні блукають ще химерні:
Утома снить...

Лиш сум... лиш він не спав:
Він уночі розсипав сльози-росінь
На золоті, не потолочені ще, стерні,
На кучері задуманих отав,—
І все шептав: «Ось-ось і осінь... осінь...»

О, смутку мій! самітні ми з тобою!
І не до нас озветься в чужині
Чужа душа усміхненим привітом...
Он устає вже сонце над горою,
Ось задзвенять і гімни голосні,
А ми... ходім і знов... нудити світом...

II

Обнявшись із смутком на горі,
Скидаємо на мить трагічну маску,
Снуємо мрій своїх примхливу казку
І поринаємо в шаленій грі.

Он хмаронька — перлина із перлин —
Пливе вітрильником в блакитнім морі,
Пливе на Схід з небачених країн —
На тихі води ті, на ясні зорі.

На ній і ми вітрила підняли
І линемо в небесній високості...
Доволі змори, дум, втоми, млості,—
Шугнем в прозорий бѣзкрай, як орли!

На Схід! на Схід в повітрянім човні —
Фантазії щасливому здобутку!
Співає серденько, душа в огні...
Чого ж ридаєш ти, мій любий смутку!..

Ужгород, 1929

НАШ КРАЙ

Краса і сум... Очей своїх
У захваті не одриваю
І вітру вільного питаю:
Чому, чому веселий сміх
Не розітнеться в кущах раю
І не розвіє чорних дум,
Коли краса — навіщо сум?

Краса і сум... В задумі бір
Заснув і видить сон рожевий,
Потік леліє кришталевий
Тасмну казку синіх гір.
І я питаю у сльозах:
Невже те щастя лиш у снах?

Краса і сум... І сонця блиск
Посипав золотом верховини.
Бентежну ж душу щохвилини
Нових писань тривожить тиск:
Краса, багатство, золото, рай,—
Чому ж, чому у злиднях Край?

НОВИЙ РІК

Прощай Старий!.. У небуття
Поринь тихесенько, без злоби:
Без радості було життя —
Й прощання буде без жалоби.

Прийшов Новий... А з чим прийшов —
По тому будемо й вітати:

Коли то Згода і Любов —
Ласкаво просимо до хати!..

Коли ж то Звада, Злидні, Ніч,
То відповідно й привітаєм:
Нам боротьба — звичайна річ,
З шляху свого ми не звертаєм.

Поборем Зваду, Злидні, Тьму,
Запалим огнище Просвіти
І Щастя вибором Тому,
Хто нас плекав, чиї ми діти!..

ОСІНЬ

Гаснуть, гаснуть сонця промені,
Жовкне листя, квіти мруть,
І не верне вже ніхто мені
Літ моїх осяйну путь...

Ох, заплакати тут є чого:
Час пролинув без пуття,—
Не вернути молодечого
Щастя й буйного життя!

В долині темрява із мрякою,
Тисне серце зимний жах,
І квилить над неборакою
Глупа Доля у сльозах.

Цить же, Доле необачная! —
Пізно плакати за тим,
Що світами так невдячно я
Порозвіював, як дим!..

НАША ТВЕРДИНЯ

Поема

1. НАША ТВЕРДИНЯ

О рідна мово, скарбе мій!
В мертвотних напастях чужини
Ти — мій цілющий, мій єдиний
Душі підбитої напій...

Нехай гнобить за роком рік
Надій нездійснених наруга —
В тобі міцна моя потуга,
На всі скорботи певний лік.

І в краї рідному терпінь —
Путі невідомі Божі! —
Стоїш ти гордо на сторожі
Народних прагнень і святинь.

Плюндрує все хижак лихий:
Мій рідний край — сумна пустиня...
Лиш ти стоїш, як та твердиня,
О рідна мово, скарбе мій.

17.XII.1934

2. ПРОРОК

Він пас ягнята за селом,
Такий сумний, такий ще юний...
В душі палкій брєніли струни —
Ніким не співаний псалом.

Яріли обшири ланів,
Оброблених людьми-рабами...
Дивився скорбними очами...
Питав: «Хто збудить людський гнів?..

Де голос той, як Божий грім,
Що потрясе серця ці кволі,
Надхне рабів жаданням волі
І духом гордим і міцним?»

І чує голос: «Встань, іди,
Ставай ти сам за всіх до бою,
Не гнись,— усюди Я з тобою,
Пророче віщий, молодий!..»

«А зброя ж де?» — питає він.
І знову голос бога-Слова:
«А зброя та — то рідна мова,
Гучна, проречиста, як дзвін.

В запеклі душі нею бий,
Зміцняй серця в огневім гарті,
Постав її на грізній варті,
Як меч двосічний і страшний!»

Він пас ягнята за селом,
Та кинув посох свій негожий...
І заспівав, обранець Божий,
Народу визвольний псалом.

3. ПОРА ОСТАННЯ

(Пророк прийшов)

Село. Хати. Так тихо-тихо...
По вікна стіни замело...
Мов чорна смерть, неволя й лихо
В хатах убогих залягло...

Ані просвітку... Де ж обнова?..
Покора... безум... забуття...
І тільки часом рідна мова
Озветься в когось до життя.

Як крик нестримного прокляття
У царстві рабства і терпінь,
Як іскра згаслого багаття,
Що блисне нагло вдалечинь...

Та де ж той Дужий, що в пожари
Розідме іскру, збудить дух,
Розіб'є сну важкі примари
І волю пустить в чин і рух?..

.

І Він прийшов з тим чаром слова —
Пророк жаданий, чарівник, —
І полилася рідна мова,
Як з гір стрімких прудкий потік.

З рамен натруджених схитнувся
Покори й рабства давній хрест —
І крик терпіння обернувся
У ще нечуваний протест...

Усе, назбиране віками, —
Ненависть, злобу, лютий гнів —
Народ, розіп'ятий, приспаний,
У рідну мову перелив.

І, запаливши дух змагання
Огнем всетворчим і живим,
Готує суд... Пора остання, —
І вдарить грізно кара-грим.

12.II.1935

4. ДВІ МАТЕРІ

Він перед Нею падав ниць
В святій побожності й любові
За те, що силу духа й міць
Дала Йому у рідній мові,

Що з молоком з грудей своїх
Влила Йому той скарб багатий
Та, найсвятіша із святих,
Що їй ім'я велике — М а т и,

Що віддала у лютий час
І душу й серце до останку,
Хто ж не помолиться із нас
На просту Матір цю, селянку? .

Та горе тій, що скарбом тим
В погорді знехтує, як сміттям,
І в слові мертвим і чужим
Вілле отруту в душу дітям!

Вони зростуть, мов той бур'ян,
Собі самим і всім на шкоду
І засмітять свій рідний лан,
Чужі й ворожі для народу;

І будуть дні свої тягти,
Як Каїн тяг своє прокляття,
І не зазнають ні мети,
Ні щастя творчого завзяття.

Коли ж життя скінчиться путь,
Коли покличе їх могила,—
В злobie безсилій прокленуть
І ту, що їх на світ пустила.

Що одірвала від стебла
Народного й своєї мови
І, так плекавши, не дала
Життя розумного основи.

11.III.1935

5. ПИСЬМЕННИКОВІ

Туди — в краї зелені, на село,
Де сил народніх б'є ще джерело,
Неси від міст оглушливого грому
Свою нудьгу, і сумніви, і втому!..

Серед народу рідного спочинь...
Його простої мудрості глибинь,
Краса і чар пісень, дзвінкої мови
Вілють у кволе тіло дух здоровий.

Збирай, як діаманти, ті слова:
Твого народу в них душа жива.
Їх оброби у творчій ти уяві
Й верни назад в коштовній вже оправі.

9.IV.1935

6. ЗАСНУЛИМ

Мов струн на кобзі, ряд передо мною
Співучих рідних слів.
Торкаю їх нехибною рукою
І піснею бадьорою й лункою
Буджу заснулих земляків.

Натхнення повний сам, чекаю чуда,—
Розвію сон чи ні?..
Тяжка чужини дальньої зануда:
Душа — вже не душа, сама облуда,
Примари чорні в чорнім сні...

Не постаті, а невиразні тіні —
Сліпі, глухі, німі...
Невже ж і рідна пісня Україні
Без відгуку пролине в цій пустині,
Як крик самотній в дикій тьмі?..

То хай же криє їх Свята Покрова
Від смерті й забуття!
Кому байдужа вже і рідна мова,
Того не збудить і стріла громова
До боротьби та до життя.

12.VI.1935

7. МІЙ КВІТНИК

Благословенна будь, о мово рідна,
Препишний раю мій у світі цім!
Душа моя, навік тобою плідна,
У захваті палає неземнім
Рясними квітами жаркого слова...

Багато їх в моєму квітнику!..
Ось туги й смутку квітка загадкова
Арому точить гостру і гірку,
Щоб серцю не заснути на чужині.
А ось натхнення квіти: творчий пах
І барви їх зродились в Україні
В її чарівніших над всі піснях.

Он там — червоні квіти крові
Ще не загоєних, ще свіжих ран,
Що їх завдав усім наш шлях терновий
Чужих зневаг, приниження, доган...
Ген помсти квіт брених у зеленочку,
Невбач такий сіренький, без прикрас:
У захиснім чекає він куточку,
Як спалахнуть йому наспіне час...
А там он радощів щоденних квіти,—
Багацько їх, та всі якісь дрібні:
Судилось на віку нам не радіти,
А волочить світами хмурні дні...
Та над усе найкращий, наймиліший
Мій квіт — не сліз, не туги, не журби:
Мій квіт, що в'яне від покори й тиші,
А гордо кличе в шуми боротьби!..

Плекаю їх, розкішні квіти слова,
Душі моєї образи святі,
Єдину втіху у моїм житті,—
Той мій квітник, що зветься — рідна мова!

12.IX.1935

8. СЕРЕД МАЛЕЧІ

Дитячих уст безхитре жибоніння,
Немов потічка бистрого в гаю
По камінцях клопітливе леління,
Необережно я не переб'ю,—
Спинюсь... Яка містерія чудова!..
Вчуваю дивну таємницю ту —
Народження проречистого слова —
У захваті, мов казку золоту.

І мріється: з маленького дитяти
З літами виросте палкий співець,
Що рідним словом збудить сон заклятий
Зневірених, збайдужілих сердець.
І мріється (невже це тільки мрії?):
Він вождь, пророк натхненний і трибун,
Він лад дає розбуяній стихії,
Він оберта її в страшний бурун

І котить грізно на ворожі орди
Єдиним рухом владної руки...
О, так, він виросте великий, гордий,
А з ним — його незлічені полки!..

.

Дитячих уст безхитра рідна мова —
Вся — чар, вся — рух, вперед нестримний гін,
В душі моїй — як великодній дзвін...
Яка містерія велична і чудова!

12.V.1936

НАШИМ ПОЕТАМ

Так голосно уяву вашу кличе
Віками надбаний в Європі скарб:
Лукреція, Мадонна, Беатріче
(Яка пишнота образів і фарб!),
Величні постаті чужих історій
(Багато їх, ім'я їм — легіон),
Що славою ясні затьмили зорі,
Як Цезар, Валенштайн, Наполеон...

Чому ж моя душа така холодна,
Байдужа так до всіх отих пишнот?
Очей моїх не вабить з них ні одна,—
Чужі мені поваби їх красот...

О, Музо! досі проста ти селянка:
Миліш тобі Шевченко, а не Дант,
Не Беатріче, а його Оксанка —
В його скарбах найкращий діамант.

Рідніш тобі не та Мадонна гожа,
Надхнення давніх і нових мистців,
А українська, наша Мати Божя,
Стіна та Нерушима і Покрів.

Чужим богам ти не несеш поклонів:
Рокоче кобза горда і дзвінка,
Не славу Цезарів, Наполеонів,
А Наливайка, Хмеля та Сірка.

.6.V.1935

БУДУЄМО...

«Для одного народу —
одна літературна мова».

Ми щиро всі будуєм Україну
В тяжкій за Неньку праці і журбі,
Та не зливаємось у «міць єдину»,
Бо всяк на свій копил,— сам по собі.

З нас кожен інженер і будівничий:
Що нам загальний план, для всіх один!
Таж має всяк свій спосіб таємничий —
Збудує він найкращу з Україн...

І гриземось, немов баби на ринку,
За спосіб той, найліпший від усіх,—
За спосіб рідного нам загумінку,
Собі на втіху, світові — на сміх.

Не бракне нам завзяття та розгону:
Ще рік, ще два, й — нехай поб'є нас грім,
Коли самі, навдивовижу всім,
Ми не спорудим... башти Вавілону!..

А далі що? Розійдемося світами,
Бо ж мови змішано вже нам давно,
Й гукнем, б'ючи у груди кулаками:
«Не тратьмо сил — пускаймося на дно!»

20.VII.1935

СОНЦЕ З УКРАЇНИ

Щоранку я вітаю Сонця схід.
Я жду Його ще з ночі, як омани,
Що топить у душі зневір'я лід,
Що дзвоном будить з мороку нірвани.

Встаю, кричу назустріч: «Ти звідтіль,
З далекої моєї України,
Де виє ще червона заметіль
Свої пекельні, дикі «октябрини»!

Щасливе Ти! До рідної землі
Торкалось Ти осяйними устами,
Ти слухало її гіркі жалі,
Помішані з кривавими сльозами...

Чи засвітило ж там святі огні,
Обходячи простори лан за ланом,
Щоб буйно спалахнули в судні дні
Палючим, всеочисним ураганом?..»

Щодня молюсь Йому, питаю, жду
Того, жаданого до болю, слова,
А голова палає, як в чаду...
Ах, та Його... усмішка загадкова!..

ІСКРИ З ВЕЛИКОЇ ПОЖЕЖИ

1648—1651

ЗАСПІВ

І горами й по долині
Лине гомін до степів:
«Гей, прокиньтесь! В Україні
Хмель пожежу розпалив»...
Розбуялось Дике Поле,
Розгойдався батько Луг:
Годі, годі, рідна воле,
І кормиги і наруг!

I

Канів спить в німій покорі.
Ген піднявсь Волосожар.
Тільки нишком у коморі
Лічить злоті орендар.
Спалахнула ніч понура...
Хтось кресало загубив?..
Та ж то він,— козак Вовгура,—
З міста люльку запалив.

II

Гомонять яри спросоння
Від Лубень аж на Волинь,
В'ється-кряче гайвороння,
Жид тікає за Горинь.

Все палає... «Геть нікчому!» —
Степ гукає. Стогне ліс...
Вишневецького Ярему
Гонить гоном Кривоніс.

III

Під Тульчином б'ють гармати:
Присягається Ганжа,
Що не буде в руки брати
Більш ні списа, ні ножа.

Опинивсь по той бік брами
І гукнув до козаків:
«Дітки! Дбайте лиш шаблями,—
Ані списів, ні ножів!..»

IV

Гей, регоче ніч дрімлива
Сміхом визвольних проміть.
«Люлі, сину! Сьвента Діва
Сон твій тихий захистить»...

Виють пси... Дитина плаче...
В голові якийсь туман...
«Цить, не плач, а то прискаче
Морозенко й Полов'ян!..»

V

Налетіли супостати...
«Ой, Нечаю, утікай!..»
— «Що?! Щоб з ляку став топтати
Славу лицарську Нечай?!»

Їх тьма-тьмуща... В блисках бою
Ріже ніч Нечаїв гнів...
Хоч наклав він головою,
Таж і славоньки зажив!

VI

Побратався з дідьком лисим
 Козарлюжище Буняк
 І літав кривавим бісом,
 Сіяв смерть і переляк.

Зупинивсь біля Берестя,—
 Опір стало...— «Як?! Мені?!».—
 В місто, грізний од безчестя,
 Вдерся з боем на коні.

VII

Гей, у Луцьку, славнім місті,
 Дзвони дзвонять на сполох:
 Звідусіль прекепські вісті —
 Покарав нас, мабуть, Бог.

Певне, що й до нас загостить
 З Церкви Білої Богдан:
 Тож йому тут трупом мостить
 Шлях Колодка отаман.

VIII

Ніч. Проміття. Топіт кінський...
 Крикнув пугач на біду.
 Нащо ж, князю Четвертинський,
 Взяв ти жінку молоду?..

Ломить, бідна, ручки білі,
 Хлопи садять гопака,
 Розгулявшись на весіллі
 Вже в Остапа Павлюка.

IX

Зчервонився шум на Росі,
 Розбуялися степи,
 Над містами ж в'ються досі
 Чорні дими у стовпи.

Десь гуляє ще Вовгура:
Що ні лицар — молодець,
А гайчурівців Гайчура
Мчить до Хмеля на ралець.

Х

На даху у пана Паца
Стогнуть жалібно сичі:
Стали густо круг палаца
Любі гості уночі.

«Гей, кого вітати мушу? —
Каже Пац,— ще маю міць!
Чи Небабу, чи Гаркушу
Почастую з гаківниць?..»

ХІ

Славний наш полковник Тиша
Любить тишу над життя:
Де пройшов, там навіть миша
Не рухнеться до пуття.

Славний наш полковник Тиша —
Прехимерний чоловік:
Сила в нього кінна й піша —
Мовкне ворог на безвік.

Е п і л о г

Не шляхи — пожари чорні —
Ні маєтків, ні осель...
Скрізь — простори неозорні...
Крутить вуса грізний Хмель:

«Що ж, братове? — добре дбали:
Добрі бджоли — добрий мед.
Вільний шлях нам вторували,
Тож не гаймось — всі вперед!..»

ТРИЛІСИ

«Да, были люди...»

М. Лермонтов

Про що ж вам ще, мої кохані?
Ви звикли, бач, в оповіданні
До втішних небилиць,
А я кажу: то банелюки,—
І небагато до науки
Ззнаєш доброї понуки
З отих смішних дурниць.

Стривайте, сяду ось на ганку
І розповім вам наостанку
Про те, що варто знать:
Про те, що вже було й не буде,
Про те, як давні наші люди
За волю бились груди в груди
І вмiли умирать¹.

Було за Хмеля це, гетьмана,
Як бідний хлоп піднявсь на пана,
Щоб вилізти з ярма:
Старий, малий ставав до бою,
Червона кров лилась рікою,
Втомилась смерть махать косою,
А волі все катма.

Таке саме в загальних рисах
Було й в селі одним — Трилісах,—
Всі встали, як один.
Гукнули: «Наступають ланці!»
Й громадою всю ніч і вранці
Кругом села копали шанці
Та споруджали тин.

¹ Описане тут, навіть розмови — правдива дійсність 1648 р.— Див. «Собраніє сочиненій Н. И. Костомарова», СПб.— 1904.— Т. X.— С. 451 — 452.— Приміт. авт.

«Нехай же йде тепер Потоцький!..»
На шлях дивились паволоцький
В імлисту далину.
Була набита і гармата...
Старі, і молодь, і дівчата —
Всі вирядились, мов на свята,
І ждали на тину.

І справді — ген курить дорога:
Мов хмара, сунеться облога
І стала круг села.
На гвалт озвались в церкві дзвони:
Скликали всіх до оборони.
Аж тут гукнув гетьман коронний:
«Таж сила в вас мала!

Не раджу битися зо мною,—
Піддайтесь краще нам без бою —
Ми вам не вороги.
А не послухаєте ради,—
Лишу вам попіл від осади
Й без милосердя та оцади
Всіх виб'ю до ноги!..»

Озвалася стара Горпина:
«Приперла вас лиха година,
То й геть під три чорти!
Байдуже ваші нам гармати:
Як треба буде помирати —
Поляжем, бідний і багатий,
За рідні хати!..»

Смикнув за вуса пан коронний:
Не ждав такої перепони...
Замислився на мить,
А далі грізно зсунув брови...
«То іншої нема в вас мови?..
Немає ради... Тож, братове,
Негайно розпочніть!..»

З-за тину враз на супостата
Неждано гавкнула гармата,
Змішала шереди.

На шанці ж кинулась піхота,
За нею дерлася німота...
«Запекла гаспидська простота!..» —
Кричали вороги.

На вражі кулі, шаблі, списи —
Узброїли себе Триліси
У довбні, коцюби;
Орудували рогачами,
Камінням, косами, дрючками
І захлинались від нестями
У виру боротьби.

Горпина — дядина сердита,
Та й розумом — не в тім'я бита,
Сховалася за слуп:
«Чекай, дам раду я з тобою!..»
Махнула гострою косою,
І покотивсь сторч головою
Страшного німця труп¹.

Надвечір вже не стало сили,
А ворог ліз, оскажений,
І вдерся у село.
Мов скошені на луках квіти,
Лягли кістьми дівчата, діти,
Що їм би тільки жити й жити,—
Сердег — як не було...

Гукали з ляком переможці:
«Це не жінки, а запорожці,
Перебрані в плахти!»
Над чесним трупом нахилились,
З подивуванням придивлялись
І, впевнившись, презирались,
Роззявивши роти.

А дим шугав під чорні хмари...
Шептав гетьман: «Не бій — примари,—
Спасе хай нас Ісус...
Коли вже й хлоп такий завзятий —
Рятуй ойчизну, съвента Мати»...

¹ Німецький полковник Штраус.— Приміт. авт.

І довго, думою понятий,
Крутив свій сивий вус.

Отак, малі, колись — не нині —
Вмирили люди в Україні,
Хай з праведними сплять...
І тая слава не поляже,
А не поляже — то й розкаже,
Як вміли умирати!..

Горні Черношіце
3.VII.1935

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

ЖАХ

Ескіз

ДІЄВІ ОСОБИ:

Батько, властитель земельного маєтку. Мати. Старший син. Середульший. Менший. Дочка. Бабуся. Невістка.

Простора хата, прибрана по-міщанському. Ліворуч — відчинені двері в світлицю; праворуч — двері на засуві в сіни; за ними в кутку — піч з припечком. Біля задньої стіни, посередині, великий стіл; під стіною довга лава, а круг столу декілька віденських стільців. Вікна знадвору закрито віконницями. В кутку ліворуч горить лампада.

Бабуся спить на печі. Мати й Невістка сидять на припечку; круг столу Батько з синами: Старший і Середульший з рушницями в руках. На порозі до світлиці стоїть Дочка, спершись на одвірок: на видочку їй виразно відбивається внутрішній біль і втома. Тільки Менший почуває себе досить спокійно, в душах інших панує тривога. Розмовляють напівголосно, і всякий несподіваний викрик викликає рухи обурення.

Мати. Сидимо й сидимо, й кінця-краю сьому, здається, не буде... Господи, як тяжко!

Старший. А чого сидите? Йшли б собі спати.

Батько. Й справді: лягайте спати.

Мати. Ат, чули вже! Хіба заснеш? Варто на вас глянути, щоб сон злинув геть. Ми побудемо тут — удо-світа заснемо.

Менший (*встає з-за столу*). Ви могли б спати спокійно: ми ж не спимо й пильнуємо ваш тихий спокій. (*Підходить до сестри*). Ну, чом не спиш ти? Нехай вже ми...

Дочка. Ах, хутчій би ніч проминула. Як страшно!

Менший. Справді?

Дочка. Я не можу більш, я завтра мушу виїхати звідсіля знов до міста. Я приїхала на свято, але ж... яке ж се свято?

Менший. Ат, дурниці! Ти йди спати: примушуй себе думати про щось цілком сторонне, й сон обійме тебе. Сон — річ надто полохлива й не витерплює навіть

гострих дум Але думки лагідні заколисують, як тихі повільні хвилі.

Дочка. Де ж їх узяти, тих дум лагідних? Скоро приляжеш, вже тобі здається, що хтось гомонить, лізе у вікно, що надворі горить. Собака гавкне — і серце шматується від тривоги.

Менший. Так... то вже кепсько, коли спокій залежить від гавкання собаки. От і вони... *(показує на братів)*. Вони завмерли, знеслились без сну, збожеволіли від одного дождання. Всі почуття їхні, вся свідомість злились, перетворились в одне — в слухання. Ні на що інше, крім згуків, вони не реагують, але варто мені стукнути закаблуком у підлогу, вони підстрибують, як опечені. *(Стукає)*.

Старший і Середульший схоплюються з місця.

Старший. Що воно таке?

Средульший. Щось стукнуло.

Старший. Здається впало щось? *(Дослухаються)*.

Менший. То я.

Средульший. Ти?

Старший *(роздратовано)*. Так ти не стукай... *(Сігають)*.

Менший *(до сестри)*. Отак, як бачиш... А на дворі нічка тиха, тепла, зоряна, весняна нічка, дивна, як чарівна казка!..

Дочка. Ах, не говори...

Менший. Ходімо?

Дочка *(з жахом)*. Ні, ні, ні!.. Ніч повна страхіття, й під її ніжним серпанком таїться злочин.

Менший. Те все в уяві твоїй.

Дочка. Та нас і не пустять.

Менший. А й справді не пустять. Піду, мабуть, спати.

Батько. Чудно... Ми не спимо ночами вже з тиждень, а й досі не звикли бути спокійними.

Менший. До передчуття годі звикнути й погодитись із ним так само, як з лихою людиною.

Старший *(іронічно)*. Чудно, що ти так говориш.

Менший. Чого чудно?

Старший. Ти такий сміливий.

Средульший. І завзятий.

Старший. За се саме і з університету вигнали.

Батько. Він молодий.

М а т и. Молода, чиста, кришталева душа, не зіпсована огидою життя вдача.

Б а т ь к о. Стривай, життя кладе своє прокляте тавро й на нього, і в гарних його очах я бачу вже тривожний блиск...

Старший і Середульший дивляться один на одного й посміхаються.

С т а р ш и й. Улюбленець.

С е р е д у л ь ш и й. Мамій.

Б а т ь к о. А ви дурні.

С т а р ш и й. Не всім бути розумними.

М е н ш и й. Так, так. І нема чого дивуватись. Коли круг тебе панус повсякчасна тривога — щомить, щохвилини, то псамохить, як пошесть, гнилою отрутою проймає вона серце і з відважного робить мерзенного страхополоха. *(До братів)*. Смійтесь, смійтесь... У вас на устах сміх, а в середині сльози. Так, я був сміливий, але й мою душу хвилює зараз тривога. Чому? Я не знаю. Мабуть, ви в тім винні.

С т а р ш и й. Ми? як саме?

Б а т ь к о. Авжеж, ви.

М е н ш и й. Ви жорстокі люде. Ви з людьми поводилися, як із собаками, а зараз ганебно тремтите, чекаючи карі від них.

С т а р ш и й. Мовчи.

М е н ш и й. Сидіти щоночі на чатах, тремтіти від кожного подиху вітру, обертати ніч у день, а день у ніч — се божевілля.

С е р е д у л ь ш и й. А погрози? Ти ж знаєш, що вони нахваляються спалити нас, і іменно сьогодні.

М е н ш и й. Та знаю ж. Але навіщо ж ви довели людей до того?

С т а р ш и й. Ат, говори! Однакова дяка, скільки не потурай їм.

Б а т ь к о. Ми не зазнали таких часів. Ніколи наймити не нахвалялись палити нас, а наймички не кидали дітей на ганках...

С т а р ш и й *(підводиться розлютований)*. Що ви верзете?

С е р е д у л ь ш и й. З переляку розум потьмарився.

Б а т ь к о *(з гнівом підводиться)*. Ти... ти смієш...

Рушниця Старшого з грюкотом падає на підлогу; хто сидів, схопився переляканий.

Б а б у с я *(прокидається на печі й здивовано оглядає*

кату). Вже повставали? А я сплю, а я сплю,— сказано, старість.

Менший (*до братів*). Черстві люде.

Мати. Бога в душі не маєте, серця не маєте.

Брати похмуро мовчать. Всі потроху заспокоюються й сідають.

Менший. Ви позамикали двері, вікна, огородились від ночі, щоб не бачити її чорного погляду, не чути її таємного подиху. Її зловісний шепіт здається вам змовою проти вас. Та не знаєте ви, що вона всередині у вас.

Старший. То як же на твою думку? Поодчиняти навсяж проти ночі й двері й вікна?

Менший. Не се важливо. Та й яка різниця між днем і ніччю? Що той ясний, а ся чорна? Не ся ніч страшна. Страшна та ніч, що панує в душі. Позачиняйте вікна й двері вдень, і тоді ви почуватимете середодня присутність тієї ночі. Бо вона не зокола, вона в нечистім сумлінні вашім, запеклім серці, потьмаренім розумі.

Мати. Сину, сину!

Дочка. Брате... облиш...

Менший. Так, так!.. Хочете бути людьми, хочете бути спокійними — поодчиняйте двері й вікна серця вашого! геть зневагу до людей, геть запеклість! смійтесь — не дивіться вовками, співайте — не мовчіть понуро, дайте приступу свіжому повітрю, весні, що пишно розвивається там, поза межами нашої тюрми...

Бабуся кашляє: всі нашорошили вуха.

Старший (*підводиться дослухаючись*). А цить!..

Середульший. Що там?

Старший. Либонь, попідвіконню щось ходить.

Менший (*підходить до сестри й бере її за руку*). Злякалася? І руки тремтять. Ай-ай, чи можна ж отако? То ж сторож, запевне.

Батько. Сторож? Ні, голос не його.

Бабуся знов кашляє.

Мати. Бабуся на печі кашляє. О Господи милосердний!

Старший і Середульший непевно позирають один на одного; Менший тихо сміється.

Старший. Бабуся?.. (Сігає).

Батько. А собак не чути. Чому воно собаки мовчать, ніби хто потруїв їх?

Старший. Потруїв?.. Хто потруїв?

Батько. Кажу, що мовчать, ніби хто потруїв їх.

Менший. Мовчать, бо злодія нема.

Старший. А може, й справді хто той... Справді, якось чудно...

Павза. Дитина починає плакати.

Старший (грізно сичить на жінку). Ну?..

Невістка припадає до колиски й тихо плаче.

Мати. І чого ти лютуєш? А, Господи!..

Старший. Ми спимо — розумієте? ми спимо. Жодна душа не повинна довідатись, що ми лякаємось: се надасть їм сміливості.

Менший. Що ти верзеш? Кому?

Старший. Кому? Таким харцизам, як ти.

Менший. Отакої! Чого ж ти гніваєшся?

Мати (до Меншого). Слухай ти його, він скаже.

Менший (сміється). А, нехай,— то з переляку.

Батько. Котра воно година?

Всі дивляться на дзигари й дослухаються.

Бабуся. Ще тільки жайворонки почали співати. Мабуть, почало на світ благословитись. Чого се ви рано так попідводились, разом з пташиною?

Батько. Зупинилися?

Середульший. Здається.

Мати. Ніхто й не помітив.

Батько. А-а, як се прикро!.. (Згодом). Справді, яка вже мусить бути година?

Старший. Досі північ.

Менший. Бабуся чує жайворонків.

Старший. Їй приверзлося. Старому — як малому.

Менший (дивиться на вікна). А глянь лишень: крізь щілини пробивається світло,— мабуть, розвиднюється.

Старший. То місяць світить.

Батько (встає й слухає). Нічого не чую. (Ходить по хаті). Чую тільки, як в душі моїй співає скажену пісню переляк. О-ох, швидше б край, здохнуть би!..

Старший (*тривожно*). Слухайте, слухайте. (*До батька*). А не стукайте ви, на Бога, чобітьми!

Надворі гавкають собаки. Всі тривожно дослухаються.

Менший. Мабуть, собаку чужого побачили.

Середульший. На собаку не так гавкають. Се на людину. Незручно трохи, що хату нашу збудовано на вигоні. Якби ближче до загонів, до робітників. Влізуть, пограбують, заб'ють — ніхто й не бачитиме, не почує.

Старший. Знайшов оборонців... Вони ще помагатимуть.

Менший. А хто винен? Не доводьте людей до того.

Старший. Мовчи, не варнякай.

Батько. Здається, сторож ходить круг хати.

Старший. Треба буде молодшого кого настановити за сторожа, а то сьому тільки граків на баштані полахати.

Середульший. Та хоч би сей ходив та стукав, а то й не почувеш за цілу ніч.

Менший. Находився й спить.

Старший. Спить?.. Ну, нехай розвидниться, — я його розбуджу як слід, вдруге не спатиме.

Менший. О, бач, який ти гарний до них. А опісля тремтиш...

Старший. Мовчи.

Менший. Давай піду розбуджу.

Дочка (*тримає його за руку*). Ні, ні, ні!..

Мати. Куди? Боронь Боже... Може, його вбито.

Менший. Ха ха-ха! Чуєте ж, що він ходить круг хати, тато говорить.

Батько. Та справді, мені почулося. Тільки чудно, чом він не стукав?

Менший. Може, на тік пішов.

Старший. Там є без його.

Павза.

Дочка. Як довго час упливає.

Менший. Робила б що-небудь, усе хутчій здавалося б.

Батько. Чом ти не читаєш? Засвіти там собі й читай, коли не спиться.

Дочка (*крізь сльози*). Спробувала — нічого не зрозумію. Прочитала кілька сторінок, але побачила, що жод-

ного слова не пам'ятаю з прочитаного. Очі дивляться — й не бачать, а вуха надворі.

Батько (*ходить*). Важко.

Мати. Сидимо, як злочинці в облозі.

Менший. А чого — спитати?

Старший. Треба бути наготові.

Менший. Проти кого? Ворога не бачимо, а дрижаки ловимо.

Старший. Ворог не ходить завидна. У кого із сусідів не горіло, кого не пограбовано — все вночі.

Дочка. За що... за віщо ж вони палять?

Батько. Їх спитай, синків,— вони господарюють, то вони й знають.

Старший (*дослухається*). Знов собаки... Десь далеко. (*До батька*). А, не стукайте ви, на Бога!.. Чом ви не сядете? Вуха болять дослухаючись.

Батько (*з розпачем*). І стукатиму, й кричатиму на весь голос! вікна, двері одімкну й гукатиму про те, до чого ви довели мене!

Старший. До чого ж вас довели?

Середульший. Хто ж винен?

Батько. Чи хто зазнав такого, як отсе нам на старість трапилось?.. Я стара людина, вік прожив — нікого й нічого не лякався, а тепер сиджу, як злодій якій, і тремтю.

Середульший. Ніхто не винен.

Батько. А-а, винен, винен... Ви двоє винні. Ви доводите людей до того, що треба від них сподіватись лиха. Ми із старою вік прожили, й за нашої пам'яті не було, щоб наймит пішов від нас без заробленого ним, з прокльонами, з нахвалкою й погрозами. Ми жили лагідно, побожому, й люди нас знали, й ми їх знали. Відксли ж ви хазяйнуєте, спокій тікас від наших дверей. Ось тепер: кого ви лякаетесь? Вас жахас, що прийдуть ваші скривджені наймити, сплять, пограбують, а то й заб'ють вас. До нас не бігали наймички.

Старший (*похмуро*). Годі!

Батько. Ага, годі...

Мати. Та буде вже. Посоромився б хоч дочки.

Батько. Нас, стара, не соромяються, а нам кого соромитись? Сорому нема, нема вже його, нема в людей сумління. Люди зробились вовками. Зберуться вони, оті всі нещасні наймити, сердешні покритки...

Старший і Середульший (схоплюються розлютовані). Чи ти замовкнеш, дідьку старий! (Підступають до батька).

Мати й Менший відпихають їх. Вони сідають знов, люті, похмурі.

Менший. Збожеволіли. У вас жах відібрав розум.

Батько (здіймає руки вгору). Господи, ти бачиш. (До жінки). Сідай, стара, не турбуйся. І ти, доню... Нехай б'ють, зневажають батька.

Мати (бере його під руку й саговить на лаві). Годі тобі, годі. Добалакались.

Батько. Я чого ж... я мовчу...

Менший. Ви, тату, не гнівайтесь на них.

Старший. Заступник заявився.

Середульший. Дармоїд.

Менший (до братів). Батьківський хліб їм, до вашого ще не дійшло. (До батька). А ви, тату, не приймайте зблизка до серця. Вони самі не раді. Вони не на вас лихі. Своєю злістю вони бажають задавити тій жах, що немилосердно крас їхнє серце. Вони топлять його в злості. Ось вони вже й не лякаються, вже забули на яку хвилину про химерну небезпеку.

Пітроху дневе світло, що пробивається крізь щілини, ледве помітним сірим сутінком сповняє хату. Та ніхто того не бачить: кожного захоплено важкими думками.

Бабуся. Вже й худоба реве...

Середульший. Знов собаки...

Старший. Сюди наче біжать.

Середульший. Либонь, балакає хтось.

Старший (підводиться й тривожно дослухається). Хтось гомонить.

Дитина в колисці починає плакати.

Невістка (колише). Ш-ш-ш... ш-ш-ш...

Середульший. Нічого не розбереш.

Старший (до жінки). Вгамуй дитину!

Невістка нахиляється над колискою. Дитина кричить ще дужче.

Старший (кидається до колиски). Заткни їй рота!

Невістка (захищає собою дитину). Геть!..

Мати (махає на нього рукою). Чи ти при пам'яті?

Надворі гомін збільшується. Всі повставали й дослухаються.

Бабуся. Приїхав хтось... гомонить, і собаки гавкають. Менший *(до сестри)*. Боже, як ти налякалася! який в тебе видочок, як крейда... Чого ти? То ж день надворі, починається життя. Бабуся правду каже: вона стара, але розумніша за нас усіх.

Старший *(з божевільним від жаху обличчям)*. Тихше... тихше... мовчіть!.. *(Показує на вікна)*. Горить!..

Всі. Де? Де? *(Дивляться на вікна, куди крізь щілини між віконницями пробилась пасма червоного світла)*.

Менший. Ха-ха-ха! світла злякався! Не ночі, вже світла лякаються... Я ж говорив...

Старший *(тупає ногою)*. Ти замовкнеш?.. Уб'ю!

Менший *(підбігає до нього)*. Уб'єш?.. *(Вириває у нього з рук рушницю, підбігає до вікна й вибиває його: вікно з грукотом падає по той бік на землю, а в хату вриваються сніп червоного проміння, згуки степу й подвір'я)*. Сонце!.. то сонце сходить!.. *(Кидає від себе рушницю)*.

Всі стоять нерухомо. Брати страшенно збентежені. Дочка ридає сміючись.

ПОВИНЕН

Драматичний етюд

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Батько, старий шахтар.
Мати.
Син, молодий шахтар.
Дочки, одна й друга.
Прокіп, шахтар.
Шахтар.

Діється в наші часи.

Чепурна халупка старого шахтаря. Двоє дверей: в сіні і в другу кімнатку. В задній стіні вікно. На плиті вариться вечеря. Старша дочка сидить коло вікна на лаві і шис. Мати дримає на дзиглику коло плити. Дівчинка сидить за столом і пише на грифельній дошці.

Менша дочка. Не знаю що й писати.

Старша дочка. Хіба нічого не загадали?

Менша дочка. Ні. В школі нема нікого. І вчителя, кажуть, кудись забрала поліція вночі.

Мати (*прокидається*). Га?.. Чи ви нічого не кажете?

Старша дочка. А ви й заснули дримаючи?

Мати (*підводиться й мішає ложкою в кастрюлі*). Задрімала... і таке верзеться, що хоч очей не заплющуй. А надворі як? тихо?

Старша дочка (*огривається од шиття й зазирає у вікно*). Здається, тихо, місячно. Мабуть, мороз великий, бо сніг на місяці виблискує іскорцями.

Мати. Червоними?

Старша дочка (*повертається, здивована*). Що — червоними? іскорцями?

Мати. Нічого. То мені приверзлося. (*Сідає знов на дзиглику*).

Старша дочка. Що приверзлося?

Мати (*махає рукою*). А, не варт. (*Згодом*). Місячна ніч і тиша. Якась страшна тиша. І місяць червоний-червоний. І сніг червоний... І досі в очах мають ті крила.

Старша дочка. Які крила?

Мати. Та круки ж... Хіба вночі літають круки?

Старша дочка. Не знаю. Хіба сполохані, а то не чула. Вночі все спить.

Мати. Лихо не спить і вночі. Глупої ночі хоч уві сні воно нагадує себе... А круки — то на лихо... О, Господи милостивий!.. Що?

Старша дочка. Ми мовчимо.

Мати. Мовчите? А мені почулося...

Старша дочка. То ви самі зітхнули.

Мати. Хіба?.. Може, може... *(Киває на двері в другу кімнату)*. Спить? не вставав?

Старша дочка. Ні, міцно спить.

Мати. Гаразд, гаразд, нехай спить на здоров'я. То в його хворість сном виходить. Гаразд що спить. Щоразу, як гляну йому в вічі, наче що обценьками стисне серце. Чує воно, що він помре, що він не наш. І погляд у його якийсь чудний, далекий, ніби він не з нами. *(Хитає головою)*. Сину мій, сину мій, єдина надіє!.. Погано я бачила його цю ніч.

Старша дочка. А ви бачите коли й гарне уві сні?

Мати. Чи бачу?.. Ні, давно вже не бачила нічого гарного. Мабуть, перевелося на світі гарне і верзеться саме лихе... Старий не приходив?

Старша дочка. Ні... Та ви ж не спали — чули, що батько не приходили.

Мати. Еге ж, еге, не приходив. Чом це його немає так довго? Роботи ж вже з тиждень, як нема. Казала йому, щоб зовсім не виходив, поки перебісяться оті... як їх... Ще вб'ють, боронь Боже, — вони такі...

Старша дочка. І зовсім вони не такі. А може, й такі, та не всі.

Мати. Не всі?.. Ну да, твій Прокіп там, між ними.

Старша дочка. І Прокіп, і наш був між ними. А хіба вони лихі?

Мати. Не лихі, а необачні. Крутив, крутив голову тобі, а де він? Уб'ють — і зостанешся на сором людям.

Старша дочка. Кохати — хіба то сором?.. А вб'ють — ну, що ж? Така, мабуть, доля. *(Витирає фар-тухом сльози)*.

Менша дочка *(протягом, голосно)*. Їсти хочу!

Мати. Цссс!.. чого галасуєш? Ось батько незабаром прийде... Та й він прокинеться... О, Господи милостивий!.. Москалів, кажуть, пригнали.

Старша дочка. Пригнали.

Мати. Буде і в нас катавася. Гаразд, хоч наш хворий.

Старша дочка. Гаразд?

Мати. Що Бог не робить, то все на краще. Лежить тепера, нічого й не знає. А то був би отам, з тими... І в кого він такий завзятий?

Старша дочка. У мене й досі мурашки поза шкурою, коли згадаю, якого його принесли тоді. Здорово його рубонули по голові.

Мати. Не згадуй. У мене й досі та кров перед очима... Цехай — більш не полізе. Тільки не нагадуйте йому, що діється на шахтах. Бо я не знаю, що з нами буде, як його візьмуть од нас або, — боронь Боже, — вб'ють. Єдина поміч.

Батько *(входить)*. Ще спить? *(Киває на двері)*.

Мати. Спить, слава Господеві. А що там?

Батько *(махнувши рукою)*. Ума тронулися. Не скінчиться на добре. Прокіп верховодить усією справою. Ну, та йому що? Уб'ють — не велика біда: один як палець.

Старша дочка падає на лаву і плаче.

Чого ти?.. Однаково не оддав би за такого зайдиголову. Мовчи ж, мовчи, а то вийде *(киває на двері)* й питає: чого? Що ти йому скажеш?.. Нікого не було?

Мати. Ні, вже ж давно ніхто не заходить.

Батько *(сигає на лаві)*. От і гаразд... Гаряча голова, гаряче серце. Я всім сказав, що він не пристане більш на їхні витівки, що він лає їх. Гнівалися дуже. Багато не йняли віри: кажуть, він не такий. *(До дочки)*. А надто твій Прокіп. Ти йому, мабуть, переказувала що-небудь? Гляди мені! Треба, щоб йому *(киває на двері)* й на думку не спало, що на шахті діється щось страшне. Ти йому нічого не переказувала од Прокопа?

Дочка хитає головою.

То-то... В такий час треба мовчати. Стіни чують. Тим часом, поки вони схаменуться й стануть до роботи, він видужає, а потім хоч і гриматиме, що мовчали, та байдуже. Аби живий.

Мати. Кажуть, москалів нагнали?

Батько. Цссс... *(Дивиться на двері й розмовляє тихо)*. Тридцять штук. Звелено не збиратись, а вони, немов

Божевільні, на зло збираються біля шахти. Кажуть, що не посміють стрілять. Так, так, дивитимуться.

Мати. О Господи милостивий!

Батько. Страшно стало жити на світі. Раніш, було, й не почувеш отакого. Розумні дуже поставали.

Павза.

Менша дочка. Петрусь Парамонів казав, що...

Батько. Цить!.. Тебе питають?

Чути довгий, тривожний гудок з шахти.

Мати. Що воно?.. роботи ж нема.

Батько (*заметушившись по хаті*). Нема, нема... Тривожний... (*Перелякано позирає на двері, потім завіщує вікно свитою*). Коли б не прокинувся саме тепер... От харцизяки! (*Підходить і причиняє щільніш двері*).

Гудок чутно трохи глухіше. Батько сідає на лаві. Всі з тривогого дослухаються до гудка.

Менша дочка. І досі гудить.

Батько. У-у, проклятий! довго як! (*Принизивши голос*). Ви ж йому анітелень. Коли прокинеться й спитає, скажу, що пожежа на шахті... (*Затуляє уха*). У, проклятий!.. (*Щільніш затуляє вікно*). Наче не так чути.

Мати (*тихо хитає головою*). Я чую, як з цим ревом вривається до нас горе... Страшно...

Батько (*махає на неї рукою*). А, вигайдай!.. Вривається...

Мати. Еге ж, еге... Яка страшна ніч.

Тривожна павза.

Син (*на дверях з другої кімнати; у його перев'язана голова*). Що воно за гудок такий довгий?

Всі питаюче дивляться одно на одного.

Батько (*опам'ятавшись, нагто запобігливо*). Вже встав? Добре спалося?

Син. Міцно спав, наче аж подужчав. (*Входить і сідає коло меншої сестри*). Тільки сон поганий снівся... шахтарський сон. Лежу в шахті, довбаю. Повітря важке-важке, світло гасне, голова крутиться, і бачу, як чорна блискуча стеля коливається й насувається на тебе: ось-ось роздавить тебе нанівець. Трісь! — каюк!.. Раптом прокидаюся — аж сорочка мокра: холодний піт виступив. (*Кривиться нервово*). А! чого він гудить?.. Душу перевертає.

Батько. Гудок?.. То пожежа, сину, на шахті,— ну, її гудить.

Син. Що саме горить?

Батько. Що горить?.. (Дивиться на стару. Йому ніяково). Кузня, чи що, загорілась.

Син. Абищо... (З підозрінням дивиться на батька). Чого ви такі... неспокійні?

Батько (метушливо). Я?.. Ні, байдуже... То тобі так здається. Чого ж мені? Все, дякувать Богові, гаразд...

Павза.

Мати. Ох, Господи милостивий!..

Батько. Гарний мороз надворі: під ногами аж рипить, мов поросятка маленькі кувікають. (Непевно хихикає).

Менша дочка (гзвінко регочучи). Куві-куві!..

Син (гладить її по голівці). Мороз? А вітру нема?

Батько. Нема, тихо як в усі.

Син. Гарно, мабуть, тепера надворі? От би вийти подивитись.

Батько (злякавшись). Що ти! що ти! Господь з тобою! тобі не можна — лікар не велів.

Син (усміхається). Та я ж і не йду, а тільки кажу.

Батько. Страшенно холодно.

Менша дочка. А літо скоро буде, тату?

Батько. Скоро, скоро, моя дитино.

Мати. Перш весна, а тоді літо.

Менша дочка. Весна, тепло, сонечко, квіток багато. (Щасливо посміхається).

Син. Кепсько тушить пожежу на морозі: цмок обмерзає. Треба раз у раз мати під боком окріп. Ну, та на шахті ж його до біса.

Батько. А є, є... Там багато його.

Син. Хазяйське горить, а то побіг би тушить — люблю.

Батько. Ні, ні, куди тобі! Не з твоїм здоров'ям.

Син (сміється). Та чого ви так?.. Мені таки покращало, й голова вже не болить. Хоч у шахту знов. Занудився лежачи.

Мати. Слава Богу, що покращало. А в шахту ще рано. Та зараз і роботи там немає.

Син (здивовано). Як нема?

Батько (з докором дивиться на стару). Почім ти знаєш? «Нема, нема!..» Хто хоче — той робить. (До сина). Получка ж учора була. Ну, й пиячать, ледацюги. Пиячити-муть ще днів зо три.

Син. Кепсько... Нічого з таким народом не вдієш. А ще лагодились забастовку розпочать.

Батько (*тривожно позирає на всіх*). Де вже там! Без забастовки забастовка.

Син (*замислившись, по хвилі*). Що це до мене ніхто не заявлявся за весь час? Хоч би одвідать хто прийшов. Товаришів багато, а одвідать нікому.

Батько. Знайшов товаришів! Їм тоді як усипали, то вони тихенькі поробилися і лають тебе на чім світ, що призвів до того.

Син. Справді? Цього не може бути.

Батько. А от же є.

Син. І Прокіп?

Батько. Хм... (*Дивиться на старшу дочку, котра нахилила голову над шитвом*). Та й він... А як твоя вечеря, стара? Чи не час, буває?

Мати. Вечеря зварилася — хоч зараз. (*Порасться коло плити*). Дочко, готуй до вечері.

Старша дочка. Зараз. (*Кладе шитво на лаву, підходить до столу й готує до вечері. До сестри*). Прибери, годі тобі писать.

Син (*бере в малої дошку*). Що це ти пишеш? урок?

Менша дочка. Таке — сьогодні ж не вчилися.

Син (*дивиться на всіх*). Хіба сьогодні свято?

Менша дочка. Вчителя забрали вночі.

Батько. Слухай її... Мабуть, поїхав куди. (*Дочці*). Геть од столу — патякаєш!

Менша дочка (*йде в куток і складає на лаві свої речі*). Всі кажуть, всі знають.

Батько. Знають, знають... Ніхто нічого не знає. Все й лихо од того, що кожний думає, що він багато знає. (*До старої суворо*). Ти подаси сьогодні вечерю?

Мати (*подає*). Адже ж подаю. Чого галасуєш, як інженер?.. Сідайте.

Всі сідають за стіл.

Менша дочка. А гудок і досі гудить.

Батько. Мовчи, їж отам. Гріх за столом язиком цвенькать.

Син (*дивиться на батька й хитає головою*). Якись ви чудні, тату. Що сталося? Ви щось ховаєте од мене.

Батько (*роблено прояснівши*). Та Господь з тобою! що тобі здається? Наробишся за день, натомишся, спина болить, ну й сердито.

Син. Та ви ж сьогодні не були в шахті.

Всім няково.

Батько *(насупившись)*. За п'ятдесят років наробився доволі: вистачить болів до смерті.

Павза.

Син. М'якшого хліба, мамо, нема? Цей надто сухий. А ви чом із сухарями їсте? хіба хліба немає?

Мати. Де ж його візьмеш, коли вже тиждень, як не печуть?

Син. *(здивовано)*. Як не печуть? чом?

Батько *(кидає на стару суворий погляд)*. Печі нові роблять... Хліб з міста підвозять, та тільки не щодня.

Син. А що ж шахтарі їдять?

Батько. Та кажу ж, з міста підвозять.

Павза.

Син. Що це лампа притухає, чи що? Карасину; мабуть, забули налити?

Старша дочка. Нема карасину. Магазина ж замкнено.

Батько *(з гнівом)*. Та мовчи ти, на Бога! Досидяться до ночі, поки зачинають, а тоді й світи очима. Піди до сусіди, позич трохи.

Старша дочка. У їх у самих нема.

Батько. Поговори мені!.. Йди, кажу!

Дочка бере біля порога пляшку й виходить.

Син. Хм... *(Встає з-за столу й ходить по кімнаті)*.

Раптом гудок ущух. В кімнаті тиша.

Мати. О, Господи милостивий!..

Син *(по хвилі)*. Весь час, поки я хворів, мені здавалося, що круг нас діється щось. Я бачив це у ваших очах, у ваших розмовах, у вашім мовчанні. Ви запевняли мене, що все скінчилось. Мені здавалося, що ви дурили мене. Я почував, як серце моє рвалося туди, до їх. Душею й серцем я був там. Мені й тепера здається, що своєю ласкою, запобігливістю ви хочете одвернути мої думки од їх. *(Зупиняється дослухаючись)*. Ви нічого не чуєте?

Батько *(піднімає голову)*. А хіба що? Опріч тиші, нічого не чую.

Син. Ні, я чую тупотіння багатьох кінських ніг.

Батько. То ж Галя побігла за карасином і вертається. Та й люди метушаться: пожежа ж. Сідай, довечерюй.

Син. Стривайте... Я чую брязкіт зброї. *(Кидается до вікна, одхилиє свиту й дивиться в темряву ночі)*. Так, так, москалі проскакали по улиці. І зброя на місяці вибли-

скує... Чого вони?.. *(Повертається)*. Ви ховаєте од мене? На шахті забастовка?

Батько. Нічого нема, заспокойся.

Син. А москалі?

Батько. Мало їх їздить тепер.

Син. До робітників вони дарма не завітають. У нас щось діється, але ви не наважтесь сказати мені.

Батько. Бо нічого ж казати.

Син. Нічого? А вчителя заарештовано, а хліба не печуть, магазина замкнено, роботи на шахтах немає?

Старша дочка *(вбігає)*. Москалі поїхали до шахти. Кажуть, стрілятимуть.

Батько *(схоплюється з-за столу розгніваний)*. Замовчи, навісна! нема ніяких москалів, ніякої забастовки! Вигадки! вигадки!

Чути постріл. Всі встали скам'янілі, з поширеними очима.

Старша дочка *(схопившись за голову)*. Ой!..

Менша дочка *(тікає до дверей в другу кімнату)*. Я боюся!..

Син *(до батька, голосом, в яким чути зненависть)*. А це ж що воно? вигадка? *(Чути другий постріл)*. А-а!.. *(Хапається за голову)*. Прокляття! *(До батька)*. Ви мені скажете, що діється на шахті?

Батько *(з розпачем)*. О, мовчи! Не можу я! Не наше діло!..

Мати. О Господи милостивий!

Син *(серед кімнати)*. Ага, не наше діло! Нам нема діла! Так ніт же!.. *(Біжить в другу кімнату й по хвилі вертається зодягнений)*. Я йду туди.

Мати *(стає на дверях)*. О, не пущу!

Син *(одпихає її злегка)*. Пустіть, мамо, не заважайте. Ніяка сила не вдержить мене.

Мати. Сину, що ти робиш! Сину, єдина втіхо моя! Хоч убий — не пущу! Через труп мій переступиш.

Батько *(хапає сина за руку)*. Сину, опам'ятайся! Ти хворий, тобі не можна.

Син. Хворому легше вмирати.

Батько. Не кажи так. Не кидай нас. Ти в нас один. Тебе вб'ють там — а ми?

Син. Нехай вбивають. Я повинен бути там, а не тут!.. Пустіть! *(Пручається)*.

Мати *(падає навколішки)*. Сину! сину, змилосердься!

Батько *(не пускає)*. А батько? а мати? а сестри?.. У тих багато таких, як ти, а в нас ти — один.

Син. Я належу їм і через їх тільки вам. Їхнє горе — ваше горе, їхнє щастя — ваше щастя. Власне горе, власне щастя — ніщо. Моя поміч тепер найбільш потрібна. Я йду! Сором важким тягарем ляже на мене, коли я не стану з товаришами, ховатимусь в запічку. Пустить! (*Виривається й вибігає*).

Мати (*припадає додолу*). О, горе, горе!

Батько (*підводить її й садовить на лаву*). Не плач, він вернеться... Їх вже досі розігнано... Нічого йому там робити...

Дочки стоять і ридають.

Мати (*з розпачем*). Його вб'ють... Я знаю... Чує моє серце, що він не вернеться. Дочки, дочки мої! що з нами тепер буде! (*Пригортає їх до себе*).

Батько (*сідає коло столу, схиливши голову*). Беріг — не вберіг... Вони сильніші за нас...

Знадвору весь час чути тупотіння. Лампа потроху гасне.

Менша дочка. Лампа гасне. Мені страшно...

Старша дочка. Що воно бігає попід хатами? Чи не москалі знов їдуть?

Батько (*піднімає голову*). Ні, то люди. Розбігаються, мабуть. Страх гонить...

Павза.

Менша дочка. Ах, коли б швидше ніч проходила. (*Сідає на лаві зібгавшись*). Мені холодно.

Знов постріл. Тупотіння збільшується.

Мати (*до батька*). Біжи! біжи туди!.. О Господи! (*Падає на лаву*).

Батько (*підводиться*). Куди бігти?

Старша дочка (*кидається до його з плачем*). Тату, тату, не йдіть. Ми боїмося.

Батько (*сідає, махнувши рукою*). Не піду, не піду, мої голуб'ята. Нехай... нехай... (*Плаче*). Нехай як хоче, необачний. Вони йому рідніші, вони миліші... Нехай...

Тиша. Лампа погасла. Менша дочка потроху засинає.

Мати. Чом ти не йдеш? О, чом ти не йдеш?.. Я бачу кров...

Батько. Він не маленький.

Мати. Сину мій, сину мій!

Батько. Нехай. Він не наш син... Він їхній... Нехай...

Павза.

Старша дочка. А вони, як стрельнуть, то на смерть убивають?

Батько. Еге ж, на смерть... Ні, ні, мовчи, не говори так...

Чути постріл.

Мати (*підводиться*). Чуєш? його вбито... вбито...
Батько. Він іще не встиг добігти.

Старша дочка. Де вони стріляють?

Батько. Не знаю... Шахтарі збирались за валом біля шахти.

Мати. То це ж недалечко. Він досі там. То його вбито... Я побіжу туди! Я захищу його, я обрятую його! О сину мій! Я приверну його своїми сльозами! Він не лихий. Він зглянеться... Та ні, його вже вбито... (*Кидается до дверей*).

Батько (*не пускає її*). Годі, годі, не край мого серця... Заспокойся, вони стріляють порожніми набоями.

Знадвору чути тупотіння, гомін і плач.

Батько. Як темно... Світла, світла!..

Дочка наливас кerosину й засвічує лампу.

Мати. Чуєш? плачуть.

Батько. То віхола вис.

Старша дочка. Надворі тихо.

Мати (*дослухається*). Іще... Чуєш? іще хтось голосить...

Батько. Ну, то що? За твоїм ніхто, oprіч нас, не голоситиме.

Мати. Чом ти не підеш туди?

Старша дочка. Не йдіть, ми боїмося.

Батько. Чого ви лякаєтесь? Сюди ніхто не ввійде.

Чути гомін і викрики.

Мати. Несуть... його несуть! (*Кидается до дверей, батько не пускає*). Пустити! Він вмирає... (*Виривається*).

Але в цю мить одчиняються двері, й двоє шахтарів вносять сина й кладуть на лаві.

Прокіп. Товариш помер...

Шахтар. За друзів своїх.

Всі стоять нерухомі з поширеними очима.

Мати. Помер?! (*Страшенно скрикнувши, падає зомліла*).

Менша дочка (*прокидається, нічого не помітивши огразу*). Вже ранок... ніч минула... Я бачила, як сходить сонце...

ХУРТОВИНА

Драма на 5 дій

ДІЄВІ ЛЮДИ

Таран Григорій Петрович — хазяїн шахти.

Марія — його дочка.

Гульбицький Петро Олександрович — інженер, управитель.

Андрій — його брат.

Соня — сестра.

Ганна Дмитрівна — їхня мати.

Похмурий Василь Іванович — лікар.

Олена Прохорівна — його жінка.

Усов Семен Семенович — штейгер.

Безе Анатоль Вікторович — офіцер.

Наум — лакей у Таранів.

Короп — сторож на шахті.

Коропиха — його друга жінка.

Максим } — Коропові діти.

Ганна }

Оларка } — Коропишині діти.

Петрусь }

Гончаренко — слюсар.

Подорожній } — шахтарі

Матюхин }

Дід

Шахтарі, артільщики, десятник

ДІЯ ПЕРША

Вечір. Вітальня в Тарановій господі. Обстановка розкішна. Стіл, канапа, крісла, рояль; громовинне світло. На стінах дорогі картини. Просто глядачів широкі, шкляні, замкнені двері на терасу; праворуч — в передпокій; ліворуч — до кабінету, далі — в їдальню. Таран сидить за столом: перед ним розкрита велика папка; кругом, на канапі, на кріслах, розкладено гравюри; він переглядає їх розмовляючи.

Гульбицький ходить по кімнаті.

Гульбицький. Сподіваюся, що місяців за два, найбільш за три, полагодимо справу, й ви не матимете вже причини скаржитись на те, що підприємство починає давати щороку менше й менше прибутків.

Таран. Я на вас покладаюся.

Гульбицький. Важко було починати справу після того безглуздя, яке я застав тут. Найгірше те, що до цього вже звикли, й доводиться провадити уперту й невдачну боротьбу замість того, щоб робити діло одразу. Попередні страйки..

Таран *(огмахується)*. А, не нагадуйте про них!..

Гульбицький. Попередні страйки й недбалість адміністрації шахти страшенно розпустили шахтаря, й він, на шкоду нам і самому собі, дозволяє всякі вибрики... Та далі! інак я й не дивлюсь на їхні бажання гратись в модну гру — руйнування існуючого ладу. Це ж смішно, справді!.. Коли б таке з'явище не відбивалося на інтересах підприємства, то — про мене — нехай би собі пустували.

Таран. Ось гляньте на отсю гравюру: як вона вам подобається?

Гульбицький *(зупиняється)*. Що?.. А-а, так, так... *(Знову ходить)*. Всім їхнім економічним домаганням я поставив навпроти міцну, непохитну, як скеля, волю адміністрації шахти. В цім напрямі я вже багато зробив, почавши розщитування зайвих служащих і робітників.

Таран *(огводить руку з гравюрою й любує з неї)*. Шість тисяч віддав за цю.

Гульбицький. Що ж до їхніх політиків, то справді вони мають деякий вплив на шахтарів. А до того ще це самий тямкий елемент поміж робітниками. Це факт, і нехтувати його не слід. Можна було б якнайлегше спекатись цих «товаришів», але не варт дражнити робітників. Я про це також міркував, і, мені здається, я навіть певний в тім, що цю течію в житті шахтаря можна використувати якнайкраще...

Таран *(здивовано)*. Як саме?

Гульбицький. Не треба тільки нехтувати дрібниць, щоб, де ступив, усюди шахтар почував над собою нашу волю, щоб він тямив, що його власна воля, власні бажання — щось цілком зайве. Коли твердо, непохитно провадити таку політику, то це буде найкориснішим вихованням для робітника... А політики їхні стануть нам у пригоді. Вони страшенно самолюбні. Треба тільки вдавати з себе простака й показувати, що надаєш величезної ваги

їхнім переконанням, себто погладити їх за шерстю і тоді через них можна впливати на масу.

Таран (*потирає руки*). Та-ак... Ви знаєте, що такої колекції, як отсе моя, не знайдеш ні в кого з приватних осіб.

Гульбицький. Справді?

Таран. А ви як думали? Сто тридцять тисяч всадив на це збирання й двадцять літ життя.

Гульбицький. Так, річ коштовна. На такі гроші можна й шахту нову закласти.

Таран. Кому що, хе-хе-хе!.. От поберетесь з Марією, тоді й закладайте собі шахти. А я вже старістю як-небудь. Мені багато не треба: аби було за що купити, коли трапиться, цікаву картину, хе-хе-хе... Тільки загодя кажу: Марія вся в мене: вона кохається в мистецтві...

Гульбицький. Знаю. Але це тільки любо мені. Наше подружжя вийде на диво гармонійним: практиці життя бракує вроди, а вроді — практики. Ми доповнюватимемо одне одного.

Таран. Може, може.

Усов (*входить*). Добровечір. (*Стискує руки Таранові і Гульбицькому*).

Гульбицький. Ви якраз до речі нагодилися. Ну, що — багато тепер виходить на роботу?

Усов. Всі, як один, крім хворих. Ваша система штрафів впливає чудово. (*Регочеться*).

Гульбицький (*задоволено*). То-то бо й є. Я ж кажу: суворість і настирність. (*Сміється*). Ого, як сто бабів пошепче. (*До Тарана*). Семен Семенович — моя права рука. Ми з ним багато дечого гарного зробимо, щоб поладити справу. Чудовий хист у людини — розуміти тебе з одного натяку. (*До Усова*). Неґаразд тільки, що ви, добродію (*озирається*), біля шахтарок дуже впадаєте... (*Тріпа його по плечі*).

Усов (*сміється*). Вигадайте, Петре Олександровичу. (*Сіпає*).

Гульбицький. Ну, та це дрібниця.

Усов. І до діла не стосується.

Гульбицький. Авжеж, авжеж... Ми от з Григорієм Петровичем розмовляли про те, як найкраще прибрати до рук «товаришів». (*Сміється*).

Усов. Так... це не завадило б. На мою думку, насамперед треба той... повигонити політиків, щоб їх і близько не того...

Гульбицький. Ні, ні й ні! Повигонивши свідомий елемент, ви позбудетесь найкращих, тямких робітників.

У с о в. На жаль, мушу признатись, що й справді того... ці зайдиголови гарні робітники.

Гульбицький. Ага, от бачте. Ні, так не годиться. Краще утворити для них такі умовини, щоб вони були слухняним знаряддям в наших руках.

У с о в. Ну, на них не дуже той...

Гульбицький *(сміється)*. Гай-гай, пане штейгері! Кепський з вас психолог. Видно, що не були в бувальцях. Вам бракує... е-е... так званої... широти розмаху, чуття, ініціативи... відваги. Ви не можете збагнути самої суті, глибини... Ну, та це згодом прийде. Вигонити їх, голубчику, нема жодної рації, а треба їх до рук прибрати. Я чув, що вони мають там закласти професійну спілку, чи що?

У с о в. Так, щось і я чув...

Гульбицький. Правда, правда, — у мене й прохання їхнє лежить, щоб дати їм будинок для зібраннів, для бібліотеки... Так треба їм не перечити, а ще навіть допомогти. Нехай собі бавляться. А тим часом можна обставити справу так, щоб без нашої заповоги вони не обійшлись: пообіцяти їм те, чого вони просять. Пообіцяти тільки, розумієте? От вони й поводитимуться лагідненько.

На у м *(на дверях з їдальні)*. Чай подано, пане. *(Зникає)*.

Т а р а н. Гаразд. *(Збирає гравюри в папку й закриває)*. Я ще хотів, панове, попрохати, щоб ви звеліли обережніш возити на залізницю вугілля. Там по всім шляху валяються грудки — пудів з п'ять можна назбирати, їй же Богу. Воно ж гроші коштує. *(Несе папку до кабінету)*.

Гульбицький. Гаразд, гаразд, я звелю. *(До Усова)*. Дитина, справжня дитина, хоч і старий... Ви зрозуміли мене?

У с о в. Зрозумів, аякже.

Гульбицький. А щоб чого не прогавити, треба між ними мати... е-е... свою людину, розумієте? Тільки допоки це — секрет, зауважте.

У с о в *(регоченься)*. Так, так, будьте спокійні, все буде зроблено.

Т а р а н *(виходить з кабінету)*. Прошу до чаю. Щось моя доня забарилася.

Гульбицький. Ми ще з вами, Семене Семеновичу, поговоримо...

Всі троє зникають в ідальні. В кімнаті хвилину нікого нема. Нарешті з передпокою хутко входить Марія, зодягнена в хутряний сак і шапочку. Вона страшенно розхвильована.

Гульбицький (на дверях з ідальні). Це ви, Маріє? *(Підходить до неї, бере за руки й цілує то одну, то другу).* Насилу діждав вас, Маріє. *(Зазирає їй у вічі).* Чого ви така збентежена?

Марія (дає волю сльозам і зриває з себе сак; Гульбицький допомага їй роздягтись). Це... це... бозна-що!.. Скоро не можна буде за ворота вийти. *(Скидає шапочку).*

Гульбицький. Що сталося?

Марія. Я не знаю, що у вас за порядки! Така образа, така образа! *(Падає, плачучи, на канапу).*

Гульбицький (сідає поруч і ловить її за руки). Маріє... та в чім річ? Ви заспокойтесь.

Марія (схоплюється). Не можу я заспокоїтись після того, що чула. У вас не робітники, а якісь дикуни.

Гульбицький. Хто образив вас?

Марія. Поїхала я з Оверком прокататись... *(Перестає плакати й помалу одживляється).* Яка чудова дорога снігова! Тиша, місяць світить, шлях аж вилискується в полі. «Красунчик» застоявся, ледве вдержиш на віжках. Летиш — і раюєш: здається, все їхав би й їхав, забувши про все.

Гульбицький (усміхаючись). Навіть про мене?

Марія (зупинившись). У-у, бридкий, перебив!.. Летиш, а сніг діамантовими іскорцями виблискує на місяці, порохом сипле тобі в обличчя. Лиця палають, очі блищать, серце стукає, чути, як кров переливається по жилах, а душа поривається кудись удалечінь... *(Заплющує очі).* У-ух, як хороше!.. Ну, та ви прозаїк, не розумієте цього.

Гульбицький (сміється). Так... Але ж пригода, пригода ваша? Хто саме скинув вас з райської високості в прикру дійсність?

Марія (сідає). Ах, це... Чого ж ви смієтесь? Я не розумію, як можна сміятись після цього?

Гульбицький (цілує їй руку). Не буду, не буду, Маріє... Та я ж ще й не знаю, що сталося з вами. Перекинулись де в яру, чи що!

Марія. Ах ні: я вмію по-митецькому правувати конем і в яр не в'їду. Мені прикро навіть переказувати, пригадувати це. Коли ми проїжджали проз шахтарську колонію, вертаючись додому, то я побачила купку робітників і дівчат. Вони стояли й співали. Я пустила коня

поволі, щоб послухати того співу. Ви тільки уявіть собі, як гарно лунає тихий спів чудової, місяшної ночі. Вони співали щось журливе, і коли б я не бачила їх, то подумала б, що то зорі співають, що то зітхає ніч...

Гульбицький *(сміється)*. Далі, далі.

Марія. Але коли вони побачили нас, то раптом увірвали пісню, а потім хтось з них почав виспівувати... *(Встає й ламле руки)*. Ні, не можу... Це було щось дике, погане, сороміцьке. Воно камінням сипалося мені на голову, хльоскало батогом по видові, шаленим вихорем крутилося перед очима. У мене в очах потемніло. Я без пам'яті стьобнула «Красунчика»...

Гульбицький. Вам не треба було наближатись до них. Мені здається, що то вони жартували з своїми дівчатами. То у них звичайна річ, а вас вони навряд чи й помітили.

Марія. А я вам говорю, що це було зроблено навмисне, бо коли мене гнав від них несвітський жах, то услід я чула божевільний регіт. Я не знаю, як вже доїхала додому. Мені хотілось заридати, хотілося скрикнути: за віщо?! За віщо така образа? Адже вони навіть не знають, хто я.

Гульбицький *(встає)*. Заспокойтесь, Маріє. А я цього так не залишу. Я дізнаюсь, хто саме це робив. Я знищу його, зітру в порошок.

Марія. Але це аніяк не заспокоює мене. Ви мені скажіть, звідкіль у них така зненависть до мене? Що я заподіяла їм лихого?

Гульбицький. Вони всіх нас ненавидять рабською зненавистю, як раби ненавидять своїх хазяїнів. Хе... товариші! Вони звуть один одного товаришами. Свідомі робітники! пролетарі, котрим належить будучина! Вони кажуть, що несуть з собою нове слово по всіх галузях життя. Нове слово... Чи не його ото ви й чули від них?.. Ні, тварюка завжди застається тварюкою й потребує пуги. Соромно робиться, коли згадаєш, що й сам колись марив про рівність, про загальне щастя, про вільну працю, ідеалізував цих звірів, не бачивши їх в вічі зблизка, болів за них душею, цікавився їхніми справами. Робіницьке питання для багатьох з нас було якоюсь провідною зорею. На щастя, жорстока дійсність розвіяла вітром усі ці хлоп'ячі дурниці й примусила розсудливо зазирнути дійсності в вічі. На місці величних мрій лишилось або бруд, або порожнеча, ніби й не було того, що ми звали

альфою й омегою всіх своїх завзятих замірів. Пху, згадати гидко!..

Марія. Коли ж це було?

Гульбицький. Тоді, як у голові гудів вітер молодості, коли здавалося, так легко перебудувати світ. Сором, кажу, згадати. Ми, здоровенні ледарі, вважали часом за краще збиратись, балакати, друкувати ідіотські прокламації в просторінь, ніж дбати про те, задля чого походились з усіх країв до інституту. І головна річ в тім, що це, на нашу думку, було більш поважним ділом, ніж вчиття.

Марія *(регоchettiься)*. Так це ви в інституті перебудували світ?

Гульбицький. Та в інституті ж. Розв'язували питання, зв'язані з долею всього людства.

Марія. Ой, годі, бо пропаду зо сміху. Як би мені хотілось подивитись на вас в ті часи, ха-ха-ха!.. Це ж надзвичайно цікаво! Уявляю собі... ха-ха-ха! Ні, я без реготу не можу уявити собі цього: молоденький, безвусий...

Гульбицький. ...із заїдами.

Марія. Як? з заїдами? це як горобенята? Зелений юнак з найповажнішим виглядом розмовляє про перебудову світу...

Гульбицький. ...маючи одним одного четвертака в кишені, щоб завтра пообідати в харчевні, а надалі перейти на харч Антонія святого.

Марія *(сміється)*. Ні, справді — ви, запевне, були тоді надзвичайно інтересним?

Гульбицький. А вам хіба не приходилось цим захоплюватись?

Марія. Нам? Ні, ми й не чули про таке. Ми грали, співали, танцювали, кохали.

Гульбицький *(ревниво)*. Навіть кохали?

Марія *(сміється й зазирає в ідальню)*. Ну да, закохувались. Чого ж ти накупився?

Гульбицький. Магіє, а я думав, що я перший.

Марія. Де тобі! ти вже третій.

Гульбицький. Хм... рясно. Не знаю тільки, чого тут сміятись. Принаймні мені зовсім не до сміху й жартів.

Марія *(кладає йому руки на плечі)*. Перше моє кохання, Петре, то швейцар Мирон, ха-ха-ха! Я без пам'яті була від його рудих бурців, писала йому любовні цидулки й незвичайно страждала.

Гульбицький (прояснівши). Що?!

Марія. Потім я розлюбила його й закохалася в грубника Івана, ночей не спала, їй же Богу! Тільки він завжди був чорний, в сажі.

Гульбицький. Це не згірш від наших студентських мареннів про щастя всього людства.

Марія. Куди! в товаришок закохувались.

Гульбицький. Цього вже я й не зрозумію.

Марія (зазираючи йому в вічі). А ти... ти кохав кого до мене?

Гульбицький (уникаючи її погляду). Ні... так... були дрібниці, але серйозно...

Марія. Кого ж? кого?

Гульбицький (непевно усміхаючись). Та вже ж не товаришів.

Таран (на порозі з їдальні). Навіщо ж ви залишили нас з Семеном Семеновичем на самоті?

Марія (приймає руки з плечей Гульбицького й підбігає до батька). Зараз, зараз, татуню, не заважай.

Таран (усміхається). Ну, гаразд. (Зникає).

Марія. Я чула, що брат твій приїхав? він прийде сьогодні до нас?

Гульбицький. Прийде з Сонєю.

Марія (пританцьовує). Трам-там-там! прийде, прийде!.. Що він — цікавий? вродливий?

Гульбицький. На чий смак. Він художник, і як усі служителі мистецтва — романтик, себто дивиться на світ крізь призму краси. Ну, звичайно, бачить не те, що справді є. До того ще й політик завзятий і в політику вносить немалу дозу свого романтизму.

Марія. Так, як ти в інституті?

Гульбицький. Еге ж. Тільки він увесь захоплений цим.

Марія. Що воно за знак? пошесть тепер така, чи що? Куди не повернись, скрізь та прикра політика.

Входять Андрій, Похмурий і Олена Прохорівна. Андрій знайомиться з Марією.

Олена Прохорівна (з підозрінням дивиться на Гульбицького й Марію). Щебетете?

Марія. Прошу, панове, до чаю. У нас і Семен Семенович.

Похмурий. Я дякую, не хочу. (Сідає на канапу).

Марія. Отакої. *(До Андрія)*. А ви?

Андрій. І я не хочу. Ми вже пили.

Марія. Ну, то сідайте, а я зараз повернусь. *(До інших)*.
Прошу. *(До Андрія)*. Вибачайте.

Марія, Олена Прохорівна, Гульбицький виходять.

Андрій *(роздивляється на картини)*. А вона гарна.
У Петра є смак.

Похмурий. Хто? Таранівна?

Андрій. Еге ж. Її Марусею звать?

Похмурий. Марусею... Марія Григоровна.

Андрій. Одначе у пана Тарана чудові картини. Чималі, мабуть, гроші заплатив.

Похмурий. А що йому? хіба ні з чого? Він кохається в мистецтві, так і доньку виховав.

Андрій. Справді? І смак, запевне, має, й художницьке чуття.

Похмурий. У нього чудова колекція стародавніх гравюр: він годинами просиджує над ними, як закоханий. Геж величезні гроші віддав за них.

Андрій. А панночка не малює?

Похмурий. Ні, вона поетка.

Андрій. А-а, цікаво.

Похмурий. Чудово грає на роялі й гарно співає, а взагалі — гарна дівчина, й ваш брат не варт її.

Андрій *(сміється)*. Так?.. Одним словом, шедевр. Ну, а як у неї розумовий багаж?

Похмурий. Тривайте, самі довідаєтесь. Вона розвивається під впливом батька й вашого брата, котрий за п'ять місяців пробування тут великої сили зажив.

Андрій. Щось чув...

Похмурий. Все підприємство прибрав до рук, як майбутній хазяїн. І, треба правду казати, справу поставив добре: на всім рудникові не знайдеш жодного шахтаря, щоб не проклинав його... Робітників прибавив, а казарм стільки, як і було, та й ті порозвалювались: словом, без вікон, без дверей повна горниця людей. Ціни на харч в магазині підняв, за паливо вивертає з заробітку, за воду виверта, а розцінки й плату збавив до мінімум-а. Завів каторжний режим: не достудиш — штраф, переступиш — штраф... Гарний адміністратор, що й казати! А ще як зробиться хазяїном...

Марія *(на порозі з їдальні, озирається)*. Ви ж, Олено Прохоровно, побудьте вже за господиню. *(До Андрія)*. Чом же Соня не прийшла? *Сідає біля Похмурого*.

Андрій. Страшенно зле почуває себе. Та й Василь Іванович гримає, заборонив виходити, звелів лягти.

Марія. Та слухайте його: він наговорить, аби слухав.

Похмурий. От я вам надріжу-таки язика за ваші речі.

Марія. Ова! (До Андрія). Ви, Андрію Олександровичу, чом не сядете?

Андрій. Дякую, не турбуйтеся. Увесь день сьогодні те й роблю, що сиджу.

Марія. Вам, мабуть, нудно в наших краях, ви не звикли?

Андрій. Ні, байдуже, ще не встиг і роздивитись гаразд. Не думаю, щоб занудився, я не з тих.

Марія. Я чула, що з вас гарний художник?

Андрій. Так, трохи мажу. Я забрав з собою своє малярське знаряддя. Сподіваюсь, що тут знайду сюжетів для малювання. У вас навкруги таке цікаве життя.

Марія. У нас? Ось слухайте, Василю Івановичу: у нас цікаве життя. То ви помилились. Справді, днів зо два, може, й буде цікаво, поки роздивитесь на шахти, на машини, на шахтарів, бо для вас це, запевне, новина, а потім...

Андрій. Ні, не новина: я вже бачив їх і перше. Тим і говорю, що тут цікаве життя й варте того, щоб до нього підійти ближче, роздивитись на нього як слід і вивчити його.

Марія (сміється). Коли хочете, я вас не розумію. Я живу тут вже другий рік після інституту й нічого цікавого не бачу. Для Петра Олександровича то тут, звичайно, все цікаве,— це його сфера: він має діло тут, заводить якийсь новий лад...

Андрій. Чув, чув.

Марія. Але для вас, для художника... не розумію. Хіба п'яних шахтарів малюватимете?

Андрій. А чом же? Може, й шахтаря змалюємо.

Марія (дивиться на нього здивовано, потім прискає од сміху). Вибачайте... Але я, їй же Богу, не второпаю, чого вам, власне, треба на наших шахтах?

Андрій. Та що ви, справді, з неба звалились, чи що?.. Навкруги життя кипить, народжаються надії, бажання, ідеали падають, руйнуються, розсипаються, знову відроджаються, як фенікс з попелу, знов падають, а ви ніби не бачите нічого. У вас поруч багатий матеріал, щоб збагнути, що то є життя людське, треба тільки вміти з нього скористуватись. Ви цікавились коли робітницьким питанням?

Марія. О, ні, я далеко від цього. Я не можу навіть читати сьогочасних газет. Всі вони тільки й пишуть про робітників, про розрухи, кари й т. п. Якесь божевілля й жах. Нехай їм!

Із їдальні виходять Гульбицький і Усов.

Гульбицький (*до Похмурого*). Що ви там, Василю Івановичу, скрізь дзвоните про нібито неможливі умовини життя робітників, про те, що пошесть нібито від цих умовин. Мені страшенно прикро було слухати, коли Семен Семенович...

Похмурий. Ага, вам прикро навіть слухати про це. А скажіть, будь ласка, яково мені дивитись на це щодня власними очима?

Гульбицький (*сідає в крісло й закурює сигару*). Ваша добра воля, я од вас не вимагаю. Коли вам не подобається, не ходіть, посилайте фершала.

Усов і Андрій знайомляться й сідають.

Похмурий. Ми всі знемоглись, підтоптались... Та й який з мене був би лікар, якби в такі часи я сидів у себе в хаті? Я вже вам говорив, що пошесть шириться в страшенній прогресії, що коли й надалі ваші робітники житимуть в таких умовинах, то... я не знаю, до чого дійде!..

Усов (*зневажливо регочеться*). Романтик з вас, пане лікарю, слово честі, той... романтик. (*Виймає сигару й закурює*).

Марія. Чого ж ви, панове, посідали? Хіба вже написались чаю?

Гульбицький і Усов. Спасибі, вже.

Похмурий (*до Марії*). Голубонько! я попрохав би не чаю, а... чого іншого, міцнішого.

Марія (*встає*). А, розумію. Науме!

Похмурий. Розумієте? от і гаразд. О, ви в мене!.. (*Свариться пальцем*).

Входить Наум. Марія щось нашіптує йому; він виходить, хитнувши головою.

Похмурий (*до Усова*). Романтик, говорите? О, так! От ви — так романтизмом не грішні, швидше навпаки.

Усов. Як то, наважусь спитати?

Похмурий. Той, хто вибиває зуби шахтарям...

Марія. Василю Івановичу! і вам не-сором!

Похмурий. Адже ж цьому правда.

Марія. Не знаю я... Але навіщо так афішувати людину?

Усов (спокійно). Не турбуйтеся, Маріє Григоровно. Мені важливо тільки знати погляд на це Петра Олександровича. Він нічого не має супроти цього, і мені байдуже.

Гульбицький (йому ніяково). Ах, як мені набридло отсе все. Невже вам не втямки, що в стосунках з робітниками всякий сентименталізм річ цілком непотрібна. От хоч і поліпшення умовин... Не можу ж я заддя шахтарів будувати палаци, та й зима тепер.

Похмурий. Не палаци, але й не хліви ж.

Гульбицький. Вони припхалися сюди не жити з комфортом, а працювати. Ми даємо той максимум, що спроможні дати. Інші дають не більш.

Похмурий. Яке мені діло до інших? Я вам свідчу те, що я бачу.

Усов. Сигару хочете, пане лікарю?

Похмурий. Ви знаєте, що я не курю.

Усов. Зле робите. Вона надзвичайно той... заспокоює.

Похмурий (дивиться на нього з презирством). Але навіть у такої великорозумної людини, як ви, відбирає останній глузд.

Усов. Цілком той... не до діла.

Похмурий. Вибачайте.

На ум вносить на таці пляшку, дві чарки й тарілочку з накраяною кружальцями цитринкою в цукрі, ставить на стіл і виходить.

Похмурий (підходить і наливає). Хоч і не горілка, а річ не шкодлива. (До Андрі). Ви, паничу, зо мною не вип'єте?

Андрій. Залюбки. (Підходить до столу, випиває з Похмури, потім сідає на місце). Про яку це ви пошесть розмовляєте, я не второпаю?

Гульбицький. Ат, вигадки Василя Івановича.

Похмурий (до Андрія). Тиф, добродію, шириться поміж робітниками (до Гульбицького), а не вигадки... Востанне говорю вам, що я відмовляюсь працювати в таких умовинах. З якої речі? Бачиш, що ти цілком безсилий допомогти, що тут потрібні певні ліки, котрі від тебе не залежать. А ті, кому на це треба звернути увагу, ніби й не бачать нічого... Ні, вельми дякую, нехай ходить до хворих, хто знає, а я годі, находився, досить.

Із їдальні виходять Олена Прохорівна й Таран. Марія підводить до батька Андрія й знайомить їх. Коли Андрій повертається й знову сідає на стілець, Олена Прохорівна бере другого стільця, сідає поруч з Усовим і розмовляє з ним.

Гульбицький. І добре зробите. Ви менше ходіть по

шахтарських казармах та краще дивіться, щоб процент утрати працьовитості виставлявся на картках хворих як слід. Я давно вже збираюся вам про це нагадати.

Таран, почувши, що розмова про шахтарів, кривиться й тікає до кабінету.

Марія (*до Андрія*). Татусь страшенно не любить таких нудних розмов.

Андрій. Чудно... Це зовсім не так нудно, як здається.

Похмурий (*при останніх словах Гульбицького зупиняється*). Що? Я не так зазначую процент утрати працьовитості? (*З притиском*). Наважусь вам довести, що в цій справі моя компетенція, безперечно, переважає вашу.

Гульбицький. Безперечно, ви в цім розумієтесь. Але дуже дорого коштує нам ваш діагноз. А моє гасло — бережливість, бережливість, бережливість.

Похмурий. Це мене не торкається.

Гульбицький. Ще й як торкається. Ви зовсім не дбаєте про інтереси того, кому служите.

Похмурий. Я, добродію, служу хворим робітникам. А до того, що це комусь не подобається, нема мені діла.

Гульбицький. Чудно. То нехай же робітники й платять вам за вашу працю.

Похмурий. А то хто ж мені платить?

Гульбицький. Мабуть, хазяїн.

Похмурий (*знизує плечима*). Вибачайте... Я думав до цього часу, що розмовляю з людиною освіченою, інтелігентною, але бачу, що ви або удаєте з себе щось... або й справді забули навіть азбуку економічних...

Гульбицький (*спалахнувши*). А, чули ми ці казки! А вас я прохав би балакати, але бути більш обережним на слові.

Олена Прохорівна. Ніколи, ніколи? В нього навіть звички такої нема. Та й вам я дивуюсь...

Похмурий (*до жінки*). Облиш, на Бога! (*Олена Прохорівна з рухами обурення знову звертається до Усова з розмовою*). Не в слові, пане управителю, річ. Річ в ділі... Я вам про діло говорю, а ви мені — слово, слово! Властиво, про мене все їдно, чи ви зробите для шахтарів що-небудь, чи ні — мені наплювати! Я кину все — ну його к чорту! (*Підходить до столу, наливає й п'є*). Але мене дивує, що ви, досвідчений адміністратор... адже ж вас за такого мають... ви під носом не бачите небезпеки. Згадаєте моє слово, коли все це не скінчиться страйком.

Чого ви смієтесь? Я знаю настрої робітників і запевняю вас, що нема тільки іскри відповідної, щоб зробився вибух. А ви діждете. Тоді побачимо, хто більш шкоди діє хазяїнові: чи я своїми тенденційними діагнозами, чи ви своїми вигадками.

Г у л ь б и ц ь к и й. Тепера вже я вас мушу запевнити, що в таких справах моя компетенція значно більша за вашу.

П о х м у р и й (спалахнувши). О, безперечно!.. такий ідеальний інженер і управитель, як ви, не може бути не компетентним. Кожний шахтар на власній шкурі відчуває вашу компетенцію й піклування про нього і, запевне, не буде невдячним...

Г у л ь б и ц ь к и й (спалахнувши). Ви забуваєте, з ким і де розмовляєте!

М а р і я (їй страшенно прикро). Ну, панове. І вам не сором! Скільки часу втратили на таку нудну, нецікаву суперечку, та до того ще й сваритесь.

Г у л ь б и ц ь к и й (вклонившись). Вибачте, Маріє Григоровно.

П о х м у р и й. Хе... він, бач...

М а р і я (схоплюється). Ну-ну, ви, буркуне! Змило-сердьтеся ж над людьми.

О л е н а П р о х о р і в н а. Та й справді. Зійшлися, щоб розважитись, повеселитись, а він про шахтарів розмову зачепив. Надзвичайно цікаво.

Похмурий повертається до неї, хоче щось відмовити, але махає рукою, підходить до столу, наливає й випиває.

У с о в. Пропоную, панове, банчок — чудова річ.

М а р і я (махає на нього руками). Ні, ні й ні! не люблю я так розважатись.

У с о в. Зле робите. Що краще над це?

А н д р і й. Я чув, що панна Марія божественно грає й співає.

П о х м у р и й. Дивно. (До Марії). Голубонько, ви ж знаєте, що я люблю. Заспівайте, будь ласка. Тільки не який там модний романс, а простісіньку, але чудову українську мелодію. (До Андрія). Грішний, єдине на світі люблю музику, а найпаче народну українську. Коли співають романс, то мені так і ввижається, як віршомаз... (До Марії). Вибачайте, це не вас річ торкається...

Марія, сміючись, свариться пальцем.

Та справді: сидить одна людина й силкується втиснути в римовані рядки свої почуття, а друга бере їх внаєм і розводить і без того неміцний трунок юшкою своїх нікчемних почувань.

У с о в (*регочеться*). Горілчана філософія.

П о х м у р и й (*спалахнувши, насуплюється*). Туз бубновий!

М а р і я. Годі, годі вам, починаю. Олено Прохоровно, сідайте за рояль.

Олена Прохорівна сідає. Марія шепоче їй щось на ухо, й вона бере декілька акордів.

Ой не світи, місяченьку,
Не світи нікому,
Тільки світи миленькому,
Як іде додому.

Т а р а н виходить з кабінету, сідає й слухає. Гульбицький підсідає до нього.

Світи йому ранесенько,
Та й розганяй хмари,
А як же він іншу має,
То й зайди за хмари...

П о х м у р и й. Ви тільки вдумайтесь...

В с і. Цссс... цссс... Не перебивайте.

П о х м у р и й. Тут поезія й музика, обнявшись, вилились безпосередньо з одного серця.

М а р і я (*сідає на канапі*). Фі, бридкий!

У с о в. Не може без філософії.

П о х м у р и й (*підходить до Марії й бере її за руку*). Дивна, хороша... чому ж ви не співаєте далі?

М а р і я. Ат, облиште. Ви живете на світі, мабуть, тільки на те, щоб настрій псувати людям.

О л е н а П р о х о р і в н а (*встає*). Ох, правда. Нуднішої людини, мабуть...

П о х м у р и й (*повертається до неї*). Мовчи!..

О л е н а П р о х о р і в н а (*сідає коло Андрія з обуренням*). Отак, як бачите.

П о х м у р и й (*до Марії*). Голубко, ви вже й розсердились? Я ж від широкого серця...

М а р і я. Ат, відчепіться.

Сміх.

П о х м у р и й (*розводить руками*). В таким разі вин'смо, паничу,

. Підходять з Андрієм до столу й п'ють.

Г у л ь б и ц ь к и й. Ви б, Маріє Григоровно, продекламували що-небудь із свого.

А н д р і й. Просимо.

П о х м у р и й. Зробіте щасливим.

М а р і я. Ат, знов перебиватимете.

О л е н а П р о х о р і в н а. Безперечно.

П о х м у р и й. Присягаюсь усім святим, що й рота не роззявлю. (*Сідає в крісло*). Мовчу й слухаю.

Т а р а н. Прочитай, Маріє, останній свій вірш.

М а р і я. Тату, він не цікавий зовсім.

Г у л ь б и ц ь к и й. Прочитайте, прочитайте.

П о х м у р и й. Йй же Богу, не заважатиму.

М а р і я (*встає*). Ну, слухайте. Та тільки цур! не перебивати.

Душа у поета, як моря хисткого

Таємна, страшна глибина:

Її нам не змірять, як лона морського,

Її не дістати, як дна.

Але неспокійно буває довкола

В царя Посейдона на дні:

Давно вже дратують старого Еола

Всі скарби його чарівні.

Насупить він брови — могутнії хмари,

Шалено на море дмухне,—

Піднімуться хвилі, мов дикі почвари,

І море лютує грізне.

Піднімуться хвилі, і скарби морськії

Огнем-самоцвітом на мить

З безодні засяють коштовні, яснії,

Йй знов море над ними кипить.

Так генія душу на мить розкриває

Бурхливеє море життя,

І з неї блискуче добірним засяє

Скарб дивний його почуття.

І з тої хвилини їм душу чарує,

Мов щастя, чудовий той блиск.

І гидко дивитись, що з того лютує

Темноти нещасної тиск.

Все... (*Сідає на канапу*).

Г у л ь б и ц ь к и й. Чудово.

Оплески

Похмурій. Хм... «гидко дивитись»...

Марія (до Похмурого). Що ви там бурчите?

Похмурій. Гарно, гарно. Мені хоч і не подобається дещо, але в поезії головне музика. Та ще коли декламують такі красні уста, то...

Сміх і оплески.

Марія. Дивіться — Василь, Іванович компліменти промовляє. (До Андрія, котрий замислився). А ви чого ж не плескали?

Андрій. Я?. Це, бачте, не музика: на тій я мало знаюсь. Що ж до поезії, то тут і я дешицю тямую. Тому й не плескав.

Марія. Вам не подобається?

Гульбицький. О, запевне. З нього ще досі не видихався той хлопчачий ідеалізм, на котрий ми всі хворіли змолоду.

Андрій. А з тебе вже видихався, видно з усього.

Гульбицький (до Марії). Боронь Боже при нім сказати що образливе про темний натовп.

Андрій. Навіщо так говорити? Я завжди згоден вислухати чужу думку. Мені аніяк не дивно, коли такої думки про той сердешний натовп додержують ті, що той самий натовп вважають тільки об'єктом для визискування, ті, для котрих темнота натовпу є оправданням звірячого поведіння з ним. Але коли така думка проймає наскрізь поетичний твір, то тут я мушу сперечатись, скільки моєї спромоги буде.

Гульбицький. Ну, суперечки-нам вже набридли... Ви б, Маріє Григоровно...

Похмурій. А, ні, тривайте. (До Андрія). Об чім же, власне, сперечатись?

Олена Прохорівна (до чоловіка). Та облиш ти, будь ласка! Дай же й людям промовити хоч словечко.

Андрій. Та що ви — на Марсі живете, панове? Над країною, її життям, од краю до краю пронеслась страшна буря, вимела геть-чисто всі старі передсуди зверху до низу, поваляла, стерла в порошок старих богів, змила довговічний намул над людським життям; над країною залунали нові гасла, нові пісні, нові бажання. А ви й досі топчетесь на однім місці, милуетесь старовиною.

Похмурій. Те все, паничу, сталося в уяві вашій. Якщо й справді ви думаєте, що воно глибоко втислось в життя, то страшенно помиляєтесь.

А н д р і й. Не глибоко? це ви звете не глибоко?.. Але зверніть увагу на все й скажіть, де залишилося непорушене місце?.. Скрізь видно сліди тієї катастрофи. Її подув не проминув і мистецтва й льот творчої думки повернув на іншу путь...

П о х м у р и й. О, так, це видно!.. І ми бачимо наслідки цього. Раніш ми бачили хоч так зване чисте мистецтво. Хоч воно стояло й далеко від життя, але його оберігали, як святиню, як прояв найвеличніших, найкращих пориваннів людського духа, і з джерела його міг напитись кожний, хто мав у цім потребу...

Гульбицький починає плескати в долоні, за ним Усов. Похмурий здивовано зупиняється.

Г у л ь б и ц ь к и й. Далі, далі, Василю Івановичу!

П о х м у р и й. А потім?.. Потім почалось шукання нових шляхів в мистецтві й скінчилось тим, що залунали ваші нові гасла. Ви обернули мистецтво в знаряддя боротьби за цілі, цілком чужі самому мистецтву, ви спрофанували його. Та це ще напівлихо. Але ви подивіться, що діється зараз на Парнасі. Служителі мистецтва, як грайворонь, обсіли зверху донизу цю поважну стару гору й зробили з неї дим терпимості... вибачайте на цім слові... вони зробили з неї божевільний дим. От до чого довели ваші нові гасла.

Гульбицький і Усов плещуть в долоні.

Не встигли висхнути на натхненних перах кров серця й сік нервів, як ті самі пера бовтаються вже в мерзоті, в паскудстві. І ці нові пророки ще мають нахабність голосно вигукувати, що це є найновіші шляхи в мистецтві. А нехай воно пропадом згине, коли його шляхи простують до мерзоти й божевілля!

А н д р і й. Ми в тім не повинні. Ви гримасте не на ту адресу.

Г у л ь б и ц ь к и й. Добре, Василю Івановичу! Слово честі, добре! *(Плеще в долоні)*.

У с о в. Гаразд! bis! Дозвольте стиснути вам руку, пане лікарю.

П о х м у р и й *(злісно)*. Мені іноді здається, що ви, Семен Усов, начинені самими дурницями, котрі й випускаєте поміж люди саме тоді, коли жодної потреби в них не відчувається.

У с о в *(охоловши трохи)*. Ну да, де вже нам той... Адже ж відомо, що тільки ви один промовляєте того... істини.

П о х м у р и й. Чи істину я промовив, чи ні, того не знаю, але я промовляв щиро. А почувши ваші оплески, я вже й думаю, чи не сказав, буває, якого глупства... (Підходить до столу й п'є).

М а р і я. Василю Івановичу, будьте ж хоч трохи...

П о х м у р и й (до Андрія). Що ж до життя взагалі, то й тут я з вами не згоден. Коли підіймаються хвилі на морі життя, то воно хвилюється тільки зверщечку й робить цілковиту ілюзію, ніби схвилювалося до дна. А дно мовчить, притаївшись в своїй таємності. То не життя, добродію, хвилюється, а ви самі палаєте, поспішаєтесь, і в вашій уяві повстає ілюзія, що так, як ви, хвилюється й маса, натовп. То ваше бажання перетворилося в ілюзію, в марево. Ви сперечаєтесь, гризетесь поміж собою, й вам здається, що й натовп мислить вашими думками. На всіх розпуттях ви вигукуєте про єдність, солідарність, а самі на ґрунті своїх власних інтересів ладні один одного з'їсти. А натовп... натовп навіть і не знає, що ви й на світі є.

А н д р і й. Ті суперечки, про котрі ви натякаєте, потрібні для того, щоб натрапити на істину: перш, ніж повести за собою масу, треба самим знати, куди її вести. І партійні суперечки річ цілком зрозуміла для тих, хто шукає істини. Хоч ми й сперечаємось, але нас об'єднує одна загальна ідея — вивести масу на певний шлях, до кращого життя.

П о х м у р и й. Ну, й знайшли ви нарешті той певний шлях?

Таран встає, занудившись, і тікає до кабінету.

О л е н а П р о х о р і в н а. Та годі тобі, Василю! Невже ти думаєш, що всім цікаво те, що ти верзикаєш? Он Григорій Петрович уже втік...

М а р і я. О, не звертайте уваги, будьте ласкаві. Справді, тато не любить таких розмов, але він і взагалі нудиться там, де багато людей. Будьте певні, що, переступивши поріг свого кабінету, він навіть забув, що в нього гості. Я не знаю, як хто, але я з великою цікавістю слухаю ваше змагання. Це щось таке нове.

П о х м у р и й. Це, голубко, таке старе, як рід людський. (До Андрія). Всі незгоди ваші повстають через те, що кожний вважає вигаданий ним шлях найкращим. А справді, де він, той шлях?.. Я людина освічена і теж шукав того шляху, і теж мені здавалося, що я його нарешті знайшов. А спитайте мене зараз — де він? і я відповім вам, що не знаю,

нічого не знаю, не знаю навіть, чи під силу людині знайти його або чи й треба його шукати.

А н д р і й. Ого, який ви песиміст.

П о х м у р и й. Я не песиміст і не оптиміст. Я — ніщо, як і всі. Я дуже високо був підстрибнув, і дуже забився, впадши, й переконався; що розумно — зовсім не підноситись. Всі ідеї залазять в нашу голову тільки через те, що все на світі для нас незрозуміле, що нічого збагнути нам не під силу, бо якби загадку життя було розгадано, то не було б ніяких ані ідей, ні революцій, ні боротьби, а був би самий тільки простісінський процес життя в найпростішій його значенні, в повній гармонії з природою.

А н д р і й. Нічого не розумію.

П о х м у р и й. Хіба?.. Може, й так. Я й сам, правду кажучи, давно вже нічого не розумію.

Сміх.

О л е н а П р о х о р і в н а. Нарешті правду мовив.

П о х м у р и й. Мовчи та диш!

О л е н а П р о х о р і в н а (*розгнівано*). Та що ти мені не даєш за цілий вечір і слова промовити? Сам говорить безперестану...

П о х м у р и й. М-да, це для тебе добра покута.

О л е н а П р о х о р і в н а (*схоплюється*). Ні, до побачення, я більш не можу. Він мене до божевілля доведе.

М а р і я. Куди ж ви, Олено Прохоровно? Ви не зважайте — Василь Іванович відомий химерник.

О л е н а П р о х о р і в н а. Ні, не можу. Прощайте. Семене Семеновичу, проведіть мене.

У с о в (*підводиться*). О, залюбки.

Олена Прохорівна й Усов прощаються й виходять.

П о х м у р и й. З Богом, Парасю... (*Підходить до столу й випиває*). Так то, паничу. Одне тільки я гаразд знаю, що вся революція — то міраж. Маса не пішла за вами й не піде. Вона піде за тим, хто покаже їй хліб, звичайний хліб.

Г у л ь б и ц ь к и й. Цілком згоджуюсь з вами. Голодному треба дати хліба, а не казок. Ви добре це сказали.

П о х м у р и й (*розводить руками*). І що я за нещасна людина на світі! Що б не висловив, завжди ви згодні з мною. Впевняю ж вас, що мої переконання не схожі з вашими.

Сміх.

П о х м у р и й. Та далєбі... (*До Ангрія*). Не подумайте,

будь ласка, що я спільник у замірах пана управителя. Що воно за знак?

Г у л ь б и ц ь к и й. Що за знак?.. А от я вам скажу. Ви висловили істину, що маса піде тільки за тим, хто дасть їй хліба, бо їй потрібен тільки хліб. Хто ж з вами не згодиться? Людина, в котрої є хоч трохи розуму в голові, повинна згодитись з вами. Хліб і тільки хліб. За останні часи ізнято галас, що в робітника є й інші законні потреби, котрі неминуче треба задовольнити. Ну, ми дали й даємо більш, і наслідком цього є пияцтво, розпушта.

П о х м у р и й. Ви даєте більш?

Г у л ь б и ц ь к и й. Безперечно. Людина, котрій їсти нема чого, не питиме по тій простій причині, що не матиме за що. А що ми бачимо у робітників? Загальне пияцтво. Виходить, що наш шахтар має не тільки на хліб, а й на горілку, і це шкідливо одбивається на самих шахтарях, а також і на підприємстві. Од цього й вибрики всякі...

А н д р і й. Це справді твої переконання?

Г у л ь б и ц ь к и й. Це переконання кожної людини з розумом.

А н д р і й. Я пам'ятаю, ти не так колись розмовляв.

Г у л ь б и ц ь к и й. Молодий був — дурний був. Та й робітника зблизька не бачив.

А н д р і й. А тепер ти бачив його, запевне, зблизька?

Г у л ь б и ц ь к и й. О, так.

А н д р і й. Ні, ти й тепер не бачив їх зблизька. Всі твої розміркування про становище їхне свідчать, що ти й тепер — ох! — як далеко від них, далі навіть, ніж тоді був. Якби ти придивився до них ближче, то я певний, що ніколи так не говорив би. Ти заглянь якому хоч робітникові в вічі, глибше, в саму душу, зазирни в глибіню її, — ти вжахнешся, бо на тебе повіє такою зненавистю, котра переверне весь твій світогляд, збудований на дрібних, незначних спостереженнях, помилкових висновках. Багато з них п'ють, щоб заглушити ту злобу, що буває в серці, але більшість мовчки страждає, мовчки зриває її крапля по краплі, і прийде час, коли...

Н а у м (входить з їдальні; до Похмурого). Вас, пане, кличуть: панні Софії Олександрівні дуже погано.

П о х м у р и й (півводиться). Що з нею? Зараз іду. (Стискує Марії руку). До побачення.

А н д р і й. Я з вами. Що з Сонею, справді? Мене страшенно турбус. (Прощається з Марією й виходить вкупі з Похмурим).

Марія (*до Наума*). Не говорили, що там сталося?
Наум. Ні, звеліли тільки пана лікаря покликати.
(*Виходить*).

Гульбицький. Та не турбуйтеся, Маріє, запевне, якась абищиця, а мама налякана, і їй здається бозна-що...
(*По хвилі підходить і сідає коло неї*). Я бачу, що розмови лікареві й Андрієві нагнали на тебе смуток.

Марія. Не знаю.

Гульбицький. Ти дуже близько до серця приймаєш всі ті верзюкання. Їх послухати, то й на світі не можна жити.

Марія. Я дуже втомилась.

Гульбицький (*підводиться*). Ну, спочинь, заспокойся, забудь про них. Не варт вони того... На добраніч!
(*Цілує їй руку*).

Марія. До побачення.

Гульбицький виходить. Марія якусь хвилину сидить в задумі; потім підводиться, сідає за рояль, бере акорд і кидає; схиляє голову на руки й сидить нерухомо; нарешті підводиться і з жахом дивиться на вікна.

Таран (*виходить з кабінету*). Нема нікого?

Марія. Тату!

Таран. Чого ти, голубко?

Марія (*підходить до нього*). Страшно чогось мені.

Таран. Господь з тобою — чого тобі страшно? (*Бере її під руку, саговить на канапу й цілує в чоло*).

Марія. Не знаю... я боюсь навіть на вікна дивитись.

Таран. Чудно... То од тих божевільних балачок. Ляж, спочинь, дитино моя. Завтра прокинешся з сонечком і знов співатимеш голосною пташиною, моя голубонько...

ДІЯ ДРУГА

Простора кімната в помешканні Гульбицького. Просто — високе й широке вікно; перед ним стоїть мольберт з великою картиною, біля нього дзиглик. Праворуч — двері до кабінету Гульбицького, далі за ними відчинена шафа: у ній видно коробки з фарбами, пензлі, шматки паперу, полотна й т. ін. З лівого боку — канапа; далі двері в залу. За ними, біля стіни, стіл: на ньому гіпсові статуетки, руки, ноги, торс, череп людини й т. ін. За мольбертом стоїть Андрій і малює. Соня сидить на канапі з газетою в руках. Коли завіса підіймається, вона дуже кашляє.

Андрій залишає малювання і з жалем дивиться на неї.

А н д р і й. Ти не дуже хвилюйся, тобі це страшенно шкодить.

С о н я. Нічого. Прийде весна, поїду в Крим, і знову здорова. Як на твою думку: лікар не дурить мене?

А н д р і й. Ні, на нього не схоже. *(Малює)*.

С о н я. Чудний він... Він ніколи не дивиться просто в вічі, тому й здається мені, що він ховає свої думки від мене.

А н д р і й. Він завжди однаковий. Його або життя колись скрутило дуже, або він зроду людей ненавидить. Ти зауважила — він ніколи не сміється? А вже коли людина забула сміятись, то запевне витерпіла щось дуже страшне й важке... Погано, коли хто забуває сміятись... Мені подобається в нім його ширість. Навіть Петро наш, не вважаючи на свій олімпійський спокій і безсоромність, боїться його й уникає розмови з ним.

С о н я. Я помітила це... *(Закашлюється)*.

А н д р і й. А може, тут інша причина. Ти не звернула уваги на... ну, як би це висловити?.. на ненормальні відносини між Петром і жінкою Похмурого?.. Мені здається, тут щось нечисте.

С о н я. Ну, вигадай. Ти вже справді вважаєш Петра за щось зовсім погане. Він хоч і черствий, але на вигляд робить вражіння порядної людини.

А н д р і й. Може, може... Чорт його зна! покрутишся отут довше між ними, то й не диво, як зробишся бабою плетухою. А якщо справді я не помиляюсь, то це вже було б якесь паскудство: вдавати з себе закоханого — і тим часом носити хвоста за Похмурихою.

С о н я. Ні, ні, цього не може бути.

Павза.

А н д р і й. Чом це її давно не видно? Захворіла, чи що?

С о н я. Та поїхала ж до свого тата в маєток: вона ж всім про це дзвонила.

А н д р і й. А й справді... Це до того... генерала, чи що?

С о н я *(сміється)*. До полковника.

А н д р і й. Ага...

С о н я. Вже досі приїхала. Сьогодні який день?

А н д р і й. Здається, п'ятниця.

С о н я. Ну, то приїхала. Василь Іванович казав, що вона в п'ятницю повернеться.

Павза.

А н д р і й. Ні, як тобі подобається така метаморфоза в нашому Петрові? За часи студентства свого він був таким ширим, переконаним демократом, був нашим навчителем. Коли виходив з інституту, то давав анібалову присягу, що використає своє становище інженера, допомагаючи робітникам. А зараз?.. Ти тільки поглянь на нього: фантазії його, як утискувати й дерти шкуру з робітників, кінця-краю немає. Та що там! Не гребує навіть провокацією. Чи тобі до вподоби його заходи з професійною спілкою? Та ба: дістав зась. Ні, молодці хлопці, слово честі! Я просто дивуюсь, звідкіля у них такий нюх. Між ними хоч і нема освічених, але є розвинені, розумні зроду.

С о н я. Та ти ж говорив, що вони мають певні директиви.

А н д р і й. Ну да... Але й на місці потрібно добру голову мати. А у них є декілька таких, котрих не одуриш. А ти знаєш його тактику? Він хотів прибрати свідомих до рук і з ними керувати масою. Та ввірвалося, ха-ха-ха! Мені здається, що він не забуде цього, помститься. Він і на мене лихом дихає.

С о н я. Так, він страшенно гнівається на тебе за те, що ти завів товариські відносини з шахтарями.

А н д р і й. О, це цілком зрозуміло. Як же — майбутній хазяїн. Лукавий!.. Жалко мені Марії Григоровни: вона хоч і лялечка, але гарна дівчина, і він її не варт. *(Дослухається до кабінету)*. Тривай, наче управитель прийшов.

С о н я. Не драгуй його, брате.

А н д р і й. А нехай йому чорт! Ненавиджу його... буржуазна пика!

Ганна Дмитрівна *(входить, до Соні)*. Ти тут, рибонько? *(Обіймає її й цілує в голову)*.

А н д р і й. А, це ви, мамо, а я думав, що пан управитель.

Ганна Дмитрівна *(пильно придивляється до нього)*. А ти вже, здається, залив пельку, що гарчиш.

А н д р і й. Аніжé, мамунцю. Та й не можна: сьогодні у нас конференція.

С о н я *(з докором)*. Брате...

Ганна Дмитрівна. Це ще що за вигадка?

А н д р і й *(залишивши малювання)*. Не турбуйся, сестро, ми з мамусею порозуміємося. Вона розумна й зрозуміє нас з тобою. *(Обіймає й цілує матір)*.

Ганна Дмитрівна. Розумна? справді?.. Спасибі, спасибі за ласку. Ну, то що?

А н д р і й (з робленою таємністю). Конференція, мамо, то таке «хо» задля хазяїнів. Вони самі люблять робити все потай від робітників, але вельми не подобається їм, коли робітники хочуть вдіяти від них щось потай. І це їх страшенно цікавить, тільки це, бо що у шахтарів діється одверто, то хазяїнам байдуже, безпечно. Та от ми й хочемо зробити їм невеличку прикрість, мамо.

Ганна Дмитрівна (вигрихає його й сідає біля Соні). А, геть, пройдисвіте! Меле таке, що й купи не держиться.

А н д р і й (сміється). Навіщо ж так суворо?.. А чи правда, мамо, що Петро, як жениться на Марусі, то зробиється хазяїном?

Ганна Дмитрівна. Хто тобі сказав?

А н д р і й. Та він дуже по-хазяїському впадає коло діла: ніби воно вже його власне.

Ганна Дмитрівна. Ой, буде тобі за твій язик!

А н д р і й. А хіба про нього й говорити не можна?

Ганна Дмитрівна. Говорити можна, але не робити того, що ти робиш.

А н д р і й. Що ж я роблю?

Ганна Дмитрівна. Ти дограєшся, поки Петро прожене тебе й з дому, і з рудника.

А н д р і й. Ну, й поїду. Мені вже остобісіло навіть дивитись на нього.

Ганна Дмитрівна. Ех ти, зайдиголово! Малював би отам собі, а то...

А н д р і й. Нудно, мамо, тільки те й робити, що малювати. Хочеться діла, справжнього діла, щоб дух захопило, щоб кров кипіла, щоб душа раділа.

Ганна Дмитрівна (з гнівом, до Соні). Розмовляй з отаким! Ти йому одне, а він тобі друге. (До Андрія). От усі мають тебе за розумного, талановитого парубка. Ну, скажи, де ж твій розум?

А н д р і й (розмовляє з комічно-серйозним виглядом). У голові, мамо.

Ганна Дмитрівна. Хіба розумній, вченій людині пристало водити товариство з шахтарями?

А н д р і й. Аніяк не пристало, мамо.

Ганна Дмитрівна. Я знаю, що вони бідні, нещасні люди, що їм треба допомогти, але ж це не твоє діло, і вони не компанія тобі, вони п'яниці здебільшого.

А н д р і й. П'яниці, мамо.

Ганна Дмитрівна: Недобрі, неправдиві, нещирі люди. Ось тривай: вони ж самі підуть і донесуть на тебе в поліцію.

Андрій. Безперечно, донесуть, мамо.

Ганна Дмитрівна зупиняється й здивованими очима дивиться на нього.
Соня сміється.

Ганна Дмитрівна (*б'є об поли руками*). Та що ти на глум підймаєш матір, га? (*Встає, розгнівана*). Тривай, ось прийде Петро — усе розкажу.

Андрій. Ой-ой-ой, не буду, мамо-голубонько, не кажіть тільки. (*Тікає за мольберт і береться за пензля*).

Гульбицький (*входить*). В чім річ? що розкажете?

Ганна Дмитрівна (*знов сідає біля Соні*). А що Андрій з шахтарями знається.

Соня закашлюється. Ганна Дмитрівна нахиляється до неї й гладить її по голові.

Гульбицький. А-а, ми знаємо. То вони, простаки, певні в тім, що ми нічого не бачимо.

Андрій. Знаю, що ви знаєте все те, що й ми знаємо, та пуття з того небагато.

Гульбицький. Чого ти дурня вдаєш? я не жартую.

Андрій. Що ж ви знаєте?

Гульбицький. Все.

Андрій. Наприклад?

Гульбицький. Та хоч би й те, що у вас сьогодні конференція.

Ганна Дмитрівна. Так, так. Він і мені...

Соня сіпає її за рукав і робить знак мовчати, показавши на Андрія.

Андрій (*кидає пензля й, насуливши брови, підступає до Гульбицького*). А, ви знаєте...

Ганна Дмитрівна (*махає на нього рукою*). Тил.. ти!.. розбишако!

Соня, розхвильована сценою, закашлюється.

Андрій (*отямившись, підбігає до Соні й обіймає її*). Не буду, не буду, страднице моя. (*До Гульбицького, показуючи на Соню*). Діло рук ваших.

Гульбицький (*здивовано*). Моїх?!

Андрій. Таких, як ти. (*Йде до мольберта*). Ех, горенько мое! Ну, як його, мамо, не напиться?

Ганна Дмитрівна (б'є об поли руками). Я ж казала, що так. Чому ж доконче напиться?

Андрій. Е, мамо, що всі ці дрібниці в порівнянні з вічністю, а вічність з солоним огірком?

Сміх.

Ганна Дмитрівна (сміючись, хитає головою; до Андрія). Ех, ти... Тобі діло, а ти завсігди зведеш на солоний огірок. А ще розумний!

Сміх.

Гульбицький. Жарти жартами, а ти, проте, пам'ятай, що коли й надалі не кинеш своїх вибриків, то — я не хочу, щоб ти жив у мене. Ти компрометуєш нас.

Андрій. Ну, що ж, поїду.

Ганна Дмитрівна. Ні, ні, й слухати не хочу. (До Гульбицького). Він не буде, я вблагаю його.

Андрій. Мамо, не обіцяйте.

Ганна Дмитрівна. Ні, ні, я й слухати не хочу.

Гульбицький. Ну, то скажіть же хоч ви йому, що так робити нечесно: жити у мене в гостині й мені ж перешкоджати, користуючись з становища управителевого брата й знаючи часом те, чого сторонній людині не слід знати. А крім того, тебе прийнято у Таранів — і це ж надзвичайне нахабство, нетактовність, мужичество — цькувати робітників на хазяїна. Я певний в тім, що все це дурниці, що нічого серйозного з цього не станеться, бо у нас робітники не такі дурні, як ви собі думаєте, й не захопляться вашими химерами, та не так вже я й до рук їх прибрав, вправив в рамці. Але уявіть собі моє становище, коли Григорій Петрович довідається, що управителів брат агітує йому на шкоду. Ні, вельми вдячний! І мені ніяково, та й з твого боку це нечесно, як ти собі хочеш.

Андрій. Я знаю, що я роблю. Та й не своєю волею я до тебе приїхав, а ти сам закликав мене, бо так схотілося сестрі й матері,— закликав, хоч і знав, що ми не порозуміємося. А я приїхав, бо ще не знав, що з тебе вийшла за останні роки величезна-таки свиня.

Ганна Дмитрівна. Чи ти не божевільний?

Гульбицький. Нічого, байдуже. Про мене: скільки завгодно. Ми ще не таке чували. У мене в принципі не звзати на такі дрібниці. Далі?

Андрій. Нарешті: нечесно бути хамелеоном і переміняти свої переконання, як рукавички. Коли ти ще був

студентом, тебе навіть вигонили за розрухи, а зараз ти — управитель, і все, що було путнього в твоїй душі, пішло геть. Я певний, що коли б ти якимсь чудом завтра зробився знову студентом, то знову ж голосив би: «хай живе вільна праця!» і таке інше. Тож отсе, пане управителю, нечесно, а не те, що я зостався самим собою.

Гульбицький. Хе... Так як же тобі бажалося б? щоб я досі зостався хлоп'ям?

Андрій. Не хлоп'ям, а путньою людиною. Бо не всі ті, що зберегли в душі святий огонь, — хлоп'ята...

Марія (входить). Вибачайте. Дзвонила, дзвонила, ніхто не виходить, я і ввійшла. Чую, гомонять. У вас гарно, весело. (Привітається).

Андрій (завішує картину, похмуро). Надзвичайно весело.

Марія (до Андрія). У-у, яке хо!.. Чого це ви розпринділись, маестро? Аж страшно!

Гульбицький. Де ж це Юхим? (До Марії). Чи не на конференцію побіг до вас на пекарню?

Ганна Дмитрівна. Або голосять там нові пісні: він усе тут носився із зшитком і заучував їх напам'ять.

Марія (регочеться). Ви знаєте, як наша Катря називає наймитів? Товариш Демид, товариш Наум, ха-ха-ха!

Сміх.

Андрій (похмуро). Надзвичайно чудно.

Марія (підбігає до нього). Що? Маестро гніваються? За віщо?

Гульбицький. Ну, пробачте, мені ніколи. (Виходить до кабінету).

Марія (до Андрія). Годі, годі, не буду! Я ж не знала, що вам це прикро. (Дивиться йому в вічі). Ну, засмійтесь же, подаруйте ласкавою усмішкою звичайного смертного.

Андрій (не видержує погляду й сміється). Ах, ви ж... коза-дереза!

Марія (з комічно серйозним видом). Що?.. як ви смієте! Та я вас!.. (Торсає його за рукав).

Андрій (сміється). Та справді. Подивишся на вас, і здається, що ви вродилися лиш на те, щоб сміятись, стрибати, співати.

Марія. Ха-ха-ха! А що ж мені — плакати? Адже ж на світі так гарно, весело. (Перекручується на одній нозі й співає):

Добрий вечір, дівчино, куди йдеш?
Добрий вечір, дівчино, куди йдеш?
Скажи мені правдоньку, де живеш?
Скажи мені правдоньку, де живеш?

Ха-ха-ха! (Падає на канану біля Соні й обіймає її). Ти не гніваєшся, Соню, що я така пустушка?

Соня (усміхаючись). Ні, ні, Марусю. Я люблю дивитись, як ти радієш, щебечеш, мов той соловейко. Нелегко тепер знайти людину безпосередню, котру не знівечило б життя, жбурляючи на своїх хвилях.

Марія. Хіба життя нівечить, воно ж таке гарне, дивне. Я одного тільки й бажала б — жити, жити, жити.

Соня. І живи собі на здоров'я... То я вже одспівала свою пісню життя на його бурхливих хвилях, і воно викинуло мене на берег.

Ганна Дмитрівна. Отож і треба відпочити на березі. Не все ж і бурі: ти й так доволі витерпіла, моя зіронько.

Соня. Є, мамо, душі, котрі не можуть жити осторонь. От хоч і Андрій...

Андрій. Nomina sunt odiosa... * (Ходить по кімнаті). Ти перепливла вже море житейське.

Соня. Не перепливла, а зрадлива хвиля жбурнула мене на берег, і я, мов та риба без води, гину. (Закашлюється).

Андрій. Е, голубко, плюнь ти на це діло й розітри. А незабаром поїдемо назустріч весні, в Крим, і там свого доскочимо.

Соня. Весна... (Радісно усміхається). Ще лютий, березень, квітень. О, як повільно час іде.

Андрій. Не час повільно йде, а ми надто поспішаємось жити, рвемось уперед і у мріях попереджаємо час. (До Марії, котра впродовж цієї розмови сиділа в задумі). А ви чом зажурились? Невесело в нас.

Марія. Ні... я сиділа й думала. Ви якось так чудно розмовляєте, ніби іншою мовою, ніби ви з іншого світу. Я чую щось таке, зовсім мені не відоме, чуже.

Андрій. Ну, коли так, то годі про це. А ви ось краще подивіться на мою картину: кінчати чи кинути?

Марія (прояснівши). О, залюбки! (Схоплюється з канани). Трам-та-ра-рам-там!.. (Раптом зупиняється, за-

* Імена неавтономні: імен краще не називати... (Латин.) — Рег.

шарівшись, але огразу ж регочеться). Не буду, не буду. Ви такі серйозні люди, а я така легкодумна.

А н д р і й (одкриває картину). Та годі вже вам.

Марія (підходить до мольберта й дивиться на картину). Давно мені кортіло хоч одним оком глянути, та все вагалася прохати дозволу. (Огступає назад). Що воно? шахта? Шахтар лежить горілиць під низькою стелею й рубає вугілля... (Щодалі брови їй насуплюються, і вона з жахом дивиться на картину). Який жах!..

А н д р і й. А ви хіба й досі ніколи не були в шахті? Це ж така звичайна річ.

Марія. Ні, не була.

А н д р і й. Дарма...

Марія (одходить від мольберта). Не можу більш. (До Андрія). Ви не гніватиметесь?

А н д р і й. За віщо?

Марія. Я говорила татусеві, що ви малюєте якусь цікаву картину.

А н д р і й. Ну, то що?

Марія. Він сьогодні прийде прохати, щоб ви показали йому картину. Я прибігла раніш, щоб попрохати вас від себе: покажіть йому, будь ласка. Він спокійно не може чути про гарні картини.

А н д р і й. Я-то покажу, але певний, що такому прихильникові старовини навряд чи сподобається мій скромний твір.

Марія. Йому сподобається, їй же Богу, сподобається: він добре знається на цьому.

А н д р і й. Ну, то нехай дивиться...

Марія (хапає його за руку). Ух, який ви хороший! поцілувала б, якби нікого не було.

А н д р і й (сміється). А Петро? Ви тепер не дуже з поцілунками.

Марія. Та що він — закупив їх, чи що?..

Чути дзвінок.

Ганна Дмитрівна. Хтось прийшов? (Дослухається).

Гул'бицький (на порозі з кабінету). Я не знаю, що воно за порядки. Хоч би ви, мамо, доглядали за тими шибениками: порозбігаються й з світлом не знайдеш. (Входить і сідає на стілець). Ні, я, мабуть, прожену Юхима.

Ганна Дмитрівна виходить.

Андрій. Та й лютий же ти. За віщо ж його проганяти?
Гульбицький. На мою думку, коли служити, то служи, й нічого вдавати з себе демократа.

Ганна Дмитрівна *(входить)*. Вийди, Андріє, то до тебе хтось.

Андрій. До мене?.. *(Виходить)*.

Гульбицький. Хто там?

Ганна Дмитрівна. А, не впізнала, якийсь робітник.

Гульбицький. Хе... товариство. *(Стежить за Марією, котра знову підійшла до картини)*.

Соня *(замислившись)*. Весна... Так, з весною я живу. Пригріє сонечко, ласкаво обіллє своїм теплом цілющим, і знову життя засміється до мене, як колись сміялося.

Гульбицький. Дуже жорстоко, мабуть, сміялось воно, коли від тебе, пишної квітки, зосталася сама тіль.

Соня. Не так життя, як люди.

Гульбицький. Так. Але ж хто і утворює те, що ми зємо життям? Вони ж, люди. Та ще з якими людьми ти браталася: з грубими, нечепурними фізично й морально. Здається, одне торкання до них зіпсує тобі й спокій і здоров'я. Он і Андрій...

Соня. Не говори цього. Ти не жив моїм життям, не можеш розуміти й їх.

Гульбицький *(підводиться, підходить до Марії й далі вже розмовляє, негбало розглядаючи картину)*. Бо нічого й розуміти. Скажіть, які таємні душі!

Соня. Так, таємні... Ще зосталося для будущини розкрити ці таємниці й вивести на світ ті коштовні скарби, що замулилися в тих глибинах.

Гульбицький *(сміється іронічно)*. Куди ж пак — скарби! А й справді — багаті. Тільки скарби ті складаються з темноти, поганих інстинктів, жадоби, заздрості, нахилу до пияцтва та ще багатьох-багатьох, остільки ж чудових самоцвітів. Ти вже спробувала доторкнутись до тих скарбів, навряд чи вдруге зможеш. О, якби дати їм волю, щоб ті скарби вільно розповсюдилися по світові; ніяка скринька Пандори не зрівнялась би з ними!

Соня. Скільки презирства та зненависті!.. А-а, холодно...

Гульбицький. А мені здається, навпаки, = дуже натоплено.

Ганна Дмитрівна кутає Соню в шаль.

Соня. Я за себе говорю. Мені в останні часи все чомусь холодно... і від людей, і від огню... Не знаю, чому воно? І коминок не гріє, ніби й огонь став холодний. Коли б швидше весна, сонце... *(Припадає головою на груди до матері)*. Воно тепле завжди. Ясне й тепле, як ви, матусю, тепле й ласкаве. Від самої тільки думки, від самої надії стає мені тепліше...

Страшений вибух кашлю не дає їй говорити далі. Ганна Дмитрівна обіймає її й цілує її руки. Марія мовчки підбігає, стає перед Сонєю навколішки й ховає голову їй в колінах, тихо ридуючи.

Гульбицький *(йому, видимо, прикро дивитись на цю сцену)*. Соню, ти йшла б до опочивальні: там і тепліш, і нема цього важкого духу від фарб.

Соня *(гладить Марію по голові)*. Нічого, нічого. Тебе дратує? Я псую тобі настрої своїм кашлем? Так, кашель річ неестетична. Не гнівайся, я незабаром піду. І прийшла я сюди, бо забажалося дуже на людях побути. А тут Андрій. Сумно дуже сидіти на самоті. І думки снуються такі якісь... страшні. Не знаю, чому воно? Раніш я нічого не боялася, навіть життя.

Гульбицький *(насупившись, ходить по кімнаті)*. Правду хтось мовив, що з хворою людиною розмовляти надто важко. Хто тобі сказав, що я заради свого настрою раджу тобі вийти звідсіля? Тут зіпсоване повітря, а тобі шкодить дихати ним.

Соня *(махнувши рукою)*. Не повітря шкодить, — думки й надзвичайна чулість — вони гірш зіпсованого повітря. І страшно зостатись з ними на самоті! Іноді я заздрю таким, як ти... тоді, коли забажається дуже здоров'я. Чом я не можу жити так, як ви, відчувати, як ви відчуваєте? Мені й холодно часом не фізично, а якимось від людей холодно... Я відчуваю в житті зовсім не те, що ви. Воно торкає в серці моему такі струни, яких у вас або немає... я вже не знаю... або вони луснули... *(До Марії)*. Ти плачеш, Марусю? *(Підіймає їй голову)*.

Марія. Ні, ні... *(Сміється крізь сльози)*. То я так... Не звертай уваги.

Гульбицький *(легве втримуючи себе)*. Ну... ну, я ж казав, що...

Соня. Нічого, нехай поплаче, не все ж і стрибати та сміятись.

Гульбицький *(знизує плечима)*. Не розумію, нічого не розумію.

Соня. Так от... Вам, я кажу, тепло, бо ви з життя умієте випити не саму суть, а тільки ту масну сугу, що плаває зверхечку. І вам тепло. А коли б ви покуштували справжнього життя, як я його спробувала, то напевне й вам стало б ой, як холодно! так холодно, що ви зажадали б тепла над усе. (*Страшений вибух кашлю*).

Ганна Дмитрівна. Ходімо, рибонько, в опочивальню.

Соня (*важко встає*). Ой, чого це мені так важко?.. Ходімо, мамусю. Марусю, ти тут зостанься коло Андрія.

Марія підводиться.

А ти, Петре, не зачіпай його.

Йдуть через кабінет. Марія сідає на канапі.

Гульбицький. Чи ви розумієте тут що-небудь? (*Знизує плечима*). Якийсь божевільний дім, слово честі.

Марія (*здивовано*). Божевільний дім? Чудно, що ви так говорите.

Гульбицький. Та, далєбі... Ну, скажіть, будьте ласкаві, як зветься таке з'явище: люди, безперечно, розумні, розвинені, навіть талановиті, коли хочете, люди, котрі могли б захопити в житті почесне місце, ці люди свідомо, ніби метелики до огню, йдуть до загибуні. За віщо? Ну... ну, скажіть, хіба це нормально?

Марія. Мені не подобається, що ви цілком чужій людині говорите так про своїх рідних.

Гульбицький. Ви мені не чужа, Магіє.

Марія. Доки не ввійшла у вашу родину, чужа. Я не на смію не поважати Андрія Олександровича й Соню, бо бачу в них чесних, щирих і... духовно охайних людей. Декому цього бракує.

Гульбицький. Магіє... ви мене без ножа ріжете.

Марія. Я все витерплю, окрім нещирості, неохайності.

Гульбицький (*розхвильований*). Так ви в них знайшли охайність? Чи не в шахтарів вони набралися її? Магіє!.. ви, така чиста поетична душа, зацікавились шахтарською охайністю. Ви... Ні, ви жартуєте... Ви — сама музика, сама поезія — і шахтарська душа.

Марія. Ви або не хочете зрозуміти мене, або...

Андрій (*вбігає*). Спасайтесь чимдуж!

Гульбицький (*стурбовано*). Що... що там таке?

Андрій. Похмуриха йде.

Марія регочеться.

Гульбицький. Божевільний, я бозна-що подумав. Андрій *(сміється)*. А тобі мало?

Олена Прохорівна *(входить)*. Де ж це люди? ані-когісінько. *(Привітається)*.

Гульбицький. А-а, це ви, Олено Прохоровно?... Доброго здоров'я... Як вам їздилося?

Олена Прохорівна. Ох, коли б ви знали, як я втомилася з дороги!

Гульбицький *(погає їй стільця)*. Сідайте... Далека дорога, тому й не диво, що втомилися.

Андрій завішує картину. Марія підходить до нього, й вони тихенько розмовляють.

Олена Прохорівна *(сигає)*. О, так. Але я аніяк не жалкую... А де ж це ваші — Ганна Дмитрівна, Соня?

Гульбицький. Зараз вийшли. Соня не зовсім здорова.

Олена Прохорівна. Сердешна. А мій хіба не помагає?

Гульбицький. Хто?

Олена Прохорівна. Та Василь.

Гульбицький. Чом же ви його не спитали?

Олена Прохорівна. Ану його! Він такий нудний, я мало з ним і розмовляю. Оце душею відпочила у своїх. Біля татового маєтку стоять кадри москалів, офіцерів багато, музика щодня. У мене й досі в голові гуде. Ні, це не те, що тут у вас, у глушині: одразу видко, що люди живуть і вміють жити. Василько мій шість телеграм прислав, щоб я їхала додому.

Андрій. Аж шість? Коли ж це він встиг? Адже ж він на три дні тільки раніш од вас приїхав.

Олена Прохорівна. Ну да ... так він ... щодня посилав по дві... Повірите, так цікаво було, так цікаво. Пан полковник останні телеграми не хотів мені й показувати, щоб я не виїхала перед балом, і показав тоді тільки, як танцював зо мною. Він увесь вечір тільки зо мною й танцював, бо там усі дами якісь не цікаві, і зодягатись як слід — чи не вміють, чи що. А на мені було чудове вбрання. Я його знарошне набирала й пошила на цей бал у Харкові; у Геслера. *(До Марії)*. Знаєте: з гаптованого білого крепу, а тут дивна мережка ренесанс; три рядки широких прошивок перерізують спідницю впоперек, а дві смуги прошивок, одна посередині попереднього полотнища, а друга посередині заднього — вздовж спідниці... *(встає)*

їй показує руками) від пояса й до краю пелени; декольте огочує берта, теж з мережкою ренесанс; вона йде далі до пояса на манір кокіле; пояс з рожевого пань. Мама дала мені до балу свої діаманти, справжні, не імітовані: їй подарував тато ще як офіцером був у Петербурзі.

Андрій (*саркастично*). А на панові полковникові що було?

Олена Прохорівна. Як то — що? Зодягнений був, як і звичайно зодягаються до балу воєнні... Весело було. Я тепера не знаю, як житиму у вас отут. Ой, мабуть, з нудьги на голові ходитиму.

Андрій. Видовисько буде надзвичайно цікаве.

Марія (*не може втримати сміху*). Андріє Олександровичу...

Гульбицький (*люто блиснувши очима на Андрія*). Хм...

Олена Прохорівна (*дивиться непевно на всіх і не знає, чи їй образитись, чи сміятись*). Та далєбі... нудьга тут. Пан полковник цілісінський вечір крутився біля мене, полковниця аж полотніла од ревності. «Я не можу зрозуміти,— говорив він мені,— як ви, така пишна красуня...»

Андрій (*одвернувшись до вікна*). Хе!..

Марія (*втримує сміх*). Андріє Олександровичу...

Олена Прохорівна. Їй же Богу, він так говорив... «Такая,— говорить,— краля знаходить відвагу гинути там десь у ведмежім закутку, коли їй слід сіяти тут... та де тут! мабуть, і в царськім палаці ви були б одною з помітних зір!» Я вже й то вдарила його віялом по руці і сказала, що це занадто. А він питає: «Чого ви? хіба чоловік ваш не говорив вам цього ніколи?» Чоловік... Розумієте? — цебто мій Василь, ха-ха-ха!.. Хіба він здатний щонебудь путне промовити, та ще жінці? Я так і сказала панові полковникові: «Сердешна,— говорить,— ви живете поміж зулусами!» Я потім спитала тата, і він каже, що то такі дикуни в Америці...

Андрій. В Африці.

Олена Прохорівна. В Африці?.. Ні, тато говорив, що в Америці... А я йому й говорю: «Помиляєтесь, полковнику, у нас там добірне коло людей: інженери... А він відповідає... Та ні, не буду переказувати, бо вам прикро буде це чути, Петре Олександровичу... Говорю йому, що в нас хоч і штатські, але нічим не згірш од воєнних. Взять от хоч мене: сестри мої всі за воєнними,—

старша за полковником, середульша за генералом. То мені тільки припала від долі фіга з маком. *(Сміється)*.

Всі регочуться. Марія не може встояти на однім місці й бігає по хаті, регочучи.

Олена Прахорівна. Тільки ви, будь ласка, не переказуйте цього Василеві... Молода була, закохалася в молодого лікаря з гарними вусами та чорними бровами. А за мене ж сватався сам князь Нахал-Забулдигін... Справді, він вже не молодий був, але...

Андрій *(з злістю)*. Ану, пані, заткніть лишень водомет вашого красномовства, а то я мушу втекти... Аж голова болить, присягаюсь острогами пана полковника.

Гульбицький *(з гнівом)*. Ти п'яний?..

Андрій. Оп'янієш від такого потоку слів.

Олена Прохорівна *(отямившись, з погордою)*. Ви, добродію, дістали виховання, мабуть, в шахтарській артілі.

Андрій. Порадив би й вам, пані, дечому навчитись бодай в шахтарських артілях,— наприклад, хоч жити не паразитом. *(Дивиться на неї з ненавистю)*.

Олена Прохорівна *(встає обурена)*. Ні, так неможливо, це занадто! *(До Гульбицького)*. Я прийшла до вас, як у статечний дім, як у порядку сім'ю, а це ж... це...

Марія якось раптом ушухла, сіла в куток на канапу й замовкла, дивлячись з-під лоба на Андрія, видимо, для неї такий вибух зненависті незрозумілий цілком.

Гульбицький. Не зважайте, Олено Прохоровно,— він неосудний, він завжди п'яний і ніколи не вихмеляється. Ходімо до зали.

Виходять. Павза.

Андрій *(по хвилі)*. Проклята паразитка, брехуха... О, які вони мені огидливі! не можу без гніву дивитись на таких, не то що слухати їх.

Марія. Мені жалко вас. Чого ви приїхали сюди?

Андрій. Чого? Сестру поховати. Ви бачили її? що? край? Ви думаете, я не знаю, що всі надії на Крим і т. ін.— то мрії. Чи дотягне вона до весни, на котру з такою певністю покладається? Якби не я та не мама, вже давно був би край. А хто винен? хто прискорив рахунки з життям? Та чи ви знаєте, яке було її життя тут? Ні, не знаєте й спів-

чувати не можете. Її добив Петро своїми докорами. Ви пробачте мені, я знаю, що він лагодиться висватати вас за себе... але я не вчитю, щоб не сказати вам просто в вічі, що він — підла людина.

Марія. Так, він сватає мене.

Андрій. Вибачайте, я не візьму назад своїх слів.

Марія. Байдуже. Але мені здається, що ви ненавидите весь світ, і я, мабуть, негаразд роблю, що заходжу до вас. Я така нікчемна, тільки співаю та регочусь завжди. Ви не поважаєте мене?..

Андрій. О, як негарно ви промовили! Ви — дитина, шіжна, крихка, хороша, чиста дитина. Треба багато сили мати, щоб втримати себе од спокуси закохатись у вас. А ви — «ненавидите»... А світ... Ви ще не бачили життя, не бачили людей, не розумієте їх, і вам дивно, як це можна їх ненавидіти. Ви всіх людей міряєте на власний аршин. Вони всі здаються вам гарними, тільки з дрібнісінькими хибами у вдачах, котрі легко вибачити. А ми навпаки. Ми навчилися пізнавати їх... Весь світ взагалі нещасний, і ми любимо його за його нещастя, але не обмежуємось вузьким сентименталізмом, не зітхаємо без пуття, а тверезим, жорстоким розумом знаходимо корінь такого безладдя й бачимо його там, де, на вашу думку, все гаразд. А маса? Ви так зневажливо тоді про неї декламували. А ми... ми научимо її любити світло. Світ стане дивним раєм, де не буде місця для сліз... Отака наша зненависть... (По хвилі). Ну, годі про це. Часом хочеться спочити від цього, забути, зробитись хоч на хвилиночку отаким, як ви, чистим, хорошим, далеким від життя, хочеться кохати, сміятись, писати вірші, малювати аркадських пастушків і т. ін. (Пауза). Ні, чорти його батька! людина з самої удачі своєї — природжений буржуй. Бач, чого забажалося!

Марія (сміється). Дякую дуже за такі речі.

Андрій. Та справді.

Марія. То в вас переважає художник. Ви гонитесь за двома зайцями.

Андрій. Як то?

Марія. Олена Прохорівна говорила мені, що ви товаришуєте з шахтарями, і я не можу зрозуміти, що є спільного у вас, у артиста, з диким, темним, нечепурним натовпом?

Андрій. Знов своєї. Ви розмовляєте, як хазяїнова дочка.

Марія. Бо воно так і є. Як же мені інакше розмовляти?

Андрій. Ви не знаєте тих, про кого говорите.

Марія. Я знаю тільки одне, що кожний повинен бути тим, чим він є справді. Знаю також, що цей натовп намагається стати проти хазяїнів, знищити все, що ми звикли вважати за гарне: культуру, мистецтво, державний лад. Але що дасть замість того всього темний, неосвічений натовп, у котрого тільки й є одна потреба — їсти й пити. Жах проймає душу, коли тільки помислиш, що це здійсниться. І дивно, що такі люди, як ви, не помічають цього й беруться навіть керувати цією темною силою.

Андрій. Ех, дитина ви, Маріє Григоровно.

Марія *(ображено)*. Чула.

Андрій. Це ж не ви, не ви так думаєте. Вами говорить Петро.

Марія *(тупає ногою)*. Облиште! Не смійте розмовляти так зо мною. Я зовсім не така вже дитина й нетяма, як вам здається.

Андрій *(сміється)*. То навіщо ж ви так говорите?

Марія. Я не можу говорити інакше. Одна думка, що загине те, що для тебе найдорожче, крає серце.

Андрій. Ви лякаєтесь, бо помиляєтесь. Багато я зміг би розказати вам з приводу того, кого слід жахатись, та боюсь, що нудно вам зробиться. Ви говорите, що вам ввижається небезпека задля мистецтва. А я вам скажу: ви не з того боку бачите її. Воля духу — ось підстава й велике джерело мистецтва. В ній, в тій волі — пишний розвиток творчості. А ви. Нелегко зрозуміти, як може людина влізти в таку невеличку черепашку, як ваше мистецтво, й почувати себе навіть добірним, якимсь світичем, перед котрим звичайний смертний мусить побожно вклонятись. Ну, скажіть, хіба це не стіни для духу?.. І це тоді, коли, правду кажучи, мистецтво є чимсь найкращим в житті, воно є самий смак життя, вираз його найвеличніших з'явищ. Ви з своєю міфологією, з своїми богами, амурами й іншою нікчемницею схожі на тих чарівників, що намагались викликати на світ душі померших, воскресити мерців. Ви бажаєте зробити мистецтво чимсь надзвичайним, що стоїть осторонь від життя. Але знайте: воно поставить вас осторонь, бо в мистецтві пануватиме дух часу. Ви відмовите, що він згубить його. А я вам на це ось що скажу: його згубить мертвота, коли дух часу не проїме його наскрізь. У вас виходить так, ніби людина

повинна служити мистецтву, ви молитесь і кадите музам, складаючи їм свої побожні гімни. А я вам скажу: навпаки. Я вірю в службову ролю мистецтва і в цім бачу велику його будущину.

Марія. Ви еретик, ви з мистецтва бажаєте зробити ремесло.

Андрій. Не ремесло: бо ремесло послугує на потребу тілові, мистецтво ж на потребу духові. А ви навпаки: примушуєте духа нести службову ролю. Ви стали поза життям, одрізнилися від нього, і через те ви чужі для нього, ви — мерці. А життя не терпить мертвого, воно змете ваш старий храм мертвого мистецтва й на його руїнах збудує величний храм нового. Натовп, натовп... ви жахаєтесь його. А чи бачили ви його зблизька, чи знаєте, чим він живе? Коли б ви хоч раз спустилися з свого Олімпу до цих звичайних бідних людей, гаразд спізнали їх, ви б життя віддали за їхнє щастя.

Марія. Страшно.

Андрій. Відважтесь, і я покажу вам їх.

Марія. Як? де?

Андрій. Ходімо зо мною до них.

Марія. Страшно.

Андрій. Я сьогодні буду там. Коли йтиму, то зайду й по вас.

Марія *(вгається)*. Не знаю... Заходьте, я поміркую.

Андрій. От і гаразд... Кажу ж вам: не їх бійтесь... Ось тривайте. Ви бачили мою картину, як вона — подобалася вам?

Марія. Дивна.

Андрій. Хоч я цього не думаю, але знаю, що вона не погана. Тепера ж дивіться, що́ буде далі. Я запрошу зараз не натовп, на якого ви лихом дихаєте, а тих, котрі, на вашу думку, мають до цього смак. *(На порозі до зали)*. Олено Прохоровно! Петре! прошу на хвилинку.

Гульбицький і Олена Прохорівна входять.

Гульбицький. В чім річ?

Андрій. Перш за все, прошу в Олені Прохоровни вибачення за образу. Не гнівайтесь, то з дурного розуму.

Олена Прохорівна *(вибачливо)*. Я знала, що пожалкуєте, й розумію — ви самі не раді, що у вас мужичі манери. Вам слід брати зразок з Петра Олександровича. Він хоч і не з воєнних, а інженер, і хоча полковник і говорив про інженерів, що вони здебільшого вахлаї, але

щодо Петра Олександровича, то не в похвалу йому скажу, що він більш ввічливий, ніж сам полковник.

Андрій. О, безперечно. Так, виходить, згода?.. Дякую. Ну, а тепера, щоб хоч трохи загладити свою провинність, я маю показати вам свою картину. Ви давно вже хотіли бачити її. Тільки я попрохаю вас висловити мені свою про неї авторитетну думку.

Олена Прохорівна. Залюбки, дякую за довір'я. Буду безстороннім суддею.

Андрій *(згіймаючи покривало)*. Будьте-ласкаві.

Гульбицький. Я бачив уже. *(Іронічно)*. Сюжет надзвичайно величний. Нє варт було часу гаяти.

Олена Прохорівна. Фі!.. Я думала, тут бозна-що... А воно... що це? Шахтар вугілля рубає? Що ж тут дивного? Чи ви не знайшли кращого сюжету задля малювання?

Андрій *(втримуючи сміх, поглядає на Марію; та теж легве втримує сміх)*. Не знайшов.

Олена Прохорівна. Не знайшли?.. А все через те, що ви не подбаєте ввійти в інтелігентну, шляхетну компанію і панькаєтесь більш з отими неохайними шахтарями. Коли до того йшло, то чом же ви мене не спитали? Я вигадала б вам тисячу шляхетних сюжетів, бо я змалку, як і вам відомо, росла між воєнними. Батько мій полковник, сестри — одна за полковником, друга за генералом...

Андрій *(насупившись)*. Ну да, чували. Але сюжет, сюжет?

Олена Прохорівна. Сюжет? Та от хоча б і останній бал, про котрий я вам розповідала. Хіба не картина вийшла б, коли б змалювати усіх тих гарних офіцерів, вродливих паній в пишнім убранні. Правда, ви не бачили. Але тривайте, я вам розкажу. На мені було чудове вбрання... Тривайте, я вам докладно все розкажу... Ви уявіть собі: з гаптованого білого крепу, а тут дивна мережка ренесанс...

Андрій *(хутко завішує картину)*. Заграла катеринка... *(До Марії, котра переляканими очима стежить за ним)*. Ну, що? не говорив я вам? Цінителі!.. *(Виходить)*.

Гульбицький *(услід)*. Йолоп! ну, я не забуду тобі цього.

Марія *(приголомшено)*. І мені час іти. До побачення. *(Прощається й виходить)*.

Олена Прохорівна *(отямившись, встає обурена)*. І я піду. Після цього нога моя не буде у вас.

Гульбицький (бере її за руки). Льолю! ну, сядь, не звертай уваги. Він мугир, блазень, неотеса, а я ж чим винен? (Саговить її). Отак краще, дякую. (Цілує її то одну, то другу руку).

Олена Прохорівна. Тільки заради тебе, Петре. Така образа, така образа...

Гульбицький. Спасибі, моя богине! (Обіймає її). Ти ж знаєш, як я люблю тебе, моє щастя... (Цілує її).

Марія (на порозі). Сюди, сюди, тату... Тут і Петро Олек...

Побачивши, що Гульбицький випускає з обіймів Олену Прохорівну, стає скам'яніла. Гульбицький і Олена Прохорівна, страшенно збентежені, розходяться одне від одного.

Таран (входить, нічого не помітивши). Ну-ну, де ж та картина?..

ДІЯ ТРЕТЯ

Вечір. Убога халупа Коропова; стіни закурені. Просто, через усю кімнатку, перкалева занавіска; за нею ночують Подорожній і Матюхин. Ліворуч, біля вікна, широка, дерев'яна, брудна кровать: її вживано й замість лави, бо перед неї стоїть стіл; біля столу — ослін і дзиглик. Праворуч — двері в сіни; далі за дверима — плита, в котрій горить вугілля; на плиті гріється вода в чайникові. На столі хліб; далі — жерстяна, закурена лампа; за ліжком невеличка скринька; в стіну вмазано дзеркало, перед котрим розчісується Ганна. На підлозі, головою до плити, спить Петрусь. Коли завіса підіймається, з шахти чутно гудок.

Ганна. Шість гудить, а матері й досі нема. (Дивиться на Петруся). Будити чи ні? Гарно спить, сердешний. (Розчісується й заплітає косу). Хай ще поспить.

Знадвору чутно, як виє метелиця.

У-у, яка негода! Куди його йти в такую негоду?

Одарка (входить, обвішана торбами). Ой, змерзла! (Не роздягаючись, стає біля плити й гріється). А-а, а-а... (Тихо плаче, потираючи руки).

Ганна (підходить до неї й роздягає її). А треба було йти. Бачила ж, що мете й холод собачий, і сиділа б у хаті.

Одарка. Не підеш, як посилають... Де мати?

Ганна. Нема, десь побігли батька шукати. Витяг, кажуть, сорок копійок у них, чи що. Я не знаю, що вони собі думають тільки. Скоро не можна буде на вулицю вийти

від сорому. *(Кладе торби й юнку Одарчину на кровать).* Мені докоряють моїм хлібом, а самі посилають старцювати, собак дражнити. Багато назбирала?

Одарка. Панова баришня дала карбованця, а то все шматки хліба та сухарі.

Ганна. Якого пана? Гульбицького?

Одарка. Я не знаю, як його... старого пана.

Ганна. Таранова... Де ж ти її спіткала?

Одарка. Прийшла до них на пекарню. Куховарка їхня, Тетяна, дала мені у чашці чаю й посадила погрітись. Про тебе розпитувала. Коли це чую, щось іде. Я хотіла вже тікати, аж ось і вона. Хороша, хороша, як сонечко! Стала на порозі й дивиться на мене. «Що воно за дівчисько?» — питає. А Тетяна каже: «Одарка, — каже, — Коропова падчерка». — «Чого вона?» — питає. «Хліба, — каже, — просить». Вона тоді підійшла до мене й питає: «А мати у тебе є?» — «Є», — кажу. «Навіщо ж вона тебе посилає в таку негоду? вона, мабуть, недобра?» — «Ба ні, — кажу, — бо їсти нема чого», а сама от-от заплачу. «А вітчим, — питає, — твій хіба не робить на шахтах?» А Тетяна й почала їй казати, що татко п'ють горілку, що ми страшенно вбогі, що ти ходиш до штейгера...

Ганна. Вона це казала?.. Ах, вона ж шельма проклята! Досадно, що на неї штейгер не хоче й дивитись.

Одарка. Панночка як заплаче й вибігла з хати. Я хотіла втекти, а Тетяна каже: «Постривай, вона чогось винесе». Я допила чай, аж ось і вона вийшла, винесла карбованця й спідницю. «На, — каже, — та заходь частіш». Гарна...

Ганна. Де ж спідниця?

Одарка. Яка спідниця?

Ганна. Та ти ж кажеш, що спідницю вона дала.

Одарка *(витягає з пазухи шовкову спідницю)*. Ось. Тільки ти не кажи мамі, а то вони продадуть.

Ганна *(роздивляється на спідницю)*. Моя ненько, яка гарна! ще наче нова! Слухай, Одарко, вона ж на тебе велика. Подаруй мені. Я тобі за неї дам...

Одарка *(вириває у неї з рук)*. Ні, ні, ні... не віддам нікому. Я заховаю її, щоб і мати не знали, а як виросту...

Входить К о р о п и х а. Одарка запихає спідницю за пазуку.

Коропиха. Ох, лишенько! ви ще й досі дома?.. *(До Одарки)*. Ти що ото ховаєш? га?

Одарка. Нічого... це... це...

Коропиха (розстібає їй пазуху й витягає спідницю).
Де це ти взяла, суча дочко?

Одарка (плаче). То мені... мені панночка подарувала.

Коропиха (розглядає). Яка панночка?

Одарка. Панова.

Коропиха. Шовкова... Чого ж ти плачеш?

Одарка. Не продавайте: виросту — носитиму.

Коропиха. Дурна, я заховаю. (Ховає в скриню й замикає). Боже ж мій! а Петрусь досі спить... Петре! Петре! вставай! (Нахиляється до його й будить).

Петрусь (сідає, тре кулаком очі й пхикає спросоння).
Ги-и-и... я не хочу... (Падає знов на подушку).

Коропиха. Ну, ну, вставай, моя дитино! вставай, голубе.

Ганна. Нехай би спало собі хлоп'я. Надворі мете: добрий господар собаки не вижене на вулицю, а ви дітей посилаєте на роботу.

Коропиха. Мовчи. Невже ти думаєш, що мені легко мордувати своїх дітей. Як пошлю, то наче шматок серця вріжу.

Ганна. То й не посилайте.

Коропиха. А їсти що?

Ганна. Та он же принесла. На сьогодні й на завтра вистачить. Принесла ж і грошей. Сорому вам немає посилати дитину по хатах.

Коропиха. Які гроші? де?

Одарка (виймає карбованця з кишені). Ось.

Коропиха (штовхає її в спину). Чом же ти мовчиш, падлюко?.. (Ховає гроші).

Одарка. Забула. (Пхикає).

Ганна. Наче послідні вже — старцюєте. Що люди балакатимуть?

Коропиха (злісно). Чи не в тебе позичити того сорому, повіє? Не бійсь, гірш, ніж за тебе, не балакатимуть. Та й балачками їхніми дітей не нагодуєш.

Ганна (показує на стіл). Он же купила хліба, й їли б. Ні, треба ще людям очі дерти.

Коропиха. Подавись ти своїм хлібом! Нехай краще з голоду згинуть, ніж їсти хліб, зароблений так, як твій.

Ганна. Куди ж пак, святі та божі. Не всім же бути такими.

Коропиха (штовхає під боки Петруся). Ти встанеш, вилупок, чи ні? Вставай!

Петрусь, пхикаючи, підіймається, Коропиха зодягає його, виймає з торби шматок хліба й засовує йому в кишеню. Одарка зодягається сама.

Петрусь. Огірка положіть.

Коропиха. Де 'я тобі візьму? Буде й цього.

Петрусь. Огірка-а-а.

Коропиха (*скаженіє*). Де я вам візьму? (*Шарпає одержу на грудях*). Нате, беріть, їжте мене... прокляті!

Одарка виймає з торби шматок хліба й ховає за пазуху

Ганна. А ще мати. Кленуть дитину.

Коропиха. Замовчи, навісна! (*Випихає дітей в сину*). Штейгерові своєму розкажи, він тебе хлібом годує.

Ганна (*спокійно*). Хліб, мамо, завжди хліб, як би його не було зароблено. І чим то ваш, випроханий або зароблений кривавицею, смачніший за мого, загорьованого... безпутністю? Моя безпутність дає мені певний шматок хліба, держе батька на службі,— то чого ж я цуратимусь його? Чим я винна, що все на світі не так робиться, як треба? що добром не проживеш сито, а здохнеш з голоду? що жити гарно тільки безпутнім? Та й чим ви краще за мене, робите?

Коропиха. Що?.. Як ти смієш?

Ганна. Чого ви галасуєте? Я кажу, що не краще дітей посилати на поталу від того, що я живу з штейгером. Не знаю, хто з нас робить гірш. Ви посилаєте своїх дітей в таку неgodу на роботу, знаючи, що вони застудяться й — чого доброго — помруть.

Коропиха. Нехай, гірш не буде.

Ганна. Не в тім річ: буде чи не буде гірше, а в тім, що ви завжди пхаєте мені в вічі моїм нечесним шматком. А хіба чесно заробляти хліб душогубством? І хіба не все їдно, як заробляти хліб? Я терплю від того сама... А от душогубством...

Коропиха. Пху! мовчи! гидко слухати.

Ганна. А дітей мордувати не гидко?

Коропиха (*гірко*). А що ж я маю вдіяти? га? Чи самій іти до штейгера? Стара вже — не візьме. Чи Одарку посилати? Так мала ще... Заробила вчора два семигривеники, украв ірод старий, пропив. Горенько моє! (*Витирає фартухом сльози*). Надала мені лихая година одружитись з твоїм батьком, щоб йому так легко дихати було, як отсе мені поневірятися з дітьми.

Входять Подорожній і Матюхин.

Подорожній *(струшуючи сніг)*. Ну й погода! А!.. *(До Коропихи)*. А ви знов дітей послали на глей? Вони ж застудяться там.

Коропиха. Що ж маю робити?.. Чи не ти їх годуватимеш?

Матюхин. Ви ж учора щось наче принесли від пані Похмурихи?

Йдуть за завісу.

Коропиха. Принесла, а де воно — спитайте.

Голос Подорожнього. А де ж воно?

Коропиха. Пропив, харцизяка старий.

Голос Матюхина. Навіщо ж було віддавати йому?

Коропиха. Хто йому віддавав? Украв, проклятий. Вночі з кишени витяг і чимсвіт щез із дому, й досі немає.

Голос Подорожнього. Він же на службі?

Коропиха. Якраз. Була на шахті, усі балагани оббігала, хотіла одібрати гроші — не знайшла... Горенько моє! Коли б не діти, здається, жодного дня не жила б з ним...

Подорожній *(виходить із-за завіси; у нього у руках рушник; він умився й витирає руки)*. Кепсько, кепсько... *(До Ганни)*. А ви чом же, баришня, не допоможете мачусі?

Ганна. Моєї помочі цураються. Мій хліб грішний, зароблений розпустою. Краще, бач, посилати дітей по хатах собак дражнити.

Коропиха. Подавись ти своїм хлібом! Здохну, а не їстиму й дітям не дам.

Подорожній. Хм... *(Пробує на плиті чайник)*. А про мене, коли нема святого насущного, то хоч грішним харчуватись. Не вами це почалося, не вами й скінчиться.

Коропиха. Нехай мене Господь покарає, коли я хоч доторкнуся до нього.

Входить п'яний Короп.

Подорожній *(бере чайник і йде до себе)*. Ага, от і втікач заявився.

Короп *(несміливо підходить до столу й сідає на ліжко)*. Чого ти плачеш, стара, га?

Коропиха *(підступає до нього з кулаками)*. Де ти гроші дів, га? Кажі мені зараз, осоружний, бо не знаю, що тобі зроблю!

Б'є кулаком об кулак.

Короп. Гроші? *(Гикає)*. Які гроші?

Коропиха. Ти не знаєш, харцизе, га? Ти не знаєш? *(Б'є його по видові, він падає на ліжку)*.

Ганна *(кидається між них)*. Що ви робите? Хоч би людей посоромились!

Короп *(підводиться)*. Ти мене смієш... *(Падає назад і знов підводиться)*.

Коропиха *(до Ганни)*. Не лізь, не твоє діло! Чуми на вас немає! І за віщо Господь покарав мене на старості літ, що віддав на поталу цим катам?.. Батько п'яниця, син острожник, дочка повія...

У вікно чути стукання. Ганна метушиться, накидає на себе юпку й виходить хутко.

Подорожній *(виходить з склянкою чаю в руках)*. Наче стукнуло щось? Чи не з товаришів хто?

Коропиха. З товаришів, тільки не з твоїх. То до Ганни, мабуть, від штейгера прислали.

Подорожній зникає.

Короп. Ти не сердься, стара... Ну, взяв, согрівив. Випили з сватом трохи... А ти гніваєшся. Я віддам, тільки розживусь, зараз і віддам... Ого, Короп не віддасть? Короп віддасть. Он Ганна принесе щось від штейгера, тоді й віддам. Штейгер у нас хороший, слава Богу... не забуває старого... І Ганна йому сподобалась, хе-хе-хе! А ти як думала? Вона гарна, не взяв би її біс, їже-Богу... вся в мене... Ого, Ганна, не гарна? Ну-ну!.. Казав за клюшницю візьме й добрі гроші дасть... *(До Коропихи)*. Стара, чуєш? Може, в тебе є там де чарчина?

Коропиха *(сидить, замислившись, коло плити)*. Аякже: є, всього є... Ти всього придбав.

Короп. Нема?.. Не журись, усе буде, усього дістану... Короп дістане... *(Лягає на кровать)*. Ого, Короп не дістане?.. Брежете, Короп дістане... *(Ще яку хвилину бурчить і засипає)*.

Коропиха *(зітхаючи й втираючи сльози, прибирає в кімнаті)*. Ти дістанеш... їстимеш...

Входить купка шахтарів. Коропиха кидає прибирання.

Гончаренко. Добри вечір, тітко! Товариші вдома?

Коропиха. Вдома. *(Сідає на дзиглику коло плити)*.

Подорожній і Матюхин *(виходять)*. Вдома, вдома. Сідайте.

Гончаренко. Зараз сьома година. Незабаром прийде Андрій Олександрович. *(Озирається навкруги)*. А це ж хто заспокоївся з праведними? *(Показує на Коропа)*.

Подорожній. Товариш Короп не видержав свого щастя.

Матюхин. Наші, здається, всі?

Гончаренко. Та наші всі зібрались. А от з Марківських та Прокопівських шахт та з комітету навряд щоб хто наважився прийти в таку негоду. *(Ходить по кімнаті)*. Кепсько... Прийдеться десь ще раз збиратись. А сьогодні треба було востаннє вирішити питання про допомогу... Чом ви не присядете, товариші? Та тут справді й ніде.

Матюхин. Тривайте. *(Огсовує завісу)*.

Одкривається задня стіна з вікном, завішеним занавіскою, з шахти чути гуркіт од вугілля, що падає з естокади на землю, і свищик паровика. Ліворуч в кутку дві скриньки; праворуч — поличка з книгами; перед вікном — столик; по обидва боки два ліжка; на стінах декілька фотографій.

Сідайте.

Шахтарі сідають — хто на ослоні, хто на ліжках.

Гончаренко *(роздивляється по хаті, до Подорожнього)*. А у вас тут байдуже, гарненько.

Подорожній. Та нічого, якби не Короп.

Дід. Авжеж гарно. Подивились би в нас, — біда! Халупка наполовину менша од цієї, стіни на цілий аршин од помосту вогкі, у щілини аж свистить. Топиш, топиш, а, крім чаду, нічого від того. А тут син хворий... Діти так і сплять біля плитки на помості, позастуджувались, кашляють. Не знаю, як воно вже далі буде. Приходив учора десятник, каже, що йому звелено поставити до мене ще одного парнюгу, саношника. Куди тут, кажу, самим ніде повернутись!

І шахтар. Вони незабаром понапихають нами балагани, як діжки оселедцями. Мені поставили двох шибеників: скоро я до шахти, вони й чіпляються до жінки. Ей, кажу, хлопці, не зачіпайте, а то посваримось. Куди вам... У тебе, кажуть, душа, а в нас і немає?.. *(Сміх)*. Їже-Богу! Сміх і горе... Скаржився штейгерові, а він регоче. Маладці, говорить, у тебе хіба жінка вродлива?

Гончаренко: Ач, поганець!

1 шахтар. Та вже, кажу, вродлива чи ні, та не для других я одружився. Та й діти ж... Якщо, кажу, ви їх не вкоськаєте, то я сам... Сміється як дурний.

2 шахтар (входить). Добри вечір!

Дід. Де ж це ти був?

2 шахтар. Чули новину? Розсохин Матвій повісився.

Шахтарі. — Та що ти?

— Справді?

— Коли? зараз?

2 шахтар. Я зараз тільки звідти. Горе, та й годі. Жінка, діти голосять, надзиратель метушиться, галасує... (Cigae).

Подорожній. Чого ж він?

Дід (зітхає). О Господи праведний!

2 шахтар. Та його ж позавчора розчитали за те, що в шахті вилаяв за щось інженера за очі, а не бачив, що ззаду підійшов штейгер. Ну, звісно, дітей юрба, жінка хвора, подітись нікуди серед зими, бо на другі шахти з наших не беруть... Хоч кого жаль візьме.

Дід. Тісно стало на світі жити, дуже тісно. За моєї пам'яті було — подай робітника, а його нема. А тепер, бач, ще й вередують, розбирають, з якої шахти, ніби не однакові руки, не однакова шия...

Гончаренко (розхвильований ходить по кімнаті). Або не однакове ярмо у хазяїнів.

Дід. ...або й справді, не однакове ярмо. Тепер ще й на голову дивляться: коли бачать, що звідти повіє вільним духом хоч трішечки — край: бери мотузка і йди на горище.

Гончаренко. Хм... хитро підстроєно. Хазяїни гаразд відчувають, що сила наша росте, що змагатися з нами щодалі стає важче — і еднаються теж... Ну, та побачимо, чия візьме. Побачимо, що заспіває наш хазяїн, коли ми хоч на якусь годину кинемо працювати на нього. О, йому запевне буде дуже прикро, коли посадимо його на слизке. А ми не мовчатимемо до краю, бо й нікуди ж далі мовчати. Ми скажемо йому: годі так жити, як досі, нема вже снаги! не можемо ми віддавати тобі усе, всі свої сили, і за те мати від тебе тільки черствий шматок хліба, щоб не здохнути, не ївши...

Дід. Давно час... Ох, Господи милосердний!

Гончаренко (запалюючись щодалі, бігає по кімнаті й промовляє, ні до кого, власне, не звертаючись). Ми скажемо йому... та не тільки йому, а всім таким, як

він: не можемо ми жити далі в брудних, смердючих, тісних халупах, де від холоду собаки не вдержіш. Ми скажемо: ви живете в палацах розкішних — ми в хлівах; ви спите на пухових перинах, в теплих, чистих опочивальнях — ми на холодній, вогкій, голій землі, покотом, як свині, в болоті, в нужі; ми нидіємо в хворобах, пошестях, корості, накладаємо останнім здоров'ям в тяжкій праці й неможливих умовах життя. Ваші діти змалку купаються, як сир в маслі, ваші діти вчаться по вищих школах, щоб згодом вийти такими ж глитаями, визискувачами, як і ви, — наші гинуть завчасно від того проклятого життя, що витворено вами задля робочого люду: наші діти ростуть слабими, хворими, а яке й виживе, то знов на те, щоб свої сили віддати вам на поталу. Ми скажемо їм: увесь добробут ваш засновано на нашій праці кривавій, на наших сльозах, на нашій силі: у вас бенкети — у нас голод; у вас палаци — у нас свинюшники; у вас здоров'я — у нас, у наших дітей темнота безпросвітна. *(Зупиняється серед кону)*. Ви все, все добро загарбали собі, задля нас же zostавили саме лихо, та й те ще хочете збільшити! *(Говорить з притиском)*. Поступіться ж, не будьте такими зажерливими, дайте й нам дихнути людському. Не треба нам ваших бенкетів, ваших палаців, але дайте нам спроможність жити не по-звірячому. Дайте!.. А ні — поборемось...

Шахтарі *(немов луна)*. Поборемось...

Гончаренко *(по хвилі)*. Говорили з робітниками?

3 шахтар. Говорили. Злючий народ, що й казати: життя не стало, як Гульбицький сюди заявився.

4 шахтар. Наші хотіли його стойкою потягнути в шахті з-за угла, та не знали тільки, чи гаразд воно буде.

Гончаренко *(насупившись)*. Зовсім негаразд. Користі з того небагато, а клопоту сила. Не буде Гульбицького, знайдеться інший такий, як він. Нам завсігди треба уникати такого способу боротьби, бо такий вчинок стане тільки на перешкоді. Ви робіть те, що радить Андрій Олександрович: розповсюджуйте ідею забастовки і взагалі слухайте його і, не порадившись з ним, ніколи не виступайте.

4 шахтар. Та коли ж терпець увірвався.

Гончаренко. Знаю...

Чути стукання в двері. Подорожній відчиняє. Входять Андрій і Марія. Побачивши Марію, дехто встає мовчки й здивовано дивиться на неї.

А н д р і й (*обтрусює сніг*). Добривечір, товариші!.. Всі зібрались? (*Стискує шахтарям руки*).

Гончаренко. Та наші всі, а от сторонніх нема.

А н д р і й. Кепсько. Скидайте шаль, Маріє Григоровно, й сідайте.

Марія (*скидає шаль несміливо*). Добривечір! (*Сідає й роздивляється по кімнаті*).

А н д р і й. Гм... що ж його діяти?.. Виходить, діло наше сьогодні не вигорить.

Марія (*до Андрія*). А це ж хто? (*Киває на Коропа*).

А н д р і й (*підходить до ліжка й дивиться на Коропа; до Подорожнього*). Короп? П'яний, звичайно?

Подорожній. П'яний.

А н д р і й (*до Марії*). Це, Маріє Григоровно, коли хочете знати, п'яний Короп, сторож, котрого добродій Усов держить на службі... ви вже вибачайте: буду вас знайомити з життям ваших шахтарів, ви ж того забажали... Усов держить на службі, говорю, тільки за те, що дочка цього самого Коропа, вродлива Ганна, ходить ночами до нього на іншу службу.

Марія (*з жахом дивиться на нього*). Що ви говорите?

А н д р і й. Старшого сина його взято торік у тюрму, як привідцю забастовки, і старий, нікуди не здатний, Короп зостався ні в сих ні в тих, без шматка хліба і мусив продавати вроздріб свою дочку... А меншеньких, хлопчика й дівчинку, він посилає на глей під естокаду. (*Озирається по хаті*). Ось і зараз їх немає, мабуть, на глею.

Коропиха (*втирає сльози*). На глею, голубе, на глею.

Марія. В таку негоду? дитину? Навіщо ж це?.. (*До Коропихи*). Ви ж мати.

А н д р і й (*саркастично усміхається*). Ще менші ходять. А хіба що?

Марія. Ви смієтесь? (*З сльозами в голосі*). Боже...

А н д р і й. З жиру, мабуть, бісяться, з жиру, бо яка ж таки нормальна людина, яка мати посилатиме маленьких діток вибирати шматки глею під естокаду в такий пекельний холод. Мороз, пронизливий вітер, пекучий вітер... пальці одубіли, сльози на очах позамерзали, а... а... (*злісно*), а ваш Марс, чи Гектор, чи як його там... лежить зараз у кабінеті біля коминка й солодко хропе.

Марія. Ви вигадуете це навмисне, бо...

А н д р і й (*саркастично*). На хліб, на хліб, Маріє Григоровно, заробляють! на черствий, чорний шматок хліба... (*Отямившись, хапається за голову*). Що це я?.. А, вибачте... (*Підходить до Марії й бере її за руку*).

М а р і я. Яка сила злості в вас!

А н д р і й (*випускає руку*). Не злості, не злості, Маріє Григоровно, а зненависті. Вона, скоро запанує в людині, то робить її або відважною, або божевільною. Ось гляньте на них, на цих чесних замордованих бідолах! (*Показує на шахтарів*). Хіба вони лихі?.. Он Степан... хіба він не кохає своєї жінки, своїх дітей? А чи ви знаєте... я певний, що він хоч раз бив її.

2 ш а х т а р (*йому ніяково*). Траплялося... всі так роблять.

А н д р і й (*до Марії*). Чуєте? бив... Ви ж як думаете? од злості? А я вам скажу, що він самий лагідний з усіх шахтарів:

2 ш а х т а р. Де вам од злості! Посваримось часом, погриземось з нудьги, од недостатків.

А н д р і й (*ходить по кімнаті*). Од недостатків... Ще він не п'є. А от (*показує на Діда*) отсей: як нап'ється з нудьги, то рідного батька заріже. На тім тижні кинувся з кайлом на товариша.

Марія з жахом дивиться на Діда; тому ніяково.

Чого ви так дивитесь на нього? Він зовсім не такий страшний. Навпаки: в Бога вірує, в церкву ходить, запевне жінку й дітей любить, а п'є до шаленства. Чому? (*З притиском*). З нудьги, з муки, щоб залити той палючий огонь зненависті, що палає в серці... А отсей (*показує на Подорожного*) — весела, покірна людина, артистична вдача, гарно співає, грає на гармонії, ніколи не журиться. Подивися на нього — здається, він ладен увесь світ ласкаво обняти й звеселити. Але коли треба буде, то він піде на все. Звідкіля ж ці звірячі інстинкти? Ні, не інстинкти, — це улюблене слово мого чудового брата, — ні, не вони, а зненависть до своїх гнобителів...

М а р і я. Досить, досить, не мучте мене!

А н д р і й (*замовк, зупинившись*). Я... мабуть, збожеволію незабаром... (*Ходить по кімнаті. Непевна зупинка*). Тяжко... це мука... Нам, інтелігентам, коли ми хочемо спокою, не слід зазирати в це пекло... Не слід, бо весь наш світогляд, що склався змалечку, полетить сторч к чортам. (*До Гончаренка*). Які новини?

Гончаренко (похмуро). Новини допоки гарні, товаришу. (Дивиться на Марію, до Андрія). Можна все говорити?

Андрій. Говоріть, говоріть — безпечно.

Гончаренко. Сподіваємося, що страйк вийде одностайним. Зараз коли й подихає подекуди супротивним вітром, то тільки з того боку, з якого й треба було сподіватись.

Андрій. Як саме?

Гончаренко. Артільщики важким духом дихають.

Андрій. Артільщики? О, так! Маленькі хазяїни-визискувачі у великого хазяїна. Хе... децентралізація.

Марія схиляє голову.

Гончаренко. Зробити так, щоб вони допоки нічого не знали про нашу справу, нам не довелося, та це річ і неможлива. З їхнього боку ми й сподіваємося провокації.

Андрій. Дурниці, нічого серйозного вони не зможуть заподіяти.

Гончаренко. Ну, тоді все гаразд буде, коли не трапиться чого несподіваного.

Чути стукання в двері. Всі нашорошили вуха.

Подорожній (іде до дверей). Це чи не Ганна.

Входить Максим з вузлом в руці.

Максим. Ага, ви ось де!.. Здоровенькі були. (Гомін вітання. Максим здоровкається з шахтарями й з мачухою). Скінчив університета, спасибі панові Таранові. Тепер вчений. (Сміється. До Дем'яна). А я, бач, зайшов до тебе попереду, та трохи не вскочив.

І шахтар (стурбовано). А хіба що там?

Максим. Натрапив на поліцію. Питаю: що тут у вас таке? А городовик, мабуть, не з великорозумних, каже: «Йди, йди, поки не битий, не твоє діло». Ну, що ж, кажу, не моє, то й не моє, і потяг до батька. А я чув ще на станції від товаришів, що у вас лаштується щось цікаве. Вони, бач, поперелякувались і тікають загодя додому. Питаю: «А ви ж куди?» — «Треба,— кажуть,— в Расею, скоро весна, сівба» і т. ін. Коли і всі у вас такі сміливі, то уявляю собі, який страйк буде. Чи не вас ото одшукують? У вас, я бачу, зібрання?

А н д р і й (*до Марії*). Це Петро подбав про влови, ха-ха-ха! Піймав, якраз.

П о д о р о ж н і й (*до Максима, котрий з зацікавленням роздивляється по кімнаті*). У нас було призначено зібрання у Дем'яна, та от Андрій Олександрович повідомив нас, що інженер уже донюхався. Ну, ми й зібрались тут.

М а к с и м (*насупившись, дивиться на Андрія*). Так, так... А надворі мете, й світа не видно, — навряд чи шукатимуть більш. Надзвичайно цікавий народ: все їм хочеться знати, до всього доскіпуються, хе-ха-хе! Щирі...

Г о н ч а р е н к о (*до Андрія*). Ви не знайомі з товаришем Максимом?

А н д р і й. Ні, ні. (*Стискує Максимові руку*). Я дуже радий.

М а к с и м (*киває на кровать, до мачухи*). П'яний?

П о д о р о ж н і й. Трохи є.

М а к с и м. А сестра? Діти?

Коропиха мовчить.

М а к с и м. Чого ж ви мовчите? хіба нічим і потішити гостя? (*Гірко усміхається*). Так... (*До шахтарів*). Будьте ласкаві, розмовляйте собі, а то я перебив вам. (*Сігав й замислюється*).

Г о н ч а р е н к о. Ну, що ж, кінчаймо — нічого ж сьогодні робити.

А н д р і й. Ну що ж, зберімося позавтра в іншому місці. (*До Гончаренка*). Про це подбаєте вже ви, товаришу. А ви допоки робіть те, що я вам раджу: розмовляйте частіш з непевними товаришами, переконайте їх в тім, що тільки тоді можна досягти поліпшення своєї долі, коли не сіпати, як норовисті коні. Та більш за все бійтеся провокації, не зачіпайте нікого, поведітьесь тихо та лагідно, щоб жодна собака не змогла гавкнути, що ви бунтівники.

М а к с и м. Цебто домагатись свого «мирним путем», як кажуть? Так чи ні зрозумів я вас, товаришу?

А н д р і й. Так. А хіба ви не згодні з цим?

М а к с и м. Хм... чом не згоден? Згоден, що таким шляхом можна йти, але чи буде з того яке пуття?

А н д р і й. Чудно, що іменно од вас це чую.

М а к с и м. Як саме?

А н д р і й. Я знаю від товаришів, що в таких справах ви маєте неабиякий досвід.

Максим. Так... От тим то я й не можу згодитись, що тихим шляхом можна хоч чого-небудь дійти. Було колись, і я думав так, як і ви, думав, що найпевніший шлях — тихий. Але було, та вже, мабуть, не вернеться для мене. Особисто для мене це скінчилося тим, що я попав в університет, де вчать розуму таких простаків, як я. Та і в самого у мене за вісім місяців тюрми було досить зайвого часу, щоб обміркувати це питання з усіх боків. *(Встає)*. Отак, слухаючи своїх товаришів по недолі й мізкуючи довго сам над цим, я й прийшов до висновку, що всі оті тихі шляхи ведуть зовсім не туди, куди бажається прийти. Вони ведуть ще до більшого знущання... А ви звете це боротьбою. Ви подивіться лишень, чим платять хазяїни за тихе поведіння: голодом, знущанням.

Гончаренко. А нам же що робити?

Максим. Перш за все треба переконатись, що чим більш зажерливих визискувачів, тим гірш робітникам. Коли ви переконаєтеся в цьому, то вже тоді проста логіка покаже, що треба робити далі.

Гончаренко. Життя роблять, товаришу, не окремі люди. Ти за пеньками не бачиш лісу.

Максим. Вигадки! Це вигадали страхополохи задля того, щоб було за що ховатись, коли їм докорятимуть.

Гончаренко *(запалюючись)*. Це — брехня! Не той сміливий, хто має зброю в руках, хто чинить розбій, а той, кого сила речей, розум поставили проти ворога. Такий не рачкуватиме, бодай і захотів. Ти проповідуєш розбій, а це — божевілля.

Максим. Не розбій, а кару. *(Встає)*.

Гончаренко *(теж підводиться)*. Карують або милують тільки переможці. А ти своїми вчинками виявиш тільки своє безсилля.

Максим. Силу, товаришу!

Гончаренко. Безсилля!.. Ми за тобою не підемо. Ми, робітники, дужі не тим. Наша сила в свідомості, що правда на нашім боці, наша сила в солідарності всього робочого люду. А ти поведеш несвідомих на загибель.

Максим. А ви? Ви своїми забастовками кидаєте товаришів на поталу, ви накликаєте на них голод, хвороби, плач, сльози, прокляття. Це хіба не загибель?

Гончаренко. Дурниці, до того не дійде. А твої розмови скидаються на провокацію.

Максим. А тобі вільно слухати й не дочувати, й стояти, як пень, тоді, як пан Таран з своїми інженерами шлюватиме тобі в пику.

Марія нахиляється над столом.

Дід. Ех, Максиме, Максиме! А Бог? Його ти забув?

Максим. Бог? Бог, Діду, за мене, а не за вас. Я прийшов скарати неправду, й він завжди карає її немилосердно.

Чути стукання в двері. Подорожній відчиняє.

Дід. Правда... А де вона? де та правда?.. у нього своя правда, не наша.

Ганна (входить). Здрастуйте. (Засоромилась, побачивши багато людей; але уздрівши Максима, зраділа й кинулась йому на шю). Братуку, голубчику! (Цілюються).

Андрій. Ну, годі сперечатись. Ми вже вирішили свій певний шлях, і ніхто нас не зіб'є з нього. (До Гончаренка). Ви ж зробіть, що слід. (Накидає шаль Марії). Прощавайте, нам час іти. (Виходить з Марією).

Максим (до Подорожнього). Хто вона — панянка? чого вона тут?

Подорожній. Таранівна.

Максим (здивовано). Так?.. Хм.

Дід. Та й нам вже час...

Всі, окрім Максима, Ганни, Коропики, Подорожнього й Матюхіна, виходять один по одному. Ганна зачинає за шахтарями двері. Поки це діється, Максим і Подорожній стоять ліворуч коло столу й тихо розмовляють. Розмова, видимо, неприємна Максимові, бо він дуже стурбований. Нарешті всі повиходили.

Максим (до Ганни). Ти де ж це була?

Ганна мовчить.

Чого ж ти мовчиш?

Ганна. Де була, там уже немає.

Коропиха. До штейгера бігала, де ж була? Мабуть, у ключниці наймав.

Максим (до мачухи). А ви, ви... батько... куди ж ви дивилися?

Коропиха. Слухає вона мене дуже. А батько ще й сам носилає.

Ганна (одходить до дверей і, закрившись рукою, тихо плаче). Нічого ви не знаєте... Кинути камінюкою в лю-

дину — на це вас багато знаходиться... а... хто ж... по-жаліє?

Максим (*підходить до неї й бере за руку*). Сестро... не на те я питаю тебе, щоб насміятися з тебе або кинути камінюкою. Не на те я прийшов сюди, щоб марно язиком цвенькати. Коли всьому правда, то мені несподівано прийдеться звірити рахунки ще з одним приятелем.

Подорожній (*прибираючи у своїй половині*). Заспокойся, Максиме. Лягай відпочити. Завтра, на свіжу голову, все, що діється у нас, здаватиметься тобі вже не таким незвичайним.

Максим. Мерзота, голубчику, завсігди зостанеться мерзотою, хоч на свіжу, хоч на заклопотану голову.

Подорожній. Знаю. Але все залежить від того, як на що дивитись. Невже ти не розумієш, що сестра твоя підвернулась випадково, що не була б вона, то мусила б піти на поталу інша — моя, або його (*показує на Матюхина*), або ще чия-небудь сестра або дочка? Та й не це, власне кажучи, голівне: це тільки невеличкий з тих багатьох наслідків, що дали нам довгочасні утиски над робітниками. Коли ми дістанемо права на краще життя, то й такі з'явища не матимуть місця навіть в нашій житті; в житті робітників.

Максим. Дістанемо, дістанемо. Коли воно буде?.. А мені зараз тяжко, мене зараз давить, пече. Не можу я так, як ви, сидіти, морити себе голодовкою, котру ви звете гучним ім'ям страйк, і дивитись, як хазяїни глузують з тебе, розуміючи гаразд, що людина ж не житиме цілий рік сподіванками замість хліба, а доконче прийде й уклониться їм: «Візьміть, мовляв, усе, дайте тільки шматок хліба, щоб дітям, та й самому не здохнути, не ївши». Невже ви не тямите й досі, що з ними можна говорити тільки на одній мові, що так ви з ними не порозумієтесь? Ні, на мою думку, так: коли ти вчинив яке злодійство, то й відповідай за нього. А то — тихий шлях...

Подорожній. На їхнє місце сядуть інші, не кращі.

Максим. О, нас багато, ми — сила, на всіх вистачить. І коли б не ви з своїм тихим шляхом боротьби, то знялося б таке, що змело б геть-чисто всю мерзоту життя й засипало б її порохом забуття навіки... навіки. О, я вивчив би їх бачити людину там, де вони вбачають худобу!

Подорожній. Товаришу, ти не хочеш мене зрозуміти... Ти вгамуй серце, послухай свого розуму...

М а к с и м. Нічого я не хочу слухати!.. Розум, розум! Розум спить тоді, як серце розривається, і очі не бачуть, і уха не чують нічого... нічого, крім безлічі горя й мук... Ну, що ти ще додаси словами до цього розпачу, до цього плачу? *(Показує на Ганну)*. Нехай твій розум знайде таке слово, щоб ці сльози вмить висохли назавжди; нехай твій розум враз вигоїть ту силу болів, що печуть огнем пекельним її *(показує на Ганну)*, тебе, мене, її *(показує на мачуху)*. Нехай твій розум верне мені батька-людину, сестру, наші сили, нашу честь... От вона плаче... *(підходить до Ганни й цілує її в чоло)*. Ну, чого ж твій розум мовчить? нехай же він верне їй все... Ха-ха-ха!.. розум, страйк, тихий шлях боротьби... *(Злісно)*. Ні, ви нерозумні, ви залякані, задурені раби і вживаєте рабських засобів боротьби. Ви от її спитайте, що робити. Вона, ославлена, голодна, доведена до божевілля, вона... її недобите серце скаже вам, що ви... ваші забастовки, це... А-а!..

Хапається за голову, сідає на дзиглику коло плити й глухо ридеє. Подорожній і Матюхин мовчать, сидючи на ліжках і похнюпившись; Ганна витирає фартухом сльози. З шахти чути гудок.

Ні... *(Схоплюється з місця)*. Ні.. я не мовчатиму, я не страйкуватиму! Я вигадаю інший страйк, від котрого камінюка заплаче... Прокляті!.. *(Погрожує кулаком у вікно, звідкіля чути гуркіт од вугілля й машин)*. Прокляті!.. *(Знову падає на ослін, обхопивши голову руками й ридючи)*.

З ліжка підводиться Короп і переляканими очима дивиться на сина.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Шахта. Просто — стіна з дубових стовпів («стойок»), що піддержують поперечки під стелею. Праворуч і ліворуч такі самі стіни: вони закругляються й склепінням переходять в печери. Через кін, близько до задньої стіни, з однієї печери в другу прокладено по калюці залізні рейки. Ліворуч, в печері, видно одну печерку в стіні: з неї коли-не-коли вилазить саношник, витягає за собою гринджоли з вугіллям і насипає його у вагончик, що стоїть біля печерки на рейках. Стіни вогкі: коли проходить шахтар з лампочкою, то краплі на стойках одсвічують безліччю іскор. На кону, ближче на аванцену, навалено дві купи дубових стойок, розкидано тріски. Темно, тихо; тільки чути, як дзюрчить десь вода, тріщать, мов на морозі, стойки та глухо, як у могилі, лунає гук шахтарського кайла. М а т ю х и н сидить на одній купі стойок, 2 шахтар на другій: один пиляє, другий теше сокирою.

2 шахтар (співає).

Ой горе тій чайці,
Чаєцці небозі,
Що вивела часняток
При битій дорозі...

(Піднімає голову й гукає). Го-го-го-го!.. (Дослухається).
Пху! як у домовині. Навіть луна не йде.

М а т ю х и н (закурюючи). Гірше... (спльовує набік).
Помершим у могилі байдуже, а нам яково?.. Живій людині
потрібно сонця, вільного повітря.

2 ш а х т а р. Хе... чого гирява забажала — кісника! А от
сього не хочеш? (Показує на лампочку, що висить на
стіні біля них). Хіба не сонце?..

М а т ю х и н. Шахтарське.

С а н о ш н и к (визається і цупить за собою санки: у нього
на шиї ремінна шлейка, до неї спереду причеплено
вірвовку,— вона йде поміж ноги й зачіпляється кільцем
за гринджоли). Фу! нехай йому грець! коліна пообдирав.
(Скидає шлейку й насипає вугілля лопатою з санок
у вагончик).

М а т ю х и н. І старець на світі має сонце, милується
ним, скільки захоче. А нашому братові випало на долю
задовольнитись смердючим каганцем.

С а н о ш н и к (мугиче собі під ніс).

Шахтьор пашенькі не пашеть,
Коси в ручкі не берють.

2 ш а х т а р (до саношника). Проміняв, виходить, шило
на швайку.

С а н о ш н и к. Що?

2 ш а х т а р. Що, питаю, краще: махати косою в най-
лютішу спеку чи ото рачки возити вугілля?

С а н о ш н и к. Тут веселіш.

2 ш а х т а р. Чим?

С а н о ш н и к. Та якось вільніш. Хоч і наробишся за
тиждень, як шкапа, зате в неділю «разлюлі-маліна»:
закуриш так аж чортам тошно. Ви, дядьку, бачили, яку я
гармонію купив? Двохрядову.

2 ш а х т а р. За скільки?

С а н о ш н и к. За дванадцять.

2 шахтар хитає головою.

М а т ю х и н. Навіщо вона тобі така дорога?

С а н о ш н и к. А на чорта мені дешева? (До Матюхіна, котрий хоче кинути цигарку). Не кидайте, дайте я покину. (Кидає лопату, підходить, бере з рук недокурок і смочче, спльовуючи). На тім тижні здорово ми гульнули в місті. Купив я гармонію, пішли могорича запити. Допились до того, що вже ледве ноги волочимо. Нічого робити, найняли візника. Нас троє. Порозсідалися, як пани... «Вези, сякий-растакій сину, через усе місто — заплатимо!» А вони вже знають нашого брата: погнав коней, як навіжений. Кричимо, співаємо, граємо. З усіх крамниць купці й прикажчики повибігали, дивляться на нас, городовики свистять: держи! держи! Еге, не на таківських натрапили. (Регочеться). Переїхали усе місто, тоді повернули додому. Вісім карбованців за це злиманив проклятий. Здорово курили!

М а т ю х и н. Ти ж звідки будеш?

С а н о ш н и к. Я? А навіщо вам? З Курщини.

М а т ю х и н. Батько твій там, вдома?

С а н о ш н и к. А якого він дідька не бачив тут?

М а т ю х и н. Ти ж посилаєш йому додому з заробленого?

С а н о ш н и к. Ото... чорт не бачив!.. ще й йому висилатиму! Самому не стає. (Огходить до санок).

М а т ю х и н. От то-то бо й е! Те, що за місяць загорював, ти вбухав у гармонію та пропив, а батько, не бійсь, послав тебе заробляти.

С а н о ш н и к. Не ваші пропив, свої...

Д е с я т н и к (виходить з печери праворуч). Ви чого ж це спите? наробились?

2 ш а х т а р. Чого нам спати? Наша доля за нас висипляється. (Пиляє).

Д е с я т н и к (до саношника). А ти чого тут тиняєшся як неприкаяний?

С а н о ш н и к. Та я тільки закурити. (Нагіває шлейку й зникає з санками в печерці).

Д е с я т н и к (до 2 шахтаря й Матюхіна). Де ж ваша робота? щось нічого не видно?

2 ш а х т а р. Та тільки ж що почали.

М а т ю х и н (теше). Нашу роботу нелегко побачити.

Д е с я т н и к. Та я знаю.

М а т ю х и н. Такі, як ти, або ще й кращі за тебе, вже споконвіку додивляються, де вона та робота наша, і ніяк не побачуть. Робимо, робимо, а спитай: чи вони

задоволені? Ні, все їм мало, все нашої роботи не видко, все
ми ледацюги та п'янюги... Хто його вже й зна, ким та
робота тільки робиться.

Десятник. Та ти розумний — демократ. (*Іде в печеру
ліворуч*).

Матюхин. Небагато розуму треба, щоб збалакати з
таким йолопом, як ти.

2 шахтар (*сміється*). Начальство, чорти його батька!

Матюхин. Темна людина, запаморочена. Не розуміє
гаразд свого становища, не розуміє, що сам такий самий
сердега, як і всі.

2 шахтар. А пиндючиться.

Матюхин. То не він... то ним хазяїн балакає.

2 шахтар (*сміється*). Як у телефон.

Матюхин. Щось схоже.

Павза.

2 шахтар (*співає*).

Ой ішли чумаки,
Весело співали
І чаєчку ізігнали,—
Чаєнят забрали...

Дід (*входить з правого боку з лампочкою й кайлом;
за ним ще два шахтарі*). Це ти, Степане, голосиш тут, аж
сумно робиться? Добридень!

Матюхин. Добридень, хоч у шахті й не буває дня.

2 шахтар. Розважаю себе, Діду. Ви чого ж це запізн
нилися?

Дід. Та ми не розібрали гаразд: думали, що сьогодні
зовсім не робитимуть. Адже ж так, здається, вирішено
вчора?

Сідають де хто. Дід витягає з кишені люльку й кисет і закурює.

Матюхин. Ні, трохи не так. Гончаренко повинен
спуститись у шахту й сказати, щоб кидали роботу.

Дід. Гарно він балакає. Сказано, Бог дав людині. Зда
ється, усе слухав би й не наслухався. Тільки іноді не
второпаш: дуже по-вченому.

З нірки вилазить П о д о р о ж н і й з лампочкою й кайлом, підходить до
гурту й привітається; за ним вилазить с а н о ш н и к.

2 шахтар. А от декому більш подобалася Максимова
балачка.

Подорожній. Дурниці, розбишацькі вигуки.

Дід. Авжеж...

2 шахтар. Поруч зо мною стояло дві якихсь тітки з лантухами. Коли Гончаренко сказав, щоб розходились, то вони почали лаятись.

Подорожній. Чого?.. (До саношника, котрий накидає в вагончик вугілля). Та не гуркоти ти, будь ласка!..

Саношник. Зараз... Треба ж накидати, а то десятник гарикатиме.

2 шахтар. Веселі тітусі, їй же Богу! Питаю: чого ж ви ляетесь! А одна мені: «А як же, — говорить, — морочили добрим людям голову, що буде забастовка, а тепер — розходьтесь». — «А хіба що?» — питаю. — «Як то — що? Ми з кумою, — каже, — і лантухи позабирали». — «Навіщо?» — «Та думали ж, каже, — що забастовка». — «Ну то що, як забастовка?» — «Забастовка... панів, — каже, — битимуть та грабуватимуть, то, може, й нам щось перепаде. Сестра моя, — каже, — як били жидів у місті, заробила самовара й два панських брилики з квітками й пір'ям».

Perit.

Ну, то що ж, питаю, й носите їх?.. Моя тітуся як визвіриться на мене: «Ах, ти ж, розсучий сину! Тільки людям голови морочите, демократи прокляті!»

Perit.

А тут Максим з своєю промовою. Подобалась, тільки жалкували, що не в той самий день треба було панів поспати.

Десятник (повертається). О... я ж казав, що так! (До Діда). Бач, де він сидить. Там ждуть, а він тут люльку свою смочє. Ти чого запізнівся?

Дід. Слухай, не будь свинею. Чого це ти сьогодні розтикався?.. У штейгера свого вивчивсь?

Десятник. Диви — парсуна яка.

Дід. Я тобі в батьки годжуся, а ти гавкаєш на мене, як собака.

Десятник. Що? я собака? Ах ти ж дідько старий! (Замахується кулаком).

Дід (підводиться хутко й хапає з землі стойку). Ну-ну! прибери краще руки, а то так потягну, що й витягнешся.

Подорожній. Ішов би ти, справді, звідси: все їдно вже навряд, щоб хто на роботу пішов.

Десятник. Підештейгера по телефону викличу: хіба це порядок?.. (Повертається йти й говорить в печеру ліворуч до артільщика). Скінчили очистку?

Артільщик (виходить звідтіля). Ні, зараз коня заведуть поодтягати вагончики.

Десятник зникає.

Артільщик (до шахтарів). Що це у вас тут — зібрання?

2 шахтар. А чом же. Ставай за оратора.

Артільщик (виймає табатирку й крутить цигарку). Ех, ви! людей тільки каламутите.

Шахтарі сміються. З печери чути, як гукають на коня.

Подорожній (до артільщика). Так ти б напутив їх, щоб не слухали нас.

Артільщик. Слухають вони мене.

Подорожній. От то-то бо й є: мабуть, нічого путнього ви не спроможетесь сказати їм. А то чого ж би їм не послухати вас?

Дем'ян (виходить з правого боку). Що воно за знак: не йде коняка в штрек, хоч ти її вбий.

Артільщик. Чого ж вона? (Зникає в печеру ліворуч).

Дід. Це не дарма. (Схоплюється й біжить за артільщиком. По хвилі чути, як він гукає). Ей, хто там! кидай усе й тікай!

Раптом по шахті розтинається страшенний тріск, мов постріл з гармати, потім гук від обвалювання й нелюдський крик. На кін вибігають чоловіка чотири шахтарів з переляканими обличчями; вони стають нерухомо й дивляться в печеру ліворуч, жах застиг їм на обличчях.

Подорожній. Що сталося?

Йому не відповідають: шалений жах відтяв язика.

Подорожній. Чи вам заціпило? Що там таке?

З печери виходять один по одному ще декілька шахтарів.

4 шахтар. Обвалилася стеля.

Чути стогін; всі поширеними очима дивляться в печеру.

1 шахтар. Хто стогне? кого прибило?

4 шахтар. Не знаю. (Озирається на товаришів).

5 шахтар. Чи не Михайла? Він був найдалі.

Подорожній (з гнівом кидая кайлом об землю). Так чого ж ви стоїте? Людина гине, а вони стоять, дивляться, страхополохи невірні!

Зникає в печері; за ним 2 шахтар і Матюхин. Здалека, невгаваюче лунає стогін, часом крик і знов стогін.

Саношник (*котить вагончика через кін в печеру праворуч; він не то висє, не то ридєє з переляку*). У-у-у...

Десятник (*вибігає з правого боку*). Вже завалилося? (*Озирається*). Хто тут?

Шахтарі. Михайла, здається, прибило.

Десятник. А вагончики встигли поодтягати?

1 шахтар. Коняка не пішла в штрек. Ну, там їх і завалило.

Десятник (*хапається за голову*). От прокляті!.. Та вас повивішувати мало! Не могли руками поодкачувати. (*Зникає праворуч*).

5 шахтар. Розумний... Гаразд хоч самі повискакували.

4 шахтар. Йому, бач, вагончиків жалко, а людини ні.

З лівого боку виходять Подорожній, Дід, 2 шахтар, артильщик і ще декілька шахтарів і несуть пораненого; за ними йде десятник.

Подорожній (*до шахтарів*). Дайте хто свитку. (*Бере з купи стовпців чиюсь свитку й простилає на землі*). Кладіть сюди.

Обережно кладуть пораненого.

Десятник (*до артильщика*). Куди ж ти дивився, харцизе, га? Та ти знаєш, що заспіває тобі за це Семен Семенович, га?

Артильщик. Та чим же я винуватий? Людським язиком тобі говориш — не встигли. Спасибі Дідові, а то б і людей привалило!

Десятник. Що ти мені — людей, людей!

Дід (*до десятника*). Та побійся ж Бога! Людина помирає, а він галасує, як скажений собака.

Десятник. Мовчи. Тобі добре балакати, бо з тебе не правитимуть. А нам Семен Семенович...

Подорожній. А пропади ти пропадом з ним! (*Біжить в печеру праворуч; звігтіля чути його голос*). Стволоний! звели хутчій подати сюди ноші для пораненого! та нехай покличуть по телефону лікаря!.. Швидше!

Вертається. Тим часом дехто сідає. Поранений стогне.

Десятник. Чого ж ви посідали?.. Геть по місцях! (*Ніхто не звертає уваги, розмовляючи тихо*). От народ! от люди! (*Б'є об поли руками*).

2 шахтар. Стойки чисто ж тобі пощепило на тоні-
сінькі трісочки.

1 шахтар. Треба було сподіватись... Я ще вчора
говорив...

Дід. Чого сподіватись?

4 шахтар. Нещастя. Вже з тиждень вона блукає скрізь
по закутках.

Подорожній. Хто?

4 шахтар. Та вона ж... хто ж... смерть, мабуть.

Подорожній *(махає рукою)*. А, вигадай!

4 шахтар. Чого ти? Не ймеш віри, спитай ось їх.
(Показує на шахтарів).

Подорожній. Хто ж то, на твою думку?

4 шахтар. Або я знаю... Смерть блукає й віщує
нещастя.

Дід. Не смерть то, голубе... Ех, доля то наша блукає
сіромою, та не знаходить собі місця. А смерть... смерть від
Бога.

Саношник *(вертається: на видові у нього так і не
розходиться переляк)*. У-у-у... у-у-у...

Поранений *(легве чутно)*. Пить...

2 шахтар *(тулить йому до вуст пляшку з водою)*.
Жалко — нема холоднішої: одразу полекшало б.

Дід. Йому вже не полекшає... Хіба на тім світі.

Саношник. У-у-у... у-у-у...

Подорожній. Не балакайте, Діду, він же чує.

Дід. Ну, то що ж?.. Нехай чує про смерть і хоч в думці
свій пригадає своє життя, свої гріхи,— може, хоч у
думці їх спокутує.

З печери ліворуч виходять декілька шахтарів з лампочками й
кайлами: вони тихо розпитують за пораненого.

Подорожній. У робітника не повинно бути гріхів,
Діду. Було б надто немилосердним ще й на тім світі карати
його за ті дрібнички, що він вдіє часом. Досить і того, що
життя робітника суспіль кара.

Саношник. У-у-у... у-у-у...

Поранений. О-ох...

Подорожній *(до саношника)*. Чого ти виєш тут,
луципере! Геть «на-горá», коли перелякався, що й до
пам'яті не дійдеш!

Саношник зникає, виючи. З правого боку виносять ноші. Всі встають.
Подорожній, 2 шахтар, шахтарі кладуть пораненого на ноші. Два
шахтарі виносять його. Десятник іде за ними.

2 шахтар. Ну, вилазитимемо, чи що?

Подорожній. Підождемо Гончаренка: треба буде всім разом кидати роботу.

2 шахтар. Сьогодні обмаль і на роботу вийшло.

Дід. Та я сам думав сьогодні вже не виходить.

Артільщик. Зрадив старий, що можна на печі боки одлежувати?

Дід. А що ти думаєш! Тобі, звичайно, легко походжати отут назирцем. Вліз би в нашу шкуру: не тієї заспівав би. Забастував би заради того тільки, щоб хоч трохи спину випростати. А то чого тобі. Нічого не робиш, а маєш більш за всіх.

Хтось з задніх. Павучок!

Артільщик. А ти, димарю старий, лічив мої гроші, що так присягаєшся.

Дід. Нічого й лічити. Не закидаєш же ти того, що з нас дереш.

Артільщик. Дихав би ти так, пню трухлявий!

2 шахтар. Всі деруть потроху: і хазяїн, і свій брат. Така вже наша доля.

Подорожній. Правду ви, Діду, мовили, що доля наша блукає по закутках. Де їй, сердешній, і блукати, як не по закапелках різних. Доля небагатьох щасливих має для блукання всі простори незміряні на світі. Їй вільно, як пташці в небесних просторах. А наша, робітницька, доля мільйонів нищпорить по задвір'ях, по закутках, як прибитий, заляканий, задурений собака, і не знаходить собі захистку навіть під землею. Так гірко їй... А може, й товариш правду каже: може, то смерть. Та взагалі — яка наша й доля, як не тяжке чевріння й нагла смерть.

Дід. Ох-ох-ох... правда...

4 шахтар. Мій батько, було, розказує... Він служив на старих шахтах генерала Голомозова... Розказував, що на тих шахтах завсігди перед якою-небудь пригодою в шахті багачко шахтарів бачили по темних закутках білу жінку: заявиться, спиниться на яку хвилю й щезне, ніби розтане, як пара в повітрі. А після того, хоч і не зараз, небезпремінно станеться нещастя.

Подорожній. Не диво. Дивно те, що не всім вона з'являється. Ще в багатьох збереглось чимало сили й здоров'я, є ще з чого ссати хазяїнам, є ще кого мордувати в цій каторжній праці. Ще голови й мозок багатьох не зовсім хворі й не малюють перед очима різних страховищ. Справді: нормальне життя, життя, яким повинен жити

кожний, ніколи не показуватиме якусь мару. Нормальна людина бачить тільки те, що є справді, а не те, що намалюється йому в хворім мізкові. А ми хіба життя бачимо? От я... Я — забойщик, сиджу часом де-небудь в печерці й довбаю вугілля: душно, як у пеклі, голова болить, у виски стукає наче кайлом, очі щемлять, під носом чадить тобі оцей каганець, що хазяїни наші звуть лампою...

2 шахтар. Шахтарське сонце.

Подорожній. ...повітря нема, дихати нічим, спина болить, ніби хто кілок загнав у крижі, а ззаду крекче й стогне сердешний саношник, напружуючись протягти санки у вузеньку нірку... Та тут тобі не тільки білу жінку побачиш, а самого чорта з рогами.

Дід (спльовує). Не говори так — гріх, та ще в шахті.

Подорожній. А де ж його й поминати, коли не там, де тільки чортам і місце.

Дід. Гріх... Тут людину тільки що вбито, а ти його поминаєш. Гидко слухати.

Подорожній. Гидко слухати? А терпіти, нести цей тягар, це ярмо не гидко? Хто заплатить і чим за всі муки? Хто верне життя хоч і отому нещасному, що прибило?

Артільщик. Хто? Хазяїни заплатять.

Подорожній. Так, так,— наставляй кишенью!.. Хіба вам не відомо, як вони платять? Підведуть таку статтю, що він сам навмисне вбився.

Артільщик. А!.. і таке верзикає, що й слухати не хочеться.

5 шахтар. Ну... адже ж і мала дитина розуміє, що людина сама собі навмисне лиха не вдіє.

З правого боку виходить десятник.

Подорожній. Гай-гай, товаришу! ще й як підведуть. Ви візьміть на увагу, як сталося це нещастя: вибивали шахтарі стовпці, щоб зробити обвал і зберегти хазяїнові якусь сотню карбованців. Штейгера не було, щоб завчасно звеліти робітникам тікати: за нього зробила це коняка. Коли б не вона, то, може, багатьох повбивало б. Вбито тільки Михайла. Тепер, скажемо, я хазяїн. Ну, яка мені рація викинути з кишені скількись тисяч, коли я можу звеліти кому слід, і там спишуть, що пригода сталася через необережність того сердешного...

Шахтарі. Як то так?

Подорожній. Ого, десять причіпок знайду, коли хочете. Та от хоч так: звелю написати, що він був п'яний.

4 шахтар. Михайло не вживав горілки.

Подорожній. Дарма! напишу, й край. А на суді виставлю десять свідків, що бачили, навіть пиячили з ним.

Шахтарі. Хороше діло!

— Гарний суд буде...

— Це так, кого вгодно...

Подорожній. Ну, випив сердега і вже недбало, звичайно, відносився до своїх обов'язків. Я не кажу, що нічого не дадуть... Чом не дадуть? Дадуть на похорон, щоб було чим попові заплатити. Вони милосердні. А що батько на старості літ зостався без шматка хліба або жінка з дітьми — то їм байдуже. Хіба мало на світі старців? Одним більше чи менше! Всіх не нагодуєш.

Десятник *(виходить на середину; до Подорожнього)*. Ти вже дуже розбазікався. Гляди, щоб я городовика не покликав. *(До шахтарів)*. Розходьтесь! діло не жде.

2 шахтар. Ого, довго тепера прийдеться йому ждати.

Подорожній. Всі ми вівці, залякані, задурені. І будуть нас, дурну отару, стригти доти, поки в нашу запаморочену голову не затешеться одна невеличка думка, поки ми не зрозуміємо, що ми ж люди, а не вівці, такі ж самі люди, як і ті, що нас стрижуть, а може, ще й кращі.

Десятник. Ну, годі, годі... Розходьтесь! Незабаром штейгер прийде.

Ніхто не звертає на нього жодної уваги.

Ото Господи! От люди! Ну, що ти їм скажеш!

4 шахтар. І чого б то я чіплявся до людей? Геть к бісу!

Гончаренко *(виходить з правого боку)*. Зрастуйте! *(До Подорожнього)*. Михайла прибило, чи що?

Подорожній. Еге.

Гончаренко. Так... Один з найкращих товаришів наших знайшов смерть свою в цій проклятій шахті. Декотрі з нас гинуть нагло, так, як і Михайло, а більшість працює десятки літ і віддає своє здоров'я краплями. Скільки нашого брата з усіх шахт, заводів в окрузі од'їжджає додому хворими, знесиленими, негодящими до життя, до праці. Тисячі, десятки тисяч! Праця, свята праця в руках глитаїв зробилася пеклом. Вона, як той страшний спрут, захоплює людину усіма своїми вусиками, усім своїм тілом, давить, гнітить її й висмоктує з неї усе,

цілком, зоставляючи якийсь живий кістяк, без сил, без душі, без розуму. І їдуть сердеги на рідну країну... вмирати... Вмирати... не розуміючи того, що вони вже давно тут, в цім проклятім місці, померли, позбулися того, чим жива людина...

Стволовий *(вбігає з печери праворуч)*. З гори переказує рукоятчик, що до шахти йде штейгер.

Гончаренко. Нехай іде.

Стволовий зникає назад.

Десятник. Це ж буде! це ж буде!

1 шахтар *(до нього)*. Чи ти вгамуєшся, собако? Артільщик. А ти, Микито, розумний став. Я раніш не примічав за тобою таких витівів.

4 шахтар. Справді?

2 шахтар. Брикнеш і ти, як попаде віжка під хвіст.

Perit.

Артільщик. Заявився невість хто й бунтує людей. А ви, дурні, слухаєте.

5 шахтар. Чи не тебе, розумного, слухати?

1 шахтар. Без сорочки зостанешся від таких порадишників.

Гончаренко. Ну, годі сперечатись! Нехай собі гримає. Нам з ним не по дорозі. Кидайте роботу й збираймося ввечері біля ставка в яру... Запевне, буде багато брехень, поговорів, нарікань від малосвідомих. Але прохаю більш свідомих впливати на них і підсікати, як кажуть, лихо в самий корінь.

Усов *(з'являється праворуч)*. Що це тут? мітинг?.. Де десятник?

Десятник. Я ось, ваше благородіє... Я говорив — ніхто не слухає.

Декілька шахтарів ховаються в печеру ліворуч.

Усов *(скаженіє)*. Ти хто? десятник, га?.. Десятник, я тебе питаю? Чом люди не на роботі?

4 шахтар. Людину прибило, ну й зібралися.

Усов. Не твоє діло, мурло!.. Твоє діло робити, а на те є поліція й лікар.

4 шахтар. Сам ти мурло!

Усов. Що?! Ах, ти ж прахвост! *(Кидається до нього, але інші шахтарі втримують його)*. Я тобі піку поб'ю!

4 шахтар. Руки короткі!

Поміж шахтарями ремство.

2 шахтар. Та дай йому, Микито, щоб аж юшкою вмився.

Подорожній (*кидається в гурт*). Товариші! товариші!.. Не давай волі рукам і язикові! Не таке діло починаємо.

Гончаренко (*до шахтарів*). Ви бачите, товариші, що до нас не звертаються, як до людей, а кричать, як на худобу...

Усов (*до Гончаренка*). А ти чого сюди втисся? Хто тебе пустив?

Гончаренко (*не звертаючи уваги*). Покажемо ж хоч раз, що ми варті іншого поводження. Нехай хоч раз почувють в нас людей, а не бидло. Кличте тих, що працюють ще, й вилазьмо звідсіля.

Усов. Я не дозволю! я тебе в острог!

Подорожній і троє шахтарів зникають ліворуч; по хвилі чути їхні вигуки: «Кидай, товариші, роботу! ей! Хто там! Вилазьмо «на-гора!»).

Гончаренко (*до Усова*). Спізнались трохи з острогом. Ну, та ваше од вас не втече... (*До шахтарів*). Виходьмо, товариші...

Шахтарі виходять праворуч. Усов шепочеться з десятником, розмахуючи руками.

ДІЯ П'ЯТА

Вечір. Надворі хуртовина. Декорація та, що і в першій дії. Таран сидить на стільці біля столу. На столі й на кріслах розкладено гравюри, котрі він передивляється.

Таран. Науме!

Наум входить з їдальні.

Таран. Ти посилав до Гульбицьких? немає там паночки?

Наум. Ні, нема. Катря зараз прибігла й каже, що нема. Вона забігала й до Похмурих, і там нема.

Таран. Нема?.. Хм... А де ж вона?

Наум. Не знаю.

Таран (*підводиться*). Ти б іще послав... Куди ж іще можна послати?.. Пошли ще куди-небудь.

Наум. Слухаю. (*Виходить*)

Таран (*тре руки*). Хм... чудно. (*Хоче сісти*).

Марія вбігає з передпокою; вона страшенно розхвильована; не роздягаючись, сідає біля рояля й ридає.

Таран *(перелякано)*. Магіє... що з тобою?

Марія. Ти не бачив... ти не бачив... Боже, який жах! Невже ти не почував, що станеться таке?..

Таран. Що таке?.. Нічого не розумію. *(Підходить до неї)*. Де ти була?

Марія. Я була там, у них... Я бачила, як діти хворіють, вмирають з голоду.

Таран *(з жахом)*. Ти була в шахтарів? З ким? як ти наважилася?

Марія. Вони не страшні,— вони нещасні. Я була з лікарем... Він не раз розказував, що страйк знесилив їх, що пошесть лютує й валить з ніг і старих і малих, що діти вже вмирають не тільки з хвороби, а й з голоду... Я не могла слухати, я повинна була впевнитись, бо не йняла віри, що ти й Петро Олександрович такі черстві, такі жорстокі... Те, що я побачила, було гірш того, що я уявляла собі. Я бачила горе зблизька, отак, як отсе тебе бачу. О, бодай не дивились очі мої! Важко докторкнутись до нього, не тільки нести такий тягар. *(Встає й роздягається)*.

Таран *(збирає в папку свої гравюри)*. Облиш. Ти нічого не знаєш. Ніхто не винен, що вони перестали робити й застрайкували. Невже ти не зрозумієш, що не можемо ми годувати тих, що діють нам лихо. Нехай сьогодні стануть до роботи й матимуть усе.

Марія. Вони не стануть... Коли б ти побачив, якими очима вони дивилися на мене. Я бачила не очі, а безодню зненависті, котра проглине всіх... Вони не стануть... Дайте їм те, що вони вимагають...

Таран. Ах, облиш, говорю тобі... Це діло управителя: його діло звіряти рахунки з ледацюгами та п'яницями.

Марія. Боже! яке нелюдство! Чи варто після цього жити?.. *(Сідає на канані)*.

Таран. Ти мене ображаєш своїм поведінням, Магіє... *(Підходить до неї)*. Я не пізнаю тебе в останні часи, не пізнаю своєї веселої співучої пташечки. Я бачу, що з тобою діється щось непевне. Ти залишила музику: рояль навіть пилом припав... Ти була така привітна, ласкава, ніжна до батька, читала завжди йому свої вірші, співала, а тепер... навіть чорнило висхло в твоєму каламарчику, пера поіржавіли... Я не пізнаю тебе...

Марія. Й душа моя поіржавіла від такого життя.

Таран. Не говори так... Ти не маєш права говорити цього. Ну, скажи — чого тобі треба? Чого ти стала така...

Марія. О Господи!.. Невже ти думаєш, що можна вік ізвікувати співаючи? Є приказка: хто дуже радіє, той плакатиме. Отсе воно прийшло й до мене.

Таран. Боронь Боже! чого тобі плакати? Життя твоє досі було гарним, та й надалі воно усміхається до тебе.

Марія. Я ще не жила, а тільки співала... Ти натякаєш на подружжя?.. Ні, не мені воно усміхається... Його не буде...

Таран. Вже? *(Страшенно вражений)*. Ти... ти ж сама...

Марія. Були часи, коли думки й мрії мої не сягали далі за подружжя. *(Встає)*. Живучи метеликом жвавим, співучою пташиною, в своїй уяві я складала собі й відповідне до цього кубелечко, поривалася якомога швидше здійснити свій пташиний ідеал. Та... *(Стає біля рося, спиною до батька)*.

Таран. Ну?

Марія. Прийшов хтось та взяв щось. Хвили життя не минули й мого спокійного захистку, докотилися й до нього.

Таран. Ти так химерно почала висловлювати свої думки, свої почування, що я анічогісенько не второпаю.

Марія. Піднялася хуртовина й геть-чисто розвіяла всі мої дрібненькі, нікому не потрібні ідеали, скинула з п'єдесталу тих нікчемних божків, котрим я вклонялася по-божно, вимела все те, що я вважала надзвичайно гарним, єдине потрібним в житті. Ха-ха-ха! *(Повертається лицем до батька)*. Я звала той химерний сон своїм життям! Життям!.. А воно — бурхливе, величне, неблаганне — крутилося довкола, і я його не знала, приспана химерами. Мої молоді сили, чуле серце, свіжий розум, легкокрилі мрії, невтримані поривання — все, все гинуло без пуття. Все, що невичерпаним джерелом буяло в мені, перетворилось в дрібниці, нікчемні, нікому не потрібні. А там, за стінами, кипіло життя! Усіх, у кого зроду хоч крапелька було здорового розуму, енергії, почування правди, поривання до ідеалу, воно кликало до праці, до боротьби на користь всього людства. Воно кликало й нас, але ми міцно снали й бавились, а воно знялося страшенною хуртовиною, в котрій злились побідний гук, і стогін, і ридання... Тепер воно докотилося й до нас і грізно потребує нашої відповіді: що ми? за кого ми? І ми повинні дати відповідь,

зрозумій — повинні... Ти мовчиш... Невже ти не бачиш, не чуєш, що діється круг тебе?

Т а р а н (*береться за свою папку*). Ти кончила?.. Я бачу, що й тебе зачепило загальне божевілля... Заспокойся... Коли ти прийдеш до пам'яті, то сама побачиш, що вчинила глупство й наговорила батькові дурниць. (*Йде до кабінету*).

Марія хвилину стоїть, заломивши руки, нарешті сідає й схиляється над роялем, тихо ридаючи.

А н д р і й (*входить*). Добровечір, Маріє Григоровно.

Марія (*підводиться, витираючи сльози*). Ах, це ви...

А н д р і й (*стискає їй руку*). Ви плачете?

Марія (*усміхається*). Ні, ні...

А н д р і й. Чого? за минулим, чи що?

Марія. О, ні... Я плачу, що моє нове життя починається так сумно.

А н д р і й. Так, сумно... Але і взагалі наш шлях посипано не трояндами, а тернами. Чи знайдеться у вас стільки сили й відваги, щоб піти з нами цим шляхом?

Марія. Знайдеться. Над минулим поставлено хрест.

А н д р і й. Я прийшов попрощатись з вами.

Марія. Вже?.. Ви таки їдете?

А н д р і й. Мушу виїхати раніш, ніж того бажалося. Мені звелено в 24 години покинути рудник.

Марія. Справді? Ха-ха-ха! як рішуче!.. Пізнаю добродія управителя... Ну, а як же справа?

А н д р і й. Власне кажучи, мені там робити більш нема чого. Їх доведено до одчаю. Тепер там верховодять Максими.

Марія. Ні, ні. Я вблагаю тата, я навколішках благатиму його поступитись.

А н д р і й. Робіть, що здається вам за краще, а я їду: вже й підписку дав. Та й чого я зостанусь?.. Соня померла, робітникам я теж більш не потрібен. Та бодай і захотів зостатись, то все їдно не pomoжеться: мене силоміць виселять — Петро дійде свого.

Марія. Соня померла... так. Але я ж, я... Ви мене забули. Я ж самітня, мені страшно зостатись самій. Немов з неба звалились ви до нас з своєю правдою, з палкими розмовами... А далі?..

А н д р і й. Перед вами одвертий шлях. Коли почуваете себе сильною, то йдіть не зупиняючись. Я вже говорив вам...

Марія (кладає йому руки на плечі). Так, так... милий, хороший! Ідь, я не вдержуватиму тебе. Я тебе й там знайду, мій коханий, мій сокоде, моє життя!..

Андрій (здивовано). Маріє!

Марія. Так, так... я люблю тебе... Не можу я без тебе. Де б ти не був, я завжди з тобою... Ти хмуришся? ти не любиш мене?

Андрій. Мені жалко тебе. Небезпечно, Маріє, кохати таких, як я...

Марія (затуляє йому рот рукою). Ні, ні. Ти думаєш, що кохання заважатиме нашій праці? Люби! воно зміцнить наші зусилля, й тернистий шлях наш вкриє пишними квітками... Скажи ж, промов єдине словечко: ти хоч трішечки любиш мене?

Андрій міцно обіймає й цілує її.

Марія (не випускає його з обіймів). Кохаєш... любий, хороший... (Знов цілує його). Негайно я прилечу до тебе.

Андрій. Прощай! час іти. Та й татові твоему мій візит, я певний, не зовсім подобається. (Стискує руку й виходить).

Гульбицький входить; браті ворожими поглядами міряють один одного. Марія йде до їдальні.

Гульбицький. Маріє Григоровно!.. (Підходить до неї).

Марія. Не підходьте до мене! я ненавиджу вас.

Гульбицький. Я щиро бажаю вам усього гарного.

Марія. Не треба мені вашого гарного. (Хоче вийти).

Гульбицький. Маріє... одне слово...

Марія зупиняється.

Я знаю, я образив вас і не маю права навіть прохати вибачення. Але вірте, що, відколи я покохав вас, я в серці не зрадив вам.

Марія. Справді?.. Ви смієте?.. Я дивуюсь такому... такому...

Гульбицький. Тривайте, благаю вас, вислухайте мене. Впевняю вас, що я не така вже підла людина, як здається. Той прикрий випадок, про який мені сором було досі навіть пригадувати, не треба вважати за щось серйозне.

Марія робить рух обурення.

Назвіть його, як хочете: фліртом, жартом, хвилиним божевіллям, але повірте, що увесь я завжди з вами, що мої думки були тільки про вас. За весь час цей я й хвилини не жив, а тільки страждав.

Марія. Та навіщо й кому здались ваші думки й ви увесь?.. Коли б не було навіть того, то все їдно я вас ненавиджу. Облиште мене.

Гульбицький. Так?

Марія. Так.

Гульбицький. Виходить, край?

Марія. О, давно вже!

Гульбицький. Вони перемогли в цім?

Марія. Хто?

Гульбицький. Та ваші ж нові товариші.

Марія (*нервово сміється*). О, вони, пане управителю, у всьому переможуть, бо їхня сила в них самих, а ваша купована.

Гульбицький. І ваші симпатії на їхнім боці... Ви не зупинилися навіть перед зрадою рідного батька...

Марія. І сліпець зраджує темряві, коли прозріває, та хто ж докорятиме йому?..

Гульбицький. Вас ошукано.

Марія. Нехай, не ваша печаль.

Гульбицький. Я знаю, що ви були на їхніх зібраннях, навіть в шахту спускались.

Марія. Я й зараз допіру од них.

Гульбицький. Мені жалко вас... Мені гірко дивитись, що ви так глибоко помиляєтесь. Це матиме сумні наслідки не лише для вас самих.

Марія. В чім же мої помилки?

Гульбицький. Ніколи не покладав я собі, що вони матимуть на вас такий небажаний вплив. Я не дбав про те, щоб відмовити вас від цього, не говорив про це й татові вашому, бо був певний, що це примхи, що вам нудно й забажалося розважитись. Але ви захопились їхнім безглуздим верзяканням, робленим горем, сльозами.

Марія. Хто сам не плакав гірко, тому завжди чуже горе здається робленим.

Гульбицький. Вам, звичайно, наговорено сім мішків гучних фраз про волю, про загальне щастя, про вільну працю і т. ін., і т. ін. Але невже ви не бачите, що їхні ідеали в своїй суті нічим не відрізняються від наших? Вони лають нас визискувачами, буржуями. Ви тільки роздивіться гаразд на їхні гасла, то й побачите, що в основі

їхній лежить бажання досягти до спроможності жити так, як ми, буржуї. Дайте їм цю спроможність, сьогодні, і завтра з свідомого пролетарія зробиться справжній буржуй. Де ж різниця? де те нове, чим варто було б захопитись? Хіба тільки в тім, що ми вже маємо те, що для них іще тільки ідеал.

Марія. Ви забули, що вони бажають доброго життя для всіх, для всього людства, а ви — кожен для себе. В їхню програму не входить жити чужим потом, кривавицею... Нарешті, навіщо ви кажете мені отсе все?.. Словами ви мене не переконаєте. Ви ділом доведіть, що ви не те, за що вас вважають. Ви не хочете поступитись дрібницею, мордуєте людей голодом, доводите до божевілля.

Гульбицький (по хвилі). Маріє... я все... все зроблю, чого тільки забажаєте, але дозвольте мені сподіватись, що ви забудете той прикрий випадок, що вирив між нами безодню.

Марія (зневажливо). Коли ви маєте в собі хоч трохи людськості, коли ви маєте себе за порядну людину, то ви повинні без умов задовольнити робітників. А щодо того, то мені дивно, що ви наважуєтесь навіть...

Гульбицький. Маріє... одне ваше слово, і я згоджуюсь на їхні вимагання. Ви знаєте, що все залежить від мене.

Марія. Якого ж слова вам бажається почути від мене.

Гульбицький. Слова прощення й забуття минулого...

Марія. Я не знаю, що вам сказати... Ви авантюрист, ви граєтесь почуттями!.. Не доводьте мене до того, щоб я назвала ваше поведіння справжнім ім'ям.

Гульбицький. Ні?..

Марія. Облиште мене.

Гульбицький. Ну, то знайте ж, що я зітру їх...

Олена Прохорівна (вбігає). Бач, ви тут... Вам і горенька мало. (Плаче).

Гульбицький. В чім річ?

Олена Прохорівна. Семена Семеновича вбито.

Марія стоїть страшенно вражена звісткою.

Гульбицький (остовпівши). Що?! Що ви мелете?

Олена Прохорівна. Ах, як це ввічливо!

Гульбицький. А, не до того мені. Коли вбито? хто вбив? Вам набріхано?

Олена Прохорівна. Хто — невідомо. Підіть подивіться... Це так нас всіх повбивають. Ви обіцяли, що буде охорона. Де вона? У вас там якісь рахунки з шахтарями, а ми повинні наложити своїм життям...

Гульбицький. Облиште, будь ласка. Вас не вб'ють. Вони лихом дихають тільки на адміністрацію.

Олена Прохорівна. Дуже вони розбиратимуть, хто адміністрація, а хто ні.

Гульбицький. Ви ж хоч Григорію Петровичу нічого не переказуйте, бо це його страшенно збентежить. А я зараз повернусь. Досі вже й драгуни приїхали.

Марія (з жахом). Ви... ви таки закликали їх?..

Гульбицький. Треба ж кінчати нарешті цю комедію. Бачите ж, що їхнє нахабство переходить межі. (Виходить).

Марія деякий час стоїть скам'яніла; згодом трохи важкий стогін вилітає їй з грудей; вона сідає на канапу й, зібгавшись, мов причинна, дивиться в землю.

Олена Прохорівна (*сідає в крісло*). Ви тільки уявіть собі: я одна-однісінька вдома як палець. Василя десь немає, він рідко сидить вдома. Вбігає моя Настя. «Пані,— говорить,— пані!» — «Чого тобі?» — питаю. «Штейгера,— каже,— вбито». У мене все так і закрутилося в очах. «Хто,— питаю,— за віщо?» — «Не знаю,— говорить.— Кажуть, що шахтарі йдуть панів бити». Що його діяти в світі божому? Надворі завірюха, нічого не видно, і Василь десь забіг. Зодяглася я хутенько, не знаю вже й як, та хутчій до вас... (*Дослухається перелякано до дверей*). Наче щось увійшло?.. Чи то мені так здалося?.. Гаразд, що хоч військо прибуде: все не так страшно. А то за останні дні душа не на місці: так і здається, що ось-ось придуть вночі і вб'ють тебе, і все пограбують. А у мене ж, ви знаєте, гардероб який! Самих суконь на тисячу карбованців — найменш, та ротонда — чотириста, сак хутрянний... (*Знов дослухається*). А, цитьте лишень. (*З жахом*). Ні, таки справді щось прийшло. (*Схоплюється*).

Похмурий (*входить*). Добривечір!

Олена Прохорівна. Ах, як ти мене налякав! (*Сідає*).

Похмурий. Давно це ти стала такою полохливою?

Олена Прохорівна. Я не розумію... Тоді, коли кожний порядний чоловік сидить вдома, повинен сидіти коло сім'ї, коли кругом небезпека,— тебе й не прив'яжеш.

Жінка вся тремтить від жаху, не знайде собі місця, а він тиняється невість де.

Похмурий. Так чого ж ти тремтиш? Не тремти.

Олена Прохорівна (*обурена, до Марії*). Ось послухайте... Розмовляйте з ним... (*До чоловіка*). Та ти знаєш, що штейгера вбито?

Похмурий. Знаю, й не писнув.

Олена Прохорівна. Ну, то знай же й те, що я не пробуду тут більш і одного дня. Завтра, як тільки розвидниться, їду до тата в масток.

Похмурий. І їдь. Нікому це не пошкодить. Хіба тільки Гульбицький страждатиме.

Олена Прохорівна (*спліскує руками*). Чи ти при пам'яті? Що ти верзеш?

Наум (*йде з їдальні в передпокій*). Хтось прийшов, дзвонить... (*Виходить і скоро вертається*). Робітники.

Олена Прохорівна схоплюється, перелякана.

Марія. Чого їм?

Наум. Хотять побачитись з паном або з управителем.

Марія. Закличте їх.

Наум виходить.

Олена Прохорівна (*не своїм голосом*). Що ви, Марусю?! Це ж необачно... Може, вони з бомбами.

Похмурий. Хе-хе-хе...

Таран (*на дверях з кабінету*). Що тут таке?.. Здрастуйте...

Марія. Там робітники прийшли: хотять побачитись з тобою.

Таран (*махає рукою*). Не треба, не треба! Пошліть за Петром Олександровичем. Я нічого не знаю. (*Зникає*).

Похмурий. Хе-хе-хе! Як збентежився пан хазяїн.

Олена Прохорівна (*обурено*). Я не розумію, чого тут сміятись!

Похмурий. Аякже! Провадили політику непохитної волі, а тепер тремтять.

Входять Гончаренко, Подорожній і Дід.

Марія (*підводиться й погає їм стільці*). Зараз прийде управитель, посидьте отут. (*До Наума*). Пошліть кого за паном, управителем: він у штейгера.

Наум виходить. Робітники сідають.

Похмурий (*до Діда*). Що, старий,— кепська справа?
Дід. Кепська, пане лікарю.

Похмурий. Хіба непереливки?

Дід. Коли хочете, то й не те. Нашому братові не звикати до голодухи...

Олена Прохорівна (*до робітників*). Ага, бачте. А навіщо було бастувати?

Марія (*сигає на каналу*). Laissez ne les touchez pas *.

Олена Прохорівна. Non, mais pourquoi donc? c'est très intéressant... ** (*до робітників*). Ви забастовщики?

Гончаренко. Забастовщики.

Олена Прохорівна. І ти так спокійно говориш, ніби це річ така звичайна?

Гончаренко. А кого ж нам лякатись? Наше життя, пані, не привчило нас до цього. Коли повсякчасно бачиш смерть перед очима, то навіть такої поважної пані, як ви, аніяк не страшно. (*Усміхається*).

Олена Прохорівна (*до Марії*). Чи ви чуєте?.. Він компліментів навіть тямє!.. (*до Гончаренка*). Ну да, ну да, мені подобається, що ви такі сміливі. Мій татусь... він полковник... я полковникова дочка...

Похмурий. Пху!.. (*Йде в кабінет*).

Олена Прохорівна (*не звернувши уваги*). Мій тато завжди говорив: насамперед людина повинна бути відважною, а потім вже інші гідності. Я бачу, що ви не полохливого десятку, і це мені подобається. От тільки погано, що ви забастовки робите. І навіщо воно вам? Я знаю вашого хазяїна, знаю гаразд управителя, Петра Олександровича, і скажу не тільки вам, а й всім одверто, що вони люди надзвичайно гарні, і робити їм... та і взагалі всім нам таку прикрість, це вже просто... просто невдячність.

Дід. Не ми її робимо, пані, а життя... То воно таке невдячне.

Олена Прохорівна. Ну да, ну да, я розумію вас. Вам, звичайно, заздро, що хазяїни й начальство ваше живуть краще за вас. Але, голубчики, не всім же бути хазяїнами, бо хто ж тоді робитиме? Це й мала дитина зрозуміє. Не всім же бути рівнею. От хоч би й я. Живу я в гірших умовах, ніж пан Таран, ваш хазяїн, або добродій Гульбицький, управитель, але не заздро ж їм...

* Облиште їх. (Фр.) — Рег.

** Ні, чому, це ж дуже цікаво... (Фр.) — Рег.

Дід. Бо хоч ви й гірше живете, проте ж не бачили смаленого вовка. А ми його бачили.

Сміх.

Олена Прохорівна (*не розуміючи*). Що?.. Якого вовка?.. Чи до речі ж тут якийсь вовк?.. Я говорю, що походження моє куди вище й шляхетніше від їхнього... (*До Марії*). Pardon, mais c'est vrai*.

Марія. O, je vous prie, je n'ai rien contre**.

Олена Прохорівна (*до шахтарів*). Пан Таран простого роду: його дід був мужик, а батько став паном тільки через те, що на батьківській землі знайшлося вугілля. Гульбицький з міщан. А я дворянка з діда-прадіда: мій батько — полковник. Одна сестра моя за генералом заможем, друга за князем. І тепер я часто їжджу до тата... у нас свій маєток...

Входять Гульбицький і Безе. Робітники встають. Гульбицький страшенно розхвильований.

Гульбицький (*до Марії й Олену Прохорівни*). Поручик Безе. (*Проходить хутко до кабінету*).

Безе (*вклонившись*). Анатоль Вікторович Безе... (*Тре руки*). Ви не можете уявити собі, яка страшенна метелиця надворі.

Олена Прохорівна. О... Анатоль... Як це гарно звучить! Ви якого полка? Сідайте.

Безе (*вклонившись і дзенькнувши острогами*). 2-го Заозерського. (*Сідає коло Олену Прохорівни й роздивляється на свої нігті*).

Олена Прохорівна. Мій тато мав...

Безе. Яка кепська пригода зо мною в дорозі... (*До Олену Прохорівни*). Pardon! ви щось почали говорити?

Олена Прохорівна. Мій тато мав Чорнославський... він полковник... Чепраков, ви повинні знати його.

Безе (*непевно*). Ні... хм... ну да, ну да, чув, чув... (*Знов роздивляється на нігті*).

Олена Прохорівна. Що там, поручику?

Безе. Страшенна прикрість, ви не можете уявити собі... (*Протягує руку*). Отут на мізинці був у мене отакий ніготь (*показує пальцем другої руки*). Ні в кого я не бачив такого. Було, загостриш ножичком, зробиш розкеп і підписуєш

* Пробачте, але ж це правда. (Фр.) — Рег.

** О, я вас прошу, я не маю нічого проти. (Фр.) — Рег.

своє прізвисько, слово честі!.. А оце на стайні злавив з коня, зачепив за щось і зламав.

Шахтарі знов сідають. Безе здивовано позирає на них і на Марію.

Олена Прохорівна. Зламали?

Безе. Ви не можете уявити собі, як це вразило мене. У мене навіть сльози виступили на очах.

Олена Прохорівна. Так, так, це надзвичайно прикро! Але... ми подбаємо про те (*грає очима*), щоб розважити поручика й примусити його забути цю пригоду (*Сміється*) ...Анатоль... Яке гарне ім'я! Вже саме ім'я свідчить про те, що маєш діло з шляхетною людиною. Тільки воєнні тямлять прибрати путне ім'я своїй дитині. Ваш батько хто: полковник? генерал?

Безе (*йому ніяково*). Ні... навіщо ж так? Є багато путніх людей і поміж штатськими.

Олена Прохорівна. Ат, не говоріть!.. Не те, зовсім не те.

Безе. Мій батько держав кав'ярню в Варшаві й був дуже доброю людиною.

Олена Прохорівна (*розчаровано*). Кав'ярню?.. Ну, вже те, що ви зацікавились воєнним ділом і служите в драгунах, свідчить про велику шляхетність вашої вдачі й величність душі... О, як я люблю й поважаю воєнних! Я сама зросла поміж воєнними. Одна сестра моя за князем, друга за графом. А мені надало закохатись в молодого лікаря, і я мушу гинути тепера в цім багні.

Безе (*непевно позирає на Марію*). Хм... мені здається... там, де можна спіткати таких... е-е...

Олена Прохорівна. Багно, справжнє багно! Ви тільки подумайте, поручику, яке може бути шляхетне життя поміж шахтарями? Бруд, пияцтво, розпуста...

Поміж шахтарями рух.

А до того ще — ось як і зараз — живеш, немов на вулкані яким. Так і жди, що не сьогодні-завтра несподівано залізе до тебе в господу який-небудь харцизяка і заб'є тебе не знати за віщо. Ви ще не знаєте тутешніх людей.

Похмурий (*виходить з кабінету; до робітників*). Ну, буде ж вам. Управитель лютує не згірш од завірюхи надворі. (*До Марії*). Сердешний Григорій Петрович аж не стямиться, зовсім залякав його. (*До Безе*). Здрастуйте. Приїхали шахтарів усмиряти?

Безе. Е-е... pardon! Я не розумію... Ви ж хто будете?

Олена Прохорівна. О, не зважайте! Це мій чоловік. Він ніколи не буває при пам'яті.

Похмурий. Хм... Незвичайно влучна й приладна характеристика.

З кабінету виходять Гульбицький і Таран. Робітники встають.

Гульбицький *(до шахтарів)*. Ви чого поприходили знов?

Гончаренко. Ми прийшли за останнім словом.

Гульбицький. За останнім словом? за яким?

Гончаренко. Чудно, що ви питаєте.

Гульбицький. Чому ж то я повинен знати, що сьогодні вимагатимуть товариші?

Гончаренко. Ваш глум ви залишіть при собі, може, дасться. А ми вимагаємо дати нам останню відповідь.

Гульбицький *(саркастично сміється)*. Вимагаєте? *(До Тарана)*. Ось слухайте, як вони розмовляють з нами... *(До шахтарів)*. Ну, а потім?

Гончаренко. «Потім» залежатиме од вашого слова. Коли ви згодитесь задовольнити домагання наших виборщиків, то страйкові край, і завтра ми виходимо на роботу.

Гульбицький. А коли не згоджуюсь?

Гончаренко. А коли ні, то ми складаємо наші уповноваження й відповідальність за те, що буде далі. Ми й зараз пішли без відома робітників. Вони вже зневірилися, і нам важко їх втримати. Тільки ваша згода зможе запобігти лихові.

Гульбицький. Хо-хо-хо!.. Отсе так утяв! А?.. *(До інших)*. Чи вам подобається цей номер, панове? Він мене хоче залякати тим, що буде далі. А? *(До Гончаренка)*. А оце ти бачив? *(Показує на Безе)*.

Гончаренко. Бачив... Та тільки дивно мені на вашу короткозорість...

Гульбицький *(спалахнувши)*. Що?.. Ах, ти ж йолоп!

Гончаренко *(спалахнувши, але втримуючи себе)*. Лайка — не відповідь... Ви відповідайте на те, об чім вас питають... Ми прийшли не змагатись, а почути од вас останнє слово: так — так, а не так — ми підемо й скажемо товаришам, що ви й слухати не хочете.

Гульбицький. Слухати? вас?.. Ви затопили нам шахту, зробили незчисленні збитки, ви... вбили штейгера, а я вас слухатиму? Ні, голубчики, я не з слухняних.

Робітники, страшенно вражені, перезираються.

Гончаренко. Шахту затоплено не по нашій вині: якби ви загодя поступились, то цього не сталося б. А щодо штейгера, то ми не знаємо, про якого ви штейгера говорите.

Гульбицький *(до інших)*. Вони не знають!..

Гончаренко. Коли й справді вбито штейгера... хоч це дуже скидається на містифікацію... у всякім разі, то — не наших рук вчинок. Це й ви гаразд розумієте, тільки вдаєте з себе нетяму. Ви добре знаєтесь на тому, що в наших інтересах завжди уникати всяких ексцесів під час страйку.

Гульбицький. А хто ж його вбив? як на вашу думку? Тебе послухати, то подумаєш, що це ми зробили вам на капость.

Гончаренко. Ми прийшли сюди не на те, щоб допомогти вам знайти вбивцю, — це діло поліцаїв. А ми — кажу вдєсяте — прохаємо вас відповісти, чи згодні ви задовольнити домагання...

Гульбицький *(тупає ногою)*. Не згоден! ні!.. Після того, як ми наклали такими збитками, я вже не поступаюся, ні, — брешете, панове товариші!

Гончаренко розводить безнадійно руками.

Гульбицький. Моє останнє слово — розчот! усім розчот! Геть, щоб і духу вашого не було на шахті! Кажу вам при хазяїнові, щоб ви знали, що це не моя тільки власна думка, й не сподівались...

Марія *(страшенно розхвильована, виступає наперед)*. Неправда! це тільки ваша власна думка!.. Тато не такий жорстокий... він не кат...

Гульбицький. Маріє Григоровно, я прохаю вас...

Марія. Ні, ні, цього не може бути!.. *(До батька)*. Тату! невже ти не бачиш, що людей доведено до одчаю?.. Ні, я не йму віри, щоб в тобі не було серця... любиш же ти мене?.. Чого вони вимагають? Неможливого?.. Ні, того, що ти зможеш дати...

Таран *(хоче втекти до кабінету)*. Маріє, облиш... Навіщо все це?..

Марія *(падає навколішки перед ним)*. Тату! не будь же катом, коли хочеш, щоб я тебе хоч трішечки поважала. Зрозумій же, що твоя незгода виріє між нами безодню, що я втечу від тебе світ за очі, вирву з свого серця!..

Таран *(безпомічно озирється, потім нахилиється до Марії й хоче підвести її)*. Маріє... що ти робиш? Привселюдно... Ах, як це нехороше, як прикро... *(До Гульбицького)*.

Як воно отсе все набридло мені! Задовольніть їх, будь ласка, та дайте мені спокій.

Марія (*підводиться ридуючи*). Я знала... я знала, що ти добрий...

Таран (*йде в кабінет*). Ах, облиш...

Впродовж цієї сцени вікна знадвору помалу освітлюються недалекою пожежею.

Гульбицький (*котрий нервово ходив по хаті, побачивши пожежу, раптом зупиняється*). Що воно? Пожежа?..

Всі повертаються й дивляться на вікна.

Шахта горить!.. (До Марії). От вам...

Біжить з кімнати, за ним Безе, потім виходять збентежені робітники. Похмурий підходить і дивиться в вікно.

Марія (*скам'янівши*). Спізналися... О-ох!.. (*Непритомно схиляється над роялем*).

Похмурий (*саркастично*). Хе... утихомирили нарешті! На жаль, за метелицею не видно як слід, а цікаво, мабуть, горить.

Олена Прохорівна. Ходімо, Васильку, додому: мені чогось боязно... І де воно взялося на нашу голову! Було так тихо, лагідненько... Василю!

Похмурий. А, відчепись ти!.. Треба й собі піти, може, потрібен буду, бо запевне той вояка не вчитить, щоб не показати відваги своїх маладців на шахтарських спинах.

Олена Прохорівна. Ти ж проведи мене хоч додому, бо там нікому доглянути...

Похмурий. Гаразд, ходім... (До Марії). А ви не сумуйте, голубонько. Пан управитель збудує вашому татові другу шахту, кращу. Ви ж бачите, який він митець будувати. До побачення!..

Виходять. Похмурий грюкає дверима, котрі одскакують і застаються непричиненими. Чутно, як вис вітер надворі.

Марія (*сидить хвилю непорушно, потім піднімає голову, щулиться від холоду й озирається: потім ходить по кімнаті, заламуючи руки*). Боже! Боже!.. Тату!.. Він не чує... він не знає...

Наум (*входить з передпокою й зачиняє двері*). От нещастя, панночко! Я бігав за ворота, нічого не видно, тільки полум'я: завірюха так і крутить, так і крутить... Мені здається, що це забастовщики підпалили.

Марія (зупинившись). Що?..

Наум. Я кажу, що, мабуть, забастовщики підпалили.

Марія. А... мабуть...

Наум. Мені можна на хвилиночку збігати туди?

Марія. Можна, йдіть.

Наум виходить.

Таран (визирає з кабінету). Вже порозходились? (Виходить; у нього в руках папка з гравюрама). Нарешті. Як вони мені набридли... (Дивиться на вікна). Що воно горить?

Марія. Шахта.

Таран (страшенно вражений, впускає з рук папку). Шахта... (Стоїть нерухомо).

Марія (підходить до нього, бере його під руку, веде до канапи й саговить). Сідай, тату, заспокойся... (Стає перед ним навколішки). Заспокойся... все минеться... Це — хуртовина. Чуєш, як вона лютує? Вона жорстока, неблаганна... Не треба йти супроти неї, бо вона все змітає... Але вона минає, минає, як і все на світі. Вона щезне, й прийде гарний, солодкий, бажаний спокій. Не спокій домовини, ні, а той найкращий спокій, коли людина на руїнах свого минулого, без вагання, без зневір'я, з міцною вірою в будущину, почне будувати своє нове життя... І ми його збудуємо, тату... Й для нас настане той дивний спокій... Тільки треба вірити... Ми більш не помилятимемось...

Таран (одходить трохи й нахилиється до неї плачучи). Доню моя...

Марія. Не плач, тату... Ми ще своє візьмемо, наше ще поперед нас... Воно ще не раз посміхнеться до нас... Нове життя — то радість, а не сльози. З нами сміятиметься, радітиме весь світ. Сліз доволі, гірких, пекучих сліз, доволі зітхання... Світ наплакався, назітхався досчочу. Вони, оті тяжкі зітхання, бурхливим вітром виють по світові... Вони, ті сльози... кришталевими сніжинами крутяться в шаленім танку помсти, в хуртовині... Але вона мине... Люди будуть щасливі, й ми з ними...

Максим входить і стає на порозі, не причинивши дверей.

Марія й Таран підводяться.

Таран. Чого тобі? ти хто?.. (До Марії). Де ж це Наум? Максим (дістає з кишені револьвера). Хто я? хіба не впізнали?.. Я прийшов поквитуватись за торішне. (Наводить на Тарана револьвера).

Марія (з криком кидається до нього й хапає його за руки). Що ви робите? Божевільний!..

Між ними боротьба.

Таран (скористувавшись моментом, тікає до кабінету).
Науме! Науме!

Максим одпихає Марію й стріляє вслід Таранові, але попадає в Марію, котра знов кинулася до нього й хотіла вхопити за руку.

Марія (падає). О-ох!..

Максим, остовпівши, дивиться на неї; нарешті кидає від себе револьвера й зникає.

Таран (переляканий визирає з кабінету; побачивши, що нікого немає, підбіга до Марії й кричить, упавши навколішки). Науме!.. (Хоче підняти її, але не в силі; біжить до передпокою й гукає). Науме!!.

У відповідь вие хуртовина й з пожежі доноситься невиразний гомін.

1907 р.

КАЗКА СТАРОГО МЛИНА

Драма

ДІЄВІ ОСОБИ:

Вагнер, гірничий інженер, молодий,
дуже вродливий.

Крамаренко, землемір.

Трохим, лакей Вагнера.

Марта, стара клюшниця.

Таран, дідич.

Марія }
Сусанна } дочки його.

Анелька }
Фані } тимчасові гості.

Перший і другий гості, приятелі Вагнера.

Подорожній.

Робітники.

Дід-мельник.

Мар'яна, його онука.

Юрко, чабан, німий.

I

Берег річки. На другім плані гребля, старий млин, верби.
До них спускається високий, скелистий протилежний берег.
Смеркає; все повито легким, прозорим туманом. Чути,
як шумить вода. Сходить місяць. Із степу лине ледве чутний,
тужливий плач отари.

Дід-мельник
(*дослухається, сидючи на призьбі
коло дверей*).

Як тільки ніч зашепче, мов та відьма,
Нависне скрізь: в степу і над млином,
В туман легкий повие верби й скелі,
Приспить дурну зозулю десь у лузі
І викличе на небо тихі зорі,—
То сказ немов на його найде враз:

Одно гуде, плюскоче та співає,
А може, грає — добре не розчуєш.
А-ач, якої витина старий!
Неначе парубок, якому з жиру
Тремтять коліна до дівчат, а глазд
Тікає геть, горлянка ж та язик
Спочинку і на хвильку не зазнають —
Іржуть та мелють все, як в добру повідь
Вишняк на річці... Хе-хе-хе!.. Дарма
Твої весняні чари, дідугане!..
Зависла ніч, зіходить онде місяць.
Заснув і занімів до ранку степ, —
Не зглянешся, як стане тут Юрко:
Хе-хе... А де вже довгій бороді
Змагатися та з кучерями, котрим
Назустріч лине серденько дівоче!
Гай-гай! цих чар перемогти не квапся.
Шумуй, кипи — я спатиму спокійно.
А спати час...
(*Позіхає й нешвидко зникає у млині*).

З правого боку виходить інженір Вагнер,
Крамаренко і робітник Трохим.

Вагнер

Зморився добре я...
То розташуйтесь тут?.. (*До Трохима*).
Неси сюди,
Що маєм на візку. Та розпряжи
Коня й пусти попастись на узліссі.
(*Трохим зникає*).

Це млин?.. Яка тут всюди глушина!
Ходили день — все степ, і степ, і степ —
Незайманий, як в перший день творіння.
І ждеш мимохить дива... Слово честі,
Мене більш не здивує, як із скель
Зненацька з'явиться до нас сюди
Дикун-тубілець голий, волохатий,
Уб'є всіх трьох камінним сокирищем;
Розклавши огнище, на нім спряже,
Як вепрів, нас під дикий свій танок
І, скликавши на бенкет увесь рід,
Смакуючи, ковтатиме з кістками
Культурную печеню.

Крамаренко (сміється).

І не диво!..

Тут є місця, де не ступала ще
Нога людська, хіба що вівчарева...
Земля обітована... Час настане —
І потече враз молоком і медом...

Вагнер (скривившись).

Занедбана земля... Сиділи тут
Десятки років панські покоління,
Мов пугачі в ярах, і брали те,
Що в руки їм плило само, зусиль
Найменших не вживали. Праці, —
Вже не кажу про творчу працю я, —
Не знали зовсім: лінувались навіть
Нагнутись тільки, щоб підняти те,
Чим світ живе, чому кориться, — злото.
Подумать тільки! Під ногами мати
Незлічені багатства — й їх не знати,
Їх занехаять, не шукать! Це й звір
Або тварина так живуть: їм досить
Того, що щедрая подасть натура,
Як голод знемага... Одначе, сядьмо:
Чимало ми сходили. Ноги ниють,
І тіло, мов побите.

Крамаренко

Ось горбок,

Порослий тирсою, і дикий кущ
Неначе кличе нас під захист свій
Спочить. (Падають на траву).

Вагнер

Замислишся отак, буває,
Над тим, що бачив тут за кілька день
І що знайшов, крик радощів втримавши,
І злість, і задрощі сповняють душу.
А потім... полетиш на крилах мрій
У царство казкове! Бентежна думка,
Фантазія нестримна пензлем дивним
Одну за одною величні, пишні
Малює враз можливого картини.
Ах, чом це не моє! Десяток літ...
Ви розумієте — один десяток —

І краю ви цього вже не пізнали б.
Мов срібні блискавиці, вздовж і вшир
Степи порізали б із криці рейки,
І з скреготом і криком поповзли б
По них рухливі змії огняні
Туди, на південь, аж до моря. Скрізь
Огневим реготом страховищ дужих
Збудив би цю прадавню, мертву тишу,
Як регіт хмар грозових будить ніч.
І царство сну, і царство забуття
Я обернув би дужою рукою
У царство творчого життя і праці.
Де силу взяв би я, щоб те зробити?
Вона — отут, занедбана, під нами
Лежить віки, тисячоліття й спить,
Мов та царівна казкова, чекає
На лицаря свого...

(Замовкає й дослухається до шуму води).

Вода шумить,
Зіходить срібний місяць. Тихий степ
Снить дивними й старими снами,—
Спокійну душу має... З року в рік
Все те ж — зворушлива краса і сон.
О, дужим будь! — умить заколисає,
Як все навкруг віками присипляє,
Теж сила...

Подорожній

*(з'являється по той бік на скелі,
озирається навкруги й гукає).*

Гей! чи є хто тут живий?
Чи по степах та диких хащах цих
Ховаються вовки лиш сіроманці
Та я, мов неприкаяний, блукаю?..

Крамаренко *(голосно)*.

Ти хто ж такий?

Подорожній

Спитай у вітру, хто він,
Куди летить і де спочивок знайде.
Спитай у хмарки в день ясний, погожий,
Куди блакиттю шлях її послався
Та буйним де розіллється дощем.

Вагнер

Якийсь причинний.

Крамаренко

То простуй сюди,
Як знайдеш брід!

Подорожній *(спускається)*.

Тут гребля, бачу, є.

Зникає. Трохим приносить кошик і речі до постелі,
сам іде до візка.

Крамаренко *(готує до вечери)*.

Цікаво, хто це.

Вагнер

Певне, волоцюга,
Гонивітер, якому тісно всюди,
Де люди є, закон та обов'язок —
Не згук порожній у повітрі, де
В обіймах їх здихає звір в людині,
Проклятий, стоголовий звір, який
Потворою страшною на шляху
Великих і премудрих простягнувся.
Багато злине часу, як його
Всеволодною рукою загнуждають,
Та піде він, підхилений, конем
Слухняним і покірним аж туди,
Де на верховинах життя сіяє
Єдина мета для всіх — Культура.

Крамаренко

Далекий шлях — кінця не видно.

Вагнер

О,
Немає меж змаганням чоловіка,
І думки творчий льот сягає зір,
І їх, як цифр колони на папері,
Шикуює він в системи дивно-згодні...

Подорожній з'являється біля млина, оглядає
місцевість, потім простує до них.

Крамаренко *(угледівши його)*.

Іде сюди.

Вагнер *(стежить за ним)*.

О, я не помилюся!

Крамаренко

Ви не їсте нічого.

Вагнер

Я не знаю,—

Чи то знемігсь, блукаючи ввесь день,
Чи, може, спека так мене зв'ялила,
Що сон змагає... Гей, Трохиме!

Трохим *(виходить)*.

Ось я.

Вагнер

У тім млині, запевне, хтось живе:
Спитай там молока. Ось гроші на.

Трохим

Я вмить. *(Іде до млина)*.

Подорожній

Добривечір, панове, вам!
Щаслива зустріч. Цілий день мандрую
І жодної душі, крім чабана,
В пампасах цих не бачив я живої.

Вагнер *(стомлено)*.

Сідати прошу, вбогую вечерю
Із нами поділити.

Подорожній *(скидає сакви)*.

Вельми вдячний!

Та в мене дещо є. *(Сідає)*.

Крамаренко

Надалі те

Сховайте ви: в нас вистарчить про всіх.
Пан інженір наш підтоптався нівроку
І важить лиш на сон, а ми удвох
У беседі поважній...

Подорожній (здивовано).

Інженір?

Що чую я? Всевадна кішеня
Й сюди вже стежку топче...

Вагнер (спалахнувши).

Не кішеня,—

Культура це. Культуру ми несем.

Подорожній (вечеряючи).

Одно одного варт...

Трохим (приносить глек молока).

Ось маєте.

Вагнер (наливає й п'є).

Куди і звідкіль ідете і хто ви?

Подорожній

Хто я?.. Коли б же знав хоч сам про те.

Вагнер (здивовано).

Та де ж народились ви колись
І щось робили досі?

Подорожній

Безперечно.

Не з глини хтось зліпив мене, як Бог
Прадавнього Адама. Спосіб цей,
Коли б його розкрити таємниці,
Дістав би враз найбільші привілеї,
Бо, знищивши права на народження,
Дав змогу б знищити право й на життя.
А я родивсь, як всі, й турбот чимало
Своїм цим вчинком декому завдав —
І от блукаю скрізь. А де вродивсь?..
Сказати не легко... В пишнім квітнику
Зростають чудо-квітки. В діаманти
Щодень вбирає їх рожевий ранок,
І золотом уст цілує ніжно сонце.
Літаючи метеликом прудким
По квітах життєвих, поет натхнений
Склада про них поему... А проте...
Це край, знайомий більш таким, як ви...

В другім краю чарівнім я вродивсь,
Проб нього вам поеми не складуть...
В долині сліз теж квіти розцвітають:
Кривавії троянди ран глибоких,
Бліді лілеї голоду, хвороб
Найрозмаїтіший квітник у світі,
І смертності ряснії хризантеми.
В чаду їх ароматів голова
Завжди в огні... Моя це батьківщина.

Вагнер (*дрімаючи*).

Це казка беззмістовна.

Подорожній

О, якби!

У тім краю давно умерла казка...
Оганьблена, як паплюга остання,
Знесилена од праці й ран кривавих,
В тяжкім ярмі, у морі сліз пекучих
Умерла казка та.

Крамаренко

(*прибирає в кошик вечерю й лягає*).

Куди йдете?

Подорожній

Шукать води живої по світах,
Щоб казку воскресить.

Вагнер

Даремна річ:

Хто вмер, того ніхто не оживить.
Готуйтеся вислухати казку дужих.

Подорожній

Хто сам не вмер, того жива ще мрія.
Зорею провідною вдалині
Горить вона... Іди туди, іди...

Дрімають. З млина, дослухаючись до шуму води,
виходить Мар'яна й підходить навшпиньках
до млинового колеса, з робленим жалем промовляючи.

Мар'яна

Знов співаєш? (*Перехиляється до води*).

Білим шумом

Розіслалась борода,

Очі — леле! — повні сумом,
Ллються сльози, як вода.
Бідний діду! од кохання
Зникла геть твоя пиха.
Ось стривай! (*Підходить до колеса*).
Твої зітхання
Я утишу... (*Бризкає водою й відскакує*).
Ха-ха-ха!..

Вагнер
(*підводиться на лікоть і стежить за сценою*).

Це ж хто? і з ким вона?

Крамаренко

Русалка.

Подорожній

Казка.

Мар'яна (*голосно сміється*).

Глянь,— розгнівався! вир **глибокий**

Спересердя закрутив...

(*Перестає сміятись і вдає з себе засмучену*).

Діду мій зеленоокий,

Засмутив мене твій гнів.

Чи такого ж привітання —

Моя доленько лиха! —

Сподівалась я? (*Хапається за серце*). Ридання

Тиснуть серце...

(*Нахиляється й раптом бризкає водою*).

Ха-ха-ха! (*Одскакує*).

Вагнер

Та хто вона?

Крамаренко

Причинна, мабуть.

Подорожній

Казка.

Вагнер

Жартує з ким?

Подорожній

А з дідьком водяним.

Вагнер
Яке дикунство!

Подорожній
Тақ... Культури ще,
Либонь, не скуштувала.

Здалеку чути сопілку.

Вагнер (*дослухаючись*).
Грає хтось?

Крамаренко
Сказати б, вітер, так нема.

Подорожній
То степ
Нічну свою мелодію співає.

Мар'яна
(*зачувши спів, крутиться в танку*).
Ген в тумані
З тих верхів
Рине-плине у долину любий спів.
Геть зарані!
Щезни вмить!
Хай ковбання від кохання схолодить.
Чи ж старому,
Діду мій,
Сяють зорі, світить місяць золотий?
Геть додому
Аж на дно,
Де холодна постіль жде тебе давно!
Чи то ж сивій
Бороді
Залицяння, упадання молоді?
У дрімливій
Глибині,
В тихих водах ти засни собі на дні...
Юрко переходить греблю. Мар'яна кидається
йому назустріч, повна сміху й жаги.

Мар'яна
(*бере його за руку й веде до колеса*).
Чіплявся знов... Ти глянь, зачув, тікає...

Чути, як вир реве й стихає раптом.
Вони розкотисто регочуть, викликавши в скелях
дзвінку луну. Юрко притуляє до уст сопілку,
Мар'яна крутиться в жагучім танку.

Вагнер (зачарований).

Вона хороша, певне, хоч дикунка.
Весняний ночі сон...

Подорожній

Не сполохніть...

Вагнер

Холодним розумом ладен повірить,
Що казка — не фантазії палкої
Є витвір, що вона — чарівна дійсність.

Подорожній

У кожного своя усюди казка,
І кожний з нас творець своєї казки,—
Барвистих мрій і золотих ілюзій.
Хоч смішно це, але у цім життя.
Фантазія дала таким, як ви,
Широкі й дужі крила, силу й міць,
На них літаєте в світах і казку
Створили ви, якій ім'я — Культура.

Вагнер

Не казка це, а факт.

Подорожній

І казка — факт

На певний час. Живе тут казка степу,
Як регіт — ніжня, як фея — красна.
І все навкруг: і степ, і срібні хвилі,
І дикі скелі, й хмари у блакиті,
І вільний вітер, ніч і день,— усе
Живе. Але я почуваю вже,
Що йде нова натомість казка — ваша,
І казка степу вмере, як ваша прийде.
А там — заявиться нова, і вашій
Умерти доведеться..

(Помітивши, що Вагнер грімає,
й собі вкладається).

На Добраніч!..

З млина виходить Д і д - м е л ь н и к, щось каже Мар'яні,
показуючи рукою на нічліжан, і знову йде
в хату. Мар'яна з цікавістю дивиться в їх бік,
потім потиху йде до них. Юрко, граючи,
стежить за нею.

Вагнер
(почувши ходу, одкриває очі й підводиться).

Хто тут?.. (Угледівши Мар'яну).

Хто ти, мій приви́де прекрасний?

Мар'яна (зупиняється).

Це я. Ви брали молоко?

Вагнер (стає на ноги).

Так, так...

Весь час я слухав голос твій чарівний,
Очима стежив за танком, і сон
Тікав з очей знеможених моїх.
Дитинства привиди вставали у думках.
Тут казка-мрія в дійсність обернулась.
Русалка, певне, ти?

Мар'яна (здивовано).

Я — мельниківна.

Прийшла за глечиком від молока.

Вагнер
(кривиться; підходить, бере її за руки
й зазирає в вічі).

Ти мельниківна? Ні, не вірю я.

Юрко перестає грати й стежить за ними.

Мар'яна

Йй-бо...

Вагнер

Чи бачив хто, щоб в мельниківній,
Замість очей, виблискували зорі?
Щоб на устах троянди паленілі?
Не може бути брів таких у неї!..
Не крийся і скажи: ти королівна?
(Бере її злегка за стан).

Мар'яна
(сміючись, обережно визволяється
й бере глека).

Ви смієтесь?.. Я — мельниківна. (Хоче йти).

Вагнер
Одну хвилиночку... стривай...

Мар'яна

Та хто ви?

Вагнер
Хто я?! Про те дізнаєшся за рік.

Мар'яна (з зацікавленням).
Чому за рік? і як про те дізнаюсь?

Вагнер
Вернусь сюди.

Мар'яна
Чого?

Вагнер
Щоб оживить
Степи ці мертві...

Мар'яна (здивовано).

Мертві?!

Вагнер

...і голі скелі.

Мар'яна
Тут все живе. Он спить і диха степ:
Як тільки сонечко позолотить
Шпилі цих скель, то він загомонить,
Озвуться скелі голосно луною.
Ген-ген у лузі закує зозуля,
Зашепчуть верби з вітром-пустуном,
І зашумить шовковая трава,
До сонця річка радо засміється...

Вагнер (нетерпляче).
Все так, моє дитя...

Мар'яна

Тут все живе —
І хвилі кучеряві, й тихі зорі.
Як тільки зійде місяць золотий,—
Засне все навкруги, то із води
Мене чарує дідько водяний...

Вагнер

Ах, знаю я!.. Людей... людей нема!

Мар'яна

Людей нема?.. Юрко і Дід... Доволі!
Навіщо більш?

Вагнер

Навіщо? Я скажу,—
Уважно слухай і запам'ятай.
(Знов бере її за стан рукою).
Хоча б на теє, щоб краса твоя
У пущах цих та марне не загибла.

Мар'яна

Мені то що?

Вагнер

Пишатися на людях.
На те й краса, щоб з неї любували.
Цвіте та марно квітка, на яку
Не впав ні разу вдячний погляд людський.
І самоцвіт коштовний є подібним
До каменя звичайного, коли
Ніхто не зна, ніхто його не бачить.
Ти квітка та, ти самоцвіт коштовний.
Вродилась ти на те, щоб чарувать...

Мар'яна *(сміється)*.

Ото! Чи відьма ж я, щоб чарувати?..

Вагнер *(скривившись)*.

Фе, відьма... З дивних уст такі слова!..
Не відьма, а краса... Ти — чарівниця!

Мар'яна

Та, Боже крий! Ніколи в світі я
Не чарувала...

Вагнер *(сміється)*.

Ні?.. То зачаруєш,
Коли краса твоя перед людьми
Веселкою блискучою засяє.

Мар'яна

Перед людьми? Нема ж їх, де вони?

Вагнер

Зжену я безліч їх у нетрі ці,
І виросте там місто гомінке,
Де степ буяв і тирса шелестіла.

Мар'яна

Та хто ж ви — граф, чи князь, чи пан
вельможний,
Що вас послухають вони?

Вагнер

Я той,
Хто цій пустелі скаже: оживи! —
І вмить вона, як в казці, оживе.

Мар'яна

Це правда?

Вагнер

Так.

Мар'яна *(відступає)*.

Ви чарівник, виходить? —
Мені вже страшно, далєбі.

Вагнер

Чого?

Тобі нема чого боятись...

Мар'яна

Чом?

Вагнер

Бо ти сама вродилася на те,
Щоб панувать.

Мар'яна

Над ким?

Вагнер

Над усіма,
Хто буде тут, і над усім, що я
Зроблю...

Мар'яна
А що ж ви зробите?

Вагнер

Побачиш.
Людей пошлю під землю за скарбами.

Мар'яна
Хіба ви знаєте, де ті скарби
Заховано?

Вагнер

О так, я знаю все.

Мар'яна *(сміється)*.

Ого! То ви і справді чарівник...
А що робитимете з ними ви?

Вагнер

Я вже сказав. Створю нову казку,
Я розведу такі огні, що з сонцем
Поборються вони страшним проміттям,
І все навкруг од стогону машин
Прокинеться до справжнього життя.
Зруйную все в степах, щоб на руїнах
Спорудить царство дужих. Ти ж мені
Сіятимеш в змаганнях творчих духа,
Як добрий геній мій... За мною підеш?

Мар'яна

Куди? Я й не второпаю, про що ви...
А млин, наш млин?

Вагнер

Що млин? На скелях тих
Збудую я палац тобі розкішний
І сад, як рай, круг нього розведу,
Вберу тебе, мов пишну королівну...
Куди не подивись — усе твоє,

Чого не забажай — вродилось тут.
Я сам — в ногах твоїх... Люби мене...
(Обнімає її й нашіптує палкі признання).

Подорожній (піднімає голову).

Пан інженір, як бачу, гав не ловить —
Він навіть сон солодкий залишив,
Щоб раптом розпочати творчу працю.
Не злий початок...

Крамаренко (сміється).

Спіть, не заважайте.

Подорожній (лягає).

Цікаво знати все ж таки — чого
Вас занесло у цюю глушину?

Крамаренко

Пан Вагнер розвідки тут розпочав
На землях будучого тестя.

Подорожній

Тестя?

Крамаренко

Так. Землі пребагаті.

Подорожній

Хто ж той тесть,
Коли не таємниця це?

Крамаренко

Старий
Тутешній дідич — пан Таран.

Подорожній (раптом сідає).

Таран?!

Крамаренко

Чого так здивувалися?

Подорожній

Невже
На пана Вагнера припав її,
Вільнолюбивої Сусанни, вибір?

Крамаренко
Марії' тихої, скажіть.

Подорожній. (з пільгою).
Марії?..
Так, так. Виходить, в неї є сестра?

Крамаренко
Ви знали їх?..

Подорожній
Скажіть, звідсіль далеко
Живуть вони?

Крамаренко
А далеченько пак:
Як рушить зараз берегом ріки,
То сонця схід зустрінете у них.
А ви хіба туди йдете?

Подорожній
Як сонце
Позолотить шпилі похмурих скель,
В дорогу рушу я: Вона ще тут,
Я сподіваюсь?

Крамаренко
Бачив я обох
Днів три тому.

Подорожній
І скоро шлюб в Марії?

Крамаренко
О, ні: принаймні аж за рік.

Подорожній
Чому
Пан Вагнер мусить довго так страждать,
Нудити світом од кохання? Чудно.

Крамаренко
За рік же цей повинен показати
Усім наочно він, що не химери

Всі домисли його,— що тут, в степах,
Лежить руда в землі.

Подорожній

Я розумію:

Й за це у нагороду в Тарана
Дістане дочку із степами. Так?
Ну, що ж: як бачу я, то він не дурень.

Крамаренко

Вони кохаються...

Подорожній

Це видно... Гляньте...

(Показує на Вагнера, що обняв Мар'яну
й цілує).

Крамаренко

То байдуже: веселий жарт мимохідь.

Подорожній

Що жарт, то жарт: боюся тільки я,
Щоб не скінчивсь веселий жарт сльозами.
Чабан отой, по нім я помічаю,
Не зовсім жарти-тії уподобав.
Кипить, немов окріп. Ось гляньте, гляньте...

Юрко підбігає, обурений, хапає за плечі Вагнера
й одкидає його набік, бере Мар'яну за руку
й тікає до млина.

Мар'яна

Ой, леле! ти це, Юрку?

Вагнер

О, прокляття!

Дикун! розбійник!..

Крамаренко

(схоплюється, підбігає до Вагнера
й нахилиється над ним).

Що він вам зробив?

Поранив? ні?

Вагнер (підводиться).

Байдуже... налякав.

А ви ще не спите?

Крамаренко
Тікає сон,
Коли цікаву казку чуєш.

Вагнер

Так,
Цікава казка, дивна і принадна.
(Дивиться, як обурена Мар'яна
змагається з Юрком).
Ви бачите — вона його не любить,
Вона обурена, що він так нагло
Нам перебив нічну розмову нашу...

Крамаренко

Нехай, нам спати час: коротка ніч.

Вагнер

Так, будем спати ми, а на світанку
До діла знов...

Вкладаються обое. Розгнівана Юрком, Мар'яна
одпихає його від себе й ховається у млині.
Він якусь хвилю стоїть коло дверей і грає;
вона не виходить. Тоді Юрко ламає сопілку
об коліно, хутко переходить греблю
й зникає в скелях.

Крамаренко (засипаючи).

І знову тихо скрізь...

Вагнер (засипаючи).

А в тиші цій літають сні звабліві
І казку заплітають...

Подорожній

Увірвалась.

По хвилі з млина, озираючись навкруги,
виходить Мар'яна; переконавшись, що Юрка нема,
вона тихо сміється до шуму води, погрожує
кулаком Водяникові, потім потиху прокрадається
до нічліжан, стає навколішки коло Вагнера
і, любуючи, довго дивиться на нього.
Вагнер одкриває очі; побачивши її, раптом сідає.
Мар'яна, поклавши палець на уста й показуючи
на тих, що сплять, дає знак мовчати, потім
міцно оповиває його шию руками й палко цілує.
Коли він хоче одповісти тим самим, вона,
сміючись, виривається, тікає до млина,
по дорозі піднімає камінь, жбурляє весело
у воду й зникає у млині.

Вагнер
(повернувшись на місці, зачарованим
поглядом слідкує за нею).

Прекрасний сон приснивсь...

Подорожній

Не пробудіться.

Вагнер (не повертаючи голови).

О, він ще тільки розпочавсь для мене.
Кінця не видно ще. Початок казки,
Що тут, в степах цих, заплелась...

Подорожній

(перевертаючись на другий бік і засипаючи).

Початок

Не злий... який то буде їй... кінець?

II

Кабінет директора заводу й шахт Густава Вагнера.
Відчинене вікно в сад, залитий передвечірнім
сєвом. Вагнер, схвильований, ходить з одного
кутка в другий.

Трохим (входить).

До вас пан Крамаренко.

Вагнер

Хай увійде.

Трохим виходить. Вагнер ходить роздратований,
нервовий.

Крамаренко

(тихо входить, стає біля порога
й слідкує за Вагнером).

Ви чимсь схвильовані, то, може, я
Зайду по справі іншим разом?

Вагнер (зупиняється).

Це ви?

Гаразд... скажіть, що діється у нас?

Крамаренко (здивовано).

Я вас не зрозумів...

Вагнер (*дражливо*).

Не зрозуміли?

Ну да... я так і знав... Усюди ви
Все ходите — на шахтах, на заводі,
А що там діється — нема вам діла.

Крамаренко

І знов-таки — я вас не розумію.
Що сталося?

Вагнер

А те, що хтось, незнаний,
Непроханий — намігся стати нам
В замірах наших на шляху
І підступом таємним сіє ремство
Між тими, хто повинен нашій владі
Служити без вагання.

Крамаренко

Вперше чую.

Вагнер (*іронічно*).

Так? Ви не чули? Ще б пак...

Крамаренко (*образливо*).

Прошу вас...

Догани я, либонь, не заслужив.
І взагалі — яке до того діло
Мені, що зовсім інші маю справи?
Коли моє не в лад...

Вагнер (*перемінивши тон*).

Мені пробачте...

Але... я так схвильований всім цим...

Крамаренко

Та в чім же, власне, річ? що сталося?

Вагнер

Дістав відомості допіру певні я,
Що скрізь помітно настрої нові,
Що дух служняцтва зник і вже натомість
У деяких палкіших головах
Заворушилися якісь химерні

І фантастичні мрії, котрі йдуть
Всім нашим всупереч...

Крамаренко

Не чув, не знаю.
Які підстави є, щоб думать так?

Вагнер

А ось побачим зараз!.. Гей, Трохиме!

Трохим *(входить)*.

До послуг пана.

Вагнер

Ще нема нікого?

Трохим

Приведено когось. Чекає тут,
Поки покличе пан.

Вагнер

Нехай увійде.

Трохим виходить і впускає до кабінету
Подорожнього. Він в одезі робітника,
одірваного від роботи.

Вагнер *(придивляється)*.

Десь бачив вас?

Крамаренко *(здивовано)*.

Це ви?.. Зустріли вас
Колись біля млина? Питали ви
Про пана Тарана, а на світанку,
Либонь, і рушили туди?

Вагнер *(здивовано)*.

Куди?

До Тарана?..

Подорожній

Ви кликали мене?

Вагнер

Що вам до Тарана?

Крамаренко

Питав мене
Про панну він Сусанну.

Вагнер
(пильно дивиться на Подорожнього).
Хто есте?

Подорожній
Ви кликали мене?

Вагнер (гражливо).
Я кликав вас...
Чутки про вас непевні я дістав.

Подорожній
Можлива річ.

Вагнер (спалахнувши).
Ви розумієте? —
Непевні.

Подорожній
Так, я розумію.

Вагнер
Ви
Кохаете химерную ідею —
І нам в замірах наших на шляху
Намислили тут стати. Стережіться!
Іти бажаю непохитно я:
Зустрінемося, то буде грім.

Подорожній
О, так!
Багато в хмарі блискавиць і грому,
Але ми знаєм всі також і те,
Що десь за хмарою сіяє сонце.

Вагнер (гражливо).
Слова! Ми ж люди діла, а не слів,
І певний шлях поперед нас послався.
Немає інших, не повинно бути!

Подорожній

У кожного є шлях свій у житті:
Кому усипано його квітками,
Осяяно блискучими огнями:
Їх подорож тріумфом є гучним.
А іншим він колючими тернами
Послався ген — в принадну далечінь,
Повився мороком і закишів,
Замість квіток, отрутним, хижим гадом.
І темно навкруги...

Вагнер (*нервово ходить*).

Зблукаєтесь, глядіть.

Подорожній (*з захватом*).

О, ні! Негаснущим огнем у пільмі
Пал серця їх їм світить до мети.
На крилах мрій орлом далекозорим
Пружкий їх розум Всесвіт облетить.
І прийде час: зіллються їх бажання
В один акорд могутній, одностайний,
І світ вітатиме новий глагол.
Під ноги вам ласкава доля квіти
Все кидає з усмішкою раба,
Позад же вас, де ви пройшли, — руїна,
На ній злочин голодним виє звірем.
Поперед тих — колючий терен, скелі:
Що не ступінь, то слід од них кривавий
Огневим цвітом землю укриває
І до мети готує путь страшну.
Ваш шлях — то шлях обраних, наш — усіх,
Коли ж, як хмари дві, зйдуться грізно
І викрешуть огонь — чия провина?

Вагнер

Ат, чув не раз мізерную бридню!
І не мене вам нею здивувати,
І не мене вам нею зупинити.
Моя мета й заміри непохитні.
Не раю вам ставати на шляху,
Бо не на те я дужою рукою
Пустелю цю у місто обернув
І там, де вив голодний вовк вночі,
Машин слухняних дужий хор
Співать примусив пісню перемоги.

Подорожній
Навіщо зупиняють?.. Ви йдіть своїм,
А ми своїм шляхом. Якщо ж зійдуться,
То буде грім...

Вагнер (тупнувши ногою).

Я прошу вас мовчати!
Ви хто есте? Приплентач беззахисний,
Кому подав я руку за допомоги.
То як же смієте здіймати руку
На те й на тих, хто дав вам образ людський?

Подорожній
Я тільки йду своїм шляхом.

Вагнер

Глядіть,
Щоб він у прірву швидко вас не справив.
А поки що я вас попереджаю:
Ще крок один, непевний рух і слово —
І вам нема чого робити тут.
Я все сказав і знайте — це востаннє:
Вже більше вас сюди я не покличу.
Розмову скінчено.

Подорожній
Прощайте.

Вагнер

Йдіть.

Подорожній виходить, Вагнер ходить по кімнаті.

Нахабство... голови дурні!..
(До Крамаренка).

Ви чули?

Крамаренко
Все чув, але... навіщо хвилюватись?
Звичайний мрійник це.

Вагнер

Зараза це.
Уваги не зверніть — страшною
Скрізь пошестю розійдуться оті
Його ворожі мрії. (Зупиняється).

Ви, либонь,
Про панночку Сусанну щось згадали?

Крамаренко

Так, він звідтіль, од млину, простував
До неї...

Вагнер

Чудно... Я не розумію,
Що спільного у них?

Крамаренко

Він не казав.

Вагнер

Це дивно... А проте... вона, Сусанна,—
Химерна голова і в мрії теж
Уся поринула. Ви з чим прийшли?

Крамаренко

(розгортає один з принесених планів).

Про млин хотів порадитися з вами.
Робив я розвідку і зміркував,
Що кращого для водокачки місця,
Як те, де млин стоїть, нема ніде.

Вагнер

(уважно розглядає план місцевості).
А тут... чому не можна тут поставить?..

Крамаренко

Зверніть увагу: плесо тута.

Вагнер

Ну,

То що, як плесо?

Крамаренко

Завше небезпека

Намулів і мілизн, що йдуть звідсіль,
Од греблі і од млину. Вир лютує,
Рве дно, рве береги і зносить весь пісок
Сюди... Тому ж і плесо тут з'явилося.

Вагнер

А як поглибити й розчистить дно?

Крамаренко

Нічого не pomoже. Щовесни
Нам довелося б це робити.

Вагнер

Ну?

Крамаренко

І водокачка наша нам утросе
Обійдеться тоді.

Вагнер

Хм... Як так — не треба.

Крамаренко

Пробачте ви мені, але все це
Мене дивує трохи. Чом не тут,
Де млин старий, нікому не потрібний,
Не збудувати нам того, що треба?
Глибоке дно, низький скелистий берег,
І ґрунт камінний тут міцний, як криця.
Напівзруйновану ми цюю греблю
Підправимо як слід, зміцним бетоном
І — кращого нам нічого й бажати.

Вагнер (*гостро*).

А млин? а мельник?

Крамаренко (*озирається*).

Млин? Чому той млин

Нам мусить стать на перешкоді? Ми
Дідка того, що там живе в тій пустці,
Кудись переведемо до казарми.
Повірте ви, що буде там не гірш
Йому з робітниками. Він старий
Зробився, як дитина, й потребує
Вже догляду давно...

Вагнер (*озирається*).

Ссс... мовчіть про це...

Вона почує. Я ж її запевнив,
Що все гаразд в млині, що Дід радий,
Веселий її щастям.

Крамаренко

Ваша воля.

Вагнер

Йому не пробували ви казати
Про це?

Крамаренко

Не хоче й слухати: тікає
У млин — сердитий, зляканий. Замкнеться
І більш на мову не дається він.

Вагнер

От бачите.

Крамаренко

А що ж робити мусим?
Заводові вода потрібна? так?..
Чому ж повинні ми офірувати
Конечними потребами безглуздим
Дідка благого вибаганкам?

Вагнер

Так...

(Ходить нервово по кімнаті, вагаючись).
Так місця іншого нема?

Крамаренко

Нема.

Вагнер *(зважившись)*.

Робіть, як маєте за корисніше.
Дідка пристройте десь в гурті, а млин
Розкидайте — й негайно до роботи.
А там... збудуйте ви... також негайно,
Окрему хату для старого.

Крамаренко

Нащо?

Йому й в робітницькій не кепсько буде.

Вагнер *(дивлячись кудись убік)*.

Оселите із ним Мар'яну...

Крамаренко *(здивовано)*.

Казку?

Вагнер

Так, Казку.

Крамаренко

· Доглядять за дідом я
Знайду когось без неї.

Вагнер

Ні, вона
Повинна вийти звідсіль незабаром.
Ви розумієте мене? — повинна.
За кілька часу маю взяти шлюб
Я з панною Марією.

Крамаренко

Ах... так?
То інша річ... *(Підводиться)*.
Я все зроблю. Прощайте!

Вагнер *(ходячи в задумі)*.

А? що?.. Ідіть, ідіть... робіть, як краще.

Крамаренко виходить. Вагнер який час ходить
з кутка в куток у похмурій задумі.

Трохим *(входить)*.

Вам, пане, лист. *(Відає й виходить)*.

Вагнер *(розриває конверт і читає)*.

«...Слідом за посланим і ми до вас

Приїдемо у гості — дочки й я.

Вже вибачте, що так наскоком...»

(Злісно мне лист і кидає до кошика).

Чорррт!..

Цього лиш бракувало, щоб вони

Зустрілись тут.

Дзвонить. Входить Трохим.

Хай прийде Марта зараз!

Трохим вклоняється й виходить.

Ат... чорт!.. Та як же не доречі гості!

(Ходить по кімнаті схвильований,

потім сідає за стіл і перегортає

папери).

Марта (*входить*).
Ви кликали мене, мій пане?

Вагнер (*ніяково, але суворо*).
Я кликав... Так... Де Казка?

Марта
Прилягла.
Все вас чекала...

Вагнер
Ну, гаразд... Ти от що...
За кілька часу в гості пан Таран
До мене з паннами прибуде... Чуєш?

Марта
То ваша наречена, пане?

Вагнер (*вражений, озирається*).
Що?!
То ти це знаєш?

Марта
Хто ж про це не знає?
Усі про це балакають давно.

Вагнер
(*підвівшись, упалим голосом*).
А... Казка?

Марта
О, крий Боже! Пильнувала,
Щоб хто їй не сказав, я паче ока.

Вагнер (*з пільгою*).
За це я дякую і не забуду.

Марта
А далі ж що?

Вагнер
А далі з дідом вдвох
Її оселимо десь осторонь.

Потроху ти до цього підготуєш.
Поплаче трохи — там і перестане.

Марта *(крутить головою)*.

Ох, ні... не так вона кохає пана,
Щоб наглуу розлуку пережити.

Вагнер

(спалахнувши, тупає ногою).

Так мусить бути! чуєш?.. Хоч там що!..
(По хвилі).

Ти думаєш, мені не тяжке це.
Але... що ж маємо робить? Не все
Так робиться, як ми того бажали б,
А так, як нам велить життя.

Марта

Не знаю,

Казати що і з чого починати.

Вагнер

Її до думки ти привчи поволі,
Що так повинно було конче статись.
Що це не зрада, ні... що я, крім неї,
Нікого не кохав і не кохаю...
Що, може, там, в убогій обстанові,
Її краса принадами новими,
Як райський квіт, для мене процвіте.
Це не слова...

Марта *(вжахнувшись)*.

А пані молода?

Вагнер *(дивлячись у вікно)*.

Ах, пані... так... Але вона все хвора:
Краси життя я з нею не зазнаю.

(Замислюється. По хвилі).

Вони приїдуть скоро, то гляди ж,
Щоб Казка їх не бачила. Я швидко
Спроваджу їх. Її ти не пускай,
Щось вигайдай...

Марта

Гаразд, подбаю я.

Зітхає й виходить. Вагнер ходить який час
нервово по кімнаті, потім сідає за стіл
і переглядає папери, одбираючи деякі, щоб захопити
з собою. Входить, підкрадаючись навшпиньках,
Мар'яна; за нею зупиняється на порозі обурена
й схвильована Марта. Мар'яна підходить ззаду
до Вагнера й затуляє йому долонями очі.
Марта махає рукою й зникає.

Вагнер *(бере її за руку)*.

Це ти, моя красо?

Оповиває стан її рукою й садовить собі на коліна.

Мар'яна *(сміється)*.

А що — злякала?

Вагнер *(ніжно)*.

Злякала? ти? Чи може ж тихий сон,
Торкнувшись ніжно вік, вжахнути нас?
О, ні! Навіє мрію легкокрилу
І ніч оберне в казку чарівну!
Чи може ж срібний місяцевий промінь,
Цілюючи вночі нечутно вії,
Злякати нас і казку перервать?
О, ні! Рій привидів, іще не знаних,
Знадних, бажаних збудить перед нас,
Сплете в танку рухливим їх в гірлянду
І зачарує нас.

Мар'яна *(надувши устоники)*.

Ти, певне, чув,

Як двері одхияла, й не злякавсь.

Вагнер *(пригортає її)*.

Пустушко ти моя!.. Так, так, я чув,
Як чує ніч, що прийде день ясний.

Мар'яна *(тупає ногою)*.

Не хочу ніч!

Вагнер

Ти день, я — ніч.

Мар'яна

Не хочу.

Хай ясно буде в нас на серці!

Вагнер (з болем).

Ох,
Не знаєш, серце, ти, яка тут ніч
В душі моїй!..

Мар'яна (з жахом).

Що сталося з тобою?

Вагнер

О, поки що нічого.

Мар'яна

Тут хтось був
І в серце влив отрути.

Вагнер

Не було
Нікого тут. Та люди й не страшні.
Страшніша нам, голубко, неминучість.
Скажи, кохаєш дуже ти мене?

Мар'яна мовчить.

Кохаєш, знаю я... тому і мучусь...

Мар'яна, почувши це, одсахнулася.

Стривай, чого ти так?

Мар'яна дослухається до звуків сопілки,
що раптом почулись із саду крізь вікно.

Мар'яно, зоре!..

Мар'яна

Ти мучишся, що покохав мене?

Вагнер (*підходить до неї*).

Не те... Не варт любові я твоєї!
Не можу я кохати безоглядно,
Як ти мене.

Мар'яна

Ти більш мене не любиш,
Як то було колись, я почуваю,—
А то чому б в твоєму серці ніч
Так розгорнула раптом крила.

Вагнер

Ні,
Не те... І як могла та чорна думка
В твоїй вродитися голівці?

Мар'яна

В серці:
Воно раніш од голови все знає,
Бо в'яне там, де відгуку нема.

Вагнер

Що кажеш ти?! Невже не палко б'ється
Моє назустріч серденьку твоєму?
Схились сюди, до мене пригорнись:
Невже в устах моїх не той огонь,
Що так палав раніш завжди до тебе
І на щоках запалював троянди?
І в очі глянь... Погаснуть хай навіки,
Коли хоч іскра зрад...

(Раптом замовкає, задумливо).

Немає зради...

Не зрада це...

Мар'яна *(тривожно)*.

Чого ти?

Вагнер

Ні, не зрада...
Але... але... не знаю, що... О Боже!
Яка страшенна підлість!..

Стоїть якусь мить, ухопившись за голову,
потім хутко бере папери з столу й мовчки виходить.

Мар'яна *(робить рух до дверей)*.

Любий мій!

Навіщо знов лишаєш свою Казку
В самотині?.. Пішов і не оглянувсь.

Стоїть у задумі, потім підходить і сідає край
вікна, вся опанована журними думками.
Із саду лине тихий, розпачливий спів сопілки.

Марта *(входить)*.

І знов ти журишся, Мар'яно?

Мар'яна (стенувшись).

Ні,

Це не журба... Од щастя спочиваю.
Щаслива ж, Марто, я... а щастя що?
Воно — як квіти пишні, запашні:
Їх пахощами повна ця оселя,
Як щастям повна вщерть моя душа.
Але...

Марта

Але...

Мар'яна

Після квіток розкішних,
Так часом заманеться хоч торкнутись
Устами до квіток простеньких, степових,
Що вітром пахнуть вільним, і очами
Голубить їх, мов діточок маленьких,
В яких душа прозора, як вода
На плесі... (Прояснівши).

Так, вода прозора там...

Марта (пильно дивиться на неї).

Мар'яно, хвора ти, я бачу... Стій...
Голівка не болить у тебе?
(Прикладає до чола Мар'яні долоню).

Мар'яна (озирнувшись).

Ні...

А що я вас питаю, Марто?..
Як я сюди втікла — в млині зостався
Мій дід старий, блаженський, як дитина.
Не чули ви — живий ще він? не вмер,
Нудьгуючи за мною?

Марта

Ти про це

Не говори ніколи: пан не любить
І навіть згадувать заборонив.

Мар'яна

Чому заборонив?

Марта

Бо не про тебе
Повинна думати Мар'яна. Нащо
Дарма тривожити і краять серце?
Тепер пані ти...

Мар'яна

Я мельниківна.

Марта

Була колись... Минулося...

Мар'яна

Я — Казка.

Густав мене так зве. Куди пішов він?
Чому так часто ходить?.. Щось мені
Так сумно, Марто... А Юрко в саду
Ще жалібніш співа, немов ховає
Своє він щастя. Так, то він хоронить
Своє кохання... Він любив мене,
А я... Скажіть, Густав мене ще любить?

Марта

Сама ти добре знаєш...

Мар'яна

А чому ж

Усе частіш од мене він тікає?

Марта

Клопіт йому чимало єсть без тебе.

Мар'яна

Не те... не те... Ох, чую, що не те?..
Нам люба Казка раз, удруге, втретє,
А далі вже і надокучить.

Марта

Ат!

Він інженір — і діла та клопіт
Занадто є у нього: ціле місто
Він тут спорудив у степу глухим,
То треба ж раду дати.

Мар'яна (запалившись).

Бодай вона,
Огнем споруда тая поїнялась,
Коли нам застує вона любитись!

Марта (махає на неї руками).
Мар'яно, схаменись!..

Мар'яна

Бодай вона
Запалася навіки!.. Я одна
Зосталася б тоді у нього. Він
Тоді не кидав би мене саму
З нудьгою, смутком і думками, він
Не проміняв би...

Марта (підводиться).

Ти дурне верзеш:
Чи можна ж цілий вік йому сидіти,
Та бути нянькою тобі, коли
Десь кличе діло, служба і клопоти?
Дитина ти, зростала у степу,
І далі млину, далі греблі й річки
Не бачила ні світу, ні людей.

Мар'яна (замислено).

Так... так... зростала у степу... еге,
В степу... Я — Казка.

Марта

Краще йди приляж.
Піду я постелю. (Виходить).

Мар'яна

А Казка вабить -
І раз, і двічі, потім надокучить...
(Згригається).
Невже?.. так хутко?.. Ні, не може бути.
Проте... вже кілька день, як я ще сплю,
Зникає він невідомо куди,
Приходить тільки ніччю, а то й зовсім
Ночує десь не дома. Я ж — сама...
Сама... (Дослухається).

Як сумно грає він в цей вечір.

О, Юрку... Юрку... гарний, милий, любий...
Прийди... розваж... дай серденьку поради.
Чи чуєш, як твоя Мар'яна квилить,
Мов чайка та над річкою підбита,
Немов твоя сопілонька тужлива?

Знов дослухається; сопілку чути виразніш.
Мар'яна, прояснівши, схоплюється й жадливо
дивиться в одчинене вікно — вся порив,
вся зустріч.

Іде... сюди підходить він... Юрко!..
Юрко!.. А може, то мені почулось?..
В понурих скель пустун всесвітній вітер
Украв той спів і на легеньких крилах
Приніс мені жаданий подарунок...
І квітів пах з степів зеленобарвних,
І рокіт хвиль в каміннях мовчазних,
Зітхання вечора і плач отари...
А може... серце плаче то самотнє
За тим, що більш не вернеться ніколи?
(Знов дослухається).
Ні, ні... То він, Юрко, сюди підходить..
Я чую вже ходу...

Раптом гра уривається; вона нагинається
до вікна й хутко одскакує; вікном стрибає
в кімнату чабан Юрко.

Юрко!.. Юрко!..
*(Обнімає й цілує, потім крутить його
по кімнаті).*

Прийшов, прийшов, прийшов!..

Юрко дивиться на неї поглядом, повним кохання
й муки. Він не пручається; коли ж вона перестає,
то він бере її за руку і, показуючи у вікно,
тягне, благаюче.

Ось постривай!

Скажи, як млин? Дідусь іще живий?

Юрко киває головою й знов тягне за собою.

Куди? Стривай! ти сядь тут біля ніг
Та розкажи, що діється у вас.

Він дивиться на неї з докором, потім,
зважившись, сідає на підлозі коло ніг її
і, дивлячись їй у вічі, починає грати на сопілці
сумну-сумну мелодію, що врешті нагадує
тяжкий плач.

Мар'яна
(уважно слухає, ніби розмову).

Краса степів поволі умирає,
І там, де вітер, як орел, гуляв,
Туман задушливий висить, як хмара.
Грай, грай... я слухаю, я розумію.
Як ніч-краса на землю тихо сходить,
Огні і огнища палають всюди,
І гаснуть зір привітні лампади...
Замовкли співи степу чарівні
За гомоном людським, машинним ревом.
І пишнії барвисті килими
В руйновище і смітник обернулись.
Грай, грай. А млин, старенький млин
Ущух навек і журно похилився,
Мов дід старий під тягарем життя.
Сміється дід, зелений дідько плаче,
А я щаслива тут... (Замислюється).
Щаслива? я?..

Схоплюється. Юрко уриває гру.

Авжеж щаслива я, і годі плакати.
Іти? Куди? А він, Густав коханий?
Ось незабаром прийде він сюди,
І сум розтане мій у бризках сміху.
А ти іди і Дідові розкажеш,
Що тут живе Мар'яна, мов цариця,
Що я свого Густава ублагаю,
І візьме Діда він сюди й тебе.
І знову будеш тут ти, коло мене...

Замислюється. Юрко знов наг्राє.

Що кажеш ти? Він млин зруйнує?
О, ні, вигадуєш! мене він любить!
Що? що? (з жахом).
Мене не любить більше він?
(Замислюється).
Не любить більш?
(Стенувшись).

Ой, Юрко, брешеш ти!..
(Свариться на нього пальцем).

Юрко, ображений, перестає грати й схоплюється
на ноги, очі йому палають.

Мар'яна (сміється).

Ага, впіймала на брехні!.. А що!
(Бере його за плечі й крутить по кімнаті,
пританцьовуючи).

Він любить, любить, любить...

Марта (на порозі, вжахнувшись).

Свят, свят, свят!

Юрко, угледівши її, вистрибує
вікном у сад.

Марта (отямившись).

Це ж хто? це ж що?

Мар'яна
(регоче, підбігає до неї, хапає
за стан і крутить по кімнаті).

Юрко, Юрко, Юрко!..

Юрко чабан...

Марта

(пручається й вислизає з рук).

Чабан? Це так, це так!

Це гарне товариство! Ох, Мар'яно,
Вже, певне, глузд голівку твою кинув.
Подякуй Богу, що не пан, а я
В цю мить сюди до тебе нагодилась.
Це так... це так...

Мар'яна

А що хіба?

Марта

А те,

Що перепало б і тобі й мені.
Найпаче ж Марті, щоб пильніш дивилась.
У панських горницях — чабан! Ну-ну!
Чи хто чував такеє, чи видав?
Отару б ще пригнав сюди в кімнату...
(Нахиляється й розглядає підлогу).
Не набруднив своїми постоломи?..

Мар'яна

А знаєте, що вам скажу я, Марто?

Марта

Щось вигадала знову?

Мар'яна

Ні, давно
Вже думаю про тебе.

Марта

Та про що ж?

Мар'яна

А як гадаєте, він згоден буде?

Марта

Та хто й на що?

Мар'яна

Густав,— щоб Діда взяти
Сюди, до нас, а з ним Юрка? авжеж?
Фу-фу, як заревів би Водяник!..

Марта *(спліскує руками)*.

О Господи! ти зовсім божевільна.
Та де ж це видано, щоб в панський дім
Пускали жити якогось мужика,
А з ним, старим, ще й чабана в додачу?
Весь дім вони за тиждень засмердять.

Мар'яна *(розчаровано)*.

А я ж... мене пустили?..

Марта

Ти не те...

Не те... Пан знав, кого пускав і за що.
Та коли б я красу такую мала,
Здається... ат!.. *(Махає рукою)*.

Та що там і казати!

А ти про тебе думку залиши.
Як хочеш з дідом жити, то йди до нього.

Мар'яна

А як же без Густава?..

Марта

Що Густав!

Він знайде й там, як будеш ти потрібна.

Мар'яна *(задумано)*.

Він знайде й там...

Марта

Авжеж.

Мар'яна

Не пустить він.

Марта

Чого не пустить? — пустить. А пішла б?

Мар'яна (*задумано*).

Пішла б хоч на хвилиночку побачить...

Марта

Чого там на хвилиночку — назавше.
І дід радий би був... і той... чабан.
І пан би їздив, як покличеш. Хочеш —
Його про це я попрохаю... Добре?

Мар'яна мовчить у задумі.

Трохим

(*входить, прибирає на столі, скоса
сердито позираючи на них*).

Ішли б звідсіль... Хтось, може, нагодиться
До пана раптом... і перепаде
Мені за непорядок. В кабінеті
Бабам не помагається... Усе
Повинно бути на місці на своїм...
Коли ти жінка, то й сиди десь-інде,
А кабінет для тих, хто діло робить...

Марта

У, діло... ач, який знайшовсь трудящий!
Із'їли кабінет твій діловий.
Ходім, Мар'яно, годі міркувати...
(*Виходять*).

Трохим

(*прибравши в кабінеті, сідає в крісло
за стіл, бере сигару із скриньки
й закурює*).

Хе-хе, трудящий... Що то баба! Їй,
Як віхтем або віником не тес...
Еге... то-то вже і не той... Дурна!
Хіба їй зрозуміть, що з паном ми

Працюємо... працюєм головою...
А це не жарт... еге... того... наука!..
Куди ж їй з бабським розумом це знати!..
Поняття нема... Горшки їй той... (По хвилі).
Колись ми з паном...

Дзвінок. Трохим повертає голову.

Наче дзвонить хтось?
Отак, як бачиш... день у день... еге...
І побалакати нема часу.

Поволі підводиться й виходить у передпокій.
За хвилюку у кабінет увіходять панна Марія
і панна Сусанна.

Марія (до Трохима).

Татусь пішов до пана у контору,
А нам звелів його тут почекати.

Трохим (вибачливо).

Це можна, можна. Знаю ж я, хто ви,
Тому і дозволяю. Нареченій
Ясного пана нашого і тут...
І в кабінеті можна... атож як!.. (Сигає).
Я знав старого Тарана...

Марія й Сусанна презираються здивовано.

Марія

Ви йдіть,
А ми самі подождемо їх тут.

Трохим (підводиться).

Гаразд, гаразд... Розважити хотів,
Поки пани повернуться з контори.
Якщо ж ви той, то... я й того... піду.
(Виходить).

Марія любовно розглядає кабінет.

Марія

Тут, за оцим столом, працює він...
Як згорне білий день шумливі крила,
І ніч задумлива покриє землю,
Зашепче сад тихенько під вікном,
Він творить тут в натхненній самоті
Сам на сам з творчими думками. Тут,

У тишині, в захиснім цім куточку,
Душі його присутність відчуваю.
І творчі образи, як привиди незримі,
Розмову тихую з його душею,
Я чую, тут ведуть.

С у с а н н а

(ввесь час суворий вигляд має).

То мрійний вечір
Спустився на сад, шепочеться із ним.

М а р і я

Із п'єтми небуття у зриму дійсність
Він викликав їх розумом палким
І оживив, служить своїм замірам
Примусив їх, як дужий володар.
Ти чуєш, сестро, стогін їх журливий?

С у с а н н а

То в горницях порожніх і просторих
Хода легенька наша одгукнулась
Журливою луною...

М а р і я *(не слухаючи).*

Ось перо,

Великих дум постійний виконавець.
Ось тут папір натхнення дожидає.
А ось сувій із планом докладним,—
Це творчості етап передостанній.

(Бере фотографію).

А ось... Це ж хто?.. Укохана сестра
В простецькім убранні і у віночку...
Прекрасна, як весна...

С у с а н н а

Сестра? Не знаю...

На нього щось не схожа.

М а р і я

О, не завжди

Сестра на брата схожа.

С у с а н н а

Я не чула,

Що в нього є сестра... Він не казав.

Марія (тривожно).

А хто ж?..

Сусанна

Ти глянь, яким огнем, жагою
Палають очі дівчини цієї.

Марія

То що?

Сусанна

Вони печуть, чарують, ваблять,
І одірватися од них — дарма,
Дай гляну ще!.. Яка краси безодня!
Дивитись в них — то є вже щастя. Ні,
Це не сестра. Щоб мати перед себе
Повсякчас образ цей і не забути,
Що то сестра — цього не може бути...
Коли ж то правда, що сестра вона,
То... я не знаю... він про гріх забув.
Яка краса!..

Входить тихенько Мар'яна й стає на дверях.

Марія (вгледівши її).

Це ж хто?..

Сусанна (пошепки).

Вона... вона...

Мар'яна (привітно посміхаючись).

Добри вечір!..

Марія

Ви ж хто есте?

Мар'яна

Я?.. Казка.

Сусанна (здивовано).

Ви Казка?

Марія (дивиться на сестру).

Казка?.. Чудно як... мов у сні.

Мар'яна

Густав мене так зве.

Марія (*хитнувшись*).

Густав?

Сусанна (*суворо*).

Хто ж ви?

Сестра йому?..

Мар'яна

О, ні, я не сестра.

Я — Казка. Думала, що він прийшов,
І йшла сюди, бо маю щось такеє
Сказати йому, від чого вже ніколи
Він не забуде більш своєї Казки.

(*Підходить до сестер*).

Тихенько будем ми тут розмовляти,
Бо Марта, сидячи там, задрімала:
Вона прийти сюди заборонила
Мені: в Густава, каже, є робота,
А ти йому там будеш заважати,—
То ми тихесенько, щоб не почула.

Марія (*легве промовляючи*).

Він... любить вас?

Мар'яна

Казав, що дуже любить...

Любив, це знаю я,— любив він так,
Як промінь золотий кохає квітка,
Як усміх зір душа самотна любить.
Коли дививсь — квітки в душі цвіли,
Коли сміявсь і говорив,— то в серці
Бриніли співи чарівні назустріч,
І ніч здавалася рожевим ранком.
Але... я — Казка. (*Замислюється*). Так,

Я тільки — Казка.

А всяка казка нам надокучає,
Коли не раз, не два її ти чуєш.
Дива її нас більше не цікавлять,
Бо знаєш їх усі ти наперед.
Я — Казка та, яку він знає всю,
Тому і нудиться, шука нової,

І усміх лагідний його до мене,
Мов заграва після грози далека —
Ясна, блискуча, та... холодна... Так...
(Стенувшись, весело).

Але... нову я Казку дам йому!
І він навіки мій... ні, краще наш,
Бо Казка та в мені.

Марія (упалим голосом).
Яка ж? яка?

Мар'яна
(нахиляється до них і шепоче).
Дитина це — його й моя: допіру
Під серцем я своїм її почула,
Прийшла йому сказати, та...

Марія
(падає непритомна на руки Сусанні).
Ах!..

Сусанна
(обережно кладе її на канапу;
до Мар'яни).
Води, води! Гей, хто там!..

Входять Таран і Вагнер.
Таран (кидається до дочки).
Що таке?
Маріє, пташечко... (До Сусанни).
Що сталось тут?

Вагнер
(зрозумівши все, розлютований,
кидається на Мар'яну).
Тебе убить замало!..

Мар'яна
(з жахом простягає руки, скрикнувши).
Ах! уб'є...
Він вб'є мене!.. Юрко! дідусю! пробі!..

Падає важко на підлогу, непритомна.
Вагнер (хапається за голову).
Ах!.. все загибло!..

Таран налив тим часом з карафи води і вкупі з Сусанною одволав Марію. Вони підводять її під руки й мовчки виходять усі троє. Вагнер робить рух бігти за ними з поясненням, та, роздумавши, раптом зупиняється. По хвилі він дзвонить; коли входить лакей, він з жахливим спокоем, не дивлячись сам на Мар'яну, показує на неї здивованому лакеєві рукою й наказує:

Геть прибрать звідсіль!..

III

Декорація 2-го розділу. В кабінеті не прибрано: папери розкидано по стільцях, на канапі, на підлозі; на столі недопиті й порожні пляшки, рештки закусок, чарки.

Ніч. Підпилий Вагнер сидить біля столу.

Трохим коло порога, теж напідпитку.

Вагнер

Вона видужує, ти кажеш?

Трохим

Так,

Мій пане. З ліжка вже встає.

Змарніла тільки дуже. Глянув був —

Та аж злякавсь. Та то нічого, пане,—

Вони живучі...

Вагнер

Хто?

Трохим

Та ці дівчата.

Скажіть ласкаве слово, посміхніться —

І знов на лицях рожі розцвітуть.

Ось я гукну її сюди... хе-хе!..

Побавитись вже можна... хе-хе-хе!..

Вагнер *(схоплюється)*.

Що?! Смієш, гаде, ти!

Трохим *(злякано)*.

Пробачте, пане.

Вагнер

Щоб завтра тут її вже не було!

Трохим
Я слухаю, мій пане.

Вагнер (*тре чоло*).

Стий!.. а я?..

А що ж мені лишається тоді?..
Скрізь порожньо... ні втіхи, ні мети...

Трохим (*фамільярно*).

От срунда! та ми таку красулю
Вам викопаєм, що аж-аж! Моргніть
Ви тільки... хе-хе-хе... то враз я вам
Десяток приведу...

Вагнер (*несамовито*).

Що ти сказав?!

Що ти сказав, розсукин сину...

Трохим (*злякано*).

Я...

Вагнер

Ах ти ж, мерзото! Геть пішов!

Трохим

Та я ж...

Вагнер

(*хапає револьвер зо столу*).

Застрелю, проклятий...

Трохим зникає; на дверях трохи не збиває з ніг
Крамаренка, що входить і стає коло порога,
здивований.

Крамаренко

Що сталося тут?

Вагнер

(*потроху приходить до пам'яті й кладе
револьвер на місце*).

Нічого... Вчу поштивості слугу.
(*Підходить до столу, наливає й п'є*).
Вам дивно? так?

Крамаренко

Я вас не пізнаю.

Вагнер *(регоче)*.

О, так!.. Лишивсь на хвилях я, мій друже,—
Вітрила подрано й стерна нема.

Крамаренко

Невчасно ж як зневіривсь пан директор.
Тепера, як ніколи, тут потрібна
Його залізна воля...

Вагнер *(сміється)*.

Що? залізна?..

Була, та загула... Чому ж невчасно?

Крамаренко

Самі ви знаєте, що вже давно
На нашім обрії зловісні хмари
Збираються у гурт. Неспокій скрізь.
Дістав відомості, що коло річки
Збираються робітники на раду,
Щоб під серпанком ночі зміркувать,
Підрахувати свої сили.

Вагнер

Ну?

То що?

Крамаренко

А те, що це недобрим тхне,
Завод, і шахти, й все у небезпеці.

Вагнер

Хай гине все, мені тепер байдуже.
І прошу цим мене не турбувати.

(Наливає й п'є).

Крамаренко *(знизує плечима)*.

Хотів іще переказати вам...

Вагнер

Про що?

Крамаренко

Дізнався з певних я джерел,
Що, крім відомих нам, у справі цій

Дочка старого Тарана взяла
Теж участь не останню.

Вагнер

Що?! Яка?

Крамаренко

Сусанна.

Вагнер

Приверзлося вам?

Крамаренко

О, ні,

Напевне я дізнавсь.

Вагнер

Не розумію...

Крамаренко

І я також.

Вагнер

Змагались проти себе
Самої, проти власних інтересів?..
Проте... нехай усі чорти зберуться,
А з ними пан Таран за ватажка,
Мені однаково тепер... Ви чули?
Мені однаково, і дайте спокій!..
(Виходить).

Крамаренко

(дивиться йому вслід і розводить
руками).

Убий — нічого я не розумію!

Трохим (входить, похитуючись).

Куди це пан, не знаєте?

Крамаренко (махнувши рукою).

Не знаю.

Сам чорт нічого тут не розбере.
Ну, що ж, нехай. Робитиму своє,
А далі видно буде. (Виходить).

Трохим

(підходить до столу, наливає й п'є).

Знов пішов.

Куритиме всю ніч. А п'є він добре,
Ніколи я не сподівався.

*(Знов наливає й п'є, потім сідає
в крісло).*

Погано

Одно: що і вночі нема спокою:
Як тільки задрімаєш — він з гостями,
Гляди, й заявиться... пішла робота!..

Посміхається, мурмотить щось і потроху засипає.
Яку хвилину на сцені тихо. Потім на дверях
з'являється Мар'яна — бліда як смерть,
з хоробливим виразом очей.

Мар'яна *(оглядає кімнату).*

Нема... *(Побачивши Трохима).*

Це ж хто?..

*(Підходить, зрадівши, до нього, але,
впізнавши, відходить, розчарована,
до вікна й стоїть, утопивши погляд
у саж, звідкіль чути тиху гру Юркову).*

Гай, грай... я не піду...

Іще не край... іще надія гріє.

Гра уривається.

Давно-давно, неначе цілий рік,
Як бачила його тоді востаннє...
Ба ні... коли лежала в забутті,
До мене він лагідно так схилявся
І в серце зазирав, бажав дізнатись,
Чи гніваюсь. Як очі розкривала,
Зникав його бажаний, любий образ —
В якімсь тумані розтавав, і я
Воліла б вік не прокидатись,
Щоб тільки він стояв передо мною,
Щоб променем блискучим все зоріли
Мені його, коханням повні, очі.
Благаюче дивилися вони,
Опрощення чекали... Любий! милий!
Коханий мій Густаве! я люблю
Тебе іще палкіше після того,
Як гнівом весь до мене ти зайнявся,
Бо знаю ж я: так степ широкий, пишний

Під час бурхливої грози палає
І вздовж, і вшир страшними блискавками
І глушить дужим гуркотом громів.
А пройде мить — то безліччю квіток
Сміється вже до сонечка крізь сльози.

(Озирається).

Де ж він? *(Розглядає уважно обстановку).*

Який гармидер тут! Він п'є?

Навіщо п'є? *(Замислюється).*

Так, так... не раз я чула

Гук бенкету крізь стіни, сміх

Його товаришів. Але... стривай...

Його ніколи сміху я не чула...

Не чула... ні... О любий мій Густаве!

Залить пекучу тугу він бажає,

Похмільним чадом отруїть нудьгу,

Що радість нагло так пожерла враз,

Ясну радість, сміх веселий, щастя,

Які недавно ще тут панували.

(З жахом).

Невже минулося?.. Як тяжко... ах!..

(Ломить руки).

Т р о х и м *(прокидається).*

Диви... я трохи не заснув... Це так...

Занадто випив... голова болить.

Погано на похмілля. З паном вдень

Ми здорово того... Хіба іще,

Щоб голова не той...

(Наливає в чарку вина й помічає

Мар'яну).

Свят, свят!.. Хто тут?

(Відступає до дверей, переляканий).

М а р' я н а

Це я... чого злякався?..

Т р о х и м *(махає руками).*

Згинь, маро!

Хоче тікати за двері, але в цей час

входить М а р т а.

М а р т а *(сплеснувши долонями).*

Ось гляньте, де вона!.. Тобі ж не можна

Не то ходити, навіть ворухнутись.

Чи ти при пам'яті, Мар'яно?

Трохим (переміняючи тон).

Так,

Коли лежати звелено,— лежи,
А не тиняйсь. Ану лиш геть звідсіль!
За вас не буду той... Як прийде пан...

Мар'яна (прояснівши).

Коли він прийде?

Трохим

Діло не твоє.

Коли потрібна будеш, то покличе.
Ох, лютий він на тебе...

Мар'яна (міниться на обличчі).

Що? на мене

Він лютий?

Марта (до Трохима).

Слухай, не плещи дурниць!
Ходім звідсіль, Мар'яно.

Мар'яна

Лютий?.. він?..

За що?

Марта

Ат... слухай ти його дурного!

Трохим

Сама дурна!.. Кажу, що знаю я.
За що... Вона не знає, бач, того...

Марта

Мовчи, кажу! Ходім, Мар'яно, ляжеш.

Мар'яна

Стривай. (До Трохима).

Скажи, не муч — не знаю ж я.

Трохим

За те...

Марта (перебиває).

Мовчи!.. Ходім...

М а р' я н а

Стривай!.. За що?

Т р о х и м

За те, що той... що наречену пана
Образила ти чимсь...

М а р' я н а *(хитнувшись)*.

Що?.. Наречену?

Стривай... *(Тре чоло)*.

Так, так... пригадую я щось...
Та панночка — його то наречена?..
То правда?.. Ні... о, ні... не може бути.
В Густава наречена?.. Ні... А я ж?..

Т р о х и м *(зневажливо)*.

Ти? Чи не думала за пані стати?
Диви!.. Не мав пак кращої за тебе.
Повія ти... Погравсь, і буде з тебе...

М а р' я н а *(спалахнувши)*.

Ти брешеш, гаде!..
(Б'є його по обличчі рукою).

Т р о х и м

(хапається за щоку й тікає до дверей).

Ти! гляди! не дуже!..

М а р' я н а *(стомлено)*.

Ах, що ж це я?.. Неправда ж, Марто, це?
Цей пес збрехав?

М а р т а *(бере її під руку)*.

Авжеж, моя дитино.
Ходім, голубонько, до спочивальні.
Ти вся тремтиш. Не треба хвилюватись.
(До Трохима).

Дістав, що заробив: здобрій на тім.
(Виходять).

Т р о х и м *(погрожує услід кулаком)*.

Паскуди! Ну, стривайте! я вам той...
Цього не подарую. *(Бере чарку й хоче пити)*.

З передпокою чути дзвінок.

Так, як бач,—
Нема ані хвилиночки спокою. (*Виходить*).

По хвилі в кабінет увіходить Сусанна
під густим вуалем.

Сусанна

Де ж пан Густав?

Трохим

Його немає, панно.

Сусанна

Сама гаразд я бачу це. Але —
Де він? — питаю я тебе.

Трохим

Не знаю.

Хіба пан каже, де буває він!

Сусанна

То, може, хоч сказав, чи скоро буде?

Трохим

Повинен бути, але хто зна...

Сусанна

Я

Його пожду.

Трохим

Та, може ж, довго він.

Сусанна

Усе одно... мені потрібен він. (*Sigae*).
А це ж... чого це тут такий гармидер?
Не кабінет — якийсь шинок. Він п'є?

Трохим

Хто? пан? Бува... як пити хоче — п'є.
Води він не вжива...

Сусанна

Хитруй, хитруй!..

Стривай!.. Скажи мені: та досі тут?

Трохим

Яка?

Сусанна

Не знаєш ти?.. Та... Казка.

Трохим *(вдає, що не розуміє)*.

Не знаю, далебі, про що ви той...

Сусанна

Про дівку ту, що тут жила у пана.
Вона у нього досі?

Трохим

Щось не той...

Ось пан приїде, я спитаю.

Сусанна

Дурень!

Сама зумію в пана я спитать.

Трохим

Я слухаю... Ну, от і той... і добре...
Прибрати ці пляшки — вони порожні.
(Прибирає на столі).

А то пан гніватиметься.

Сусанна

А повні?

Трохим

Навіщо ж повні? скажуть — приберем,
А ні, то будуть тут.

Сусанна *(киває на пляшки)*.

І часто це

У вас буває так?

Трохим

Що пан не дома?

Авжеж... роботи ж в нього...

Сусанна

Ну, одначе,

Він муштру добру дав тобі: і слова
Не видереш із тебе.

Т р о х и м

Воля панська
Питати, наша ж відповідісти.

С у с а н н а

Годі!

Іди собі, сама тут почекаю.

Трохим виходить. Сусанна розшукує на етажерці портрет Мар'яни, підходить до вікна й розглядає.

По хвилі з передпокою чути дзвінок, голоси, сміх, навіть хтось починає романс, але раптом гомін уривається. В кімнату входить Вагнер. Сусанна кладе портрет на місце і йде назустріч Вагнерові.

Вагнер

Чому завдячувати мушу...

С у с а н н а

Я

На кілька слів до вас... я од сестри...
З наказу тата...

Вагнер

Зараз засвічу...
(Шукає сірники).

С у с а н н а

Не треба, прошу вас: я зараз їду.
Скажіть мені: сестру любили ви?

Вагнер (здивовано).

Навіщо знати це, коли вже край
Всьому? І взагалі... не розумію...

С у с а н н а

Відповідать повинні ви хоча б тому,
Що ще не край. Вона кохає вас.
Під час недуги — у нестямі, в сні —
Вона ім'я все ваше промовляла.
Її свідомості найперший промінь
Не татові належав, не мені,
А вам. Вона кохає вас. Всю душу,
І серце, й розум в те кохання вклала,
Живе лиш згадкою про вас, і те,

Що сталося, для неї — тільки сон:
Прокинулась — і дійсністю жива,
А дійсність тая — в вас, і тільки в вас.
Скажіть же ви мені правдиво, щиро:
Любили ви сестру тоді, як з нею
Хотіли одружитися. Як так,
То ще одно: чи любите і досі?

Вагнер

На це дозвольте не відповідати.

Сусанна

Повинні ви.

Вагнер (*спалахнувши*).

Повинностей ніяких
Не визнаю ні перед ким, а тільки
Перед самим собою.

Сусанна (*гостро*).

Я примушу
Вас дати відповідь, потрібну нам.

Вагнер

Примусите? мене? (*Рогоче*).

Сусанна

Веселість вашу
Лишіть надалі, прошу вас. Мені ж
Відповідайте зараз.

Вагнер

Ані слова

Я не скажу.

Сусанна

Ви скажете усе.
(*Дістає з гамана револьвер
і цілиться у Вагнера*).
Уб'ю, як пса.

Вагнер (*спокійно*).

Облиште ваші жарти.

Сусанна

Побачите самі, що це не жарт:
Коли не скажете...

Вагнер

Для мене жарт...

Сховайте ваш револьвер: не мене
Лякати вам. Хто втратив все, що мав,
На смерть той дивиться, як на рятунок,
Ви знати хочете, чи я кохав
Марію, вашу любую сестру?
То слухайте ж: кохав.

Сусанна

Кохали? так?

Навіщо ж...

Вагнер (*перебиває*).

Знаю я, про що ви, й я
Скажу вам все, щоб раз скінчить назавжди.
А вас прошу поставитись розважно
До того, що скажу.

Сусанна (*ховає револьвер*).

Я вся — увага.

Вагнер (*тре чоло*).

Марію я люблю... Люблю, як владу
Кохав той, хто уродивсь для неї,
Як той артист-маляр кохав барви,
Як той поет красу чарівну слів,
Як кожний із творців кохав творчість.
Без неї я — звичайний син юрби,
Слуга нікчемний тих, кому дано
Творить життя, послугач, наймит їх.
А з нею — сам творець, життя господар.
То як же не кохать її мені?

Сусанна

А та... другая ж як? не розумію...
То двох кохаете, виходить, ви?

Вагнер (*помовчавши*).

Кохав двох?.. Ні, ні... Мета єдина
Завжди мені зоріла вдалині.

Вагань не знав я, йшов нехибно
І на шляху своїм всі перепони
Я перемиг, здавалося. Але...
Красі немає меж, вона усюди!
Одній красі я слугував весь час.
Мов зачарований, до неї йшов,
Бо іншої не знав. Коли ж у вас
Передо мною простяглись степів
Краса і простір вільний,— затремтів
Я, в саме серце вражений красою,
Не знаною ніколи ще мені,
Я крик здивовання й утіхи стис
І ледве втримав од руїни те,
Що здавна пестив я в своїй душі,
А в ній, ви знаєте, квітник розвів
Я неабиякий із власних мрій,
Із власних замірів: йому ім'я —
Культура й поступ. Дужим рухом волі
Спокусу одігнав, хоч бачив я,
Що в дикій тій красі з прадавніх літ
Заховано страшну урочу силу.
На неї я холодними очима
Спокійно подививсь, як той, кому стерном
Повинен бути розум, а не серце.
Я зміркував, що їй прийшов загин —
Красі первісній тій, що понад нею
Вже має смерть крилом своїм холодним.
Але ж... цілком уникнути спокуси
Не зміг... Ви розумієте мене?
Побачивши найкращу квітку степу,
Я, не вагаючись, зірвав її.
Я пережив прекрасну, дивну казку...

Су с а н н а

Пережили?

Ва г н е р

О тақ, вже пережив.

Коли б жорстоко так був не спіткнувсь
Я на своїм шляху, мсти б досяг.
Тепера — порожньо все навкруги.
Загрожували ви мене убити?
Живому трупові не страшно вмерти.
Мета моя погасла так неждано,
І смерть тепер мені — бажана гостя.

Сусанна
А Казка ж як?

Вагнер
Умерла. Вмерла й та,
Яку і сам хотів я утворить.

Сусанна *(вжахнувшись)*.
Вона умерла?!

Вагнер
Так.

Сусанна *(обурено)*.

І ви... і ви...

Вагнер *(показує на пляшки)*.
Справляю похорон.

Сусанна
Сердешна Казка!...
Сердешна і сестра, що вас кохає.
Все те, що чула зараз я од вас,
Перекажу Марусі. Тільки знайте:
Життя сестри в руках у вас... коли
Наважитесь життям тим гратись ви,
Тоді помщусь сама я вже. Прощайте,
Сестра вас жде.

Вагнер
А ви?.. Цей тон холодний.
Як крига... нащо він?

Сусанна *(ще холодніш)*.
А вам же що
До того?.. Вас сестра чекає, я ж...
Всіма я фібрами душі своєї
Ненавиджу і зневажаю вас.

Вагнер
Мене? За що ж? за що?

Сусанна
Сказати вам?..
За те, що казку вбити ви прийшли.

За те, що натомість лишили бруд,
Бридоту і руїни...

Вагнер (*випростуючись*).

Це неправда!
Створив нову я казку тут...

Сусанна

Для себе,
Її в тих одібравши, хто тепер
Слугує вам...

Вагнер

Життя для дужих, панно,
Для тих, хто взять його здолає...

Сусанна

Так,
Але — хто дужий той, це ще питання.
Ми ще зустрінемося, я сподіваюсь,
І там побачимо, хто є той дужий.

Вагнер

Де ж, де?

Сусанна

На цих руїнах, у пожежі
Почуєте ви перше слово казки
Нової вже... Ну, я спішу... прощайте.
Сама піду, не треба проводити.
(*Виходить*).

Вагнер (*стоїть в задумі*).

Нікчемнії химери!.. Раб життя
В творці пролізти хоче, ха-ха-ха!
О, тільки дайте тут запанувати,
То вже дізнаєтесь, хто дужчий з нас.
Руїни... хе!.. Вона культури царство
Руїною, бридотою назвала...
Вона загрожує мені... ну-ну!
Побачимо... побачим... ха-ха-ха!

Анелка

(*висовує голову з других дверей*).

Чи вам подобається це, панове!..
Він сам, і сам з собою розмовляє.

(Входить, за нею Фані, потім перший і другий гості).

А ми там сидимо й нудьгуєм. Гарний Господар з тебе, нічого сказати!

Перший гість *(напідпитку).*

А й справді свинство! Ти сидиш, страждаєш
Од спраги, він же тут не має й гадки.

*(Підходить до столу, наливає й п'є.
Фані оглядає кабінет і речі — на столі,
на етажерці).*

Анеляка *(також п'є).*

Це ж хто до тебе пізно так?

Другий гість

*(кидає пенсне на носа, він теж
напідпитку).*

Так, так...

Це ж хто... е... до тебе... хе-хе-хе...

(Свариться на Вагнера пальцем).

Густаве,— жєнщина?.. Хе... хє... Лукавий!..

Перший гість

*(бере його за руку й підводить
до столу).*

Сідай ось краще й пий, коли прийшов.

(До Густава).

Це Таранівна, лакей нам казав,
Щось доброго тобі вона казала,
Бо бачу я, що хмари розійшлись,
І сонце блисне незабаром.

Вагнер

*(посміхаючись і не ховаючи задоволення,
підходить до столу, наливає й п'є
одну чарку, потім другу).*

Так...

І знову одросли у мене крила,
Що раптом так приборкано було,
І знов надії, заміри і мрії,
Мов буревій, під хмари понеслись...

Анеляка

О Господи, яка нудота тут!
Та киньте ви свої розмови! годі!

Вагнер

Правдиво, любая Анелько, кажеш.
В останній раз нагоду маю я
Вітати в себе вас, мої кохані:
Тому цей час відзначити бажав би,
Але... як це зробити, я не знаю.

Перший гість (п'є).

Ото, не знає як! Я пропоную
Напитись до нестями...

Анелька

Фе, як гидко!

Вагнер

Як так, то й так... Ти, Фані, з нами?..

Фані

(ввесь час стоїть, держачи в руках
портрет Мар'яни й не огриває очей).

Хто це?

Вагнер (насупившись раптом).

А що?

Фані (журно).

Чому так хочеться ридати
Од глибини жагучих цих очей?

Другий гість

(здивовано оглядає всіх).

Цього ще бракувало!

Фані (не зважаючи).

Чом сміятись,

Співать, кричати в radoцax блискучих
Так вабить погляд таємничий цей?
Так вабить закрутитись у танку...

Перший гість

Химерні бажання, слово честі!
Ну, хай сміятись, танцювать, співати...
Але кричать?.. О, люба Фані, кинь,
А то я, далєбі, боюсь за нерви...
(Підходять і розглядають портрет).

Анелюка

Це, мабуть, та... його та... мельниківна.

Фані

Хоча б єдиним оком глянуть тільки
На неї, на живу... хоч оддалік
Побачити хотіла б я...

Анелюка

І я...

Другий гість

Е... м-да...

Анелюка

Густаве, покажи!

Вагнер *(спалахнувши)*.

Кого?

Мар'яну? вам?

*(Підходить до Фані, вириває в неї
з рук портрет й кидє на етажерку).*
Не діждете ніколи!

Анелюка *(обурено)*.

Чому ж то так?

Вагнер *(п'є)*.

Тому, що ви не варт.
Самі вже погляди цікаві ваші
Заллють мою чарівну Казку брудом.

Анелюка

Ви чуєте, яка принцеса! Пхе!
Як так, то й наплювать! Ото, диви,
Не бачили такого дива... пхе!

Вагнер *(п'є)*.

Мовчи!

Анелюка

Боїшся конкурентів ти?

Вагнер *(тупає ногою)*.

Ані словечка більш з продажних уст!

А н е л ь к а

Та що ж це, прошу вас?.. Нехай вона,
Мужичка та, святіша од святої,
Але не значить це, що ображати
Нас треба через неї. Подлість це!

П е р ш и й г і с т ь

Густаве, справді я не пізнаю
Тебе... й не розумію... Чого кипиш?

Ф а н і

А я так добре розумію. Сам ти
Її побачити боїшся.

В а г н е р

Що?

Боюсь її?

Ф а н і

Ти дужий, це ми знаєм,
Але...

В а г н е р

В житті нікого не боявся.

Ф а н і

Опріч жіночої краси.

А н е л ь к а

А в ж е ж

Боїшся ти, що знову мельниківна
Тебе красою зачарує...

Ф а н і

Так.

А н е л ь к а

А та... друга з усім своїм багатством
З-під носу — пурх!

П е р ш и й г і с т ь *(регоче)*.

Гіпотеза дотепна!

Признайся, Густаве, що дівчата наші
Не кепські психологи!

Вагнер *(б'є кулаком по столу).*

Це дурне!

Гей! хто там є!

Трохим *(входить).*

Я, пане, тут, до послуг.

Вагнер

Поклич сюди Мар'яну!

Трохим

Зараз, вмиць!

(Виходить).

Вагнер *(понуро п'є).*

Ви задоволені?

Фані *(з докором).*

Навіщо ти?

Вагнер

Хто хоче йти нехибно до мети,
Повинен вільним бути від усього.

Анелка

Побачимо, який в Густава смак.

Вагнер

Боюся, що осліпнеш.

Анелка

Ов? Невже

Вона така хороша...

Вагнер *(з захопленням).*

Краща квітка

Степів усіх не в силі дорівнятись
До Казки любої красою. Зорі —
В її очах, рожевий ранок — в **лицях**,
Уста — кривавих два рубіни, **вся** —
Веселки блиск, чарівна казка, сон,
Який в житті єдиний **сниться раз**,
Після якого вже найкраща дійсність
Бридотою гідкою здається нам.

Анелюка

Та де ж ти взяв її, цей самоцвіт?

Вагнер

Де взяв?.. У степу вкрав. Така квітка
У вільнім лиш степу могла вродитись.
Була чудова ніч. Біля млина
Над річкою пристав я одпочити,
Знесилений за день од спеки й праці.
І там побачив сон: в палкім танку
При сяйві місячнім вона звивалась...

Перший гість (*п'є*).

То вона

Танцює в тебе? Це цікаво!..

Анелюка

Може,

І нам вона тут затанцює?

Вагнер

Вам?

Гаразд, звелю я їй! у всій красі
Її вам покажу... Чому не йде?
Гей, хто там є!..

Мар'яна входить бліда як смерть, але очі її
горять радістю. Хочє кинутись до нього,
але, побачивши гостей, з жахом озирається;
із саду лине журний спів сопілки.

Анелюка (*регіоче*).

То це красуня тая? Ха-ха-ха!

Фані

Яка хороша!

Анелюка

Що? вона хороша?

Другий гість

(кидає на носа пенсне, підходить
ближче до Мар'яни й з цікавістю
розглядає її).

Ні, ні! вона нічого... Очі гарні...
Чому така бліда?

А н е л ь к а

Гай-гай, Густаве,
Про смак твій краще я гадала!

Вагнер (*осатанівши*).
Мовчать, повіє! (*До Мар'яни — тупає ногою*).
Йди сюди! Ти чуєш?

Марта (*виходить наперед*).
Вона слаба, мій пане...

Вагнер
А... ти тут,
Проклята відьмо! Так ти доглядаєш?
Кажі: куди красу її ти діла?

Мар'яна (*припадає до Марти*).
Ходім, ходімо, Марто,— я боюсь...

Вагнер
(*підходить, шарпає її за рукав
насеред кімнати*).

Е, ні, стривай! (*До Марти*).
А ти іди звідсіль,
Щоб я тебе не бачив більш у себе!
Марта виходить. Мар'яна стоїть і злякано
озирається.

Вагнер
Танцюй мені! Та так, як ти колись
Біля млина...

Мар'яна (*благаюче*).
Пусти мене, Густаве,
Я більш не буду...

Вагнер (*тупає ногою*).
Що? Танцюй, кажу!

Перший гість
Облиш, Густаве, бачиш же — слаба.

Фані
(*підходить до Мар'яни й обнімає її*).
Ходім, моє дитя. Йому прости —
Бо п'яний дуже він, несамовитий!..

А н е л ь к а

Авжеж не треба танцювати...

Вагнер

Що?!

То я не пан в своїй господі? *(Огніхає Фані).*

Геть!

*(Хапає за руку Мар'яну й кидає,
крутнувши, насеред кімнати).*

Танцюй!

А н е л ь к а

Він збожеволів...

Вагнер

(підступає до Мар'яни знов).

Ти не будеш?

Не будеш ти?..

*(Хапає зі столика револьвер
й націляється).*

М а р ' я н а

(з криком одбігає до вікна).

Він вб'є... він вб'є мене!!!

Гра соплки уривається. Юрко вскакує вікном у кімнату, кидається на Вагнера й валить його на підлогу, потім хапає в обійми Мар'яну й зникає з нею в саду. Всі який час стоять нерухомі з ляку.

Вагнер

*(підводиться, підбігає до вікна
й стріляє в сад).*

Прокляття!

В саду розтинається й затихає здавлений крик.

Перший гість

*(хапає Вагнера ззаду за руки, підводить
до крісла й саговить).*

Що ти робиш, божевільний?

Сідай і заспокойся.

На постріли вбігають Трохим і Марта.

Ф а н і *(мрійно).*

Як чарівно!

Прекрасно як! Немов у сні, у казці...

Марта

Мар'яна де?

Анелка (показує на вікно).

Нема, втекла.

Фані

(підходить до Вагнера й кладе йому
руку на плече).

Як гарно!..

Це Казка? так?..

Вагнер (з розпачем).

Немає більше Казки!..

Як дивний сон, як мрія зникла...

Кінець!..

Фані (мрійно зітхає).

Немає казки без кінця.

IV

Декорація 1-го розділу. Світає. Сцену іноді
заливає проміттям справа від заводу,
чути зрідка гудки. На призьбі під млином
сидить старий Мельник, брудний, обшарпаний,
з розкуйовдленим волоссям і бородою. Коли завіса
піднімається, з правого боку виходить Сусанна
з фурманом своїм.

Сусанна (озираючись).

Ото той млин?

Фурман

Так, панночко, це він.

Сусанна

Ти йди і жди мене там, біля коней.

А я не забарюсь.

Фурман

Гаразд, пожду. (Зникає).

Од заводу чути гудок.

Д і д *(здригнувшись)*.

Загуб... ач, як загуб!..

Схоплюється й тікає до дверей.

Гукай, гукай...

Мене ти не обдуриш, як Мар'яну...

(Дослухається).

Ага, заціпило!.. *(Відходить од порога)*.

С у с а н н а *(підходить ближче)*.

Хтось гомонить?..

Він вже прийшов? Я ж думала, ще рано.

(Угледівши діда, зупиняється й слідує за ним).

Це Мельник, певне? З ким же він розмову

Так рано тут завів?..

Д і д

Іще одна...

Которая це вже?.. розтала ніч

У світлі тихім ранку... Ще один...

Которий вже?.. прокинувсь день ясний,

Її ж нема... *(Нахиляється через колесо)*.

Збрехав ти знов, старий...

Що? прийде? прибіжить? Которий раз

Я чую це від тебе? Де ж вона?..

С у с а н н а

Добридень, Діду, вам!..

Д і д

(затремтівши, озиряється й тікає до порога).

Мене нема...

Нема мене...

С у с а н н а

Куди ж? куди? стривайте!

Лихого вам не заподію.

Д і д

Хто ж ти?

Ти звідтіля?

(Махає рукою на протилежний берег).

С у с а н н а

Звідкіль?

Дід

Од тих, що там...

Що тих потвор набудували тут
І степ порили геть і засмерділи.

Сусанна

То що, як звідтіля?

Дід

Хе-хе-хе!.. то що...

То знаю я, чого прийшла сюди.

Сусанна

Чого?

Дід *(свариться пальцем)*.

Та знаю, знаю вже!.. Приходив
До мене вже один... казав мені,
Що млин зруйнує геть... еге... й натомість
Спорудить тут якусь машину...

Сусанна

Ну?

Що ж ви йому на це?

Дід *(знов свариться)*.

Хе-хе... Яка!

Щоб випитать, прийшла?.. Хе-хе... а дзуськи!
Що я зроблю — того нікому не скажу.
Як прийдуть, то й побачать, хе-хе-хе!
(Показує на воду).

От він так знає.

Сусанна *(здивовано дивиться туди)*.

Хто?

Дід

Та Водяник.

Він знає все й радіє із мною.
Тобі ж не скажемо... Нехай сюди
Заявляться оті... твої — і раптом
Де й дінеться і млин, і дід...
(Регоче, аж захлинається).

Іще

Прохав мене, щоб кинув я свій млин.

Туди, до вас щоб перейшов, що там
Побачу нібито свою Мар'яну...

С у с а н н а *(робить рух до нього)*.
Мар'яну?..

Д і д *(махає руками)*.

Не підходь, а то сховаюсь!

С у с а н н а

То та Мар'яна ваша?

Д і д

Не чия ж.

С у с а н н а

Нема Мар'яни вже... Мар'яна вмерла.

Д і д *(свариться пальцем)*.

Умерла?.. хто?.. Ой хитрі ж збіса всі ви!
Про щось чудне і той товче мені...

Махає рукою на воду. Розтинається гудок.
Дід похапливо тікає й замикається в млині.

С у с а н н а

Утік... Як чудно, наче в казці. Млин...
Старий, благоденський мельник... Водяник...
І вкрито все серпанком таїни.
А там — огні, життя кипить бурхливе
І стеле із руїн незнаний шлях
До казки до нової... *(Замислюється)*.

Чом не йде

Так довго він?.. Як тихо тут навкруг!
Встає турботний день і кличе всіх
До буйного життя... А тут — вмирання,
Вітає казка степу... Чую я,
Як тіні давнього блукають журно,
Немов шукають місце, щоб заснути
Навіки вже і все навкруг приспати...
А він не йде... Не спала я всю ніч,
І сон змагає... мов приспати мене
Також хотять заблукані привиддя —
Закути серце в холод забуття.

(Стає, спершись на колесо).

Тіні минулого... Тіні минулого
Роєм мовчазно-рухливим,
Нудно дражливим,
З п'ятьми забутого, з п'ятьми заснулого
Знов устають...
Вдалеч хотіла б я серцем полинати!
Геть понад світом в блакиті
Стежити миті,
Хмаркою плинути, плинути, плинути
В безвісну путь... *(Стенувшись)*.
І зупинитися в льоті нестримному
В царстві досягнень... Спочити
Й далі летіти,
Тільки б не спати у мороку зимному,
Тільки б не спати!..
Тіні минулого, тіні забутого
Тягнуть в безодню спокою...
Хочуть журбою
Серце бентежнеє — ворога лютого
Заколисать...
Вихорем крутяться, в'ються, мов фурії.
Марно!.. живі ще бажання
Взять без вагання
Все, що належиться... Геть же, понурії!
Я не засну! —
Не вдовольнить мене чаром-нірваною!
Щастя верховин дістати —
В бурях сконати!..
Душу огневу не згасиш оманю
Тихого сну!..

Подорожній
*(в цей час спускається з гори,
переходить греблю й наближається
до Сусанни)*.

Сплять іще гори, повіті в туман,
В сивій дрімоті долини.
Гей, чи не рано на хвилях оман
Нас понесуть хуртовини?..

Сусанна *(випростуючись)*.
Що це? зневір'я? навіщо воно?
Море життя не чекає.
Нумо ж на хвилі! у руки стерно,
Поки ще море дримає!

Бурям назустріч, із хвилями в бій!
Гордо замають вітрила.
Геть же зневір'я! огневих надій
В нас не приборкано крила.

Подорожній
(здіймає капелюха й показує перед себе).

Бурям назустріч, із хвилями в бій!
В нас не приборкано крила!..

На горі вимальовуються фігури Мар'яни й Юрка.
Юрко ледве держиться на ногах. Мар'яна обережно
піддержує його й безпорадно озирається.

Мар'яна

Гей, пробі! хто тут є,— допоможіть.

Подорожній
(зупиняється, дослухаючись).

Неначе голос чийсь рятунку просить?

Сусанна

Мертво і сонно в долинах у млі.
Стогне то пугач у скелі,
Що заясніли гірські шпилі
В п'їтьму повитій пустелі.

Мар'яна

(силкується вдержати Юрка).

Немає сил... Гей, хто тут є? озвися!..

Подорожній (дослухається).

І знов чийсь крик, мов стогін, будить тишу.
Рятунку просить хтось чи допомоги?

Сусанна (з захватом).

Тим, що конають, рятунку нема!
Діл цей привиддями повен,
Шлях же наш вгору пославсь не дарма —
З мертвих низин до верховин.
Друже коханий! нема вороття
Тим, хто безоглядно кинув
Серце бентежне в пожежу життя
Й духом до щастя полинув.
Дай же ти, друже мій, руку мені:

Підем вперед без вагання;
Ваблять і кличуть нас наші огні
В царство хуртеч і змагання.
(Беруться за руки й зникають праворуч).

Мар'яна
(з великим зусиллям спускається,
піддержуючи під руку Юрка, вниз,
переходить греблю, кладе його на цім
березі, недалеко від колеса,
випростується й безпорадно озирається).

Нема нікого... Дід живий чи ні?
Як вир реве! Це ти, старий сусідо?
Радієш?.. Ну, радій... (Нахилиється над Юрком).
З млина виходить, крадучись, Дід із великим
зацікавленням, потроху наближаючись, слідує
за тим, що вона робить.

Гей, Юрку! Юрку!..
Не чує... знепритомнів. Ось стривай,
Твою смертельну рану я промию
Холодною водою, й біль утихне.
Розплющиш знов свої хороші очі
Й до мене посміхнешся...
(Розстібає йому комір і обдивляється).

Де ж вона?..
Де куля та?.. Поцілено у спину...
Що ж діяти?..
(Піднімає голову, помічає діда
й кидается до нього).

Діду! любий мій!
Живий іще?..
(Хапає його руку й цілує).

Дід (пручається).
Геть! геть! Тебе не знаю!
(Вириває руку й тікає до порога).

Мар'яна (простягає руки до нього).
Це ж я... це я, Мар'яна ваша!

Дід (махає на неї руками).

Геть!
Моя Мар'яна не така!.. Я знаю,—
Тебе підіслано, щоб обдурить
Старого діда...

Мар'яна

Я — Мар'яна ваша, —
Невже ви не пізнали?

Дід

Ти? Мар'яна?
Мар'яна, та не та... Русалка, може.
Моя Мар'яна — маків цвіт. А ти...
Не треба, не підходь!.. Іди до того.
(Показує на воду).

До дідька водяного. Чуєш, як
Радіє він, немов і справді бачить
Мар'яну, любую мою онуку...
Геть! геть! не смій підходити сюди!
(Зникає й замикається).

Мар'яна

Він не пізнав. Нехай. Як зійде сонце,
До нього підійду я ще, і він
Мене пізна...

*(Підходить до Юрка, сідає, кладе
його голову собі на коліна).*

Юрко... Умер чи спить?

А серце б'ється так повільно й тихо
В обіймах смерті, наче день ясний
В обіймах ночі замирає. Юрку!
Прокиньсь, коханий мій: ми дома вже.
Не чуєш? ні?.. Гарячим поцілунком
Тебе я розбуджу.

(Цілує його раз і другий).

Розкрий же очі!

До уст своїх сопілоньку тужливу
Ти притули і піснею дзвінкою
Розбудиш вмить заснулую луну.
А я... як то було колись, таночок
Тобі під гру веселий заплету...
Зів'ю вінок із квітів запашних,
Вквітчаю ним голівку... чуєш, Юрку?..
І щастя приманю... ти чуєш? — щастя,
Веселе, тихе щастя... Ти не чуєш?..
Поблідли як твої уста і вид...
А чим збудить тебе — не знаю я.
Сльозами? — сліз нема... лишилися там.
(Махає рукою в той бік, звідкіля прийшла).

Чи піснею веселою?.. — теж там...
Ах, там... і сльози і пісні. Зо мною —
Саме розбите серце...

Юрко розкриває очі, ніби прощаючись з нею.

Ти почув?..

Збудивсь?..

*(Нахиляється до нього; він судорожно
хапає її за плече, потім одкидає руку,
випростується й помирає).*

Сказати хочеш щось мені?

Я слухаю, мій любий...

*(Поширеними очима слідкує за його
вмиранням; переконавшись, що він помер,
розпачливо скрикує й схоплюється
на ноги).*

Він помер!..

Юрко помер... нема Юрка... А я?..

На крик одчиняє двері Дід і, сміючись, з порога
слідкує за нею.

А я?..

*(Безпорадно озирается й підходить
до колеса).*

Ти чув... ти чув? — Юрко помер.

А я сама... Е, ні... стривай... десь Дід...
(Угледівши старого, кидається до нього).
Дідусю мій!

Дід ховається, регочучи, й замикається.

Сховався... не пізнає...

(Підходить знов до колеса).

До тебе? Ні, до тебе не піду.

Там холодно на дні... І ти... старий,
Холодний і бридкий. Кохаєш ти?

Коли бажання є — розбите серце

Тобі я кину, як собаці: їж,

Доїж його — мені вже не потрібне.

А я... піду у степ, нарву квіток,

Сплету вінок і голову вквітчаю,

Прийду, і сяду тут під млином,

І ждатиму, аж поки сонце зійде

І вийде Дід: на мене гляне він

І враз пізнає свою Каз... що? Казку?

Немає Казки вже — вона скінчилась.
А я... Хто ж я? Стривай... Ага, згадала!
Мар'яна я, не Казка — мельниківна,
Я — мельниківна... так... Мар'яна я...

*(Замислена, відходить ог колеса
й зникає в глибині сцени за млином).*

З млина виглядає Дід, помітивши, що нікого нема,
підходить обережно до колеса.

Дід

Ти чув, що вигдав на мене він?
Ха-ха! Якусь дівулю підіслав...
Звелів казати, що вона Мар'яна.
Що кажеш ти? Мар'яна справді то?
Ех ти, старий! Із глузду, мабуть, спав:
Хіба така Мар'яна, як отся?
Мар'яна сонечком мені сіяла...
Вродлива й молода, як та весна,
Цвіла вона в степу, мов пишна квітка.
А ще — як у віночку, то й очей
Не одірвав би од такої вроди.
А ця — як смерть бліда. Замість квіток,
Зима послалася на лицях в неї.
Русалка то... Гей, дідьку Водяний!
Чи то не ти щось вигдав, пославши
Русалку ошукать старого діда?
(Свариться пальцем).

Гляди! а то я греблю розкопаю
І воду геть спущу. Тоді завиєш,
Немов той на живіт після куті...
Стривай... бач, я й забув... вона сюди
Когось іще з собою привела.
Й його Юрком назвала при мені.
*(Підходить до Юрка, довго дивиться
на нього, потім починає потиху
сміятись: щодалі сміх переходить у регіт).*
Ну й утяла! Юрко... Хіба це він?
Юрко живий, а цей... вже дуба дав.
Чи думали, що я не одрізну
Юрка від цього мертвяка?.. Ну-ну!..

Під час останньої частини дідового монологу
згори спускається гурток робітників з сокирами
й лопатами; вони переходять греблю й підходять
до Діда, котрий, зрештою угледівши їх, чимдуж
тікає, зляканий, до млина й хутко замикається там.

Перший робітник
Чого це він метнувся, як навіжений?

Десятник
Десь догадався, чого прийшли сюди ми.

Другий робітник
(угледівши труп).
Гей, хто тут спить? Ану, вставай, нерано.

Перший робітник
(і інші оточують труп).
Це вбитий... далєбі... Заснув навіки.

Десятник
(нахиляється, придивляючись).
Застрелено... Його не руште ви.
Ну, добре день почався!

Перший робітник
Та хто ж би міг?

Другий робітник
Стояв тут Дід над ним, то, може, він.

Третій робітник
Попав у небо пальцем. З чого Дід
Стріляти міг? чи не з оскарду,
Яким карбує жорна?

Десятник
Все одно,
Хто вбив... Не ваше діло розбирать,—
Начальство розбере...
(До одного з робітників).

Біжи назад
І розкажи про знахідку страшну.

Один з робітників вертається, переходить
греблю й зникає в скелях.

Й сопілку стис в руці. Цікаво, хто він?

Перший робітник
Смальовий, як чабан...

Другий робітник

Чабан і є:

Десь бачив я його.

Третій робітник

Ще молодий.

Перший робітник

(нахиляється й бере в руки сопілку).

А гарна, з візерунками сопілка...

Робив колись і я такі... еге,

Чабанував колись і грав. Ану,

Чи не забув ще грати тут на шахтах.

*(Притуляє до уст і починає награвати
фабричний мотив: «Когда я был слабодный
мальчик...»)*

Десятник

І ще що вигайдай! Облиш! Клади

На місце та ходімо: час не жде.

Не видно, як надійде Крамаренко

І вилає, що ще нічого тут

Ми не зробили.

*(Підходять і стають перед млином;
дехто зазирає у вікно).*

Діду! гей! ти чуєш?

(Торсає двері).

Вставай, нерано вже!..

Другий робітник

Та він не спить.

Допіру ж втік, як нас угледів...

(Стукає у віконечко).

Діду!..

Десятник

Не чує.

Другий робітник

Гей! оглух ти на безлюдді?

Десятник *(стукає в двері).*

Вилазь, а то звелю ламати двері!

Перший робітник
(зазирає у вікно).

Не видно ні духа... Соломи тільки
Повнісінькая хата. Нащо то?..

Третій робітник

Та що там думать довго: бить вікно
Або рубати двері...

Десятник

Доведеться.

Роботи в нас чимало: завалить
І розібрать трухлявий млин, звести
Звідсіль і місце тут для водокачки
Розчистити. Тому не гаймось!
(Торсає дверима).

Гей!

Одчиниш ти чи ні?.. Старий луципер...

Крамаренко

(перейшовши греблю, підходить
до робітників).

То ви нічого ще і не зробили?

Десятник

Замкнувся у млині і притаївсь.
Погане коїться щось тут. Он там
На березі, біля води, лежить
Застрелений.

Крамаренко (підходить до трупа).

Застрелений?.. Хто ж він?

Стривай... десь бачив я його. Чабан це.

Десятник

Застали Діда тут над ним: стояв
І гомонів про щось.

Крамаренко

Ти сповістив

Про це кого?

Десятник

Аякже.

Крамаренко

Ну, й гаразд.

(Вертаються до млина).

Ну, що ж, коли не відчиня дверей,
Рубайте їх та будемо кінчати.

Перший і другий робітники підходять до дверей і починають ламати їх. Удари сокир голосною луною відбиваються в скелях на тім боці.

Перший робітник

Диви, яке міцне: коли не дуб,
То груша. *(Рубає).*
Хе!..

Другий робітник

А він казав — трухляве.

Десятник

Ану, рубайте, годі теревенить!..

Інші з цікавістю товпляться коло них. Сонце пожежею освітлює шпилі скель.

Голос Мар'яни *(десь за млином).*

Рине вода, рине,
А серденько нис:
Гей, чи він прилине
Хутенько,
Бистренько,
Поки звечоріє?

Робота припиняється, всі стоять і слухають,
як зачаровані.

Перший робітник

Десь рання пташка заспівала в лузі.

Другий робітник

А тихо тут, аж моторошно якось.

Третій робітник

Кує зозуля десь...

Перший робітник

То жаба кряка.
Зозуля вже мандрикою вдавилась.

Третій робітник

А вир лютує як!

Другий робітник

Ось слухай, слухай!

Голос Мар'яни

Рине сльоза, рине,

А серденько в'яне:

Гей, чи він прилине

Хутенько,

Бистренько,

Поки ніч настане?

Перший робітник

З села якась.

Другий робітник

А може, з наших це?

Третій робітник

Чи не русалка?.. Гарно як співає...

Другий робітник

Таке ще вигадай — удень русалка!..

Голос Мар'яни

Рине пісня, рине

І серденько крає:

Гей, чи він прилине

Хутенько,

Бистренько?..

Чом його немає?..

Десятник

Ану, за діло! чого це стали ви?..

Робітники неохоче починають рубати двері.

Крамаренко (*сам до себе*).

Нема сумніву... це вона — це Казка.

Чого блукає тут?.. Невже... не вже...

Не може бути, щоб він її прогнав...

З гори спускається Вагнер.

Десятник *(до Крамаренка)*.
Ось гляньте — пан директор то чи ні?

Крамаренко
Так, він... Чого так рано в цих місцях?..
Ага... я розумію...

Знову чути спів Мар'яни.

Четвертий робітник
(зазирає у вікно, з жахом).

Гляньте, гляньте!..
Горить в млині!..— горить!..

Десятник *(підбігає)*.

Що плещеш ти?

Крамаренко
Що там таке? *(Помічає полум'я й дим)*.
Горить?.. Ах, чорт старий!
Рубайте двері, вікна... швидше! Чом
Стовбами стали? Вивести старого
Хутчій з млина!..

Перший робітник
Врубаш їх якраз.

Метушня. Пробують рубати знов. Двері не піддаються,
вікно ж падає всередину, але звідтіль
виривається дим і полум'я. Хто близько стояв,
відсахнувся.

Голос Мар'яни
Рине вода, рине,
А серденько...

Раптом уривається. Пожежа розгоряється.

Крамаренко *(хапається за голову)*.
Згорить, згорить же він... його рятуйте!

Другий робітник
Згорів вже досі, не врятуєш!

Перший робітник

Ні,
Вже край... Ось-ось завалиться і дах.
Дак от на що соломи він наклав!..

Крамаренко

Гей, хлопці! нагороду той дістане,
Хто виведе з огню старого! Ну?
Чого ж ви стоїте і мовчите?..

Всі стоять, мовчки огинаючись. Крамаренко махає
рукою і йде назустріч Вагнерові. З правого
боку вибігають робітники. Між ними —
Подорожній і Сусанна

Подорожній
(до тих, що руйнували млин).

Що тут? Навіщо млин ви запалили?

Перший робітник
Старий замкнувся там і запалив.

Подорожній (з жахом).
Він там?

Другий робітник

Та там...

Перший робітник

Тепер вже не підступиш.

Подорожній біжить до вікна й хоче кинутись
в огонь.

Сусанна (удержує його).

Стривай... згриш!.. Мерців лиши мерцям.

Мар'яна
(вибігає з-за млину у вінку
на розпущених косах).

Де дід?.. де дід?
(Кидається то до одного, то до другого
робітника).

Сусанна (до Подорожнього).

Вона... вона... це — Казка.
А Вагнер же казав мені, що вмерла...
(Угледівши Вагнера).
А ось і він. Чого прийшов?

Перший робітник (до Мар'яни).

Нема,

Він там...

Показують на палаючий млин, у якого раптом
даж падає.

Мар'яна (несамовито).

Він там? в млині сховавсь? Дідусю! дідусю!!!

Кидається до огню, але робітники втримують її.

Вагнер

(підходить ближче: у нього пом'ятий,
невиспаний вигляд; побачивши Мар'яну,
робить рух до неї, простягаючи руки).

Мар'яно!.. Казко любая моя!..

Мар'яна, вгледівши його, скрикує, виривається
з рук у робітників і кидається у вир. Крик жаху
в присутніх. Вагнер робить рух за нею,
але зупиняється і з жахом слідкує, як понесло
водою тіло Мар'яни. Подорожній і кілька робітників
з тих, що прийшли пізніше, зірвавшись з місця,
кидаються за нею. Решта товпиться біля колеса,
слідкуючи за тим, що робиться в річці.

— Загибла вже...

— Е, ні... вхопив!

— На берег випливають!..

— А що ж з млином робити?

— Ну, й день сьогодні!..

Сусанна (підходить до Вагнера).

Тепера, Вагнере, вже край напевне...

Вагнер (показує в глиб сцени).

Він витяг, бачите?.. на берег витяг...

Вона ще оживе...

Сусанна

О, так! вона,

Запевне, оживе, та не для вас,—

Для Вагнерів навек умерла Казка!..

Млин валиться при криках і метушні. Вир люто реве.
Сходить сонце. Чути гудок заводу.

ПРО ЩО ТИРСА ШЕЛЕСТИЛА...

Трагедія

*Присвячується велетневій
рідної сцени
Миколі Саговському*

Читача, котрий захотів би знайти в цій п'есі історичну достотність, повинен упередити, що він розчарується. Історичні і взагалі живі особи в п'есі взято автором не для популяризації їх зо сцени, а — як живі символи до втілення певних ідей (Сірко — боротьба в людині двох початків — звірячого й духового; в образах Оксани й Килини — вираз тих початків; Сірчиха — клопітна буденщина, нездатна підвестись над життям, і т. д.); епоха і історичні події для драматурга тільки тло, на якому оживають його власні образи. Отже, тим, хто хотів би бачити в п'есі якусь драматичну монографію, раю зовсім не читати цієї п'еси, а звернутись до наукових розправ.

П'есу виставлено було вперше в листопаді 1916 року в театрі М. Саговського.

Автор.

ДІЄВІ ОСОБИ:

Іван Сірко, отаман кошовий.

Софія, його жінка.

Роман, син.

Пеньок, старий запорожець,
сторож на пасіці.

Лесь, свинар.

Оксана } Орлівни.
Килина }

Перша, друга і третя жінки.

Парубки, дівчата.

Кудлай, військовий суддя.

Шило, військовий осавула.

Перепелиця, військовий писар.
Гедзь
Запридух } старі діди-січовики.
Крижаний }
Ярема, козак.
Ясько, Сірків джура.
Запорожці, татарин, турчин.

ДІЯ ПЕРША

Полудень. Над річкою. В перспективі — низький протилежний берег з сивою степовою долиною. Білий килим тирси помережано червоними плямами воронців. По цей бік, праворуч, — відко частину Сіркової пасіки, розкиданої на зеленім, зарослім травою й квітами, пригорку; ліворуч — узлісся, що яром спускається в галявину. Кущі глоду, калини, гордини, поодинокі дерева на галявині в глибині сцени.

Коли завісу підноситься, з лісу лунають спів і вигуки молоді, що зібралася святкувати весняне свято. Під одним з кущів сидить *Килина* й плете вінок із тирси, перевиваючи його зеленим листом.

Килина
(*тихо наспівує*).

Заплету віночок,
Заплету шовковий
На щастя, на долю,
На чорнії брови.
(*Замислюється й сама собі посміхається*).

Гей, пушу віночок
На биструю воду
На щастя, на долю,
На милого вроду.
(*Знов замислюється й посміхається*).

З правого боку вискакує на палиці *Лесь*; угледівши *Килину*, ховається за кущ і підслухає.

Ой поплинь, віночку,
Прудко за водою
На щастя, на долю
Милому зо мною...

Лесь, регочучи, вискакує з-за куща.

Ти ж де сієї вивчилася пісні?

К и л и н а

*(не встигнувши схопитись, злякано
нахиляється, покриваючи й захищаючи
собою й руками вінок).*

Не бий мене!..

Л е с ь

Не буду ж, ні. Скажи лиш,
Де пісню сю взяла ти? Щось не чув,
Щоб хто співав її.

К и л и н а *(неймовірно).*

А бить не будеш?

Л е с ь

Та, ні ж, кажу!..

К и л и н а

Хіба ж то я співала?

Л е с ь *(здивовано).*

А хто ж? Яка! Я ж чув те сам...

К и л и н а

То серце.

Кажу йому: мовчи і занімій!
Воно ж не слуха...

Л е с ь

Ги-ги-ги!.. Чудна!
Яке верзе! Причинна й справді ти.
Виходить, пісню сю сама ти склала?
Я теж складати вмію. Часом свині
На березі од спеки у барліг
Як позалазять, то нема роботи,
І я сідаю під кущем спочити
Й знічев'я так співаю, що аж-аж.
Ось послухай, яку гарну склав...

(Співає, підстрибуючи).

Гірчак-молочак

Свині пас, не допас,

Свиня — рох! — кабан здох!

Або на руку сонечко візьму
Й йому приказую такої... Слухай...

Сонечко, сонечко,
Одчини віконечко:
Он татари їдуть
І тебе заріжуть...

Килина

Татари!.. Де?..

Лесь

Не знаєш ти хіба?
Вже третій день, як бачу часом їх!
Або ховаються в ярах глибоких,
Або зникають у степах. Казав
Я пані-господині, а вона
Відказує: тю-тю на тебе, дурню!
Свиней не доглядав ти, певне, й спав,
То й приверзлось тобі... Ги-ги! А може...
Килино! заспівай іще тієї...

Килина

Якої?

Лесь

Що допіру ти співала.

Килина (*пригадуючи*).

Забула я.

Лесь

Ба, брешеш! А я знаю,
Якого милого згадала ти
У пісні.

Килина

Я? якого?

Лесь

А Петра!

А що! Та він кохав же не тебе...

Килина

Кого ж?

Лесь

Оксану! Всі про тебе знають.
А ти ж і збожеволіла того,

Що він тебе любити не скотів.
Дурна! ти покохай мене: хіба
Я не вродливий?..

(Почувши гомін ближче).

Хтось іде... Втічу

В курінь я до Пенька. Прощай, Кирино!
*(Тікає, стрибаючи на палиці;
ховається праворуч).*

К и л и н а

Прощай...

Дослухається і, почувши голос Оксани й Романа,
хапає у фартух те, з чого плела вінок,
і тікає в кущі. З пагорка узлісся хутко
спускається в галявину Оксана, за нею Роман.

Р о м а н *(ще на узліссі).*

Хоч слово ж дай сказати, Оксано.

О к с а н а

*(тримає в руці гілку, з якої обриває
листя).*

Не хочу слухати: тобі дозволяю,
То вже й не переслухаєш. Почнеш
Поважно так, мов під казання в церкві.
Та й нащо слухати, коли про те,
Що скажеш ти, я наперед все знаю
До слова достеменно.

Р о м а н

(спускається до неї).

Ех, Оксано,

Не любиш ти мене — в тім лихо все!

О к с а н а *(посміхаючись).*

Тебе я не люблю?.. А що то є
Любити?..

Р о м а н

І сама гаразд ти тямши,
Глузуєш тільки і смієшся з мене.

О к с а н а

Не знаю ж, серденько, я, далєбі!
Всі парубки одно товчуть мені:

Люблю, кохаю, що ж то є — не знаю.
Проте... стривай... коли була малою,
Любила я над все медяники,
Що батько наш покійний нам привозив,
Коли вертав навідатись додому
Із Запорожжя... говорив — од зайця.
Смашні такі!.. любила справді їх
І, коли з'їм, було, свої хутчій,
Аніж сестра моя, мала Килинка,
То начувається нехай тоді,
Бо конче видеру і в неї їх.
Не дасть, то битиму...

Р о м а н (прикро вражений).

Що чую я?

О к с а н а

А ти ж, голубчику, не медяник,
То за що і любишь тебе?..

Р о м а н (гнівно).

Оксано!

За речі за такі,— ти знаєш,— б'ють!

(Охаменувшись).

Не те, не те... Нехай рука усохне,
Коли хоч злегка здійметься на тебе!

О к с а н а (любуючи з нього).

Дарма, дарма: коли у гніві ти,
Коли чоло нахмариться, як ніч —
Як туча-ніч, а очі із-під брів
Засяють рясно блискавками, голос,
Мов грім, гуркоче, то тоді, Романе,
Цікавий ти і, дивлячись на тебе
Такого, в серці я якусь тривогу
Непевну і солодку відчуваю.
І хочеться, побравшись за руки
З тобою, злинуть раптом аж туди,
Де грім гуркоче й хмар потужний гурт
Відважно й дужо креше блискавками.
(Сміється).

Чого так дивишся химерно ти?

Не пізнаєш, чи що?

Роман (*здивгає плечима*).

Не розумію.

Оксана (*сміється*).

Невже? Але стривай... Про щось не те
Ми почали з тобою розмовляти.

Ага... Так що то є — любити?..

(*Сміється*).

Роман (*в задумі*).

Так,

Не розумію я... Але... кохаю

За те, що ти така...

Оксана

Яка? Се дивно...

Роман

В бурхливих молодечих снах мені
З'являлась ти весняними ночами,
Вся — пристрасть і відвага. І спокій мій,
І радощі прозорі юних літ,
Сей тихий рай, твоя незнана сила
Чарівно обертала в буревій...

Оксана (*слухає, як зачарована*).

Так, так...

Роман

Немов отрутою якою
Юнацьке серце напоїла ти.
До тебе й думка вільная і серце
Завжди нестримно линуть мимохить.
Тебе люблю, кохаю, раю мій...

Оксана

І знов «люблю», «кохаю»: що ж то є?..

Роман (*тупнувши ногою*).

Облиш, Оксано!

Оксана

Чом?

Роман

Коли душа

Болить і серце крається од муки,
Коли в безсонні ночі весняні
Палає голова, коли ні сон,
Ні їжа вже не йдуть на думку більш
І навіть...

Оксана

Ха-ха-ха! то в сім кохання?

О ні! з пристриту то. Ти, певне, хочеш,
Щоб я розмовою і поцілунком
Його тобі відшіптувала. Так?

Роман

А хоч би й так! Од ліків я таких
Одужаю одразу.

Оксана *(глузливо)*.

От-от-от!

А я ж про що кажу?.. І одружившись
З тобою, я смашенького борщу
Тобі варитиму. Тоді вже зовсім
Одужаєш. Ми будемо їсти й спати,
Про діток дбати, розводити свиней,
Курей і гречку сіяти...

Роман *(образившись)*.

Прощай!

Оксана

Куди ж се ти так хутко поспішаєш?

Роман

Світ за очі!.. Подамсь на Запорозжя.

Оксана

Чого?

Роман

Щоб згинуть в боях кривавих,
Щоб захлинутися в крові й хоч тим
Залить, згасить пекельний пал кохання,
Бо далі вже носить його несила.

Оксана (в задумі).

Щоб згинути в боях... щоб у крові
Там захлинутися...

Роман (зрадивши).

Оксано! бачу!
Що шкода і тобі, як я поїду...

Оксана (так само).

Що кажеш? шкода?.. так...

Роман

Ти справді?

Оксана

...шкода,

Що я дівча, не парубок... Чому,
Як ти, не можу я завзяте серце
Потішити в степу лицарським боєм?..

Роман обурено махає рукою й зникає ліворуч у лісі.

Слідкуючи за ними, з пасіки, од куща до куща,
перебігає Лесь. Коли Роман зникає, Лесь підбігає
до замисленої Оксани і, пританцьовуючи, дражнить
її, махаючи довгою палицею.

Лесь

Я чув... усе я чув!.. а що, а що!..

Оксана (зневажливо).

То що, як чув?.. і що почути міг?

Лесь

А те, як ви тут женихались!

Оксана

(ввесь час зосереджено думає про щось,
зовсім стороннє, й питає Леся,
сама не знаючи, про що і нащо).

Ну,

То що?

Лесь

Хай не чіпляється до тебе!

Оксана

Чому?

Лесь

Бо я тебе... ги-ги... кохаю.

Оксана (*немов прокинувшись*).

Кохаєш? ти?.. (Регоче).

І дуже?

Лесь (*кидається до неї й обіймає*).

А оттак!

Оксана (*обурено дає йому ляпаса*).

Ось маєш, йолопе!..

Лесь (*одскакує й підіймає палицю*).

Ти так? Так на ж!

Хоче вдарити, але Оксана кидається на нього, вириває в нього палицю й гониться за ним. Коли Лесь зникає за кущами, вона кидає йому навздогін бича й повертає назад. З правого боку виходить на галас старий Пенюк з мушкетом у руці. В його нема лівої руки й правої ноги — він на дерев'янці. Обперши мушкета об плече, він прикладає руку до чола й придивляється до того, що діється на галявині.

Оксана (*опановуючи себе*).

Се ви, дідусю? Здрастуйте...

Пенюк

А я

Собі міркую: що воно за лемент
Ізняв тут хтось... чи не татари часом...

Оксана

Звідкіль вони тут візьмуться, дідусю?

Пенюк

Та був тут Лесь і говорив мені,
Що бачив кілька верховнів татарських
Учора і сьогодні: тут, за лісом,
Вночі ховались по ярах, а вдень
В степу зникали.

Оксана (мрійно).

Там? в степу?

Полинуди й сама не раз туди
Далеко, аж за обрій, поривалась,
Щоб з вітром погуляти на роздоллі,
Припасти потім до землі і слухать,
Про що шепоче з ним шовкова тирса.

Пеньок (здивовано).

Про що ти, дівко... той... не розберу?..

Оксана

Вам, діду, сняться сни?

Пеньок

Мені?

Оксана

Еге ж.

Пеньок

Та часом приверзеться щось таке,
Що тільки — пху!.. А що хіба?

Оксана

Ви ж лицар?

Пеньок

Було, та загуло те, дочко.

Оксана

Як?!

Та нічогісінько-таки не сниться?
І про походи та красу захватну
Боїв кривавих у степах безкраїх
З татарами?..

Пеньок

Куди вже там мені!

Я що тепер? Шкарбан старий, та й годі...
Минулого далека тінь... Авжеж...
Опудало для горобців, доглядач
На пасіці — і то казна-який...
Га? Сні?.. (Махає рукою).

Чого пак захотіла ти!

Проте — бува... Сірчиха пані... ох.
Скупа,— хай Бог щастить вівіки й віки
Преславному Іванові ї
Харчів дає старому обмаль... Га?...
Еге, ухопиш, як собака той
Обметиці... Отож і сниться часом
Старому їжа... Іноді здається,
Що світ увесь із'їв би, далебі!..

Оксана *(мрійно)*.

А я так інші бачу сни.

Пеньок

Нехай...

Ось незабаром пан Іван прибуде
Сюди із Запорожжя... Він не любить,
Коли поводяться отак з людьми.

Оксана

Я бачу пишні сни...

Пеньок *(плямкаючи губами)*.

Не любить, ні...

Ти щось сказала ніби...

Оксана

Ні, не сни,

А сон... один завжди, й не сон, а казка,
Яку вві сні щоночі чую я.
Прокинуся — нема нічого. Все
Бридке, що бачу навкруги отут.

Пеньок

Чуднеє щось ти, дівчино, верзеш!..

Оксана

Кому не говорила я — ніхто
Того не розуміє. Розповім,
Як хочете, дідусю, вам той сон.
Ви зрозумієте його, бо лицар
Єсте й не скажете, що божевільна.

Пеньок

Розкажеш сон мені? Розкажуй, дочко.
*(Прикладає долоню до чола й дивиться
у лівий бік)*.

Довгенько щось обіду не несе
Стара Сірчиха. Принесе, казала,
Сама, бо наймити порозбігались
У свято хто куди... Хіба їм що!..

Оксана (не слухаючи його).

Вільний вітер у степах
Білій тирсі шепотів:
— Гей, травиченько шовкова!
В мене казочка готова —
Я для тебе по світах
Назбирав чимало див!..

Двох царівен бачив я,
Двох сестер... Була одна
Сумно лагідна й чудова,
Мов та зірка вечерова,
Мов та пісня солов'я —
Тиха, ніжна, чарівна.

Неба спокій і краса
В неї в очах, а уста —
Пишні квітоньки червоні,
Що цвітуть на оболоні,
Щире золото — не коса:
Пишна, довга і густа.

Друга — захват, буревій!
Очі — сяйво блискавиць,
Чорна ніченька бурхлива!
Вдача — грізна, дика, мстива!
Мов родив царівну бій,
Регіт смерті й гаківниць...

Дивний лицар покохав
Першу й другу. То одній
Присягавсь, що до сконання
Понесе він те кохання,
Коли ж з другою стояв,
Присягавсь про те вже тій.

Каже перша, мов на глум:
— Ти кохай мене саму —
Й я твоя! — Говорить друга:
— Двох кохати — гріх, наруга! —

І од мук, від чорних дум
Серце краялось йому.

Каже перша: — Другу вбий,
То зазнаєш щастя вщерть!
Друга каже: — Поки жива
Ще сестра моя вродлива,
Ти кохать мене не смій:
Вже як так, то краще смерть! —

Зваживсь лицар: без жалю
Першій серце пронизав.
І з другою вже до шлюбу
Став на лихо та на згубу:
Не казав їй більш — «люблю»,
Бо за першою вмирав!!

Шепче вітер знов траві:
«Про царівен я збрехав:
Не царівни то вродливі,—
То прекрасні, вічно живі,
Дві душі, як долі дві,
Лицар дивний в грудях мав...»
(Замислюється).

Пеньок

Химерний сон... мов загадка якась.

Оксана

Я іноді, буває, загадаюсь
Над сном отим, то вже тоді мені
Ввижається, що дві царівни ті —
То я й сестра Килина...

Пеньок

Хе-хе-хе!

А лицар хто ж тоді?

Оксана (задумано).

Нема його...

Ну, та нехай... Слушного часу жду,
І хай поб'є мене лиха година,
Коли не опинюся в Запорозжі!

Пеньок

Хе-хе! чого пак забажала ти!
Одвіку ще такого не бувало,
Щоб там нога жіноча опинилась.

Оксана

Чому?

Пеньок

Бо не жіноцьке діло та
Лицарська справа. Хе! пусти туди
Дівчат, то вже прощай лицарська честь,
Лицарська присяга, лицарська слава!
Козак — як порох той: його не спиниш,
Коли запалиться — усе одно,
Чи у бою із ворогом страшним,
Чи в любощах з жіноцьким кодлом — пху!
Увесь він там...

Оксана

То що?

Пеньок

А те, голубко,
Що вже тоді, як жінка переможе,
Лицарській справі край!

Оксана *(сміється)*.

Невже краса
Жіноча ще страшніш, ніж вороги?

Пеньок

Бо так-таки і є воно...

Оксана

Так що ж робити?

Пеньок

Хе-хе-хе! Ого! знайшли!
Там добрий засіб од спокуси є:
Як тільки хто стрибне у гречку часом,
То лицаря того чекає слава
Під добрими киями...

Оксана (обурено)

Й се лицарство!

Замість того, щоби кривавий шлях
До смерті вкрить кохання пишним квітом,
А в час нудьги й спочивку меч лицарський
Та перевити рястом і квітками,—
Замість того, жіночої краси
Лякались ви, дивились-бо на неї
Очами псів, тому, немов для псів,
Собі киї дебелі готували.

Пеньок (сміється).

Яка! куди пак повернула все!
Тебе забули, мабуть, поспитати!

Оксана

О, я відразу повернула б все
На свій, жіночий лад!

Пеньок (обурено).

Бодай того

Ніхто довіку не діждав, щоб баба
Та Січ перекрутила на свій лад!
І слухать гидко, пху!

З лівого боку наближається голос, викрики
й дівчачий регіт.

Оксана

Стривайте лишень,—

Дівчата йдуть... Чиюсь я чую лайку...

Пеньок (гослухаючись).

Сірчиха пані то: обід несе
І лаяться з дівчатами зчепилась.

Оксана

За що?

Пеньок

Коли язик свербить у кого —
Почухать тра. Стара не любить дуже
Тих гулянок і в свято: щось сказала
Мимохідь молоді — ну і зчепились.
Тікай хутчій!

Оксана

Чого тікати маю?

Пеньок

Бо битиме: вона тебе не любить
За те, що ти з її глузуєш сина.

Оксана

Не з полохливих я.

Пеньок *(зникаючи)*.

А я піду,

Бо і обідати не дасть мені,
Коли уздрить мене з тобою відьма!
(Галас наближається).

Голос Сірчихи:

«Ач, вирядились, задрипанки! Дома — хати, вітром підбиті, небом укриті, жерти — біг дасть, а вони гулі справляють та з остатнього вбираються, сучі дочки!»

Голоси дівчат:

«Сьогодні ж свято, тіточко!» Регіт.

Голос Сірчихи:

«Свято? Чересло й леміш ізнято!.. Ну, не я ваша мати, а то показала б вам свято! Яке повигадували! Робити гріх, а гулі справляти, волочитись не гріх!.. Через вас, вражих дочок, робітника не вдержиш на подвір'ї: ач, усі тут!.. Ну, нехай заявितесь до двору! я покажу вам свято! Не дивіться, що я стара, слаба жінка...»

Виходить з лівого боку, розлютована; за нею юрба парубків і дівчат.

Парубки

Ви слабі, тітко?.. Та ви ще за чотирьох псів справитесь гавкати.

Регіт.

Сірчиха *(оскаженівши)*.

Що?! Хто се там розумний такий? — Та як ти смієш, вражий сину, говорити так мені, пані Сірчисі? га? Та я тобі... *(Угледівши Оксану)*. А ти чого тут отираєшся біля пасіки, га? Ти що забула тут, вража дочко?

Оксана одходить у глибину сцени, зневажливо посміхаючись.

Е ні голубонько! ти од мене так не втечеш! Ти навіщо ото крутиш голову парубкові?..

На галас виходить з правого боку Пеньок. Сірчиха ставить на землю обід, що несла для Пенька, і хоче кинутись на Оксану. Пеньок, скористувавшись сим, хапає свій обід і зникає з ним праворуч. Парубки й дівчата, побравшись за руки, оточають Оксану і, танцюючи колом круг неї, не підпускають до неї Сірчиху.

Парубки (регочучи).

Затинай, дівчата, веснянку!

Дівчата (співають).

Весно, весно, полоняночко,
Хутко-бистро та додомоньку!

Парубки

Гей, з полону та додому,
Не лякаюсь хмари-грому!

Дівчата

Весно, весно, полоняночко,
Кличуть шуми та зеленіі!

Парубки

Гей, з полону на Україну,
Хоч дістанусь, хоч загину!

Дівчата

Весно, весно, полоняночко,
Вкрились луки рястом-квітами!

Парубки

Гей, з полону та на волю,
Доганяти щасну долю!

За кожним приспівом парубків Сірчиха прориває живий ланцюг, кидається на Оксану, але вона, регочучи, шугає по другий бік, і за нею знов замикається ланцюг.

Дівчата

Весно, весно, полоняночко,
Хай лютує відьма, зимонька!

Сірчиха накидається й знов розриває ланцюг.

Сірчиха

То се я відьма, стонадцять чортів...

Парубки

Гей, з полону та степами,
Тяжко жити з ворогами!

Дівчата

Весно, весно, полоняночко,
Світить-гріє ясне сонечко!

Ланцюг розривається й замикається кругом Сірчихи.

Парубки й дівчата
(танцюють круг неї, регочучи, й співають).

Гей, розпались ланцюги
Крижанії,
Згинуть-зникнуть вороги
Прелихії:
Завірюхи, метелиці,
Ожеледі, фурделиці,
І морози, і сніги,—
Згинуть-зникнуть вороги!

Сірчиха

(кидається то на одного, то на другого, щоб
прорвати живий ланцюг).

Пустіть!.. пустіть, кажу, щоб ви самі за-
гинули, прокляті!..

Парубки й дівчата

Гей, розпались ланцюги
Крижанії,
Розлилися береги
Ще й крутії,
Нумо ж шуму зеленого,
Гуку-співу шаленого:
Квітом сипле скрізь весна,
Полоняночка ясна.

Поблизу, над річкою десь, розтинається постріл — один, другий, третій. Всі на яку мить закам'яніли од несподіванки. З правого боку виходить здивований Пеньок з мушкетом у руці. З лівого боку, стрибаючи на своїй довгій палиці, вискакує Лесь.

Лесь

Тікайте хто куди! За лісом там, в яру, із наїздом татарським б'ються січовики...

Всі з криками й вереском зникають у лісі; навіть старий
Пеньок кидає з ляку мушкет і шкутильгає за ними.

Сі р ч и х а

(озирається довкола й шукає очима по землі).

Ой, лишенько, а де ж обід, що принесла сюди?.. От паливоди! от харцизи! Пропав обід!
Украли!

(Біжить за іншими).

О к с а н а

(лишається сама, з радісною усмішкою дослухаючись до гомону).

Кривавий бій... татари...

Зненацька погляд її зупиняється на покинутім мушкеті. Вона хапає його й біжить з ним туди, звідкіль чути було постріл, але по хвилі вертається назад, припадає на одно коліно по правий бік одного з кущів і ціляться. Не встигнувши вистрелити, зникає праворуч, а на галявину з лісу вибігає татарин. Розтинається сливе разом два постріли, і татарин, кинувшись, падає мертвий на землю. Оксана по хвилі виходить з правого боку з мушкетом у руці, обережно підступає й нахиляється над трупом, повернувшись спиною до лісу.

Так, кров... Як запеклася на устах...
І, певне, хвилю ще тому не думав
Умерти він... Ще молодий, ще, певне,
І неньку й батька має він, а може,
Жону й дітей... За чим же гнався ти
Степами вільними так необачно
За вільним вітром вдалечені? Ох,
За чим... А я!

В сю мить з правого боку входить Сірко, озирається навкруги і, зауваживши над трупом татарина дівчину, зупиняється, здивований, на мить, потім тихо підходить і стає ззаду, спершись на мушкета.

Хіба моя душа

Не поривається також... Куди —
Невідомо... невідомо й за чим?..
Хіба не тісно їй серед людей,
Що працею тяжкою все життя
І день ясний і нічку зустрічають,
Для праці родяться, й у ній знемігшись,
Землі дарують виснажене тіло,
Нікому вже й ні на що не потрібне.
День у день, з дитинства і до смерті.
Мене ж... мене так вабить завше в степ

Послухати, про що там шелестить
Таємно, любо з вітром тирса срібна,
В думках розтять в блакитних далеченях
Або жаденими очима стежить,
Як в небі чорних хмар потужний гурт
Сурмить на бій і креше блискавками.
Хоробрим лицарем літаю всюди
Степами вільними хоч у думках
І бачу, як горять людськії житла,
Як ріками червоними при світлі
Пожеж отих нуртує людська кров.
І напуває спраглу землю...
(Стенувшись).

Сон!..

Ах... се лиш сон...

Сірко

І дяка Господеві!

Оксана

*(здрігнувшись од несподіванки, хутко
й погрожуюче повертається до Сірка).*

Ти ж хто і звідкіля узявсь?

Сірко

Хто я?

Чому і не сказати тобі, красуне!
Я справді-таки той, у кого ти
У снах своїх химерних оберталась.
Я не в думках палких і молодечих,
А справді облітав усі степи
На бистрому коні і сіяв смерть.
Ти чорних хмар потужнії гурти
В думках на грізний посилала бій,
А я... ось глянь на руку сю! — рука,
Як всі, а нею я водив у бій
Хоробрих лицарів полки могутні.
Запалював такі пожежі скрізь,
Що з жаху в небі зорі й місяць срібний
Ховалися, що пекло проти них —
Нікчемна головешка, котра часом
Чадить іще, забута, при дорозі...

Оксана *(в захваті).*

Хто ж ти такий щасливий? Чи не гетьман?

Сірко

Я той, що од Кубані і до Прута,
Що од холодної Москви й до Кафи
Широке море крові розливав,
Дніпро і Чорне море зчервонив
І кров'ю напоїв од суші спрагли,
Порепані степи, а потім ще
Скропив сльозами вдов, дітей малих.
Се ще страшніш за кров... Се все було...
Еге ж, було... Й земля мене ще носить.

Оксана *(розчаровано)*.

Ти каєшся, що се робив?

Сірко

Я каюсь?

О ні, не те. Я просто втік сюди,
Аби не захлинутись в морі крові,
Що сам розлив. Утік благословить
Святий і тихий спокій, працю ту,
Величніш за яку нема на світі.
Тут тиша, тут Господь живе із вами,
Й благословенний Богом край живе,
Цвіте, тому і світові дарує
Таких, як ти, красунь. Блажен, хто тут
У пишній тиші сій життя провадить...
На жаль, і тут почати довелось
Нове життя з чужої смерті. Зле
Віщує зустріч з ворогом, і сей
Татарин, що я вбив...

Оксана *(обурено)*.

Хто? ти?!

Се я поцілила йому у серце!..
Ось глянь, яка на грудях рана в нього,
Коли б же ти убив, була б на спині.

Сірко *(мимоволі любує з неї)*.

Хто ж ти, цікава дівчино?.. чия?..

Оксана

Оксана я, донька Орла старого.

Сірко

Орла? Чи я ж Орла не знав старого,
Що лицар був над лицарями всіми!
Не дивно ж, що і ти орлям вродилась.

Оксана

Чому ж не скажеш, хто єси й чого
В краях ти наших опинивсь.

Сірко

Хто я,
Про те сказав уже, а звать мене —
Сірко Іван...

Оксана *(в захваті)*.

Сірко? то ти отой Сірко,
Що, кажуть, і самого дідька вбив?
Невже ти той Сірко, яким татари
Дітей своїх лякають?

Сірко *(сумно)*.

Так, той самий.

Оксана

Петрів, Романів батько?

Сірко *(прояснівши)*.

Так, дівчино,
Синів коханих батько я. Вернувся,
Щоб одпочити тут біля дітей
Коханих, любих...

Оксана

Чом не брав ти їх
На Січ з собою?

Сірко

Їх не брав туди,
Бо власною я думкою збагнув,
Що людська слава й честь не в тім,
Аби умерти за отчизну...

Оксана

В чім же
Іще?

С і р к о

А ще більш в тім, щоб жить за неї.
Нехай живуть, хай і дітей своїх
Того учать.

О к с а н а

Але... орел забув,
Що батько він не кулям, а орлятам...

С і р к о

Що хочеш сим сказать?

О к с а н а

Одно орля
Сидить в гнізді не захотіло довго:
В повітря злинуло понад степами
Й загинуло із ворогом в бою.
А друге теж спинається на ноги
І крила пробує.

С і р к о

Не розумію,
Про що говориш ти.

О к с а н а

Петра нема:
Сім літ про себе чутки не подав ти,
І син тебе одшукувать подавсь
Та й не вернувсь, знайшовши смерть в степах.

С і р к о *(хитнувшись)*.

Петро?! ти правду кажеш?..

О к с а н а

А Роман
Про те і марить тільки, щоб втекти
Хутчій на Січ...

С і р к о

(не слухаючи її, хапається за голову).

Ах, сину, сину мій.
Та ні, не може быть, щоби мене
Він не послухав! Ну, скажи, що ти
Пожартувала трохи з бідним батьком!

(Підходить до неї ближче й, обнявши за плечі, нахилиється, благаючи, над нею).

В лісі чути невиразний гомін, з якого вирізняється
Сірчишин голос.

Г о л о с С і р ч и х и:

«Де ж він, мій сокіл, мій старий? Ви ж казали,
що сюди подавсь»...

С і р к о

(пригнічений звісткою про сина, до Оксани).

Прощай, цікава дівчино! ми ще
Побачимось...

О к с а н а

(дивиться похмуро йому всліг).

Невже се він... той самий,
Якого в снах я бачила так часто?
Невже се він, преславний, дивний лицар,
Той, про якого у степу барвистім
Мені таємно тирса шелестіла?..
Не може бути...

*(По хвилі задуми починає потроху посміхатись,
потім усмішка переходить у сміх).*

«Утік благословить

Святий і тихий спокій». — Ха-ха-ха! —
«Блажен, хто тут, у пишній тиші сій,
Життя провадить!..»

З лісу доноситься галаслива лайка Сірчихи й регіт Леся.

О к с а н а *(стенувшись).*

Та нехай... нехай!..

Ми ще побачимось не раз, не два,
І подивлюся я, чи до смаку
Тобі, преславний лицарю, прийдеться
Наш тихий рай, святий і тихий спокій!..
*(Зникає сміючись за ним, кинувши
на землю мушкета).*

ДІЯ ДРУГА

Сіркова пасіка на узліссі. З правого боку під деревами
курні. В глибині і з лівого боку — дерева й кущі. Вечоріє.
Сірко, Роман і Пеньок кінчають поратись коло вуликів. Лесь
лежить на животі під куренем і дригає ногами в повітрі.

Лесь

Гірчак-молочак
Свині пас, не допас.
Свиня — рох! — кабан здох...
(Лягнувши себе по щоці, вбиває комара).

Сірко

А чи не годі вже тобі, козаче,
Дражнити комарів ногами.

Пеньок

...Й бовкать
Гулящим язиком.

Лесь (ляпає себе по щоці).

Хе! або що?

Сірко

До хати збігай, глянь, чи козаків
Споряджено в дорогу вже, чи ні?

Лесь

Ач, хитрі! Не піду! Щоб пані били...
І так насилу втік сюди, до вас.

Сірко

За що?

Лесь

Я за Оксаною погнався:
Вона з Романом радилась про щось
Отам під лісом. Я хотів підслухать,
Сховався у кущах...

Сірко

(дивиться на Романа, який ніяково
нахиляється над вулицю).

З Романом?..

Лесь

Так.
А свині геть увесь город порили!
Сміху було, як пані за свиньми
Городами літали. Ги-ги-ги!

Сірко (махнувши рукою).
Дурний дурне й верзе!

Лесь

Еге, дурний!
Хіба дурному не болить? Адже і вам
Бува не з медом, як чуприна ваша
Та ненароком в панії в руках
Опиниться...

Сірко (добродушно).

Ну-ну!..

Лесь

Ги-ги! Нехай
Пеньок трухлявий побіжить до хати...

Пеньок (оскаженівши).

Ах ти ж байстрюк!..

(Схоплюється з місця).

Стривай же, вражий сину!

Стривай же, покидьку свинячий!

(Кидается до Лєся, який спритно хапає свою
палицю й зникає регочучи. Пеньок за ним).

Сірко

Сину,

Піди довідайся, що роблять дома.
Нехай як слід напоять, нагодують
Січовиків. Що Бог послав — в дорогу
Нехай дадуть, а потім проводжають
Привітними словами з дому. Хай
Сюди простують козаки мої
Навіки попрощатись: може, більш
Побачитись не приведе Господь.

Роман

Я зараз збігаю. Ви справді, тату,
На Січ не хочете більш повернутись?

Сірко

А так, мій сину: слово твердо.
(Стоїть яку хвилину, ніби дослухаючись до того,
як нагходить тихий, спокійний вечір).

Глянь,
Послухай-но, яка скрізь благодать!
Надходить ніч... Останнії бджілки
Гудуть турботно, боячись спізнитись
На спокій свій після святої праці.
Зозуля десь кує. Дрімає ліс,
Шепочучи молитву Господеві
За те, що дав і день ясний, погожий,
Світ сонечка, вечірною росу,
І теплу, як лоно неньки, ніч.
А зорі, сину,— глянь,— в безодні синій
Блищать, як сльози діточок малих
В прозорих, синіх оченятах.
(По хвилі задуми).

Годі!
Нехай більш не вертається минуле.
(Скидає шапку).
Благослови, Господь, вівіки й віки
І небо й землю, ніч і день,
І працю, й тихий спокій, і всіх тих,
Кому незлобним серцем і душею
Довліє жити на землі. А тим,
Чия душа горить бажанням слави,
Бажанням вмерти лицарем в бою
За рідний край,— хай ворог то, хай брат,—
Тим розум напути, дай зрозуміти,—
Як дав те і мені,— що лити кров
І жити тим пристойно звірям хижим,
А не людям, що жить, а не вмирать
За рідний край і люд повинен всякий.

Р о м а н

А що ж робить, коли отчизни спокій
Завоювати тра, бо прийде ворог...

С і р к о

Завоювать?.. Я все життя, мій сину,
Як воду, людську кров і сльози лив,
А що здобув? Смертельний жах живим
І тільки мертвим спокій безтурботний.
Ти чуєш? Не живим, а мертвим — спокій.
Хіба для того ніс своє життя
В офіру богові війни?.. Ба ні!..
Вертаючись, бувало, із походів,

Я бачив спокій той... так, так, я бачив...
Не раз, не два... (По хвилі).

Чудова ніч в степах.

На сяйві місяшнім із мли нічної
Назустріч нам чорніють димарі.
Никаючи серед руїн страшних,
Десь виють пси, а може, і вовки.
Од смороду спирає в грудях дух:
Усюди трупом землю вкрито... Раз...
Ніколи не забуду... на шляху
Посеред трупів тих побачив я
Розхристану татарку. Немовля,
Мале дитя вп'ялося в груди їй
Своїми губенятами: шукало молока
Та так при матері і задубіло.
Було так тихо скрізь і так спокійно,
Що од спокою того мимохить
Під шапкою полізла раптом вгору
Козацькая чуприна... Ні, доволі...
Не тільки дітям рідним, а нікому,
Зазнать того спокою я не зичу.
Такий-то, спокій той, мій сину любий,
Що родиться із крові й сліз людських.

Р о м а н

Але й життя усе прожити тут,
У праці безустанній і нудній,
Коли душа просторів вільних прагне,
Коли кипить юнацька в серці кров,
І вабить геть таємна далечинь
Полинати в невідому дорогу,
Спізнати радощів захватних,— тут,
Кажу я, скніти — теж так гидко.
Чи я Пеньок безрукий і безногий,
Чи дурноверхий Лесьь?...

С і р к о (насупившись).

Що чую я?

Р о м а н

Пусти мене, мій тату, в Запорозжя.

С і р к о (спалахнувши).

Ніколи в світі! Як? одкинуть геть
Здавна укоханую мрію? Ні,

Того не буде: тут лишишся ти
Зогріти матері холодну старість,
А батькові на радість.

Р о м а н

Я боюсь,
Що радість ту у сльози оберну,
Коли, никаючи, як тінь, в зануді,
Юнацьких радощів не знавши, згасну.
Не борони, мій тату...

С і р к о (тупнувши ногою).

Годі!.. Йди,
Роби, що я сказав!..

Р о м а н (спалахнувши).

Ти не забудь, що син Сірка я —
Не пасішника, а того, яким
Пишається лицарство на Україні,
Тому й зроблю, як схочу. (Зникає ліворуч).

С і р к о (гнівно).

Смієш ти
Мені перечити!.. (Дивиться йому всліг).

Дурне хлоп'я,
Отруєне привабним блиском слави,
Що привезли мої січовики
Сюди з собою. Їхали б хутчій,
І щезне та отрута миттю з ними.
Страшна отрута ся! Моя душа
Міцна, як ньенька Січ сама, але...
Ще досі часом завітають тихо
До неї привиди звабліві й кличуть
Туди, назад... Щоночі бачу сни
І, мов юнак палкий у мріях, я
В своїх тривожних снах живу минулим.
Руйную те, що навіть під час бою,
Бувало, будував в своїй душі.
А тут іще вона... Оксана... Що се?
Спізнілий пал розбещеного серця,
Що тлів під попелом давно холодним,
Не знаючи спокуси чарівної,
Чи вічний дух тривоги до краси,
Який живе і у старечім серці?..

Яка ж краса! краса яка! Прожив
Сливе я все життя своє і тільки
В гріховних бачив снах її... Огонь,
Який, коли запалить, то вже спалить.
Але... її кохає син... Роман...
Її кохав і той, що смерть знайшов
В бою із ворогом... її кохав Петро...
Невже ж судила доля і мені...
Ні, ні... спокусу геть!.. і гріх і сором...
(Сірає біля куреня й замислюється, потім
виносить із куреня бандуру й співає).

Ой чого ти, дубе,
На яр похилився?
Ой чого, козаче,
Не спиш, зажурився?
Гей, мене чарують
Зорі серед ночі,
Не дають заснути
Серцю карі очі.
Гей, лети, мій коню,
Степом і ярами,
Розбий мою тугу
В бою з ворогами...

З кущів виходить причинна Килина, втопивши
божевільний погляд у Сірка.

Килина

Ні, ні, не він, хоч пісня і його...

Сірко

(схоплюється від несподіванки).

Хто ти? чого шукаєш тут вночі?

Килина

Ти не Петро? авжеж?..

Сірко (схопившись за серце).

І знов Петро,

Мов привид той, спокою не дає...

Ні, ні, моя дитино, не Петро я.

А що хіба?..

Килина

Та бачу вже сама...

То нащо ж пісню вкрав у нього ти?

Стривай... не тільки пісню, а і очі...
Петрові очі в тебе... Еге-ге-ге!
То ти його убив... *(Підступає до нього).*
Віддай, віддай
Хоч очі сі!.. Не віддаси ти? ні?
То видеру тобі їх миттю з лоба!..
(Кидается на нього).

Сірко *(хапає її за руку).*
Господь з тобою! що ти робиш, серце?
Килина *(пручається).*

Віддай, кажу! віддай його ти очі!

Сірко
*(міцно тримає її однією рукою біля себе,
а другою гладить по голівці).*

Нехай Господь твій розум прояснить,
Моя дитинонько нещасна!.. Бачу,
Що і твоє розкраяв серце хтось,
Як і моє. Але — чия еси?

Килина
*(підвівши очі, пильно дивиться на нього
й помалу заспокоюється).*

Чия?.. Я — неньчина...

Сірко

А де живеш?

Килина

Не знаю я... Я не живу...

Сірко

А що ж ти?

Килина

Шукаю я... шукаю... й не знайду.
Питаю в сонечка, як зійде: «Де він?»
Воно ж, раденьке, що дурненьке,— все
Сміється зрання і до ночі... Бачив?..
Сміється все... Питала я не раз
І в тирси у степу, про що вона
Таємно з вітром шелестить: «Шу-шу,
Шу-шу, шу-шу!..»

(По хвилі задуми).

А я про те все чула...

Сірко

Про що ж?

Килина

Про що?.. Підслухала!.. Ось слухай:
«Наїжджали уночі,—
Ти ж мовчи! —
Степ широкий істоптали,
Землю списками орали,
А шаблями геть скосили,
Кров червоную точили,
Там і спати положили
Й китайкою не накрили...»
Ти чув? А що!.. Кого ж не знаєш ти,
А я підслухала: «Шу-шу! шу-шу!
Чорні круки налітали,
Очі з лоба повиймали,
Хижі звірі тіло їли,
Дрібні дощі кістки мили,
Буйні вітри їх сушили
В день погожий і вночі,—
Ти ж мовчи!..»
Отак тирса шелестіла,— чув?
А знаєш ти, про кого!.. Ні? не знаєш...
Стривай, скажу на вухо...
(Нахиляє йому голову й шепче на вухо).
Про Петра...

Сірко

(хапається за голову й скрикує).

Ох, сил нема!.. Душа болить смертельно,
Туман кривавий очі застилає,
І помстою кипить бурхливе серце!
Моя дитино, йди звідсіль, іди!
Хто б не була ти — дівчина чи привид —
Іди! отрутою нестямних слів
Жаданий спокій мій ти не тривож
І дикий серця пал не воружи,
Бо вже не буде йому впину. Чуєш?
Не буде вже! А тирса степова

Тоді таке прошелестить, що краще
Умерла б ти, аби того не чути!..
(Сігає, схвильований, схиливши голову на руки).

К и л и н а
(збирає розсипані квіти й тихо наспівує).

Роси-сльози на квітках,
Кров на білих пелюстках,—
Хто зросив їх уночі?..
Серденько, не плач! серденько, мовчи!
Кров червону не змивай,
Квіт-коханя заховай,
Заховай, не толочи!
Серденько, не плач! серденько, мовчи!
Чути десь козацький спів:
Йде милий із степів,—
Вітре буйний, бистро мчи!
Серденько, не плач! серденько, мовчи!
Вітре буйний, сльози звій,
Кров дощами з квітів змий,
Степом-лугом летючи..
Серденько, не плач! серденько, мовчи!
(Замислюється на хвильку, ніби дослухаючись до невиразного гомону, що лине з лісу; потім постерігає, як сходить місяць).

К и л и н а *(сама про себе).*
Ген над лісом місяць сходить,
Тихо в лісі... Хто ж там ходить?
Він чи, може, лісовик?
Поманив і зник...
Чую гомін, а не знати,
Геть тікати чи чекати,—
Леле! хто там гомонить?
Слухай, слухай, цить!
(Дослухається; по хвилі із смутком).
Ні, не він то, любий, милий,
Бо од щастя що є сили
Засміявся б ліс увесь...
(Знов дослухається із жахом).
Ненько рідна! — Лесь!..

Тікає в кущі. З лівого боку вискакує Л е с ь; угледівши, що Килина майнула в кущі, погнався, регочучи, за нею.

Лесь
(не догнавши Килини, вертається до Сірка).
Втекла...

Сірко
Чого блукаєш тут?

Лесь
А що?
Позаганяв свиней і гайда в ліс
До парубків. (Лягає на траві біля Сіркових ніг).

Сірко
У ліс?

Лесь
Еге. Вони
Щовечора з Оксаною у лісі
Про Січ все радяться, ги-ги!..

Сірко
Про Січ?
З Оксаною?

Лесь
Еге... щоб козаками
Зробитися, а тоді... ги-ги... я, каже,
З найкращим одружусь. Вони ж, дурні,
І справді в Січ зібрались з козаками
Втекти сю ніч. А матері і сестри,
А в кого й наречена... ги-ги-ги...
Одно блукають лісом тим, мов тіні.

Сірко
Чого?

Лесь
Шукають та все плачуть-плачуть,
Кленуть її, і вас, і козаків.

Сірко
Мене?.. кленуть?..

Лесь
Та примовляють все:
Петра згубила, кажуть, а сестру,

Килину, з розуму звела, Романа ж
І синів коханих наших і братів
Так само хочеш ти занастити?..

Сірко

Ану-бо припини безглузді брехні!

Лесь

Еге, безглузді... а он гляньте, гляньте!
Самі почувте, стривайте...

Сірко *(дивиться в ліс)*.

Хто се!

Стара жінка *(виходить з лісу)*.

Темно в лісі,— не знайду,

Де мій син.

Страшно в лісі... Де ж піду?..

Серце квилить на біду,—

Гей, чи чує ж він?..

(Звертається до куреня).

Де ти взявсь на безголов'я?

Проклят будь!

Висушила сльози й кров я

З тути й горя... Хай падуть

Каменем на голову твою,

Як ти викрав доленьку мою!

(Зникаючи в глибині).

Де ж тепереньки піду?

Темно в лісі,— чи знайду?..

Лесь

Ги-ги! А що? Ви чули? Я ж казав.

Сірко сидить понуро й мовчить.

А ось іще одна — сестра Карпова.

Перша дівчина *(виходить з лісу)*.

Місяць легенькою хмаркою вкрився,

Промінь останній у темряві згас...

Братуку любий, куди ти подівся,—

Кинув і неньку і нас?

Я тут блукаю,

Тебе шукаю,

А ти, певне, з козаками
І не журишся вже нами.
Проклят будь, хто їх привів,
Хто тобі отрути в душу влив!
(Зникаючи).

Братику любий,
Ті чорнії брови
Не до любови —
До згуби!

Сірко

Які ще брови?

Лесь

Та її ж... Оксани...
Ги-ги! А ось і третя йде,— дивіться.
Захаркова се наречена...

Сірко

Цить!

Друга дівчина
(виходить, озираючись).

Ні, нема... і тут нема...
Лячно й важко на серденьку.
Скрізь ходила,— все дарма...
Гей, місяцю-місяченьку,
І ти, зоре ясна,
Де я милого знайду!
Де піду,
Доленько нещасна?..
Чи за чорними бровами
Знов погнався?
Чи на Січ із козаками
Вже подався?..

З кущів виходить Оксана.

Лесь *(угледівши її).*

Вона... Оксана!.. *(Схоплюється й тікає в ліс).*

Друга дівчина
(почувши викрик).

Леле! Хто тут?.. Пробі!
(Тікає й зникає в лісі).

Оксана
(*підходить до Сірка, пильно придивляється до нього й сміється*).

Ха-ха! ач квочки розквотались як,
Злякавшись, що курчата розбіжаться!..
Чого так дивишся на мене ти?

Сірко
Жорстокая краса! Цікаво знати,
Хто той, кому на долю припаде
Скорить твоє завзяте серце.

Оксана
Спробуй.

Сірко
А чим скорить?

Оксана
Та вже ж не канчуками.

Сірко (*обнімає її за стан*).
Таку красу побожністю до неї
Скорити можна...

Оксана
Так? Але побожність
Нікого ще ніколи не скорила.

Сірко
А чим?

Оксана
Скажи: тебе січовики
Шанують, люблять дуже?

Сірко (*здивовано*)
Кожний з них
Віддасть життя за мене залюбки.

Оксана
Скажи: тебе уся Україна знає?

Сірко
Гучною славою лицарських вчинків
Ім'я її підніс до високості,
Уславивши на весь широкий світ.

Оксана

Скажи ж: чому не гетьман досі ти?

Сірко

Чому?.. Над сим ніколи я не думав.
Коли ж не гетьман досі я, то, певне,
Тому, що до тієї булави
Непевний і страшний простягся шлях
Через широке море крові.

Оксана

Ну?

Сірко

Боявся захлинутись.

Оксана *(зневажливо)*.

Замість того
Утік сюди, щоб бджілок доглядати?
Прощай! *(Хоче йти)*.

Сірко

Стривай, куди ж так хутко ти?

Оксана

Шукать того, хто зважиться зо мною
Переплисти, побравшись за руки,
Червоної води широке море.

З лівого боку виходить Роман; угледівши Оксану з батьком,
зупиняється, вражений.

Сірко

Людина ти чи сам диявол в плахті?
Але коли й диявол ти, то варт
Для тебе душу в пекло запровадити,
Аби скорить тебе!..

Оксана

Слова — не діло.

Сірко

Оксано!.. *(Обнімає її)*.

Оксана (лукаво).

Що?

Сірко

Наказуй — все зроблю!

Та тільки покохай! Упитись дай
Отрутою солодкого кохання!
Сп'яніти дай в чаду жаги страшної.
За мить одну тобі під ноги кину
Усе, чим досі жив і чим живу.

Оксана (пригортаючись жагливо).

Ти справді? так? Чи вибух се спізналий
Давно погаслої жаги?

Сірко

Оксано!

Мій раю! квіте мій!.. (Міцно стискає й цілує її).

Огонь не згас:

Його ти розпалила знов...

Оксана (виривається з його обіймів).

Надовго ж

Він спалахнув?

Сірко

Поки палає серце

Коханням. Запалила його ти —
То й згасиш ти.

Оксана

Коли ти правду кажеш,
То, не вагаючись, за мною підеш?

Сірко

Куди?

Оксана

Нащо ж питать?.. Проте скажу:
Як тільки рушать козаки в дорогу,
За ними й я подамсь звідсіль на Січ.

Сірко (хитнувшись).

На Січ?

О к с а н а

Не зрадить ненька-ніч, не зрадить
Жупан козацький... Далі ж — будь що буде.

С і р к о

Ти божевільна!

О к с а н а

Ну, то що! нехай!

Як маю з розумом холодним скніти,
То краще спалахнуть життям без нього
І в захваті згорить чарівнім. Тут
Ніщо душі і серця не запалить.
Ти з нами?

С і р к о *(важко по хвилі)*.

Ні!

О к с а н а *(спалахнувши)*.

Чому?

(Заходиться реготом, повним гніву і зневаги).

Недовго ж

Огонь тривав в твоєму серці: згас,
Як порошина та. Стареча примха,
Минулого спізнїлий відгук. Ну,
Прощай!.. Лишаю з бджолами тебе
Й свиньми вельможної Сірчихи...

*(Тїкає лїворуч; по дорозі зустрічає Романа, що весь час
стояв і слухав останню розмову з виразом гніву
й болю на виду, регоче глузливо й зникає)*.

С і р к о *(біжить за нею)*.

Стій!

Оксано, серденько! вернись... вернись...

Р о м а н стає йому на дорозі. Сірко, сильно вражений, хапається
за серце й зупиняється. Обидва якусь мить дивляться спідлоба
один на одного поглядами, повними гніву й зненависті.

Р о м а н *(по хвилі)*.

Я чув усе...

С і р к о

(повертається до нього спиною й говорить тихо).

Бодай тобі, мій сину,
Було позакладало на той час,

Або мені заціпило навіки!
(*Одходить до куреня. Гомін наближається:
виразно чути пісню й бренькіт бандури*).

Р о м а н

Січовики зібрались вже в дорогу
І йдуть сюди...

Л е с ь (*вибігає з лівого боку регочучи*).

Ой, лусну я од сміху!
Старий Пеньок напився і танцює!
Ось гляньте, паночку! Ги-ги! ги-ги!

З правого боку виходить кілька козаків, стара Сірчиха, юрба цікавих парубків і дівчат. Попереду, під загальний регіт, старий Пеньок силкується танцювати на дерев'янці.

Я р е м а

(*співає, пригравуючи на бандурі*).

Ой гоп, чуки-чуки!
Буде, буде тої муки
І ногам
І рукам:
Кажі, дочко, що не дам!

Ой гоп, та й два рази!
Знають теє перелази,
І тини,
І млини,
І червонії штани!..

П е н ь о к (*зупиняється хитаючись*).

Не можу більш!.. Не слухають старого
Прокляті ноги!.. Братику Іване,
До чого вже доживсь старий Пеньок:
Навприсядки хотів і — аніже!
(*Хлипає, всі регочуть*).

С і р ч и х а

(*похмурий, бере його за плечі й обережно
вкладає під куренем*).

Хай молоді танцюють, а старому
Спочити час!..

С і р ч и х а

Старий, старий, а жерти —
За трьох жере! Допавсь, як той дурний

До лою. Швидше вже прощайсь — нехай
Геть ідуть звідси, а то все з'їдять
Твої паливоди...

Сірко
Стара, май сором!

Козаки сміються.

Сірчиха *(обурено)*.
Ось глянь! май сором! А ти сором мав,
Коли сім літ десь пропадав, як пес,
А потім повернувся ні з чим додому?
Де здобич дів?

Сірко
Мовчи, стара.

Сірчиха
Мовчати?
А чорта з два! Він, бач, добро пропив,
А я — мовчи! та ще й навів з собою
Таких, як сам, нікчемних ледацюг...

Сірко махає рукою.

Ярема
Нехай бурчить — її тут право, батьку!

Сірчиха
Ще б пак!..

Ярема *(обнімає Сірка)*.
Ну, й додому час. Спасибі
Тобі, наш батьку, од усіх за все:
За хліб, за сіль, за добре гостювання!
(Дивиться йому в вічі).
А то б... із нами знов на Запорозжя!

Сірчиха *(аж підскочила)*.
Куди?! А дзуськи! Буде з мене вже
Й того поневіряння, що зазнала
Без нього тут. Коли зібрались їхать,
То й їдьте геть під три чорти! Доволі!
І так вже розпаскудився без краю:
Ні до якого діла...

Сірко (гнівно).

Ти замовкнеш?..

Прощайте, братія!

(Прощається, цілючись, з іншими).

Що далі буде,

Про те ніхто не знає. Може, Бог

Ще приведе побачитись...

Сірчиха

Аякже!

Й до хати звикнеш...

Сірко

Привітайте там

Від мене щиро й нелукаво всіх,

Із ким за довгі роки поділяв

Лицарський тягар, славу й честь козацьку.

Що маю більше вам сказати?

Сірчиха

Досить!

Чи не рідня!

Сірко

Та замовчи ж, стара,

Хоч на хвилиночку!

Козаки

Прощай!.. (До всіх).

Прощайте!..

Парубки й дівчата (вклоняючись).

— Прощайте!

— Здорові їдьте!

— Щасти, Боже, на все добре!

Козаки

Прощай, стара! прощай, Романе! Чом не

з нами?..

Сірчиха

Їдьте вже самі, без нього обійдеться...

Ярема

На коні, хлопці! гайда!

Їдуть ліворуч усі, крім Сірка й Сірчихи.

Парубки й дівчата (співають).

Ой послалась доріженька
Через брід,
Виряжали козаченька
У похід.

Щасти, доле, воювати
І щасливо повертати
Йому, молодому,
З походу додому.

(Далі за сценою).

Закурилась доріженька
Вдалечинь,
Загадала дівчинонька,
Чий то кінь?
Чи мій милий із походу
Повертає вже до году?
Чому так хутенько?
Ой, чи він то, ненько!..

Сі р ч и х а (усліг).

Бодай загинули, п'янюги! пху!..
Насилу здихалась: жеруть і п'ють,
Як прірва та...

Сі р к о (зітхнувши).

От ти гарчиш, стара...

Сі р ч и х а (обурено).

Чи я собака, що гарчу?..

Сі р к о

Мені ж

Чомусь так важко, й жаль за серце смокче,
І все навкруг таким гидким здається...

Сі р ч и х а

Аякже,— краще там! Поїхав би
Із ними, може?..

Сі р к о (загадавшись).

Хто зна...

Сі р ч и х а

То вже дзуськи!

Сю ніч я тут ночую, бо навмисне

Сюди й прийшла із ними: знаю ж добре
Твою ледачу вдачу.
(Виносить із куреня сіряки і стеле по сей бік,
коло Пенька).

С і р к о (посміхнувшись).

Не поможе,
Моя старенька, се, коли орел
Захоче випростати свої крила.
Проте... се все дурне... Стомився я
І тілом і душею...

С і р ч и х а (лягає).

От і добре:
Лягай, бо пізно вже, а завтра встанеш
І в голові розвидниться тобі.

С і р к о
(віносить із куреня кирею і стелить коло
входу до куреня).

А де ж Роман?

С і р ч и х а

Пішов додому, мабуть:
Теж спати час, бо рано тра вставати.
(До Пенька, що хропе, як забитий).
А сей — якої зати́на! Старе,
Як те мале: нажерся й спить.
Чого йому? турботи докучають?
Старий-старий, а жлуктить ту горілку,
Як воду кінь... Наука січова.

(Позіхає).

Ох, Господи прости! Коли б отсе
Та не проспати досвіта: без мене
Там спатимуть усі, а особливо
Дурний свинар: коли не спить, як мертвий,
То десь ганя на палиці своїй,
А свині по городах... Ох-ох-ох... (Замовкає).

З лівого боку, крадучись, виходить О к с а н а, вбрана козаком.
Озирнувшись довкола, підходить тихо до Сірка.

О к с а н а (напівголосно).

Ти спиш?.. Не довго спатимеш, запевне:
Орлові надокучить спокій клітки,—

Широких просторів і високості
Душа огневая його запрагне.
І, замість лайки і докорів бабських,
Турбот дрібних, нікчемних і марудних,
Захочеться почути гуркіт грому,
Крилом черкнути хмар страшних у тучах...
Прощай! побачимось на Січі скоро!..
(Іде ліворуч).

Сірко (схоплюється й протирає очі).
Химерний сон!..

Сірчиха (прокинувшись, сідає).

Що кажеш ти?

Сірко

(вгледівши Оксану, яка озирнулась і зникла).

Оксана!

(Стає на ноги).

То се не сон! Оксано! (Простягає руки до неї).
Гей, коня!..

(Зникає в курені й по хвилі вибігає звітіля
в жупані, підперізуючись поясом з шаблею).

Сірчиха (чіпляючись йому за руку).

Куди? сказився ти?

Сірко (грізно).

Стара, не руш!

Пусти!..

Сірчиха

О, ні!..

Сірко

Пусти, кажу! доволі!

(Огникає її. Вона падає з криком. Сірко зникає
ліворуч).

Сірчиха (підводиться).

Та що ж се, моя ненько!..

(Безпорадно озирється).

Р о м а н (виходить з лівого боку).

Що таке?
Куди се батько?

С і р ч и х а
Був якийсь козак,
Старий прокинувся й гукнув: «Оксано!»
Услід йому, надів жупан і зник:
Подався, мабуть, за конем до хати...

Р о м а н
Оксана то?.. Так, так... вона... вона
На Січ збиралася... А батько з нею?
А я ж?.. О, мамо, мамо!..

С і р ч и х а
(з криком нахилиється над ним).
Сину мій!..

ДІЯ ТРЕТЯ

Частина одного із січових куренів, призначена для мешкання кошовому. Вечір. Коли завісу підноситься, д ж у р а Сірків прибирає в помешканні й готує на столі келихи й мед.

Я р е м а (входить).

Добридень, Яську!

Д ж у р а
А, здоров, Яремо!
Вернувся вже? Гарзд? Ну, й слава Богу!
Ти бачив вже, що скоїлось у нас?

Я р е м а
Та бачив же й очам своїм не вірю...

Д ж у р а
Хе-хе! щось справді нечуване ще,
Відколи Січ стоїть.

Я р е м а
Пан кошовий
У церкві, мабуть?

Д ж у р а

Незабаром буде.

Я р е м а (*cigae*).

Ну, поки прийде він, ти розкажи,
Як сталось се!

Д ж у р а

Як сталося? Самі

До пам'яті не дійдемо ще досі.
Вночі,— се на четвертий день було,—
Коли, гульнувши добре ради свят,
Всі полягали спать по куренях,—
Ми з паном кошовим не спали ще,—
Почулася пальба в кілька рушниць
З одного куреня. Назустріч їй
Страшений знявся крик і знов пальба —
Вже з тисячі мушкетів, потім знов
І далі так... Крізь щілини в вікно,
Мов блискавки, будили темну ніч,
Тремтіли стіни куреня од грому.
Пан кошовий віконце одхилив,
І одхитнувся, вражений, назад.
«Що бачу я? скрізь повно яничар! —
Сказав до мене,— ні, не може бути!
Се сон!» Але од гуркоту мушкетів
Земля стогнала навкруги. Хай Бог
Боронить всіх од снів таких! Зиркнув
Я на отамана й завмер від жаху:
Стояв він, зуби зціпивши, палали
Огнем страшним козачі грізні очі,
І ніздрі роздувались, як в коня.
«Пекельна зрада заховалась десь
Між нами,— він шепнув,— та вже нехай,
Дізнаюсь потім я, а поки що
Розбуркай, Яську, п'яних козаків,
Звели озброїтись якнайпильніш,
А я тим часом розміркую сам,
Що далі нам чинить, бо бачу добре,
Що од гостинця січового ворог
Отетерів, не знає що робити»...
Готові всі були вже за хвилину.
Звелів отаман з шаблями в руках
Із криком кинутись на ворогів.

Наш крик почули в інших куренях...
І кинулись на вулицю усі.
Пішла робота!.. Бились аж до ранку.
Який кінець — ти бачив сам. Лягло
Тринадцять тисяч їх п'ятсот...

Я р е м а

А наших?

Д ж у р а (сумно).

Ох, наших теж з півсотні полягло,—
Пером земля хоробрим, царство вічне! —

Я р е м а (сумно схилиє голову).

Хай прийме Бог у царство у своє
Завзятих лицарів!.. А хто,— не знаєш,—
Побачив перший їх і зняв тривогу,
Обрятувавши тим усіх?..

Д ж у р а

Чому

Не знаю? Знаю: то — безвусий Шевчик.

Я р е м а

Хто? Шевчик? Щось не в пам'ятку мені.

Д ж у р а

Та мало хто і зна його, бо він
Більш пробував завжди на низових
Дніпрових луках... Після бою зник
Невідомо куди: погнався, певне,
Він разом з іншими за кримським ханом,
Що, оточивши Січ, стояв із військом,
Чекаючи, що вчинять яничари,
А як почув, що їм амінь, то втік,
Не оглядаючись, в степи... (Дослухається).
Іде хтось...

С і р к о (входить).

Ярема? Ну, здоров, здоров!
(Кидая кирею на руки джурі, який вішає
її на стіну біля дверей і виходить).

Я р е м а (вклоняється).

Чолом

Тобі, вельможний батьку!

С і р к о
(опанований огнією якоюсь гумкою,
ходить по хаті).

Що привіз?

Я р е м а

Привіз од пані щире привітання.
Вернутися тебе уклінно просить.

С і р к о (ніби прокинувшись).
Вернутись?.. Так... авжеж... вертатись тра...
Доволі!.. Бачив ти, які в нас свята?

Я р е м а

О, варт на вулиці поглянуть тільки,
Щоб враз побачити, як парко тут
Було вам на Різдваєних святах.

С і р к о

Тринадцять тисяч і п'ятсот!.. А крові!
Лилася річкою і замерзала...
Всі курені і навіть церкву Божу
Облито кровію людською... Жах!..
А ще страшніше, що сьому
Не видко краю... (Ходить по хаті в задумі).

Я р е м а

Що таке я чую?
Тебе не тишить, батьку, нечувана
Ніколи ще, відколи Січ стоїть,
Над ворогом лукавим перемога?

С і р к о

Не тишить?.. Так... Мені здається часом,
Що захлинаємось у людській крові...
Тринадцять тисяч!.. страшно і подумать!

Я р е м а (ще більш здивований).
Але... інакше ж як? Не розумію...
Чи боронитися не треба нам
І боронити рідний край і віру?..

С і р к о

От-от! інакше як? Не знаєш ти,
І я також сього не розумію,
А тільки серцем чую, що не те,
Не те... ні, ні... Під час такий... страшний...

Так хочеться обняти увесь світ,
Усіх людей — і ворогів, і друзів,
Так хочеться сказати: схаменіться!
Убийте звіра ви в собі, приспійте
Лихее в серці нелихим навіки,
Святую душу й розум розбудіть,
Керуйтеся ними, — не вовки ж ви — люди! —
А довгий спис і меч свій перекуйте
На рало хлібороба. Чи на те ж
Господь вам милосердний руки дав,
Щоб поробилися ви різниками,
А світ увесь, чудовий Божий рай,
Та обернули у різницю?.. Хе...
Ми хто? славетне Військо Низове?
Ми — оборонці, лицарі, б'ємось
За віру, за отчизну, за народ?
Хе-хе!.. Омана для дурноголових...
Коли й спокійно всюди, і ніхто
З так званих бусурмен не дума навіть
Той спокій потривожить — все одно
Спокійно не сидиться нам на місці,
І заздрим оком позираєм ми
На мирних хліборобів, а в душі
Кипить злоба, і серце прагне крові,
Бо тая кров несе з собою здобич,
Що змогу дасть на довгі часи
В нових жупанах походити нам
Та брязкати золотом, день і ніч кружляти
В горілці по коліна, щоб забути,
Що золото і жупан людською кров'ю
Ще свіжо скроплено. В тім віра вся
І вся отчизна наша. А тим часом
Отчизна справжня й віра, тремтячи,
Після походів наших у степи,
І причаївши дух з невітським жахом
Розплати дожидають, бо за наші
Лицарські промисли над ворогами
Зруйнує люто ворог все доценту,
Помститься у сто крат, руїни ті
Поливши кров'ю братньою й слізьми.
А сльози й кров волають знов до помсти,
І знову — ми, а там і знов — вони,
І далі так без краю і кінця!..

(Замовкає й ходить по хаті, схвильований).

Ну, годі... Розкажи, що там у нас
На хуторі чувати? Всі живі,
Здорові?..

Я р е м а *(вагаючись)*.

Ох, вельможний батьку наш!
Нічого втішного я не привіз.

С і р к о *(зупиняється)*.

А що хіба? стара слаба? Роман?

Я р е м а

Ні, дяка Богові, здорова пані,
Змарніла тільки од журби й печалі.

С і р к о

Якої?

Я р е м а

Що казать — не знаю я...

С і р к о

Та що там сталося? Роман в недузі?

Я р е м а

Нема його...

С і р к о

Що!! Як нема?.. А де ж він?

Я р е м а

Утік із дому.

С і р к о *(вражений)*.

Як? чого? коли?

Я р е м а

Услід за нами ще тоді, як ми
У тебе гостювали...

С і р к о

Втік... Але...

Де ж він, коли за нами втік сюди?
Чи ж бачив хто його на Січі?

Ярема

Ні.

Ніхто не бачив...

Сірко *(довго не може отямитись)*.

Таж... і другий згинув...

За що караш, Господи, мене?..

Мої сини... моя утіха... Ох!

Немає сил!..

*(Важко сідає край столу; по хвилі,
вражений раптовою думкою)*.

Стривай... А та... Оксана,

Орла старого дочка... там вона?

Ярема

Як зникла ще тоді, як ми вертались

На Січ од тебе, то ніхто не має

Про неї звістки жодної...

Сірко *(б'є кулаком по столу)*.

Прокляття!

То, певне, тут вони, на Січі!..

Ярема

Де ж?

Хіба на луках низових.

Сірко *(схоплюється)*.

На луках?

Довідатися зараз!.. Під землю

Знайти обох негайно. *(Дослухається)*.

Старшина

Іде сюди. Поки що йди собі,

А потім я тебе покличу знову...

Ярема виходить, уклонившись. У хату входять:
військовий суддя Кудлай, осавула Шило, писар Перепелиця
й старі козаки: Гедзь, Запридух, Крижаний.

Гедзь *(провадить далі розмову)*.

Бо й так-таки. Останніми часами

Ніхто не дбає ні про що: усі:

І козаки, і старшина, та й сам

Отаман — зледащили так...

Запридух

Дирчи!..

Г е д з ь

Бо я таки й дирчатиму тобі
І всім на злість! На що перевелось
Козацтво, лежачи по куренях
Без промислу лицарського за зиму?
І надарма усюди ходить чутка,
Що в Січі вже поміж січовиками
Та позаводились баби...

Козаки сміються.

С і р к о (затремтівши).

Ти справді

Про теє чув?

Г е д з ь

Тобі позакладало,
Се знаю я: нічого ти не чуєш,
Та і не бачиш теж, превражий сину,
Що справді не козацькіі штани
І не жупани надіти треба вам,
А бабськую запаску і очіпки,
А в руки, замість шабель та мушкетів,
Пристало дати голку й веретено!

З а п р и д у х

Дирчи, дирчи, як бабське веретено!

Г е д з ь

А пху на тебе, вражий сину, пху!
Чи рота ти мені замажеш, га?
Вони лайдачать, бач, а я — мовчи!..
А щоб ви не діждали!..

(Витягає люльку).

З а п р и д у х (регоче).

Що, вморивсь? (Регоче).

А я скажу, панове-браття, ось що...

К у д л а й (заникуючись).

Кажі, послухаєм.

З а п р и д у х

Навіщо дбати нам
Про промисел лицарський і про справу...

Гедзь (крутнувшись на місці).
Ще б пак!

Запридух
Думка, бач, моя така:
Поки живий між нами старий Гедзь,
Нам ворог не страшний.

Старшина
Чому ж, чому?

Запридух
Як ворог нападе — послати Гедзя,
Бо він як задирчить — ніяка сила
Того не витрима і геть втіче.

Всі сміються, а Гедзь плює спересердя.

Шило
Панове-браття, жарт хай буде жартом,
Але напевне ж не для жартів нас
Сюди закликав пан отаман.

Сірко
Так.

Кудлай
Кажі, послухаєм.

Гедзь
Я перш за все
Спитав би кошового: як те сталося,
Що не один, не два, а ціле військо
Проклятих яничар до нас на Січ
Прокралось непомітно? Чи видав
Такеє хто і чи чував, відколи
І мати Січ стоїть?..

Запридух
Дирчи, дирчи...

Сірко
А я на се вам відповім, панове...

Кудлай
Кажі, послухаєм.

С і р к о

Про теє, як
На Січ до нас прокрались яничари,
Ми будем потім говорить докладно
Й шукати винуватців. А тепер
Послухать прошу те, що я скажу.

К у д л а й

Кажи, послухаєм.

С і р к о

Як вам відомо,
На завтра рада в Січі. Січовий
Звичай і лад з давніх-давен велить
Щороку нам в сей час спосеред себе
На цілий рік обрати старшину...

Г е д з ь

Бо й так-таки! Не треба ледацюг!..

З а п р и д у х

Дирчи, дирчи!..

С і р к о *(до Гедзя, потім до всіх).*

Стривай, старий, не лізь
Поперед батька в пекло: ще поспіють
Чорти старечу й з тебе шкуру здерти!

З а п р и д у х

Еге, й зробити фуркала з кісток,
Та щоб і в пеклі ти дирчав, як тут...
Хай знають козака!..

Г е д з ь

А щоб ти здох!..

С і р к о

Так от, панове, я зібрав сюди
Для того вас, щоби упередити,—
А ви вже скажете про теє іншим —
До ради, звісно, щоб на раду всі
Прийшли уже з готовими думками...

К у д л а й

Кажи, послухаєм.

Сірко

Казать не довго.

Я знов своєї: перед товариством
На раді січовій я зваживсь скласти
Клейноди військові й зректися зовсім
Стоять на чолі Війська Низового.

Всі *(рух і схвилювання)*.

Чого ж, чого? Яка тому причина?..

Гедзь

Авжеж: безпечніш бджіл десь доглядати,
А мати Січ не вулик...

Запридух

Знов дирчиш?..

Сірко

Того, сердитий діду, що безпечно,
Що небезпечно, кошовий Сірко
Не розбирав ніколи,— всім відомо,—
Й коли б та сивую твою чуприну
Шанобою лицарською і честю
Було не вкрито здавна, як щитом,
Я миттю видер би тобі із рота
Облудний твій язик і кинув псам,
Тоді дізнався б ти, що небезпечно
Не з ворогом десь стятись, а в Сірка
Облудним словом кидать необачно.

Запридух

От бач, і додирчавсь...

Крижаний *(спокійно й розважливо)*.

На те він Гедзь,—

Не може не кусать. Але дозволь
Спитать тебе, славетний батьку наш,
Чим прогнівила мати Січ тебе,
Що нагло так зрікаєшся її?
Чи ти слабий, чи інша є причина?

Кудлай

Кажі, послухаєм.

Сірко

О, ні! ще тілом
Я дужий і міцний, як дуб старий,
І Січ нічим мене не прогнівила,
Але душа стомилася вкінць
Од крові й сліз, що ллються безустанку,
І прагне відпочинку...

Гедзь

Йди в ченці,
Коли слабкі утори маєш...

Запридох

Цить!
Остобісів уже своїм дирчанням!

Сірко

Куди піду — моя то справа. Я ж
Попередити мусів вас, щоб ви
До завтрього умовились собі
І знали вже, про що на раді дбати.

Перепелиця

(встає і вклоняється всім).

Шановнії батьки! дозвольте слова
Й мені, хоч, як то кажуть, моя справа —
Готового дивитися...

Кудлай

Кажі,
Послухаєм.

Перепелиця

(скромно, але лукаво).

Я розумом малим

Своїм міркую так: коли кому
Спаде на думку щось, і певний він,
Що в тім закон, що в тім і всі пророці,
Що те у голову йому поклав
Сам Бог, то вже того із голови
І келепом не виб'єш, далєбі:
На Січі в нас вже лад такий: всяк вільний
Прийти сюди чинить козацьку справу,
Але також всяк вільний звідсіля

Перепелиця (*cigae*).
Я все сказав, мої батьки.

Крижаний
До речі мовив. Ти кажи, Іване!
Гаразд,

Кудлай
Кажи, послухаєм.

Сірко
О так, я згоден,
Що не гаразд лишати ньеньку Січ
В тяжкій, скрутній годині на поталу
Лихому ворогові... так... Але
Хіба Сірком самим так Січ міцна?
Хіба Сірком Іваном слабодухим,
Як каже батько Гедзь, урятувати
Її од ворога? Адже на Січі
Преславних лицарів чимало є,
Й сивочупринних і молодиків,
Знайдеться й голова, що поведе
На герць хоробрее лицарство наше
Не тільки на татар, а і на пекло.

Крижаний
Се знаємо самі, але нема
Для ворога страшніш «урус-шайтана»,
Преславного Сірка: саме ім'я
Твоє для ворога страшенна сила.

Сірко (*сумно*).
О, так! чимало крові випив я!..

Гедзь
Та що се справді! він сказивсь, чи що?..

Запридух
Ану-бо не дирчи, а слухай далі!..

Сірко
Нехай і так, але... мені здається,
Та так воно і є, що ворог наш,
Діставши добрую отсе науку,

Тепер накаже й дітям, і онукам
Війною йти на козаків...

Крижаний

Ти чуєш!

Загоїть рану час, а у душі
Огонь помститись не погасне, ні,—
Потиху жеврітиме він, а потім
Пожежею такою спалахне,
Що й сам Люципер ужахнеться в пеклі.

Сірко

Не може быть того! Така наука,
Яку у нас дістали вороги,
Одіб'є хіть у них вже назавжди
Війною йти на нас. Вони побачать,
Що силою не вдіють нам нічого,
Що краще згодою здобути спокій
І добробут своїй отчизні й людям.

Гедзь

Аякже! дожидай!..

Сірко *(не зважаючи)*.

І нам самим,
Забувши давнє ворогування,
Подати першим треба руку згоди,
І сим, а не мечем, здобути спокій.

Гедзь

Оце утяв, сто сот чортів тобі
У пельку! Га!.. А нащо ж Січ тоді?
А на якого дідька ми тоді?
Чи хочеш ти, щоби згорнувши руки
Сиділи доти козаки спокійно,
Аж поки жерти нічого вже буде,
Аж поки без штанів і без жупанів
Зостанемось?..

Сірко

От-от! У сім усе —

І віра наша, і отчизна, все,
За що б'ємося і вмираєм. Ні,
Мої панове! вже коли про се

Заговорили ви, то я скажу вам от що:
А працею хіба дістать не краще
Усе, чого потрібно до життя.
Так робить більшість...

Г е д з ь

Чхать на туу більшість...
Чи всіх пошити хочеш в гречкосії?

С і р к о

А хоч би й так! Чим різати людей,
То краще землю крять плугом.

Г е д з ь

Чули?

Отсе так так! А щоб ти не дїждав!
Була, превражий сину, Січ,— то й буде!
Було преславне Військо Запорозьке,—
То й буде всім на страх во віки й віки!
Як боронили край, то буде так
І далі, поки сонця світ...

В с і

Амїнь!

С і р к о

Ну, що ж, нехай, на добрее здоров'я!
Але я знов кажу, що жити в згоді
Безмірно краще, й прийде та година,
Коли на думку на такую всі
Пристануть, як і я, і на землі,
Сльозами й кров'ю скропленій одвіку,
Назавше запанує згода й спокій,
Не буде ворога, а будуть всі
Братами...

Входить Дж у р а.

Що таке?..

Д ж у р а

Прибув допіру
З погоні Шевчик: щось сказати має.

С і р к о

Се той... цікаво... Клич, нехай увійде.

Джура виходить.

Г е д з ь

Ото десь хана на слизьке загнали!

Входить Оксана - Шевчик.

Сірко (схоплюється, вражений).

Окса... (Пересилює себе й стає спокійний).

Г е д з ь

На що перевелось вже
Преславне Військо Низове! Щеня
Якесь, а не козак! Бігме, дівча:
Безвусе, жовтодзюбе...

Ш е в ч и к

Слава Йсусу

Насамперед у хату вам! Тепер
Скажу, мій діду, вам: не довгий вус,
Не сивая чуприна Запорожжя
Уславили на весь широкий світ,
Бо не завжди вони в правдивій згоді
З відвагою і розумом живуть.

Сміх.

Г е д з ь

Ах ти ж, мізерний! Ну, за щастя маєш,
Що я про твій учишок не забув,
А то дізнався б вже, чи володієш
Так спритно й шаблею, як язиком.

Ш е в ч и к

Боюсь, що та цікавість недоречна
Не на користь старому вийшла б...

Г е д з ь (оскаженівши, схоплюється).

Що?!

Ану, ставай же, песький сину! Я
Навчу тебе, старших як поважати!

Виймає шаблю, Шевчик і собі. Стають один проти одного
й починають герць.

І н ш і

Та що ж се справді?.. Пху!.. здурів старий!

Сірко з напруженою тривогою слідкує, як Шевчик одразу
спритно одбиває удари старого досвідченого рубаки,
а потім і сам починає наступати на діда. За хвилину
Гедзева шабля летить з дзвоном набік. Шевчик спокійно
засовує свою в піхви й стає знов біля порога.

Г е д з ь *(отетерівши).*

А матері твоїй гарбуз печений!
Навік оганьбив лицаря старого!..

Всі сміються.

З а п р и д у х

Дарма, коли і віку того стільки,
Як у кози хвоста! Адже чорти
У пеклі вже давно часник товчуть,
На тебе сподіваючись...

Г е д з ь *(опритомнівши).*

Гаразд,

Гаразд, превражий сину, б'єшся ти.
За се і почоломкатись не гріх...

(Цілує Шевчика).

Але і знов скажу, що схожий ти
На дівчину, бігме! і губи в тебе,
Немов у дівки,— аж пашить од них!

Всі сміються.

К р и ж а н и й

А я гадав, що Гедзь старий не знає,
Які уста в дівчат...

З а п р и д у х

Він хоче, бач,
Щоб од усіх, як і від нього, Гедзя,
Одгонило холодним стервом...

Г е д з ь

Пху!

Бодай ти здох! не дасть і слова мовить!..
Сірко *(не дивлячись на Шевчика).*
Кажі, які звістки привіз ти нам.

К у д л а й

Кажі, послухаєм.

Шевчик (вклонившись).

Мене прислав
Курінний наш отаман розказать
Твоїй вельможній мосці й старшині
Про те, про що дізнавсь од язика.
Довідавшись про долю яничар,
Одразу кримський хан завмер від жаху,
Але, опам'ятавшись, так озливсь,
Що впав навколішки й заприсягнувсь
І Магометом і Аллахом щиро,
Що до весни збере таку орду,
Якої світ не бачив ще ніколи...

Гедзь

А що, Іване? ухопив?.. Отсе
Вже масш ти до згоди першу руку.

Сірко (посміхаючись).

Дурне! безсила злість, якую згодом
Остудить глазд і рівновага...

(До Шевчика).

Далі.

Кудлай

Кажи, послухаєм!

Шевчик

Скажений хан,
Тікаючи од нас в степи чимдуж,
Поперед себе розіслав усюди
Наказ підвладним мурзам і агам,
Щоби, не гаючись, вони збирали
Хто скільки війська має під собою...

Гедзь

Хе-хе! Іване, чуєш? Вже до згоди
Подав тобі обидві він руки.

Запридух

Та годі, не дирчи!

Шевчик

І по весні
Буруном грізним ту орду на Січ

І на Україну кине він одразу,
Щоб зруйнувати геть усе дощенту,
Та так, щоби ніколи вже од нас
Їм не було тривоги й небезпеки.
Тебе ж, вельможний батьку наш,
Звелів піймати хан за всяку ціну,
Яку заправить хто, бо він гадає,
Що, поки ще живе урус-шайтан,
Не буде їм спокою, хоч там що!

Гедзь

Якраз! нехай послухав би твій хан
Тієї пісні, що співав оце
Урус-шайтан допіру нам...

Запридух

Дир-дир!..

Гедзь (*до Запридуха*).

Та дай же спокій ти, нечиста сило!
Чи я брешу, чи щось дурне верзу?..

Сірко

(вдаривши кулаком по столу, грізно).

Мовчи!.. Так ми його ще не навчили?
Так сміє він ще марити про те,
Щоб у руїну обернути край
І нас всіх вигубити до ноги?

(Схоплюється).

О, ні, не буде так! не буде, ні!
Бо те, що він замислив проти нас,
Я поверну на нього. Ще не встиг
І тирсою укритись степ весною,
Як з Криму я зроблю йому на втіху
Одну страшную головешку!

(Ходить схвильований по хаті).

Гедзь

Так,

Се по-козацькому! Бо годі вже
Січовика тримати без війни:
Пропивсь, обшарпавсь він і зголоднів.
Як не запобіжиш, то знай тоді,
Що звірем кинеться на гречкосіїв,
Як на отару вовк з дніпрових плавнів.

Сірко

О, ні: червоним пивом напою
Й татарським золотом наб'ю кишені!
Так от, шановнії батьки: одбудем
Ми раду завтра, як велить звичай,
А там, не гаючись, і лаштуватись
Завізьмемось в похід. Але про се
Нікому поки що анітелень.

Крижаний

Не первина, наш батьку, знаєм добре.

Сірко

А поки те та се, ми обміркуєм
Докладно з вами все — і як, і що.
Тепер же я питаю козака
Іще про дещо, а ви йдіть здорові
Й готуйтеся до завтрашньої ради.

Гедзь

Прощай, Іване, бачу й я тепер,
Що рано ще тобі, замість штанів,
Запаску бабську одягать. Утішив
Мене, старого, ти, бігме! спасибі!
(Цілує Сірка).

Інші

Прощай, наш батьку, будь здоров!

Сірко (проводжає їх до порога).

Прощайте.

Всі виходять, крім Шевчика.

Оксано!

Шевчик

Шевчик я, а не Оксана.

Сірко

Ат, к чорту з Шевчиком! для мене ти
Є тим, чим перш була. Скажи мені,
Навіщо крилася?

Шевчик (похмуро).

Але стривай...

Я ще не все зробив.

Сірко

Хіба не досить
Того, що, як колись, ти знов мені
Мої всі заміри перевернула?
Кажи, що там іще? кажи хутчій!

Шевчик

Прислав тобі курінний наш отаман
Того, хто потай уночі на свято
Провів у Січ так хитро яничар.
Його спіймали разом з язиком.

Сірко

Він тут, той зрадник?.. Чом же ти мовчав,
Коли сиділи тут усі?

Шевчик

Так треба.
Ти сам побачиш... Привести?

Сірко

Веди,
Дай глянути на козака, що може
Іще ходити по землі, вчинивши
Проти братів нечуване злочинство.
Дай глянути на Каїна й проклясти
Ту матір, що на світ його пустила...
Проклясти...

Шевчик

Не спіши так проклинати,
А краще джуру ти свого пошли
Звідсіль, щоб він не чув нічого.

Сірко (здивовано).

Нащо?

Шевчик

Побачиш сам: я зараз приведу.. (Виходить).

Сірко (здвигає плечима).

Гей, Яську!..

Джура (входить).

Що, мій пане?

Сірко

Збігай-но

До писаря й перекажи, щоб він
Зайшов до мене завтра ще до ради.

Джура вклоняється й виходить. Сірко ходить по хаті
й питаюче позирає на двері, якими по хвилі Шевчик
вводить зв'язаного Романа.

Сірко *(протирає очі)*.

Се що? Не може бути! Се дикий сон...

Шевчик *(твердо)*.

Не сон, а син.

Роман

(зиркнувши спідлоба на Оксану й на батька).

Обоє тут... прокляття!..

Сірко

Та як же ти...

*(Точиться, ухопившись за серце, до столу
й важко сідає)*.

О, ні, не може бути!..

Роман

Ти бачиш сам, що може бути... Але...

Сірко *(схоплюється)*.

Та як же зваживсь ти?! Адаже і сам
Люципер в пеклі ужахнеться!..

Роман

Хай!..

Люципер був безбатченко й не мав
Того, хто зваживсь витягти у сина
Його огнєве серце й душу, кинуть
І розтоптать ногами...

Сірко

Цить, ні слова!

Як пса, уб'ю тебе!

(Витягає з-за пояса пістоля).

Роман

О, вбий, мій тату!

Не маю сил вас бачити удвох.

Убий, і я на світі тім за те
Молитимусь з подякою за тебе,
Що муки ти мої узяв на себе.
Коли ж твоя душа на той світ злине,
То нас розсудить там... Сам Бог... Кого
Вже з нас обох він проклене — побачим...

Сірко

(засовує пістоля за пояс і, повернувшись до Романа й Шевчика спиною, глухо говорить).

Візьми його і одведи за Січ
У поле і пусти. Нехай іде...

Шевчик *(спалахнувши).*

Як? зрадника пустить?! Ти розумієш,
Вельможний батьку, те, що робиш?..

Сірко

(крутнувшись, у страшнім гніві, тупає ногою).

Що?

Ні слова більш! роби, що я велю!
Й про се нікому аніже!.. Ти чув?..

Шевчик

(блиснувши очима, перемагає себе).

Я слухаю... *(Бере Романа під руку й виводить).*

Сірко

*(стоїть якусь хвильку, вхопившись за голову,
потім точиться, хитаючись, до столу, падає
на ослін і, схиливши голову на руки,
тяжко риде).*

Мій сину!.. сину мій!..

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Степ перед заходом сонця, яке кидає навкрузи пасма кривавого світла, надаючи всьому якогось моторошно-містичного характеру.

В перспективі запорозький табір. На другім плані, ліворуч, на сцену спускається бік степової могили. Посеред сцени — імпровізований стіл до бенкету. Праворуч — одкритий до глядачів намет кошового. Здалеку лине гомін підпилик січовиків, а в павзах чути щебетання жайворонків. Коли завісу підноситься, в наметі сидить у глибокій задумі Сірко й дослухається. Шевчик чистить його шаблю.

Шевчик
(розглядаючи лезо шаблі).

Не вадило б і погострить як слід,
Бо видно, що не марне пан отаман
Носив її при боці... Крові теж
Ворожої чимало запеклось на ній.

Сірко
(немов прокинувшись).

Що кажеш? крові?.. Так, ну да, так, так...
(Позирає на руки).

Шевчик
(зауваживши, що Сірко дослухається).

Бач, розгулялись як січовики...
Чого на руки все ти поглядаєш?

Сірко
На руки? А... Усе дивлюся, бач...
Неначе добре й мию їх завжди,
Але... ніяк от не одмию... Дивно...

Шевчик
Чого?

Сірко
Та крові. (Дивиться на її руки).
Глянь, у тебе теж...
Не знаєш, чим її одмити?

Шевчик (насупившись).
Не знаю.

Сірко (дослухається).
Ось слухай, слухай!..

Шевчик
Чи не чула я,
Як у хмелю козак гвалтує?

Сірко
Ні,
Не те... Ось слухай... Чуєш ти?

Шевчик
Та що?

С і р к о .

Як жайворон дзвенить один, другий...
Як диха степ, як тирса шелестить,
Ах, знов сей п'яний гвалт!..

Ш е в ч и к

Ти й сам, як п'яний.

С і р к о

Я? п'яний?..

(Проводить рукою по чолу і знов дослухається).
Вже замовкли... Чуєш ти?

Ш е в ч и к

*(втирає шаблю, підходить до нього
й засовує її йому в піхви).*

Що діється з тобою, любий? Ти
Стомивсь?

С і р к о *(обнімає її).*

Оксано, серденько кохане!
Покиньмо все й поїдемо додому.

Ш е в ч и к

Тепер? Як ще один ступінь —
І ми коло жаданої мети.
Май силу, мій коханий, бо удруге
Не скоро вже, а може, і ніколи,
Не станеш близько так до булави.
Іще одно зусилля — і кінець.
Про тебе вся Україна знає й радо
Під дужий захист твій поставить
Свою пошарпану долю. Я ж
Тоді навіки вже твоя... гетьмане.

(Оповиває його шию руками й палко цілує).

С і р к о *(посміхнувшись).*

Гетьмане?..

Ш е в ч и к

Так, спинитися ти мусиш
Тільки там... *(Дослухається).*

Ідуть січовики.

Ходи назустріч їм і клич до столу:
Вся міць твоя в тобі і в них. Іди!..

Виходять з намету і йдуть назустріч старшині.
Козаки підходять до столу й сідають. Ярема починає пісню.
Хто п'є, а хто підхоплює.

Заспів.

Не тумани з моря, не тумани
Місяць, сонце заступали.

Всі

Гей, гей!

Димом небо вкрило, димом небо:
Кримські селища палали.

У Стамбулі турки, у Стамбулі
На схід сонця поглядали,

Гей, гей!

«Чом немає вісті, чом немає?» —
В моря синього питали.

Гей, не було вісті, гей, не було
Ані звечора, ні зрана,

Гей, гей!

Полягали кримці, полягали
Спати у Сірка Івана.

Не забудуть кримці, не забудуть,
Як з Сірком бенкетували.

Гей, гей!

З червоного пива, таки ж з пива
Буйні голови поклали.

Не заплаче мати, не заплаче
До схід сонечка уранці,

Гей, гей!

Будуть вить над ними, будуть вити
Дикі звірі сіроманці.

Гедзь (*пiгнутий*).

А що вже добре побенкетували,
То більш і нікуди, бігме! Іване,
Чого сидиш, мов туман, і мовчиш?
Немов не ти їх, а тебе самого
І нас татари чортові послали
На снідання?.. Радій, превражий сину!

Сірко (посміхаючись).
Чому і ні!..

Гедзь

Козак тепер гульне,
Та хіба ж так! бо має за що!.. Що?..
Хіба не в нього розпирає злотом
Кишені, га? Хіба не він тепер
Дере онучі з оксамиту, га?
Хіба не він одягнеться тепер
В жупани у лудани?.. То-то й бач!
То пиймо ж, братця,— чи нема за що?
Чи кепсько віру православну й край
Оборонили ми?.. Іване, пий!
А потім підемо по курінях
На спочив...

Сірко (вдаривши кулаком по столу).

Що?! А чорта з два на спочив!
Щоб я спокійно руки склав і зброю
Тоді, коли фортуна піднесла
Мене превище всіх на Україні?
Коли не то що Крим, а і Стамбул
Тремтить, моє ім'я почувши, з жаху?
Коли не тільки гетьмани обидва,
А навіть польський круль і цар московський
З своєю приязню до мене линуть?
На спочив?! Се тоді, як булава
Гетьманська в руки йде сама до мене?
Як час настав, щоб рідна ньєнка Січ
І славне Військо Низове над всіми
Запанували?.. Ні, того не буде!
Коли вже звіра ви розбуркали в мені,
Коли доп'яна кров'ю напоїли,
То потурайте й далі... А за се
Під ноги кину вам усіх і все,
Що досі ще над вільним козаком
Коверзувало.

Шевчик (у захваті).

Слава кошовому!
Слава батькові Сіркові!

Всі (крім Гедзя).

Слава!

Г е д з ь

А матері твоїй гарбуз печений!
Ти п'яний, певне, що таке верзеш?

С і р к о

Од крові п'яний я, тому й страшні
У звіра зуби.

Г е д з ь

Як же се виходить?
То козакові годі й погуляти
Після роботи доброї?.. Не згоден,
Не згоден я...

З а п р и д у х

Ану-бо, не дирчи!

С і р к о

Ха-ха! старому Гедзеві спочити
Та раптом заманулося?.. О, ні!
Коли я кликав вас усіх до згоди,
То що казав ти, старий дідьку, га?
Ти боягузом узивав мене
І зрадником отчизни. А тепер,
Турецьким оксамитом полатавши
Матню в своїй «отчизні» і набивши
Кишені в ній татарським злотом, ти
Забув уже про справжню отчизну,
Яку хіба ледачий не скубе,
Яка конає у сльозах і крові?
Яке ж ти право маєш спочивати,
Коли вона спочивку не зазнала?

Г е д з ь

Та одчепись ти, сатано! Чого
Присікався?..

С і р к о

Е, ні! тепера я
При всіх тебе вже кличу рятувати
Отчизну-неньку і здобути їй
Жаданий спокій і спочивок.

Г е д з ь

Собі ж
Гетьманську булаву...

С і р к о

Коли й дістану
Ту булаву я хоч на мить одну,
То задля того тільки, щоби нею
Розбити голови таким, як ти,
Що раді лити людську кров і сльози,
Щоб полатати драніі штани
Або для того, аби лити...

З а п р и д у х (до Гедзя).

Що,

Ти додирчавсь-таки?

Г е д з ь

А геть іди

Під три дияволи!

К р и ж а н и й

Ну, годі, Іване,

Не гнівайся...

Ш и л о

Атож! а то диви —

Усі припишкли як. А нумо пити!
Коли ж потрібні будуть для отчизни
Всі наші голови дурні — візьми,
Іване, їх. На дідька нам вони!
Поляжемо усі, як ті татарї,
Яких отсе загнали на слизьке.
Чи, може, ні, шановне товариство?

В с і

Авжеж! Веди нас, батьку, куди схочеш,
Веди хоч в пекло нас, то підем радо!

С і р к о

У пекло ще поспієм... поки ж що
Найближчий замір свій я вам скажу.

К у д л а й

Кажі, послухаєм...

С і р к о

Звідсіль — на Січ:

Не гаючи часу, зготуєм все,
Що нам потрібно, і в похід...

К р и ж а н и й

Куди?

С і р к о

Здобудем Чигирин і, прихиливши
Всі Дорошенкові полки до себе,
Ми кинемось, як буря, на Батурин
І проженем поповича звідтіль.
А далі буде видно, що робити.
Про це докладніш буде рада потім.
Щоб зайвого народу нам на Січі
Не годувать, не пильнувать за ним,
Лишити раю бранців тільки тих,
За котрих добрий викуп нам дадуть.
А тих, що визволили ми з неволі,
Пустить на всі чотири... Хай ідуть,
Куди хто схоче... Так чи ні?..

Д е х т о

Авжеж,
Нехай ідуть, навіщо зайвий тягар!

С і р к о (до Шевчика).

Ану, піди до них, скажи сторожі,
Нехай їх пустять всіх, нехай ідуть,
Куди хто схоче...

Ш е в ч и к (встає з-за столу).

У тую ж мить... Але...

С і р к о

Ще що?

Ш е в ч и к

А що робить, коли вони
Та замість того, щоб вернутись радо
До краю рідного, додому,— підуть
Назад, до Криму...

С і р к о (сміється).

Що? не може бути,
Щоби християнин, повернутий
Силоміць в бусурменську віру, міг
Вернутися туди, де був в неволі.
Роби, що звелено!

Шевчик зникає.

Чого ж замовкли,
Шановнеє отамання? Давайте
Ще будем пить за те, що далі буде!

К о з а к *(прибігає)*.

До табору до нашого прибивсь
Геть зморений турецький посланець
З якимсь наказом од султана.

В с і

Що?!

Оце так так!

С і р к о

Де ж він?

К о з а к

Привів сюди я.

С і р к о

Ану, веди його до нас, побачим,
Що пише нам стамбульський злодіюка.

Всі з напруженим зацікавленням чекають на посланця,
якого по хвилі козак підводить до столу. Посланець
питаюче дивиться на козака, що привів його; козак
киває йому на Сірка: він вклоняється Сіркові
й подає листа.

С і р к о

*(оглянувши посланця з ніг до голови,
посміхається й подає листа Перепелиці)*.

Ану, заглянь, про що він теревенить.

П е р е п е л и ц я

*(розгортає листа і, пробігши очима,
знижує плечима)*.

Нівроку... хе!.. вимоги хоч куди!

С і р к о

Читай, нехай послухають усі.

П е р е п е л и ц я *(читає)*.

«Султан Мухамад IV Запорозьким козакам.
Я, султан, син Мухамада, брат сонця й місяця...

Г е д з ь

Ось глянь, яка рідня висока!

Ш и л о

Еге,

І не дістанеш.

Регіт.

П е р е п е л и ц я (читає галі).

...онук і наступник Божий...

З а п р и д у х

От такої втяв!

Довгенько ж буде дождати, поки
За Бога стане він!

К р и ж а н и й

Та ну-бо, слухай!

К у д л а й

Кажі, послухаєм.

П е р е п е л и ц я

...владар царств — Македонського, Вавілонського, Єрусалимського, Великого й Малого Єгипту...

Ш и л о

Чимало назбирав!

П е р е п е л и ц я

...цар над царями, властитель над властителями, надзвичайний лицар...

Г е д з ь

Голим тілом їжаків бити!

П е р е п е л и ц я

...непереможний вояка, невідступний охоронець гробу Ісуса Христа, опікун самого Бога, надія й утіха мусульман, устрашитель, але й великий оборонець християн,— наказую вам, запорозькі козаки, піддатись мені доброхить і без жодного опору і мене вашими нападами не примушувати турбуватись. Султан турецький Мухамад IV».

Запридух
Іване, чув?..

Крижаний
Добий, виходить, пса,
Бо ще він дихає.

Гедзь
А сто чортів!
То він наказувати сміє нам?..
А щоб ти не діждав, превражай сину!
Отсе спочили добре.

Сірко
Не турбуйсь,
Ще не такий страшний той сатана,
Якого намальовано. Дурний
Дурне й верзе. Ну, що ж, панове-браття,
Його величність з сим листом до вас
Звернувсь, то мусите щось одповісти.
Вклоняємось, мовляв, величній мосці
Аж до пантофель ваших: все так буде,
Як ви нам написали. Так чи ні?
Ану лиш, пане писарю, бери
Свій каламар, перо й папір. Пиши
Належну відповідь од козаків
Його величності турецькій.

Перепелиця йде до намету й по хвилі виходить звітлія
з аркушем паперу.

Перепелиця
Вже.
Чи, може, перш, ніж будемо писати,
Порадимось як слід про те, про що
Писати будемо.

Сірко
Навіщо ж рада,
Коли все ясно, як удень.

Гедзь
Пиши!

Сірко
Кажі, старий, як починать.

Перепелиця *(пише)*.

«Запорозькі козаки турецькому султанові...»

Г е д з ь

Пиши! «Ти — шайтан турецький...»

Ш и л о

«...Проклятого чорта брат і товариш...»

Перепелиця

Слухайте, батьки, але так писати султанові
якось не той...

С і р к о

Пиши, кажу!

Перепелиця *(пише, сміючись)*.

«...і товариш...»

Ш и л о

Еге ж, еге... «і самого Люципера секретар!..»

Г е д з ь

Пиши: «який ти в чорта лицар!»

Ш и л о

Еге... «коли голим тілом їжака не вб'єш...»

К р и ж а н и й

Чи не лицар! Пиши: «чорт викидає, а твоє війсь-
сько пожирає...»

С і р к о *(регоче)*.

Пиши: «Не будеш ти годен синів християн-
ських під собою мати!..»

Ш и л о

Еге ж: «твого війська ми не боїмось...»

З а п р и д у х

«...землею й водою будем битися з тобою...»

С і р к о

Пиши: «Вавілонський ти кухар...»

Регіт.

Крижаний

«...македонський колесник...»

Перший курінний отаман

«...єрусалимський броварник...»

Другий курінний отаман

«...олександрійський козолуп...»

Шило

«...Великого і Малого Єгипту свинар...»

Перепелиця (регоче).

Ось постривайте! за вами й не поспішишся.
Брат сонця й місяця ще зроду, певне, такого листа не читав. Буде задоволений.

Запридух

Нехай читає, песький син! Пиши: «вірменська свиня...»

Перший курінний отаман

«...татарський сагайдак...»

Крижаний

«...кам'янецький кат...»

Шило

Еге... «подолянський злодіюка...»

Запридух

«...самого гаспида онук...»

Кудлай, заникуючись, хоче щось сказати й собі, решта регоче.

Дехто

Кажі, послухаєм...

Кудлай

«...і всього світу і підсвіту блазень...»

Сірко

«...а нашого Бога дурень...»

Запридух

«...свиняча морда...»

Регіт.

Г е д з ь

Мало! мало йому, невірному! піддай жару!

Ш и л о

«...різницька собака...»

З а п р и д у х

Кобиляча...

За реготом останнього слова не чути.

К р и ж а н и й

«...нехрещений лоб...»

Г е д з ь

«...Хай би взяв тебе чорт!..»

П е р е п е л и ц я

(втираючи ог реготу сльози).

Ну-ну!.. коли грець його не стукне після сього, то ще житиме. Ну, що ж дали?.. Чи, може, буде: либонь, усе вже написано, що треба.

С і р к о

Пиши: «Отак тобі козаки одказали, плюгавче!..»

Ш и л о

Еге... «не годен еси мати вірних християн!»..

П е р е п е л и ц я

Є. Тепер число, місяць і год. Яке число сьогодні?

К р и ж а н и й

Пиши: «Числа не знаєм, бо календаря не маєм»...

П е р ш и й к у р і н н и й

«...місяць у небі»...

Д р у г и й к у р і н н и й

«...а год у книзі»...

Ш и л о (регоче).

«...а день такий у нас, як і у вас»...

К у д л а й (заникуючись).

«...поцілуй за те ось куди нас»...

Дехто *(регочучи)*.
Добре, батьку Кудлаю, добре!

Перепелиця
Досить?

Сірко
Буде з нього.

Перепелиця *(підписуючи листа)*.

«Кошовий отаман Іван Сірко зо всім кошем запорозьким»... О! зараз запечатаю, а тоді — нехай везе до свого султана.

(Виходить до намету, звідкіля по хвилі виходить із запечатаним листом).

Гедзь
(хижо позираючи на турецького посланця).

А може б, підсмалити перше вражого сина та дізнатись, що там султан проти нас вигадує...

Крижаний
Ну, то вже дурниця: хоч він і чортів родич,
а все ж таки посланець.

Посланець, зауваживши, що на нього звернено увагу, дивиться то на одного, то на другого з козаків і, нічого не розуміючи, тільки очима лупає.

Сірко
Та й кого ж тоді з листом послати?
(До Перепелиці).
Вже? Віддай, нехай везе.

Перепелиця віддає листа посланцеві, який, взявши його тремтячими руками, хутко зникає, немов з ланцюга зірвавшись.

Шило
Ач, югнув як: мов корова язиком злизала.

Запридух
Шкодливий, як лис, а харапудний, як заєць.

Гедзь
Казав, що треба підсмалити!

Шевчик *(прибігає)*.
Гей, зрада, батьку!

С і р к о

Що?! Яка там зрада?

Ш е в ч и к

Казав: не треба відпускать нікого.
Із бранців мало хто лишивсь, а решта
Знялися радо й подались до Криму.

С і р к о (*схоплюється, вражений*).

Що кажеш ти?! Не може быть сього!
Щоби християнин...

К р и ж а н и й

Які вже там

Із них та християне, як давно
Побусурменились вони!..

Ш е в ч и к

Верзуть,

Що на Україні їм немає місця,
Що другою Україною їм став
Тепера Крим, що їхне там усе:
І жінка, й діти, й господарство.

С і р к о

Так?

Догнать і перебить всіх до ноги!
Що скажете на се, панове-браття?

В с і

А так! Перевертням туди й **дорога**.

Шевчик зникає.

Г е д з ь

Ач, бісове насіння! (*Підводиться*).
Постривайте,
Ось я піду за ділом допильную...

Д е х т о (*втримує його*).

Сідай і пий! без тебе зроблять те,
Що буде треба.

Г е д з ь (*сигає*).

Ні, убить замало!

З живих тра шкури поздирать! Посікти

Усіх до одного, як ту капусту!
Спалить живими всіх!..

С і р к о *(хапається за голову).*

Стривайте, що ж це?

(Важко сідає).

Щоб неньку рідную забуть, зневажить,
Йти до ворога, щоб з ним укупі
Ланцюг кувати на братів?.. О, ні!
Цього не буде, ні!

Г е д з ь

Отож, Іване,

Й вони, запевне, для отчизни жити
Хотять, як ти казав, а не вмирать.

С і р к о

Я й кликав їх, щоб жити для отчизни.
Вони ж... Е, ні! до чорта в зуби! в пекло!
Стривайте, подивлюся я, як гинуть...

*(Встає, йде на узбіччя могили й дивиться
в правий бік, слідкуючи за тим, що там діється.
Дехто з курінних підводиться також і йде за ним).*

Ш и л о

Ну, що там бачиш, батьку отамане?

С і р к о

(з жахом затуляє долонею очі).

Ох, жах який!.. То ж братня лється кров!
(Скидає шапку).

Простіть ви нас, брати кохані! Тут
Засніть до суду Божого навіки:
Так буде краще, ніж плодитись вам
Між ворогом на наше безголов'я,
А собі на вічний і страшний загин
Без церкви Божої й Христа.

В с і *(скидають шапки).*

Амінь.

С і р к о підходить, похмурий як ніч, до тих, що сидять
за столом, і сідає, схилившись на лікоть, на своє місце.

З а п р и д у х

Не край свого ти серця, батьку,— годі!
Ось випий краще з нами за впокій

Отих, що згинули, як ті собаки,
Без покаяння. *(Подає йому кухоль меду).*

С і р к о

Так, немало ще
Пролетється крові братньої і далі,
Поки мети своєї досягнем.
Хоч я і звик уже, але... так тяжко,
І, певне, Каїн сам не почував
Того, що в мене тут... *(Показує на серце).*
Але що ж діять,
Чинити що, коли до щастя краю
Найближча путь через криваве море?

Г е д з ь

Червоні чоботи надінь, Іване,
Й бреди хоч по коліна...

С і р к о

Ох, боюсь,
Що море глибше, що і сам у нім
Я захлинусь і утоплю отчизну,
Як вже не раз її топили ті,
Хто визволить бажав...
(Схиляє голову на руки).

З а п р и д у х

Дурне верзеш.
Щоб розігнать докучливі думки,
Хильни ось меду доброго!
(До того, що тримає в руках бандуру).

А ти,
Чого сидиш дарма? Хіба не бачиш,
Що треба пальцям дати роботу?

Г е д з ь *(підводиться).*

Шквар,

Сто кіп чортів твоєї повії-неньці!
Козак гуля, бо є чого! Ану!..

Б а н д у р и с т а
(починає грати й наспівувати).

Ой ходила, не вернулась —
Коло милого спіткнулась,

Як спіткнулась, то і впала,
Там таки й заночувала.
Чоловіче мій коханий,
Ти ж тверезий, ти ж не п'яний,
Було б тобі пошукати,
Взять додому і приспати!
Ішов милий та й спіткнувся,
Пізнав, серце, й посміхнувся,
А що потім — хто те знає?
Як розумний, то вгадає!

Поволі, один по одному, січовики починають дикий танець
кілька хвилин. Під цей танець з правого боку з'являється
кілька чоловік козаків з Шевчиком на чолі й на киреї
приносять труп Романа в татарській одежі.

С і р к о (*підводиться, здивований*).

Що сталося?

Ш е в ч и к

(*подає йому натільний образок*).

З убитого зняли.

С і р к о (*розглядає, вражений*).

Стривай, що ж це?

(*Кидається до трупа і пильно придивляється йому
в обличчя*).

Роман!.. мій син!..

(*Одхиляється, вхопившись за голову. Танець
припинився, і всі оточують Сірка*).

Не може бути, ні!..

(*Знов кидається до трупа*).

Він зрадив рідний край... він зрадив віру?!

Це хтось, на нього схожий... Ну, скажіть...

Чого ж ви мовчите?.. скажіть хто-небудь,

Що це звичайний тума, не Роман!..

(*Знов придивляється*).

Так, так... се він... І я убив його...

Г е д з ь

Бо й слід було! собаці й честь собача!

Дехто з отамання махає на Гедзя рукою, щоб мовчав.

А чорта з два мовчатиму!..

Сірко
(піднімає голову й дивиться на Гедзя
помутнілими очима).

Так, так...

Гедзь

Козак повинен вмерти козаком,
А не чорт батька знає чим...

Сірко (як у сні).

Так, так...

Козак повинен вмерти козаком...
(Непритомний падає на руки отаманя).

ДІЯ П'ЯТА

Сіркова пасіка. Все, як і в другій дії, тільки далі трохи
вглиб, під кущем калини свіжа могила Романа. Коло неї сидить
Клинка й кілька дівчат і убирають могилу квітами й рясом.

Біля входу в курінь сидить посивілий Сірко і, попихуючи
люлочкою, стежить за їхньою роботою. Під куренем, лицем
до публіки, сидить ще більш згорблений і висохлий Пенюк,
дрімає на сонечку й уві сні плямкає губами, ніби щось дуже
смашне їсть. З лівого боку, просто на траві, — група жінок;
вони тихо розмовляють між собою. Насеред сцени, обперши
голову на лікті, лицем до могили лежить Лесь, дригає знічев'я
ногами в повітрі.

Перша жінка

Не йде щось довго пані Іваниха.

Друга жінка

Та, мабуть, же пописько знов уперся,
Як віл ледачий, і не хоче.

Третя жінка

Хто зна:

А може, й правду каже він, коли
Зрікається одправити по мертвим
Не то сорокоуст, а й панахидку.
Адже і не довідались ще й досі,
Чи бусурменином помер Роман,
Чи був християнином...

Перша жінка
Все одно,
Мої лебідоньки, а душу грішну
Одмолювати тра.

Друга жінка
Авжеж, аякже!..

Перша жінка
Пописько просто зледащів і жде,
Щоб поманили добрим хаптурем,
А пані Іваниха,— хай живе
Собі здорова,— трішечки скупенька,
Нівроку їй...

Друга жінка
(штовхає її, киваючи на Сірка).

Та тихше, бо почує...

Лесь (сміється).

Хто? він почує? Хоч стріляй з гармати,
То не почує: дума все про щось
Та дивиться на руки, ги-ги-ги!
Питаю: пане, що там на руках?
Чого так пильно дивитесь на них?
А він: та кров, говорить,— мию, мию
І не обмию...

Сірко (повертає до нього голову).

Кров? де кров? (Позирає на руки).

Лесь

Ги-ги!

Що, бачили? Чудний!

Жінки

Та цить ти, дурню!

(Перезираються одна з одною й хитають головами).

Лесь

Чого там — цить! та він тепер плохий,
Як і Пеньок: хоч лай, хоч похвали —
Йому однаково. Ось гляньте, гляньте!..

Сірко знов розглядає свої то одну, то другу руку.

Перша дівчина
Барвінку і нема.

К и л и н а (безпорадно).
Нарвать забула.

Перша дівчина
А без барвінку ж як?

К и л и н а (безпорадно озирється).

Нема барвінку.

(По хвильці задуми, ніби щось пригадує, вигочок
ясніє, й вона хутко перекладає квіти з пелени
на могилу).

Піду хутенько і нарву. (До Сірка). А ти
Постережи, бо Лесь порозкидає. (Підводиться).
Ти чуєш?

Л е с ь (регоче).

Ги-ги-ги! Авжеж!

К и л и н а
(підходить до Сірка й кладе йому руку на плече).
Ти спиш?

С і р к о (ніби прокинувшись).
Хотів би я навіки десь заснуть!

К и л и н а
Не треба, ні! Бо як усі поснуть,
Лишиться сам свинар та свині...
То хто ж од них устереже квітки?..
Пеньок — старий, безногий і безрукий,
І спить усе. А пані байдужé,
Бо любить буряки, часник, цибулю.
Роман в землі, Петро в степу заснув,
Сестра Оксана сих квіток не любить,
А поривається кудись усе
Квіток червоних рвать...

С і р к о (здригнувшись).

Оксана? Де?

К и л и н а
Нема її.

С і р к о

Червоні квіти ваблять
Отрутним пахом крові, і інші всі
Ми топчем без жалю, аби зірвати
Червону квітку й ошаліть в чаду
Її отрутних пахоців, як звір
Шаліє, кров почувши...
(*Позирає на руки знов*).

К и л и н а

Я ж іду —
Барвінку ще нарву, хоч страшно там.

С і р к о

Де страшно?

К и л и н а

У степу.

С і р к о

Чого там страшно?

К и л и н а

Як тільки вітерець дмухне, то й чуєш,
Як тирса шелестить: шу-шу! шу-шу!
Прислухалась недавно, чую — шепче:

Чи ти бачиш — ген за лісом
Степ широкий орють списом:
Всюди люди, всюди коні,
Свищуть кулі, шаблі дзвонять...
Хай же сіють, хай боронять,—
Квіти виростуть червоні.
Все припишло — тільки всюди
Нерухомі коні, люди,—
Чи то мертві, чи то сонні,—
Понад всім лихі, моторні
В'ються шумно круки чорні,—
Квіти рватимуть червоні...
(*Замовкає, загадавшись*).

П е р ш а ж і н к а

Не всі у неї дома.

Друга жінка
Так, не всі.

Третя жінка (зітхнувши).
Причинна.

К и л и н а
Я боюсь... Проте піду
І крадькома в яру за лісом
Нарву барвінку. Щоб не чуть, про що
Із вітром тирса шелестить, заткну
Чимсь вуха...

С і р ч и х а (виходить з лівого боку).
Ох, благала вже, благала,
Навколішках стояла, мої любі,
А він товче одно: ніхто не зна,
Чи твій Роман умер християнином
Чи бусурменином! А вам, кажу,
Хіба так важко вже прохарамаркать
Одну чи дві молитви?.. Щастя має,
Що панотець, священик, а то б я
Прибрала способу на нього!.. Де ж пак!
Мов пса, дитину в землю закопали
Без молитов, без співу, без попа!..

Перша жінка
Ох, горенько з таким попом, лебідко!

С і р ч и х а
А сей сидить — йому про все байдуже.

Перша жінка
(махає на неї рукою).
Не руш його, лебідонько моя! Коли
Та чоловік не при собі од смутку,
То краще вже не руш..

С і р к о
Мені байдуже?
Так, так... мені тепер усе байдуже,
Бо і мене самого вже нема.
Приснився сон, що щось було — і зник,
А з ним і привиди мої кохані.

С і р ч и х а

Ви чули?.. Так, як бачите, завжди він.
Який там сон і привиди?.. Кажі,
Ти підеш до попа чи ні?

С і р к о

Чого?

С і р ч и х а

Ой, лихо й горенько мені з тобою!
Ходімо, сестри, й ви та попрохаєм.
Рябу свиню йому пообіцяю,
То, може, змилосердиться і щось
Хоч над могилою та заспіває...

К и л и н а

Як укриє чорна нічка
Степ і поле, й засне річка,
Заснуть ліс і оболоні,
Хижі звірі заспівають
І до ранку позривають
Геть всі квіти ті червоні.

С і р ч и х а

Хай розбере, хто має розум! пху!
Про діло їм, вони ж таке верзуть,
Що й купи не тримається. Ходімо!
А то усе зготовила як слід
До панахидки, то хіба старцям
Роздять?..

С і р к о

Роздай.

С і р ч и х а.

А дідька не з'їдять?..
Який розумний! Пху! Дарма розмови!
Ходім, а то пописько спать вкладеться,
То не розбуркаєш і хаптурем.
(Підходить до дівчат).

К и л и н а (по хвилі задуми).

А як щезнуть хижі звірі,
То заплачуть хмари сірі,

Мов жінки на похороні,
І обмиють на три милі
Там кістки козачі білі,
Де зросли квітки червоні...
Зійде ж сонечко над лісом —
То пориють землю списом
Знов людиська невгомонні,
Бо на раду з ворогами
Злинуть лицарі степами
Квіти сіяти червоні!..

С і р к о

*(що слухав її, як зачарований, раптом
схоплюється й тупнувши ногою).*

Не злинуть, ні! доволі! На шляху
До звади я поставлю їм свої
Укохані в часи дозвілля мрії!
Як грім, вони над світом залунають,
Запалять розум тих, хто досі ніс
На прапорі своїм велике гасло —
«Святая праця й згода»! Їх зберу
В полки численні — хай то буде свій
Чи бусурменин, — дужою рукою
Їх поведу на бій безкровний всіх
З тими, хто квіти сіє скрізь червоні
І розлива широке море сліз.
Могутнє слово пролунає всюди,
Мов дзвін, і упаде з очей полуда
У тих, хто досі ще шукає правди
На списовій ключі і на мечевім
Блискучім лезі. Гей, до лави всі!
Шикуйтеся в полки!

(Бере за плечі Килину й ставить її перед себе).

С і р ч и х а

Та що се з ним!

О Боже праведний!

С і р к о *(до неї й до жінок).*

Ставайте й ви!

(Хапає її за руку).

С і р ч и х а *(виривається).*

Та одчепись ти, божевільний.

Сірко
(хапається за пістоль).

Ну!!

Сірчиха й жінки, низуючи плечима й тремтячи, стають поряд з Килиною.

Лесь

(схоплюється, зрадівши такому повороту справи, й сам стає до лави. Дівчата кидують убирати могилу й з вереском тікають у кущі).

До лави всі! шикуйтеся в полки!
Я, пане, списа маю... (Піднімає палицю).

А Пеньок?

Ви ж розбудіть і лицаря старого!

Сірчиха (плачучи).

Мовчи хоч ти, дурноголовий!

Сірко (торсає Пенька за плечі).

Гей!

Старий, до бою!..

Пеньок

(прокидається й здивовано озирается).

Що? обід принесли?

Сірко

(бере його за плечі, підводить і ставить поряд з іншими).

Ставай отут!

Лесь

А чи не мало нас?

Стривайте, пане, побіжу покличу

Я хлопців: тут вони за лісом десь

Пасуть телята й свині.

Сірко

Стій, мовчи!..

Одступає на кілька кроків назад і, пишаючись, любує з «війська».

Зупинивши погляд на Пенькові, стає, здивований, потім його чоло хмуриться. В цей час з лівого боку виходить Оксана, зодягнена козаком, і, здивована, стає під кущем стежити, що буде далі.

А друга де ж рука твоя й нога?

Куди тебе такого поведу?..

П е н ь о к

Ох, доки сонечко зійшло, роса
Повиїдала очі.

С і р к о

(зупиняє погляд на Лесеві).

Так...

Л е с ь (регочучи).

А я,

Мій пане, маю все: і руки й ноги.

С і р к о

(пильно дивиться йому в вічі).

А розум де твій? Чом не дав його
Тобі твій батько необачний?

Л е с ь

Батько?

А де він?

П е р ш а ж і н к а

Ох, лебедику, нема

У нього батька й не було його.
Безбатченко нещасний він. Колись
Походом на татар тут москалі
Ішли на допомогу козакам,
Стояли кілька день у нас, пили,
Гуляли й зводили дівчат із глузду,
То й Лесь із тих дітей із багатьох,
Що розумом своїм про той постій
Нагадують...

С і р к о (до жінок).

А ваші де сини?

Чому не прийдуть і не стануть в лаву
На місце ваше?

Ж і н к и

Та втекли ж на Січ

Іще тоді, як ти здоров поїхав,
Тоді, як...

С і р к о (дивиться на Сірчиху).

Так... А ти... тебе я знаю.

Ти вся... душею й тілом при землі...

С і р ч и х а

Ще б пак ти не знав! Віддай пістоля,
То швидко нагадаю я тобі про все.
Чи бачили таке? Десь господарство
Покинула напризволяще я,
А він тут вигадав у військо гратись!
Пху!.. осудовисько!.. Ходімо, сестри!

Рішуче виходить з лави, за нею, жахливо озираючись, ідуть
інші жінки й зникають ліворуч.

Л е с ь

(розчаровано).

Пропала гра! Стривайте, пане, я
Умить покличу хлопців... Тільки де ж
Наш ворог?..

С і р к о

Ворог?.. Нащо й ворог той,
Як ні з ким у вихід іти на нього.

Пеньок позіхає, чухається й знов сідає дримати на сонечку
під куренем.

Л е с ь

Чому пак ні з ким? Зараз я покличу...
*(Хоче бігти, але, угледівши, що нікого нема коло
могили, підходить, озираючись, до неї і палицею
починає копирсати там).*

С і р к о

*(сідає під куренем, схиливши голову на груди
у великій задумі).*

Де ж ворог справді?..

К и л и н а *(обнімає його за плечі).*

Ти стомивсь... спочинь:

Багато рвав ти їх, червоних квітів,
І вчадів...

С і р к о

Так, я вчадів: голова
Болить і мізок весь горить-палає.
Спочити треба поки що, а там...

К и л и н а

А там?.. Навіщо знать, що далі буде?

С і р к о

А там — ізнов на бій, але — де ж ворог?
Із ким іти?

К и л и н а

А ворог де? Я знаю.

С і р к о

Ти знаєш? де ж він?

К и л и н а

Знаю: ворог — тут.

(Показує на серце).

Чигай на нього в серці,— знаю я.
Отсе, було, засне і заміє,
Коли ж прокрадеться той ворог в серце,
Нема спокою вже: болить воно
Незнаним смутком, голова палає,
І кров кипить... Турботно се... не треба.

С і р к о *(слухаючи уважно).*

У серці ворог?.. Що ж тоді робити?

К и л и н а

А не пустить!

С і р к о

А як зробити се?

К и л и н а

А вбити!.. бо вже як ворога уб'єш,
Спокійно одпочинеш... Ти ж пильнуй,
А я піду нарву барвінку...

(Зникає праворуч).

С і р к о *(сам собі).*

Вбити?

А як його впізнати? Все життя,
Здавалось, з ворогом я воював,
А вбити і не вбив... А вбити тра.
Нехай, підстережу, коли залізи
У душу, в серце знов захоче.
(Оглядає пістоля, витягши з-за пояса).

Так,
Убити тра, бо поки він живий,
Життя нема нікому.

Л е с ь (упоравшись коло могили).

Я ж піду.

(Біжить ліворуч і наскакує на Оксану).

Оксано, ти?.. Справжнісінький козак!
Та гарний же який!.. Гаразд, що ти
Вернулася, хоч буде з ким тепер
Поженитися, бо я ж тебе
І досі ще кохаю. Ну, здоров!

(Обнімає її, але вона дає йому доброго стусана,
й він клубком котиться на сцену, гукаючи).

Ой, пробі! ой, рятуйте, люди!..

(Схоплюється й тікає в кущі.

Сірко підводить голову).

О к с а н а

(підходить до нього і вклоняється).

Здоров, преславний батьку! Не чекав,
Запевне, ти на мене швидко так?

С і р к о

(дивиться на неї, немов не пізнає).

Ти ж де узявсь?

О к с а н а

По справі військовій

Прислав мене до тебе кошовий,
Іван Стягайло, з Січі.

С і р к о

Військовій? (Сміється).

Своє я військо маю вже, та шкода,
Що кращий з війська того он... заснув...
Його червоним квітом отруїли.
Учадів дуже...

О к с а н а (дивиться на могилу).

Вчадів?.. То Роман?

Сірко схиляє голову. Оксана скидає шапку.

Хай мертві сплять: тривожити не тра
Ні тугою, ні смутком їх спокою.
Тебе ж отчизна жде.

С і р к о
(дивиться на неї здивовано, ніби не розібравши,
про що вона; потім раптом схоплюється).

Мене?! отчизна?
Чого ще їй од мене гра?.. Я все
Віддав давно вже їй! нема нічого
У мене!

О к с а н а
Як нема? а слава.

С і р к о
Слава?
(По хвилі задуми, похмуро сідає).
Навіщо слава та, коли із нею
Так холодно і так самотно.

О к с а н а
От!
Тому ж і кличу я тебе туди,
Де спалахне вона огнем захватним
І поведе до радощів нових
Преславних лицарів полки численні.

С і р к о
Запізно трохи: вже згорів давно,
Бо... дуже спалахнув... І так горів,
Що... бачиш: ось
(показує на Романову могилу)
спалив його... А там —
(махає рукою на степ).
Згорів і другий десь...

О к с а н а (сідає коло нього).

Нехай! Хіба
Не варт життя віддати, щоб так горіти,
Як ти горів і як горів Петро?..
Чи не за те тебе я покохала,
Що ти умів горіти все життя?

С і р к о (здивовано).
Кохала? ти?.. Ах, так... ти та... Оксана...
Я проклинаю день, коли тебе
Побачив вперше!..

Оксана

І даремно. Нащо
Клясти мене? Чи, може, не зазнав
Зі мною ти огневих щастя хвиль?
Чи, може, то не я вплела тобі
В вінок славетний щонайкращі квіти?
Коли б не я, чи не сидів би ти
Отут на хуторі, щоб годувать
Свиней на здір та сало і ковбаси?
І потай, уночі або й удень
Самітно десь, щоби сердита пані
Не бачила, солодку пестить тугу
В душі своїй за дивною красою
Палати і згорить?

Сірко (в задумі).

Коли б не ти...

Так, так... коли б не ти... А хто еси?
Мені здавалось часом, що тебе
Нема на світі й не було, а що
Мені приснивсь химерний, довгий сон...
Чудовий сон... так, сон... Що й все життя
Мое було лиш сон, а дійсність — то
Мої нездійснені, але прекрасні
Думки і заміри. Здавалось часом,
Що в мене дві душі: одна бурхлива,
Така, як ти, що світ увесь в пожежу,
Не загадавшись, радо запалила б.
Як засне першая, тоді вже друга
Прокинеться... Вона — лагідна й тиха,
Як те дівча причинне, що мені
З'являється часами тут...

Оксана

Сестра...

Сірко

Як промінь присмерковий... Та чого ж
Бракує їй, душі моєї спокійній,
Що звуть усі її, як те дівча,
Причинною?

Оксана

Бо й правда.

Сірко

Бач, і ти
Так само, як і всі. Чому ж, чому?

Оксана

Ти сам сказав, що їй чогось бракує,
І знаю я, чого бракує.

Сірко

Ну?

Оксана

Моя сестра — спустошена душа:
Одібрано у неї все, що мала.
Ти бачив, що зосталось...

Сірко (*ухопившись за голову*).

Ах, Петро!..

Оксана

Так само й ти, бо серце нічисте
Не б'ється палко за отчизну так,
Як серце лицаря Сірка. Але...
Що діється з отчизною твоєю?
Куди не кинь — усюди вороги,
Які роззявили неситу пащу,
Аби проглинати її. Засни —
І вмить вони сердешну проковтнуть.
Коли б ти міг розумним своїм словом
Заткнути пащі ті й переробити
Вовків тих хижих на ягнят, тоді б
Гризоти не зазнав, і вже ніхто
Не зважився б тебе причинним звати,
Бо сам би був причинним, знявши меч
На лагідне ягня.

Сірко

Але хто в силі
Переробити вовка на ягня?

Оксана

Ніхто.

Сірко

То що ж робить?

О к с а н а

Зміркуй вже сам.

С і р к о

(по хвилі задуми).

Виходить — кров?

О к с а н а

Коли хто звук читати

І розуміть написане кров'ю,
Письма той іншого вже не вчитає.
Хай першая твоя душа напише
Ім кров'ю те, чого так прагне друга,
Тоді вже зрозуміє всяк твої
Нові глаголи...

С і р к о

Все життя писав
Їх кров'ю людською, а врешті що?

О к с а н а

Вагаючись, писав.

С і р к о

Не розумію.

О к с а н а

Непевною рукою.

С і р к о (схопившись).

Як? моя

Рука непевна?

О к с а н а

Так. А все тому,
Що дві душі в своїх ти грудях маєш,
І що наважиться зробити одна,
Того не дасть зробити друга.

С і р к о (загадавшись).

Так,

Не дасть зробити друга...

О к с а н а

Пригадай,
Наприклад, вечір той на Запорожжі,

Коли поставила перед тобою
Я зрадника цього...

(Показує на могилу).

Ти що зробиш?

Замість того, щоб власною рукою
Його скарати, як дужому пристойно,
Розчуливсь ти, як батько, а не лицар,
І зрадника пустив, послушав-бо
Ти голосу душі другої...

Сірко *(в нестямі)*.

Так,

Послушав голосу душі другої.

Оксана

Гаразд, що вдруге нам попався він,
І, знаючи тебе, сама вже я
Свій присуд учинила, як тікати
З іншими хотів до Криму він...
А ти велів усіх їх перебити...

Сірко *(з жахом)*.

То ти... його убила?!

Оксана

Ні, скарала...

Сірко хапається за голову, але раптом одсмикує руки
й божевільним поглядом дивиться на них.

Так треба, так лицарське сумління
Од мене вимагало,— знала ж я,
Що батьківська рука і серце...

Сірко

*(ніби щось згадавши, хутко хапається за серце
й одсовується од неї).*

Серце?

А я й забув... Ти ворог той...

Оксана

(з жалем нахиляється над ним).

Який?

Чи ворог той, хто в серденько розбите
Ввійти до тебе хоче...

С і р к о *(хапається за пістоля).*

Я ж кажу...

О к с а н а

...щоб душу другу вбить, яка тобі
Стає до слави на шляху, яка
Зробитися суцільним заважає
Й міцним, як дуб, котрий не зна вагань,
А все росте угору. Чом же ти
Мене до серця не пригорнеш знов,
Як то було колись?..

(Хоче обняти його).

С і р к о *(схоплюється).*

Тебе? до серця?

Ха-ха! до серця стежку топчеш ти?
Гаразд, тепера знаю, хто еси.

О к с а н а

Та хто ж?

С і р к о

Ти ворог той лихий...

О к с а н а *(з жалём).*

Який?

С і р к о

(хапається за серце).

А то чого ж так серце заболіло,
І кров кипить та стукає в виски!
(Виймає з-за пояса пістоля).

Я вб'ю тебе...

О к с а н а *(схоплюється).*

За що?

С і р к о

З тобою вмре
І першая моя душа. *(Цілиться в неї).*

О к с а н а *(простягає руку).*

Стривай!..

А з чим лишишся ти, коли...

Сірко стріляє, Оксана, ступивши кілька кроків назад, падає.

...і другу
Спустошено тобі?.. Зо мною й ти
Умреш, коханий мій... Прощай... прощай...

Сірко з жахом слідкує, як вона умирає, хапається за серце
й падає. Пеньок прокидається од пострілу і з несвітським
жахом дивиться на них.

К и л и н а виходить з правого боку, з барвінком у руці, підходить
і нахиляється над Оксаною; очі їй поширюються з жаху.

С і р к о
(*піднімає голову й силкується посміхнутись
до Килини*).

Казала правду... Ворога знайшов...
І вбив... але... і сам конаю... край!..
(*Умирає*).

К и л и н а
(*підбігає до нього, нахиляється над ним, потім
сідає, кладе його голову собі на коліна,
вдивляється в неї й по хвилі тихо наспівує*).

А-а, люлі, люлі!
Як засвищуть кулі,—
Заірже твій кінь.
Ти ж лежи тихенько,
Спи собі любенько,
Спи і одпочинь!..

Ходить вовк степами,
В'ється крук над нами,—
А тебе нема!
Тирса хай шепоче,
Що собі захоче,—
Я присплю сама...
А-а! а-а! а-а!..

СЕВЕРИН НАЛИВАЙКО

ІСТОРИЧНА ДРАМА

*Високоповажаній
Софії Федоровні Русовій
з почуттям глибокої
відданості присвячує
Автор*

ДІЄВІ ОСОБИ:

Пані Оборська, вдова по магнатові.
Касильда, її годованка, сирота.
Михаль, старий дворецький в Оборських.
Ігнотус, єзуїт.
Наливайко Северин, гетьман козацький.
Орішевський, колишній гетьман королівський.
Лобода Грицько, гетьман запорозький.
Кремпський, ватажок шляхетської голоти.
Мазепа, полковник.
Мамай, отаман-кобзар.
Гуменицький Охрім, сотник у Лободи.
Дрига, піп-розстрига, Ігнотусів шпiон.
Семен, наймит у Наливайка на хуторі.
Пазина, нянька в гаремі, потім кастелянша
в Оборських.
Одаліска в гаремі.
Хотина, кабашниця.
Джура в Лободи.

Дівчата, козаки, вістовці,
невольники, невольниці, запорожці,
шляхта, голота, турки, кварцяники.

Діється наприкінці XVI століття.

ДІЯ ПЕРША

Гарем — великий орієнтальний покій киліімського баші.

Просто, на підлозі, на килимах та на подушках, сидять по-турецькому в мальовничім безладді наливайківці й визволені невольники. Біля вхідних дверей, у півзігнутих поставах — тремтять з ляку турецькі достойники, ліворуч од них, біля дверей в інші покої,— група невольниць.

На авансцені з правого боку — Наливайко, Орішевський і Мамай. Знадвору чути приглушену ясину бенкетуючої козацької голоти.

Н а л и в а й к о

(Молодий козацький гетьман — увесь рух і порив, сміючись, підносить угору кубка).

Гей, браття любі, браття милі,—

Козаки мої нетяги,

Голото бідная!

Чом засмутились, зажурилися?

Чи ж ми із вами та не добре дбали,

Що грубі мури високії руйнували,

Що лютого пана башу на горло карали,

А бідного невольника

З неволі турецької-бусурменської

На волю вольную випускали?..

(Схопившись на бистрі ноги).

Чи ж подобенство, браття мої милі,

Не радіти нам, не сміятися,

Заздалегоди живота смертю засмучатися?

Пиймо ж, гуляймо,

Ні на що не вважаймо!..

(Ходить поміж козаками з кубком і п'є з кожним, розрадуваний, розпромінений).

О р і ш е в с ь к и й

(закоханими очима слідує за ним).

Яка краса! Яка уroda! Боги

Одвіку кращого ще не створили.

М а м а й

Орел з степів широких, чорнокрилець,

І чи тверезий я, чи то в хмелю —

Ладна із уст моїх летіти пісня

Йому на славу, далєбі! А кобза

Сама дзвінкими струнами рокоче.

(Перебирає на струнах кобзи).

Н а л и в а й к о
(до козаків і невольників).

А чом же в вас порожні кубки?

(До турків).

Гей ви, панство турецькеє бородате!
Чи очі димом козацьким вам повиїдало,
Що ви не бачите порожніх дзбанів
У бідного невольника та козака?

Кількоро з достойників кидаються наливати мед до дзбанів.

Добре і вірно вам досі служили
Біднії невольники в неволі,
Щастя-долі не знали.
Лише в кайданах на білім тілі
Гострої тернини, червоної таволги

од вас заживали.

Послужіть же й ви тепер їм щиро:
Низенько ся вклоняйте,
Повні кубки медами наливайте
І випивати благайте!..

Загальний регіт і жарти.

А ви, бідні невольниці бусурменськії,
Чом смутні сидите, невеселі?
Чи за башою ваше серце тужить?
Ох-ох, немає вже його й не буде:
Чортам десь в пеклі вірну службу служить.

Сміх.

А ви любенько-гарненько
Послужіть тепера бідному нетязі-козакові
Хоч піснею веселою до меду.
Агов, Мамаю! вдар у струни золотії,—
Най величають нас невольниці смутнії!
(Вертається на своє місце, а Мамай переходить
до невольниць).

О р і ш е в с ь к и й ,
(обнімає й цілує його).

Мій лицарю прекрасний, промінистий!
Твоя краса невольниць засліпила,
Тож, зачаровані, й мовчать в нестямі.

Н а л и в а й к о (сміється).

Моя краса?.. То най же звеличають
Її вони, а то мені здається,
Що за башою лютим ронять сльози...

Х о р н е в о л ь н и ц ь

Ой гули, гули два голуби впарі —
Голубонько сивий, голубка миленька:
Ой, як мені любо, моя сизокрила,
Кохати, тулитись тобі до серденька!

Гей, як з чорних хмар, з-за синього моря
Злетіли-упали лихі яструбоньки,—
Розбили навіки коханнечко щире,
Загинуть в неволі сиві голубоньки.

Ой то не орел з широкого степу
Шугає-гуляє в киліємськiм полі,—
Летить Наливайко на воронiм коні,
Летить визволяти з тяжкої неволі!

В с і

(Піднімаючи кубки).

Гаразд! Гаразд! живе най Наливайко!
Живе най Северин, гетьман козацький!

Н а л и в а й к о
(до невольниць).

Гай-гай! сумнеє ваше величання!
Так темними ночами по степах
Нас величали часом сіроманці,
Коли вчували труп. То, може, й ви
Голосите гучную славу нам,
В самих же труп баші перед очима?..
Ачей же у баші проклятого,
В невіри-бусурменина
Ви краще дбали
І не таких йому сумних пісень співали?
Чи так, браття-нетяги,
Лицарство моє голоколіннеє?..

Г о л о с и

— А певне, що так!
— Але ж баша — то пан!..

Н а л и в а й к о (сміється).

Ну, що?! Зате йому тепер співають
Веселої десь гурії в раю.
А ми усе від нього перебрави,
Тож в спадок нам лишилися й пісні,
Яких йому невольниці співали,
Коли, вернувшись з степів широких,
В гаремі спочивав од крові він
Та, під пестливу пісеньку невольниць,
Тихенько засинав в обіймах ніжних,
Не чуючи, як той невольник плаче,
І стогне, і кайданами дзвенить
У нього по льохах його глибоких,
Кляне життя і свій страшний талан...

(Схопившись на бистрі ноги, грізний, як кара).

Прокляття! Чом одна лиш голова
В мерзенного?.. Ну, та нехай поки що!..

*(Киває страшний погляд на турків, які ще нижче
хилять голови, тремтячи з жаху).*

Кривавий бенкет не скінчився ще...

Я покажу залізни вам кайдани!

Я покажу вам і гірку неволю!..

(Проводить рукою по чолі).

Та що це я — сп'янів?.. Про що я пак?..

О р і ш е в с ь к и й (посміхаючись).

А сядь-но краще, любий побратиме,
Йй вогнем свого ти серця не жаргуй
На бенкеті веселім: на людей
Поглянь, небоже,— геть усі принишки,
Мов сподіваються, що вдарить грім
На буйні голови.

Н а л и в а й к о (посміхнувшись).

Ти маєш правду:

Мішать вино міцне не треба з кров'ю.

А то сп'янієш так, що й розум стратиш.

Ану... котра із вас баші співала

І танцями його пестила очі,—

Виходь, співай, танцюй, немов баша,

А не голота дивиться на тебе!

А ми — до кубків, браття,— пий, гуляй!

*(З гуртка невольниць виходить наперед покою одна з одалісок
і стає до танцю; друга в гурті приграє їй на лютні й співає.*

М а м а й
(з бандурою переходить на своє місце).
Геть, грибе,— най хтось інший сяде!
Н а л и в а й к о (до нього).

Глянть,
Старий, та губу затули рукою,
А то заслиниш!

М а м а й
(глянувши на одаліску).

Пху! чортяче зілля!
Сміх.

Коли ти Наливайко, то налий
У кубок мій порожній — буде краще,
Ніж бабу голуу на посміх ставить.

Н а л и в а й к о
Ат, відчепись! Мовчи, дивись і слухай!

М а м а й
Дивися сам, та не осліпни!
(Наливає й н'є)

Н а л и в а й к о (до одаліски).
Ну!

Невольниця з лютнею
(співає; одаліска під її пісню танцює).

На пишний сад спустилась ніч,
Закрився місяць мов чадрою.
О мій башо! мене поклич,—
Цю ніч не спатимем з тобою...

Ах ніч, ця ніч
Вся повна чар і млости!
Ах, мліє в них
І місяць в високості!

Твої уста — червона грань,
Що притаїлася у горні
О мій башо! ув очі глянь —
Ах, очі — діаманти чорні!..
Ах ніч, ця ніч! —
Несуть нас щастя хвилі.

Ах, мрії-сни
Ясні, рожевокрилі!
Візьми мене, цілуй, стискай!
Огнем палючим кров буяє...
О мій башо! З тобою рай —
Жагою серденько співає!
Ах ніч, ця ніч —
Цілунки і стискання...
Ах, най хоч смерть
В цю ніч — в цю ніч кохання!..

*(Докінчивши танець, одаліска мішається
в гурті невольниць).*

Н а л и в а й к о

А що, братове,— га? А правда ж, красно?
Баша, як бачите, не дурень був
І мав, псявіра, смак не кепський,— правда?

М а м а й

А пху! мов салом хтось намазав губи!
Отрута й гріх!

Н а л и в а й к о *(регоче).*

Ти глянь на козаків:
Принишки всі, забули й про меди,
А груди дихають, як міх ковальський,
І очі, як в вовків, огнем палають...
Не оден з них по праці боевій
Солодкою отрутою упився б...
Гай-гай, мої брати, нетяги любі!
Не для баші самого Бог родив
Це зілля приворотне,— чом же й вам
Хоч ніч одну по-панському не збавить?
Як пак співала тут туркеня та?..
Ах ніч, ця ніч —
Цілунки і стискання...
Гуляй, брати, а потім вибирай,
Кому яка найбільше в око впала!

К о з а к и

Гаразд!.. Спасибі, славний наш гетьмане!

Між невольницями переполох і замішання: вони злякано
тиснуться одна до одної.

Пазина

(вискакує з гурту невольниць на середину, од гніву несамовита).

Що? що?! То визволитель ти такий?..
Від одного собаки визволивши нас,
Ти хочеш кинуть псам своїм, ще гіршим?
Паскуднику! чи ти ж спитав — кого?..
Туркєня, кажеш ти, перед тобою,
Затисши в серці свій несвітський жах,
На втіху вам світила грішним тілом!
Туркєня, га?.. А ти ж спитав, поганцю,
Звідкіль узяв баша туркєню тую?..

(Біжить до гурту невольниць, хапає одаліску за руки й силоміць виводить наперед).

Іди, дурна! скажи поганцям цим,
Яка туркєня ти!

Мамай

Оце дак баба!..

Гей, Северине, стережись! Очей
Пильнуй, бо видере тобі, бігме,
Із лоба їх, люциперова теща!

Пазина (до Мамає).

А щоб тобі язик усох, старий
Собако! Сам люципер ти!..

(До Наливайка).

Чого ж

Мовчиш, гетьмане славний? Розпитай!..

Наливайко

(зняковівши, до Орішевського).

Прийти до пам'яті негоден я..
Лайками ошелешила мене,
Немовби громом, клята баба... Як ти
На це?

Орішевський (посміхаючись).

Що ж... Має правду, а від правди
Козак не сміє ухилатись.

Наливайко (до одаліски).

Ти

Звідкіль, дівчино красна?

Одаліска (*тремтячи*)

Я... з Волині...

Отця духовного донька я...

Наливайко
(*кинувшись на місці*).

Що?!

То не туркенья ти?.. А як попала
Баші у лаби до гарему,— га?
З татарським ясирем?

Одаліска

О, так, мій пане!

Наливайко

А де ж навчилася ти танців красних?

Пазина

Та вже ж не в батька з ненькою — це певно!
А ти ще тих спитай. Нас цілий гурт
В баші самого лиш. А скільки ще
По інших турках по багатих! От
Хоч би і в тих, що там коло дверей
Стоять, дрижать, і шибениці ждуть.
Ти гнізда їх пустив за димом всі,
Але про тих, що в гніздах, у неволі,
В гаремах ниділи роками, ти
Забув, гетьмане славний...

Наливайко (*спалахнувши*).

Я забув?!

Зважай на те, що плещеш безсоромно!
Хіба не я цих визволив з неволі?

(*Показує на невольників*).

Пазина

О, так,— про лобуряк ти не забув
Таких, як сам. А нас, жінок, за що
Ти маєш, га?.. За іграшку чи ні?..
Хто козакам, безличнику, хотів
Допіру нас віддати на поталу?..

Мамай

Та ти заткнеш сьогодні писка, бабо?
Всю бесіду перепсувала нам,
Чортяча коцюба!

П а з и н а

Чого гарчиш,
П'яного осоружний!.. Ти гадаєш,
Що я не знаю, хто ти? Знаю добре!
Та й хто не знає Мамай п'яницю,
Здобичника старого!..

Мамай (ошелешений).

Пху, чортице!..
Та хто ж ти й звідкіля мене ти знаєш?

П а з и н а

Хто я?.. Скажу, не бійсь,— не погаю,
Але держись, бо скрутишся від болю,
Коли не всю ще душу утопив
Ув оковитій ти... Ба ні, не всю...
Хоча і стерво ти останнє...

Мамай (огвернувшись).

Пху!..

П а з и н а

...Але пісень коштовну таємницю
Господь тобі, безличнику, одкрив
Занадто щедро, й зрозумієш ти,
Хто я...

Н а л и в а й к о (як зачарований).

І справді, хто, старенька, ти?

П а з и н а

Допіру тут хвалився ти, гетьмане,
Й казав, що вітер степовий єси.
І правду мовив ти: як буревій,
Як ураган, з пустель злетів ти раптом
Туди, де правду нашу степову
Хижацька сила і сваволя топче.
Тим славен ти єси, могутній орле,
Від Килії й до славної Варшави,
Від грізного Дніпра й до Семиграду,
Хоч час суворий ще не посріблів
Препишних кучерів над думним чолом.
Так, вітер ти... орел ти чорнокрилець
І горе яструбам, на котрих впало
Твоє зненацька око винозоре...

Н а л и в а й к о (нетерпляче).

Але хто ти?..

(До Орішевського).

Це загадка якась.

П а з и н а

Ти вітер степу, дух його страшний,
А я... його я серце, мій гетьмане...
Я серце те, що від князів іще
Без краю сходить кров'ю през незгоду
І през нерозум ваш...

Г о л о с и

— Чуднії речі!..

— Хто вона, й до чого мова ця?..

— Вона причинна!..— Навіжена баба!..

Наливайко робить знак, і всі стихають.

П а з и н а

Що? що?! Причинна я?.. Я навіжена?
Авжеж, що так!.. Віками сходить кров'ю
І розум зберегти — над силу це
І Прометееві самому.
(Втирає сльозу. Наливайко й Орішевський
перезираються здивовано).

О р і ш е в с ь к и й

Хто ти?

Шляхетського високого якогось
Ти роду полонянка?

П а з и н а

Хто сказав?..

Минулося... Зосталося лиш серце —
Розбите серце степу, й квилить-плаче
За дітьми, мов та чайка степова.

О р і ш е в с ь к и й

А де ж твої, шановна пані, діти?

П а з и н а (оспало).

Мої?.. Й твої... і їхні...

(Показує на всіх).

...Діти степу...

Одні орлами вільними, як ви,
Шугають попід хмарами на здобич...
Другії стогнуть тяжко в полоні,
А треті... там, на півночі, в неволі,
В ярмі магнатським у панів вельможних
Працюють на ріллі на ріднім полі —
Вже не своїм... Гниють живцем на буртах
Салітряних по рідних по степах —
Теж не своїх, а панських... Інші знов
Печуться вік по броварнях, гуральнях,
По панських палацах торгують честю
Й за лакомство нещасне продають
Сумління батьківське і помагають
Панам кувать кайдани на братів...
Минають дні... ще безліч буде їх —
І вільний степ під панською п'ятою,
Мов гаддям, закишить рабами всюди...
А вітер степовий розмає буйно,
Превесело над степом панський прапор,
Крутитиме ретельно вітряки
І зерно золоте панам на хліб
Молотиме, щоб жили у розкошах...
Ти чуєш, вітре степовий,— ти чуєш,
Яка тебе спіткає доля?..

Орішевський *(набік)*.

Диво!

Це піфія якась...

Наливайко

(не зводить з неї зачарованого погляду).

А що ж чинити?

Пазина

Чинити що?.. Мене питаєш ти?
Мене, що розгубила по степах
Дітей своїх і кров'ю ізійшла?..
Ночами довгими страшні ці роки
Неволі бусурменської я все
Лиш думала про те, чинити що,
А вигадала що? — Анічогісько!..
Ти — вітер степу, волю любиш ти
Над все, і світу бачив десь чимало,

Але... щоб знать, куди свій справить чин,
Єдиного тобі бракує до всього,
Що маєш ти, мій лицарю завзятий...
Веселий ти тепер і безгурботний,
Тому й не знаєш, що чинити тра.
Це знає той, кому раз в серце вп'ється
Гадюкою глибокий, гострий жаль!..

(Натхненно).

І ти цього зазнаєш, мій гетьмане!
Так мусить бути,— чуєш?.. І я скажу:
Іще не сяде сонечко сьогодні,
Як ти вже знатимеш, чинити що!..
(Зникає в гурті невольниць).

Н а л и в а й к о
(немов спросоння).

Не сяде сонечко сьогодні...
(Озирається).

Таж

Воно надвечір вже і незабаром
За гори скотиться далекі...

М а м а й
(брязнувши в струни).

Ат,

Дурне! Балакала стара до смерті
Та все чорт батька знає що! Ось глянь,
Як засмутила відьма всіх! Ану,
За мною, товариство, підтягай!..

Х о р к о з а к і в

Ой не п'ється оковита,
Огидли меди,—
Болить моя головонька
З якоїсь біди.

Ой вре море, вре,
Хвилоньками грає,
Козакові-нетяжищу
Спокою немає.

Та де ж вона узялася,
Козацька біда?
Чи не тая то в запасці
Вдова молода?

Ой вре море, вре,
Шумом закипає,
Козаків-нетяжищу
Щось серденько крає.
А у вдови чорні очі,
Подивиться — край:
Хоч женися, хоч вдався,
Хоч так пропадай!
Ой вре море, вре,
Хмара наступає,
Козаків-нетяжищу
Рятунку немає.

Н а л и в а й к о
(знову веселий, розпромінений).

Ох і спасибі ж вам, браття любі,
Козаки мої нетяги,
Що піснею веселою своєю
Смертельною ви тугу одігнали,
Свого гетьмана розважали!..
Гей ти, бабо-бранко,
Чи проста селянко,
Чи вельможна шляхтянко,—
Того не знати,
Як на ймення тебе звати!
Гетьманським словом своїм присягаюсь
Доти сердечного спокою не знати,
Доки всіх вас бідних невольників
З неволі турецької,
Віри бусурменської
Та не верну до рідного краю
На ясні зорі,
На тихі води,
У край веселий,
У мир хрещений!..
Най буде слава славна
Поміж козаками,
Поміж друзями,
Поміж лицарями,
Поміж добрими людьми!

Г о л о с и

— Амінь! — Нехай живе здоров
Гетьман козацький Северин!

Турки розносять меди; бенкет точиться далі.

Н а л и в а й к о (до Орішевського).

А ти чого, мій любий побратиме,
Замисливсь так?

О р і ш е в с ь к и й

Із голови не йдуть
Старої бранки мудрі речі.

М а м а й

Мудрі?..

Жіноче слово — шум на хвилях моря:
Затихло море, хвилі полягли,
І шум — немов той лизень ізлизав.
Правдиве ж, мудре слово — в глибині,
В душі людській таїться аж на дні.

О р і ш е в с ь к и й

Немало десь таїлось їх — тих слів —
І в неї у душі на дні глибокім,—
Щоб зворушить ту темную безодню,
Була потрібна буря аж така,
Яку навів вітер степовий...
Промовила безодня... Але як!..
Не раз, не два безсонними ночами
Й моя від дум таких тяжіла голова...
На правду нашу й волю степову
З усіх боків вовками зазіхають
Несито хижакі: татари, турки,
Магнати лядські, а із ними й наші
Перевертні вельможні...

Н а л и в а й к о (весело).

Ат, дурне!..

Чи я, із діда-прадіда козак,
Не бив цю панську ледач смертним боєм,
Коли на нашу правду зазіхала?

О р і ш е в с ь к и й

Це так... Їх бив Підкова, бив їх Шах,
Немало їх Косинський Криштоф товк,
Товчеш і ти, мій лицарю одважний,—
А врешті що?.. З Волині до Лубень,

До Поля Дикого — чиї усюди
Безкраї займища в степах козачих?

Н а л и в а й к о

Най бавляться,— тож на папері лиш
Король роздав панам чужі степи...
Простягне ж руку хтось — дістане одсіч.

О р і ш е в с ь к и й

Гай-гай! літаєш ти верхами, брате,
Своєю думкою — правдивий вітер.
Ти глибше глянь: в магнатів на папері
Лиш степові безлюдні пустелі,
А землі ті, що людом закишили,
Давно пишляють замками навколо,
Колись же вільний люд — у них в ярмі.

Н а л и в а й к о

Ярмо там, брате, тягне той, хто хоче,
А хто не хоче — той у мене ось —
(Показує на козаків).
Або на Запорозжі в Лободи.

О р і ш е в с ь к и й

А землі ж як, загарбані панами?

Н а л и в а й к о

Ого! землі неміряної безкрай:
Іди, сідай, де серце забажало,
Де уподобала душа,— навкруг
Усе твоє...

О р і ш е в с ь к и й

Аж поки прийде пан .
І запряже тебе в ярмо, а землю
Собі загарбає. То що тоді?

Н а л и в а й к о

А те, що чиним ми!

О р і ш е в с ь к и й

А чом же ви
Того та не вчинили там, нетяги,
Де вже осілися пани магнати?

Н а л и в а й к о

Та кинь ти про панів! Кажу ж тобі:
На світі місця всім доволі є.
Чи так кажу, мої братове любі?
Нехай живуть, та нас не зачіпають,
Бо хто з нас, братця,
Буде сміяться,
Того... най начувається, ледащо!

Г о л о с и

— Ого! тому не з медом буде!
— Як туркам цим!..

О р і ш е в с ь к и й (зітхнувши).

Ох-ох! дивлюсь на тебе я, гетьмане,
Мій лицарю над лицарями всіми,—
До бідної голоти серцем молодечим
Ти припадаєш щиро й не лукаво:
Такий лиш ти один,— нема другого.
І в серці я своїм плекав надію,
Що ти збагнеш трагедію степів
Широких, вільних... у своїм безвіллі,
Що кликнеш клич до бідної голоти
Від моря Чорного аж до Литви,
І силу ту страшну відважно кинеш
На гордую Варшаву й дальній Краків,
І в корні підотнеш другу силу,
Що так поволеньки, але потужно
Бере в міцні обійми вільний степ,
А підотнувши, з правди степової —
З козацької голоти створиш ти
Державний лад без пана і без хлопа,
Й такий міцний, щоб вже не лиш магнати,
А й сам люципер зуби поламав.

Н а л и в а й к о

Гай-гай, мій брате,— в хмари залетів ти!
Чи буде з того нам користь яка,
Чи ні, а короля ми роздратуєм.
Навіщо це?.. Його пресвітла милість
Гуляти нам степами не боронить
І навіть стації дає, а волі
Нам не уймає: хоч — сиди без діла,
А хоч — іди на бусурмена смертним боєм,
А то й на неслухняного магната.

Орішевський *(хитає головою)*.

Так, так... Вже бачу я, що передчасно
Свою з тобою мову розпочав,
І правду баба та казала тут,
Що втілити ідею той здолає,
Хто тугою глибокою її спочатку
Із серця перев'є й покропить ревню
Пекучими сльозами.

(Спускає голову на груди).

Наливайко *(обіймає його)*.

Кинь журбу,
Старий мій побратиме,— чи ж козак
Не пан над серцем власним і душею?
А думи геть! Живи, поки живеться,
І мислями вперед не залітай.

(Цілує його).

Мамай

То відьма їх накракала стара.
Ану, брати, до танцю, хто охочий,—
Гонім до дідька лисого той сум!
*(Б'є по струнах. Дехто з козаків пускається
в танець)*.

Небога Хотина
Нетягу любила:

Ой цілуй же мене,
Ой милуй же мене,
Шкарбанюжище старий,
Трясця мамі твоїй!

Ой рад би кохати,
Рад би цілувати,—

Заказав мені пік,
Щоб халяви не пік,
А щоб постив, і говів,
І м'ясива не їв.

Під час танцю в дверях з'являється обідраний, змучений
вістовець і щось питає в турків: вони показують на Наливайка.

Наливайко
*(з дитячою втіхою, нічого не помічаючи, ляпає
в голоні)*.

Ану, шпаркіш, шпаркіш! Нехай земля
Палає під ногами!

(До Орішевського).

Та розважся ж,
Не псуй нам бенкету суворим видом!

Орішевський мовчки показує на вистовця, який бистро пробирається крізь танцюристів до гетьмана.

Мама й
В небоги ж Хотини —
Що грудей, що спини:
І сюди позирни,
І туди повер...

Помітивши вистовця, раптово вривас. Танець припиняється.
Загальна увага.

Наливайко
(до вистовця здивовано, хоч сміх ще промінить
виг його).

Семен?!

Вистовець (важко дихаючи).

Це я... це я, гетьмане мій...
Летів до тебе тиждень без перепочинку...

Наливайко
Що сталося?..

Вистовець
На хутір наш напав
Пан Калиновський з уграми своїми:
Забрав усе, зайняв ґрунти, а батька
Твого старого вбив...

Голоси
— Прокляття!..
Наливайко (спазматично шепоче)

Що?!

(Раптово тигром стрибає до вистовця й хапає
його за горло).

Ти брешеш, проклятий!!!

Орішевський і Мамай кидаються й розводять їх.

Як?! Батька вбив?!
Стривайте... що ж це?.. Грім небесний... кара?

За що ж... за що?.. Один у мене батько...
За що ж найтяжча кара ця?.. за що?!

Орішевський

Бач, сталося... Але ти заспокойся,
Мій брате...

Наливайко (*опритомнюючи поволі*).

Заспокоїтись?.. мені?!

Так, заспокоюсь я, але не тут,
А там!..

(*Махає рукою на північ. Озирається по всіх
і опановує себе*).

Даруй, Семене, я не хтів...

Вістовець

Нічого, мій гетьмане: лихо те,
Що я приніс, і мертвого запалить.

Наливайко

Спасибі, брате!..

(*Хапається за голову*).

Тату... тату мій,

Єдиний, дорогий!..

(*Падає на місце, де сидів перед цим,
і гірко риде*).

А я... а я...

Тут бенкетую... Гріх і кара разом...

(*Підводить голову*).

О, проклятий магнате!..

(*Схопившись на бистрі ноги*).

Ні, стривай!..

Не ронить Наливайко сліз дарма...

Мої нетяги любі...

Козаки

— Ми з тобою,

Гетьмане любий наш!..— Хоч і на пекло,

Не то, що на магнатів!..

Наливайко

Так... спасибі!..

На коні ж, любі!..

(*Хоче йти*).

Орішевський
Постривай... А з цими
Як буде?
(Показує на невольників).

На ливайко (махнувши рукою).
Ти зостанься тут... Чини
Що хочеш з ними..
(Погляд його падає на турків).

А оцих... оцих
Панів поганих бусурменських — всіх
На шибеницю,— теж магнати!..

Орішевський
Добре,
Все буде зроблено.
Турки (падають навколішки, благаючи).
О, змилосоєрдься!..

На ливайко (показує на невольників).
Благайте їх, а не мене! Мене
Благатимуть панове інші. Годі!
На коні, браття!
(Бистро виходить. За ним Мамай і козаки).

Пазина (підводиться, розрадувана).
Сталося нарешті:
Жаданий вдарив грім, і степ страшний
На ворога повіє ураганом!..

ДІЯ ДРУГА

Велика їдальня в магнатському домі Оборських. Стіни увішано оленячими рогами, зброєю тощо. В передній стіні — вхідні двері; в лівій — двері в інші покої; в правій — двоє великих вікон. Ліворуч — великий комин, праворуч — величезний кременець. Вечір. Полум'я з коми́ну осяває темну фігуру Пазини, що сидить, спершись ліктями в коліна й підперши руками голову, перед коми́ном. По підняттю завіси, по павзі, входить старий дворецький Михаль з свічкою в руках.

Михаль
(помітивши Пазину, піднімає свічку й оглядає
Пазинину постать).

Пазино, ти?..

Пазина
(буркнувши, не рухаючись).

Та бачиш же.

Михаль
(ставить свічку на столі, підставляє стільця,
збираючись засвітити свічки в мелюзині
з позлотистих оленячих рогів, що спускається
над столом в стелі).

Вже час

Світити: пані наказала вже
Зібратись швачкам...

Пазина
(випростуючись).

Постривай... Послав?

Михаль
(озирнувшись на двері до покоїв).
Авжеж... Вже досі там.

Пазина
Спасибі. Але...
Слуга той... певний?.. Може, він...

Михаль
(сміється).

Вони,

Голубонько, тепера певні всі:
Відколи став під Баром Наливайко,
По два, по три зникає їх із двору
Щодня... чи пак щоночі. Лихо в тім
Лише, що вже назад і не чекай
Його з конем.

Пазина
(заспокоєна, знов схиляється в задумі).

Та байдуже мені,
Аби листа гетьманові до рук
Подав.

Михаль
(лізе на стільця й засвічує свічку).

Подасть, не бійсь. Чи певна ж ти
В тому, що написала?

Пазина

Тобто?

Михаль (тихо).

Втім,

Що у панянці нашій ти дочку
Свою пізнала.

Пазина

Не турбуйсь — пізнала.

Михаль

Та як?

Пазина

На лівім рамені малі
Два знаки є у неї змалку ще.
Колись об пліт поранилась була.
А друге, що покійний пан Оборський,—
Сама ж про те розповідає пані,—
Вертаючись з невдалої погоні
За ординським чамбулом, підобрав
Дитя за нашим хутором у лісі.
А третє ще: вона у батька вся.

Михаль (злазить з стільця).

Та чом же не признаєшся до неї?

Пазина

Не час іще... Стару вона так любить,
Як матір рідну... А крім того, й те,
Що з неї зроблено тут католичку...

Михаль

Ну, й дочекаєшся, поки, побравшись
З коронним гетьманом Жолкевським, панна
Чкурне звідсіль аж до Варшави.

Пазина (б'є кулаком по коліні).

Ні,

Цього не станеться!

Михаль

Чому?

Пазина

Коли ж
Це станеться, то я скажу тоді,
Що Наливайко — це останній дурень.
Ти розумієш?

Михаль

Так!.. Я розумію:
Піймавши пташку в руки, Северин
Тим самим і Жолкевського до рук
Любенько прибере... Ха-ха-ха! Мудро!
А ти — з дочкою будеш...

Пазина

Ти не знаєш,
Чого чернець отой прибув із Бару?

Михаль

Чому не знаю? Знаю. Пані каже,
Що він вінчати буде молодих,
А я гадаю: носом він почув,
Що в Бар ось-ось ускочить Наливайко,
І піп задалегідь утік сюди.

Пазина

Можливо, й це... Але тут ще щось єсть.
Щось до Касильди горнеться він дуже...
Не знаєш: він раніш її не бачив?

Михаль

Як пак не бачив! Це ж її навчитель
Ще із Варшави...

Пазина

Так?.. Хм... ну, цей навчить!
(Дослухається).
Іде хтось...

Михаль

(відставляє стільця до стіни).

Мабуть, пані та дівчата.
Ну, я піду... Пазино, на добраніч!..
(Іде до вхідних дверей).

Оборська
(входить; за нею кілька челядок із шитвом
у руках).

Це ти, Михалю?.. Постривай... Ну, що
Там чути в тебе?

Михаль (вклоняючись)
Втішного нічого,
Ясновельможна пані. У дворі,
Як тільки з військом рушили до Бару
Лабендзі, лицарі преславні...

Оборська (зітхнувши).
Ох,
Мої зяті кохані!..

Михаль
Челядь клята
Один по одному зникають з двору...

Оборська
Куди ж вони?

Михаль
Хіба про це хто скаже!
Нікуди більш — до Наливайка в табір.

Оборська (в гніві).
Невдячні пси! За панські добродійства,
За те, що з ласки ми їм даємо
Для кожного і працю, і поживу,
Вони при всякій нагоді ладні
Лайдацьку руку зняти на панів...
Перекажи, Михалю, там в дворі,
Що милосердя тим, хто втік, не буде,
Що їх назад в кайданах приведуть...
Для того ж, щоб була наука іншим,
Утікачам звелю я повтинати
Носи і вуха,— чув?

Михаль (вклоняється).
Перекажу,
Ясновельможна пані. Вже немало
І так їх є, безвухих та безносих,

Але не каються. Ну, що ж, нехай
Ще побачать панську ласку, дурні!

Оборська

Авжеж, авжеж... Іди й пильнуй там добре.

Михаль, вклонившись, виходить.

А ви чого ж це стоїте?.. Сідайте
І за роботу!..

Дівчата сідають і починають шити, мережити, гаптувати.

Ох, не в добрий час
Розпочали ми справу з шлюбом цим!..
(Сідає й починає щось шити).

Пазина *(не рухаючись)*.
Так нагло степ загомонів...

Оборська

Де нагло!..

Часу не мало вже сплило відтоді,
Як Калиновського спалив доценту
Харциз той проклятий, що звать його
Гетьманом Наливайком. Всі у них,
Хто лиш збере ватагу розбишак,
Гетьманами себе взивають...

Пазина

Звичай

У них такий.

Оборська

Ох-ох... Пан Калиновський
Утік собі здоров аж до Варшави,
А Наливайко розгромив під Луцьком
Панів, які йому не завинили,
А з'їхались на рочки судові,
І добра їх пожакував... А далі,
Як тигрус, кинувся уже на всіх:
Побив Семашків, Потія, Терлецьких
Під Пинськом, бивсь в Копиліві, під Слуцьком
І опинився в Могилеві... Звідги
Загрожував, що виб'є панство впень,
Зруйнує геть Варшаву й навіть Краків,

Не боячись ні короля, ні Бога...
Князь Радзивілл прогнав його звідтіль —
Погнав сюди, на лихо наше й згубу,
А сам вернувся до Литви. Щоправда,
Король наш найясніший вже послав
Одкликати з Семигороду військо
Кварцяне і коронного гетьмана
Жолкевського, що незабаром стане
Моїм, вже третім, зятем... Ось-ось-ось
Прибути має з військом, та чи встигне?
Харциз уже націлився на Бар.
Коли зяті мої не оборонять
Від нього міста — край тоді всьому...

Входить К а с и л ь д а. Пазина, почувши її ходу, випростовується
на стільці й далі не зводить з неї очей.

К а с и л ь д а

*(почувши останні слова, підходить до пані
Оборської й, ніжно обіймаючи її, притуляється
личком до її обличчя).*

Спокою, мамо-серденько, спокою!
Заступниця у нас Свята Діва:
Ми під її пречистим омофором,
І жадне лихо не спаде на нас.
(Сідає коло Оборської).

Оборська

Спасибі, серденько... але — вже впало!..
(В безсиллі спускає руки з шитвом).
Несила, ні... І руки — мов чужі,
А в голові — татарська веремія,
І тріщать від дум лихих, тривожних скроні.
Ах, Наливайко той... ті гультяї!
Немає впину їм. Мов духи степу,
Злучившись в один нестримний буревій,
Вони метуть усе, що на путі
Своїй зустрінуть. Де пройшли вони —
Руїна там і чорні пожари.

Челядки непомітно презираються, посміхаючись.

К а с и л ь д а

(в задумі).

Так, так... Страшне воно, те степове
Лицарство... подих степу той могутній...

І славен буде вічно той, хто спинить
І хто навек його розвіє...

Оборська (обурено).

Що?!

Чи не гультяйство степове зовеш
Лицарством ти, — оте ледаче бидло —
Броварників та винників дурних,
Що на здобичництво лихе, хижачьке
Зміняли тиху працю на панів,
Своїх добродіїв і милостивців?..
Чи орди будників страшні і чорні
В лицарство славне ти пошила, доню?

Касильда

Але ж там Наливайко Северин
І Лобода Грицько з січовиками,
А лицарів таких не густо, кажуть,
І в цілій Речі Посполитій навіть...

Оборська (сплеснувши руками).

О, Єзус-Маріє!.. Та звідкіля
Про це ти знаєш? Хто тобі сказав?

Касильда

О, мамочко, не треба хвилюватись,
Бо хто ж про це не відає?.. Вся челядь
У нас самих про це лише шепоче...

Челядки знову презираються й ще нижче спускають голови
над роботою.

Оборська (злякано).

О, Боже мій! Я так і прочувала...

(Схаменувшись).

Дівчата, геть ідіть... лишіть роботу:
Вже досить на сьогодні... Та глядіть —
Дурниць не переказуйте там всяких
Поміж собою й другими також!..

Дівчата лишають шитво, вклоняються й виходять.

Ох, небезпечна річ розмови ці
Й таємні шепоти поміж цим бидлом.
У мене вже і серце не на місці...

(Бере роботу).

Як тільки чутка піде десь про те
Страшне гультяйство степове,— дивись
І в дворищі вже іншим духом віє,
А хлопи клятї дивляться на тебе
Вовками з хмизу... Дяка Господеві,
Що хоч зятів потужних маю близько,
А то б не бачити ні послухання,
Ні жодного одбутку з харцизяк.
Самим до плуга стати довелось би
І попрощатися з усім навіки:
Забуть медову й іншую данину,
І поволощину, й уходи рибні,
І покуховщину, й торгове мито,—
Та це ж і світові прийшов би край,
Коли б та пан гербований позбувся
Слухнянства хлопського!..

(До Касильди).

А ти — лицарство...

Харцизтво це, сваволя степова,
А Наливайко твій... та й Лобода
Здобичники і гайдабури — от що!

К а с и л ь д а *(посміхаючись)*.

Чому ж вони мої?

Оборська

А як же ні?

Адже ж твоє до них так лине серце —
До лицарів отих, степовиків...

К а с и л ь д а *(сміється)*.

Чому і ні? Всі кажуть: Наливайко —
Шляхетний красень, лицар і з гонором,
Ще молодий, високої освіти,
А брат його — духовником у князя
Острозького...

В дверях до покоїв стає непомітно фігура Ігнотуса
й дослухається до розмови.

Оборська

Жартуєш, доню, ти,

Чи кажеш це поважно — я не знаю...

Але тобі тепер, як нареченій

Коронного гетьмана, не годиться

Такі думки в своїй голівці мати,
Тим паче ще й при людях говорити.

К а с и л ь д а
(переставши сміятись).

Даруй, мамунцю, я дурна, негарна...
Не мене іноді немов находить...
А що — сама того гаразд не знаю...
Тих розбишак ненавиджу всім серцем
За те, що віру католицьку нашу
Безбожно топчуть, слуг її святих,
Її святині топлять у крові
І димом геть пускають в небуття.
Ненавиджу я їх і проклинаю,
Але... позбутися не в силі чарів,
Які цей гомін степу навиває...
Не маю сил позбутися тривоги...

Оборська

Та що ж тут дивного, моя дитино,
В самої в мене серце не на місці...

К а с и л ь д а

Не те, мамунцю, ні... Я не боюсь...
Страху не маю я... Моя тривога —
Це туга мов якась за тим, чого
Не маю я, а мають доста ті
Відважні демони степів безкраїх,
Той Наливайко-красень, Лобода...

Оборська

Не розумію я... Не хвора ти?..
Як очі й лиця в тебе запалали...

П а з и н а
(не зводячи з неї очей).

Вона, вона... Прокинувся в ній степ..

К а с и л ь д а

Яка могутня й красна сила ця!
І вабить рівною із нею стати
І кинутись у бій... чи попліч з нею —
На всіх і все, чи вдарити на неї
І розтрити впень, пустить за вітром

Або, як дикого коня, впіймати,
Приголтати й любенько осідлати...

Оборська

Лицарське діло, доню, це. А нам,
Жінкам, довіле їм допомогти
Молитвою пречистій Панні Діві.
Не зглянешся, як ось до нас прибуде
Гетьман коронний...

Ігнотус

*(показує на освітлені галекою пожежею вікна,
чого присутні за розмовою досі не зауважили).*

Кара Божа, кара!..

Всі злякано підводяться й дивляться в напрямку вікон.

Оборська *(з жахом)*.

Спізнивсь гетьман... це ж місто Бар горить...
Зяті мої, зяті!..

(Закриває лице руками й падає в крісло).

Касильда

(стоїть, як зачарована, не зводзячи очей з пожежі).
Краса... Огневий вітер із степів...

Пазина *(тихо)*.

Так, доню,— вітер степовий гукає...

Касильда

(бистро обертається й пильно дивиться на неї).
Чи то мені почулося, Пазино?..

Пазина *(отямившись)*.

Про що ти, ясна панно, я не знаю?..

Оборська

Що сталося із ними там?.. Чого
Ви мовчите усі?..

Касильда

О, мамо!

Ми ж певного нічого ще не знаєм...
(Нахиляється над нею й обіймає її).
Спокою, ненечко, спокою: Діва
Пречиста нам заступниця міцна.

Михаль (вбігає).

Ясновельможна пані, там вістовець
Примчав конем з-під Бару від панів
Лабендзів...

Оборська (схопившись).

Чом же ти його не пустиш?!

Михаль обертається й відчиняє вхідні двері, закликаючи кивом
голови вістовця. В ту ж мить переступає поріг змучений,
скривавлений, вістовець з перев'язаним чолом.

Ах, жах який!..

(Знову падає в крісло).

Що сталось там?..

Вістовець (вклонившись).

Мене послав вельможний пан Лабендзя
Переказать ясновельможній пані,
Що з Бару мусіли ми вийти геть
Під тиском Наливайка й Лободи
Й засіли в балці при Кривім Шляху:
Від перебіжчика довідавсь пан,
Що Наливайко й Лобода вночі
Хотять сюди навідатись з малим
Законом, полишивши решту в Барі
З голотою мійською жакувати
Мійських багатирів. Вельможний пан
Благають всіх нічого не боятись,
Бо за короткий час обох гетьманів
Сюди на хутір приведуть в кайданах...

(Знесилений хитнувся. Михаль підтримує його).

Не можу більш... зійшов увесь я кров'ю...

Оборська

Михалю, одведи його, бідаху,
До челяді... допоможи йому...
Пазино, йди і ти туди: доглянь,
Щоб помочі дали!..

Михаль, вістовець і Пазина виходять.

Ох, чує серце,

Що не скінчиться це добром!..

Важко опускається в крісло. Касильда нервоно ходить по покою,
зупиняючись часом перед вікнами. Ігнотус нерухомо,
з дерев'яним обличчям стоїть, спершись об одвірок і слідкуючи
за нею очима.

Оборська (в розпучі).

Ах!..

Чого ж ви мовчите?.. Касильдо, доню...
Пречесний отче...

Касильда (зупинившись).

Ах, що можу я?..

Оборська

Утіхи слово хоч єдине, доню!..

Касильда

Чим можу я — слаба, нікчемна панна —
Утішити когось в цей час страшний,
Коли єдина втіха тут — це меч?..
А чи ж рукам моїм слабим і ніжним
Держати меч важкий і битись ним,
Коли вправляли їх лише до голки,
А серце — до молитви і покори?..
Що ж можу я, тендітна панна?..

Ігнотус (суворо).

Все!

Оборська злякано, Касильда здивовано озирається на нього.

Коли свята віра і отчизна
В страшній, смертельній небезпеці, — хто
На чатах мусить стати в обороні? —
Без винятку — усі! Мужі — най здіймуть
Свій гострий меч і жертвують життям..

Касильда

Так, правда це... Але жінки, жінки?..

Ігнотус

Жінки на це страшнішу зброю мають!

Касильда (пристрасно).

Яку ж... яку?..

Ігнотус

Красу!

Касильда

Не розумію...

Ігнотус

Бо вже забули заповіт святий:
Забули подвиг красної Юдити,
Забули жертву мрійної Естирі,
Забули і лукавий чар Далілі!..
Для рідної отчизни і народу
Вони красу свою дали в офіру
Й боролись нею, як мужі мечем!

Оборська

Не розумію я, пречесний отче...
Невже Касильда мусіла б зріктись
Блискучого малженства і харцизам
Пренепорочную красу віддати
Та ще напередодні майже шлюбу?

Ігнотус

Чи не про те ж і я глаголю?..
Вже над безоднею отчизна й віра
Святая католицька — ви ж усі
Марноту маєте в своїх думках.

Оборська (обурено).

Яка ж марнота це, пречесний отче?..
Невже марнотою ти шлюб зовеш?..
Пробач мені, пречесний отче... я
Її виховувала не в черниці —
Нема до цього в неї покликання,
А затя кращого, як пан гетьман
Жолкевський...

Ігнотус (палко).

Де ж він, де?.. Чому не йде
На ворогів з мечем своїм потужним?..
Чи певні ви, що він іще живий,
Що з турками в бою під Семиградом
Не ліг кістьми, як падають герої
Та вірнії сини отчизни й віри?

Оборська

(з ляку махає руками).

Най Бог боронить!.. Що це, отче, ти,
Заздалегідь життя, його ховаєш
І накликаєш долю нам страшну!..

(Простягає руки до Касильди).

Моя дитино бідна...

Касильда стоїть нерухомо, мов зачарована, й чекаюче дивиться на ченця.

Ігнотус *(грізно).*

Той не бідний,

Кому на долю випало отчизну
І віру врятувати в день страшний.
Це доля не страшна, як кажеш ти,
Бо там...

(Піднімає палець угору).

на небесах за подвиг цей
Вготовано небесну нагороду,
Що більша над усі земні безмірно,
А щастя райське те дає Господь
Лиш вибранцям своїм...

Касильда *(в пориві).*

Та як же, як
Великий подвиг цей вчинити маю?..

Оборська

(безпорадно опускає руки).

О, Діво пресвята! спаси й помилуй!..

Ігнотус

Їх два — як два люципери із пекла —
З'єднавшись в дику і потужну силу,
Із краю в край літають ураганом,
Під ноги топчуть віру і отчизну,
А дику чернь усюди піднімають
На вірних їм панів і короля.
Моя прекрасна доню, сам Господь,
Красу тобі осяйну дарувавши,
Обрав тебе сосудом грізним кари
За всі диявольські ті вчинки їх...
Спізнатися ти мусиш з кимсь із них —
Чи з Наливайком то, чи з Лободою —
І серце звіря підкорить красою:
Коли ти зачаруєш одного,
То другий з ревнощів уб'є другого,
І сила їх потужна розпадеться...

Оборська *(спліскує руками).*

О Господи!..

К а с и л ь д а
(рухом руки зупиняє її обурення).

Готова, отче, я,
Але... гетьманові вже подала
Своє я слово...

І г н о т у с (урочисто).

Власть мені надав
Святий отець на римському престолі
Ці присяги в'язати й розрешать...

Оборська (гнівно схопившись).

Цього не станеться ніколи, отче!..
Чому не інший хтось, але вона,
Моя Касильда дорога, в офіру
Якимсь дияволам...

М и х а л ь (входить).

Вістовець там
До чесного отця аж із Варшави.

Оборська

Пусти сюди!..

Михаль виходить. Вона сідає, вся в гніві.

І г н о т у с
(легве втримує радість).

Якісь важливі вісті.
(Йде назустріч вістовцеві).

Д р и г а

(одягнений посполитим, входить із передпокою,
не зачиняючи за собою дверей, вклоняється
й підходить благословитись до Ігнотуса).

Най бендзе похвальони Єзус Кристус!

В с і

Амінь!

І г н о т у с

Кажі, які там вісті маєш?

Д р и г а

За десять миль звідціль кварцяне військо...

Оборська

О, дяка Діві пресвятій — рятунок!

Дрига

Із паном Калиновським на чолі...

Оборська

Як з Калиновським?! А гетьман коронний
Жолкевський?..

Дрига

Під Семигородом ліг
В бою із турками...

Оборська

Свята Маріє!..

(Падає в крісло. Касильда нахилиється над нею).

Накривав чорний крук...

Касильда

Спокою, мамо...

Дрига

(передає Ігнотусові папери).

Оце від кардинала із Варшави.

Ігнотус

Гаразд... Іди, чекай в передпокої.
Чого ж стоїш?

Дрига

Коли ввійшов на хутір,
То чув важку здалека тупотняву:
Боюсь, що наливайківці із Бару...

Оборська *(схопившись)*.

О, ні, зяті мої кохані це
Вертаються, побивши харцизяк.
Лабендзі це...

Голос Наливайка *(з передпокою)*:

«Стривай, стара, не квапся!»

В передпокої тупотнява й брязкіт зброї. Дрига, почувши
Наливайків голос, непомітно зникає до покоїв.

Ігнотус

Вони... Це наливайківці із Бару...

Підходить до жінок, Оборська стоїть, як неприємна, втопивши безумний погляд до входу. Ігнотус шепоче щось на вухо Касильді. Вона киває головою й зводить очі гори, ніби зовучи на поміч силу небесну. Тим часом до покою входять по одному — Наливайко, Лобода, Орішевський, Мамай і Гуменицький.

Позад них, у дверях, скупилися дівчата-челядки з Михалем і Пазиною попереду.

Наливайко

(вклонившись і знявши шлика).

Добривечір, ясновельможна пані!
Гостей ти, чую, ждала не таких,
Як ми, нетяги, а весільних. Бачу,
Що вже й попа до шлюбу поєднала...

Оборська

(легве чутно з перестрахи).

Ви ж хто?..

Наливайко

Ми від зятів твоїх тобі
Уклін низенький привезли...

Оборська *(з жахом).*

А де ж...

А де ж вони?..

Наливайко

Ох-ох, пречесна вдово!

Заснули сном спокійним у яру,
А вклала спати їх козацька шабля,
Покрила ліжником темненька нічка,
Козацькі сурми грали колицкову
На вічний спокій лицарям Лабендзям...

Оборська безумно скрикує й падає, як мертва, на килим. Михаль і дівчата кидаються до неї, беруть на руки й виносять до покоїв, Касильда хотіла також кинутись, перестрашена за життя її, але Ігнотус, взявши за руку її, суворо й владно зупиняє, зробивши знак лишитись на місці. Пазина виступила наперед, але за челяддю не пішла, занепокоєна душевним станом Касильди.

Мамай

Чого вона?.. Немов і не пила,
А упилася...

Гуменицький *(посміхнувшись)*.

Бесіда козацька
Жінкам п'янкіш бува за оковиту.

Касильда
(опритомнівши, впадає в страшний гнів).

Ти — кат! ти — душогуб!..
(Стискає кулаки).

Наливайко
(любуючи з неї й посміхаючись, до Пазини).
Яка!.. Орлиця!..

Не панна, а козак!..

Орішевський

Образа це,
Прекрасна панно... не для нас, але
Для лицарів хоробрих, для Лабендзів:
Лягли не від катівської руки,
А в чесному бою із козаком
Таким, як Наливайко Северин,
Це ж, панно, честь і неабияка:
За це історія прославить їх
І славу їм задзвонять кобзарі.

Під час цієї рацеї Ігнотус ізнову щось шепоче
на вухо Касильді.

Касильда *(опанувавши себе)*.
Чого ж ви хочете?.. чого прийшли?..

Наливайко

Про твій ми шлюб прочули, ясна панно...
Летіли вихорем, щоб...

Касильда

Ви спізнались:
Коронного гетьмана вже нема
На світі — він поліг під Семиградом
В бою із турками.

Козаки здивовано презираються, потім, ніби зрозумівши,
в чім річ, посміхаються.

Наливайко

(вдаючи, що поняв віри, поважно).
Велика шкода,
Що прислужилися йому не ми.

Дозволь же, ясна панно, нам, нетягам,
Своє тобі принести спочуття
В сердечній втраті.

(Вклоняється).

Люди не лихі ми,
Хоч нас пани вельможні не люблять,
І винагородити втрату цю
Вважатимем за честь.

К а с и л ь д а

Не розумію,
Про що, гетьмане, кажеш ти...

Н а л и в а й к о

Про те,
О, ясна панно, що нам жаль великий
Не допомогти в твоїй тяжкій утраті:
На місце нареченого твого
Я стану залюбки, коли твоя
На тее буде ласка й згода, й шлюб
Відбудеться негайно, а тим паче,
Що в тебе й піп уже напоготові...

М а м а й

(ошелешений несподіванкою, до Гуменицького).

Та він сказивсь, чи що?!

Г у м е н и ц ь к и й

Мовчи та диш!

Н а л и в а й к о *(до Ігнотуса).*

Унита ти?

І г н о т у с

Я?.. Хм... так.

Н а л и в а й к о

Ну, от і добре:
Із панною звінчаєш нас, а потім
Тебе за унію твою повісять
Мої нетяги.

К а с и л ь д а *(затремтівши).*

Жах який!..

Ігнотус (тихо їй).

Мужайся,—
Од слів до діла ще далеко.

Наливайко

Ну?..

Лобода (до Наливайка).

Стривай-но, брате... Як казати по правді,
То панна ця мені також припала
До серця й до душі. Чому ж не я,
А ти із нею візьмеш шлюб?

Наливайко (сміється).

Хто?.. ти?!

В свічадо глянь, старий, на сивий волос.
Чи одружитись для других бажаєш?

Сміх.

Лобода (спалахнувши).

Чому ж старий?.. В чуприні сивий волос
Не ганьба козакові: сивина —
Це розуму ознака. Серця ж палу
Ніхто й ніде не міряв сивиною.
А опріч того ще — так хочу я,
Щоб панна красна ця була моєю!

Наливайко (спалахнувши).

Хотіти мало ще, гетьмане славний,
А треба взяти!

(Б'є рукою по шаблі).

Лобода (хапається за шаблю).

Треба, то й візьму,
Хоч би і через труп твій довелось
Переступити!..

Мамай (гнівно).

Сто чортів у пельку!
Цього ще не бувало, щоб за бабу
Гетьмани перегризлись!

Гуменицький

Гарне діло!
Кварцяне військо на карку, вони ж
За дівку панську б'ються...

Орішевський *(виходить наперед)*.

Гостривайте,

Мої панове, лицарі відважні!

На думку на мою, ця звада заива...

Мамай

Хе!.. Ще б пак!

Гуменицький

Усьому козацтву сором!

Орішевський

Я розумію вас обох: блискача

Краса ясної панни засліпила б

Усякого на вашім місці...

Мамай

Що?!

Орішевський

(махнувши на нього рукою).

Лиш не тебе, Мамаю, не тебе...

І всяк радий би невимовно був

Дружиною красу такую мати.

Але ж ви — лицарі, мої панове,

Й повинні знати добре, що в цім ділі

Належить першість ув обранні тій,

Чиє ви серце хочете скорити.

Тому най панна скаже нам сама,

На кого з вас впаде сердечний вибір.

Наливайко

Так, згода.

Лобода понуро мовчить.

Орішевський *(до Касильди)*.

Слово ваше, ясна панно.

Касильда *(погіргливо)*.

Ви що?.. Глузуюте?! Ви на торзі чи де?..

Щоб я, гербована шляхтянка...

Наливайко

(хапаючись за шаблю).

Як?!

К а с и л ь д а

...Та віддалася за ворога отчизни
І віри католицької святої?..
Цього не буде!..

Н а л и в а й к о *(виймає шаблю).*

Так?! То пропади ж...

Пазина висне йому на руці й разом з Орішевським здержує його.

І г н о т у с *(простягає руки).*

Панове лицарі, спокою прошу.

(Одводить Касильду набік і щось шепоче їй).

Н а л и в а й к о

(відступивши набік, ховає шаблю; до Пазини напівголосно).

Така вона у тебе?.. Католичка,
Та ще й запекла... Най же дідько лисий
Ожениться із ляшкою, не я...

К а с и л ь д а

(ламле руки, благаюче).

Ах, не тепер!.. Нехай... Лиш не сьогодні...

О р і ш е в с ь к и й *(до гетьманів).*

Оскільки зрозумів я, красна панна
Цілком не відкида освідчин ваших,
Хоробрі лицарі: вона лише
Вагається — й це зрозуміла річ,—
Кому із двох своє віддати серце,
І на роздумування просить часу.
Понеже так воно і мусить бути,
Я раю вам, хоробрії гетьмани,
Її вволити волю й дати їй...
Ну, скільки?.. Днів за три-чотири в нас
На черзі бій з кварцяним військом... Отже,
Даємо їй два дні. Чи згодні ви?
Позавтньому, у цей приблизно час,
Ми і весілля одгуляєм тут:
Свої бояри в нас, свої й музики,
А шлюбну сальву битимуть гармати
Кварцяникам назустріч. Так чи ні?

М а м а й

А щоб ти скис! Це вигадав на диво!

Гуменицький

Такого ще весілля не бувало,
Відколи й світ стоїть!..

Наливайко (*байдужо*).

Як так, то й так.

Лобода (*по задумі*).

Дотепно вигадав... Най буде так...
Але щоб часом не втекла куниця
З цим чорним лисом.

(*Киває на ченця*).

Ти, Охріме-брате,

У панськiм дворищі цiм розташуй
Свою козацьку сотню, й най пильнують,
Як ока власного. В одвіті — ти!..

Гуменицький

Гаразд, мій батьку, не втече!

Орішевський (*до гетьманів*).

Ну, що ж,—

Нам час назад, до Бару.

(*До Касильди*).

На добраніч,—

Даруйте нам турбацію цю, панно,
І най Морфей рожеві сни навіє
Тому, кого сполохали ми тяжко.

Всі вклоняються й виходять.

Мамай

(*виходячи, чухає потилицю*).

З женячкою розмордувало їх! —
А тут же оковитої й медів
І всякого добра...

Гуменицький

(*сміючись, підштовхує його ліктем*).

Ще маєм час...

Виходять. Пазина за ними. Касильда закриває очі, хитається
й падає непритомно на руки ченця.

Ігнотус

(міцно тримає її, пригорнувши до грудей і втопивши в неї жагучий погляд).

Яка краса!.. Німію перед нею...

І цю красу хотів Жолкевський взяти?

Е, ні: вона моя, і вирву я

Із пазурів самого чорта,

Не то, що у Жолкевського... А дурні

Ці дикі в помочі мені до цього

Любенько стануть... Ти стомилась, пташко?

Поблідли лиця як... але уста

Немов благають поцілунку...

(Жагучо впивається їй в уста довгим поцілунком).

Дрига

(висовує голову з лівих дверей і лякливо озиррає покій; побачивши ченця з Касильдою на руках, лукаво посміхається).

Кхе!..

(Ховається за двері).

Ігнотус

(почувши кашель, здрігається й озиррається).

Хто тут?..

(Кладе Касильду на канапу. Входить Дрига).

Це ти?.. Гаразд... Іди, спочинь

З дороги: завтра знов потрібен будеш

(Кидрає йому капшук з грішми).

А це візьми і — аніже нікому!

Дрига хапає гроші і, кланяючись та задкуючи, виходить геть.

ДІЯ ТРЕТЯ

Ясний весняний ранок. Наливайківський табір у степу.

Ліворуч — великий, відкритий до глядачів, намет таборової канцелярії з столом посередині й скам'яцями довкола столу.

На другім плані — наладовані військовою всячиною вози.

В перспективі — місто Бар.

Між возами вештається найрізноманітніший люд: шляхта, міщани, козаки, могильники, будники, броварі, кравці, шевці, ткачі, кушніри тощо — всі, кому тісно було жити під паном або глитаєм-господарем. Під возами, в холодку й посеред сцени, сидять купками й пиячать ті, в кого ще не все пропито.

Від гурту до гурту ходить козацька кабашниця Хотина; за нею наймит возить барилко з оковитою й націджує кому скільки треба — чи то в пляшку, чи в тикву, чи в глечик, чи в боклажок. Хотина одбирає гроші чи застави за горілку.

Г о л о с (і з 1-ої г р у п и).

Пху, чорт!.. Ізнов у тикві ані краплі!
А вже й заставити нема чого.
Хіба штани?.. Але ж самі дірки,—
Бо ті, що з пана здер, пропив ще вчора...

Сміх.

Г о л о с (і з 2-ої г р у п и).

А ти вклонись Хотині й попрохай
Гарненько,— наборг дасть.

Х о т и н а

А чорта з два!

Г о л о с (і з 1-ої г р у п и).

Не дасть, ледащо!
(До своїх «горілчаних братів»).

В кого з вас, брати,
Ще єсть одежа, чоботи — рятуй!

2 - й г о л о с (і з тої ж г р у п и).

Та де! не бачиш сам, що босі всі
І грішним тілом світять.

Г о л о с (і з 1-ої г р у п и).

Ог напасть!

І на якого дідька нас гетьман
Із міста раптом вивів аж у степ?
Та в місті ж ще лишилося добра
Усякого, хоч греблі ним гати!

Г о л о с (і з 3-ої г р у п и).

Хіба в міщан та у попів, а в панства
З маєтків їх лишилися димарі
Та чорні слупи: маєш хіть — повисни
Хоч на найвищому!

М а м а й

Коли гетьман

Із Бару вивів нас сюди, то певне
Не з розуму дурного. Чи забув ти,
Що завтра маємо вітати з честю
Кварцяників з Жолкевським на чолі.

Чи ти б хотів, щоб в пастці нас застукав
Гетьман коронний...

Г о л о с (із 1-ої групи).

От лиха година!
Розмордувало їх невчасно так...
А тут же саме випити охота!

Мама й

Стривай,— червоної нап'єшся завтра!

Г о л о с (із 1-ої групи).

Хотино, гей! пащеко ти несита!
Повір у борг: чим хочеш присягаюсь,
Що завтра ввечері віддам в заставу
Штани з Жолкевського самого!.. Браття,
Вже наперед кажу: цур не ділитись!
Штани з коронного гетьмана я
Здеру, а іншим зась до них.

Г о л о с и (регочучи).

— Бери,
Здоров! — Та не ускоч, гляди, в матню,
Бо з неї шлях один: до чорта в пекло!

Регіт.

Мама й (перехиляє боклажок).
Рятуйте!.. Пробі!..

Г о л о с и (злякано)

Що таке, Мамаю?!

Мама й (піднімає боклага).

Ось гляньте — порожнісінький!.. А я ж
Іще й не похмеливсь...

Г о л о с и

Застав штани!

Мама й

Не можу, братчики: небавом рада
Гетьманська, а ви ж знаєте, що й я
На ній болячка не з останніх, тож
Без них до радного не пустять кола...
(Б'є себе по лобі).

А гей ти, надовбню оден!.. А кобза!..
(Здіймає з плечей кобзу).

Хотино, гей! ану лиш націди
За кобзу в боклажок...

Г о л о с и (обурено).

— Чи ти сказивсь?!

Чи вже останній розум свій пропив?..

— Нащо ж кому без кобзи здався ти?..

— А ми, нетяги, без Мамає?.. Тільки
І людського в нас, може, небораків,
Що пісня Мамаєва голосна!..

— Ану, кабашнице, несита пелько,
Налий йому!

Х о т и н а

А хто платити буде?

Г о л о с и

— А щоб ти скисла, ненажеро клята!

— Скидаймось, браття, в кого ще дзвенить
в кишені!..

Деякі витягають гроші й платять Хотині.

Н а й м и т

(бере боклажок; до Хотини).

Повен наливати?

Х о т и н а (лічить гроші).

Повен.

М а м а ї

Ох, і спасибі ж вам, мої брати,
Що не дали живцем од спраги вмерти!

Як тільки бій скінчиться із ляхами,
Частую всіх на radoщах, а поки —
(бере боклажок)

За вас за всіх і за козацьку славу!

(Перехиляє боклажок і п'є нахильці з нього).

Г о л о с и

— Е, ні! до бою ще далеко, серце,—

А ти утни якоїсь нам на кобзі,
Врятованій із пазурів кабацьких!..

— Авжеж, авжеж! — А за тобою й ми!..

Мамай
(огірвавшись ог боклажка).

Ффу!.. Мов на світ наново народився...
То тільки й плати, кажете, що пісня?
(Бере бандуру).

Ох, кобзонько моя співучеструнна!
Не раз нетягу рятувала ти
Від смутку клятого та від жури,—
Ой, врятувала ще раз ти від смерті,
Від наглої напасниці...
(Перебирає на струнах).

— Дзвони ж,
Гучніш дзвони препишну славу всім:
Степам безкраім, вольній волі їхній
І славному козацтву-побратимству!..
(Б'є по струнах).

Ой із степу, степу широкого
Та не буйні вітри повівали,
Гей, повівали!

Хор
Розходилась-розгулялась бідная голота,
Бідная голота з батьком Наливаєм.

Мамай
Ой із-за лісу, лісу зеленого
Та не чорні хмари насували,
Гей, насували!

Хор
Насували-налітали славні козаченьки,
Славні козаченьки в гості до вельможних.

Мамай
Де ж те панство, панство гербоване,
Що з голоти гордо так сміялось,
Гей, так сміялось?

Хор
Положили-повкладали спати в чистім полі,
Спати в чистім полі, в полі на роздоллі!

Скінчивши пісню, Мамай знову перехилиє боклажок і п'є нахильці.

Голос Дриги
(з правого боку).

Ой гоп, рики-чики,
Куплю, мила, черевики! —
А ти, любко, кохай,
А ти, серце, пригортай,
Та стривай —
Не тікай!

(Виходить на сцену, пританцьовуюючи; він у піграній
попівській рясі).

Я милую поцілую,
Ще дві парі подарую, —
А ти, любко, кохай,
А ти, серце, пригортай,
Та стривай —
Не тікай!

Вибухи гомеричного реготу. Дрига зупиняється й посоловілими
очима оглядає пияків.

Голоси

— Оце дак піп! — Якої уджигнув!..
— Розбий, Мамаю, кобзу: не складеш
І ти дотепніш!..

Дрига (йде до гурту).

Братіки мої!
Мої возлюбленії чада й вівці!
Воістину сей день, єго же... той...
(Угледівши Мамаю).
Мамаю!.. й ти між нами?..

Голоси

— Звідкіля?..
— Яким це вітром принесло тебе?..
— Де пропадав з самого Могилева?..

Дрига (похитуючись).

Вразі мої возсташа... Литвинам
У руці впав бих... Мало не повис був
На дереві, та Господня десниця,
Як древле Ілію, на колесниці
Огневій восхитила мя з їх рук
І аж до вас, о чада, принесла...

Регіт.

Г о л о с и

— А де ж вона? — Продав десь, певне, й коні
І колесницю тую, та й напивсь!

Д р и г а

Воістину... Великая спокуса.—
Не воздержажся аз... продав... *ей-ей...*
Ось і дінари
(*Виймає жменю грошей*).

Г о л о с и

— Ого-го!..— Частуй же,
Велебний отче, всіх! — А то у нас
Ні колесниць, ні коней...— Вже й хламиди
Хотині всі давно позаставляли!..

Д р и г а (*до Хотини*).

А де ж спокусниця?.. Ти тут?.. Бери!
(*Дає їй гроші*).
На всі усім!..

До наймита підходять хто з чим, дістають горілку, й пиятика
точиться далі.

Аз немощен і слаб...
Спочину, як Господь у семий день...
(*Похитуючись, ніби ненароком точиться до намету
і вкладається під ним на землі*).

М а м а й

Хоч і проноза клятий піп, а добрий,—
Тож за здоров'я чесного отця!..

П'ють.

Х о т и н а (*дивиться вправо*).
Либонь, гетьман із старшиною йдуть?..
(*До наймита*).
Агов! ходімо звідціля!
(*Зникають з наймитом ліворуч*).

Г о л о с и

— Гетьман!..
То що?.. Нехай... ми всі гетьмани тут!..
— Гетьман твій змовився з панамі й нас
Із Бару вивів аж у степ...

Мамай (грізно).

Ану,

Занишкни, дурноверхий!.. Чи тебе
Питати мав?

Голос

Не вадило б і в нас
Позичить розуму для справ таких!

Мамай

Та де ж він в тебе? Ти ж давно його
Кабашниці заставив за горілку,
А рештки в оковитій утопив.
Отож мовчи та диш!..

Голоси

Авжеж, мовчи,

Бо в Северина шабля гостра, ти ж
Дрючка не маєш навіть — все пропив!..
— Та ось і він...

З правого боку виходять Наливайко, Орішевський,
Кремпський і Мазепа.

— Здоров будь, наш гетьмане! —
— Живе най Наливайко! — Віват! віват!..

Наливайко

Спасибі вам, мої нетяги любі!..
Гай-гай! то ви й не висихали, бачу,
А нині ж рада військова,— забули?

Голоси

— Та де забули пак! Чекаєм ради..
— П'ємо ж, щоб вивітрити хміль вчорашній
І свіжу голову на раді мати.

Сміх.

Наливайко

Гаразд! та пийте й далі, скільки влізе,
А ніч — на сон, щоб свіжі і бадьорі
Були на ранок. Не ячіте лиш,
Щоб раді старшини не перешкодить.
Мамаю, й ти гуляєш, любий друже?

Мамай

Козак-душа, гетьмане славний, щира:
Коли не п'є, то воші б'є, а все
Про діло про лицарське добре дбає.

Наливайко *(сміється)*.

В гуморі, бачу, добрім ти, то ж зовсім
Ще глузду в оковитій не втопив,
Тому бери свою ти златострунну
Й на раду з нами до намету.

Мамай *(чухає потилицю)*.

Зараз...

Допити тра.

(Допиває з боклажка).

Наливайко

(побачивши заснулого гопи).

А це... чиї це моці?

Голоси *(регочучи)*.

— То піп, гетьмане, Дрига упокоївсь!..

Наливайко

Таж ми його, либонь, десь загубили —
Під Могилевим ще, чи що?

Голоси

— Прибув,

Він каже, на вогнистій колесниці,
Як Ілія на небо!..

Орішевський *(сміється)*.

Так?.. А впав,

Як та його хламида, і лежить.

Наливайко

Най спочиває з праведними. Прошу!..

Старшина йде до намету. Мамай бере кобзу й теж за ними.
В наметі сідають колом столу.

Голоси *(притишено)*.

— Ходімо, браття, геть ізвідціля,
А то котрийсь не вдержиться й почне
Тут зіпати із перепною.— Гайда!..

Сцена на другому плані хутко пустіє. Дрига, помітивши це, підводить голову, озирається й починає підслухувати те, що говориться в наметі.

Н а л и в а й к о

Мене дивує те, що досі ще
На раду не прибув гетьман Грицько.
А час би вже й почати, поки ще
Мої нетяги не перепились,
Бо з п'яними яка вже рада!

К р е м п с ь к и й

Шкоди

Великої не буде з того справи,
Якщо обійдеться й без них: твоє,
Гетьмане, слово перше в справі цій,
А чернь і старшина повинні слухать.

М а з е п а

Полковник я і карність військову
Над всякі ради ставлю: наказав —
І всякий писка затули, хоч як
Не до вподоби той наказ.

К р е м п с ь к и й

Авжеж!

Йй що, голоті тій? Аби принада
Була, то битимуться, як леви:
Не раз, не двічі довели вже це.
Принади ж тої — золота, срібла,
Саєтів, сукон, зброї, коней тощо
У таборі в Жолкевського задосить,—
Не менш, як в тих, яких під Луцьком ми
Так потовкли і табор зжакували.

Н а л и в а й к о

Це так... Але... не все в принаді тій...
Є щось іще, мої брати... Воно
Найледачішого з голоти тої
Із гайдабури в лицаря оберне,
Як обернуло нас уже давно
У месники, а потім, по звитязі,
Оберне в будівничі і творці.
Це та святая зненависть до пана
Й палка любов до волі степової
І до козацької людської правди.

Орішевський
(здивовано-врадувано).

Що чую я?.. О, жити варто ще,
Коли такі думки почути можна
Та ще й із наміром твердим у чин
Їх обернути.

Наливайко (сміється).

Побратиме мій,
Твої поради не пішли на вітер,
Хоч вітром звався я. Твою науку,
Її незмірну глибину збагнув я
І ввесь у ній поринув щирим серцем.

Кремпський

Чому не зрадиш нам, гетьмане славний,
Свої тайни?.. З тобою попліч
Відколи вже ми ходимо в боях,
Гадаючи, що лиш лицарську справу'
Сумлінно чинимо по змозі всяк.
Та бачу я, що в голові твоїй
Якась висока дума зріє.

Наливайко (занепокоєно).

Так...

Скажу я все... скажу на раді всім,
Щоб дух голоти буйно розпалити,
Щоб та козацька правда степова,
Що жевріє в душі десь непомітно,
Пожежею страшною спалахнула
І ворога змела...

*(Виходить із намету й роззирається на всі боки.
Друга вгає, що спить).*

Але чому

Нема і досі Лободи?.. Мене
Вже непокоїть це...

Мамай

Це справді той...

А чи не баба замішалась тут
В козацьку справу?.. Недарма ж було
Розмордувало вас тоді з цією
Панянкою... Ну, десь ото й пасе
Грицько, щоб ти, гетьмане, не одбив...

Н а л и в а й к о

Та най бере її собі з гуздром,—
Не до панянок нам...

М а м а й

Чому ж тоді
За шаблю ви хапалися, її
Не поділивши?

Н а л и в а й к о (сміється)

Гарна ж збіса дівка,
Хоч хто запалиться... Лицарський жарт.

М а м а й

Тобі, бач, жарт, гетьман же запорозький
Не в жарт розласивсь...

М а з е п а

Непевне, щось
І справді... А проте в січовиків
Правдива карність не в пошані здавна.

К р е м п с ь к и й

О, прийде ще: занадто вже багатий
Той табор у коронного гетьмана,
Щоб січовик одмовився нагоди
Його пожакувати.

Н а л и в а й к о

Правда це,
Але час раду починати вже:
Ще маємо багацько справ без неї.

О р і ш е в с ь к и й

То й починай,— тим часом він над'їде.

Н а л и в а й к о

Мамаю, друже, йди й звели сурмити
До ради військової.

Мамай виходить і зникає за наметом.

Сподіваюсь,
Що ви готові всі до неї?

Мазепа

Так,

Свій полк привів сюди я до схід сонця.
Боюся лиш, щоб козаки мої
Та не впились з голотою твоєю.

Орішевський *(сміється)*.

Козак не віл: не вип'є більш відра.

Кремпський

Йї моя десь шляхта голопуза тут.
Вона б і випила, та катма за що,
А кунтушів з гонору не проп'є.

За сценою голосний звук сурми. Поволі сцена залюднюється.
Старшина сидить поки що в наметі, перекидаючись
тихими увагами.

Мамай *(вертається)*.

Гей, попе! час вставати: службу Божу
Проспиш, ледащо!..

В натовпі регіт і кпини.

Голос I

Най! Хто, кажуть, спить,
Той не грішить.

Голос II

А примостивсь вигідно
У холодку!

Голос III

Це Дрига?! Де він взявся?

Голос I

На колесниці вогняній, казав,
Прибув з-під Могилева...

Дрига

*(вдає, що прокинувся, позіхає, протирає очі,
потім озирается)*.

Де ж це я?..

Невже із вами, б'ратіки мої?
(Підводиться).

З намету виходять Наливайко, Орішевський, Кремпський,
Мазепа.

Вигуки

— Гей, віват! віват! віват! — Най живе
Гетьман наш Наливайко Северин!
— Най живе здорова старшина!..

Мамай

(викочує барило з-за намету й ставить його
перед Наливайком).

Ставай сюди: тебе видніше буде!

Наливайко (стає на барило).

Мої брати! мої нетяги любі
І ви, шляхетство чесне й козаки!
До вас моє недовге щире слово...
Отверзти прошу вас серця і душі
Йому назустріч, зважити його
Холодним розумом нелицемірно
І, якщо мудрим здається вам,
То приязно прийняти до викону..

Вигуки

— Кажи! — Ми слухаєм тебе, гетьмане!..

Наливайко

Спасибі, браття, вам!..

(По хвилевій надумі),

Назавтра бій!

Страшний, останній бій з кварцянним військом
Самого короля... Щаслива доля —
Я певний в тім — пошле звитягу нам,
Бо вся душа, все серце наше в тім,
Щоб ворога перемогти лихого.
Або на полі смерті полягти..

Всі

— Веди, гетьмане наш!.. — Веди у бій!..

— Ксьондзам, панам магнатам смерть
проклятим!

Наливайко

(простягає руку — все стихає).

Так, друзі, так, — ксьондзам, магнатам смерть!
А нам — звитяга. А чому? — Тому,

Що позад нас нема нічого — пуста:
Нічого ми не стратим, наложивши
Своєю головою у бою,
А перемігши — завоюєм все
І над усім свою поставим правду,
Обідрану магнатами лихими
І споневірену ксьондзом лукавим,
Що носить хрест на грудях, а в душі
Страшну, диявольську плекає думку...

Вигуки

— На палі їх, скажених!..— Смерть їм,
смерть!..

На ливайко

Та сильна ще козацька наша правда,
Та правда, що плекалася степами
Й буйновітром на ворога літала,—
Жива вона і житиме вівіки!..

(До старшини).

Хотіли знати ви, мої брати,
Той таємничий скарб душі моєї,
Високу думу ту, що міць страшну
Влила мені у груди й запалила
До боротьби. Її одкрию вам,
Її одкрию тут усім братам,
Бо лиш про них плекав її таємно.

(До всіх).

Назавтра бій, страшний, останній бій...
Впадем могутніми орлами степу
Ми на потугу тую королівську
І знищимо упень,— це зважив я
І певен перемоги... Останній бій...
Напишем ми угоду з королем
На віки вічної мечем козацьким,
І волі вольної нова зоря
Велично, пишно зійде над степами
Й покличе всіх до творчого життя.
Так, так, голото бідная моя! —
Творити будем ми своє життя,
В підвалину поставим нашу правду,
І запишає рідная земля —
Від Прип'яті і аж до Криму вольна —
Веселими містами, хутцрами

І селами — без хлопа і магната,
Де всі за одного й один за всіх,
А разом — вольний і міцний народ!
Ви чуєте, брати? — не гайдабури,
Здобичники, голота, а — народ,
Що ходить не у панському ярмі,
А сам свою величну долю творить
І одсіч дати здолає хижакам,
Котрі схотять його в лабеті взяти.
Скажіть же ви мені, мої брати,—
Скажіть сердечно, щиро, без лукавства:
Хіба не варт за це й умерти,
Щоб кров'ю скроплена велична дума
Зросла хижактву лютому на страх,
А з бидла панського, з рабів нікчемних,
То цебто з нас, створила на степах
Великий, сильний, радісний народ,
Що створить сам свою велику долю?..

Всі

— Веди нас всіх до перемоги! — Віват!..
— Поляжем всі або здобудем волю!..

Орішевський *(втирає сльози)*.

Я знав... я знав... Не марне сподівався...

Мазепа *(розчулено)*.

Мої орли тобі до послуг, брате:
Будь певен,— жоден з них в бою не схибить.

Кремпський

То це твоя таємна дума, брате?..
Я в захваті!

(Б'є шапкою об землю).

Най чорт поб'є нас всіх,
Коли з моєї шляхти хоч один
Свою поверне ворогові спину!

Мамай *(чухає потилицю)*.

Ех-ех, гетьмане! перелив я трохи,
А то на radoщах хіба таку
Тобі на славу склав би пісню... Ех!..

На л и в а й к о (розпромінений).

Спасибі, браття, вам за щире слово!..

Але...

(Озирається довкола; промінь щастя на виду
обертається в хмарку тривоги).

...де Лобода? де запорожці?..

Всі тепер тільки звертають увагу на відсутність запорозького
гетьмана й січовиків. Глухий гомін здивування та обурення.

Це хто там?.. Пропустіть сюди старого!..

Крізь натовп з правого боку продирається М и х а л ь.

М и х а л ь

(легве дихаючи, стає перед Наливайком).

До тебе я, гетьмане...

На л и в а й к о (нахмурившись).

Хто еси?..

Десь бачив ніби я тебе, старий...

М и х а л ь

Так, так... мене ти бачив позавчора
В Шерпінях... Дворецький я в панів Оборських...
Ох-ох... старий вже дуже став і ледве
Сюди дошкандибав...

На л и в а й к о

Що сталось там?

Кажі хутчій!..

М и х а л ь

Усі порозбігались...

Вся челядь...

На л и в а й к о

Як?! А де ж січовики?..

М и х а л ь

Опівночі приїхав. Лобода...
Ксьондза, Пазину й панночку Касильду
Звелів посадовити на вози...
Ввесь дім і двір пожакував... мене ж
Замкнув із панією у покої...
Вона нездужала... вже вмерла з ляку...

Самі ж десь зникли уночі... Насилу
З покою видряпавсь вікном до ранку
Й оце прибіг, щоб сповістити тебе,
Гетьмане...

Н а л и в а й к о (грізно).

Та куди ж вони, куди?!

М и х а л ь

Січовики казали поміж себе,
Що звелено на Брацлав путь держати...

Н а л и в а й к о (як безумний).

А як же ж бій?.. Без нього ж все загине...
Де ж правда?.. Присягався ж він... Чи це
І с та правда січова, що все
Лиш сіяла між нас розбрат і зраду
З давніх-давен?.. Раби... раби, раби...
(Падає непритомний на руки старшині).

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

У замку в Білій Церкві.

Просто — вхідні двері; праворуч — до інших покоїв; ліворуч —
два вікна. Посередині — великий довгий стіл. В простінку,
між вікнами,— налой з розп'яттям.

К а с и л ь д а

(що клячила перед розп'яттям у молитві,
підводиться).

Немов тягар з натружених рамен,
Печаль тяжку зняла Святая Діва
З душі знебулої... А чи надовго ж?

І г н о т у с

(стоїть збоку; весь час, поки вона молилася,
дивився він на неї жадібними очима; коли ж вона
підвелась і звернулася до нього, зір його потух
і обличчя закам'яніло).

Із всіх дівчат, що земський рай скрашають,
Господь обрав тебе, прекрасна доню,
Щоб гідри навісній нести загибель...

К а с и л ь д а (ламле руки).

Ах, падоньку!.. і знову ти пре це,
Пречесний отче...

Ігнотус (*твердо*)

Так, і паки, й паки!

Касильда

Не могу ж я,— ти зрозумій мене! —
Не могу я віддати на поталу
Себе якійсь потворі дикій, п'яній...

Ігнотус

Офіри цеї в тебе вимагають
Святая церква і Річ Посполита.

Касильда

А серце!.. Ах, я не люблю його...
Огидний він мені... Це ж мука, мука...

Ігнотус

Щоб визволити рід людський, Христос
Прийняв страшні терпіння на хресті...
(*Показує рукою на розп'яття*).
Чи хто із нас достойніший за нього?..

Касильда

(*в розпуці падає перед ним навколішки*).

О, змилосердся!.. Я ж люблю другого...
І ніч, і день — чи сплю я, чи не сплю —
Той образ лицаря перед очима...
Йому лиш одному себе віддам
Навіки я...

Ігнотус (*грізно*).

Жолкевському?.. Марнота!..

Касильда

Нема ж його?..

Ігнотус

Кому ж, як не йому?!

Касильда

Тобі признаюсь я, о чесний отче...
Тобі спокутую свій гріх тяжкий...

Ігнотус

(*впивається в неї палаючими очима*).

Кажі ж, кажі хутчій...

К а с и л ь д а

Єдиний раз

З'явився він тоді... із цим... в Шершнях,
Як Божий грім... Мов тая блискавиця,
Красою очі засліпив мої
І нею серце підкорив дівоче,
Що ще кохання грішного не знало...
Ах, гріх який!.. Даруй мені, даруй
Цей гріх, пречесний отче...

І г н о т у с

(легве втримуючи радість).

Наливайко?!

К а с и л ь д а

*(спустивши голову й закривши обличчя руками,
тихо).*

Так, він... Краси такої ще не бачив
Ніколи світ,— чи ж дивно, що слабе
Дівоче серце вразила вона
Й його і думи всі гріхом повила?..

І г н о т у с *(підводить її).*

Устань!.. Воістину це Божий перст.
Там, де краса любов собою творить,
Гріха нема, моя прекрасна доню.
Мені оцим признанням ти своїм
Надіями новими окрилила
Зневірену уже тобою душу...

К а с и л ь д а *(радісно).*

То це не гріх?..

І г н о т у с

Кажу ж: там, де любов,
Нема гріха... Про щастя про твоє
Із тим, кого ти любиш, я подбаю.

К а с и л ь д а

Невже його побачу знов я?

І г н о т у с

Не тільки це... Він буде твій.

Касильда

О, щастя!
(Припадає устами до його руки. Він цілує її
в голову).

Пазина

(входить і з підозрінням дивиться на них).
Прибув там той, що до Шершнів колись
З вістями од коронного гетьмана
Вночі приїхав був. Пустить чи ні?
В передпокої жде він...

Ігнотус

Постривай!..
Ти панну до покою одведи,
А я з ним сам...

Пазина й Касильда виходять дверима праворуч. Ігнотус бистро
йде до вхідних дверей і відчиняє їх, пропускаючи
до покою Дригу.

Це ти?! Звідкіль узявсь
І де так довго пробував, ледащо?..
Ти був в Шершнях?

Дрига

Так, чесний отче, був.

Ігнотус

Кажі, що сталося там по нас.

Дрига

Стара,
Як тільки вирушили ви, померла,
А слуги всі розбіглись, хто куди...

Ігнотус

(молитовно складає руки й зводить очі гори).

Най в царство прийме Бог її своє!..
Тепера менше перешкод... А ти
Про це нікому аніже!.. Коли
Тебе питає ненароком панна,
Кажі, що все гаразд... стара здорова...

Дрига

Гаразд, скажу...

І г н о т у с

А Наливайко де?

Д р и г а

Дізнавшись, що зрадив Лобода,
Він вельми лютував і наздогін
За ним з усім пустився військом,
З кварцяниками бою не прийнявши.
Пожакувавши Брацлав по дорозі,
Сюди, у Білу Церкву справив він
Свою потугу. Мусить бути близько.

І г н о т у с (*потираючи руки*).

Так, так... Усе гаразд іде... Нехай
Вовків цих двоє степових один
Одному поперегризають горла,
А тічки їх розпудить по степах
Гетьман коронний... хе-хе-хе!.. Про це
Подбаю я... О, так,— я вже подбаю,
Й побачимо, зухвалий Наливаю,
Хто скорше з нас повисне на гілляці,
Котру мені ти призначав в Шершнях!..
В коронного ти був?

Д р и г а

Аякже,— був...

Про все йому докладно розповів...
Розгнівавсь вельми він...

І г н о т у с (*сміється*).

Розгнівавсь?.. Ще б пак!

Такая пташка пурхнула з-під носа
В Жолкевського самого, ха-ха-ха!..

Д р и г а

Не гаючися, він з кварцяним військом
Пустивсь за Наливайком наздогін,
Але... гетьман козацький, мов той вітер,
І не важким кварцяникам догнати
Його у чистім полі, і коли б
Йому не трапивсь по дорозі Брацлав,
То й я сюди не встиг би із звістками.
Ось від Жолкевського листа привіз
Тобі, пречесний отче.

(*Виймає з-за пазухи листа*).

І г н о т у с

(дослухаючись до гомону в передпокої, бере листа).

Йдуть сюди...

Ходімо звідсіля: в своїм покої

Я дам доручення нові...

Зникають дверима праворуч. З передпокою по хвилі входять
Лобода й Гуменецький. Лобода напідпитку.

Л о б о д а

*(зупинившись біля порога, важко зітхає
й озирается по покою: не помітивши нікого,
скаженіє).*

Нема

Нікого знов!..

*(Підходить до столу й важко сідає. Раптом —
б'є кулаком по столі й гукає).*

Агей!. чи є хто там?..

Як тільки я сюди в покой — всі врозтіч...
(Зриває з голови шлика й кидає ним об підлогу).

А сто дияволів!.. Та хто я їм?

Чума? Червивий пес?! Охріме! чуєш? —

Чи вже не запорозький я гетьман?..

Г у м е н и ц ь к и й

*(поштиво стоїть біля порога, тримаючи
в руках шлика).*

Хто сміє навіть думати таке?!

Л о б о д а

Хто сміє?.. Та вони ж... Той ксьондз дурний
І тая панна...

Входить Пазина.

Де вона? Ти чуєш?!

П а з и н а

Про неї ти, гетьмане?.. Спочиває
Вона. Ввесь час молилася й стомилась.
Розгнівалась, твій крик почувши...

Л о б о д а *(тихше).*

Справді?..

Ну, от... Вони цураються мене,
А я ще й винен...

(Схиляє голову).

Спочиває, кажеш?..
Ну, що ж чинити?.. Най... Сідай, Охріме.
А ти чогось нам випить принеси...
Пазина виходить вхідними дверима.

Гуменицький (*сигає край столу*).

Дивлюсь на тебе я, гетьмане славний,
І жаль гіркий козацьке серце тисне:
Назустріч їм всім серцем линеш ти,
Вони ж тебе у вічі зневажають.

Лобода (*похиливши голову*).

Так, так... всім серцем, друже... А вони?

Гуменицький

Чи варто ж нам було заради цього
З гетьманом Северином розійтись,
Наразивши його на небезпеку?

Лобода

Ах, не нагадуй!..

Гуменицький

Між січовиками

Відтоді ремство не вгаває вже:
На тебе, мій гетьмане, нарікають,
Що товариство зрадив ти ганебно,
Не по-лицарському, заради баби
І добрами кварцяників не дав
Козацтву поділитися по бою...

Лобода

Мовчи, мовчи! Направляю разом все,
Нехай лиш прийде Наливайко... Де він?
Не чув нічого ти?

Гуменицький

Чому не чув?..

Жолкевський Бар зайняв, а Наливайко
З Мазепою і Кремпським порядкують
Уже у Брацлаві: з кварцяним військом
Він бою не прийняв тоді без нас...

Пазина вносить великий дзбан меду й ставить на стіл;
із кренденця дістає кухлі.

П а з и н а (наливаючи).
Не знаєте, де Северин?

Л о б о д а

Тобі

Навіщо знати це?

П а з и н а

Навіщо, кажеш?..

На те...

(Озирнувшись і знизивши голос).

...що до ксьондза прибув допіру
Його вістовець, шпиг... Іще в Шершнях
Я бачила його. Тоді навмисне
Про смерть Жолкевського в Семигороді
Приніс він вісті, а Жолкевський той
Живісінький... Ніяк я не збагну,
Що витіває з ним наш ксьондз понурий.
На Северина щось, мені здається...

Л о б о д а (п'є).

А хоч би й так — тобі до того що?

П а з и н а (блиснувши очима).

Мені?.. А те, що і тобі, гетьмане!

Л о б о д а (наливає).

Ти це до чого?

П а з и н а

А до того я,

Що як загине Наливайко, й вам
Тоді кінець.

Л о б о д а (регоче).

Оце дак утяла!..

Чому ж, чому?

П а з и н а (піднесено).

Тому, що в Наливайка

На плечах голова, а в голові тій
Велика дума зріє...

Л о б о д а

Хс-хо-хо!..

А в нас?..

П а з и н а

А в вас усюди безголов'я.
На себе глянь, гетьмане: хто еси?
Які посіли голову твою думки?
В той час, як ти лише про дівку дбаєш,
Душа десь Наливайкова горить
В огні розпуки, що не довелось
Через твоє свавільство й наглу зраду
Святого діла доконать...

Л о б о д а

А ти

Звідкіль це знаєш?..

П а з и н а

У своїх спитай

Січовиків, коли не тямиш сам
За дівкою в зальотах та...

Л о б о д а

(б'є кулаком по столу).

Мовчи!..

Гетьман твій Наливайко хто? — Щеня!
Гетьманом хто його зробив? — Голота —
Обідрана, нікчемна та свавільна!..
Гетьман правдивий — я! І сам король,
Наш найясніший пан, моє обрання
Рукою власною ствердив в Варшаві,
Тому й з погугою його не буду
Я битися...

П а з и н а

Та ж досі бився й ти?

Л о б о д а

Бо сам собі я пан: захочу — б'юсь,
А ні — то ні. Чи, може, Наливайко
Мені розказувати буде?.. Дзуськи!
Не дамсь я верховодити нікому!..
«Велика дума зріє»... Знаю добре,
Яка то дума зріє! Хоче він,
Побивши Польщу і її панів,
Владарем дужим сісти нам на шию
Аж від Литви і по Дніпро та море...

Нема дурних!..

(П'є).

П а з и н а

Що ваша шия варт,
Коли народ увесь шукає долі
І панські кайдани розриває!

Л о б о д а

Народ?.. Ця чернь свавільна і дурна?..
Ніколи ще такого не бувало,
Щоб чернь сама свою творила долю...

П а з и н а

Як не було, то буде.

Л о б о д а

Чи не він,
Твій Наливайко, допоможе їй?

П а з и н а

А певне, що не ти!

Л о б о д а

(б'є кулаком по столу).

Якого ж дідька

Від мене хоче він?

П а з и н а

Якого дідька?..

Того, що й від усіх, хто не з панами
Гнобить народ, а чесно б'ється з ними
За щасну долю черні тої...

Л о б о д а (саркастично сміється).

Знаю,

Голубко, добре я, за що він б'ється,
Твій Северин! За владу б'ється він,
За кралю ту, що видер я у нього
З-під носа... щоб, побравшись із нею,
Зробитися гетьманом на всю губу!..
Але не буде так! — Ти чуєш, бабо?
З твоєю панною візьму шлюб я...
В цю ж мить, хоча для цього довелось би
Її зв'язати!.. Де той піп?.. Давай
Його сюди!..

Козак-вістовець *(входить)*.

Добривечір!..

Гуменицький

Чого

Тобі?.. Чи сталось що?

Козак-вістовець

Під Білу Церкву

З потугою своєю Наливайко

Прибув допіру...

Гуменицький *(схопившись)*.

Що?! Ти бачив сам?

Козак-вістовець

Так, сам я бачив. Там йому назустріч

Сливе уся залога наша вийшла:

Братаються, цілуються, вітають...

Гуменицький *(до Лободи)*.

Казав же я...

Лобода *(похмуро)*.

Куди ж вони простують —

У Білу Церкву? в місто?..

Козак-вістовець

Ні, вони

Великим табором розташувались

В урочищі, що зветься Гострий Камень.

Лобода

Скачи туди, Охріме, і дізнайся

Про все, що треба, — розумієш?.. Миттю!

Гуменицький і козак вийшли.

Пазина *(радісно)*.

Із степу вітер знов, і не тобі

Змагатись з ним, гетьмане запорозький!

Лобода

(прибитий несподіванкою).

Мовчи, стара!.. Поклич попа сюди,

А панну-приготуй до шлюбу...

П а з и н а

Що?!

Чи часу іншого тобі на це
Не буде вже?..

Л о б о д а

(оскаженіло стукає кулаком об стіл).

Роби, що я сказав!..

Патякаєш...

Пазина виходить.

І г н о т у с (входить по хвилі).

До послуг я, гетьмане.

Л о б о д а

Це ти?.. Гарзд... Звінчаєш зараз нас
Із панною Касильдою.

І г н о т у с (здивований).

Вона

Вже згоду подала?

Л о б о д а (схопившись).

Начхать хотів

На вашу згоду я! І ти й вона —
Мої ви бранці: схочу — шлюб візьму
Із нею; схочу — вас обох повісять!..
Чи ти гадав, лукавий езуїто,
Що для Жолкевського її плекаю?..

І г н о т у с

Оскільки знаю я і чув од неї
Вона Жолкевського не любить...

Л о б о д а

Так?..

Тим ліпше... Що ж тоді на перешкоді?

І г н о т у с

(легве втримуючи ненависть і злобу).

Боюсь, гетьмане, я, що Наливайко
Красою серце підкорив її...

Л о б о д а (хитнувшись).

Що?.. що?!

І г н о т у с

А втім — спитай її саму.

К а с и л ь д а

(входить; за нею П а з и н а).

Прийшла тобі сказати я, гетьмане,
Що марні заходи твої про шлюб:
Його не буде...

Л о б о д а (тупнувши ногою).

Буде!!

К а с и л ь д а

Ні, не буде!

Ще не родивсь на світ той піп дурний,
Що нас вінчати мав би із тобою...

Л о б о д а

А з ким же? з ким?... З гетьманом Наливайком?

К а с и л ь д а

О, так! Коли б він тільки захотів,
За ним піду хоч в пекло я.

П а з и н а (вражена, набік).

Що чую?!

О, дякую тобі, Всесильний...

Л о б о д а

(легве втримуючи себе).

Так?..

Це новина!.. Не так давно щось інше
Із уст твоїх я чув, коли в Шершнях
Обом ти гарбуза нам піднесла.

К а с и л ь д а

Дурна була... не знала ще його,
Лиш бачила його блискучу вроду.

Л о б о д а

Коли ж це розуму набралась ти
Й від кого? Ти не бачила ж його
Відтоді?

К а с и л ь д а

О, красу такую досить
Єдиний раз узріти, щоб навіки
Дівочим серцем їй заприсягти.

Л о б о д а (*до Ігнотуса*).
Ти чуєш, попе?

І г н о т у с

Чую.

Л о б о д а (*злбно-іронічно*).

І що ж на це?

І г н о т у с

(*складає руки, як до молитви, й здіймає очі гори*).

Його свята на теє воля...

Л о б о д а (*оскаженіло*).

Що?!

Моя тут воля — чуєш? — не його!..
Тому негайно приготуйсь до шлюбу,—
А теревені правити мені
Уже насточортіло з вами!.. Чув?

К а с и л ь д а (*погіргливо*).

Ще не родився той, хто силоміць
Мене до шлюбу...

Л о б о д а

(*хапається за шаблю, несамовито*).

Що?! То краще вмри!

Кидається до Касильди, Пазина з криком стає йому на дорозі.

П а з и н а

Сказився ти?! Очуняйсь, навіжений!
Проспися перше...

Л о б о д а (*грізно*).

Бабо, одійди!!

Вхідними дверима входять Наливайко, Мамай і Орішевський.

М а м а й

(*угледівши сцену, регоче*).

Ось гляньте: він з бабами тут воює!
А ми гадали — без роботи десь
Марнуче час гетьман наш запорозький...

К а с и л ь д а
(горнеться злякано до Пазини).
Це він... це Наливайко!..

Л о б о д а
(вігразу остовпів од несподіванки; отямившись,
кидається на Мамая з шаблею).

Смієш ти,
Козацький ледарю!

М а м а й
(регочучи, обороняється бангурою).

Тю-тю на тебе!
Ти не сказився часом, Грицьку?..

Н а л и в а й к о (стає між ними).

Стій!

Не битися з тобою ми прийшли,
Мій брате...

Л о б о д а
(отямившись, ховає шаблю в піхви й відходить
до столу).

Дідько брат тобі, не я!..

Н а л и в а й к о

Пройшла на тебе злість у наших душах,
І ми, як і колись, до тебе, Грицьку,
Приходимо з любов'ю, як до брата
Й товариша в боях...

Лобода понуро мовчить, одвернувшись.

Забули ми
Про те, що ти вчинив тоді, коли
На терезах із панською була
Козацька наша доля, наша правда.
Але... вона і досі там, мій брате,
І ти лише, з'єднавшись із нами,
В козацький бік нагнеш ті терези.
Тому й прийшли тебе прохати ми,
Щоб разом з нами став до бою ти
З кварцяним військом: не сьогодні-завтра
Жолкевський з ним прибуде...

К а с и л ь д а (*до ксьондза*).

Що?! Жолкевський?..

Ігнотус робить їй знак мовчати.

Л о б о д а

(*раптом повертається*).

Лукавий лисе!.. й хочеш ти, щоб я
Поняв тобі у тому віри легко,
Що ти прийшов сюди заради правди
Козацької?

(*Показує на Касильду*).

А чи не це вона,

Принадна «правда» та, що привела
Тебе сюди з потугою твоєю?..

(*Регоче. Між наливайківцями рух обурення*).

М а м а й

Голодній курці хліб на думці!

О р і ш е в с ь к и й

Ну-у!..

Н а л и в а й к о

Не розумію я, мій друже любий...
Невже гадаєш ти, що на якусь
Панянку красну проміняю я
Своїх нетяг щасливу долю?

Л о б о д а (*злорадо до Касильди*).

Чула?

К а с и л ь д а (*до Пазини*).

Мій Боженьку! для нього я — якась.

Н а л и в а й к о

(*весь захоплений своєю думкою*).

Не нині — завтра буде тут Жолкевський
З кварцяним і магнатським військом.
Всі ми палаємо одним бажанням бою
Останнього із ним. Його побивши,
Обернемо внівець Річ Посполиту,
Її магнатство та ксьондзів, і станем
Навіки вольними у себе всі,
Щоб делі власної панами бути

Й свою козацьку правду утвердити
Аж до Дніпра й до моря од Литви...
Але... без тебе й Війська Низового
Програєм справу ми, тому й прийшли
Ми знов чолом тобі, гетьмане, бити,
Щоб разом нам на ворога ударить,
Його побити й тим козацьку правду
В степах безкраїх наших утвердить...

Л о б о д а

А Наливайка одного над всіми
Обрати за державця... Чи брешу,
Ти скажеш?.. Знаю я твої думки...

Н а л и в а й к о

Ах... це тебе лякає, брате мій?..
Візьми ж, візьми її, ту владу, ти
Хоробрий, славний, мудрий лицар ти:
Під проводом твоїм я буду битись
Звичайним козаком. Гетьманські я
Свої клейноди без жалю до ніг
Тобі складаю, й сам тебе благаю
Уклінно я: не кидай нас, гетьмане...
*(Припадає на одно коліно й простягає
до нього руки).*

К а с и л ь д а *(зневажливо)*.

О!.. Фе, яка ганьба...

М а м а й

Оце дак так!
Оце вже дожилися!.. Пропадай
Усе!.. Кому я складатиму тепер
Свої пісні?.. І кобзу геть до дідька!..
*(Зриває з плеча кобзу й хоче вдарити нею
об поміст).*

О р і ш е в с ь к и й
(хапає його за руку).

Спокою, брате мій, спокою!.. Тихо!..

Л о б о д а
(повертається до них).

Стривай, старий,— твоя ще кобза здасться.

Підходить до Наливайка й підводить його.
Даруй мені, мій брате, що вчинив
З тобою я не по-лицарськи в Барі:
Цей чорт ув образі ксьондза святого
Лукавими речами звів мене
На манівці...

(Показує на Ігнотуса).

Тепер я бачу інше:
Лицарській щирості твоїй, мій брате,
Поняв я віри й разом із тобою
З потугою своєю усією
До бою стану, хоч і зараз...

М а м а й

(знову перекидає кобзу через плече).

Так!

Спасибі, Грицю!

Л о б о д а *(до Наливайка).*

Ось рука і слово

Лицарське!

(Обнімаються й цілуються).

Н а л и в а й к о

Дякую тобі, мій брате!

Нової віри влив в мою ти душу:
В єднанні силу ми знайдем велику
І діла славного тепер напевне
Вже доконаємо... Попа ж цього
Іще тоді хотів я на гілляку...

Л о б о д а

О, це від нього не втече! І я,
Як ти колись, скажу:

(до Ігнотуса).

Як тільки бій

Скінчиться — з панною звінчаєш нас,
А потім — я тебе звелю повісити!..

(До гостей).

А вас, панове, прошу я ласкаво
Одвідати весілля...

(Вклоняється).

М а м а й

Знов весілля?!

Тобі десь дуже, Грицьку, засвербіло:

Гляди, щоб не пошивсь у дурні! Глянь —
Якою дихає бідою он
Та молода твоя...

Л о б о д а (сміється).

О, це байдуже!
Мисливець у куниці не питає,
Чи з лука дасть вона себе застрелить.

Касильда стоїть, уся схвильована, поблідла;
хоче щось сказати,
але Ігнотус робить їй знак мовчати. Увагу присутніх звернено
на Гуменицького.

Г у м е н и ц ь к и й
(входить і, помітивши, що нічого страшного
не сталося між гетьманами, задоволено вітається
до гостей).

До згоди, бачу, ви прийшли, браті,
І серцем радіюсь своїм, тим паче,
Що буря насуває... Час не жде...

Л о б о д а

А що хіба? Дістав якісь ти вісті?

Г у м е н и ц ь к и й

Вернулися допіру наші чати:
Із табору Жолкевського ляшків
П'ятьох з собою привезли, піймавши
Їх кінних миль за кілька десь од міста.
За звичаєм, язик їм розв'язали:
Надвечір завтра сам гетьман коронний
Прибуде в гості.

Л о б о д а

Ов?! Чого так борзо?

Г у м е н и ц ь к и й

Велика сила, кажуть, в нього.

Н а л и в а й к о

Так,

Це правда.

Л о б о д а

Що ж, нехай! На те і сила,
Щоб з нею битися. Як так, то й так!

А поки що гостей я дорогих
До столу прошу випити на згоду
Та покріпитися з дороги.

М а м а й

Добре!

Розумне слово...

Л о б о д а (сміється).

Вина тут, меди
Такі, яких не має і коронний...

М а м а й

Та не дражни хоч, а звели подати!..
(Сігає за стіл).

Л о б о д а

Пазино! панно! це вже ваша справа...

Пазина виходить. Касильда кидає на всіх погірдливий погляд
і виходить дверима до інших покоїв.

М а м а й (усліг їй).

Ого!.. А не казав тобі я, Грицьку,
Що молода твоя бідою диха!

О р і ш е в с ь к и й (сігає).

Нічого, не привчилася іще
Гетьманшою в господі врядувати.

Л о б о д а

(до Наливайка, що стоїть осторонь, тихо розмовляючи
з Гуменицьким).

А ти?..

Наливайко сідає.

Сідай, Охрїме!

Гуменицький сідає.

А з тобою,
Пречесний отче, я й не знаю вже,
Чинити що. На людях, кажуть, ви
Ніколи не п'єте, а тільки нишком,
Що навіть дух святий того не бачив,
Тому й не кличу я тебе до гурту:

Іди до келії своєї, там
Замкнись і пий собі аж доскочу,
Та тільки... утекти, гляди, не пробуй,
Бо я знайду тебе і під землею!..

Ігнотус гасить блиски зненависті в очах; смиренно здійсмає
погляд гори, зітхає й виходить дверима праворуч.

ДІЯ П'ЯТА

Середина просторої землянки в урочищі Солониці під Лубнами
за Сулою. Обстановка проста, але все чисто, чепурно, затишно:
помітна жіноча присутність. Просто — вхідні двері, ліворуч —
двері до спочивальні. Знадвору вряди-годи чути гарматні стріли.

К а с и л ь д а

*(глибоко схвильована, ходить по хаті позираючи
вгору — в темряву вікон).*

Як довго він не йде... Боюся я,
Щоб наливайківцям та ненароком
Не трапив він у пазурі...

П а з и н а

(готує вечерю на столі).

Та хто?

К а с и л ь д а

Отець святий прибути мав сюди
Цієї ночі до гетьмана....

П а з и н а *(здивовано).*

Як?!

І знов той ксьондз?.. Що має тут чинити?

К а с и л ь д а

А ти ж гадала як? Що я забула
Образу Наливайкову?.. О, ні!
Таких образ гербована шляхтянка
Нікому не дарує. Час прийшов,—
Тепер вже я із нього насміюсь!

П а з и н а *(стривожено).*

Та як?.. І звідки ксьондз отой прибуде?

К а с и л ь д а

О, встигнеш ще дізнатися і ти!
Чи, може, ти гадала, що дарма

Ганебний шлюб взяла у Білій Церкві
Оборського донька з медведем диким?..
О, ні! ні, не дарма... Таких речей
Дарма ніхто не чинить... Я діждусь,
Що Наливайко твій, цей гордий лицар,
Дістане по заслuzі — і вже скоро —
За те, що меч зухвалий зняв на нас,
На віру нашу й на Річ Посполиту!..

Пазина (злякано).

Касильдо, схаменись! Що ти верзеш?..
Хіба твій муж не б'ється попліч з ним?..

Касильда (регоче).

Мій муж?! Тобі його дарую я!..
Коли пішла на ложе шлюбне з ним,
Коли красу свою, ясну, як сонце,
Я вергла в бруд самохить, то вже знала,
Навіщо це роблю. І як раділа
Тоді я, як гетьман коронний наш
Обох твоїх гетьманів погромив
В урочищі тім... Гострий Камінь... Нині ж
З усіх, як єсть, боків він оточив
Їх тут кварцянним військом в Солониці,
І виходу нема нікуди їм,
Цим лицарям степів безкраїх, буйних,—
О, ні, нема!..

Чути стук у двері. Касильда біжить до дверей.

Це він... напевне він...

Відчиняє двері. Входить Ігнотус, перебраний за козака.

Ігнотус (вклонившись).

Най бендзе похвальони Єзус-Кристу!

Касильда

(здивована спочатку, потім пізнавши голос).

Аміль... Пазино, йди і розшукай
Гетьмана... мужа і поклич сюди.

Пазина кидає на єзуїта погляд, повний зненависті,
й виходить. Касильда кидається Ігнотусові на шию.

Пречесний отче! ти нарешті тут...
Стомилася душею й серцем я,
Тебе чекаючи...

І г н о т у с

Думками все

З тобою був, моя кохана...

*(Жагуче пригортає її й довгим поцілунком
впивається в уста).*

К а с и л ь д а

(визволяється з обіймів і показує на вікна).

Вікна!..

Там варта... обережніш треба...

(Проводить рукою по чолі).

Стій!..

Про що пак я хотіла... Так... про справу...

Як наша справа?.. Йди сюди, до столу

І розкажи...

Ігнотус сідає за стіл.

Коронного ти бачив?

І г н о т у с

Усе гаразд, аби лиш твій медвідь

В останню хвилину та не зрадив...

К а с и л ь д а *(сміється).*

А я навіщо?.. О, спокійний будь,

Мій любий отче: я без тебе теж

Часу не марнувала тут... Не так

Зненавистю палає серце в мене,

Щоб я забуть могла, кому й для чого

Красу свою втоптала у багно,

Не гнівайся на мене, любий отче,

Але у любоощах сама себе

Я переважила: свого медведя

Отрутою кохання напувала,

Аж поки він в ногах моїх звивався,

Як вірний пес...

І г н о т у с

А з Наливайком він

Ще гарний досі?

К а с и л ь д а

Ха-ха-ха! Його

Ненавидить наперехід.

Ігнотус

Що ж сталось?

Касильда

(по хвилі піднесеної задуми).

Що сталося?.. Багато і... нічого...
Сказати мушу знов, що Наливайко —
Це не людина, ні! Це демон степу,
Чарівний демон, вітер, грім, це — сила,
Опертись котрій не здола ніхто...

(Посміхнувшись задумливо).

Крім мене, отче... Так... крім мене...

(Знову поважно).

Огневим словом він своїм збудив
П'яниць запеклих, боягузів, псів
І лицарів створив — та ще яких! —
З сміття цього. Ця дикая орда
Без захвату й піднесення не стріне
Свого Бога, де б він не з'явився.
Мазепа навіть, Кремпський, Орішевський
На нього моляться, а запорожці
Його лиш слухають, а не медведя
Мого... Медвідь це знає і лютує,
А я... в огонь олії підливаю...

(Регоче).

Тож і кажу тобі, мій любий отче:
Ріддю зорала я, а ти посій,
Якщо приніс добірного насіння...

Ігнотус

(сміється й б'є себе в груди).

О, так,— приніс!

Касильда *(радісно).*

Гаразд... Цієї ночі
Хоробрий демон наш, як чула я,
Лаштується Жолкевському завдати
Всім табором своїм удар останній
І або розтрити військо польське
Упень, або пробитися на волю
Із табору, із кола смерті...

Ігнотус *(злякано схопившись).*

Що?!

Це правда?

К а с и л ь д а

Так. Але поспів ти вчасно.

(Дослухається).

Спокою, отче... Сядь,— ходу я чую:

Це він, це мій медвідь, і ми його

Зуміємо умовити в ту ж мить.

Входить Л о б о д а й зупиняється на порозі, здивовано оглядаючи гостя.

Л о б о д а *(наступившись).*

Добривечір!

К а с и л ь д а *(йде йому назустріч)*

Не пізнаєш, мій любий?..

Це ж він... святий отець, що нас вінчав

І змогу дав мені, дурній, знайти

У тебе, мій коханий, ясне щастя.

(Обнімає й цілує його).

Л о б о д а *(прояснівши).*

Ніколи б не пізнав...

(Іде до столу й цілує ксьондзові руку).

Давно прибув?

Чи добрі вісті маєш?

(Сідає).

І г н о т у с

Так, добрі...

К а с и л ь д а

Стривайте...

(Наливає кубки).

Покріпіться перш, тоді

Й про справи ліпше буде розмовляти.

Л о б о д а *(бере кубка).*

Розумне слово, серце. Прошу, отче!..

(П'ють і вечеряють).

К а с и л ь д а *(до Лободи).*

Чи вірити тому, мій любий Грицю,

Що цеї ночі вдарить Наливайко

Із табору на військо королівське?

Лобода (*посміхнувшись*).

Та ніби так... Вмовлялися ж удвох.

Касильда (*вдає обурену*).

Виходить, правда й те, що по звитязі
Його козацтво обере гетьманом —
Над всіми одного, а ти і інші
Лиш за підручних будете у нього!

Лобода (*перестає їсти*).

Тобі ж про це хто казав?

Касильда

Всі кажуть,
Лиш ти один не знаєш, бачу я.

Лобода (*насупившись*).

Дурне верзуть!

Касильда

Ох, не кажи, гетьмане!
Коли до цього прийде, то кого ж,
Як не улюбленця свого, голота —
Та й запорожці — вкриють бунчуками...

Лобода (*гнівно*).

Дурне!..

(*До ксьондза*).

Кажі, які звістки приніс!
Чи годиться коронний на умови?..

Ігнотус

(*виймає з-за пазухи папери*).
Ось договір: читай і підпиши!

Лобода бере й читає про себе.

Тобі, гетьмане, й старшині, а також
І Війську Запорозькому коронний
Опущення дає за все минуле
І грамоту від короля ясного,
Яка потверджує твоє гетьманство
Не лиш над запорожцями, але
Над всім козацтвом степовим. За це,
Не гаючись, ти маєш відчинити

Ворота в табір ваш, щоб наше військо
Впустити і приборкати навів
Зухвалого гультяйського гетьмана
І всіх приборчників його.

Л о б о д а

(встає й ходить по хаті, схвильований).

Так, так...

Умови добрі, що казати, але...

Козацтво не подякує мені.

І г н о т у с

Тобі тепер крулевська ласка буде

І нагородою за те, що вчиниш,

І охороною від гультяїв.

А прийде час — коронного клейноди

Перебереш і станеш можновладцем

Таким, як і Жолкевський. Отже, зважся,—

Чи, може, ти волієш у багні

З голотою і далі пробувати?

То залишайсь... Але тоді навіщо

Занапащаєш ти з собою разом

Її, гербовану шляхтянку родом,

А вродою — на світі найяснішу?..

Невже вважаєш ти, що цей курінь,

Брудний — красі ясній такій оздоба?..

Ти гвалтом взяв в коронного її,

Тож мусиш дати їй все, як і коронний!..

Гетьмане запорозький! не забудь,

Що все одно поб'є коронний вас

Раніше чи пізніш, і стратиш ти

Не лиш її, а і життя своє...

Л о б о д а *(зупинившись, рішуче).*

Так, правда... Смерті не боюся я,

Але тебе, позбутися, кохана,

Не маю сили...

(Підходить до столу. Касильда подає каламар і перо).

Най же буде те,

Що Бог призначив!

(Бере перо й підписує).

Віддаюсь цілком

На ласку й милість короля й під зверхність

Коронного гетьмана. Будь що буде!

І г н о т у с (*ховає папір*).
Не станеться лихого, вір мені:
Себе врятуєш лиш і запорожців.

К а с и л ь д а
(*склавши руки, як до молитви, підносить очі гори*).

Нарешті сталося... Пречиста Діво,
Побожно дякую тобі за те,
Що в час тяжкий на поміч ти прийшла
Урятувати віру і отчизну!..
(*Обнімає Лободу*).

Й тобі, коханий мій, моя подяка
За те, що не забув ти і про мене!..

І г н о т у с
Не гаймося ж, гетьмане, час не жде,
І північ недалеко вже, коли
Свій замір виконати ви хотіли...

Л о б о д а
Так, так... вже час... ходімо.
(*До Касильди*).

Я вернусь
За хвилику, серце, захистить тебе,
Коли почнеться завірюха.

К а с и л ь д а
Добре,
Чекатиму тебе.

Ігнотус і Лобода виходять.

Гей, джуро!.. Де ти?..

Д ж у р а (*входить із сіней*).
Я тут, вельможна пані.

К а с и л ь д а
Де Пазина?

Д ж у р а
Не знаю, пані,— не вернулась ще.

К а с и л ь д а
Це дивно... Прибери зо столу все!
(*Ходить у глибокій задумі по кімнаті. Джуро
прибирає зо столу*).

Чуюсь я чую тупотняву... Хто там
У пізній час такий?..

Джура (*прибирає рештки*).

Пазина, мабуть...

Касильда (*дослухаючись*).

Ні, ні... це не вона... Дізнайся вийди!..

Стук у двері.

Хто там?

Джура відчиняє двері і впускає Наливайка, Орішевського,
Мазепу, Кремпського й Мамаю, сам знов іде до столу.

Наливайко

Пробач, вельможна, що ми пізно так:

Як бачу, ви з гетьманом по вечері...

(*Сміється*).

Ну, та дарма! Добри вечір у хату!..

А де ж — не бачу я — гетьман наш славний?

Касильда

(*страшенно схвильована, але намагається
затамувати це усмішкою*).

Добри вечір! Хоч і нема гетьмана —

Господаря, — проте гостей вітаю

Й до столу всіх ласкаво прошу. Джуро!

Подай нам меду доброго.

Гості сідають до столу, Джура виходить і за хвильку вертається
з великим дзбаном меду, подає кубки й виходить.

Наливайко

Спасибі,

Прекрасна господине, за гостинність.

А все ж таки хотіли б знати ми,

Де сам гетьман: нараду маєм з ним.

Касильда (*наливає кубки*).

Спокою, лицарю, — ще маєм час, —

А то помислити я можу справді,

Що нудишся в моїм ти товаристві,

Як і колись знудився в Білій Церкві.

Наливайко (*посміхаючись*).

О, як помислити вельможна пані

Могла таке!.. А чи ж не добре дбали

Тоді на тім бучнім весіллі ми,
Танцюючи й впиваючись червоним
Під сальви із гармат ворожих?..
(Далі з цікавістю стежить за її незвичайним
настроєм).

К а с и л ь д а
(усміхом покриває легве втриману ненависть).

Правда,—
Забула про страшне своє весілля...
(Підносить кубка).

За що ж тепера будем пити ми?
Всі з кубками підводяться.

О р і ш е в с ь к и й
За пані красної здоров'я п'єм!

Всі (Крім Наливайка).
О, віват! віват! віват!

К а с и л ь д а (до Наливайка).

А гетьман?..
Свою думкою в степах десь, певне,
Витає лицар? Тісно в Солониці
В коронного гетьмана під замком?

Н а л и в а й к о (ніби прокинувшись).
О, я з братами вкупі завше... Віват!

М а м а й (нетерпляче).
Та не марудь! — від спраги я конаю...
П'ють, сміючись, і знов сідають.

К а с и л ь д а (наливає знов).
Оповідав мені коханий муж,
Що, ночі цеї ще, лицарство славне
Останні з ворогом рахунки звірить...

Н а л и в а й к о
(перезирнувшись з товаришами).
Не втримався...

М а м а й
От проклятий бабій!

Касильда (ніби не чула).
То чом би нам не випить за звитягу!
(Підіймає кубка).

Мазепа
(підводиться, до Касильди).

За це я радо вип'ю ще, але...
(До Наливайка).

Мене, гетьмане мій, тривожить те,
Що замір наш відомий не лиш нам.
Де ж карність, так потрібна в справах цих!
Дивуюсь я...

Кремпський

І я також.

Орішевський

Даруйте,
Мої панове! Я також, як ви,
Здивований, але велить звичайність
Нам перше кубки спорожнить...

Мамай

Авжеж!

А потім вже й про справи військові
Нараду розпочати.

(Підносить кубка вгору).

За звитягу ж!

П'ють. Касильда, одивши трохи, відходить з усмішкою набік.

Кремпський

Нема що радитись, коли гетьмана
У час призначений чомусь нема.
У хвилю цю лишати військо годі,
Тому кажу: останню раду най
Відбудуть тут гетьмани славні...

Мазепа

Авжеж! А ми повинні бути при війську.

Наливайко (встає).

Гаразд, ідіть: в свій час подам я гасло,
Як і умовилися ми. А я
Вже сам з Грицьком пораджуся востанне.

Мама й (чухає потилицю).
Розмордувало вас!.. А тут же мед! —
Боїшся проковтнути язика...
(*Бистро наливає кубка й п'є*).

Налива й ко
Червоного нап'єшся незабаром,
А потім видно буде!..

Всі
(*вклоняються господині; до Наливайка*).

Будь здоров,
Та не забудь, що північ наступає.
(*Виходять*).

Налива й ко (*їм усліг*).
О, не турбуйтеся!..

Павза.

Касильда
(*почуває себе ніяково й хвилюється*).

Ну, що ж, гетьмане,
Наш лицарю преславний, — вип'єш ще?
(*Підходить до столу й наливає*).

Налива й ко (*з усмішкою*).
Чому і ні, але... чому ж собі
Не наливаєш ти, прекрасна пані?

Касильда (*наливає й собі*).
Гетьман у добрім гуморі, я бачу,
Десь доброго чогось собі чекає
Від бою цієї ночі?

Налива й ко
Так, чекаю.

Касильда
Останнім разом в Білій Церкві
Гетьман, здається, теж веселий був,
Хоч доброго нічого там не сталося.

Налива й ко (*глузливо*).
Не сталося?.. А шлюб з гетьманом твій,
Вельможна пані!

К а с и л ь д а *(спалахнувши).*

Шлюб? Глузуєш ти?..

Н а л и в а й к о *(спокійно).*

Крий Боже! І чому вельможна пані
Гадає, що це глум?..

К а с и л ь д а

(тамуючи хвилювання).

То прошу ж пити...

(Торкає своїм кубком Наливайкового й напиває).

Скажи мені, гетьмане Наливаю,
За що ти так зненавидів мене?

Н а л и в а й к о *(похлинувшись).*

Оце, най Бог боронить! Хто сказав
Тобі, вельможна пані, цю дурницю?..
Зненавидів... За що?

К а с и л ь д а

Тебе питаю.

Н а л и в а й к о

Я ворогів ненавиджу й тому
Їх б'ю, аби доскочив. Ти ж, вельможна...

К а с и л ь д а

(не спускаючи з нього очей).

Відтоді, як побачила тебе,
Спокою я не знала...

Н а л и в а й к о *(здивовано).*

Та чому?!

К а с и л ь д а

Чому?.. Сама не знаю досі я..
Здавалось іноді, що із тобою
Ввійшла в життя моє марудне радість,
Що в темряві шляхетського життя —
Нудного й сірого в своїй пишноті —
Зійшло мені давно бажане сонце,
Що і мене покликав буйний степ,
Як лицарів своїх, як і тебе,
До втіх, іще не знаних і чужих

Гербованій пишноті. Серцем всім
До тебе линула, гетьмане красний,
І годна все була тобі віддати
Лише за те, щоб з вами бути...

Н а л и в а й к о (вражений).

Ти?!

К а с и л ь д а

Здавалося так іноді, кажу...
Чому ж не п'єш, мій лицарю прекрасний?..
Це не отрута — ні, це добрий мед...
(Торкає його кубка. П'ють).
Хоч іноді бувало і таке,
Що годна я була не лиш отрути,
Але й тортур тяжких тобі завдати...

Н а л и в а й к о (вражений).

Мені?! Та за що ж?

К а с и л ь д а (наливає).

Вип'єм ще, гетьмане!

П'ють.

Відтоді ще, як вітром степовим —
Яка краса! яка краса! — упав
Ти несподівано зненацька так
На замок Калиновського й його
Пустив за димом і пожакував...

Н а л и в а й к о (нахмурившись).

Вітця мого убив магнат скажений...

К а с и л ь д а

...Відтоді ще, як на магнатство наше
Повіяв жахом ти неждано з степу,
Я стежила твій шлях аж до Литви —
Кривавий, грізний шлях... В душі моїй
Прокинулась гербована шляхтянка,
Відчула я, що ворог ти страшний,
Перед котрим тремтять Річ Посполита
І віра прадідівська католицька,
Перед святим отцем, якого знаєш
І ти, перед животворящим крижем

Заприсяглася гордим серцем я.
Помститися... Але... коли тебе
В Шершнях побачила я вперше — враз
Розвіялась моя знанавість димом,
І хоч огнем ти спалахнув тоді
Ворожим і страшним, але від того
Іще гарнішим став... Моя зненавість
Поволі обернулась у кохання...
Так, так... Не смійся, а випий краще ще...
І я з тобою...

П'ють.

У рожевих снах,
У мріях легкокрилих вже літала
Я поруч із тобою по степах
Безкраїх, пишних вороним конем
І радість буйну сонцю посилала,
А хмарам грізним — виклик свій до бою...
Так марила я в самотині,
Й величні приписи отця святого
Такими вбогими мені здавались...
Обмарена, й не зчулась пишна панна,
Як в Білій Церкві раптом опинилась,
Медведем диким піврана вночі...
Але і там я бачила щоночі
Рожеві сни про лицаря свого,
Аж поки сам увіч з'явився він
І — ганьба! — клякнувши перед медведем,
Мене йому спокійно на поталу
Віддав зневажливо, немов якусь...
Якусь... так він — мій лицар, — так сказав...
І зненавість уся вогнем пекельним
В моєму серці спалахнула знов!
Перед отцем святим на чеснім дереві
Животворящого святого крижа
Заприсяглась помститись я за все —
За віру, за отчизну і за себе...
Тож вип'єм кубок передсмертний цей...

Рух здивування в Наливайка.

...За мрії і потоптані тобою
Життя мого найкращі ніжні квіти!..
Ат... все загибло, все!.. А винен — ти!
(Бере кубка, торкає ним Наливайкового й п'є).

Н а л и в а й к о
Чому ж тоді, як кликав я тебе
До шлюбу, ти...

К а с и л ь д а
(гордо випростуючись).

Ти гвалтом взять мене
Хотів! — мене — гербовану шляхтянку!..

Н а л и в а й к о
Коли б була ти нею, пані, й справді,
То знай: я з вами там не говорив би,
А просто — те гніздо панів Оборських
Пустив би був за димом, як і всі,
В яких жили гербовані оті...

К а с и л ь д а (здивовано).
Не розумію я...

Н а л и в а й к о
Але я знав
Ще перед тим, що ти хоч і шляхтянка,
Та не гербована...

К а с и л ь д а (тупнувши ногою).
Як смієш ти!..
Оборського магната я дочка,
І хто...

Н а л и в а й к о
Ти не Оборського дочка!

К а с и л ь д а (вжахнувшись).
Як ні?! Чия ж, гадаєш ти?..

Н а л и в а й к о
Русинка! —
В тобі дочку свою стара Пазина
Давно уже пізнала й... пожаліла
Зо сну магнатського збудить тебе...
Чи ти гадаєш, що дарма стара
З тобою всюди йде, немов рабиня?..
О, ні! Пазина не з таких! Пазина —
Орлиця, любить степ і нашу правду
Й ненавидить магнатство, як і ми!

Касильда (гнівно).

Це вигадка!.. І як могла пізнати те,
Чого немає справді?.. Коли ж так,
Чого в Оборських опинилась я?!

Наливайко

На лівім рамені два легких шрами
З дитинства маєш ти...

Касильда

(вражена загортає рукав до плеча).

Так, так... два шрами...

Наливайко

Була мала і зранилась об пліт.
Твій батько — з діда-прадіда козак,
На службі ж в короля здобув шляхетство.
Поліг в бою з татарами, а матір
Взяли татари у ясир і туркам
У Килію за няньку продали...

Касильда

(приголомшена, тихо сідає).

Стривай... то як же це?.. Русинка я?..
А ті ж... Оборські...

Наливайко

Тож старий Оборський
Наспів на ту руїну, й підібрав
Тебе у лісі, й виховав у себе,
Як рідную дочку...

Касильда (мов несамовита).

Й вона мовчала...

Наливайко

Кажу ж, із мрій гербованих тебе
Збудити не хотіла...

Касильда

...і на поталу
Ляхам гербованим мене лишила...

Наливайко

Вони — такі ляхи, як ми з тобою,
Оборські ті, Жолкевські, Калиновські!

Герби ж на них — тавро лихої зради
Народу рідного...

К а с и л ь д а

Так, так... І я
Їм помагала... Ах, тепер я знаю,
Чому душа моя завжди до вас
Летіла у степи з магнатських замків
І часто у розкошах, як в льоху
Глибокому, нудилася в сльозах...
Тепер я знаю... Пізно... пізно вже...
(Схопившись раптом).

Боржій... боржій тікай звідціль, гетьмане,
Мій лицарю нещасний...
(Хапає його за рукав).

Н а л и в а й к о
(підвівшись, здивовано).

Та чого

Тікати маю я?

К а с и л ь д а (благаючи).

Тікай!.. З ксьондзом
Отим і Лободою продала
Я табір ваш ляхам... Хотіла цим
Помститись над тобою за зневагу...
Десь досі Лобода одкрив ворота
Кварцяникам...

Н а л и в а й к о (гостро вражений).

Прокляття!..

(Хапає в скамниці шлика. Знадвору чути гомін бою
й крики).

К а с и л ь д а
(безсильно опускається на стілець).

Пізно вже...

(Схиляє голову на груди).

Н а л и в а й к о

О, ні... не пізно ще!.. Ще я живий —
І горе зраді!..

Біжить до дверей, але в цю хвилину двері широко розчиняються
й наливаївці вводять побитого, скривавленого Л о б о д у, тримаючи
його за руки й підганяючи стусанами. За ними входить П а з и н а
й стає мовчки осторонь. Касильда з ляком схопилася й дивиться
на несподіваних гостей поширеними з ляку очима.

Н а л и в а й к і в ц і
(вимахуючи руками й перебиваючи один одного).

- То так про нас гетьмани наші дбають!..
- Ляхам на палі продаєте, кляті!..
- Не буде так! загинете із нами!..

Н а л и в а й к о
(тупнувши ногою, грізно).
Що?! Губу затуліть!.. Що сталось?..

Н а л и в а й к і в ц і
(відступивши до дверей).
— Не знаєш ти? То поспитай його!..
— Ворота відчинив ляхам, падлюка!
— Ляхи у таборі, а ти не знаєш?..
— На чорта нам такі, як ви, гетьмани!
— Один ляхам нас продає, а другий
Не зна нічого!..

Н а л и в а й к о
(висмикує з-за пояса пістоля й стріляє
в Лободу).

Так умри ж, собако!

Л о б о д а (важко падає).
Касильдо... смерть... Простіть, брати... простіть!
(Вмирає).

К а с и л ь д а
Ах, жах...
(Кидается на шию Пазині).

О, мамо, мамо!
Пазина обнімає її й здивовано позирає на Наливайка.

Н а л и в а й к о (до Пазини).

Я сказав...
Знадвору виразніші чути гомін бою.

Н а л и в а й к і в ц і
— На двір! — До бою! — Смерть ляхам!

Н а л и в а й к о
Це я сказав їй, хто вона. Прощай!
Пропало все — вже бачу я, тому

Згадай у молитвах своїх мене,
Як жива будеш. Я ж іду і ляжу
З братами поруч в чеснім бої...

Пазина

Йди,
Іди боржій,— тебе потрібно там,—
І най Господь тебе боронить, любий!..

Наливайко йде до дверей.

Касильда

(*протягає до нього руки*).

Не йди!.. тебе уб'ють... Зостанься тут:
Вблагаю я коронного...

Наливайко

(*почувши в сінях грюкіт, відступає од дверей*).

Вже пізно...

Входить Дрига й веде за собою кварцяників.

Дрига

Ось він... це Наливайко...

Кварцяники ціляться в Наливайка з мушкетів.

Наливайко (*здивовано*).

Попе, ти?!

Дрига

(*ніяково кашлянувши*).

Еге ж... воістину есм аз...

Наливайко (*регоче*).

Продав?..

Дрига

Еге ж... кхи... яко Юда древле... той...
За тридцять...

Наливайко

Так?..

(*до Пазини*)

І з ними мріяв я
Козацьку правду боронити, дурень!..
Тож пропади, нікчемне падло, й ти!

*(Бистро вихоплює шаблю й перед огетерілими
кварцяниками пронизує нею попа. Він падає
в корчах).*

Візьми — поки що непотрібна вже!
*(Передає шаблю старшому. Той приймає її й дає
знак воякам. Вони оточують гетьмана довкола).*

Прощай, Пазино! Не привів Господь
Святого діла доконати нам,
Та не журись: іще не раз із степу
Повіє буйний вітер на магнатів,
Не одного ще бідная голота
Гетьмана вродить Наливайка — їм
На страх і на загибель!.. Прощавай!..

Його виводять, Касильда падає непритомна.

П а з и н а

*(стоїть, закам'янівши на місці і дивлячись йому
усліг, шепоче побілілими устами).*

Не одного... Але... коли?.. коли?..
(Нахиляється над донькою).

Ужгород
Вересень 1928

ЦІНА КРОВІ

ДРАМА НА 5 ДІЙ З ПРОЛОГОМ

Дорогому
Г. А. Коваленкові-Коломацькому
присвячую

ОСОБИ:

Ганан Сетов, бувший первосвященик.
Йосиф Каяфа, первосвященик, Гананів зять.
Ісус, пророк із Назарету.
Симон-Петро Баріоца }
Тома Дідім } його учні.
Яків Зеведеїв }
Йоан Зеведеїв }
Юда Симонів з Каріоту }
Саломея Зеведеєва.
Марія Клеопова.
Йоанна Кузина.
Марія з Магдали (Магдалина).
Сузанна.
Лазар.
Марта } його сестри.
Марія }
Бартімей, старий жебрак.
Малх, Гананів раб.
Аман, сірієць-работорговець.
Рабиня.
Погонич осла.

Народ: чоловіки, жінки, діти.

ПРОЛОГ

Глуха гірська пустельна місцевість. Одноманітний сірий тон далеченів безрадісно зливається з таким самим сірим овидом і небосхилом.

Сонце зайшло, не забарвивши заходу. За короткий час безгомінна чорна ніч потай, обережно виповзатиме з-поза скель, каміння, з ущелин, яскинь, урвищ і, знявшись до неба, позасвічує зорі.

В далекім межигір'ї озветься до них шакал — розпучливо, безнадійно.

На горбку, на голій кам'яній брилі, в глибокій задумі,—
І с у с, молодий син Марії з Назарету. За хвилику по підняттю
завіси, праворуч, у скелях, з'являється постать Ю д и —
виснажена, обірвана, з палаючими гарячково очима. Хода
обережна, як у зацькованого.

Ю д а (озираючись).

Десь мусить бути тут... Чи я даремно
Аж від Йордану дряпаюсь по цих
Бескетях?.. Ніч уже надходить темна...
Та де ж він, де?..

(Посувається далі й раптом помічає постать
Ісуса на камені).

Це він?..

(Придивляється).

Авжеж, що він...

(Потиху підкрадається до Ісуса ззаду
й нахиляється йому до вуха).

Вітай, равві!..

Ісус не міняє постави й не відповідає.

Я чув твої глаголи
На березі Йордану, й хоч ти зник
З-перед очей людських в пустині цій,
Та я поклав собі знайти тебе —
Й таки знайшов, як бачиш.

І с у с

Хто еси?

Ю д а

Хто я?.. Хоч це однаково й тобі
Й мені, але чому б і не сказати?
Не підеш же до римлян ти з доносом...
З недобитків я Юди Голоніта.
Про нього, певне, чув?.. Авжеж, що чув,
Бо хто ж не чув про нього! Тож вояка:

Тремтить преторія в Єрусалимі
Ще й досі, чуючи його ім'я.

І с у с

Чого прийшов сюди?

Ю д а (не слухаючи).

Правдивий вождь!..

Він, умираючи, до помсти кликав...

Я заповіт той перейняв і з ним

Блукаю ось світами і шукаю

Того, кому його я передам.

І с у с

Знайшов?

Ю д а

Знайшов.

І с у с

Де він?

Ю д а

Передо мною.

І с у с

Чому гадаєш так?

Ю д а

Бо лиш тобі

Відкрив Єгова дивну таємницю

Єдиним словом за собою тьми

Порвати в бій. Єдиному тобі

Він дав і чуда дар... О, гордий Рим

Впаде до ніг тобі рабом покірним,

І пісню волі заспіва Ізраїль.

І с у с

Я людям не війну несу, а мир.

Ю д а

Лиш вільним мир потрібен — не рабам.

З неволі ж мир не визволить ніколи.

І с у с

Хто вільний духом, той не раб. І я

Зроблю їх духом вільними навіки.

Ю да (запалюючись).

Дух, духом... Це — слова, бо ж що то є
Той дух?.. Чи ти, чи я, чи інший хто
Очима бачили його? Руками
Коли-будь дотикалися до нього?
Якщо ж і є той дух, то де він, де?
У тілі ж певне?.. Як же ж він, той дух,
Здолає бути вільним, як все тіло
Закуте в пута?.. Молишся, равві,
Коли створити хочеш царство духа,
А сам в тім царстві стати за царя.
Як хочеш ти, то я тобі скажу,
Як статися царем над світом всім...
Мовчиш?.. Мовчи,— я все одно скажу...
Поглянь ось на оце каміння й скелі,—
Нема кінця йому і краю. Отже,
Коли син Божий ти, як люди кажуть,
То оберни його у хліб — тоді
Ти — цар, і світ увесь — в твоїх ногах!..

І с у с

Чи хлібом же самим жива людина?

Ю да

А чим же ще?

І с у с

Глаголом правди Божим.

Ю да

Слова, за котрі рід людський не дасть
І лепти. Вигадано їх тими,
Хто має хліб і хто живе в розкошах,—
Про тих, його не має хто, й для того,
Щоб другі ці його не одібрали
У перших. Дай голодним цим ти хліб —
І всі вони посунуть за тобою...
А їх же безліч!.. Дай їм хліб — тоді
Вони свої глухі відкриють слухи
І для глаголів Божих. Дай їм хліб —
І будеш цар над світом всім!

І с у с

Марнота.

Ю д а

О, ні! — це не марнота — мати владу
Над світом всім. Прийшов, казав ти, в світ,
Щоб світ спасти і щастя дати убогим:
То як же зробиш це, коли над світом
Усім не запануєш, над його
Розкошами й багатством? Таж хто сам
Не має, той не може дати й другим.
Послухай же мене, равві Ісусе,—
І станеш на землі царем і богом
І світ спасеш від рабства і наруги.

І с у с

Хіба в святім письмі ти не читав:
Лиш Бога треба слухати й йому
Єдиному служити. Навчити світ
Цього — це й є спасти його від тьми.

Ю д а

(хапається за голову).

Розпука!.. Та коли лиш з цим прийшов
Ти до людей, то краще вже було б,
Якби ти зліз на дах високий храму
І звідти кинувсь сторч: тоді б загинув
Лиш сам ти,— чуєш?.. І тим легше це
Тобі вчинить, що віриш ти письму
Святому: там же сказано, що Бог
Накаже янголам своїм тебе
Оберігати на всіх путях твоїх,
Щоб не спіткнувсь об камінь ти ногою.
(З злобною іронією).

Так чи ні кажу я, сину Божий?..

І с у с

Йди геть від мене, сатано! Бо ж там,
В святім письмі написано також:
Не спокушай ти Бога!

Ю д а *(гнівно).*

Так?.. О, ні!

Від тебе не піду нікуди я
І кожний крок твій пильно стежить буду,
Аж поки прийде час, як сам побачиш,
Що засіб мій спасти людей від рабства

Певніший... Мало, мало!! — він — єдиний!
Прощай! Ми ще зустрінемось в дорозі
І не розійдемося аж до смерті!..

Іде геть з палаючим од гніву обличчям. Ісус і далі сидить непорушно в глибокій задумі. Пустелю огортає ніч, засвічуються зорі. Тихо. Десь іздалеку завив шакал, з яскині відгукнувся пугач, і знову тихо. Замислена, зосереджена в собі Ісусова постать розтає в густій пітьмі.

ДІЯ ПЕРША

Гірська, скелиста пустельна місцевість. Узбіччя гори, вкрите народом — переважно простого стану. Хто сидить, хто стоїть, але загальну увагу й слух обернено до Когось. Хто, захований від глядача узбіччям гори, голосно проповідує царство Боже й нові для натовпу глаголи.

Між людьми обережно вештається Юда Симонів із Каріоту й збирає в скриньку добровільні грошові датки на братство Ісусове й на жебраків. Праворуч, на камені, похиливши голову на руки, сидить Тома Дідім; коло нього, весь слух і увага, старець Бартімей.

Голос

(при загальній тиші).

Блаженні чисті серцем, бо вони,
Щасливі, узрять Бога в небесах!
Блаженні миротворці, бо назвуться
Синами Божими! Блаженні ті,
Кого гнобитимуть за правду люди:
Готове місце їм в небеснім царстві!
Блаженні ви, коли заради мене
Оганьблять вас, обмовлять і зневажать,
А потім виженуть од себе геть:
Радійте з того й тіштесь, бо велика
На небесах за це вам буде нагорода!..

Бартімей *(у захваті)*.

Це він про нас... Це він про нас — убогих!..
Воістину пророк це, син Давидів!

Тома

*(підводить знесилена від думок голову й зневажливо
оглядає дідка з ніг до голови).*

Пророк?.. Давидів син?.. Ти звідки знаєш?

Бартімей *(здивовано)*.

Коли кажу, то знаю вже.

Тома (*гратуючись*).

Та звідки?..
Сам вигадав?.. Авжеж?.. Ще перед цим
Його ти навіть і не бачив близько...

Бартімей (*ображено*).
Старий я, голубе, брехати...

Тома

Так,
Але навіщо кажеш те, чого
І сам не знаєш ти?.. Які прикмети
Того, що це пророк і син Давидів?

Бартімей (*обурено*).
Прикмети?.. Що?!. А ти оглух хіба?..
Хіба не чуєш ти, що каже він?..
Чи чув од кого іншого такі
Глаголи ти?.. О ні, мій брате, ні! —
Так говорити лиш пророк здолає.

Тома

Але ж... із Назарету він...

Бартімей

То що?

Тома

А те, що з Назарету не воздвигне
Собі пророка Бог.

Бартімей (*гратуючись*).

Чому ж то так?
Тебе питатиме, чи як?

Тома

В письмі
Святим про те стоїть.

Бартімей

Не софер я,
Не вчивсь тлумачити святе письмо.
Та байдуже мені! Йоан-пророк
На березі Йордану так казав:

Коли захоче Бог, то із каміння
Воздвигне Авраамові дітей.
Тож чом воздвигнути не мав би він
Пророка і Давидові нащадка
Хоча б і в Назареті?..

Т о м а

Кажуть люди,
Що з Назарету доброго нічого
Не може бути.

Б арті м ей (обурено).

Люди, люди!.. Бачу,
Що з фарисеїв ти, коли таке
Верзеш!.. Коли тебе вже задрість їсть
І точить злість, що й нас хтось за людей
Вважає і добра нам зичить... Пху!..
(Плюнувши, відходить і змішується з натовпом).

Т о м а (в задумі).

Як розгнівивсь старий...

Ю д а

(скінчивши збирання, підходить до Томи).

Чого це він?

(Сідає на камені й починає лічити зібране).

Т о м а

(більш сам про себе, ніж до Юди).

Чи винен я, що сумніву хробак
Все точить неспокійне серце,
Що прагне правди?.. Часом спалахне
Воно огнем живущим віри так,
Що бачу я і небеса одверті,
І бога в них... Але в ту мить уже
Дух сумніву ясні примари ті
Помалу гасить ув очах, а в серці
Ворушиться ізнов хробак зневір'я.
Я задрю отаким, як дід оцей,
Що все бере на віру, як дитина,
І тим щасливий...

Юда скидає на нього здивовано-насмішкуватий погляд
і лічить далі.

Ти, мій брате, віриш?

Ю д а

Я?.. В що?

Т о м а

У Бога.

Ю д а (*не припиняючи лічби*).

В Бога?.. Як би ні!..

Т о м а

А в те, що той... що наш равві — пророк?

Ю д а

Равві?.. Чому б йому не бути пророком?..

Чи мало їх тепер усюди ходять?

Т о м а

Але ж він з Назарету?

Ю д а

Ну, то що?..

Я чув, що й сином Божим звать його,—

Най звать,— хіба мені не все одно?

Т о м а

(*обурений, схоплюється*).

А ти?.. Чогось же ти пішов за ним?

Ю д а

А ти чого пішов?

Т о м а

Шукаю правди!

Ю д а

Чому ж не маю я шукати правди?

Т о м а (*показує на скриньку*).

Знайшов її ти, бачу, дуже легко:

Вона уся в шкатулі цій!

Ю д а (*сміється*).

Чого ж

Ти сердися, мій брате?.. Най і так:

У кожного своя...

Т о м а (гнівво).

Одна, одна

Лиш правда мусить бути,— чуєш ти? —
Одна про всіх!

Ю д а (глузливо).

Моя і є про всіх!..

Он сонце вже схиляється на захід:
Година, дві,— і всі ви, навіть він,
Равві наш мудрий,— наглуу потребу
Відчуєте в мойй одразу «правді».
Чи може стратили вже хіть до їжі?..
(Рече).

Т о м а (тупнувши ногою).

Мовчи і слухай!.. Правда промовляє...
(Наслухає).

Г о л о с (з-поза гори).

Про завтра не піклуйтеся ніколи,—
Довліє днєві й так його турбот!

Т о м а

Ти чув?.. ти чув?..

Ю д а (посміхаючись).

Та чув же, чув...

Г о л о с

Погляньте

На пільні ви лілеї: не працюють
І не прядуть, але, глаголю вам,—
Сам Соломон у всій своїй пишноті
Не убирався так, як кожна з них!
І не піклуйтеся про те, що їсти,
Що пити, одягтися в що: про це
Піклуються й погані, а отець
Небесний знає сам, чого вам треба.
Тож дбайте перш за все про царство Боже
І правду, решта ж вам додасться...

Т о м а

Чув?..

Це відповідь на правду на твою!..
(Зникає ліворуч).

Ю да *(хитаючи головою)*.

Так, так,— додасться вам, коли у Юди
Дзвенітимуть оболі у шкатулі.
А що, як ні?.. Тоді хотів би я
На вас поглянуть, а не на лілеї...
(Лічить галі).

Г о л о с

Погляньте ви на птахи на небесні:
Не сіють і не жнуть і у засіки
В запас нічого не збирають...

Ю да

Ще б пак!

Г о л о с

...Годує ж їх отець небесний. Ви ж
Хіба не ліпші будете за них,
О, маловіри?..

Ю да

Так, але ті птахи
Не раз із голоду десь на шляхах
Проїжджих порпаються казна в чім...
(Лічить галі).

Згори, крізь натовп, продирається Сузанна; за нею, трохи
згодом, Саломея й Марія Клеопова.
Сузанна, побачивши Юду, тихенько підкрадається до нього ззаду
і закриває йому долонями очі.

Ю да

(злякано закриває обома руками гроші).

Ой!.. хто це?..

Сузанна *(зміненим голосом)*.

Гроші — або смерть тобі!
(Не витримує й весело регоче).

Ю да

Сузанна?!.

(З досадою).

Нерозважний жарт! Навіщо?..
(Шукає очима по землі, чи не впустив якої лепти).

Сузанна (сміється).

Та ціле, ціле все твоє багатство,—
Чого сполохався?

Юда

Яке моє?..

Воно так само й ваше,— може, ні?..
(Побачивши, що наближаються інші жінки).
Ідуть уже,— напевне, зголодніли,
А ти — моє... Йі сама теж їсти хочеш?
Авжеж?.. А що б ти їла... та й оті,—
Коли б я не збирав?..

Саломея (до Сузанни).

Ой, дочко, дочко!

І сорому не маєш ти...

Сузанна (спаленівши, здивовано).

Якого?..

Чому?.. Вже вигадали щось...

Саломея

Авжеж!..

Допіру слухала глаголи Божі,—
Ще досі десь бринять тобі у вухах,—
І раптом маєте: немов блудниця,
На шию висне вже чоловічі!..

Сузанна

(закривши від сорому обличчя руками, крізь сльози).

Боже!

Що вигадали!

Юда (до Саломеї).

Ну, це вже занадто!..

Це, матінко, вам приверзлось.

Саломея (спалахнувши).

Чи я

Сліпа?..

(До Марії).

Ти ж, сестро, бачила також!

Марія (лагідно).

Це, сестро, жарт. Воно ще молоде
І необачне...

(до Юди).

Вечір вже: равві
Стомивсь і зголоднів. У тебе все,
Що треба, єсть?

Ю да *(схидно).*

Навіщо?.. Не піклуйтеся
Про те, що їсти й пити вам: отець
Небесний знає сам, що треба вам,
О, маловіри!..

Жінки, вражені несподіваною іронією, позирають одна на одну,
то на нього й не знають, що сказати.

С а л о м е я *(вибухає гнівом).*

Слухай ти, приبلудо! —
Про діло кажеться тобі, а ти
Свої почав тут теревені...

Ю да

Що?!

Свої?.. Ти вже забула, хто сказав це?..
Ось я візьму й перекажу равві,
Що теревенями назвала ти
Його слова.

С а л о м е я *(злякано).*

Оце!.. Хіба я що?..
Ходімо, сестро... Там, либонь, мішок
І кошики з харчами...
*(Зникають праворуч. Юда, дивлячись їм услід,
довго регоче).*

Су з а н н а

(дивлячись на нього з острахом).

Злий ти, брате...

З тобою страшно якомсь.

Ю да

*(обертається до неї: сардонічна ухмилка поволі
гасне в нього на устах).*

Страшно?.. Чом же?

Су з а н н а

Не любиш ти равві.

Юда
(по короткій павзі задуми).

Я не люблю?..
Ох, дівонько, яка ще молода ти,
Хоч красна, як саронська троянда!..
Та, може ж, я палкіш за вас усіх
Йому відданий!.. Як наспіє час,
Ладен побігти буду я за ним
Останнім псом, вклонитися йому
До ніг, але не так, як ви усі,—
Не знать за що — за мрії і химери,
За те витання в небесах, не варте
Щербатої, брудної лепти. Й ви
Усі тоді поклонитесь йому,
Але уже не за химери ті
У небесах, бо всі есте ви діти
Землі і потребуєте земного!..

Сузанна
(не спускаючи з нього допитливого погляду).
Не знаю я... Щось мудре ти говориш...
Але... піду я...

Юда
(знов із усмішкою на устах).

Чом не можу й я
Сказати мудрого чогось?.. Он глянь,—
Збираються вже птахи, що не жнуть,
Не сіють і в засіки не збирають,
А Юда... ні, не Юда, а отець .
Небесний їх годує...
(Сміється).

Сузанна
Лихий і справді, брате, ти...
(Дивиться в лівий бік).

Ідуть...
Це знак, що незабаром і равві
Сюди прибуде... Він тепера, певне,
Там з дітьми бавиться. Я побіжу
Туди також побавитись із ними! —
Багато радості, багато сміху,
Й равві, як сонечко, веселий з ними...
(Підстрибуючи й наспівуючи, біжить на гору
й зникає за узбіччям її в натовпі).

Ю да (*дивиться їй всліг*).

Дитина ще... Стрибає, мов коза
По Галаадських горах, далі ж що
Ще випаде на долю — не гадає...

З лівого боку виходять Петро, Тома, Яків і Йоан.

Петро

Тяжка це справа вельми. Я й не знаю
Що діяти... Адже самих дорослих,
Вже не рахуючи жінок, дітей,
Зібралось тут з п'ять тисяч, безперечно.

Тома

Не менше.

Петро (*до Юди*).

Що там, брате, єсть у тебе
В запасі?

Ю да (*здивовано*).

В чім же річ — не знаю я?..

Петро

Равві звелів нагодувати нам
Людей: вже пізняя пора, і всім
Потрібно покріпитись.

Ю да

Тяжко, справді.

Яків

У тебе що там є?

Ю да

Та що ж у нас
Там є? Про вас і про равві хіба...

Саломея (*виходить зліва*).

Що сталося?

Ю да (*лукаво*).

Велів равві запаси
Роздати наші людям. Там у нас,
Либонь, і риба є, що ти спекла...

Саломея

Що?! Риба?.. Чи для них пекла я?..
Ото! Не дам ні хліба, ані риби!
Самі голодні будемо, чи як?..
Що вигадали!

Ю да

(іскорки лукавого глуму мерехтять в його очах).

Й я кажу те саме,
Але ж равві звелів...

Саломея

Равві, равві!..
Равві наш, як дитина,— все віддасть,
Як не доглянеш...

Марія *(виходить зліва).*

Що там, сестро?

Саломея

Чула? —
Зібралось їх, нетруджених, тут тьма,
А ми повинні їм віддати все,
Щоб їх нагодувати.

Марія *(махав руками).*

Де пак! Що ви!..

Саломея

А ми ж?..

Ю да *(вдає поважного).*

Ви дбайте перш про царство Боже,
А решта вам додасться!

Саломея

(дивиться на нього, спочатку не розуміючи).

Що додасться?..

Ат! знов своєї ти!.. Цього не буде!..

Ходімо, сестро!..

*(Махає рукою і зникає лворуч, тягнуци
за собою Марію).*

Ю да (їм услід).
Маловіри!..
(Обертається до інших).

Чули?..

Йоан
(легве втримуючи гнів).
Ти, брате, граєшся його словами
Занадто легкодумно.

Ю да
І не думав!
Лиш приписи виконую його.

Йоан
Виконуєш?.. Тож виконай і цей
І нагодуй народ!..

Ю да
Отець небесний
Їх нагодує.

Йоан
(кидається до нього в гніві).
Ти глузуєш?!

Ю да
Я?!
Ніколи в світі! Це сказав равві...

Петро (стає між ними).
Сваритися не треба, любі браття.
Порадимося ми краще, де дістати
Їм хліба. Пізно вже. Равві питає...

Ю да
(скоса поглядаючи на Йоана).
Чи хлібом же самим жива людина?

Петро
Не розумію...

Ю да
Таж равві казав,
Що й словом Божим. А хіба не досить

Вони наслухались його сьогодні,—
Тож мусять бути не голодні...

Йоан
(знову кидается до нього).

Ти...

Ти... сатана!..

Як і в (утримує брата).

Облиш, Йоане!

Петро

Браття,

Не можна так...

Юда

Нехай... Блаженні ви,
Коли заради нього й слів його
Оганьблять вас, обмовлять і зневажать!..

Йоан (істерично).

Ви чуєте?.. Глузує він... сміється!..

Чого ж ви мовчите?..

Тома

Глузує він?..

Не знаю, може, й так... Але в цій глумі
Багато правди відчуваю я...

Йоан (тупає ногою).

Немає правди в цій,— саме лукавство!

Тома

Ні, правда єсть: слова не до життя ті,
І саме це завжди мене так мучить...

Петро

Все це гаразд, але не забуваймо
Про те, чого прийшли...

Тома

Таж безнадійно:

Пустиня тут,— до міста так далеко,
Що й думати не можна там купити

Харчів... Та й те ж іще, чи є за що
Купити, бо ж народу тьма...

Ю да

(відчиняє сириньку й показує).

Нема!

Оце й усе, що маєм ми в запасі.

Петро

Та що ж робити?..

Мовчання.

Ю да (посміхаючись).

Доведеться, мабуть,
Каміння обернути в хліб... А може,
Пошле з небес Отець небесний манну,
Як нашим праотцям колись в пустелі.

Йоан робить рух обурення, але Яків утримує його.

Ідіть же з миром до равві, а я
Подбаю вже його ім'ям створити
Це чудо...

Петро (дратуючись).

Та облиш ти жарти й справді!

Ю да (сміється).

Які ж це жарти?.. Ідіть собі здорові,
А за людей подбаю я в цю ж мить.

Петро, Яків і Йоан, нічого не розуміючи, стенають плечима
й зникають ліворуч.

А ти не йдеш, мій брате?

То ма

Подивлюсь

На чудо на твоє.

Ю да

Чому ж моє!

Ім'ям равві створю я чудо це
І нагодую люд. Гей, Бартімеє!

З натовпу продирається старий Бартімей і підходить до Юди
й Томи.

Бартімей

Чого тобі?

Юда

Вечеряти час людям,—
Равві сказав. Багато з них з собою
Сакви із хлібом мають,— бачив я...

Бартімей

Авжеж що мають.

Юда

Отже... То ж іди,
Пройди між ними і проголоси:
Хто має щось з собою їсти, той
Нехай по-братньому поділить з тим,
Хто без запасу заблукав сюди.
Ти зрозумів?

Бартімей

Аякже!

Юда

А для того,
Щоб всі послушали, ти говори
І додавай, що так велить равві.
Коли б комусь не стало там, у мене
В запасі дещо є.

(До Томи).

Ти поможи

Нам, брате, довершити чуда,— добре?..

(Сміється).

Тома *(в захваті).*

Як просто все!.. Ти, брате, Соломон.

Юда

О ні,— я в хмарах тільки не витаю,
То постривайте ж: зараз я вернусь.

(Йде праворуч).

Тома

От-от!.. Це саме те — витання в хмарах,—
Що й я з життям не можу погодити,
А він сказав — і ясно стало все.

Бартімей

Хто? Юда?.. О, у нього голова
Премудра!.. Він не звідси, а з Юдеї:
У хмари там не люблять залітати,
Як діти... Це лиш тут, у Галілеї,
Живуть воістину, як птахи ті
Небесні, чим послав Єгова...

Голос Саломеї

Куди?

Куди ото поніс?

Голос Юди

Облиш, стара!

Всім вистарчить...

Голос Саломеї

Хоч риби ж не чіпай!..

Обійдуться й без риби.

Голос Юди

Я візьму

Рибин лиш зо дві й п'ятеро хлібів...

Нам досить і того, що залишилось...

*(Виносить п'ять буханців хліба й дві рибини
й передає Бартімеєві й Томі).*

Ось маєте: не вистарчить кому —

Роздайте й це. Ідіть же і чиніть

Все іменем равві, а я тим часом

Із сестрами вечерю приготую

Для нас усіх і для равві. Ідіть!..

Бартімей і Тома мішаються в натовпі, виконуючи наказ.

Голос Саломеї

Куди ти їх послав?.. Чи не безглуздя —
Нагодувати всіх отим?..

Юда *(сміється)*.

А що,

Як нагодують всіх і...

Голос Саломеї

Говори!..

Юда

*(помічає раптом, що з гори, крізь натовп
продирається Магдалина).*

Вона!.. Іде сюди... Як серце б'ється...

О, Єгово!..

(Захоплено слідкує за нею).

Мріє недосяжна!..

Голос Саломеї

Чи ти не знаєш, скільки до вечері
Збереться нас усіх?..

Юда не чує й не відповідає.

Ти чуєш, брате?

Юда *(як заворожений).*

Я зараз... зараз...

Магдалина *(підходить).*

Ти не знаєш, брате,

Де сестри? Я...

Юда *(напівголосно).*

Тиверіядська рожо...

Магдалина *(затремтівши).*

Це що?! Мені почулося?..

Юда

О, ні!

Колись тебе в Єрусалимі звано —
Тиверіядська рожо...

Магдалина *(злякано озирвається).*

Й ти це знаєш?..

Але навіщо згадуєш, коли
Збуто те... минуло те...

Юда

Як добре,

Що хоч на мить спіткав тебе сам на сам.

(Підходить до неї ближче й пристрасно шепоче їй).

Згадав же про минуле я тому,

Що ти й тепер красою рівна їй —

Тиверіядській рожі тій... Та де! —
Краса твоя відтоді розцвіла
Зорею ранку, котра вабить зір,
Бо обіцяє сонце щастя...

Магдалина
(з виразом жаху на виду).

Годі!

Мовчи!.. Чи знову розбудити їх
Бажаєш ти?.. Їх семеро було...
Він з мене вигнав їх... а ти ізнов
Накликать хочеш їх...

Юда (не слухаючи її).

Давно колись

В Єрусалимі я узрів тебе
У всій красі, у всій пишноті... Де —
Ти знаєш, хоч убогий вигляд мій
Тобі не міг упасти в око,— де пак!..

Магдалина
(тягне до нього руки).

Благаю — не нагадуй!.. Нащо кличеш
Їх знов, тих демонів?.. Один равві
Тепер — мій бог, моє життя й кохання...

Юда

Хотів тобі лиш нагадати я,—
Тобі, що звикла у Єрусалимі
До легкого життя і до розкошів,—
Що він голісінький, як шпиль Голготи,
Що лепти за душею він не має,
А з красних слів хитону не зігчеш...

Магдалина

Нічого вже тепер мені не треба!..
Не говори, не говори про це,—
Я й слухати не хочу...

(Хоче ще щось сказати, але махає тільки рукою
й зникає праворуч).

Гріх який!..

Юда

(дивиться їй услів, криво усміхаючись).

Не хоче слухати... й на мову не дається...
Гай-гай! заносишся ти, Юдо, в хмари!

І сам же ти жебрак, як і отой
Син божий їхній... А проте — він має
Хоч ті ж уста, солодкії, як мед,
Красою теж узяв, і не дарма
До нього липнуть так жінки й дівчата.
А ти... а ти, жебраку з Каріоту, —
Що маєш ти?.. Лукавий розум твій
Такий, як всі... Слова в устах — звичайні,
А вид не відрізниш в юрбі дурній, —
То де ж тобі рівнятися із ним
І в серці пестить недосяжні мрії!

(Б'є кулаком по скриньці).

Прокляття!.. Чом порожня це шкатула?..
Насипте вщерть її ви золотом щирим —
І ми побачимо тоді, хто з них —
З отих, закоханих у нього, — чувши
Його звабливий брязкіт у шкатулі,
Не побіжить туди, куди покличу,
Лишивши і равві й його глаголи!
Й коли б я з виду був, як сам Мойсей, —
Потворний, гунявий, — то все одно
В очах красунь оцих під брязкіт злота
Розцвів би враз, як найпишніший квіт!
Але... дзвенять нужденні лепти в скриньці
І брязкотом отим у серці гасять
Огонь палких бажань...

З правого боку виходить Йоанна, боязко роззираючись довкола.

Ти хто еси?

Кого шукаєш тут?

Йоанна

Йоанна я...

Збрала все, що мала я свого
У чоловіка, й принесла сюди —
Віддати на убогих, як равві
Святий навчає... Справлено мене
Сюди... та я не знаю...

Юда

Так, сюди,
Сюди — до мене: я збираю жертви
На вбогих і калік... І скринька ось...
У тебе що там — гроші?

Йоанна
(виймає з-під поли вузла).

Гроші й інше...

(Розв'язує вузла).

Оце ось маєте капшук із грішми...
Ось нараменник золотий — один
І другий... Ось... це в'язочка перстнів
Із золота щирого у самоцвітах.
Ось тут — сережок кілька пар, також
У самоцвітах... Перлів два разки...
Це діадема...

Юда (скрикує в захваті).

Чудо!..

(Прицмокує).

Це дарунок

Воістину царський!..

(Схаменувшись, озирається).

І як же вдячні

Тобі убогі будуть!.. Хоч ім'я
Твого вони не знатимуть ніколи:
Ти, певне, чула, як равві учив,—
Щоб лівая рука твоя не знала,
Що чинить права...

Йоанна

Знаю я й не важу

Ні на чию подяку... Це ось пояс,
Затканий густо золотом і в оздобі
Із буйних самоцвітів дорогих...
А це ще жменька їх окремо тут:
Не зужила їх ще... Тепер не треба...
Усе життя равві служити буду...

Юда

Вже все?

Йоанна

Усе, що мала я коштовне,
Що з віном принесла до мужа в дім...

Юда

Ти ж хто еси?

(Тремтячими руками ледве закриває віко
переповненої скриньки).

Йоанна

Була жоною я
Дворецького тетрархового кузи,
Тепер раба равві святого.

Юда

Так...

Иди ж туди, до нього, й знай, що віра
Твоя спасе тебе... Але про свій
Цей дар нікому не кажи: так вчить
Равві...

Йоанна

О, знаю я... Іду — прощай!
Нехай Господь до тебе щедрий буде!..
(Зникає ліворуч).

Юда

(заплющивши очі, весь тремтить од щастя).

Яке неждане щастя!..

(Сміється).

Правду кажуть,

Що хоч дурних ніхто ніде не сіє,
Та родяться вони самі на світ
На те, щоб з них розумні мали зиск...

(Любовно гладить скриньку).

Масток цілий тут... Та ще який!..
Ще кілька хвиль тому ти, Юдо, був
Жебрак і раптом став багатирем!..
Але... це ж не твоє?.. Як не моє?..
Коли в руках у мене, то моє!..
Роздати вбогим?.. Ха-ха-ха! Зжеруть,
Як фараонові худі корови,
За кілька день усе й лишаться все ж
Такими, як були... Даремна праця,
Бо гроші мають все одну прикмету:
Коли багацько їх в одних руках —
Вони є силою, що править світом;
Коли ж у багатьох — вони ніщо!
Ніщо і ті, що мають їх потроху...

(Трясе кулаком у повітрі).

Тепер по Голопітові я справлю
На славу поминки, та разом вже
Віддячу і за себе!.. Підніму

Народ... Але... чи піде ж він за мною?..
Коли б равві... За ним то певне піде...
Але не схоче він... Не схоче, ні...
(Стоїть у глибокій задумі. Але *раптом* виг йому
потроху прояснюється, й він б'є себе долонею
по лобі).

Гей, дурень з тебе, Юдо! Він не схоче,—
А ти зроби, щоб він пішов, повів
Народ на кого схочеш ти або
Най поведе його народ силоміць!..
(Стоїть якусь хвилю розпромінений, осяяний
новою думкою. *Раптом*, здригнувшись, озирається
довкола).

Та що це я витаю в хмарах наперед,
Коли від ока заздлого сховати
Своє я щастя мушу, якнайскорше!..
(Відчиняє скриньку й похапливо перекладає
клейноди за пазуху).

Так буде ліпше й безпечніш...

Бартімей (*підходить*).

Наїлись всі... Дешиця ще й лишилась...

Ю да

(виг несподіванки впускає скриньку: гроші
розкочуються по землі).

Це ти?!

(*Раптом* оскаженівши).

Чого ти крадешся, як злодій?..
Жебрак! Сірійський раб!.. Збирай тепер
Розсипане, східно самарійська!..

Бартімей (*кидається збирати*).

Я ж не хотів злякати... Позбираю,
Не гнівайсь лиш...

Узбіччям гори крізь натовп продираються Петро й Йоан
і підходять до Юди.

Петро

Роздав ти, брате, певне, всі запаси
Людам, то треба нам поміркувати,
Чим покріпитися равві і нам...

Ю да (*посміхаючись*).

Роздав лише я п'ятеро хлібів
Та дві рибині,— решта ціле все.

Йоан
(рухнувшись *ог здивування*).
Стривай... А чим людей нагодував?..

Юда
Ім'ям равві створив, як бачиш, чудо...

Йоан (*спалахнувши*).
Вдаєш ти знову блазня!..

Юда (*сміється*).

Маловіре!
(*Показує рукою праворуч*).
З вечерею про вас і про равві
Твоя там метушиться мати,— іди
Й переконайся в неї...

Петро й Йоан кутко йдуть направо.

Запальний
Юнак, але главою трохи скорбний.
Ото здивується, що люд наївсь
І майже ціле все!..
Видно, як на узбіччі гори заворушивсь народ.

Бартімей
Народ піднявсь:
Гряде равві святий.

Юда
Давно вже час.
Ходімо й ми з тобою до вечері,
Адже ж її ми нині заслужили.
(*Сміються і йдуть праворуч*).

ДІЯ ДРУГА

В домі Лазаревім
Юда, Саломея й Марія Клеопова.

Юда
(*схвильований, ходить по горниці, тривожно
дослухаючись до звуків зовні*).
Як баряться!.. Невже ще не прибув
Равві і досі?..

Саломея

Мабуть, ні... А в мене ж
Від страху серце не на місці...

Марія

Чуєш? —

Хтось ніби йде сюди...

(Тривожно наслухають).

Бартімей *(хутко входить).*

Вже йдуть... ідуть...

Зібралось народу тьма!.. Марія
І Марта вийшли ген йому назустріч —
Голосять і ридають... Добре все...
Багацько із народу теж ридають...

Юда *(нетерпляче).*

А він... а він — равві?..

Бартімей

Заплакав теж,
Бо дуже Лазаря любив.

Марія *(втирає сльози).*

Сердешний...

Бартімей

Ну, я ізнов туди: цікаво надзвичайно!

Марія *(встає).*

Піду я, мабуть, теж... Ти, сестро, як?..

Саломея

Ні, я лишуся поки тут... Боюсь...
Най все скінчиться...

Бартімей *(до Марії).*

То ходім, чи що?..
(Обоє виходять).

Саломея

Не знаю і сама, чого мене,
Трясе, мов у пропасниці...

Ю да

Ще б пак!
Гадаєш ти, що я спокійний зовсім?

Саломея (злякано).
Невже щось може статися?..

Ю да (зупинившись перед неї).

А ти
Гадала ж як?.. Як зірветься — держись:
Нема страшніш, як натовп озвірілий! —
І од равві, од Лазаря й сестер
Його, та і від нас усіх, сестрице,
Лишиться спомин тільки, й то — ганебний...

Саломея
(в невітському жаху підводиться, не спускаючи
очей з Юди, й так само сідає знов, шепочучи).

Єгово... захисти...

Ю да (посміхнувшись зловіще).

Не бійсь, не бійсь!..
Я ж сподіваюся, що добре все
Приведено, і таємницю ви
Не розплескали бабським язиком?..
Чи, може, ні? — десь ляпали уже?..

Саломея

Ні, ні... Усе гаразд... гаразд...

Ю да

Глядіть,—
Бо вже тоді на себе нарікайте.

Саломея

Коли б я той... коли б я тільки знала,
Що це так страшно...

Ю да (регоче).

О, ніщо нікому
Даремно, матіңко, ще не давалось!..
В тому і сила вся, коли не доля
Тобою, як ослом дурним керує,
А ти її служить собі примусиш

Відважним, гострим розумом своїм.
А щоб здійснити це — не раз, не два
Доводиться іти напризволяще,
Як от теперенька: або ти пан,
Або пропав!..

Саломея

Ох, брате мій!.. тремчу
Я вся... Й не рада вже, що необачно
На вигадку твою пристала... Страшно...
Й не варт овчинка вичинки...

Ю да (здивовано).

Не варт?!

Хіба не варт усе зробить для того,
Щоб посадить равві на царськiм троні
Його славетних предків? Може, ми
Не віддані йому?..

Саломея

Хто каже...

Ю да

А ти —

Чи не хотіла б ти своїх синів —
Отих орлят, палких, як блискавиця, —
Узріти можновладцями обабіч
В царя?.. Чи й далі їм ходити в жebraх
За тим, що сам не має де главу
Свою на спочив прихилить, — ходити
І тішитися тим, що аж по смерті —
В якимсь небеснім царстві невідомім —
Доскочиш щастя... Чи доскочиш?!.. Може,
Все щастя те у... небутті... Хто знає?
Життя ж прекрасне й молоде загибло
В нужді й нікчемності... О, ні! Коли
Й шукати де свого ясного щастя,
То тільки тут — то тільки на землі!..
Коли цей перший крок удасться нам,
За другим вже здійсняться наші мрії, —
І най не буду Юда я із Каріоту,
Нехай мене всього проказа з'їсть,
Нехай мене розпнуть на Голготі
З харцизами в ганебнім товаристві —

Якщо раві не буде до суботи
На троні вже Давида й Соломона!..

Саломея (*заспокоївшись трохи*).

Вже до суботи?! Скоро так?.. За тиждень?..
Та як же, як ти зробиш це?

Ю да

О, потім
Про це!.. До помочі покличу й вас...
Жіночі будуть язика потрібні:
Як труби голосні вони умить
Усюди славу рознесуть раві —
І не оглянешся...

(*Сміється*).

Саломея (*незадоволено*).

Таке говорить!..

Ю да

А поки що... в чарівних мріях ми
Забули і про нашу справу...

(*Наслухає*).

Що там
Десь діється?.. Вже досі надійшли
Й до гробу... Тихо як... А у душі
Шаліє буря розпачу й надій...
Ах, швидше б... швидше б все уже скінчилось!..
Не витримає серце...

Саломея (*наслухає*).

Вся тремчу

І я... Ще тихо все...

(*По павзі*).

Послухай, брате...
Не гнівайсь лиш... Одно мене дивує
В твоїх словах: про всіх ти дбаєш нас,
Усім готуєш щастя, а про себе
Ні словом не згадаєш. Чим же ти
Бажаєш бути при раві... царі?..

Ю да

(*немов прокинувшись, посміхається*).

Що?.. Я?.. Собі візьму найголовніше!

Саломея
(занепокоївшись, заздрісно).

От бач!.. А сам казав же, що сини
Мої...

Юда (сміється).

О, не турбуйсь: того, що я,
Вони не візьмуть... Не цікаво їм...
(Замислюється, насупившись раптом, щось
пригадавши, й далі говорить із страшною злобою).

Що я візьму собі — ти хочеш знати?..
То слухай же, — але про це нікому
Ні слова... Чула ти про Голоніта?

Саломея

Авжеж що чула. Це повстанець той,
Що йшов колись на римлян? Ти про нього?

Юда

З його я війська. Нас було розбито...
Розбито впень. Хто жив лишився — врозтіч!..
Голодний, як шакал, блукав я довго,
Ховаючись в бескетнях, по пустелі,
Аж поки знову до Єрусалиму
Насмілився наблизитись вночі.
Було не краще й тут... Ховався й тут
В глухих, злочинних, диких передмістях...
Лише тоді, як пійма огортала
Заснуле місто, з передмість туди
Рушали злодії на здобич тихо,
А з ними — й я...

Саломея (сплескує руками).

З харцизами?! Єгово!..

Юда (саркастично).

А що ж я мав чинить?.. Первосвященик
Чомусь забув до себе запросити
Мене обідати, а ці — й самі
Не мали, чим житись, то й ішли
На позички в багатих... без оддачі...
(Регоче).

Здобув там приятелів я не мало, —
вродяться незабаром... Шкода лиш,

Що — як я чув — найкорисніший з них
Нещодавно потрапив до в'язниці,—
Бараба звать його... Як не втіче —
Сконає на хресті: не люблять жартів
Ті римські посіпаки... Тож, кажу,
Блукав я темним містом уночі...
Коли... зненацька чую звук пісень,
І рокіт струн, і п'яний крик вітання...
Пішов на світло я і... раптом чудо
Побачив, притаївшись за колоною:
В триклінію блискучім за столом
На пишнім ложі із троянд саронських
Напівлежала блудниця — краси,
Небаченої ще... На голові —
Вінок з лілей чудових іорданських,
Сама ж вся в золоті і самоцвітах...
Поглянув я і чую, що загиб,
Що відірвать очей я вже не в силі...
Довкола неї, з кубками угору,
Співаючи величний гімн Венері,
А себто тій блудниці чарівничій,
Стояло кількоро старшин з отих
Когорт ерусалимських... Пах вина,
Алое, нарду, що звідтіль повівав,
Сп'янив мене, і я не міг рухнутись...
Та, мабуть, висунувся з-за колон
Занадто, бо... ввійшовши в портик, гість
Новий мене побачив... ухопив
За карк і, двічі вдаривши мечем
Лежма по голові, одкинув геть
На темну вулицю в ривчак з водою...

Саломея

Ой, лелечко, яке страхіття!..

Юда

(від тяжкого, образливого спомину очі йому палають злобою й горло давить спазма).

Так...

Коли... я виліз... мокрий ввесь... із рову,
То чув, що спів урвавсь... а потім — регіт...
Він розповів їм все... той сотник римський...
Й сміялися так голосно вони...
Й вона... з паршивого юдея... з мене...

А я... струснувсь... і, голову схиливши,
Додому почвалав... прибитим псом...
Додому — же... в якийсь вертеп — додому...
У псячу халабуду...

(Увесь тремтячи).

Я... юдей...

Один з господарів землі своєї,
В якій вони запанували гвалтом...
Раюють з поту нашого і крові...

(По паузі — стенувшись).

Та час настав!.. Питаєш, сестро, ти,
Що я візьму собі, коли царем
На троні предківським равві засяде...
Я не візьму нічого!

Саломея *(вражена).*

Як нічого?..

Ю да

Коли це станеться — то вже я взяв!..
В той день, як натовп дикий, озвірілий
На клятих римлян бурею впаде
І знищить впень їх всіх і їх ярмо —
В той день я вже все взяв!.. Хіба... одно
Іще...

(Починає ходити по горниці в задумі).

...але... моя вже з цим печаль...

Моя турбота...

Саломея *(страшенно зацікавлена).*

Що?.. Що ж саме?.. Це ж,
Гадаю я, не таємниця?

Ю да *(зважившись).*

Ат! —

Скажу... Блудниця та все серце
Моє опанувала, й мушу я
Її узяти!

Саломея

Де ж вона?.. Десь, певне ж,
У лупанарі тім і досі? Ти
Довідався про неї чи ще ні?..

Ю да
(зупинившись, дивиться на неї, примруживши очі).

Цього тобі вже не скажу я.

Саломея

Чом?

Ю да

Бо це вже, матінко, моє... моє...
Стороннім людям — зась!.. Та ще — жінкам...
Це те, що бережу я від усіх...
(Дослухається).

Ти чуєш гомін?.. Щось там сталось...

Саломея (злякано).

Ох,

Єгово, захисти й помилуй!..

Ю да (тривожно).

Не розберу — чи ремство, чи вітання?..
Безглузда, дика череда — вона
Однаково реве — чи то від щастя,
Чи від біди...

Саломея
(вся тремтячи, встає).

Іде сюди хтось ніби?..

Хутко входить Бартімей і стає на порозі, важко дихаючи.

Ю да
(хапає його за плечі й трясе).

Чого ж мовчиш?.. Кажі боржій, що там!..

Бартімей
(сміється).

Та дай же хоч оддихати... Усе,
Усе гаразд!.. Його він воскресив...
Ніхто нічого не помітив...

Саломея (зрадивши).

Справді?..

То побіжу і я туди тепер...
(Вибігає).

Бартімей
Що сталося з людьми, коли б ти бачив!

Юда (нетерпляче).
А він... раві!..

Бартімей
Нічого не завважив!
Кажу ж усе гаразд: усі радіють
І прославляють Бога та раві...
Марія від зворушення упала,
Як непритомна...

Юда
Та яка Марія?!

Бартімей
Та та ж... красуня із Магдали...

Юда (тривожно).

Сюди її не принесуть? Чом же

Бартімей
Несуть
Сюди, — я перегнав їх... Бачив сам...
Та ось де і вони... Ну, я біжу
Ізнов туди.
(Хутко виходить).

Двоє людей, в супроводі Сузанни й Йоанни, вносять на ношах Магдалину, перекладають її з ношів на ліжку, забирають ноші й виходять.

Сузанна (нахиляється над нею).

Боюся я... лежить, мов нежива...

Йоанна (теж нахиляється).

О, ні... жива... лише зомліла тяжко.

Юда (дивиться на зомлілу).

Прокинеться небавом... Як це сталось?

Йоанна

Не диво... Я дивуюся, як ми —
Чи то від захвату, чи то від жаху —

Теж не зомліли, як вона, коли
Равві окликнув мертвого, і він
Підвівсь і з гробу вийшов до народу...

Сузанна

Ах, хвиля незабуття!.. Чом же ти
Не був там?..

Юда

Серце маю я слабе,
Тому й не був... Якраз того й боявсь...
(Завваживши, що їм кортить ізнов бігти туди).

Ви, сестри, можете іти ізнов
Туди, як хочете, а я догляну
І сам недужої.

Сузанна (зрадивши).

То побіжим!..

Обидві сквапливо виходять.

Юда (посміхаючись).

Повірили... повірили усі —
Й вони, й народ, і... навіть він — равві...
Я знав... був певний, що не помилюся...
Вже далі справа легше піде... легше...
Лиш мудрий будь...
(Підходить до ліжка й довго дивиться
на Марґалину).

Поблідла як... Але

Ще кращою немовби стала... Ах,
Єгово! нащо серце дав мені,
Коли творив таку красу?.. Навіщо
Ти дав мені побачити її,
Але не дав принад, що ваблять зір
Таких красунь?.. Тиверіядська рожо,
В ногах твоїх схиляю я побожно
Свою нікчемність, як покірний раб...
Не чуєш ти?.. Прокиньсь... візьми моє
Життя, лиш серця не топчи і дай
Йому горить тобою до сконання...
(Бере її за руку).

Тиверіядська рожо!..

Магдалина, здригнувшись, розплющує очі.

О, блаженство!
Воскресла ти, вернулась до життя,
І світ увесь в мені співає гімн
Величний вроді красній...

Магдалина
(підводиться й роззирається по горниці).

Де це я?..

Що сталося?..

(Проводить рукою по чолі).

Чому я тут?.. Це ти,
Мій брате?.. Так, це ти... А де ж равві?..

Юда (гірко посміхнувшись).

Равві?.. Йому, звичайно, перший рух
І перше слово... О, Маріє! твій
Покірний раб схилився до ніг тобі,
Ладен життя своє тобі віддати,
А ти — равві... О, квітонько нев'яла!..
(Обіймає її коліна і припадає до них лицем).
Не проганяй... Одно ласкаве слово
Промов, і я умру, згорю від щастя
В твоїх ногах...

Магдалина
(дивиться на нього згори з жалем і нерішуче
кладає йому руку на голову).

О брате мій!..

(Гладить його по голові).

Юда

(здригнувшись од дотику, розпромінений
від щастя, шепоче).

Невже?..

Чи сплю я й сон предивний бачу?.. Ні,
Не сон... О, щастя!..
(Ловить її руку і впливається в неї устами).

Магдалина
(не віднімає руки).

Зимне десь було
Твоє життя, мій брате бідний... Так?
І нікому було його зогріти...

Юда

(припадає лицем до її руки).

Так, так... Кажі і далі... не мовчи...
Слова твої єсеєм животворним
На серце падають зболіле...

Магдалина

(гладить його по голові другою рукою).

Так...

Зболіле серце... зимне... І у всіх
Воно у нас було зболіле й зимне,
Аж поки сонце правди не зійшло
Над нами й нас, сиріт, не обігріло.
Це він — равві... Не сироти вже ми,
Й життя жорстока студінь не для нас,
Коли ми коло сонця, і воно
Із нами завше — тепле і цілюще.
Хто був завмер від холоду марнот —
Під променем його воскрес...

*(Раптом зупиняється і, пригадавши, що сталося,
схоплюється).*

Стривай...

То сон був?.. Ні, сама ж була при тім
І увіч бачила те чудо із чудес,
А серце витримати не здолало
Тієї величі і щастя... дух
Збило... впала я... Не пригадую далі...

Юда *(підвівшись)*.

Сюди тебе принесено звідтіль
На ношах...

Магдалина *(прояснівши)*.

То не сон це все, і Лазар
Воскрес на виклик нашого равві?..

Юда *(холодно)*.

Так... Лазар встав... Напевне скоро прийдуть
Усі сюди...

Магдалина

О, незабутній день!..

Равві — пророк, равві — син Божий!.. Брате,
Яка щаслива я!

(Обнімає й цілує його).

Ю да

(міниться на виду від несподіванки: розгублено підносить руку до лица, де ще палає Маріїн поцілунок, і захватними очима дивиться на неї).

Невже... невже...

Умри ж найщасливіший із людей,
А то розвіється, як дим жертвний,
Солодка омана...

Магдалина *(піднесено)*.

О, не вмреш!
Немає смерті більш! Він переміг
І смерть саму!.. Тепер життя й життя
Довічне з ним і в нім!..

Ю да *(в захваті)*.

За мить одну
Ясного щастя, що дала мені
Допіру ти,— я світ переверну!
Я підйму народ, я знищу римлян,
Равві зроблю царем — і будем всі
Йому служити вірними рабами!
Він — цар, а ми — і ти і я — його раби!

Магдалина

Він цар на небесах...

Ю да

І на землі!

Магдалина

О щастя, радість, день великий!..

Входять: Петро, Тома, Лазар, Марта і Марія —
його сестри, Марія Клеопова, Йоанна, Сузанна і Саломея.

Петро

Ти тут, Маріє?.. Мир вам! Як ся маєш?..

Марія Клеопова

Злякала нас усіх ти: вже гадали,
Що ти умерла.

Магдалина

О, немає смерті!
Хто бачив чудо це, той не боїться
Вже смерті.

Марта *(заминає розмову)*.

Прóшу всіх сідати:
Здорожилися ж, певне, неабияк.
Хто сідає, а хто стоїть.

Магдалина

А де ж равві?

Петро

Народ його хотів
Обрати за царя, а він десь зник,
Також і дехто із братів.

Магдалина *(до Юди)*.

Ти чув,

Мій брате?

Юда *(з легве помітною усмішкою)*.

Час його ще не наспів.

Тома

*(ввесь час стоячи коло Лазаря, не спускає з нього
допитливих очей)*.

І досі розум мій немов в тумані...
Дивлюсь на тебе, брате мій, і хіть
Мене бере помацати тебе
Руками...

Лазар *(сміється)*.

Нащо?.. Хочеш, то помацай.

Петро *(сміється)*.

Зневір'я дух Тому мордує знов.

Тома

Та як же й ні! Коли б я сам не чув
Важкого духу тлінного від гробу,
Й очам би віри не поиняв ніколи.
Такі діла пророки лиш здолали
Творить...

Петро

Равві і є пророк, але
Ще більший.

Саломея (*тривожно зиркнувши на Юду*).

Це ще мало: він — син Божий.
Воістину сам Бог навідав свій
Народ!

Тома

Чотири дні у гробі мертвим —
І знову тут, веселий і живий!

Сузанна (*до Лазаря*).

А той... тобі не страшно той... було
Лежати в гробі?..
(*Сказала й зачервонілася, засоромившись*).

Лазар (*так само спаленівши*).

Ні, не страшно...
(*Безпорадно позирає на сестер*).

Марія Клеопова

Та де ж пак страшно! Він же мертвий був,
Мерці ж нічого вже не почувають.

Марта (*неспокійно*).

Авжеж що ні...

Саломея (*роздратовано до Сузанни*).

Ти, дівонько моя,
Що тільки не питаєш, то усе
Півлюдського!

Сузанна (*в замішанні*).

Коли ж цікаво так...
Спитала лиш...

Юда (*посміхаючись*).

О, не соромсь: побачиш
Не те ще скоро!..

Довга пауза.

Марія

*(Лазарева сестра, схиляється на груди Магдалині,
розпачливо зітхнувши).*

Ох, тортури!.. Край

Вже скорше б...

(Починає потиху плакати).

Лазар, Марта, Саломея й Марія Клеопова перезираються
в замішанні.

Петро

*(дослухаючись до розмов і помічаючи якусь
непевність, щодалі хмурнішає й з підозрінням
позирає на Юду).*

Бачу я, що велич чуда,
Якого свідками були ми щойно,
Не справила вам радості, брати
І сестри. Всі пригнічені якісь...
Сестра воскреслого, замість радіти,
Тихенько сльози ронить...

Марія *(Лазарева сестра).*

Я... від щастя...

Ви не зважайте...

Петро

І лише Марія

З Магдали сонечком до всіх сіяє,
Але проміння сонечка її
Затьмарилось, розтало у загальній
Пригніченості інших. *(До Юду).*

Брате мій,

Чи не з'ясуєш нам хоч ти: чому
Це так? — і тим нас заспокоїш всіх...

Юда *(не залишаючи усмішки).*

Чому не з'ясувати? Хіба не ясно
І так усе?.. Чи може людський розум
Не бути пригніченим, коли зненацька
Почує грім серед ясного неба?..
Коли б він міг збагнути чудо це,
То остраху, звичайно, не було б.
Але збагнути це йому несила,
Й він мучиться в передчуттях страшних.
Те саме і тепер. Коли б раві

Із нами був в цю мить, то він сказав би:
«О, маловіри!..» Й я скажу те саме...

Петро
(*пильно дивиться йому в вічі*).

А ти... гаразд себе ти почуваш? —
Не маловір ти?

Юда
(*не моргнувши оком, твердо й підкреслено*).

Юда ним ніколи
Не був, бо вірить непохитно в те,
Що наш раві — мессія й цар!

Голоси
Це правда!
Ра́ві — мессія! Він небесний цар!..

Юда
Коли небесний, то й земний — чи ні?..
Коли і він і ми ще на землі,
То цар земний він, — так чи ні? Коли ж
І він і ми опинимось на небі,
То, певне, буде він небесний!..

Петро (*спантеличений*).
Як же...
Не розумію... Як же цар земний, коли
Не має навіть де і голови
Він підхилити?.. Та і з нас, його
Відданих слуг, вельможі кепські... Щось
Ти брате, плутаєш...

Юда (*посміхаючись*).
Ще не наспів
Його, видимо, час?

Петро
Коли ж наспіє
Той час?

Юда
А як гадаєш ти? Як будем
Сидіти склавши руки всі і слухать

Лише готового, то, може, й зовсім
Він не наспіє.

Т о м а

(що пильно дослухався до розмови).

Так... це все гаразд,—
А що ж робить? Коли ти, брате, знаєш,
То й нам порадь...

Ю д а

Мене дивує те,
Що ви самі не бачите цього:
Народ равві — як бачили самі —
Хотів обрати за царя, а він,
Про це почувши, ухилився
І зник, невідомо куди, з братами.
Тож треба нам умовити равві,
Щоб він на це пристав, коли і вдруге
Народ його обрати забажає.

Т о м а

Чи ж забажає вдруге?

Ю д а

Треба так
Зробить, щоб забажав!.. На тижні цім
З усіх країв — з Юдеї, з Галілеї,
Із Самарії — у Єрусалим
На свято позбирається народу
Тьми тем: поширте тільки ви між ним
Ту вість про чудо з Лазарем, і він
Равві одногolosно обере
Ізнову за царя, бо і раніш
Його учення чув і чуда бачив...

Т о м а

Гаразд. А потім що? Чи ти не знаєш,
Що римляни...

Ю д а (палко).

Народ впаде на них
І знищить геть! А разом з ними й тих,
Хто лихом диха на равві й на нас —
Тих садукєїв, фарисєїв...

Т о м а

Дивно...

Весь час ти ходиш з нами за равві,
А ніби і не чув, як він казав:
Хто здійме меч, той від меча й загине.

Ю да (гнівno).

Я чув, мій брате неймовірний, чув!
Але не чув іще, щоб перемогу
Здобув хтось бабським веретеном!.. Ти
Орудувати хочеш ним? — орудуй,
Але тоді не нарікай на skutки!..

Б ар ті м ей (вхoдить).

Народ вже майже розійшовсь. Равві
З братами в Симона в гостині. Симон
Послав мене усіх вас запросити
На бенкет мирний до його господи.

П е т р о (встає).

Ходімо з миром: за день натомились
І зголодніли, певне, всі, тож час
І підкріпитися та відпочити
У братній беседі з равві.

Бартімей і усі інші, oprіч Петра та Юди, один по одному
виходять.

А ти?

Ю да

Та й я ж...

(Хоче йти).

П е т р о

Стривай — два слова лиш.

Ю да (зупинившись).

А що?

(Кидає на нього здивовано-тривожний погляд).

П е т р о

(пильно дивиться йому в очі).

Кажі по правді: це твоя робота?

Юда (з викликаючою усмішкою).
Про що ти?

Петро
Знаєш сам.

Юда (цинічно).
Моя. А що?..

Петро
Так я й догадувавсь... Навіщо це?
Равві свою створити церкву хоче,
Про царство ж і не мріє, ти ж йому
Стаєш на перешкоді. Нащо це?..

Юда (глузливо).
Петро, еси ти — камінь... На тобі
Він хоче церкву цю створить... Химера!
А я в підвалину беру його
Самого й, замість церкви із рабів,
Що в римському ярмі ходити будуть,
Створити спробую з них царство вільних
І дужих!

Петро
Так?.. Хто ж піде за тобою?

Юда
За ним, а не за мною.

Петро
Але він
На це не піде! — чуєш?

Юда
Поведуть!

Петро (стенувши плечима).
Не розумію я: то він веде,
А то — його ведуть...

Юда
Як той потік:
Підхопить враз на хвилі на свої
Й несе вперед все: спробуй зупинити!

Петро
А думав ти, куди він занесе?

Юда
Куди скерує розум.

Петро
Чи не твій?

Юда
А хоч би й мій?

Петро
Гляди, стерно зламаєш! —
Путь равві — небесна путь.

Юда
Нічого! —
Бо хто повис між небом і землею,
Напевне той на землю упаде —
В потік... А цей вже винесе, куди
Потрібно буде.

Петро
Ну... а що, як я
Піду й равві усе це розповім?..

Юда *(регоче)*.
Гадаєш ти, що він про це не знає?..

Петро
(хитнувшись од несподіванки).
Як?! І про Лазаря?..

Юда
Який смішний ти!
Немов учора тільки народився...

Петро *(схопившись за голову)*.
Не може бути... Що ж це?.. що ж це?..
Але ж він ухиливсь, коли народ
Хотів його обрати за царя...

Юда *(нахабно)*.
Кажу ж, що не наспів ще слухний час!
Умовлено було, то й ухиливсь...

Коли народ увесь — не купка та,
Що бараніла з чуда,— обере
Його, тоді вже інша буде справа.

Петро

Чому ж ховався він од нас? чому? —
Не розумію я... То — цар небесний,—
Тепер — земний... Не розумію я...

Юда (*гратуючись*).

Чому ж ховався, коли про це всі знають,
І тільки ти того не бачиш, що під носом...

Петро (*ще більше вражений*).

Всі знають, кажеш?.. Як же це?.. А я...
(*Виходить, як прибитий*).

Юда (*вслід йому*).

Стривай же, разом підемо!..
(*Регоче*).

О, блазні!

Живцем на небо вилізти хотять...
Стривайте лиш — припну вас до землі..
(*Виходить*).

ДІЯ ТРЕТЯ

Горниця, де потім відбулася таємна вечерея Ісуса з апостолами.

В задній стіні — широкий отвір у сад: крізь нього видко
недалеку Антонієву вежу й Іродів палац, у якому містилася
Преторія.

Ранок. З лівого боку входить Юда, понурий, роздратований;
за ним — погонич осла з мішком на спині.

Юда (*показує в куток*).

Отам і скинь!.. А де ж ще міх з вином?

Погонич (*скидає мішка*).

Таж на ослі. Я зараз принесу.

Юда

(*кладає скриньку свою на стіл*).

Гаразд, іди... Та обережніш з ним!..

Погонич виходить. Юда відчиняє скриньку й відраховує гроші.

Ах, як мені усе це остогидло!..
Марію вмовлю лиш і — геть звідсіль:
Нехай лишаються собі з своїм
Царем небесним і небесним царством,
Коли створить земного незугарні!..
На себе я поклав усі турботи,
Народ підбурив, щоб його — равві —
Зустрів в Єрусалимі, як царя
Свого, щоб, кинувшись на клятих римлян,
Понищив їх, обставши за царя,—
І знов урвалося...

(З серцем закриває віко).

Прокляття!.. Він
І знову ухилився і зник кудись! Вони —
Нікчемна бездар ця із Галілеї,
Що учнями його зове себе,—
Не вміли навіть вмовити його,
Щоб згодивсь повести народ на римлян
І відновити трон своїх батьків...
Загибло все... усе...

П о г о н и ч

(вносить на руках міха).

Куди його?

Ю д а

Коло мішка із хлібом поклади!

Погонич виконує казане.

З господарем розрахувався я,
А це тобі — візьми ось — за послугу!

П о г о н и ч

(бере гроші й низько вклоняється).

Нехай тобі сторицею заплатить
Сгова!..

(Виходить).

Ю д а *(в задумі).*

З якого часу бачу я, що він
І сам немовби кається і все
Про смерть свою натяки робить нам...
Авжеж... первосвященикам у руки
Як попадеш — живого не відпустять:
Не так ти дозолив речами їм
Своїми!.. Я дивуюся й тепер,

Що досі ізпідтиха десь не вбили
За злото нанятим ножем...

(Наслухає).

Ідуть,

Чи що, небесні птахи... Зголодніли
З трудів...

(Саркастично усміхається).

Входить Бартімей, за ним Малх.

Бартімей

Насилу ми тебе знайшли.

Ю да *(здивований)*.

А що тобі?.. Це хто з тобою?

Бартімей

Це

Первосвящеників слуга. Йому
Щось треба в тебе, не мені...

Ю да *(здивовано)*.

Як кажеш?

Первосвящеників?.. Чого йому?

Малх

(виходить наперед і вклоняється).

Я — Малх, первосвященика старого
Покірний раб...

Ю да

Старого?.. Це — Ганана?

Первосвященика Каяфи тестя?

Малх

Його ж, най Бог йому продовжить віку!
Хотів тобі на самоті два слова
Від нього я переказать...

Ю да *(ще більш здивований)*.

Мені?!

Малх *(дає гроші Бартімеєві)*.

Це за послугу... Вільний ти тепер.

Бартімей виходить.

Господар милостивий мій казав
Мені знайти тебе й переказати,

Що радо б він зустрів тебе у себе
В покоях нині, як засвітять зорі.

Ю да

Мене?! первосвященик?.. Як?.. у себе?..

М а л х

Казав, що справу має він до тебе...

Ю да *(насупившись)*.

Не розумію я — чому до мене,
А не до когось другого?..

М а л х

Тому,

Що галілеяни всі інші суть,
Єдиний ти юдей між ними,—
Казав так милостивий мій господар.

Ю да

То що?..

М а л х

Не знаю.

Ю да

Звідки ж знає він

Про мене?

М а л х

О, він відає про все!

Ю да

Яка ж там справа в нього до...

М а л х

Не знаю.

Казав лише, що каятись ти будеш,
Коли не прийдеш ще сьогодні: завтра
Вже пізно буде...

Ю да

Та чому?

М а л х

Не знаю.

Ю да *(скипівши)*.

Коли не знаєш, то чого приходив?..
Не знаю та не знаю — тільки й чую!
А хто ж про тебе має знати?..

М а л х

Не знаю.

Ю да

І знову... Пху!..

(Ходить нервово по покої).

Чого від мене хоче
Той садукейський лис, попихач римський?..

М а л х

Не знаю...

Ю да *(зупинившись)*.

Знаю, що не знаєш ти!
Перекажи їди, що поміркую,
Можливо, що прийду, а може, й ні.

М а л х *(вклоняється)*.

Нехай подасть тобі Єгова все,
Чого попросиш ти у нього!
(Виходить).

Ю да *(стенувши плечима)*.

Пху!

Послав юроду...

(Знов ходить по покої).

Що таке?.. Чого
Йому?.. А може, помиливсь?.. Так ні,—
Один юдей ти, каже, межи ними...
Це ж правда...

Входить Бартімей.

О... чого вернувся ти?..

Бартімей

Я тут чекав, аж поки він одійде...

Ю да

Чого чекав?.. Підслухував?

Бартімей

Атож...

Юда

І чув, що він казав тут?

Бартімей

Чув усе.

Юда

Що ж скажеш ти на це?

Бартімей

А те скажу:

Не йди туди!

Юда

Чому? Хіба ти знаєш,
Навіщо кличе той старий Ганан?

Бартімей

На добре не покличе з вас нікого:
Запевне на равві замислив щось.

Юда

Гадаєш ти?.. А я ж до чого тут?

Бартімей

Від тебе вивідати хоче він
Щось про равві. Хіба не знаєш ти,
Якою дихають вони злобою
На нього?

Юда

Хто?

Бартімей

Та ті ж — багатирі:
І садукеї й фарисеї з ними...
Молодші з них одно слідом за ним
Все нишпорять, підкопуються хитро,
Й що скаже він — все вернуть на лихе.

Юда (злбно).

Бо дурні! Злобствують тоді, коли
Їм зовсім на руку його учення...
Не лихом дихать — дякувать повинні!..

Бартімей (отетерівши).
Як на руку?! Ти що верзеш?..

Ю да

Авжеж!

Любіть ви, каже, ворогів... А хто
Ненавидить вас — тим добро творить,
Благословить і тих, хто вас кляне...
Коли б я був багатирем таким,
Як фарисеї ті чи садукеї,
То дякував би за таку науку,—
Бо ж не про них вона,— про вбогих,—
Він сам казав про це...

Бартімей

Авжеж, про нас!..

Ю да

А я ж про що кажу?.. Ти багатир,
Рабові ворог ти — любити мусить!
Ненавидиш — працює най на тебе!
Налаєш досхочу його — нехай
Благословить тебе за це, бо ж так
Велів равві його і обіцяв
За це йому по смерті нагороду...

(Речоче).

Та я б як пан за приписи такі —
Не в небесах, а тут — дав нагороду
Тому, хто вигадав їх і поширив
Поміж рабами!.. А мене ж ніхто
Примусити не сміє слухать їх —
Ці теревені про рабів нікчемних...
Волю бути ворогом голоті,
Її ненавидіти і клясти,
Бо я ж за це її дістану приязнь...

(Речоче).

Бартімей

(слухав спочатку із жахом, але, почувши речі
знову, впадає в несамоовитість).

Ти крутиш щось, дияволе!.. Мовчи!..
Злоба на нього їсть тебе за те,
Що витівка твоя пішла намарне,
Що не пішов равві на підступ твій
І ухилився від честі стать царем
В Єрусалимі!..

Ю да *(блиснувши злобно очима)*.
Що?! Мовчи, нікчемо!..

Бар ті мей
Не буду я мовчать! Піду і все
Перекажу равві!

Ю да
Хто? ти?.. То що?..
Бар ті мей:

А те, що за слова твої лукаві
Він прокляне тебе!..

Ю да *(грізно)*.
Ти все сказав?

Бар ті мей
Бісів нашле на тебе і потонеш
Ти в озері Генісаретським так,
Як свині ті...

Ю да
*(кидається на нього, хапає його за карк
і викидає за двері)*.

Іди... іди й кажи,
Нікчемне падло!..
(Важко дихає).

Бар ті мей
(висовує голову в двері).

Всім я розповім:
Най знають всі, якого скорпіона
Пригрів равві собі на грудях...

Ю да *(тупнувши ногою)*.

Геть!!

Бар ті мей зникає.

Ледачий раб — паскудний і нікчемний...
(Ходить у задумі по покою).

Усе він розповість равві — це правда...
Що ж, Юдо, ти на це?.. Ат, все одно,
Чи з ним — з равві, а чи без нього десь...
Коли загибло все — життя не варт
Нічого... Та вже ж і про Марію
Покинуть думку доведеться?.. Ах,
Яка вона хороша!.. Сил нема
Піти звідціль без неї... Що робити?..
Ах, що робить?..

(По павзі).

Стривай... чого той раб
Лукавого Ганана аж сюди
Приходив?.. Випитать щось хоче в мене
Старий шакал, як каже Бартімей?..
Так, так, замислив щось він на равві.
Убив би радо він його — я знаю,
Але не має права засудити
На страту сам без дозволу Пілата...
Лиш римський суд останнє слово каже
У справах цих...
(*Раптом стає, осяяний, мов блискавкою,
новою думкою*).

Гей, Юдо! та про що ж
Ти, блазню, думаєш собі?! Адже ж
Не все загибло ще... Нехай равві
Опиниться ув'язненим в руках
У римлян, то народ змете їх враз!..
(*Хвилька роздуми*).

А може... все обійдеться... Удень
Його боятимуться взяти, вночі ж
Равві зникає з їх очей і де
Ночує ніч — про це лиш знаєм ми...
Пролинуть свята, і равві напевне
З Єрусалиму вирушить на північ,
До Галілеї, і тоді вже справді
Загине те, що в серці й у думках
Роками я ношу. Та що ж робить?..
Невже...

(*Здригається від наглої страшної думки*).

Невже...

(*Погляд його робиться зосередженим і твердим*).

Останній крок, остання

Вже спроба...

(*Хапається за чоло*).

Стукає у скроні як!..

Чого це я ослаб неначе ввесь?..

(*Падає на трикліній і, поклавши лікті на стіл,
схиляє голову на руки*).

В горницю входять жінки: Саломея, Марія, Йоанна,
Сузанна й Магдалина.

Саломея

Це, брате, ти?

Юда злегка піднімає голову, озирається й знову схиляється
на руки.

Так, так, я розумію:
Хоч важко десь тобі, та й нам не легко...
(Побачивши мішки).

Ти все купив?.. До трапези вже час
Приготуватись...

Всі, крім Магдалини, беруться готувати трапезу.

Магдалина

(підходить до Юди й кладе йому руку на голову).

Мир тобі, мій брате!..

Біль серця затамує: розпука — гріх.

Живую думку розбуди, молись

І вір равві, і тихая печаль,

Замість розпуки, болю і скорботи,

Огорне серденько твоє розбите.

Ця тихая печаль, як та молитва,

Як пісня тиха колискова, біль

Приспить, загоїть рану серця.

(Відходить і сідає кінець столу в тихім сумі).

Юда (підводять голову).

Прошло... Важкий тягар із серця спав.

(Встає).

І долю навісну ладен покликать.

Я знов до боротьби...

(Ходить у задумі по покою).

Вагання геть!..

Коли почав, то і кінчати треба...

Всі здивовано позирають на нього.

Саломея

Кінчати?.. Що кінчати?.. Бачу я,

Що ти ізнову щось затіяв,— правда?..

Юда (посміхнувшись).

Затіяв, матінко, **бо** Юда ваш

Не з тих, що тільки ходять та зітхають,

Бо серце спрагнене моє впокоїть

Не тихая печаль, Маріє,— ні,—

А помста лиш — за себе, за равві,

За вас усіх, за наш народ!.. Усім

Пожертвую я ради неї,— всім! —

Хоч присягу равві заборонив,

Але я присягнуь життям своїм

Задумане довести до кінця.

Равві — наш цар, а римляни най згинуть!..

Жінки (крім Магдалини).

Але ж равві не хоче!..

Юда

Знаю я...

Але питать його ніхто не буде!
Він мусить — розумієте?! він мусить!..
Або він цар, а римляни загинуть,
І пісню волі заспіва Ізраїль,—
Або — най гине все із ним!..

Жінки лякливо презираються.

Магдалина

А кров?..

Хто візьме меч, той від меча загине,—
Сказав равві, мій брате.

Юда

Кров?.. Що кров?..—

Ціни не має кров рабів таких,
Як ми... Вона — ніщо, вона — вода,
Якою можна виплисти на берег
Свободи, з кров'ю ворогів її
Змішавши...

Марія

Годі вже! Облиш про це...
Мені аж млосно, й серце б'ється...

Входять Тома, Яків і Йоан.

Всі (що ввійшли).

Мир вам!..

Йоан (до Томи).

А ти облиш!.. Набридло слухать вже!
Май віру, й буде все гаразд...

Тома

(сідає кінець столу й схиляє голову на руки).

Це легко

Сказати; а де взять її.. ту віру?..

Й о а н

(хоче йому ще щось сказати, але безнадійно махає рукою й звертається до Юди).

Ти що тут Бартімеєві допіру
Наговорив, що він побіг такий
Збентежений аж до равві?..

Ю д а *(здивовано).*

А чом же

Ти не спитав його, коли цікаво?..

Й о а н *(спалахнувши).*

Ти викинув його за двері,— так?

Ю д а *(насупившись).*

А що хіба?

Й о а н *(запалюючись).*

А те, що ти ганьбиш

Такими вчинками все братство наше!

Ю д а

Ото утяв!

Й о а н

Авжеж! Його ти вигнав
За те, що правду він сказав тобі...

Ю д а *(глузливо).*

От, от! Але яка ж у цім ганьба?
Адже блаженні ви есте, коли...
Вас виженуть за правду...

Й о а н *(кидається до нього).*

Сатана!

Я к і в

(легве втримуючись сам, затримує брата).

Спокою, брате мій, спокою!..

(До Юди).

Ти ж

Придерж, мій брате, язика свого!..

Ю д а *(глузливо-злобно).*

Ось маєте: він сатаною зве
Мене, а винен я... А втім: блаженні,
Коли оганьблять вас, сказав равві...

Й о а н *(кричить на нього)*.
Коли кого оганьблено за нього —
За нього — за равві, а ти...

Я к і в *(до брата)*.

Спокою!..

Ю д а

А я?..

Й о а н *(несамовито)*.

А ти... ти злодій — ось хто ти!..

Рух загального обурення.

С а л о м е я *(сплеснувши руками)*.

Мій сину, Бог з тобою!..

Й о а н *(тупає ногою)*.

Так, він злодій,—

Я доведу!.. Я доведу!..

Мати й Яків, потиху вмовляючи його, садовлять за стіл.

Ю д а

*(обличчя йому скривило злобою й люттю, очі палають
зненавистю, але він щосили намагається
здержати себе)*.

Ну, що ж...

Послухаєм...

Й о а н

Ти за які то гроші
Підплачував народ, щоб за царя
Обрав равві він?..

Ю д а

(зиркнувши на Йоанну, котра схилилась над мішком).

Так?.. Ти ж як гадаєш?

Й о а н

Гадаю як?.. А так, що ти збирав
на наше братство, на убогих теж,
А з того затаїв чимало й ось
Почав витрачувати на химери...
(Знов запалюючись).

Та знаєш ти, до чого призвело
Оце усе?..

Ю д а *(вже спокійніше)*.

До чого?

Й о а н

А до того,

Що вже первосвященики шукають
Його убити!..

Рух жаху між жінками.

Ю д а

Так... То це і все?..

Й о а н *(обурено)*.

Що більше ще над це?..

Ю д а

Так, це страшно,

Й тобі не могу не поняти віри,—
В рабинь первосвященика своя
Людина ти, мій брате молодий...

Рух обурення.

Тож маєш вільний вхід у двір до нього
І знаєш все...

Й о а н *(схопившись)*.

Ти лжеш! — Це знають всі...

Ю д а *(злобно, але спокійно)*.

Я злодій,— ти сказав тут перед всіми...
Можливо, правда й це також, але —
Як хто на це подивиться, юначе,
То, може, ще й не згодиться з тобою...
О, злодієм таким тобі не бути
Ніколи, ні!.. Але... нехай я злодій...
Най буде, сину громів!.. Ну, а ти?
Що ти в свого равві, вродливий хлопче
З обличчям гожої дівчини? Що?..
Чи, ти гадаєш, я не знаю?

Йоан

(спаленівши, кидается на місці, але мати
й Яків тримають його).

Що?! ·

Що ж я? — кажи!..

Юда (саркастично).

Цікаво?.. Ти — його...

Хм... улюблений його ти учень, — правда ж?..
(Регоче).

Йоан (крізь сльози).

То що?!

Юда (відходить набік).

Останнє добре знаєш сам...

Всі презираються, нічого не розуміючи.

Саломея

Так, він улюблений... і він, і Яків...
Тобі ж, я бачу, заздрісно, та — зась!

Яків (спаленівши).

Облиште, мамол!..

Саломея

Ні, стривай... Чого
Мовчати маю, — мати ж я чи ні?..
Іще...

Петро (входить).

Мир домові цьому і вам,
Брати і сестри!..

(Оглядає горницю).

Гарна... й недалеко

Від храму...

(До Юди).

В кого ти наняв її?

Юда (понура).

Я не наймав... Без плати Никодим
На свята для равві віддав її.

Петро

(здивовано оглядає всіх).

Що сталося у вас?.. Сварились, мабуть?..
І це тоді, коли повинні бути
Усі — єдино?.. Гріх!..

Марія *(затурає ніяковість).*

А де ж равві?

Петро

У Соломоновім притворі він
Із іншими. Вечеряти лиш прийдуть.

Марія

То можна й починати?

Петро *(сідає за стіл).*

Так, почнімо...

Бере, ламає хліб і роздає присутнім, що теж сіли до трапези.
Павза; всі мовчки їдять, крім Томи.

Чому ж ти, брате, не їси?

Тома *(ніби прокинувшись).*

Хто?.. Я?..

Не знаю й сам гаразд... Моя душа
Смертельно тужить... Чом немає з нами
Його... равві?..

Петро

Вечерять прийде лиш,
Коли засвітять зорі. А тепер
Йому, я бачу, не до цього: щось
Великим тягарем пречисте серце
Останнім часом тисне...

Тома

Все про смерть

Свою останнім часом він говорить,
І це мені рве душу... Ще недавно
Співали ми йому осанну всі,
Як синові небесного отця
Й цареві, що гряде в ім'я Господнє,
А нині чуємо про смерть його

Із рук нікчемних фарисеїв,— от що
Всю душу й глузд мені перевертає!..

Йоан (обурено).

І знов своєї ти!.. Кажу ж тобі,
Що маловір еси, а цим і інших
У смуток кидаєш, і хліб нікому
Не йде до горла..

Йоанна

Ах!.. яка їда

Вже тут!..

(встає з-за столу і, втираючи сльози, виходить).

Сузанна

Не вірю я у твою смерть,
А ти, як ворон той, все кричеш нею!..
(З сльозами на очах виходить).

Тома (ніяково йому).

Чи винен я...

Саломея

А ти мовчи й чекай,—
Чи ти мудріший за равві?

Тома

Люблю

Його всім серцем і душею я,
Але ж...

(Схиляє голову на руки й тяжко ридає).

Якесь страшне нещастя чую...

Яків і Йоан обурено підводяться й виходять.

Саломея (занепокоєно їм услід).

Сини мої, куди ж ви?..

Голос Якова

До равві!

Тома

(підвівши голову й побачивши, що дехто вийшов).

Простіть, брати...

(Раптом устає).

Як бачу, розігнав я
Своїм плачем усіх... Піду ж і я...
(Виходить).

Саломея (до Марії).

До равві, либонь, вони сказали?..
Піду ж і я... Ти бачила, які
Вони пішли звідціль?.. Ще молоді,—
Доглянуть тра', а то накоять ще
Чогось...

Марія (теж устає).

То й я з тобою, сестро, разом.
(Обидві сквалливо виходять).

Петро

(що сидів у задумі, вражений розмовами,
до Марії).

Розбіглись майже всі... А ти нічого
Й не їла, сестро?

Магдалина (ніби прокинувшись).

Я?.. Так, так... не їла...
Не хочеться... Чогось так серце тужить...
І ноги, як налиті,— й не пила,
А упилась... журую... Ані руш...

Петро

І всі в журі, в тривозі... Й сам равві
Похмурий ходить все останні дні,
І навіть в'їзд в Єрусалим недавній
Чола його не розпроминив. Я
Вмовляв його вернутися додому,
До Галілеї, нашого Едему,
Благав лишити ці похмурі стіни,
Від котрих лихом дихає ворожість
До нас усіх... На мову не дається:
Він каже, що повинно статись те
Доконче, що отець небесний всім —
Тож і йому — з передвіку означив.

Магдалина

Що саме?

Петро

Сам не знаю... Щось страшно...
І треба бути на сторожі всім...
Іду.

(Рвійно встає).

А ти?..

Магдалина

Прийду... Спочину трохи...
Я знемоглась...

Петро

Ну, то лишайтесь з миром.
(До Юди).
Чи до вечері маєш все ти?

Юда

Так.

Петро

Як тільки смеркне — всі з равві тут будем.
Іду вже. Мир вам!..
(Виходить).

Магдалина *(в задумі).*

Ох, як тяжко!..

(Сама того не помічаючи, відламує маленькими шматочками хліб і їсть, вряди-годи зітхаючи глибоко).

Юда

(довго дивиться на неї з-під брів твердим, упертим поглядом, викликаним ще раніш зневагою до одвертого вислову розпуки з боку братів і сестер; але поволі його погляд м'якшає й переходить у захватний).

Чом

Зітхаєш тяжко так, Маріє?

Магдалина

(здрігнувши, здивовано озирється).
Хто тут?.. Це, брате, ти?..

Юда

Та я ж це, я...

Магдалина
Ти не пішов туди?..

Юда
Куди?

Магдалина
За ними.

Юда (*злобно блиснувши очима*).
О, з мене досить скигління того,
Що тут я чув... Крім того, чула ж ти,
Яку любов тут висловив до мене
Юнак отой, яку подяку щирю...

Магдалина
О, не зважай на те...

Юда (*гірко посміхнувшись*).
Благословіть
Клянущих вас,— сказати хочеш ти?..

Магдалина
Так, це... Його слова... слова равві це.

Юда
Чому ж їх слухать маю я, не він?..

Магдалина
Він молодий... палкий...

Юда (*схопившись*).
І зваж — дурний!..
І всі ви розум стратили, як бачу,
І сиплете слова, лиш гідні жалю,
Коли надходить чину час — не слів!..

Магдалина (*здивовано*).
Ти знову щось надумав, брате мій?

Юда
Те саме, що і перше.

Магдалина

О, вгамуйсь,
Бентежне серце: не потрібне це
Йому — равві.

Ю да

Але потрібне нам —
Ти розумієш? — нам: тобі, мені,
Народові всьому, коли не хоче
Рабом лишитися навіки він
У хижих римлян, щезнути без сліду!..
Та й ми... Що ми?... Жебрацтво безпритульне!..
На себе глянь: краса твоя марніє,—
Краса, якою кілька літ тому
Пишалися усі, хто знав тебе!
Тиверіядська пишна рожка в'яне,
Й сама того не бачить... Глянь на те
Своє убоге рам'я: чи воно
Тобі, Маріє, до лиця, коли...

Магдалина

(гірко посміхнувшись).

А що ж мені тепера до лиця?

Ю да *(захоплено).*

Красі твоїй убрання, злотом ткане,
Оздобою лиш може бути...

Магдалина

Та де ж

Узять таких розкошів?.. Та й не личить
Такою павою равві служити:
Брати і сестри засміють.

Ю да

А я ж

Про що кажу?! Равві — най буде цар,
Тоді й жебрацтву прийде край! Тоді
Краса твоя ізнову розцвіте!..
І я зроблю його царем!

Магдалина

Та як?..

Ти чув, що брат Петро казав допіру?..

Умовити раві — додому йти,
До Галілеї, де йому і нам
Безпечно буде?..

Ю да (похмуро).

Чув, але... туди
Раві — або не вернеться ніколи,
Або як вернеться — то лиш як цар!

Магдалина
(здивовано в тривозі підводиться).
Не вернеться?.. Чому?..

Ю да

Запізно вже —
Його не пустять...

Магдалина (злякано).
Як не пустять? Ти
Щось знаєш, брате...

Ю да (твердо).
Знаю я одно —
Що завтра ще він буде цар!

Магдалина
Та як?..
Хто зробить те, щоб він...

Ю да
Зроблю це — я!
Магдалина (ще більш здивована).

Не розумію я...

Ю да
Тобі й не треба
Поки що розуміти... Лиш одну
Умову ставлю я — і то до тебе,
Маріє, бо й роблю усе лише
Для тебе... О, тиверіядська рожо!
Любові дай... хоч крихотку любові!..

Магдалина
Люблю і так тебе, мій брате, я...

Ю да

Як всіх?.. О, ні,— не так, як брата,— ні!..
Кохання,— чуєш ти? — кохання прагне
Моє зболіле серце...

(Падає їй до ніг).

Прошу я,

Благаю!..

Магдалина *(вжахнувшись)*.

Гріх... ах, гріх який, мій брате!..

Знов демонів ти викликати хочеш...

Я йду... я йду до нього... до равві...

(З безумним поглядом виходить).

Ю да

(бистро встає, робить рух за нею, але в ту ж мить зупиняється).

Прокляття!

(Падає на трикліній і, рвучи на собі волосся, качається на нім у лютій злобі).

Будь же прокляті ви всі!..

Повертається ниць і впивається у власну руку зубами.

В отворі випростується постава Бартімея: він злорадо дивиться на лежачого Юду й регоче. Почувши це, Юда раптово сідає: побачивши Бартімея, гнівно випростується, хапає кубка з столу й люто жбурляє в нього.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

В покоях Ганана Сетова, бувшого первосвященника. Ганан сидить край невеличкого столика. Сірієць Аман стоїть у поштивій поставі біля потаємних дверей.

Аман

Одна з рабинь в дорозі захворіла

Їй лежить в гарячці в мене дома, в Тирі...

Ганан

(насупивши косматі брови свої, скидає на нього пронизливий погляд).

Ти це до чого?

Аман

Милостивий пан

Зміркує най, який хосен мені

З непевного цього товару...

Г а н а н

Ну?..

А м а н

Що на п'ятьох із них мав заробити —
На цій увесь прибуток загубив.

Г а н а н (*гратуючись*).

Коли ти брав од мене їх, які
Вони були всі п'ятеро — здорові?

А м а н

Хто каже...

Г а н а н

Ну, й плати за всіх...

А м а н

А може...

Мій милостивий...

Г а н а н (*тупнувши ногою*).

Гроші — або геть
З очей! Знайду другого, а тебе
Не випущу з Єрусалиму доти,
Аж доки не дістану грошей всіх
Од тебе, — чув?.. Коли тобі кортить
Попастися в пазурі легіонерам...

А м а н (*злякано вклоняється*).

Най милостивий пан первосвященик
Дарує слово необачне!.. Я
Лиш милости прохав, а не...

Г а н а н (*грізно*).

Плати,

Що треба, й скінчено розмову! А то
Більш не дістанеш ти товару...

А м а н

(*похапливо виймає з-за пазухи калитку з грішми,
підходить, зігнувшись до столу, й висипає перед
Гананом усе золото, що було в калитці*).

Все тут —

За всіх п'ятьох...

(*Вісходить до дверей*).

Г а н а н

*(старечі очі йому хижо засвітилися: тремтячими
руками він похапливо лічить золото, нахилившись
над столом).*

А як же думав ти?..

Авжеж за всіх... До хворої мені
Немає діла... бо ж... здорову взяв...
А може, ще... мене ти... дуриш... Знаю
Я вас...

А м а н

О, пане!..

Г а н а н

*(скінчивши лічбу, відсовує шухлядку й обережно
висипає туди золото).*

Все... не помиливсь...

(Засовує шухлядку).

А далі як?.. Чи більше не береш ти?

А м а н

Чому б не взяти? Того ж прибув сюди...

Г а н а н

Прибув зарано трохи: поки що
Одну лиш маю...

А м а н

Як одну?.. Це мало...

А та... Марія із Магдали...

Г а н а н

Бач,

Який ти скорий!.. Ще нема: кажу ж,
Що ти прибув зарано. Почекай...
Чи довго маєш тут пробути?

А м а н

З тиждень.

Г а н а н

Гаразд. Але щоб знав ти наперед:
За Магдалину платиться подвійно.

Аман
Охоче заплачу, аби її
Дістати.

Ганан
Це вже не твоя печаль.
Зайди по святах, а тепер кажи,
Охоту маєш цю оглянуть?

Аман (вклонившись).

Прошу
Всемилотивного владика.

Ганан плеще в долоні. Входить Малх.

Ганан
Ти
Рабиню ту приготував?

Малх (низько вклоняється).

О, так,
Ласкавий пане мій! Вона чекає.

Ганан
Впусти її!
Малх зникає й зараз же вертається з рабиною.

Здійми вкривало з неї!
(Малх здіймає: очам присутніх одкривається майже
зовсім гола постать прекрасної рабині; вона
від сорому закриває рукою очі).
Ну, як тобі, Амане,— гожа?.. ні?..
(Плямкає губами, посміхаючись).

Аман
(кинувши на рабиню досвідчений погляд).
Юдеянка?

Ганан
(раптом насупившись).

А що?.. Хіба рабині
З Юдеї не в пошані в вас у Тирі?

Аман
Та де пак! — навпаки...

Г а н а н (заспокоївшись).

Ну, то чого ж ти!

А м а н

(підходить до рабині й пильно оглядає: ноги, руки, мацає груди, ребра, лізе пальцями до рота й докладно оглядає зуби, одводить руку, котрою вона затулилася, й дивиться їй в очі; оглядає ззаду, розпускає їй підібране в вузол волосся, потім відступає на крок і знов оглядає всю).

Та ніби худорлява...

Г а н а н

Підгодуєш,
Коли купуєш на різницю. Що?..

А м а н (посміхаючись).

Воно й не на різницю тра здорових.

Г а н а н (дратуючись).

Не говори дурниць, немов не бачиш,
Що молода й прегарна, як Сулеміт:
Коли б молодший був я сам хоч трохи,
То не купив би ти її нізащо!

А м а н (сміється).

Що молода і красна — бачу я,
Але... чи свіжа... Я хотів сказати...

Г а н а н (сердито).

Що?! Малху! Одведи назад!..

А м а н (простягає руки).

Стривайте!

Навіщо гнів, мій пане милостивий?
Про той товар, що маю я купити,
Потрібно знать докладно все. Танцює?..

Ганан робить рабині знак рукою. Вона бере в Малха покривало й пускається в танець.

Г а н а н

(за кілька хвилин робить їй знак перестати).

Тепера, Малху, одведи її!..

Малх одводить рабиню геть.

Ну, що?..

Аман
Та ніби добре...

Ганан

Ну, то йди
Й заглянь по святых: сподіваюсь я,
Що й Магдалину вже тоді дістанеш.

Аман *(вклоняється)*.

Прийду, мій милостивий пане,— най
Твій Бог пошле тобі міцне здоров'я!
Ганан досадливо махає рукою. Аман виходить.

Ганан *(бурчить)*.

Паскудний нечестивець!.. Він мене
Дурити захотів...

(Зляканий раптово думкою, хутко відсовує шухляду).

Але... стривай!..

Я злото взяв, а чи ж воно правдиве...
*(Тремтячою рукою виймає одну монету, пильно
вдивляється в неї, потім пробує на зуба).*

Так, ніби щире...

*(Кидє нею об стіл. Те саме робить з другою,
з третьою монетою й т. д. Щодалі потроху
заспокоюється).*

Дзвенить як солодко... І на Псалтирі
Так струни не дзвенять і дзвоном красним
Так серця не ворущать, як оцей
Принадний злата дзвін. До нього світ
Увесь свої жаденно хилить слухи:
І раб нікчемний, і величний цісар
Покірні дзвонові цьому... О, так!
Коли б я у руках оцих старечих
Та мав ключі від золотих скарбів,
Які лише на світі суть,— тоді
Владикою всього я світу був би:
Здіймались би мечі лише з мого
Наказу, і з наказу ж знов мого
Ховалося їх в піхви до нового
Наказу, й світ увесь в ногах моїх
В німій покорі скорчився б навіки,
І лиш тоді, о грізний мій Єгово,
Настало б царство лиш одно — твоє!
(Павза хвиливої задуми).

Далека путь... Роблю лиш перші кроки...
Кому ж судилося зробиць останні —
Кому й коли — про це лиш знаєш ти,
О, мій Єгово!.. Нам путі твої
Невідомі. Знаю все ж одно:
Що буде так, по мислі цій великій,
Якою ти мене надхнув, всесильний!..

Стук у двері.

Іде до мене хтось, либонь?..
*(Виймає шухляду, несе в куток, до скрині,
підіймає віко й висипає потиху золото в скриню;
потім замикає її, а шухляду засовує в стіл.
Знову стук у двері).*

Це ти,

Каяфо?..
(Піходить до вхідних дверей і відмикає).

Входить К а я ф а.

Пробач, мій сину, що не поспішивсь
Тобі я двері одімкнути: в святій
Молитві я тут глибоко поринув
На самоті, та й кепсько вже мене
Старечі ноги слухають і вуха...

К а я ф а *(низько вклонившись).*

В руці Господній все, святий мій отче,—
І дух, і тіло наше, і життя.
Але Єгова буде милосердний
До ветхого відданого слуги
Свого й подасть тобі ще многі літа
В здоров'ї й щасті пережити.

Г а н а н

Яке вже там здоров'я наше й щастя!..
Все лихо в тім, що разом з тлінним тілом
Не хоче дух постарітись, а все
Буяє і горить, як в юнака...
Дивуєшся?.. Присядь ось тут і слухай...

Обидва сідають.

Кажу тобі ізнов: огнем палає
В старечім тілі непокірний дух
І смерті кидає зухвалий виклик —

Скоритися не хоче й одійти
Спокійно в небуття... Не хоче, ні!..
На кого кину вас, дітей своїх,
І скорбних розумом і духом кволих,
Перед безоднею, що простяглась
Нам на шляху в далеку темну ніч,
Ім'я якій — майбутність?.. Горе вам,
Сини колись ще вільного Сіону,
А в цю лиху годину — лиш раби,
Підданці римського орла!.. Часи
Царів могутніх, мудрих і звитяжних
Давно вже проминули, й на руїнах
Гучної слави їх не розітнеться більш
Ані проклін, ні плач пророків віщих,
Як то було колись. Загибло все,
Живий лише Ізраїль... в кайданах!..
Де вождь? де визволитель?.. Їх нема,
Нема й не буде вже...

Ка я фа (схвильовано).

О, ні! о, ні!..
Не відбирай останньої надії,
Мій отче!.. Ти забув про Макабеїв...
Той жданий вождь ще прийде: не забув
Єгова зовсім свій народ...

Г а н а н (тулає ногою, грізно).

Не прийде,
Кажу тобі!.. Хто він і звідки прийде?..
Чи знов такий, як Юда Голопіт,
Хоробрий і палкий, але безглуздий,
Збере завзятців божевільних?.. Їх,
Як і уперше, всіх розпудить Рим
Єдиним махом грізного меча,
А нам скує кайдани іще тяжчі,
А може, й геть розвіє по світах,
Зрівнявши із землею і святиню —
Наш храм, який один ще в'яже нас
Докупи всіх...

Ка я фа (хапається за голову).

О, змилосердся, отче!..
Не рви страшним пророкуванням серця.
Єгова милостивий ще до нас
І на поталу нас не кине...

Г а н а н

Кинув

Уже давно, й над гробом наших сил
Закрякали, мов круки, лжепророки
Свої прокляття й упокій за те,
Що Божії глаголи ми зганьбили,
За те, що з Божої путі звернули
На путь сусідів наших нечестивих,
Забувши заповіді і закон.

К а я ф а (в розлуці).

Та що ж чинити, отче пресвятий?..

Г а н а н

Шукати зброї іншої, ніж меч!..

К а я ф а

Якої ж? Що на світі є такого,
Щоб гору узяло і над мечем?

Г а н а н

Ночей немало вже з давніх-давен
Не спав я, думаючи все над цим...
Її, здається, я знайшов...

К а я ф а (підводиться, вражений).

Невже?!

О, щастя!..

Г а н а н

Так, знайшов: це — золото!

К а я ф а

(сідає, нічого не розуміючи).

Як золото?..

Г а н а н

Глянь довкола — і побачиш,
Що лиш воно над світом всім панує:
До рук його лиш прибори своїх —
І ти над світом всім владика й цар.

К а я ф а

Великий світ — ти зважив це, мій отче?..

Г а н а н

Я зважив все, мій сину! Світ великий,
Але — ще більшим мусить бути розум,
Коли ж до розуму набути ще
Тверду, як криця, волю і в огні
Терпінь все це загартувати міцно,
То певний будь — ми осягнем мету.
Державі нашій вже кінець давно,
Назад же вороття немає вже,
Й пролине ще не так багато часу,
Коли Єгова нас рукою римлян
По всій землі розвіє, як легку
Полову розвіває вітер...

К а я ф а

*(хапається за голову руками й хитає нею,
нахилившись наперед).*

Жах!..

Ой, жах який!..

Г а н а н

(встає й піднімає вгору палець).

Не жах, а Божий перст!
Розбивши геть Ізраїля державу,
Ізраїлю Єгова віддає — весь світ!
Умій лише його узяти. Й візьме
Ізраїль світ і запанує в нім! —
Нещастя те загострить розум наш
І викує тверду, як криця, волю —
У всіх одну і для мети одної:
Перебуваючи по всіх світах
Віками цілими — прибрать до рук
Все золото, й так запанувать над світом.

К а я ф а

Для сил це неможливо людських, отче!

Г а н а н

О, так: тяжкий це шлях і дуже довгий,
Та перейти його Ізраїль мусить,
Щоб до мети, щоб знову до землі
Обітованої нової все ж
Прийти, як і в часи прадавні він
Прийшов до неї із Єгипту. Та

Лише різниця, що на цім шляху
Ми будемо не вкупі, як тоді,
А кожен нарізно, тому і кожен
З нас мусить бути сам собі — завваж —
Мойсей, премудрий і твердий, як скеля.

Каяфа хитає головою.

Ти сумніваєшся?.. Іди ж сюди!
(Веде його до скрині, відмикає її й піднімає віко).

Поглянь, мій сину: щире золото це...

Каяфа прицмокує язиком від захвату.

Зібрав це все — я сам, без допомоги,
І не від засобів святого храму,
А маючи тверду лиш волю й розум.

Каяфа дивиться на нього питаюче.

Так, так... Усе, що маю я від храму,
На мій прожиток витрачаю, це ж
Здобув з торгівлі...

К а я ф а (здивовано).

Як?! Невже, мій отче,
Преветхий деньми, ти торгуєш?..

Г а н а н

Так.

А що хіба?

К а я ф а

В таких це тяжко літах...
А чим торгуєш ти? — дозволь спитати.

Г а н а н

Коли первосвященника високе
Становище я мусів залишити,
То зносили наладив з грішним Тиром,
А потім і Сидоном: постачаю
Рабинь до їхніх лупанарів... Це —
Мої прибутки з того...

К а я ф а (з жахом).

О, Єгово!

Первосвященик і...

Г а н а н
(сердито закриває віко й замикає скриню).

Колись ним був,
А не тепер... Але це все одно!..
Коли поставив ти собі мету —
До неї вперто йди через усе,
Не боячись ані гріха, ні кари,
Ні осуду людського, бо інакше —
Загинеш на шляху і до мети
Не дійдеш, а вона ж — уділ Єгови.
Я так іду — й ось наслідки, ти бачиш:
За них я й цісаря куплю у Римі,
Пілат же Понтій зробить все, що схочу!
Запам'ятай це, сину, і повідай
Мою науку цю усім і всюди.
А хто нам стане на шляху, того
Без милосердя знищити ми мусим!..
До речі вже: як справа в тебе з тим...
Що проповідує убогих царство...
Із лжепророком тим із Назарету?

К а я ф а
До рішення єдиного прийшов
Синедріон.

Г а н а н
Що — смерть?.. Чи може...

К а я ф а

Смерть.

Г а н а н
Так мусить бути!

К а я ф а

Так, але в цю ніч
Уже він мусить бути на суді
Перед синедріоном: завтра — свято
Надвечір вже, а вирок наш іще
Пілатові подати треба...

Г а н а н
Це —
Моя вже справа, сину. Ти ж іди

І знов збери старшин: за час якийсь,
Я сподіваюся, пришлю до тебе
Злочинця з Назарету.

К а я ф а *(вклоняється)*.

Най Єгова
Твій розум покріпить іще в сто крат,
Мій отче!..

(Виходить).

Г а н а н *(замикає за ним двері)*.
Смерть... Так, так... Лиш смерть... лиш смерть...

Стук у потаємні двері.

Хто стукає?.. Це, Малху, ти?

Г о л о с М а л х а

Мій милостивий пане!

Це я,

Г а н а н

То ввійди!

Входить М а л х.

Що сталося?

М а л х
(низько вклонившись).

Там той прийшов уже,
Що... з назаретянином тим...

Г а н а н *(сідас)*.

Гаразд...

Нехай увійде!

Малх виходить і впускає Ю д у.

Ю д а
*(розглядається по покою і, побачивши Ганана,
низько вклоняється)*.

Милостивий пан
Первосвященик Божий зволив нині
Уранці кликати раба свого.

Г а н а н
(нахилившись наперед, оглядає з цікавістю Юду,
гостро пронизуючи його старечими очима з-під
насуплених брів).

Юдей ти?

Ю д а
Так, мій милостивий отче,—
Юдей із Каріоту.

Г а н а н
Так... юдей...
(Раптом вибухає гнівом).
А мов той пес, волочишся за тим...
За волоцюгою із Галілеї,
За ворохобником отим Ісусом,
Що блудними словами чинить замах
На наш закон і на пророків,— чув?..

Ю д а (знову вклоняється).
Владико милостивий мій, байдужий
До слів його твій раб.

Г а н а н
(випростується, здивований).
Не розумію...
Чого ж тоді за ним ти волочився?

Ю д а
Людина вбога я, а їсти ж хоче
І вбогий теж...

Г а н а н
Убогий ти?.. Але
Тоді працой, то й матимеш що їсти!

Ю д а
(з легве помітною іронією).
Не варта шкірка вичинки, мій пане:
Чи там з'їси від праці що, чи ні,
А що горба здобудеш, то напевне.
Що ж до равві, то з ним ми живемо,
Як те небесне птаство: ані сієм,
Ані жнемо, в засіки не збираєм,
Але... голодні не буваем...

Г а н а н

(легве втримуючись, щоб не вибухнути гнівом).

Так?..

Це справді, як в Едемі... Ну, а що
Робитимете ви, як ми того
Ісуса, вашого равві, за те,
Що йде проти закону і пророків,
Та візьмемо од вас?..

Ю д а (вдаючи, що не розуміє).

Не піде він

До вас: не любить вас страшенно він...

Г а н а н (вибухає гнівом).

Це знаємо самі!.. Та не на те,
Щоб нас любив він, візьмемо його...

Ю д а (вдає здивованого).

Як не на те?! А нащо ж?

Г а н а н

А на те,

Щоб більш до вас він не вернувся вже
Й не сіяв блудних слів по всіх-усюдах.
Лиха його за це спіткає доля!

Ю д а

Дозволить милостивий пан дізнатись,
Яка то доля?

Г а н а н

Кара!

Ю д а

Кара?.. Всяка

Буває кара...

Г а н а н

Смерть!

Ю д а

Це страшно справді,

Але... на кару цю дозволить можуть
Лиш римляни?

Г а н а н

Його ми й віддамо
На це в преторію.

Ю д а

Але в руках
Своїх його для цього треба мати.

Г а н а н

На те й покликав я тебе, щоб ти
Нам допоміг його знайти вночі.

Ю д а (*вдає враженого*).

Щоб я?.. Чому ж це маю саме я
Зробити, а не інший хтось із нас?

Г а н а н

Юдей еси й тобі не личить з ними —
Із псами галілейськими ходити...

Ю д а

Але ж і зрадити...

Г а н а н

Тобі заплатять.

Ю д а (*вдає, що зрадив*).

Багато?

Г а н а н

Тридцять срібняків.

Ю д а

За кров?!

Г а н а н

Така ціна, — для жебрака доволі!
Чи мало?

Ю д а (*іронічно*).

Де пак: в захваті я просто! —
На цілий місяць вистарчить не вмерти
Із голоду, коли Ісус помре.
Не знаю тільки я, як далі бути...

Г а н а н

О, не турбуйсь: подбав я і про це.

Ю д а (*насторожившись*).

Ласкавий пан...

Г а н а н

Ти знаєш Магдалину?

Ю д а

(*хитнувшись од несподіванки*).

А що хіба?..

Г а н а н

На ній заробиш більше.

Ю д а (*не розуміючи*).

Чому?

Г а н а н (*гратуючись*).

Та як — чому? Чи винен я,
Що на блудниць ціна далеко вища,
Аніж на кров?..

Ю д а (*догадавшись*).

Не розумію я:

Чи милостивий пан первосвященик
Собі в **наложниці** купити хоче...

Г а н а н (*схопившись, лютий*).

Ти думаєш, що кажеш, псе смердячий?!

Ю д а (*вклонившись*).

Нехай отець святий мені дарує,
Але не розумію я, навіщо
Про Магдалину знято мову...

Г а н а н (*поволі заспокоюючись*).

То-то ж...

Не розумієш ти, то я тобі скажу:
І не саму лиш Магдалину — всіх,
Що за отим волочаться Ісусом
Без сорому дівчат і молодих
Жінок, — умов ти промінять злиденне,
Жебрацьке животіння на блискуче,

Розкошів повне, раювання в Тирі
Й Содомі. І на кожній добре ти
Заробиш, а на Магдалині — вдвоє.
Тепер ти зрозумів?

Ю да (злбно).

Як вдень все ясно:
Святий отець первосвященик божий
Торгує кров'ю й постачає...

Г а н а н (люто).

Що?!

Ю да

...блудниць до лупанарів... Я не знав,
Що й це належиться до чину служби
Єгови, а тому й не зрозумів був...

Г а н а н (оскаженівши).

Мовчи, паскудний гаде! Смієш ти
Про це свою нікчемну думку мати?!
Чи хочеш разом із своїм равві
Повиснуть на хресті?

Ю да

О, ні! не хочу...
Тому заздалегідь іду звідціль,
Ще поки пан первосвященик божий
Не розгнівився зовсім.

(Вклоняється).

Най Єгова

Тобі, святий і милостивий отче,
Щастить в твоїх святих ділах...

(Вгає, що послішає вийти).

Г а н а н

Стривай!..

Чи гóдишся на те, що я сказав?

Ю да (вклоняється).

Та як би ні?.. До послуг я завжди
Премилостивому владиці.

Г а н а н (ляпає в долоні).

Малху!..

Платня — як виконаєш ти умову,—
Ти чуєш?

Ю да
Так, мій милостивий пане.
Входить Мал х.

Г а н а н

Цього ти чоловіка проведи
І здай начальникові варті. Скажеш
Лише два слова: він це. Чув?.. Ідіть!..

Юда й Малх виходять.

Зухвалий, сміливий, як і його
Учитель той... Ісус, чи як його?..
Й простак такий: ціни, як бачу, грошам
Не знає він, бо якби тільки знав,—
Хіба таку за справу цю з дівками
Загнув би ціну!.. Так... о, так!..

(Починає потиху, а далі все голосніш, реготати).
Це зветься

Чудеснеє зробити діло!.. Ну,
Тепер помірємося, Ісусе,
Теслярський сину з Назарету, хто
І чий боржій зруйнує храм: чи ти
Будований віками храм Єгови
З голотою своєю розруйнуєш
І знищиш геть із ним гаразди наші,—
Чи я, сипнувши золотом щирим,
Тебе повішу завтра на хресті
Перед тими, що слухають тебе
І за царя тебе обрати мали!..
(Регоче).

ДІЯ П'ЯТА

Декорація III-ої дії.

Петро, Тома, Яків, Магдалина, Йоанна — хто сидять,
а хто стоїть. Всі прибиті, пригнічені...

Петро

З ясного неба грім... Ще вчора — вдень —
Його ми бачили на волі в храмі
Й поміж народом, котрий серцем всім
Йому назустріч линув... Вчора ще
Святі слова великої любові
Ми за вечерею із уст його

Голодними пташатами ловили,
Хоча передчуття нам серце тисло,—
А нині вже — його немає з нами...

Йоанна і Сузанна тихо ридають. Магдалина сидить непорушно,
втопивши безтямний погляд перед себе.

А ніч... а ніч минула як оця!..
За все життя не пережив я стільки,
Як з вечора й до нинішнього ранку...

Я к і в

Не лиш тобі,— усім нам тяжко, брате...

П е т р о

Що ви!.. Як вернеться раві, то й знов
Ви вкупі будете із ним, як перше..
А я!.. а я!..

(Бігає по горниці, вхопившись за голову).

За всю любов його
До мене — я віддячив чим йому? —
За ніч одну — його я зрікся тричі!..
Єгово! громом вдар! розбий на місці!..
Не варт таким нікчемам жить на світі!..
Як я тепер йому у вічі гляну?..

Я к і в

І ми не кращі: звечора іще
Заприсяглись у вірності йому —
І в першій вже пригоді — врозтіч всі!..
Я з сорому і досі паленію.

Т о м а

(підвівши схилену на руки голову).

А я... тепер вже зовсім я нічого
Не розумію: Божий син і цар
Небесний дався в руки тим, на кого
Тьми янголів послати міг з мечами,
Огнем небесним ворога спалити,
Наслати мор на нього, осліпити
І ще багато дечого — і раптом —
Ув'язнений паскудними руками!..
Не розумію я... Та і ніколи вже
Не зрозумію, мабуть!.. Рятував
Усіх він, хто його прохав, а сам

Себе не міг урятувати... Хто
Здолає зрозуміти?..

Магдалина (*ніби прокинувшись*).

Не не міг,
А не схотів.

Тома

Чому ж? чому?

Магдалина

Небавом

Побачиш сам, то й сумніви твої
Розвіються. А поки що й сама
Не знаю я, а тільки серцем чую
Печаль велику, що нема його
Із нами тут, але й ще більшу радість,
Що буде з нами знов і вже — довіку.

Тома

(*стенувши плечима*).

Блаженна ти, що вірити ще можеш,
А я нічого доброго уже
Не сподіваюся, та й слів твоїх
Не розумію.

Яків

Так, вони його
Не випустять живого.

Петро

(*в розлуці*).

Так, вони

Раді, що трапив їм до рук... А ми...
А ми каратись будемо довіку,
Що не змогли його допильнувати!

Яків

Але хто ж знав, хто міг передбачати,
Що за равві із нами ходить зрадник,
Що Юда Симонів продасть його?..

Магдалина

Не зрадник він...

Всі здивовано й питаюче повертають голови до неї.

Яків

А як же те, що він
Привів у сад храмову варту й римських
Із нею вояків?

Магдалина

Було так треба...

Рух більшого здивування.

Хіба не сам равві казав йому
Устати з-за вечері і піти,
Щоб виконать умовлене із ним?

Петро

Так, чули ми його наказ, але...
Хіба не знаєш ти: синедріон
Призначив нашого равві на страту?..
Чи скажеш ти, що це якраз і мав
Равві наш на увазі, геть пославши
З вечері Юду?

Магдалина

Так, це саме.

Знову присутні здивовано презираються, нічого не розуміючи.

Ви

Самі про це дізнаєтесь невдовзі...

Петро

Слова твої якісь непевні, сестро,
Й коли б не знав я, що над все ти любиш
Равві і віддана йому душею,
То думав би, що з Юдою ти в змові.

Магдалина

Не в змові я, але високий намір
Його я знаю.

Ще більше здивування.

Тома

Бачу із усього.

Що не лише я сам, а й ви усі

Не розумієте нічого в тім,
Що сталося, та й в тім, що буде далі.

Як і в
(*рвійно схопившись*).

Високий намір?! Зрадити равві
І нас усіх — то в цім високий намір?..

Петро

Чи ж знаєш, сестро, ти, що намір цей
Веде до страти нашого равві?

Магдалина

О, він не вмере! Равві не може вмерти!
Равві, наш бог, наш цар, не вмере вовіки!

Як і в

Його уб'ють!

Магдалина
(*хитає головою, посміхаючись*).

О, ні! Іще сьогодні
Побачимо ми всі його на троні
Батьків його — Давида й Соломона...
О, він не вмере, а згине ворог наш,
І пісню волі заспіва Ізраїль!..

Петро

Ах, осьдечки звідкіль у тебе все!..
Ти Юдиними навіть і словами
Промовила!.. Й тебе він ошукав...

Як і в

Та як це станеться! яким же чином,
Коли равві засуджено на страту?..
Хто божевільний з нас — чи ти, чи ми?

Петро

Я починаю розуміти все.
І істину сказав колись равві:
Дванадцятєро вас, але один
З вас — сатана... О, так! це він про Юду!..
Щоб замір свій здійснити, він продав
Равві...

Яків
Не розумію...

Петро

...в надії тій,
Що, бачивши його в руках у римлян,
Народ повстане, визволить його,
Побивши римлян, а його, равві,
Царем юдейським оголосить... О,
Цим гратися здолає лиш диявол!..
(Хапається за голову).

Загубить він равві!.. А гірш за все —
Що ми цьому не в силі запобігти,
Бо пізно вже...

Сузанна

А може ж, ще вони
Його відпустять...

Яків

Що?! Вони? його?!
Не так вони ненавидять його,
Не так вони за ним ганялись,
Щоб, раз вхопивши в пазурі, пустити!

Йоанна

(мішаючись).

А може б, той... купити можна варту?..
Я знаю... римлян легко підплатити.
Це гріх... я знаю теж, але... що маєм
Робить, коли інак немає змоги
Нам визволить равві?.. Комусь із нас
Іще за дня умовитися треба
З ким слід із варті, а вночі...

Яків

Купити?..
А за що?.. Думала про це ти, сестро?
Чи не за лепти ті брудні, нужденні,
Які дзвенять у Юди в скриньці часом?
На підкуп треба гроші немалі,
А де їх взяти?

Йоанна (здивовано).

Як де взяти?! Я ж
Недавно ще... нехай равві святий

Дарує, що признаюсь... свій маєток
Увесь — а це усе коштовні речі —
Передала на братство...

Яків

Як?! Кому?

Йоанна

Таж Юді.

Яків *(до Петра)*.

Брате, знаєш ти про це?

Петро *(махає байдужно рукою)*.

Уперше чую лиш...

Яків *(до Томи)*.

А ти, мій брате?

Тома

Не чув, не знаю й я, але тепер
Вже пізно, я гадаю... Брата Юди
Ви не побачите вже більш...

Магдалина

Він прийде.

Тома

О, ні! очей до нас він не покаже!
Тепер вже добре розумію я,
Чому він зрадив!..

Всі

Та чому ж? чому?..

Тома

Щоб знищить нас і те майно привластить.

Яків

Це, безперечно, так і є!..

Магдалина

Він прийде.

Петро (*в роздумі*).

Тієї думки й я, що прийде він.
Чим замір цей скінчиться — я не знаю,
Помислити боюся навіть, — так
Це страшно... Мусить ще прийти, бо він
Його почав і мусить докінчити...
Він прийде конче...

Магдалина

Так, він прийде ще,
А з ним равві у славі всій своїй —
Царем небесним і земним...

Яків стенає плечима.

Петро

Тепер

Я зрозумів і поцілунок той
Його цієї ночі в Гетсимані,
І теє «радуйся, равві», що він
Сказав, його поцілувавши, щиро,
Бо певний був, що є чого радіти...

Магдалина

Так, є чого радіти.

Петро

Хто про це
Сказати може наперед, крім Бога?..
Я знаю лиш одно, що кров холодне,
Коли згадаю лиш...

Яків (*схопившись*).

Мовчіть, мовчіть!..
Ви чуєте десь гомін?.. Що воно?..

Всі наслухають з жахом.

Петро (*по павзі*).

Від храму ніби гомін цей... чи ні?..
Щось діється, щось сталось, певне, там.

Яків

Але що статися могло?

Т о м а

Ходімо
Хоч здалека поглянути: в юрбі
Ніхто нас не помітить...

Я к і в *(наслухає галі)*.

А стривай-но...
Немов сюди іде хто,— чуєш?..

Й о а н *(вбігає)*.

Мир вам!

Ви тут?.. А інші ж де?
(Озирається по кімнаті),

Я к і в

Крім нас, сюди
Ніхто більш не приходив...

Й о а н *(гнівно)*.

Боягузи!..
Ви знаєте, що сталося там?

В с і

Що?.. Що?..

Й о а н

Народу тьми із улиць всіх до храму
Посунули, щоб визволить равві!..

Магдалина *(прояснівши)*.
Я знала це... Що буде так — я знала...

Й о а н

Доми первосвящеників в облозі,—
Когорта ціла стримує той натиск...
І знаєте, хто зняв цей рух народний?..

Магдалина

Я знаю... Юда?..

Й о а н

Так! Мов божевільний,
З прибічниками носиться між людом,—
Якісь немов розбійники, злодюги,—

Під'юджують народ, щоб за равві
Всім натовпом він кинувся на римлян,
Їх знищив до ноги і за царя
Обрав равві.

Петро

А що ж народ на те?

Йоан *(показує в отвір)*.

Ви ж чуєте — реве, як море в бурю.

Йоанна

А де ж равві?

Йоан

Під вартою в дворі
Первосвященника Каяфи. Чув я,
Що до Пілата поведуть його —
В преторію, на суд.

Петро

Іще раз суд?

Йоан

Такий закон: Пілат рішає все.

Петро

Що ж буде?

Йоан

О, не вийде це на добре,
Бо римляни не люблять жартувати,
Й коли Пілат ще міг би відпустити
Равві, то необачний Юдин крок
Всю справу зіпсує.

Петро

Так, так, це правда!
А ми безсилі тут зробити щось
Для нашого равві... Як діти ми...

Тома

Таж він не воювати нас учив!
Кому, як не тобі, у Гетсимані

Цієї ночі він заборонив суворо
За меч узятися для оборони!..

Петро

Це правда, так... Але робити що?

Тома

Чи знаю я?.. Запізно щось робити...
Та й сталося так усе, як нам равві
Заздалегідь прорік, і я гадаю,
Що з власної його це сталося волі,—
То що ж лишається робити нам? —
Спокійно вичекати до кінця.

Йоан

Кінця?.. Якого?..

Тома

А хіба я знаю!..
Коли хто йде доброхить на таке
І знає наперед, що буде з того,
То інші мусять лиш чекати мовчки...

Яків *(обурено)*.

Це мова боягузів і нікчем!

Йоан *(палко)*.

Не смієш говорити так!

Тома

Чому?

Хто скаже з нас, що наш равві святий
Нам про ув'язнення не говорив?

Петро

Не тільки про ув'язнення, а й смерть.

Тома

Про смерть також... А як умерти може
Він, той, що Лазаря підняв із гробу,—
Цього не розумію я...

Петро, почувши про Лазаря, ніяковіс
й відходить набік.

Магдалина

О, він

Не вмере!

Тома

Таж сам казав про це він нам.

Магдалина

Казав, але... колись ми помремо
Усі, щоб не вмирати в царстві вічним.
Тепер же буде він живий і в славі...

Всі здивовано здвигають плечима.

Саломея *(вбігає, задихана)*.

Ви тута?.. Мир вам!.. Де ж це мій Йоан?..
Ага, обоє тут... Ну, то гаразд...
Боялася, щоб в халепу якусь
Не вскочили... Чого ж ви сидите
Отут? Сховалися, чи що?.. Ходімо!
Там коїться таке, що не до нас
Тим садукеям всім та фарисеям...

Петро

А що з равві?

Саломея

Кажу ж — туди ходімо:
Його на суд збираються вести
В преторію до Понтія Пілата.
Але не доведуть...

Всі

Чому?

Саломея

Народ

Його відіб'є, знищить римлян впень
І обере равві собі в царі.

Йоан *(обурено)*.

Звідкіль такі в вас, мамо, вісті?

Саломея

Звідки?..

Таж весь народ про це говорить там.

Ходімо всі туди: десь осторонь
Ми станемо і будем бачить все.

Петро

Авжеж ходімо: наше місце там:
Коли цієї ночі так ганебно
Його дозволили ми ув'язнити,
То там, коло преторії, укупі
З народом всі обстанемо за нього.

Яків *(схопившись)*.

О, так! Ходімо всі! — ховатись досить!
Ходімо змити пляму ту ганебну,
Котра лягла на нас цієї ночі!

Саломея *(стривожено)*.

Навіщо ж, сину, так?.. Народ без вас
Упорається там, з ким треба буде,
А ми подивимося десь ізбоку...

Йоан *(до неї)*.

Облиште!..

(До всіх).

Йдемо, чи що?..

Тома *(підводиться)*

Авжеж ходімо!

А то ховаємось, немов і діла
Немає нам до нашого равві.

Петро, Яків, Йоан, Тома й Саломея виходять.

Сузанна

А ми?

Йоанна

Ходімо й ми: хоч віддалік
Подивимось на нього... Серце в мене
Чомусь так ние боляче...

(До Магдалини).

А ти

Із нами, сестро?

Магдалина *(ніби прокинувшись)*.

Ви туди? до нього?..

(Підводиться).

Я з вами теж... Стужилася душа,
Хоч серце утопає в щасті... Ах,
Ніхто не розуміє: мить одна ще —
Й земля гукне осанну небесам...
Равві — небесний цар і цар земний!..
Ходімо...

Хотять вийти, але в цю мить входить Бартімей.

Бартімей (*до Магдалини*).

Бач, де ти, а я тебе
Шукаю...

Магдалина здивована.

Йоанна й Сузанна

Ти звідтіль?.. Розкажуй, що там!

Бартімей

Дивуюся, що тут ви сидите:

Ідіть туди й побачите усе!

(*До Магдалини*).

Тебе ж прохав прийти сюди брат Юда:
Ось-ось він прийде теж.

Магдалина (*сигає*).

Ви, сестри, йдіть,

А я за вами скоро.

Йоанна й Сузанна виходять.

Що йому?

Бартімей

Цього він не казав мені... Казав
Тобі його чекати тут.

Магдалина

А там

Що діється?

Бартімей (*загадково посміхаючись*).

Довідаєшся скоро

Сама... Най Юда розповість про все...

Та ось і він іде вже...

(*Наслухає*).

Ю да *(входить радісно піднесений)*.

Мир вам!..

(До Бартімея).

Іди туди, а що чинити — знаєш...

Бартімей *(огиначаючись)*.

А може б, я лишився тут, з тобою,

На той час, поки все скінчиться:

Навіщо наражать на небезпеку

Себе...

Ю да *(тупає ногою)*.

Кому кажу!

Бартімей

Ти ж сам пішов

Звідтіль, а нас...

Ю да

(хапає його за карк і викидає за двері).

Східно самарійська!..

Нікчемний раб — і він туди ж із ремством!..

Узяв платню — виконуй, що звелю!..

Магдалина *(кидається до нього)*.

Равві загрожує там небезпека?..

Ю да *(обертається)*.

Равві?..

(Бере її за руки).

О, заспокойсь! То про свою

Сказав він небезпеку, а равві

Нічого не загрожує, крім слави.

Магдалина *(радісно)*.

Ти певен в тім?

Ю да

(жагуче дивиться їй в вічі).

Тиверіядська рожо!..

Магдалина

(починає хвилюватись).

Ти розповісти щось мені хотів,—

Казав мені тут Бартімей...

Ю да *(не спускаючи з неї очей)*.

О, так!

Ладен розповідати безугавно
Тобі про те, що я тебе люблю,
Що красна ти над сонечко ясне,
Над всі сіонські дочки — над усе!..

Магдалина

(ще більш хвилюючись під його пристрасним поглядом).

То ти про це?..

(Вгає, що хоче висмикнути з його рук свої).

Ю да *(не пускаючи)*.

Тиверіядська рожо!..

Магдалина

(змагаючись із собою).

Облиш... не зви так... гріх великий це!..

Ю да

Кохати гріх?.. Облиш пусті слова!..
Чи винен я, що дав тобі Єгова
Червоних уст солодкую принаду,
Що засвітив красою неземною
Твої чудові очі голубині?..
Що навіть під убогим цим убранням
Не заховаєш ти стрункого стану
Свого, о серно з гір, з лісів Ліванських?..
Тож дай... не борони тебе обняти
І медом уст твоїх палких сп'яніти!..

Не спускаючи з очей її свого, повного жагучого бажання, погляду,
горне її до себе і впивається в уста довгим поцілунком. В отвір
видно, як Бартімей висовує голову й знов ховається.

Магдалина *(жагуче шепоче)*.

О, Юдо!.. нащо це?..

Ю да *(знов припадає до уст її)*.

Умру від щастя!..

Магдалина

(визволяється з його обіймів, хитаючись, відходить до столу й сідає).

Ах, що зо мною!..

(Тулить долоню до чола).

Демони ті й знов...

Ю да
(щасливий, розпромінений).

Не демони,— бриднтя всі демони оті!..
То спрагле серце спалахнуло знов
Новим огнем любові — й вже не згасне...

Магдалина
А гріх... а гріх який!.. І в час такий,
Коли равві...

Ю да
Равві?.. Ти слухай... слухай!..
(Дослухається до збільшеного гомону, що лине
здалеку).
То час рішучий вже надходить, чуєш?..

Магдалина (рвійно встає).
Я йду туди, до нього...

Ю да (втримує її).
Постривай!..
Крізь натовп дикий ти не продерешся
До нього все одно. З тобою вдвох
Ми підемо, коли почуєм клич:
Нехай живе юдейський цар!.. Ще мить —
І ми його почуєм!.. О, трояндо
Тиверіядська!..

Магдалина
(сідає, тривожно дослухаючись до гомону зокола).
Як кричать,— а що —
Не розберу...

Ю да
То — на суді в Пілата,
В преторії... Народ — як море в бурю...

Магдалина
Його він не засудить... той Пілат...
На страту, як Каяфа і Ганан?..

Ю да
Він мусить засудити,— треба так...

Магдалина (схопившись, з жахом).

Що кажеш ти?!

Юда

На це лиш всі надії
Я покладаю, бо народ тоді
Страшним на римлян гнівом закипить,
Потопить їх в своїх бурхливих хвилях,
Равві ж на берег винесе царем!..

*(Підходить до неї, обіймає злегка за стан рукою
й ніжно саговить на місце, а сам сідає в неї
в ногах).*

Ще мить одну лиш почекай, коли
Легкий вітрець звідтіль нам донесе:
Осанна! Най живе юдейський цар!
Тоді, побравшись за руки, ми
Полинемо туди, йому назустріч,
І понесем юдейському цареві
Свою любов, покору і відданість...
Щаслива мить, хвилинка довгождана,
Моя в терпіннях виплекана мрія!..
Усе, що назбирав, віддав на це я,
Але в турботах тих не забував
Про тебе теж, моя саронська квітко:
Коли равві, увінчаний на царство,
Покличе нас усіх ізнов до себе,
Не личитиме нам прийти до нього,
До нашого царя, в рам'ї жебрацькім,
В якому ми ходили досі всі,—
Тому для тебе приощадив я
Оці клейноди...

(Виймає з-за пазухи перлове намисто).

Їм нема ціни!..

*(Кладе перед Магдалиною на стіл, потім виймає
діагему й теж кладе перед нею; за діагемою в'язочку
перстенів, золоті нараменники й коштовний пояс).*

Магдалина

Це той Йоанни дар?..

Юда (здригнувши).

Ти знаєш це?!

Магдалина

Тут говорила щось вона про це.

(Мимохить любуючи з діадеми).

Як мерехтять, як сяють самоцвіти,

Немов дрібні хвильки Тиверіяду

На сонці в південь!.. А перстні також...

(Розв'язує нитку й нагиває їх на пальці; потім одводить від себе руку й любує з них).

Ану, дай пас приміряю...

(Встає).

Але ж...

До грубого він рам'я не пасує,

Так само буйні перла й діадема...

(Сідає знов).

Юда

Тобі замовив я в найкращих ткаль

Вбрання препишнее, мов для цариці,—

Його сьогодні принесуть сюди,—

І будеш ти в гурті сіонських дочок,

Як між травою пишная лілея,

Як між рабинями цариця Сабська...

Раптом голосний гомін знадвору вривається й настає глибока, зловісна тиша.

Юда

(вриває мову, одну мить дослухається і, стривожений, підводиться).

Що сталося?..

(Наслухає).

Магдалина

(від несподіванки тихо скрикує і встає).

А-ах!..

(Безумними переляканими очима дивиться на Югу).

Юда

(ввесь слух і увага, безтямно бере її за руку).

Нічого ще,

Нічого... Слухай... слухай... Мить рішуча...

Тиша. Раптом її пронизує могутній крик великого натовпу:
«Барабу! Барабу!»

Барабу?! Що — Барабу?.. Не збагну...
(Випускає її руку, біжить ближче до отвору
в задній стіні й дослухається).

Я про Барабу не давав нікому
Наказу жадного, лише про римлян —
Щоб кинулись на них, змели з лиця
Землі й равві царем проголосили...
Ах, тиша ця!.. Чого ж вони мовчать?..

Зненацька страшний здогад пронизує йому мізок.

Невже... замість равві?.. Не може бути!..
А як же з ним?..

Страшний крик — «розпни його!» — вдирається отвором і важким
каменем падає на голову Юді.

Кого?.. Барабу?.. Ні?

Магдалина, біда як смерть, з нерухомим поглядом у просторінь,
важко сідає. Він, зваживши це, підбігає до неї.

Нічого це, нічого... Це вони
Барабиної смерті вимагають...
Розбійник є такий... Не розумію
Лише — навіщо це?..

Знову підбігає ближче до отвору. І знову крик:
«Не маємо ми царя, опріч цісаря!»

Невже... невже вони його... равві?..
Не може бути... Це — вони... вони —
Первосвященики... перекупили
Народ...

Крики: «Кров його на нас і на дітях наших!»

Так, так... його... Пропало все!..
(Хапається за голову й стоїть, закам'янілий).

Магдалина

(раптом опритомнівши, рвійно підводиться, шепочучи).

О, проклята... о, проклята навіки!
(Зір її падає на перстні на пальцях: вона
з огидою похапливо зриває їх і кидє на підлогу).

О, проклята... о, проклята блуднице!..
Нема опрощення... нема й не буде...

Юда

(з безумно-рїшучим виглядом).

Стривай... Не буде так!.. Я побіжу...
Маріє...

(Кидається до неї).

Магдалина

Пізно вже... Равві мого —
Мое життя, моє осяйне щастя —
Засуджено на страту... на хресті...
Мій світ погас... Іду умерти з ним...
(Хоче вийти).

Юда

(кидається їй до ніг, хоче вхопити її за руку).

Маріє! стій... Я все... усе зроблю...
Цього не станеться... Стривай, стривай...
(Хапає зó столу клейноди й тиче їй у руки).
Візьми, усе візьми собі!... Візьми,
Не кидай лиш!.. Чи винен я, що так...

Магдалина

(відпихає його руки: дорогоцінності розсипаються по підлозі).

Йди геть від мене, сатано!..

(З гордо піднесеною головою й палаючими безумством очима виходить).

Юда *(в розпучі біжить за нею).*

Маріє!..

З отвору обережно висовується Бартімей. Оглянувши горницю, він перелазить усередину, нашвидку збирає розкидані по підлозі клейноди, ховає їх за пазуху і, посміхнувшись, бистро зникає отвором у сад. Павза.

Юда

(легве волочачи ноги, всовується дверима в горницю й стає, опираючися об одвірок спиною).

Пішла... Кінець... Загибло все... усе...
(Засовує п'ятерню в своє густе, кучеряве волосся й стоїть так якусь хвильку, втопивши безумний погляд у землю).

Народ... хе-хе... Раби... А я продав
Його, щоб волю їм здобути... хе...
Раби на хрест ту волю почепили...

Павза.

Стривай...

(Лізе рукою за пазуху, витягає жменю срібняків і з кривою усмішкою дивиться на них).

Чи це за волю, чи за кров?..

Яка ж дешева тая кров... Авжеж —

Лиш тридцять срібняків...

(Здригається, далі злобно кидає гроші в отвір).

Геть ціну крові,

Коди загибло все!.. А я... що ж я

Тепер?..

Раптова думка пронизує йому мізок.

Стривай!.. Іще не все загибло...

(Випростується).

Вони купили — спробую і я

Купити декого... Іще не пізно...

Його сьогодні не скарають ще,

Бо з полудня заходить свято... Так,

Ще маю час... Я їх куплю — тих римлян,

Що стережуть його, а далі видно...

(Шукає очима по підлозі).

Але... це ж що?.. Де ділися мої

Клейноди?..

(Пильно шукає на підлозі під столом і лавами).

Був тут хтось і їх украв...

(Вигразу стає оспалий).

Тепер уже... кінець... кінець... кінець...

Безтямно розв'язує вірвовку, якою був підперезаний. Кілька срібняків падають з дзвоном з-під одежі на підлогу. Він здригається, хапає дзиглика, хутко біжить до отвору й вистриб в сад: ставши на дзиглика, перекидає вірвовку через гілляку робить петлю і всовує в неї голову

Завіса

Ужгород — Горні Черношіце
Березень 1930

ПРИМІТКИ

До цього видання С. Черкасенка у двох томах ввійшли кращі художні твори письменника — поезія, проза і драматургія, які складають яскраву і самобутню сторінку української літератури перших чотирьох десятиліть ХХ ст.

У першому томі друкуються вибрані поезії і драматичні твори, написані протягом 1904—1936 рр.

У своїй поетичній творчості С. Черкасенко користувався псевдонімом «Петро Стах».

Мовноправописне оформлення — сучасне, але з максимальним збереженням усіх лексичних, фразеологічних та характерних морфологічних особливостей мови письменника.

ПОЕЗІЯ

С. Черкасенко вперше виступив зі своїми поезіями у 1904 р. У квітневій книзі львівського журналу «Літературно-науковий вісник» (далі: ЛНВ) з'явилася добірка «Із поезій С. Черкасенка» (с. 3—5), що містила 7 віршів: «Батьківська бандура», «Огні», «Товаришам», «Ученому педантові», «Сіячеві», «Поле» і «Багато журливих пісень ми співали». Тільки перший з них — «Батьківська бандура» — поет пізніше включив до збірки «Хвилини».

1907 р. у Полтаві вийшла перша книжка С. Черкасенка: «Діткам». Казки й вірші. Видавництво «Український Учитель», 48 с. В книжці надруковано 9 віршів («В степу», «Місяць», «Увечері», «Ранок», «Осінь», «Зима й весна», «Човен», «Зимової ночі», «Самотина») і 8 коротких оповідань-казок, розрахованих на дитяче читання. Пізніше з них передруковувалось тільки 5 віршів: «Ранок», «Зима й весна», «Човен», «Зимової ночі», «Самотина».

Протягом 1905—1914 рр. С. Черкасенко публікував свої поезії майже у всіх літературних збірниках, альманахах і журналах. Добірки його поезій були надруковані в альманасі «Перша ластівка» (Херсон, 1905: «Батьківська бандура», «Песимістові», «Самотина», «О. Н. П.-у», «Іще у школі за книжками»), у першому й другому виданнях українського

декламатора «Розвага» (Київ, 1905, 1906: «У шахті», «Перед грозою», «Товаришам», «Ученому педантові», «Огні»), в альманасі «Досвітні огні» (Київ, 1908, 1914: «Уночі», «У шахті», «О, жити ще можна — не вмерли герої...», «Надії», «Ніч» («Тихая ніченька — ніч чарівниченська...»), «Усміх міста», «Оргія», «У хвилях щастя», «Монолог», «Шахтарі», «Не в лоні рідного народу», «Осінні ночі», «Діти міста», «Кохання»), у збірнику «Дзвін» (Київ, 1907: «Дзвін»), літературному збірнику «З неволі» (Вологда, 1908: «Безсоння», «Хотів би я, мамо...», «З квіток рожевих, запашних», «Шахтар Осінні ночі»), у другому томі українського декламатора «Розвага» (Київ, 1908: «На добраніч», «Вночі», «Вночі над річкою»). 15 віршів С. Черкасенка, частково вже друкованих раніше, увійшло до поетичної антології «Українська Муза» (Київ, 1908: «Надії», «Човен», «На добраніч» «Суша», «Над річкою», «Вечір в степу», «Хотів я у серце твоє зазирнути...» «Ніч» («Тихая ніченька — ніч чарівниченська...»), «Спускає ніч серпанок свій таємний...», «Шахтарі», «Шахта», «У шахті», «Монолог», «Дзвін», «Уночі»). Друкувався С. Черкасенко також в журналах «Нова громада»: «У шахті» (1906, № 3, с. 84); «О, жити ще можна,— не вмерли герої» (1906, № 5, с. 90), «Перед грозою» (1906, № 6, с. 97), «Вільна Україна»: «У шахті» («Тут вічна ніч...») 1906, № 4, с. 46); «Рідний край»: «Не співай нам» (1906, № 22, 3 червня, с. 22), «Вночі» (1906, № 50, 16 грудня, с. 3), «Шахтарі» (1907, № 1, 7 січня, с. 6); «Літературно-науковий вісник»: «На добраніч!» (1907 кн. 3, с. 418), «На весняний мотив» (I. «Хмарно... сумно... чорні муки...», II. «О, не буди надій моїх заснулих...» — 1907 кн. 4, с. 21), «Хотів я у серце твоє зазирнути...» (1907, кн. 5, с. 297), «Немає сил» (1907, кн. 7 с. 100), «Суша» (1907 кн. 10, с. 3), «Спускає ніч серпанок свій таємний...» (1908, кн. 1, с. 142).

1909 р. у Києві вийшла перша збірка поезій С. Черкасенка, що містила 39 поезій, написаних у 1904—1908 рр. і друкованих у різних виданнях. Збірка має присвяту: «Вельмишановному Вчителю Миколі Федоровичу Чернявському сю невеличку книжку присвячує вдячний автор. 1908 р.» Поезії у цій книжці не датовані.

У 1910—1919 рр. письменник виступає переважно з своїми драматичними і прозовими творами, але продовжує друкувати і вірші — у журналах ЛНВ, «Дзвін» та ін. тогочасних періодичних виданнях.

Уже перебуваючи на еміграції, С. Черкасенко зібрав і видав свої поетичні твори у трьох томах: С. Черкасенко (П. Стах). Твори. I. Київ—Відень. Видавниче товариство «Дзвін», 1920, 204 с.; С. Черкасенко (П. Стах). Твори. II. Київ—Відень. Видавниче товариство «Дзвін» 1920, 198 с.; С. Черкасенко (П. Стах). Твори. III. Київ—Відень—Львів. Видавництво «Чайка», 238 с. Всі три томи вийшли «з друкарні Христофора Райсера Синів у Відні» Тираж не вказано.

У цьому зібранні поетичних творів С. Черкасенка вміщено поезії 1905—1921 рр. Майже повністю передруковано збірку «Хвилини». Під

більшістю текстів поставлено рік написання. Свою поезію автор упорядкував не за хронологією, а за тематичними циклами. Перший і третій томи містять громадсько-політичну поезію, у другому томі переважає інтимна лірика. Понад половину видання займає поезія 1919—1920 рр.

1920 р. у Відні з'явилася ще одна збірка поезій С. Черкасенка: П. Стах. До верховин /Поезії/. Відень — Київ, 1920, 32 с. /Б-ка «Нової доби», № 8), що містила 16 поезій: «Моя Муза», «Жайворон», «Віра», «Пролетарська пісня», «Наше свято», «Демонстрація», «В низинах (Нічна фантазія)», «Меч і молот», «До верховин», «Наш рух», «Вперед», «Бенкет смерті», «Вільна праця», «Селянинові», «Весілля (Сни чорного крука)», «Додому». Всі ці твори увійшли і до тритомного зібрання поезій С. Черкасенка.

У 20—30-х рр., живучи в Ужгороді й Празі, С. Черкасенко друкував свої поезії в ужгородському журналі для дітей «Пчілка» (1923—1932), у львівському прогресивному журналі «Нові шляхи» (1929—1931), у варшавському журналі «Рідна мова» (1933—1939). 1924 р. в Ужгороді вийшла його книжка «Пчілка в байках» (20 с.), що є поетичним переспівом творів чеського поета Я. Грушки. В Ужгороді у 1926 р. видано ще одну збірку С. Черкасенка «Поезії для молоді» (32 с.), яка містить 20 віршів для дітей. Вибрані вірші поета (18 текстів) увійшли до його книги: Вибрані твори. ДВУ, 1929 (2-е вид. 1930). Добірки поезій С. Черкасенка в радянський час друкувалися також у літературній хрестоматії Ан. Лебеда і М. Рильського «За 25 літ» (Київ, 1926), у «Хрестоматії нової української літератури» П. Плевака (Харків, 1926), в «Антології української поезії» т. 2 (1930) та ін. виданнях 20-х рр.

Вибрані поезії С. Черкасенка 1904—1921 рр. подаємо за збіркою «Хвилини» (1909) і «Творами» у трьох томах (1920—1921). Авторські цикли по можливості збережено. Поезії 1922—1934 рр. подаються за першодруками. Джерело вказується. Тексти розміщено в хронологічному порядку. Датування всюди — авторське.

. . .

Під землею. У зб. «Хвилини» (с. 43—44), вірш мав назву «У шахті».

Монолог. У зб. «Хвилини» (с. 48), вірш надруковано без останньої строфи, яка є в інших виданнях.

Чайка. Співцеві Іванові Франкові. I—IV. Друковано в ЛНВ.— 1913.— Кн. 9, с. 291—292.

Підписано: Петро Стах.

Кохання. Недоплетений вінок. Друковано в журн. «Дзвін».— 1913.— № 7—8.— С. 48—52.

Підписано: Петро Стах.

- Симфонія ночі. I—III. Серенади. I—IV.* Друковано в ЛНВ.— 1913.— Кн. 6.— С. 517—519. Цикл опубліковано без вірша «Гей, кохана! Плачуть струни!»
Підписано: Петро Стах.
- Згадки.* У зб. «Хвилини» (с. 23) вірш має назву «Спогади».
- Осінні настрої. I—VI.* Друковано в ЛНВ.— 1913.— Кн. 12.— С. 425—430 під назвою «Осінь» (Настрої).
Підписано: Петро Стах.
- Усміх Міста. П'яні ритми.* Друковано в журн. «Дзвін».— 1913.— № 5. С. 305—306. Підписано: Петро Стах.
- Діти Міста. I—VI.* Друковано в журн. «Дзвін».— 1913.— № 10. С. 257—259. Підписано: Петро Стах.
- Пагуча зірка. Еспанка. Оргія. Шлюб.* Друковано в ЛНВ.— Т. LXIII. 1913.— Кн. 7—8.— С. 16—19. Підписано: Петро Стах.
- Дзвін. I—VI.* Друковано в журн. «Дзвін».— 1914.— № 1.— С. 1—2. Підписано: Петро Стах.
- Шостий вірш циклу — «Знову нічка... Спить втомившись...» — вперше надруковано у першому випуску збірника «Дзвін» (Київ.— 1907. С. 3—4), передруковано в антології «Українська Муза» (Київ. 1908). Тематично він завершує цикл, написаний пізніше.
- Світлій пам'яті Генія. I—II.* Друковано в ЛНВ.— 1914.— Кн. 2.— С. 266—267. І вірш тут мав заголовок «Україна».
Підписано: Петро Стах.
Вірш написано до 100-річчя з дня народження Тараса Шевченка.
- За містом. I—III.* Друковано в журн. «Дзвін».— 1914.— № 6.— С. 478—479.
Підписано: Петро Стах.
- З весняних настроїв. На світанні.* Друковано в ЛНВ.— 1914.— Т. LXV Кн. 5.— С. 251.
Підписано: Петро Стах.
- Революція.* Друковано в ЛНВ. 1917.— Кн. 2—3.— С. 166—167.
Підписано: Петро Стах.
- «Осіння ніч у вікна зазирає...» У зб. «Хвилини» (с. 17) вірш друкувався під заголовком «Осіньої ночі».
- На тихій воді, на ясні зорі...*— Друковано у віденському українському журналі (видавець — О. Олесь) «На переломі».— 1920.— Ч. 2.— С. 14—15.

- Жайворон. I—V.* Вперше надруковано у зб. «До верховин». Відень — Київ, 1920.— С. 4—6. Друга публікація: ЛНВ.— Львів, 1922.— кн. 1 за май, с. 9—10. Передруковано в журн. «Пчілка».— Ужгород, Р. IX.— 1931, квіт.— трав.— №№ 8—9.— С. 188—189 (без вірша III. «Зелений гай ще спить в нічних примарах...»).
- Подається за текстом ЛНВ.
- Марійка Підгірянки.* Надруковано в журн. «Пчілка».— Р IV.— 1925.— Ч. 3—4.— С. 47.
- Подається за першодруком.
- Вірш присвячено українській поетесі Марії Підгірянці (Марії Омелянівні Ленерт-Домбровській, 1881—1963), з нагоди 25-річчя її учительської праці, яка в той час вчителювала на Закарпатті і брала активну участь у літературному русі.
- Перші квіти.* Надруковано в журналі «Пчілка».— Р IV.— 1926.— Ч. 9—10.— С. 179.
- Пізня осінь. Завія.* Надруковано в журналі «Пчілка».— Р. V 1926.— Ч. 3—4, листоп.— груд.— С. 72.
- Подається за першодруком.
- Гімн. Рідний край. Присяга. Золота осінь. Осінь.*— Надруковано в збірці. Поесії для молоді. Ужгород, 1926.
- Подаються за текстом названої збірки.
- Веснянки. I—II.* Надруковано в журналі «Пчілка».— Р. V.— 1927, квіт Ч. 8.— С. 176.
- Подається за першодруком.
- Чому?..* Надруковано в журналі «Пчілка».— Р. V.— 1927, трав. черв.— Ч. 9—10.— С. 221.
- Просвіта.* Надруковано в журналі «Пчілка».— Р. VI.— 1928.— Ч. 8, квіт.— С. 211.
- Біла Панна. I—IV.* Надруковано в журналі «Нові шляхи». Львів, 1929.— Кн. 1.— С. 1—2.
- Подається за першодруком.
- Лицар Лютий.* Надруковано в журналі «Пчілка».— Р. VII.— 1929. Ч. 6, лют.— С. 145, за підписом «П. Стах».
- Подається за першодруком.
- З пісень кохання (На старі мотиви). I—VII.* Надруковано в журн. «Нові шляхи».— Львів, 1929.— Кн. 2.— С. 181—183, за підписом «П. Стах».
- Подається за першодруком.
- Зелені руна. I—IV.* Надруковано в журн. «Нові шляхи». Львів, 1929, Кн. 3.— С. 3—4.
- Подається за першодруком.

- Слівець-титан*. Надруковано в журн. «Пчілка».— Р. VII.— 1929.— Ч. 7, берез.— С. 189, за підписом «П. Стах».
 Подається за першодруком.
- Засни ж!.. (Романс). Літньої ночі (Серенада). В чарах ночі (Романс). Смутки. I—II*. Надруковано в журн. «Нові шляхи».— Львів, 1929.— Кн. 6.— С. 180—182, за підписом «П. Стах».
 Подається за першодруком.
- Наш край*. Надруковано в журн. «Пчілка».— Р. IX.— 1930.— Ч. II, жовт.— С. 37.
 Подається за першодруком.
- Новий Рік*. Надруковано в журн. «Пчілка».— Р. IX.— 1931.— Ч. 4—5, січ.— С. 101.
 Подається за першодруком.
- Осінь*. Надруковано в журн. «Пчілка».— Р. X.— 1931.— Ч. 2, жовт.— С. 34, за підписом «П. Стах».
 Подається за першодруком.
- Наша твердиня*. Поема друкувалася у варшавському журналі «Рідна мова»: 1. *Наша твердиня* (1935.— № 2.— С. 63—64); 2. *Пророк* (1935.— № 3.— С. 101—102); 3. *Пора остання* (1935.— № 4.— С. 169—170); 4. *Дві матері* (1935.— № 5.— С. 219—220); 5. *Письменникові* (1935.— № 6.— С. 253—254); 6. *Заснулим* (1935.— № 8.— С. 345—346); 7. *Мій квітник* (1935.— № 11.— С. 491—492); 8. *Серег малечі* (1936.— № 7.— С. 325—326).
 Подається за першодруком.
- Нашим поетам*. Вперше надруковано у варшавському українському журн. «Наша культура».— 1935.— Кн. 2, травень.— С. 111.
 Подається за першодруком.
- Будуємо*. Надруковано в журн. «Рідна мова».— 1935.— № 9.— С. 391—392.
 Подається за першодруком.
- Сонце з України*. Надруковано у варшавському журн. «Наша культура».— 1935.— Кн. 1, квітень.— С. 45.
- Іскри з великої пожежі. 1648—1651*. Надруковано в журн. «Наша культура».— 1935.— Кн. 5, серпень.— С. 332—334.
- Триліси*. Поема. Надруковано в журн. «Наша культура».— 1935.— Кн. 5, серпень.— С. 329—331.
 У поетичному оповіданні «Триліси» автор наслідує віршову форму поезії «Бородіно» М. Лермонтова.
Триліси — нині село Фастівського р-ну на Київщині.
Потоцький Миколай (помер 1651 р.) — польський магнат, великий

коронний гетьман, що керував придушенням селянсько-козацьких повстань на Україні, командував польсько-шляхетським військом у Берестецькій битві 1651 р.

Вишневецький Ярема (1612—1651) — польський магнат і воєначальник. Придушував селянсько-козацькі повстання на Україні. У 1648 р. очолювані ним загони розбили селянсько-козацьке військо, яким керував М. Кривоніс, але незабаром у битві під Пилявцями польсько-шляхетська армія була розгромлена.

Ганжа Іван — уманський полковник, сподвижник Богдана Хмельницького. Загинув у Пилявецькій битві 1648 р.

Нечай Данило — герой народно-визвольної війни 1648—1654 рр., сподвижник Богдана Хмельницького. Був брацлавським полковником. Загинув у бою з польсько-шляхетськими військами 20 лютого 1651 р.

Четвертинський Захарія — польський воєначальник, князь. Убитий під Зборовом у 1649 р.

Небаба, Гаркуша — герої народно-визвольної війни 1648—1654 рр., соратники Богдана Хмельницького.

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

Драматургія С. Черкасенка багата й різноманітна. Він написав понад двадцять драматичних творів як на сучасні, так і на історичні теми, нсценізував ряд відомих прозових творів («Чорна рада» П. Куліша, «Страшна помста» М. Гоголя), опрацював відомі світові сюжети про Юду Іскаріотського («Ціна крові») і Дон-Жуана («Іспанський кабалеро Дон Хуан і Розіта»), створив низку п'єс для дитячого театру. Окремі з них мали у свій час відчутний літературний і громадський резонанс, мають свою сценічну історію.

Для цього видання відібрано кращі драматичні твори С. Черкасенка, у яких відбито і захоплення драматурга історією, і його посиленний інтерес до пекучих проблем українського життя передреволюційного десятиліття.

ЖАХ
Ескіз

Вперше надруковано в журналі «Літературно-науковий вісник». — Т. LIV. — 1908. — Кн. 10. — С. 3—10. Окремою книжкою видано: Спиридон Черкасенко. Жак. Драматичний етюд. Київ, 1918. Вид-во Дзвін, 16 с.

Подається за першодруком.

ПОВИНЕН
Драматичний етюд

Вперше надруковано в літературно-артистичному альманасі під редакцією Олекси Коваленка «Терновий вінок».— Київ, 1908.— С. 9—21. Окремою книжкою видано: Спиридон Черкасенко. Повинен. Драматичний етюд.— Київ, 1918.— 16 с.

Подається за першодруком.

ХУРТОВИНА
Драма на 5 дій

Вперше надруковано: Спиридон Черкасенко. Хуртовина. Драма на 5 дій.— Київ, 1908.— 127 с. Дата в кінці: 1907 р.

Друге видання без змін появилось 1918 р.: Спиридон Черкасенко. Хуртовина. Драма. Видання друге.— Київ.— 1918.— 96 с.

Подається за першодруком.

КАЗКА СТАРОГО МЛИНА
Драма

Вперше надруковано в журналі «Дзвін».— 1913.— № 11.— С. 346—382; № 12.— С. 442—473. Окремою книжкою видано: Спиридон Черкасенко. Казка старого млина. Драма. Київ.— 1914.— 114 с. Друге окреме видання: Спиридон Черкасенко. Казка старого млина. Драма.— Київ — Відень — Львів. Видавництво «Чайка» (1920).— 138 с.

Подається за останнім виданням 1920 р.

ПРО ЩО ТИРСА ШЕЛЕСТИЛА...
Трагедія

Вперше видано окремо: Спиридон Черкасенко. Про що тирса шелестіла... Трагедія. Київ, 1918. Друге видання: Спиридон Черкасенко. Про що тирса шелестіла... Трагедія.— Київ — Відень — Львів. Видавництво «Чайка» (1920).— 170 с.

Трагедія «Про що тирса шелестіла...» присвячена «велетневій рідної сцени Миколі Садовському». Її було вперше поставлено в листопаді 1916 р. в київському театрі М. Садовського.

Подається за другим виданням 1920 р.

Сірко Іван (помер 1680 р.) — кошовий отаман Запорозької Січі. Народ. в слободі Мерефі (нині місто на Харківщині). Був учасником

Визвольної війни 1648—1654 рр. під керівництвом гетьмана Богдана Хмельницького. Вів довготривалу боротьбу з кримськими татарами, організовував успішні походи на Кримське ханство і Причорноморські турецькі фортеці, під час яких визволяв з неволі полонених. Користувався великою популярністю серед народу. Його художній образ відтворено в народних переказах і думках, в образотворчому мистецтві XIX—XX ст.

С. Черкасенко не ставив своїм завданням відтворити на сцені історичний образ Івана Сірка. Його герой — художня особистість, що страждає від власного роздвоєння, в ньому синтезовано боротьбу двох начал в людині — добра і зла, ідеального, духовного і низького, грубо матеріального.

СЕВЕРИН НАЛИВАЙКО
Історична драма

Вперше надруковано: Спіридон Черкасенко. Северин Наливайко. Історична драма.— Чернівці.— 1934.— 84 с.

Подається за першодруком.

Історична драма С. Черкасенка про керівника антифеодального козацько-селянського повстання 1594—1596 рр. на Україні і Білорусії проти польсько-литовських феодалів Северина Наливайка завершена у вересні 1928 р. в Ужгороді. У невеличкій передмові автор повідомляє, що це перший твір із задуманої драмованої трилогії «Степ». Матеріалом для неї послужила історична студія П. Куліша «Почини лихоліття ляцького і перві козацькі бучі» (ж. «Нива».— Львів.— 1865.— №№ 9—14) і його ж історична драма «Цар Наливай» (надрук. 1900 р.). «Обидві драми — «Северин Наливайко» й «Цар Наливай», — відзначає С. Черкасенко, — трактують одну ту саму ідею — утвердження козацької правди (за сучасною термінологією — української державності) на наших «староруських» степах, що поволеньки підпадали тодішній польській експансії. Військові чвари, розбрат, незгода, зрадництво, донощицтво, особисті інтереси й амбіції — цей суцільний бич Божий українських визвольних змагань., все це дає письменникам, хоч сумний, але багатий матеріал для зображення тієї епохи». Автор «Северина Наливайка», взявши в Куліша прізвища головних дійових осіб, розробляє спільний сюжет цілком оригінально і так, щоб драма могла знайти своє місце в репертуарі ліпших українських театрів, на що не могла здобутися через свою несценічність Кулішева «староруська драма».

Другою частиною задуманої драматичної трилогії мала бути історична драма «Богдан Хмель». Про роботу С. Черкасенка над другою і третьою частинами твору відомостей немає.

Русова Софія Федорівна (1856—1940) — українська громадська, культурно-освітня діячка і педагог. У 20—30-х роках жила в Празі.

ЦІНА КРОВІ
Драма на 5 дій з прологом

Вперше надруковано у львівському літературно-науковому, містечковому і громадському журналі «Нові шляхи».— 1931.— № 1.— С. 15—37; № 2.— С. 158—175; № 3.— С. 285—302; № 4.— С. 25—39; № 5.— С. 144—160. Цього ж року драма вийшла окремою книжкою: Спиридон Черкасенко. Ціна крові. Драма на 5 дій з прологом.— У Львові, 1931. Накладом видавничої спілки «Нові шляхи», 120 с.

Драма присвячена Г. А. Коваленкові-Коломацькому (1868—1937) — українському письменникові, видавцеві журналу «Вісник життя і знання» (Полтава, 1913—1914).

Подається за окремим львівським виданням 1931 р.

З М І С Т

В безмежжі зим і чужини... (Повернення Спиридона Черкасенка) Олекса Мишанич	5
---	---

ПОЕЗІЯ

Батьківська бандура	44
Огні	44
Товаришам	45
Ученому педантові	46
Сіячі	46
Поле	47
«Багато журливих пісень ми співали...»	47

НАСТРОЇ

Доля	48
Весна	48
Ранком	49
Не ходи у сад	49
О. Ч-ський	50
Є. Я. О-вій	50
Заклик	51
Самотина	51
О. Н. П-му («Нещасний той, хто не зберіг...»)	52

В ЦАРСТВІ ПРАЦІ

У шахті	53
Під землею	53
В царстві Ночі	54
Шахтарі	55
Монолог	55
Фабрика	56
Божевілья	57

ТИХОЇ НОЧІ

На добраніч	58
Вечір в степу	58

Нічні згуки	59
Над річкою	60
Уночі	60
Ніч («Тихая ніченька, ніч чарівниченька...»)	61
Маршца	61
Безсоння	62
Над морем	62

НА ВЕСНЯНИЙ МОТИВ

Зима й весна	64
За теплом	64
Хмарно	65
Ранок	65
Перед грозою	66
Сад	66
Суша	67
Не співай нам	67

Чайка. Співцеві Іванові Франкові

I. «Море, як тайна, мовчазно-спокійне...»	69
II. «Чайка — то дūма кохана моя...»	69
III. «О чайко! Ти — пісня співця голосна...»	70
IV. «Чайки крик в німій пустелі...»	71

КОХАННЯ. Недоплетений вінок

Спогади	72
Пробудження весни	72
Кохання	73
Зустріч	74
У хвилях щастя	74
В чаду кохання	75
Finis	75

Симфонія ночі

I. «Я притаївсь... я пїтьми не збужу...»	77
II. «Десь на скарги та жалі...».	77
III. «Квітами чистими в душу мою...».	78

Серенади

I. «Чорними квітами ніч розцвіла...»	78
II. «Од кохання нічка п'яна...»	79
III. «Гей, кохана! плачуть струни...»	80
IV. «Ущухло все... А я... о, серце бідне!»	80

РОМАНСИ

К. К-вій	82
Ви не забули	82
Не проклинай	83
З квіток рожевих	83
Квіти	84
Хвилини щастя	84
Хотів я у серце	85
Згадки	85

ОСІННІ НАСТРОЇ

I. «Суму золотого дзвін меланхолійний...»	86
II. «Осінні шуми...»	86
III. «Чули ви? На лихо й сварку...»	87
IV. «Журбою тихою під нашими ногами...»	89
V. «Ніч. Страхіття. Вже давно...»	90
VI. «Дай руку, зраджений мій брате!»	91

УСМІХ МІСТА

П'яні ритми	
«Не ніч, а птах, як чорний птах...»	92
«Справляє свято май»	92
«Панночко, панночко в білому!»	93
«Ясні очі...»	93
«Не ніч, а блиск, як сонця блиск!»	94
«Вакханка ніч своїм богам...»	95

ДІТИ МІСТА

I. «Вулиці.. Падають злими ударами...»	96
II. «Нічка дрімливая...»	96
III. «В темну нічку аж до ранку...»	97
IV. «Люлі, дитинонько! матінка спить...»	97
V. «Затихла колисавка. Ніч востаннє...»	98
VI. «Що се? що се?.. В п'янім сні...»	98

ПАДУЧІ ЗОРІ

Падуча зірка	
I. «Віє сном ласкава нічка...»	100
II. «Вибухи сміху блискучого...»	100
III. «Віє сном ласкава нічка...»	101

Еспанка	
I. «Чорний блиск жарких очей...»	101
II. «Реве шантан. Спокійною ходою...»	102
Оргія	103
Все, що лишилось	103
Шлюб	104
Дзвін	
I. «Гей, не шукай у безодні віків...»	106
II. «Мов кутий з міді, Він стоїть...»	106
III. «В новім хаосі згуків і огнів...»	107
IV. «Мов кутий з міді, Він стоїть...»	107
V. «До верховин! Не в долинах...»	108
VI. «Знову нічка... Спить, втомившись...»	108
Світлій пам'яті Генія	
I. «Безшумних спогадів жахливі чорні тіні...»	109
II. «Сонце сходить в хмарах чорних»	110
За містом	
I. «Благословенні будьте ви, смарагдові лани...»	111
II. «Гуркіт грому розітнувсь»	111
III. «І знову сонце. Знов пісень...»	112
З ВЕСНЯНИХ НАСТРОЇВ	
Я і смуток мій	114
На світанні	115
В тумані	116
МОЇЙ КОХАНІЙ ЖЕНІ	
За що люблю	118
Ти любиш	118
Мрійник	119
Покора	120
На стріванні	120
Звій сльозу	121
Кинь у серце	121
Егоїзм	122
Чи знов тебе я пригорну	122
Думки	123
Зрада	123

Революція	
I. «Ніч. Пожежі лижуть хмари»	124
II. «Ха-ха! Владарю світа, чув?»	124

ДО ВЕРХОВИН!

До верховин!	126
Наш рух .	126
Віра .	127
Меч і молот	127
Вперед .	128
Бенкет смерті	128
Вільна праця	129
На роздоріжжі	129
Позір!..	130
Човен	130

НА ВАРТІ

Україна	132
Не спіть	132
Україні	133
За Рідний Край	133
Наша міць	134
Вартуймо!	135
На руїнах	136
На варту всі!	137
Не вгашайте духа	137
Бранка. Балага	138
Воля	139

В ОГНІ НАШ КРАЙ

Край в пожежі	141
Червоні й чорні	141
Козацька пісня	142
Ми йдем	143
В часи зневір'я	143
На хреснім шляху	144
Народ	145
Найвища краса	145
Наша доля	146
Чи винні ми	146
Шляху назад для нас нема	147

Sententia	147
Заклик	148
Дев'ятий бурун	148
Дайте жити	149

ВІДГУКИ

Козак Байда	150
Іван Гонта. <i>Присвячується повстанцям</i>	151
Залізник	152
Козак	153
Запорожці	154
Гайдамаки	155
«Зеленожупанник»	155
Повстанський табір	156
Пісня	157

НА БОЙОВИЩІ

Бенкет на бойовищі	159
Війна	160
Снища	160
Перед боєм	161
Останній бій	162
Пекельний вальс	162

БРАТАМ ГАЛИЧАНАМ

Стрільці	164
Наш псалом	164
Стрільцький марш	165
Хресна путь	166
В Карпатах	167
Весна. <i>Стрільцький марш</i>	168
При дорозі	168

СПОКОІ

Колискова смерті	170
Смерть козака	170
Забутий. <i>Акварель</i>	171
На зорі	172
Наш світлий храм. <i>В річницю одкриття Кам'янецького університету</i>	174

АКВАРЕЛІ

Пейзаж	175
Змагання	175
Вересень	176
Берези	177
Осінь	177

Осінь

«Облягають небо хмари»	179
«Дощ. Сльота — надворі й в серці...»	179
«Важкі, як хмари, думи сірі...»	180
«Кругом так хмуρο, хоч не смійсь...»	180
«Осіння ніч у вікна зазирає...»	181

КОНТРАСТИ

Сльози і квіти	182
Людина	182
Трагедія творчості	183
Люди	184
Хотів би я, мамо...	185
Немає сил	185
Надії	185
Наша туга	186

МОЯ МУЗА

Моя Муза	187
Пролетарська пісня	187
Молодечі мрії	188
Де щастя?..	189

МОЇ ПЕЙЗАЖІ ЗИМОВІ

Діва чистая	190
Спокій	190
Біла жалоба	191
В горах	192
На бойовищі	192

НА ТИХІ ВОДИ, НА ЯСНІ ЗОРІ

«Де тихі води? де ясні зорі?»	194
«Слова — без барв, а почуття...»	194
«Й пісні не ті...»	195
«На тихі води, на ясні зорі...»	195

ЗЕЛЕНИЙ ШУМ

Мрія весняна	197
Не ошукай	197
Хвиля	198
Надії	198
Туман	199
Дощ	199
Веснянка	200
На святі Весни	200
Кому?	201
На хвилях веснянки	202
Не стримуй	203
У хвилі весняні	203
Весна	203
Величній пам'яті Пророка	205

МОЛОДЕ СОНЦЕ

Воскресення	207
Два брати	207
До Сонця	208
Ми — де Сонце	209
Наш шлях	210
Туча	210
На вільнім полі	211
Зустріч бога	212
На сіножаті	212
О ні, не марево...	213
Сонце	213

МІСТО

Відень	215
В чаду	215
З балкону	217
Кертнерштрассе	217
Бліді янголи	218
У вертепі	219
У вар'єте	220
Матрона	221
В дальніх кварталах	222

Перед бурею	223
Веселий цвнтар	224
Демонстрація	225
В низинах. Нічна фантазія	227

ІЗ ЦИКЛУ «З ПІСЕНЬ ВОЛІ»

Наше свято	
«Без легенд, безглуздих мітів...»	233
«Сьогодні назустріч нам Сонце встає...»	233
«Гукайте всіх, хто не оглух...»	234
Пісні Волі	234
Кара	235
Червоний прапор	236
Повстання	236
Відплата	237
Століття — день	237
Червоне Сонце	238
Шахтарям	238
Йдемо вперед	239

З ГІР — ОРАЯТА

Упали зими	241
Не ридай...	242
Літній ранок	243
Поклик	243

ВЕСІЛЛЯ

Сни чорного крука	
«Я — віщій ворон, я — чорний крук...»	245
«Як ніч весняна повис лан...»	245
«Гей, ніччю сонце: поблизький схід...»	246
«Червоне пиво лилось дарма...»	247
«Ген-ген на захід, на схилах гір...»	248
«В пожежах горі...»	248

МАРИ ЧОРНОГО КРУКА

Після весілля	250
До танцю	250
Жниця	251
Жнива	251
До Волі	252

НА ЧУЖИНІ

В забутті	253
Безпорадність	254
В мурах	254
Ах, ємокчуть кров...	255
В розпуді	256
На чужині	256

ДОДОМУ

Додому!	258
Мати	259
В тривозі	260
На пароплаві	260
На Дунаю	261
На Україні	261

ПІСНІ КРОВІ

Кривавий сказ. 3 пісень чорного крука	263
В спустілому лагері полонених	264
Пісні крові	264
В моїх піснях...	265
Пісня	266

СПРУТ

Спрут	
«Не борсайся, дівчино неслухняна...»	267
«Ой люлі, Вкраїно, рожевий мій квіте!»	267
«Я — капітал...»	268
«Не борсайся ж, моя дівчино!»	268
Сон голодної смерті	269
Отче наш	270
Московська навала	270
Розпни	271
Селянинові	272

ОМАНИ

На горах	273
Роздвівся боз...	274
Омани	274
Дай руку знов...	275

В полоні	275
Серенада	275
Як не співати...	276
Вишні	276
Мій ранок	277
Ранком осіннім	278
Мари	278

ЗОЛОТІ ПОЖАРИ

Преображення	280
Душа осені	282
«Що то буде?.. Ще дзвенить...»	283
«Життя умерло... Душа блукає...»	283
Так мрійно...	284
Молитва осіння	284
Кучері гаю	285
Успіння	285
Requiem	286
Там осінь...	287
Нехай...	288

СВЯТКОВЕ

На свято відкриття вільного університету у Відні	289
Франкові (На еміграції)	290
Шевченкові	
«Давно б'ємося ми...»	290
«Її, окрадену, збудили...»	291
«Поет... кобзар...»	292

У БУРІ БІЛІЙ. Мозаїка 293

Жайворон	
I. «Благословляю творче Сонце!»	313
II. «Моя пісня — то сміх Сонця золотого...»	313
III. «Зелений гай ще спить в нічних примарах...»	314
IV «Рано-рано на світанку...»	314
V. «З піснями веселими...»	315
Марійка Підгірянки	316
Перші квіти	316
Пізня осінь	317
Завія	317

Гімн	317
Рідний край	318
Присяга. (На Шевченківські роковини)	318
Золота осінь	319
Осінь	319
Веснянки	
I. «Гей, малюки! весна прийшла...»	320
II. «Гомін — шуми по діброві!»	320
Чому?..	321
Просвіта	321
Біла Панна	
I. «Полями журними, як сни...»	322
II. «На білий покрив сонних піль...»	322
III. «І мариться: на все життя...»	323
IV. «Дивлюсь в віконце — поле біле»	323
Лицар Лютий	324
З пісень кохання. (На старі мотиви)	
I. «Мій суворий критик з маху...»	325
II. «Всі кажуть, що вдача її непокійна...»	325
III. «Ворожи мені, циганко...»	325
IV. «Дарма ти гнівом так понявсь...»	326
V. «Ніч укрила все довкола...»	326
VI. «Мовчала ніч в моїм садку...»	327
VII. «В наш вік, занадто вже реальний...»	327
Зелені руна	
I. «І знов, і знову цей мотив утертий...»	328
II. «В міжгір'ях сині стеляться тумани...»	328
III. «Гей, сном мине весна, хоч і не сон це...»	329
IV. «Зелених рун квітчасті, пишні взори...»	329
Співець-титан	330
Засни ж!.. (Романс)	330
Літньої ночі. (Серенада)	331
В чарах ночі. (Романс)	331
Смутки	
I. «Обвидніло... Ген-ген у перспективі...»	332
II. «Обнявшись із смутком на горі...»	332

Наш Край	333
Новий Рік	333*
Осінь («Гаснуть, гаснуть сонця промені...»)	334

НАША ТВЕРДИНЯ. *Поема*

1. Наша твердиня	335
2. Пророк	335
3. Пора остання. (<i>Пророк прийшов</i>)	336
4. Дві матері	337
5. Письменникові	338
6 Заснулим	339
7. Мій квітник	339
8. Серед малечі	340
Нашим поетам	342
Будуємо...	343
Сонце з України	343
Іскри з великої пожежі. 1648—1651	344
Триліси	348

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

ЖАХ. <i>Ескіз</i>	354
ПОВИНЕН. <i>Драматичний етюд</i>	363
ХУРТОВИНА. <i>Драма на 5 дій</i>	373
КАЗКА СТАРОГО МЛИНА. <i>Драма</i>	458
ПРО ЩО ТИРСА ШЕЛЕСТИЛА... <i>Tragedia</i>	548
СЕВЕРИН НАЛИВАЙКО. <i>Історична грама</i>	656
ЦІНА КРОВІ. <i>Драма на 5 дій з прологом</i>	758
Примітки	869

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ИЗДАНИЕ

ЧЕРКАСЕНКО
Спиридон

ПРОИЗВЕДЕНИЯ В ДВУХ ТОМАХ
ТОМ ПЕРВЫЙ

Стихотворения
Драматические произведения

Составитель, автор предисловия и примечаний
Мишанич Алексей Васильевич

Киев, издательство художественной
литературы «Дніпро»

На украинском языке

Редактор *В. П. Иванченко*
Художне оформлення *О. В. Штрамила*
Художній редактор *К. Т. Лавро*
Технічний редактор *Т. М. Мацапура*
Коректор *А. Л. Алейникова*

ИБ № 4896

Здано до складання 19.09.90. Підписано до друку 15.01.91.

Формат $84 \times 108^{1/32}$. Папір газетний.

Гарнітура балтика. Друк високий.

Умовн. друк. арк. 47,04 + 1 вкл. Умовн. фарбовідб. 47,303.

Обл.-вид. арк. 38,862. Тираж 30 000 пр.

Зам. 388. Ціна 3 крб. 30 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро».

252601, Київ-МСП,

вул. Володимирська, 42.

Харківська книжкова фабрика

ім. М. В. Фрунзе.

310057, Харків-57,

вул. Донець-Захаржевського, 6/8.

Черкасенко С. Ф.

Ч-48 Твори: В 2 т.— К.: Дніпро, 1991.

Т. 1: Поезія. Драматичні твори. / Упоряд., авт. передм. та приміт. О. Мишанич.— 891 с.

ISBN 5-308-01048-X

ISBN 5-308-01050-1

До першого тому ввійшли поетичні та драматичні твори українського поета, драматурга, прозаїка Спиридона Черкасенка (1876—1940).

**Видавництво художньої літератури
«ДНПРО»**

**В планах видавництва
1992 рік**

АВДИКОВИЧ О. Л.

МЕТЕЛИКИ І НЕТАІ

*Новелістика. Містерія.
Літературознавчі дослідження. Листи.*

До книжки вибраного Ореста Авдиковича (1876—1918), несправедливо призабутого західноукраїнського письменника і педагога кінця XIX—початку XX ст., ввійшли його кращі новелістичні твори, містерія, присвячена січовим стрільцям, а також літературознавчі дослідження і листи. Його гуманістична творчість, у якій поєдналися різноманітні художні тенденції доби — реалістичні, натуралістичні, декадентські і символістські, сприяла оновленню української літератури на рубежі століть.

КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ А. В.

ТВОРИ В 2-х ТОМАХ

Антін Крушельницький (1878—1941) — український прозаїк, публіцист — у першій чверті ХХ ст. відіграв помітну роль в українському літературному процесі; людина трагічної долі, бо на початку 30-х рр. був репресований разом зі своєю родиною.

До першого тому вміщено оповідання соціально-побутового характеру, краці повісті: «Буденний хліб» — про долю західноукраїнської інтелігенції, яка сповідує різні життєві і моральні принципи, «Рубають ліс» (життя гуцульського села початку ХХ ст.) та п'єса «Орли» (про складні і суперечливі події на Україні 1918—1920 рр.).

Цій темі присвячено твори, що ввійшли до другого тому: романи «Змагання», «Як пригорне земля» та «Як промовить земля».

1874